

RĒZEKNES TEHNOLOĢIJU AKADĒMIJA

INDIVĪDS. SABIEDRĪBA. VALSTS
23.STARPTAUTISKĀS STUDENTU UN DOCĒTĀJU
ZINĀTNISKI PRAKTISKĀS KONFERENCES RAKSTU
KRĀJUMS
2021.GADA 22.MAIJS

INDIVIDUAL. SOCIETY. STATE

*Proceedings of the 23th International Student and Teacher
Scientific-Practical Conference*

22 MAY, 2021

**RĒZEKNES TEHNOLOĢIJU AKADĒMIJA
EKONOMIKAS UN PĀRVALDĪBAS FAKULTĀTE**

***REZEKNE ACADEMY OF TECHNOLOGIES
FACULTY OF ECONOMICS AND MANAGEMENT***

INDIVĪDS. SABIEDRĪBA. VALSTS
23.STARPTAUTISKĀS STUDENTU UN DOCĒTĀJU
ZINĀTNISKI PRAKTISKĀS KONFERENCES RAKSTU
KRĀJUMS
2021.GADA 22.MAIJS

INDIVIDUAL. SOCIETY. STATE
*Proceedings of the 23th International Student and Teacher
Scientific-Practical Conference*
22 MAY, 2021

PAR RAKSTU SATURU ATBILD AUTORI.

ATBILDĪGĀ PAR IZDEVUMU:

MG.OEC. ANITA PUZULE

Konferences zinātniskā komiteja / Conference Scientific Committee

Dr.oec. Iluta Arbidāne (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.sc.comp. Vaida Bartkute (*Utenas University of applied science*)

Dr.iur. Ilona Bulgakova (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.iur. Līga Mazure (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.oec. Iveta Mietule (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.oec. Inga Ziankova (*Polockas Valsts universitāte*)

Mg.oec. Iveta Dembovska (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.philol. Simona Jankauskaitē (*Kauņas University of applied science*)

Mg.iur., Mg.soc.sc. Ilga Krampuža (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.oec. Inta Kotāne (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.oec. Anita Puzule (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg. soc.sc. Ēvalds Višķers (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.oec. Jelena Volkova (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.soc.sc. Daina Znotiņa (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

**RAKSTU KRĀJUMĀ APKOPOTI PĒTĪJUMI PAR AKTUĀLIEM JAUTĀJUMIEM UZŅĒMĒ-
JDARBĪBĀ, MĀRKETINGĀ, FINANSĒS, GRĀMATVEDĪBĀ, TIESĪBĀS. PĒTĪJUMOS
IZVĒRTĒTIAR TAUTSAIMNIECĪBAS ATTĪSTĪBU SAISTĪTIE TEORĒTISKIE,
EKONOMISKIE UN TIESISKIE ASPEKTI STARPTAUTISKĀ, VALSTISKĀ UN
ORGANIZĀCIJU SKATĪJUMĀ.**

*KRĀJUMS PAREDZĒTS IZMANTOŠANAI STUDENTU MĀCĪBU UN PĒTNIECISKAJĀ DAR-
BĀ EKONOMIKAS, TIESĪBAS ZINĀTŅU, VADĪBAS, ADMINISTRĒŠANAS UN NEKUSTAMO ĪPAŠU-
MU PĀRVALDĪBAS STUDIJU VIRZIENOS, KĀ ARĪ CITU NOZARU STUDIJU VIRZIENOS, KUROŠ
TIEK APĢŪTI EKONOMIKAS, VADĪBAS UN TIESĪBU ZINĀTŅU STUDIJU KURSI.*

RĒZEKNES TEHNOĻĢIJU AKADĒMIJA Zinātnisko rakstu krājums sagatavots un izdots ar Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas finansiālu atbalstu.

Rekomendējusi publicēšanai Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas Ekonomikas un pārvaldības fakultātes Biznesa un sabiedrības procesu pētniecības institūta Zinātniskā padome 2022.gada 15.jūnijā.

ISSN 2592 – 8457

© Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2022

© Autoru kolektīvs, 2022

SATURS

EKONOMIKA UN VADĪBA ECONOMICS AND MANAGEMENT

Lauma Bondare-Heisele ATTĀLINĀTĀ DARBA IEVIEŠANA LATVIJĀ COVID-19 PANDĒMIJAS IETEKMĒ <i>Remote Work Adaptation as a Result of Covid-19 Pandemic in Latvia</i>	8
Jolanta Brice FINTECH NOZARE UN TĀS ATTĪSTĪBAS TENDENCES LATVIJĀ <i>Fintech Industry and Fintech Development Trends in Latvia</i>	13
Inese Brīvere, Sandis Sprudzāns ATMIŅU LIECĪBU PAR PADOMJU PERIODU NOZĪME MŪSDIENU JAUNIEŠU IZPRATNĒ PAR VĒSTURI <i>The Importance of Memorial Testimony of the Soviet Period in the Understanding of History</i>	19
Ieva Dzērvīte MĀRKETINGA KOMUNIKĀCIJAS IZPĒTE SIA "RAUNAS BRUĢAKMENS" <i>"Raunas Bruģakmens" Ltd Marketing Communications Research</i>	25
Olga Griboņika LAUKSAIMNIECĪBAS SEKTORA ATTĪSTĪBAS VĒSTURISKIE UN MŪSDIENU ASPEKTI <i>Historical and Contemporary Aspects of the Development of the Agricultural Sector</i>	31
Klīnta Jeršova SIA "STRŪŽĀNU SILTUMS" MAKSĀTSPĒJAS NOVĒRTĒŠANA <i>Ltd "Strūžānu Siltums" Solvency Estimation</i>	36
Kristiāna Jurkāne COVID-19 IETEKME UZ TŪRISMA NOZARI LATVIJĀ <i>Impact of Covid-19 on the Tourism Industry in Latvia</i>	41
Mukhammadjon Khikmat THEORETICAL ASPECTS OF COMPETITION IN MODERN ECONOMY <i>Konkurences teorētiskie aspekti mūsdienu ekonomikā</i>	48
Līga Nagle TŪRISMA NOZARES ATTĪSTĪBA LATVIJĀ <i>Development of the Tourism Industry in Latvia</i>	53
Krista Pogurecka HIPOTEKĀRĀ KREDITĒŠANA <i>Mortgage Lending</i>	59
Lāsma Priževoite LATVIJAS MAZO UN VIDĒJO UZŅĒMUMU VIETĒJO PĀRTIKAS PRODUKTU EKSPORTS <i>Export of Local Foodstuffs of Latvian Small and Medium-Sized Enterprises</i>	65
Vikas Rana ESSENCE AND TYPES OF ECOTOURISM: LITERATURE REVIEW <i>Ekotūrisma būtība un veidi: literatūras apskats</i>	72

Pēteris Rutulis EFEKTĪVA MAZKVALIFICĒTA PERSONĀLA VADĪŠANA BABĪTES VIDUSSKOLĀ <i>Effective Management of Low-Qualified Staff in Babite Secondary School</i>	78
Dace Sniķere-Kļitko ĀRPAKALPOJUMU GRĀMATVEDĪBAS TIRGUS ATTĪSTĪBA UN TENDENCES LATVIJĀ <i>Development of the Outsource Accounting Market and Trends in Latvia</i>	84
Dina Soma, Daina Znotiņa, Aija Čerpinska KLIENTU APMIERINĀTĪBU AR TELEKOMUNIKĀCIJU PAKALPOJUMIEM IETEKMĒJOŠIE FAKTORI <i>Factors Affecting Customer Satisfaction With Telecommunications Services</i>	91
Agnese Staņislavska JĒDZIENA “BEZNOSACĪJUMU PAMATIENĀKUMS” IZPĒTE <i>The Research of “Unconditional Basic Income” Concept</i>	98
Madara Stradiņa ĀRPAKALPOJUMA GRĀMATVEDĪBAS NOZARES DARBĪBAS ANALĪZE LATVIJĀ <i>Analysis of Outsourced Accounting Sector Activity in Latvia</i>	105
Kristīne Sudnika IEDZĪVOTĀJU MIGRĀCIJU RAKSTUROJOŠIE RĀDĪTĀJI UN TENDENCES <i>Indicators and Trends Characterizing Population Migration</i>	111
Līga Veigule STUDENTU UN DOCĒTĀJU MOTIVĀCIJA ATTĀLINĀTAJĀ STUDIJU PROCESĀ <i>Motivation of Students and Lecturers in the Distance Learning Process</i>	117
Ize Vidžupe DARBA SAMAKSAI PIEMĒROJAMIE NODOKĻI BALTIJAS VALSTĪS <i>Applicable Taxes for Wages in the Baltic States</i>	122
Agate Viļuma, Iveta Graudiņa MOTIVĒŠANAS PAŅĒMIENI MŪSDIENU DARBASPĒKA LOJALITĀTES IEGŪŠANAI UN SAGLABĀŠANAI <i>Motivation Techniques for Gaining and Maintaining the Loyalty of Nowadays' Workforce</i>	130
TIESĪBU ZINĀTNE LAW SCIENCE	
Aleksandrs Baikovs KOMUNIKATĪVI-FENOMENOLOĢISKĀ TIESĪBU TEORIJA <i>Communicative Phenomenological Theory of Law</i>	137
Anete Bože DROŠĀ LIETOTĀJU AUTENTIFICĒŠANA, SNIEDZOT MAKSĀJUMU PAKALPOJUMU <i>Strong Customer Authentication When Providing a Payment Service</i>	144
Margarita Božko-Čače NEPILNGADĪGĀ CIETUŠĀ NOPRATINĀŠANAS ĪPATNĪBAS PIRMSTIESAS PROCESĀ <i>Peculiarities of Interrogating Juvenile Victim in Pre-Trial Proceedings</i>	149

Aleksandrs Brīvers ELEKTRONISKO PIERĀDĪJUMU IZPRATNE, TO IEGUVE UN NOSTIPRINĀŠANA KRIMINĀLPROCESĀ <i>Understanding of Electronic Evidence, Its Acquisition and Strengthening in Criminal Proceedings</i>	156
Iona Delvere SASKARSMES TIESĪBU ĪSTENOŠANA <i>Implementation of the Rights of Access</i>	163
Ksenija Gaide KRĀPŠANA E-VIDĒ <i>Fraud Online</i>	170
Iana Golubova KRIMINĀLATBILDĪBA PAR CEĻU SATIKSMES NOTEIKUMU UN TRANSPORTLĪDZEKĻU EKSPLUATĀCIJAS NOTEIKUMU PĀRKĀPŠANU <i>Criminal Liability for the Violation of the Road Traffic Regulations and Vehicle Operation Regulations</i>	175
Laura Grodze DRAUDZES JĒDZIENS UN TĀS IZVEIDES PRINCIPI <i>The Concept of Congregation and Principles of It's Creation</i>	181
Viktors Gžibovskis COVID-19 TESTĒŠANA UN TĀS TIESISKĀS SEKAS <i>Covid – 19 Testing and Testing Legal Consequences</i>	190
Natalja Kapitonova NATURALIZĀCIJAS JĒDZIENA IZPRATNE UN VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA <i>Historical Development and the Concept of the Naturalization Term</i>	199
Iga Krampuča, Viktorija Blinova DĪKSTĀVES PABALSTS <i>The Allowance for Idle Time</i>	205
Annija Riekstiņa DARBA LAIKS DARBA TIESISKAJĀS ATTIECĪBĀS <i>Working Time in an Employment Relationship</i>	213
Liāna Santalova AMNESTIJAS UN APŽĒLOŠANAS IZPRATNE UN NOZĪME TIESĪBU SISTĒMĀ <i>Understanding and the Role of Amnesty and Pardon in the Legal System</i>	220
Gatis Sauliņš PUSES GRIBAS IZTEIKUMS DISTANCES LĪGUMĀ <i>Parties Consent in Distance Contract</i>	226
Santa Tropa TIESISKIE NOSACĪJUMI AUDU UN ORGĀNU IZŅEMŠANAI NO DONORA <i>Legal Conditions for the Removal of the Tissues and Organs from the Donor</i>	232
Jekaterina Truskovska VALSTS NODROŠINĀTĀS JURIDISKĀS PALĪDZĪBAS PRIEKŠNOTEIKUMI ADMINISTRATĪVAJĀ PROCESĀ TIESĀ <i>Prerequisites for the State Ensured Legal Aid in the Administrative Proceedings in the Court</i>	239

EKONOMIKA UN VADĪBA /
ECONOMICS AND MANAGEMENT

ATTĀLINĀTĀ DARBA IEVIEŠANA LATVIJĀ COVID-19 PANDĒMIJAS IETEKMĒ *REMOTE WORK ADAPTATION AS A RESULT OF COVID-19 PANDEMIC IN LATVIA*

Lauma Bondare-Heisele

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, lb08073@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr. oec. **Lienīte Litavniece**

Abstract. *The author researches the situation of remote work in Latvia both before and during the COVID-19 pandemic, as well as compares such work arrangements in context with global tendencies. The study analyses how COVID 19 global pandemic effects telework adaptation of employees in the private and public sectors. The goal of this publication is to research the introduction of telework in Latvia under the influence of the COVID-19 pandemic.*

The research reveals that remote and telework is not a novelty on a global scale but has been largely regarded as the white-collar employee privilege, however, in Latvia this work model have been rarely used in the pre-pandemic time with an exception of the IT sector. Moreover, such arrangements in Latvia have been previously overlooked due to lack of digitalization among the company's processes, reluctance to implement innovative management solutions, deficient legislation, as well as low level of trust in employees by management. According to professionals of the field, the lately gained popularity of telework arrangement will be kept for 20%-30% of the employees in Latvia after lifting the physical distancing rules.

Keywords: *COVID – 19, digital platform, pandemic, remote work, telework.*

Ievads

Pēc 2020. gada vārdu savienojums attālinātais darbs nav novitāte ne Latvijā, ne arī kur citur pasaulē. Pasliktinoties pasaules veselības stāvoklim ko izraisījusi COVID-19 pandēmija, darba devējiem, uzņēmējiem un arī nodarbinātajiem nācās ieviest citu pieeju darbam, lai neapstātos un nesāktos milzīgs regress pasaules un katras valsts ekonomikā, primāri, lai maksimāli pasargātu iedzīvotājus no vīrusa ietekmes. Šīs situācijas risinājums kā Latvijā, tā visā pasaulē ir attālinātais darbs jeb darbs no mājām. Attālinātā darba pirmsākums apzināts jau 1970. gados un apvienojumā ar tehnoloģiju attīstību pēdējos gados tas ir strauji pieaudzis (*Golden, 2021*). Un sākoties pandēmijai šis pieaugums uz attālinātā darba modeļa pāreju ir pieaudzis vēl straujāk.

Tēmas aktualitāte: izpētīt COVID-19 pandēmijas izraisītās sekas uz nodarbinātajiem, kā rezultātā, attālinātais darbs kļūst aktuālāks un nepieciešamāks lielākajai daļai nodarbināto visā pasaulē.

Darba mērķis: izpētīt attālinātā darba ieviešanu Latvijā COVID-19 pandēmijas ietekmē.

Darba uzdevumi:

1. Izpētīt attālinātā darba situāciju pirms pandēmijas Latvijā.
2. Veikt zinātnisko rakstu izpēti par attālinātā darba modeļa pielietojumu pasaulē.
3. Novērtēt attālinātā darba modeļa saglabāšanas iespēju.

Pētījuma objekts: attālinātais darbs.

Pētījuma priekšmets: attālinātā darba pieejamība un nodrošināšana.

Pētījuma hipotēze: attālinātais darbs saglabāsies pēc pandēmijas beigām ne tikai privātajā sektorā.

Pētījuma laika periods: pētījums veikts laika posmā no 2010.-2020.gadam.

Pētījuma metodes:

Monogrāfiskā jeb aprakstošā metode.

Loģiski – konstruktīvā metode.

Pasaulē jau kādu laiku ir pielietots attālinātā darba modelis, tomēr Latvijā lielākajai daļai nodarbināto tas ir jaunums. Tiek skaidrots: Attālinātais darbs jau ir pētīts ilgāk nekā ceturtdaļu gadsimta, tomēr tā cēloņi un sekas ir slikti izprotami, jo zinātnieki attālinātā darba jēdzienu definē un lieto dažādos veidos (*Garrett, Danziger, 2007*).

Attālinātais darbs Darba aizsardzības likuma izpratnē ir darba modelis kurā nodarbinātais un darba devējs ir vienojies par darba izpildes vietu. Attālinātais darbs - tāds darba izpildes veids, ka darbs, kuru nodarbinātais varētu veikt darba devēja uzņēmuma ietvaros, pastāvīgi vai regulāri tiek veikts ārpus uzņēmuma, tai skaitā darbs, ko veic, izmantojot informācijas un komunikācijas tehnoloģijas. Par attālināto darbu Darba aizsardzības likuma izpratnē netiek uzskatīts darbs, kas tā rakstura dēļ ir saistīts ar regulāru pārvietošanos (*Darba aizsardzības likums, 2001*).

Zinātniskajā literatūrā attālinātais darbs nav viennozīmīgi un skaidri definēts, literatūrā tam nav noteikta vienota un skaidra definīcija. Attālinātais darbs ir alternatīvs veids kā organizēt darbu integrējot tajā divus konkurences priekšrocību avotus: uzņēmuma cilvēkresursus un informāciju un telekomunikāciju tehnoloģijas (*Perez, Sanchez, de Luis Carnicer, 2002*). Vienkāršāk definējot zinātnieki skaidro: attālinātais darbs ir darba prakse, kas paredz daļu darba nedēļas strādāt ārpus uzņēmuma biroja, parasti no mājām, un pēc nepieciešamības izmantot tehnoloģijas, lai veiktu darbu (*Golden, 2021*).

Attālinātais darbs un daļēji attālinātais darbs definējams kā tiešo darba pienākumu veikšana ārpus darba vietas izmantojot informācijas un komunikāciju tehnoloģijas, nodrošinot darba nepārtrauktību.

Daļēji attālinātais darbs ir dalīts darba modelis, kurā vismaz viena diena tiek aizvadīta birojā – klātienē, pārējās darba dienās darba pienākumi tiek veikti ārpus darba vietas, pārsvarā mājās. Atšķirība starp attālināto un daļēji attālināto darbu ir tā ka daļēji attālinātajā darbā nodarbinātais 1-2 dienas atrodas un veic darba pienākumus savā darba vietā.

Latvijā līdz pandēmijai attālināto vai daļēji attālināto darbu piedāvāja tikai daži uzņēmumi un nozares, piemēram, IT nozare, tāpat šādu darba modeli bija iespējams pielietot augstākā līmeņa vadošajiem darbiniekiem.

Kā liecina Centrālās statistikas pārvaldes Darbaspēka apsekojuma rezultāti, Latvijā attālinātais darbs ir jaunums lielai daļai nodarbināto. 2020. gada aprīlī nedaudz vairāk nekā piektdaļa (22,0 %) darbinieku (darba ņēmēju) 15 – 74 gadu vecumā strādāja attālināti (*LR Centrālā statistikas pārvalde, 2020*). Pandēmijas laikā attālinātā darba veicēju skaits palielinājās 8 reizes. Attālinātais un daļēji attālinātais darbs pandēmijas ietekmē tiek ieviests privātajos uzņēmumos, bet jo īpaši valsts un pašvaldību sektora darbinieku vidū rādot priekšzīmi un pildot valsts izvirzītos nosacījumus pandēmijas ierobežošanai.

G. Bērziņš uzsver, ka: digitālās ekonomikas un sabiedrības indeksa (DESI) sadaļā par uzņēmumu digitalizāciju un inovatīvu risinājumu ieviešanu uzņēmumu pārvaldībā Latvijas uzņēmumiem ir vieni no sliktākajiem rādītājiem. Jo inovatīvi risinājumi ir dārgi, prasa lielu darbinieku iesaisti un daudz laika (*Helmane, 2020*). Pandēmija ir īstais laiks, kad ieviest vai attīstīt jau esošo digitālo platformu. Kolektīvajā pētījumā “Dzīve ar COVID-19 : Novērtējums par koronavīrusa izraisītās krīzes pārvarēšanu Latvijā un priekšlikumi sabiedrības noturībai nākotnē”, uzsver, ka nodarbinātos satrauc ne tikai digitālā platforma, bet arī darba tiesiskais regulējums, Darba likuma normu piemērošanu attiecībā uz attālināto darbu un nepieciešamību veikt izmaiņas normatīvajā regulējumā (*Vanadziņš u. c. 2020*). Attālināto darbu nepieciešams regulēt izstrādājot specializētus normatīvos aktus, kā tas ir citur pasaulē, valsts iestādēs īsteno attālinātā darba vadlīnijas (*Ulate, Vásquez, Murillo, 2020*).

Eiropas Savienības valstīs līdz pandēmijai patstāvīgas attālinātā darba iespējas 2019.gadā tika izmantotas tikai 5.4 %, savukārt COVID-19 laikā šis rādītājs ir sasniedzis gandrīz 40 %. Ziņojumā norādīts, ka attālinātais darbs ir pieaudzis Eiropas Savienības valstīs līdz pat 44%, tas kļuvis pieejams speciālistiem, zema un vidēja līmeņa ierēdņiem un biroja darbiniekiem, kuriem šī iespēja līdz pandēmijai bija liegta vai netika piedāvāta (*The European Commission's science and knowledge service Joint resarch center, 2020*).

Pasliktinoties Latvijas iedzīvotāju veselības stāvoklim un pieaugot COVID-19 saslimušo skaitam, valstī, tika noteikts ieviest attālināto darbu. Ikvienam, kuram darba specifika atļauj strādāt attālināti no mājām, tas ir jādara. Darba devēja pienākums ir to nodrošināt. Šie nosacījumi attiecas gan uz valsts pārvaldes un pašvaldību iestādēm, gan privātiem uzņēmumiem. Tas nozīmē, ka klātienē

strādās, piemēram, pārdevēji, šoferi, krāvēji, policisti, ugunsdzēsēji, apsardzes darbinieki, radio un televīzijas raidījumu diktori un operatori, mediķi un citi, bet ne, piemēram, biroja darbinieki (*LR Covid19 informatīvā mājaslapa, 2021*).

Darba specifika nosaka attālinātā darba iespējamību un pielāgojamību industrijai, uzņēmumam, organizācijai vai amatam neskatoties uz to vai amats un nozare pārstāv privāto vai publisko sektoru. Tas tika uzsvērts Latvijā ieviešot attālināto darbu ar valdības lēmumu, tāpat arī izstrādājot attālinātā darba vadlīnijas. Lēmums neattiecas uz tiem valsts pārvaldes un pašvaldību darbiniekiem, kuru amata pienākumus iespējams veikt tikai klātienē darba specifikas dēļ (*LR Valsts kanceleja, 2021*). Balstoties uz darba specifiku un pielāgojamību industrijai būtiski savus paradumus un nostāju nācās mainīt gan nodarbinātajiem, gan darba devējiem. Darba devējam vairāk jāpaļaujas un jāuzticas savam darbiniekam, savukārt nodarbinātajiem jāapgūst jaunas prasmes un jāpilnveido zināšanas, lai veiktu tiešos darba pienākumus ārpus darba vietas.

Izpētīts ka attālinātā darba modelis labāk piemērots individuālā darba veicējiem un intravertiem cilvēkiem. Attālinātais darbs ir vislabāk piemērots darbiem, kuriem nepieciešams miers un koncentrēšanās un, organizēts pēc indivīda ikdienas ritma (*Pyöriä, 2011*).

Japānas veiktajā pētījumā norādīts: "Darbinieki atzinuši, ka strādājot attālināti darba produktivitāte ir samazinājusies (*Morikawa, 2020*). Tāpat norāda uz iepriekš veiktiem pētījumiem, kur skaidri atklājas, ka attālinātā darba produktivitāte ir atkarīga no profesiju īpašībām un veiktajiem īpašajiem uzdevumiem. Attālinātajam darbam vairāk piemērojas tie, kuri personīgajā līderībā ir vērsti uz darba uzdevumu, nevis attiecībām (*Kalniņa, 2020*). Vēlreiz apstiprinās, ka attālināto darbu nevar piemērot visām nozarēm, kā arī tas nav piemērots visiem cilvēkiem. Autore uzskata ka būtiska ir ne tikai industrija un darba specifika, bet arī paša nodarbinātā vēlme un spēja strādāt attālināti, spēja koncentrēties un plānot savu darbu, kas būtiski ietekmē darba produktivitāti.

V. Puzo secināja, ka vadītāji, strādājot attālināti, jutušies produktīvāk nekā speciālisti (*Puzo, 2020*). Pētījumā atklājies, ka efektīvāks un pieņemamāks visiem uzņēmuma darbiniekiem ir daļēji attālinātā darba modelis. Šāda tipa modelis izgaismo gan darba devēja uzdevumus, gan kompetenci un prasmes, kas vajadzīgas darbiniekiem.

Jāatzīst, ka sabiedrība pie pārmaiņām pierod samērā ātri un pašlaik attālinātajā darbā saredz virkni priekšrocību, it īpaši, ja tā ir bijusi darbinieka apzināta izvēle saglabāt vai ieviest attālinātā darba modeli. Domājot par zemes izmantošanas politiku, attālinātais darbs sniedz tikai ieguvumus. Attālinātā darba modelis atstāj pozitīvu iespaidu uz vidi un vides piesārņojuma samazinājumu, samazinot izmešus un izplūdes gāzes, tāpat tas mazina nepieciešamību pēc komandējumiem uz ārzemēm un valsts robežās. Attālinātais darbs ir videi draudzīgs, tas iespējams atrisinātu lielu daļu problēmu: mazinātu sastrēgumus, samazinātos satiksmes negadījumi (*Pyöriä, 2011*).

Publiskajā telpā no dažādu nozaru speciālistiem izskan, ka attālinātais darbs kļūs populārāks un būs jaunais darba modelis. Koronavīruss no mums aizies, bet attālinātais darbs paliks un līdz 2028. gadam 73 % no visiem darbiniekiem strādās attālināti (*Duszynski, 2020*). Latvieši skaitļos ir stipri pieticīgāki, Z. Kalniņa balstoties uz pasaules praksi norāda: 20 - 30% pienākumu varētu tikt veikti attālināti (*Kalniņa, 2020*). To kā būs realitātē ietekmē un nosaka dažādi faktori, piemēram, uzņēmuma, darba devēja tehniskais nodrošinājums, digitālās platformas nodrošinājums un likumdevēja regulējuma pielāgošana un sakārtošana attiecībā uz attālināto darbu.

Nemot vērā pašreizējo pandēmijas ilgumu, kā arī valsts nostāju attiecībā uz attālinātā darba modeļa ieviešanu valstī, tāpat arī centienus sakārtot normatīvo regulējumu, domājams, ka nāksies piekrist šim publiskās telpas minējumam, ka attālinātais darbs ir uz palikšanu. Autore vērš uzmanību, arī plānošanas dokumentos ir likts uzsvars uz attālinātā darba modeļa ieviešanu nākotnē. Ir iespējams izmantot kvalitatīvus un ātrus sakarus, kas iedzīvotājiem ļauj strādāt no mājām (*Veitners, Kalniņa, Valtenbergs, Ročāns, 2015*). Svarīgs ir fakts, ka tiek ieguldīts ļoti daudz finanšu resursu, lai īstenotu attālināto darbu valsts iestādēs, tāpēc autore uzskata ka attālinātā darba saglabāšana valsts pārvaldē ir loģisks turpinājums, jo ir veikti apjomīgi ieguldījumi attālinātā darba modeļa ieviešanai. Tāpat par attālinātā darba modeļa saglabāšanu Eiropas līmenī un līdz ar to arī Latvijas līmenī liecina zaļais modelis – klimata neitralitātes sasniegšana līdz 2050. gadam.

Svarīgs priekšnosacījums attālinātā darba ilgtspējai ir ne tikai digitālās platformas nodrošināšana un normatīvu piemērošana, tikpat svarīga ir savstarpējā uzticēšanās. Lai attālinātā darba modelis veiksmīgi un rezultatīvi darbotos, ir nepieciešama savstarpēja uzticēšanās darbinieku un darba devēja starpā. Pašlaik darba devēji pieņem attālināto darbu, lai nodrošinātu darbības nepārtrauktību (*Ulate, Vásquez, Murillo, 2020*). Autore vērs uzmanību, ka nākotnes darbinieks ir šodienas attālinātais students un skolnieks, tāpēc autore uzskata, ka darba devējiem ir svarīgi nākotnē saglabāt attālināto darbu un piedāvāt kā priekšrocību vai bonusu. Tagad un nākotnē visā pasaulē noteicošais būs klients un tā vēlmes, pandēmijas rezultātā tiek sakārtota digitālā platforma, normatīvā bāze kā arī tiek veikti visi priekšnosacījumi, lai pieņemtu attālināto darbu uz palikšanu publiskajā un privātajā sektorā.

Secinājumi un priekšlikumi

Secinājumi:

1. Attālinātais darbs - tāds darba izpildes veids, ka darbs, kuru nodarbinātais varētu veikt darba devēja uzņēmuma ietvaros, pastāvīgi vai regulāri tiek veikts ārpus uzņēmuma, tai skaitā darbs, ko veic, izmantojot informācijas un komunikācijas tehnoloģijas.
2. Daļēji attālinātais darbs ir dalīts darba modelis, kurā vismaz viena diena tiek aizvadīta birojā - klātienē, pārējās darba dienās darba pienākumi tiek veikti ārpus darba vietas, pārsvarā mājās.
3. 2020. gada aprīlī nedaudz vairāk nekā piektdaļa (22,0 %) darbinieku strādāja attālināti, pandēmijas laikā attālinātā darba veicēju skaits palielinājās 8 reizes.
4. Eiropas Savienības valstīs līdz pandēmijai patstāvīgas attālinātā darba iespējas 2019.gadā tika izmantotas tikai 5.4%, savukārt COVID-19 laikā šis rādītājs ir sasniedzis gandrīz 40%, tas kļuvis pieejams speciālistiem, zema un vidēja līmeņa ierēdņiem un biroja darbiniekiem kuriem šī iespēja līdz pandēmijai bija liegta vai netika piedāvāta.
5. Attālināto darbu nevar piemērot visām nozarēm un tas nav piemērots visiem cilvēkiem.
6. Speciālisti norāda, ka Latvijā pēc pandēmijas 20-30% pienākumu varētu tikt veikti attālināti.
7. Valsts līmeņa plānošanas dokumentos nākotnē ir paredzēts ieviest attālināto darba modeli.
8. Pētījuma izvirzītais jautājums attālinātais darbs saglabāsies pēc pandēmijas beigām ne tikai privātajā sektorā apstiprinās, tomēr, lai to sakārtotu un saglabātu ilgtermiņā ir nepieciešams pilnībā sakārtot normatīvo bāzi, kas regulē darba tiesības.

Priekšlikumi:

1. Darba devējiem nepieciešams ieviest darba laika un paveiktā uzskaiti, to var darīt izmantojot specializētas darba laika uzskaites programmas, e-pastus vai ieviešot papildus atskaites par paveikto, tādejādi nodrošinot līdzvērtīgu darba kvalitāti klātienē darbam.
2. Organizācijām jānodrošina digitālo platformu ieviešana savās iestādēs, organizācijās vai uzņēmumos, kā arī jāapmāca un jāatbalsta ar palīdzību nodarbinātie ieviešot digitālo platformu, lai nodarbinātie pilnvērtīgi un droši varētu veikt savus tiešos darba pienākumus arī attālināti.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Darba aizsardzības likums* (20.06.2001.). LR likums, redakcija uz 01.07.2020. <https://likumi.lv/ta/id/26020-darba-aizsardzibas-likums>, sk. 08.04.2021.
2. Duszynski, M. (2020). *Remote Work and Telecommuting Statistics for 2020*. Retrieved 06.01.2021 from <https://resumelab.com/job-search/remote-work-statistics>
3. Garrett, R. K., Danziger, J. N.(2007). Which Telework? Defining and Testing a Taxonomy of Technology-Mediated Work at a Distance. *Social Science Computer Review*, 25 (1), 27 – 47. <https://doi.org/10.1177/0894439306293819>
4. Golden, T. D. (2021). Telework and the Navigation of Work-Home Boundaries. *Organizational Dynamics*, 50 (1). <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2020.100822>
5. Helmane, I. (31.03.2020.). *Gudri valdības lēmumi pavērs ceļu veiksmīgam pēckrīzes periodam*. <https://lvportals.lv/viedokli/314708-gudri-valdibas-lemumi-pavers-celu-veiksmigam-peckrizes-periodam-2020>, sk. 08.04.2021.
6. Kalniņa, Z. (06.04.2020.). *Šodienas realitāte – attālinātais darbs. Kam piemērotāks un kā organizējams?* <https://lvportals.lv/viedokli/314858-sodienas-realitate-attalinatais-darbs-kam-piemerotaks-un-ka-organizējams-2020>, sk. 06.01.2021.
7. LR Centrālā statistikas pārvalde (2020). *2020. gada aprīlī 22 % darbinieku Latvijā strādāja attālināti*. <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/socialie-procesi/nodarbinatiba/meklet-tema/2854-2020-gada-aprili-22-darbinieku-latvija>, sk. 05.01.2020.

8. LR Covid19 informatīvā mājaslapa (2021). *Attālinātais darbs*. <https://covid19.gov.lv/atbalsts-sabiedribai/ka-drosi-rikoties/attalinatais-darbs>, sk. 08.04.2021.
9. LR Valsts Kanceleja (15.03.2021.). Sagatavotas attālinātā darba vadlīnijas. *Jurista Vārds*. <https://juristavards.lv/zinas/278482-sagatavotas-attalinata-darba-vadlinijas/>, sk. 17.04.2021.
10. Morikawa, M. (10.04.2020). *COVID-19, teleworking, and productivity*. Retrieved 06.01.2021 from <https://voxeu.org/article/covid-19-teleworking-and-productivity>
11. Perez, M. P., Sanchez, A.M., de Luis Carnicer, M.P. (2002). Benefits and Barriers of Telework: Perception Differences of Human Resources Managers According to Company's Operations Strategy. *Technovation*, 22 (12), 775 – 783. [https://doi.org/10.1016/S0166-4972\(01\)00069-4](https://doi.org/10.1016/S0166-4972(01)00069-4)
12. Pyöriä, P. (2011). Managing Telework: Risks, Fears and Rules. *Management Research Review*, 34 (4), 386 - 399. <https://doi.org/10.1108/01409171111117843>
13. Puzo, V. (11.09.2020.). *Attālināts darbs - ieguvums gan uzņēmumam, gan darbiniekiem*. <https://ir.lv/2020/09/11/attalinats-darbs-ieguvums-gan-uznemumam-gan-darbiniekiem/>, sk. 05.01.2021.
14. The European Commission's science and knowledge service Joint research center (2020). *Telework in the EU before and after the COVID-19: where we were, where we head to*. Retrieved 04.01.2021 from https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc120945_policy_brief_-_covid_and_telework_final.pdf
15. Ulate, B. M., Vásquez, K. L. V., Murillo, G. A. (2020). Teletrabajo: Fortaleciendo el Trabajo en Tiempos de Pandemia por Covid-19. *Revista de Comunicación y Salud: RCyS*, 10 (2), 109 - 125. doi: [https://doi.org/10.35669/rcys.2020.10\(2\).109-125](https://doi.org/10.35669/rcys.2020.10(2).109-125)
16. Vanadziņš, I. u.c. (2020). *Projekta papildu rezultāts Nr. 31. Projekta "Dzīve ar COVID-19: Novērtējums par koronavīrusa izraisītās krīzes pārvarēšanu Latvijā un priekšlikumi sabiedrības noturībai nākotnē" pētījums*. http://stradavesels.lv/Uploads/2021/01/05/31_zinojums_c.pdf, sk. 05.01.2021.
17. Veitners, K., Kalniņa, I., Valtenbergs, V., Ročāns, K. (2015). *Vidzemes plānošanas reģiona ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2030*. http://jauna.vidzeme.lv/upload/VPR_IAS.pdf, sk. 03.04.2021.

Summary

The study has researched the remote work situation in Latvia. The situation of remote work in Latvia is compared context with global remote work tendencies. The study analyses how COVID 19 global pandemic effects telework adaptation of employees in the private and public sectors. The goal of this publication is to research the introduction of telework in Latvia under the influence of the COVID-19 pandemic. The terms of reference are to explore the remote work arrangement adoption in Latvia before the pandemic, to research scientific articles on the situation of telework in the world, and evaluate the post-pandemic remote work model adaption preservation possibilities.

The research reveals that remote work arrangements are not a novelty on a global scale, however, has been mostly the privilege of office-based jobs. The adoption of such models in Latvia has lagged and has been largely disregarded due to low levels of digitalization within the companies, lack of innovative management approaches, as well as deficiencies in the applicable legislation. According to the industry professionals, semi - remote work as a work arrangement has recently gained popularity and is likely to be widely employed in Latvia in a post-pandemic environment.

The study employs general scientific research methods - monographic or descriptive method and logical - constructive method. The selected methods are used to collect, analysis, and evaluation of available information. To find out and identifying problems, obtaining and summarizing conclusions.

The hypothesis that the remote work model will remain in post-pandemic configuration and not just in the private sector has been confirmed, however, it is necessary to reorganize and improve the legislation covering this kind of work model. Moreover, it is crucial to introduce and organize digital work platforms to enable remote work across various sectors.

Currently, the remote work is very relevant. Specialists and professionals indicate that the remote work model will remain after COVID-19 pandemic in the post-pandemic settings both locally and globally.

FINTECH NOZARE UN TĀS ATTĪSTĪBAS TENDENCES LATVIJĀ *FINTECH INDUSTRY AND FINTECH DEVELOPMENT TRENDS IN LATVIA*

Jolanta Brice

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, jolantabrice@outlook.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.oec. **Iveta Mietule**

Abstract. *The financial sector has changed significantly in recent years due to rapid technological developments. Financial technologies in other words FinTech have introduced new trends in the financial market and already as of now FinTech has become an integral part of the financial world. With the introduction of various financial technologies, consumers are undeniably benefiting, but the question of what risks it brings to economies and what impact it has on financial stability remains relevant. The research summarizes several expert opinions about the development opportunities of the FinTech industry in Latvia.*

Keywords: *development, financial investments, financial technologies, FinTech.*

Ievads

Mūsdienās tehnoloģiskais progress notiek ļoti strauji un tas sev līdzi nes pārmaiņas dažādās jomās, arī finanšu nozare nav izņēmums. Tieši *FinTech* risinājumi ir tie, kas padara mūsu finanšu pārvaldību daudz vienkāršāku, ērtāku un arī drošāku, līdz ar to jau šobrīd sabiedrības ikdiena vairs nav iedomājama bez tādām inovācijām kā mobilais maksājums, bezkontakta norēķini, kredīta pieejamība pāris minūšu laikā, u.c.

FinTech (financial technologies) jeb finanšu tehnoloģijas ir tehnoloģijās balstītas finanšu inovācijas, kuras dod iespēju radīt jaunu biznesa modeli vai tā piemērošanas veidu, jaunu procesu vai pakalpojumu, kas maina līdzšinējo pieeju. Inovācijai jābūt vērstai uz konkurences veicināšanu un kvalitatīvāka, efektīvāka, ātrāka un modernāka pakalpojuma nodrošināšanu klientiem (*Finanšu un kapitāla tirgus komisija, 2021*).

Pētījumu mērķis ir analizēt *FinTech* nozari un tās attīstības tendences Latvijā.

Pētījuma uzdevumi:

1. Raksturot ar jēdzienu *FinTech* saistīto terminoloģiju.
2. Raksturot *FinTech* vispārējās attīstības tendences pasaulē un Latvijā
3. Analizēt nozari raksturojošos rādītājus (investīcijas un uzņēmumu skaits), lai pārbaudīt sākotnēji izvirzīto hipotēzi.
4. Apkopot esošos ekspertu viedokļus un atziņas par *FinTech* nozares attīstības potenciālu Latvijā.

Pētījuma ietvaros tika izvirzīta hipotēze – *FinTech* nozari raksturojošie rādītāji (investīcijas un uzņēmumu skaits) uzrāda nozares izaugsmi.

Pētījuma veikšanai izmantotās zinātniski pētnieciskās metodes – grafiskās interpretācijas metode, monogrāfiskā metode, statistikas analīzes metodes, kontentanalīze.

Pētījuma periods: 2010. - 2020. gads.

FinTech nozare un tās attīstības tendences Latvijā

Termins *FinTech* apvieno divus vārdus - *finanses* un *tehnoloģijas*. Šobrīd *FinTech* ir novatoriska un augoša joma, kas piesaista gan sabiedrības, gan investoru uzmanību (*Ryu, 2018*).

Pētīt dažādus informāciju avotus, informācija atšķiras - kāds lietojot terminu *FinTech* runā

<https://doi.org/10.17770/iss2021.6911>

tikai par, piemēram, banku konkurentiem kā nebanku kredītdevējiem vai uzņēmumiem, kas piedāvā alternatīvas norēķinu iespējas. Savukārt, kādā citā avotā kā daļa no *FinTech* tiek pieminētas arī, piemēram, banku un apdrošināšanas kompāniju ieviestās tehnoloģijas, kas būtiski uzlabo iestāžu pakalpojumu.

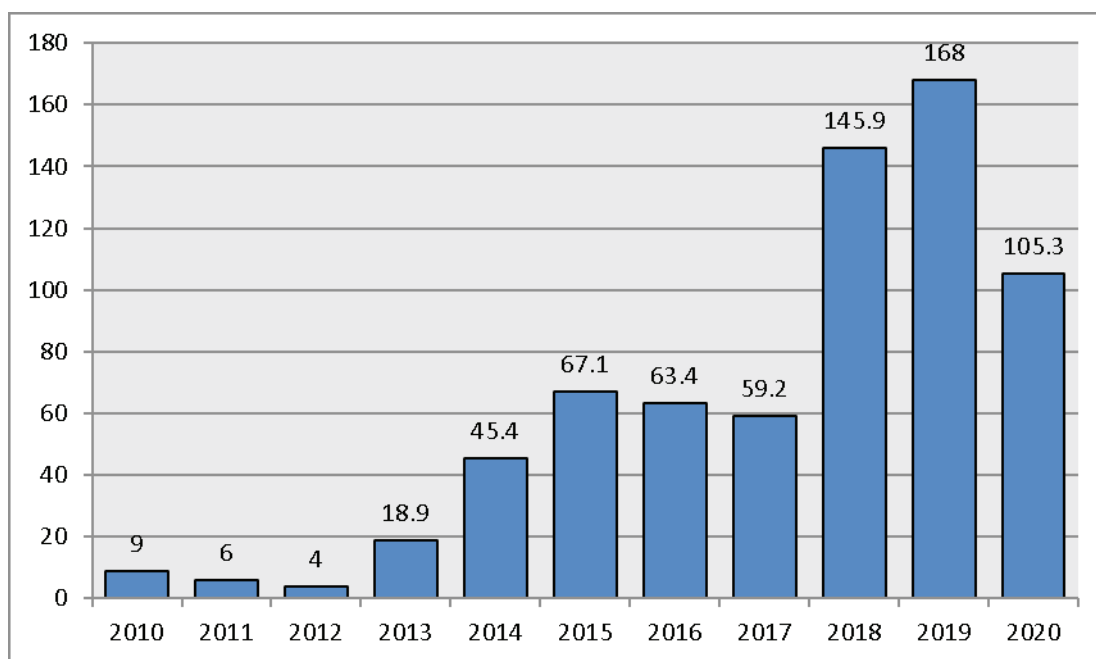
Mūsdienās *FinTech* bieži tiek uzskatīta par unikālu „lauļbu” starp finanšu pakalpojumiem un informācijas tehnoloģijām. Faktiski finanšu un tehnoloģiju attīstība jau sen ir savstarpēji saistīta un viena otru pastiprinošas nozares, taču tieši 2008. gada globālā finanšu krīze bija atspēriena punkts *FinTech* attīstībai. Šī evolūcija rada izaicinājumus gan regulatoriem, gan tirgus dalībniekiem, jo īpaši, lai līdzsvarotu jauninājumu potenciālos ieguvumus ar potenciālajiem riskus (*Arner, Barberis, Buckley, 2015*).

Pateicoties tieši 2008. gada finanšu krīzei, kad tradicionālais banku sektors kļuva ievērojami konservatīvāks un būtiski samazināja kredītēšanas apjomus (*Endziņš, 2016*), finanšu tirgū ienāca *FinTech* uzņēmumi, kas piedāvā alternatīvas finansējuma vai norēķinu iespējas (*Grišins, 2018*).

Tomēr *FinTech* nevar attiecināt tikai uz nebanku kredītdevējiem, tā sauktā *FinTech* ekosistēma kopumā ir daudz plašāka un ietekmē dažādas jomas, jo īpaši banku darbību apdrošināšanu, aizdevumus, personīgās finanses, elektroniskos maksājumus, riska kapitālu un ieguldījumu pārvaldību (*Blaney, 2020*). Līdz ar to *FinTech* apzīmē ne tikai jaunuzņēmumus, kas rada inovācijas konkrētā jomā, bet šo terminu attiecina arī uz, piemēram, banku un apdrošināšanas kompāniju ieviestajām finanšu tehnoloģijām, tādām kā mobilais maksājums vai bezkontakta norēķini (*Alt, Beck, Smits, 2018*). Tāpēc kā vēl vienu *FinTech* parādīšanās cēloni, var uzskatīt vispārēju tehnoloģiju attīstīšanos, kā rezultātā bankām, apdrošināšanas kompānijām radās iespējas nodrošināt mobilitāti, lietošanas ērtumu, finanšu pakalpojumu ātrumu un zemākas izmaksas (*Saksonova, Kuzmina - Merlino, 2017*).

Ar terminu *FinTech*, pirmkārt, apzīmē *FinTech* jaunuzņēmumus, kuri rada jaunu un alternatīvu produktu vai pakalpojumu, tādiem tradicionālajiem pakalpojumiem, ko sniedz dažādi finanšu tirgus dalībnieki, piemēram, bankas un ieguldījumu pakalpojumu sniedzēji. Otrkārt, ar *FinTech* terminu apzīmē arī to pašu finanšu tirgus dalībnieku tehnoloģiskus risinājumus, kuri uzlabo to sniegto pakalpojumu ērtumu, ātrumu un efektivitāti.

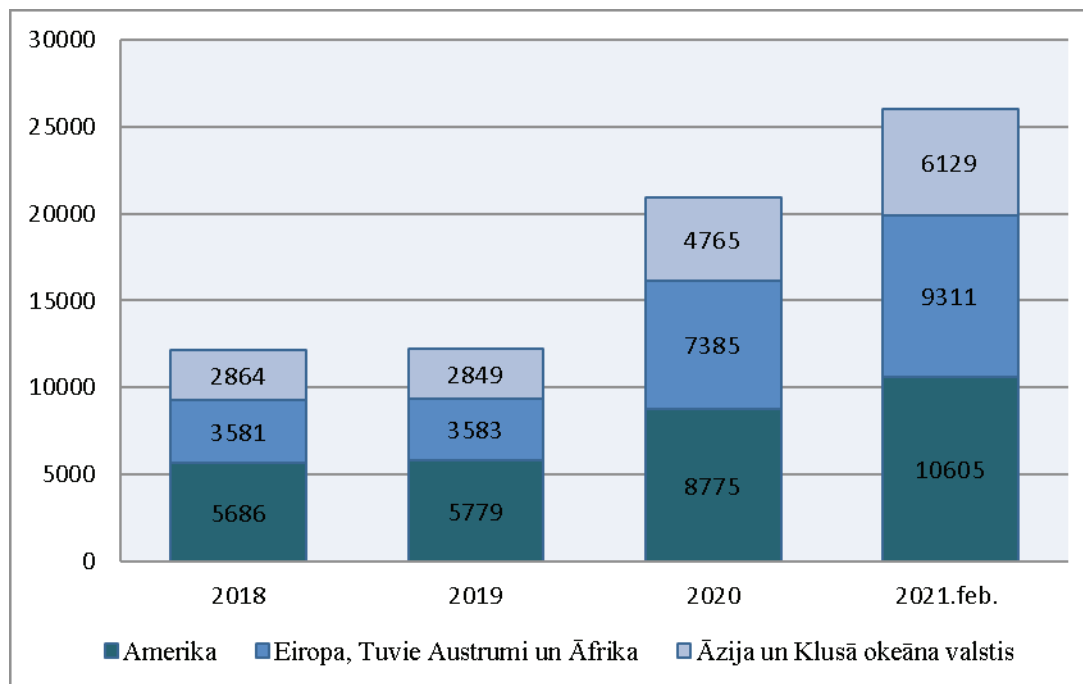
Šobrīd *FinTech* nozare piedzīvo galvu reibinošu attīstību visā pasaulē. To apstiprina arī audita, nodokļu un biznesa konsultāciju uzņēmuma KPMG pētījums par *FinTech* investīcijām visā pasaulē (*KPMG, 2019*).

1. attēls. Investīciju apjoms pasaulē, periodā no 2010. – 2020. gadam, mljrd. dolāri (autores veidots, Statista, 2021)

Kā redzams 1.attēlā, investīciju apjoms *FinTech* nozarē pēdējo 10 gadu laikā ir pakāpeniski pieaudzis. Taču kā redzams, īpaši straujš investīciju apjoma pieaugums, salīdzinot ar iepriekšējiem periodiem, ir 2018.gadā, kad investīciju apjoms pieaudzis vairāk kā uz pusi. 2019. gadā investīcijas turpina pieaugt, taču 2020.gadā investīciju apjoms *FinTech* nozarē krītas un tas skaidrojams ar Covid-19 krīzi pasaulē.

Investīciju apjomi *FinTech* uzņēmumos ir iespaidīgi, tāpēc svarīgi aplūkot arī *Fintech* nozarē darbojošos uzņēmumus – 2. attēlā atspoguļots *FinTech* kompāniju skaits pasaulē, pēc reģioniem, periodā no 2018. gada līdz 2021. gada februārim.

2. attēls. *FinTech* kompāniju skaits pasaulē pa reģioniem no 2018. līdz 2021.februārim (autores veidots, Statista, 2021)

Tāpat kā investīciju apjoms *FinTech* nozarē pieaug, ar katru gadu pieaug arī *FinTech* uzņēmumu skaits. Visvairāk *FinTech* uzņēmumi dibināti Amerikā, taču arī pārējie pasaules reģioni skaitliski daudz neatpaliek, it īpaši Eiropa. Kā 2.attēlā redzams, 2020. gadā, salīdzinot ar iepriekšējiem periodiem, *FinTech* uzņēmumu skaits pieaudzis gandrīz divas reizes un 2021.gadā uzņēmumu skaits turpina pieaugt. Šis pieaugums, tāpat kā investīciju kritums, visticamāk saistīts ar Covid-19 krīzi. Šajā gadījumā Covid-19 krīze sniedz pozitīvu aspektu, jo krīze radījusi tādas situācijas, kas piespiež pielāgoties esošajiem apstākļiem un meklēt jaunus risinājumus dažādu pakalpojumu sniegšanai.

Ņemot vērā, situāciju pasaulē, gan ar pieaugošo investīciju apjomu, gan *FinTech* nozares uzņēmumu pieaugumu, ir skaidrs, ka nozare šobrīd ir stabila un ar tendenci turpmākajos gados attīstīties. Iespaidu uz šīs nozares attīstību noteikti atstās arī Covid-19 krīze, taču kāda būs šīs krīzes ietekme – pozitīva vai negatīva, šobrīd ir grūti paredzēt.

Vispār ir grūti nodalīt *FinTech* Latvijā no *FinTech* visā pasaulē vai, piemēram, Eiropā, jo visa jaunā tehnoloģija ir mobila un bez robežām. Līdz ar to var tikai runāt par Latvijā operējošām vai reģistrētām kompānijām, piemēram, *Revolut* maksājumu kartes ir populāras Latvijā, taču tas nav Latvijas produkts (Bauze, 2019).

Pēc *Swedbank Latvija* un *Latvijas Jaunuzņēmumu asociācijas* veiktā pētījuma, Latvijā 2020. gadā kopumā ir vairāk nekā 500 jaunuzņēmumu, no kuriem 91 uzņēmums strādā tieši ar produktiem un pakalpojumiem finanšu tehnoloģiju jomā (Swedbank, 2020).

Latvijas finanšu pakalpojumu nozare vēsturiski bijusi ļoti spēcīga. Augsti kvalificēts darbaspēks, izdevīgs ģeogrāfiskais novietojums un augsti attīstīta digitālā infrastruktūra ir būtiski veicinājuši neseno IKT nozares izaugsmi. Tāpēc aizvien lielāku lomu iegūst tieši *FinTech* jeb finanšu tehnoloģiju start-up uzņēmumi (Swedbank, 2020).

Swedbank Digitālās stratēģijas un inovācijas jomas vadītājs Ģirts Bērziņš uzsver, ka Latvijas *FinTech* ekosistēmai ir spēcīgas saknes mūsu izglītības sistēmā un informācijas tehnoloģiju pakalpojumu izaugsmē. Lielākā daļa šodien zināmo pakalpojumu tika aizsākti vien 1990. gados, kad Latvija atguva neatkarību. Ņemot vērā, ka mēs sākām veidot savu digitālo infrastruktūru no nulles, mums bija iespēja attīstīt uzreiz tās tehnoloģijas, kuras bija atbilstošajam laikam modernākās. Šodien Latvija ir digitalizācijas pirmajās rindās - sākot no progresīviem maksājumu karšu pakalpojumiem līdz pat interneta pieejamībai diennakts banku darbībā (*Swedbank, 2020*).

Latvijas Alternatīvo finanšu pakalpojumu asociācijas vadītājs Gints Āboliņš uzskata, ka Latvijas finanšu tehnoloģiju uzņēmumi ir viens no spilgtākajiem piemēriem inovācijām finanšu nozarē: „Mēs redzam, ka šie uzņēmumi spēj sekmīgi konkurēt Eiropas un pat pasaules līmenī, bet – vai tas būs tikai viena uzņēmuma vai visas Latvijas veiksmes stāsts, noteiks tas, vai valsts spēs nodrošināt pievilcīgu vidi *FinTech* uzņēmumu attīstībai. Finanšu pakalpojumu sektors mainās, līdz ar to ir jāmainās arī normatīvajam ietvaram. Tas, kas derēja pirms pieciem gadiem, šodien vairs nedarbojas. Alternatīvo finanšu pakalpojumu sniedzēji aicina gan likumdevēju, gan uzraugošās iestādes sekot inovācijām un mainīties līdzī laikam, vienlaikus nodrošinot finanšu tirgus stabilitāti un patērētāju tiesību aizsardzību” (*Āboliņš, 2019*).

Jāatzīst, ka *FinTech* sniedz iespējas un ieguvumus kā tirgus dalībniekiem tā klientiem, bet vienlaikus rada arī riskus, kas būtu atbilstoši jānovērtē un jāpārvalda. Tehnoloģiski iespējoti finanšu jauninājumi nodrošina lielāku decentralizāciju, plašāku produktu un pakalpojumu dažādošanu, pēc tam ātrāku, pārredzamu, efektīvu un plašāku piekļuvi finanšu pakalpojumiem, tādējādi veicinot finanšu iekļaušanu. Neskatoties uz ieguvumiem, *FinTech* varētu radīt arī draudus finanšu stabilitātei mikro un makroekonomisko risku ziņā (*Vučinić, 2020*).

Runājot par nozares turpmāku attīstību, ekspertu vidū izskan divas versijas par šī sektora tālāko attīstību. Vieni apgalvo, ka *FinTech* „apēdīs” vecās bankas, otri – ka banku koncepts ir vecs kā pasaule un tās paliks. Patiesība ir kaut kur pa vidu. Jau tagad bankas ir sapratušas, ka to vecie modeļi vairs nav konkurētspējīgi, peļņas maržas krītas, daudzās valstīs ir pārāk daudz banku, tāpēc bankas investē jaunuzņēmumos vai arī cenšas pašas attīstīt savas tehnoloģijas. *FinTech* ir ļoti labs katalizators, kas stimulē uzlabot vecos, iesīkstējušos biznesa modeļus. (*Bauze, 2019*).

Baltic International Bank valdes priekšsēdētājs Viktors Bolbats norāda, ka daudzi *FinTech* uzņēmumi ir ienākuši tirgū un darbojas kā jaunuzņēmumi, tāpēc vēl nav zināms, vai tie augs un ar laiku ieņems lielāku finanšu sektora daļu, vai vairāk aizņems nišas un sniegs specializētus pakalpojumus lielākām iestādēm (*Bolbats, 2019*).

Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameron priekšsēdētājs Jānis Endziņš uzskata, ka *FinTech* ir nozare ar augstu eksportspēju : „Informācijas tehnoloģiju straujā attīstība ir pavērusi citus biznesa apvēršņus daudzām nozarēm, taču finanšu nozarē IT risinājumu plašās iespējas ļāvušas radīt Latvijā uzņēmumus, kas šobrīd veiksmīgi sevi piesaka starptautiskā mērogā ar inovatīviem un mūsdienīgiem risinājumiem. Protams, joma vēl ir samērā jauna, un mācās gan pakalpojuma sniedzēji, gan saņēmēji. Tāpēc šobrīd pats svarīgākais ir nenoraut rokas bremzi ar apziņu, ka tas viss mums ir svešs un tāpēc neatbalstāms” (*Endziņš, 2016*).

Latvijas Alternatīvo finanšu pakalpojumu asociācijas vadītājs Gints Āboliņš norāda, ka svarīgi, lai *FinTech* nozare Latvijā attīstītos, valstij ir jāspēj piedāvāt vislabākos nosacījumus biznesa attīstībai. Āboliņš uzskata, ka jākoncentrējas uz nozares attīstību un jāapzinās, ka *FinTech* uzņēmumi un to pakalpojumu eksports ir mūsu iespēja attīstīt tautsaimniecību, bet mazāk – uz ierobežošanu un izskaušanu. Ja šāda būs politika, Āboliņš uzskata, ka pēc dažiem gadiem Latvija noteikti būs stabils Baltijas līderis ar tendenci paplašināt savu tirgus daļu arī pasaules mērogā (*Āboliņš, 2016*).

Finanšu jomas ekspertu viedoklis par *FinTech* nozari un tās attīstību un iespējām Latvijā, praktiski sakrīt – jau šobrīd Latvija ir digitalizācijas pirmajās rindās un arī turpmāk *FinTech* nozarei noteikti ir perspektīvas, vien nepieciešama pareizā attieksme, kā no valsts tā no pašu uzņēmumu puses.

Secinājumi

1. Ar terminu *FinTech*, pirmkārt, apzīmē *FinTech* jaunuzņēmumus, kuri rada jaunu un alternatīvu produktu vai pakalpojumu, tādiem tradicionālajiem pakalpojumiem, ko sniedz dažādi finanšu tirgus dalībnieki, piemēram, bankas un ieguldījumu pakalpojumu sniedzēji. Otrkārt, ar *FinTech* terminu apzīmē arī to pašu finanšu tirgus dalībnieku tehnoloģiskus risinājumus, kuri uzlabo to sniegto pakalpojumu ērtumu, ātrumu un efektivitāti.
2. Ņemot vērā, situāciju pasaulē, gan ar pieaugošu investīciju apjomu, gan *FinTech* nozares uzņēmumu pieaugumu, ir skaidrs, ka nozare šobrīd ir stabila un ar tendenci turpmākajos gados attīstīties. Iespaidu uz šīs nozares attīstību noteikti atstās arī Covid-19 krīze, taču kāda būs šīs krīzes ietekme – pozitīva vai negatīva, šobrīd ir grūti paredzēt.
3. Finanšu jomas ekspertu viedoklis par *FinTech* nozari un tās attīstību un iespējām Latvijā, praktiski sakrīt – jau šobrīd Latvija ir digitalizācijas pirmajās rindās un arī turpmāk *FinTech* nozarei noteikti ir perspektīvas, vien nepieciešama pareizā attieksme, kā no valsts tā no pašu uzņēmumu puses.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Alt, R., Beck, R., Smits, M. T. (2018). FinTech and the Transformation of the Financial Industry. *Electronic Markets*, 28, 235 – 243. <https://doi.org/10.1007/s12525-018-0310-9>
2. Arner, D. W., Barberis, J., Buckley, R. P. (2015). The Evolution of Fintech: a New Post-Crisis Paradigm? *University of Hong Kong Faculty of Law Research Paper*, 2015/047. Retrieved 25.03.2021 from <http://www.juliaocoelho.com/wp-content/uploads/2019/05/SSRN-id2676553.pdf>
3. Āboliņš, G. (2016.) *Iespēja iekarot vietu globālajā finanšu tirgū*. https://www.lafpa.lv/content/uploads/2017/02/A%CC%84rpus_banku_finans%CC%8Cu_sektors_-1.pdf, sk. 26.03.2021.
4. Āboliņš, G. (2019). *Gints Āboltiņš: finanšu tehnoloģiju jeb FinTech uzņēmumu centrā ir klienti un to vajadzības*. <https://www.lafpa.lv/lv/gints-aboltins-finansu-tehnologiju-jeb-fintech-uznemumu-centra-ir-klienti-un-to-vajadzibas/>, sk. 25.03.2021.
5. Bauze, K. (2019). *Kārlis Bauze: 'FinTech' un finanšu sektora uzraudzība Latvijā*. <https://www.delfi.lv/news/versijas/karlis-bauze-fintech-un-finansu-sektora-uzraudziba-latvija.d?id=50815991>, sk. 25.03.2021.
6. Blaney, B. (2020). *Chart - Topping Fintech Stats for 2020*. Retrieved 25.03.2021 from <https://tipalti.com/fintech-stats-for-2020/>
7. Bolbats, V. (2019). *Klasiskās bankas un "FinTech" – konkurenti vai sabiedrotie*. <https://ir.lv/2019/08/07/klasiskas-bankas-un-fintech-konkurenti-vai-sabiedrotie/>, sk. 26.03.2021.
8. Endziņš, J. (2016). *Nozare ar augstu eksportspēju*. https://www.lafpa.lv/content/uploads/2017/02/A%CC%84rpus_banku_finans%CC%8Cu_sektors_-1.pdf, sk. 25.03.2021.
9. Finanšu un kapitāla tirgus komisija (2021). *Inovācijas un FinTech*. <https://www.fktk.lv/licencesana/inovacijas-un-FinTech/>, sk. 19.03.2021.
10. Grišins, J. (2018). *FinTech un bankas – kurš kuru vai abi kopā vienotam mērķim?* <https://www.db.lv/zinas/capitalia-baltijas-valstu-uznemumiem-pern-aizdevis-20-miljonus-eiro-494919>, sk. 25.03.2021.
11. KPMG (2019). *The Pulse of FinTech 2019*. Retrieved 25.03.2021 from <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2019/07/pulse-of-fintech-h1-2019.pdf>
12. Ryu, H.S. (2018). Understanding Benefit and Risk Framework of Fintech Adoption: Comparison of Early Adopters and Late Adopters. *Proceedings of the 51st Hawaii International Conference on System Sciences*, 3864 – 3873. Retrieved 26.03.2021 from <https://core.ac.uk/download/pdf/301374597.pdf>
13. Saksonova, S., Kuzmina - Merlino, I. (2017). Fintech as Financial Innovation – The Possibilities and Problems of Implementation. *European Research Studies Journal*, 20(3A), 961 - 973. Retrieved 25.03.2021 from https://www.um.edu.mt/library/oar/bitstream/123456789/30472/1/Fintech_as_Financial_Innovation_The_Possibilities_and_Problems_of_Implementation_2017.pdf
14. Statista (2021). *Number of Fintech startups worldwide from 2018 to February 2021, by region*. Retrieved 26.03.2021 from <https://www.statista.com/statistics/893954/number-fintech-startups-by-region/>
15. Statista (2021). *Total value of investments into fintech companies worldwide from 2010 to 2020*. Retrieved 26.03.2021 from <https://www.statista.com/statistics/719385/investments-into-fintech-companies-globally/>
16. Swedbank Latvia. (2020). *Latvijas finanšu tehnoloģiju start-up pētījums*. <https://biznesam.swedbank.lv/ievads/finanses/start-up-petijums-53037>, sk. 25.03.2021.
17. Vučinić, M. (2020). Fintech and Financial Stability Potential Influence of FinTech on Financial Stability, Risks and Benefits. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 2, 43 - 66. <https://doi.org/10.2478/jcbtp-2020-0013>

Summary

In this research, the author looked at the *FinTech* industry, its development trends in the world and the development potential in the Latvian market. To achieve the goal, the author researched the meaning of the term *FinTech*, summarized data on the amount of investments and the number of *FinTech* companies in the world, as well as the opinion of various financial sector experts on the *FinTech* industry in Latvia, the current situation and development prospects in Latvia.

It is relatively difficult to define the term *FinTech* because it has a very broad meaning, but the author concludes that the term *FinTech* firstly refers to *FinTech* start-ups that create a new and alternative product or service to traditional services provided by different financial market participants, such as banks and investment service providers. Second, the term *FinTech* also refers to technological solutions of the same financial market participants who improve the convenience, speed and efficiency of the services they provide.

Examining the statistics on the *FinTech* industry, the amount of investments in this sector and the total number of *FinTech* companies in the world, it was concluded that the amount of investments is growing every year, as well as the number of *FinTech* start-ups, however, the Covid-19 crisis will certainly have an impact on the development of this sector, but what effect this crisis will have, whether positive or negative, is currently difficult to predict.

Speaking about the Latvian market, the opinion of financial experts about the *FinTech* industry and its development and opportunities in Latvia practically coincides - already now Latvia is in the first lines of digitalisation and in the future, the *FinTech* industry definitely has perspectives, only the right attitude is needed, both from the state and from the companies themselves.

The hypothesis put forward was confirmed, respectively, the indicators characterizing the *FinTech* industry (investments and number of companies) show the growth of the industry. Given the current situation that over the years, the *FinTech* industry will play an increasingly important role in both the financial world and the global economy, and the development of this industry will bring many more changes in our lives.

ATMIŅU LIECĪBU PAR PADOMJU PERIODU NOZĪME MŪSDIENU JAUNIEŠU IZPRATNĒ PAR VĒSTURI *THE IMPORTANCE OF MEMORIAL TESTIMONY OF THE SOVIET PERIOD IN THE UNDERSTANDING OF HISTORY*

Inese Brīvere

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Mg paed., Mg.hist., pētniece, medikiesi@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Sandis Sprudzāns

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ssprudzans@gmail.com, Rēzekne, Latvija

Abstract. *The reason for writing the article is related to RTA student S. Sprudzāns 2020 conduct a survey on memories of life in the LSSR. 72 respondents - the youth of the city of Ludza - took part in it, revealing their trust in the sources of memories. It turned out that in matters of Soviet times, they trusted parents, grandparents, relatives, acquaintances and experts the most and least trusted teachers. Therefore, there was an interest in finding out what the testimonies of memories mean to young people, how historical events are revealed and how it helps to understand the Soviet era, why the level of trust in them is much higher than the official level - expressed in educational institutions.*

Keywords: *Soviet times, testimonies of memories, youth.*

Ievads

Latvijas valsts politiskie, ekonomiskie un sociālie procesi šobrīd saistāmi ar 21.gs. esošajām iespējām, piemēram, Latvijas integrāciju Eiropas savienības un NATO organizācijās, taču vēl nesenā pagātnē tiem bija kopīgi ar PSRS mērķi. Gandrīz 50 gadus Latvijas valsts bija okupācijas stāvoklī. 20.gs.otrās puses Latvijas vēsturi pieņemts saistīt ar padomju laikiem. Pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas svarīgs faktors bija vēstures avotu krājumu un arhīvu atgūšana, saistībā ar Latvijas vēstures notikumiem, jo iepriekš nebija iespēju izpētīt un analizēt daudzus vēstures avotus.

Par šādām un līdzīgām no varas pārstāvjiem slēptām vai ar tai pieņemamiem lozungiem maskētām darbībām iepriekšējo desmitgažu apstākļos saglabājās neliels dokumentālu liecību apjoms, kas jaunāko paaudžu pārstāvjiem var radīt maldīgu priekšstatu gan par dzīvi okupācijas laikā, gan par komunistisko ideoloģiju vispār (*Eglīte, Strods, 2002*).

Šī raksta tapšanas iemesls ir saistīts ar Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas (turpmāk – RTA) studenta S. Sprudzāna vietnē *google.com* 2020.gadā veiktu aptauju par atmiņām par dzīvi LPSR, kurā piedalījās 72 respondenti – Ludzas pilsētas jaunieši – un kas atklāja, kāda ir šo jauniešu uzticēšanās atmiņu avotiem. Respondenti norādīja, ka visvairāk viņi uzticas vecākiem, vecvecākiem, radniekiem, paziņām un ekspertiem u. tml., bet vismazāk – skolotājiem. Domājams, tas saistīts ar to, ka dzīvās vēstures atmiņas tiek uztvertas sākumā emocionāli, bet pēc tam - ar prātu. Tieši tās jaunietim ļauj cilvēciski izprast savu priekšgājēju, senču dzīves gājumu, cilvēka dzīvi no malas, kā arī liek pašam šodien palūkoties uz savu nākotni.

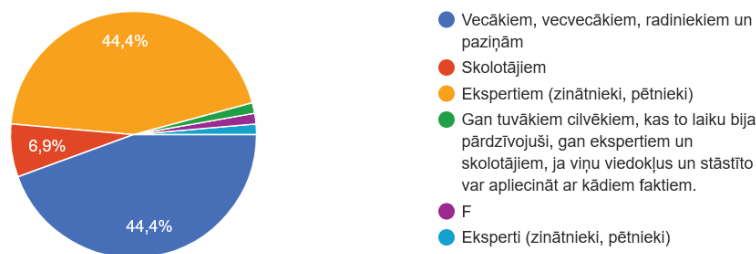
Tāpēc radās interese noskaidrot, kā atmiņu liecības jauniešiem atklāj vēstures notikumus un kā palīdz izprast padomju laiku, kāpēc uzticības līmenis tām ir krietni augstāks par oficiālo – mācību iestādēs pausto.

Aptaujātie atzīmēja (sk. 1. attēlu), ka bija interesanti uzzināt konkrēta cilvēka viedokli par padomju laiku un salīdzināt to ar mācību grāmatu saturu, kas, kā izrādījās, ne visai atbilst viens otram. Jaunieši pārsvarā uzticas vai nu zinātniekiem (44,4 %), vai nu vecākiem un radiem (44,4 %), kas norāda ka dzīvesstāsti pierāda, ka gan padomju gados, gan arī šodien līdzās pastāvēja antagonistiska attieksme pret realitāti, dažādi viedokļi par vienu un to pašu jomu. Tostarp tika izcelts, ka, piemēram,

autobiogrāfiskā atmiņa relatīvi labi saglabā izteikti negatīvus emocionālus notikumus, bieži skar konfliktus un aizvainojumu, lielā mērā saistāma ar sadzīves ikdienišķām niansēm. Ģimenes locekļu atmiņu vēstījumā jūtama arī padomju laikā izlasīto grāmatu, noskatīto mākslas filmu un teātra izrāžu ietekme.

Kuriem atmiņu avotiem par padomju laikiem jūs uzticētos visvairāk?

72 atbildes

1.attēls. Skolēnu uzticēšanās avotiem par padomju laikiem

Dotā situācija atklāj, kāpēc svarīga loma kaut vai nesenās vēstures jautājumu izpratnē ir atmiņu liecībām. Jo, kā izrādās, publiskajā telpā paustais un aculiecinieku minētais ne katreiz ir viens un tas pats. Te jāsaprot, ka skolotājs ne katreiz pauž savu personisko viedokli, bet māca atbilstoši mācību programmai. Neskatoties, ka atmiņu liecībām par dzīvi PSRS ir liela subjektivitāte, tās būtiski palielina informācijas daudzumu un daudzveidību, nodrošina maksimāli objektīvu secinājumu un jaunu zināšanu veidošanos. Jauniešiem aizvien aktuāls paliek jautājums, kāpēc kaut kas notiek tā un ne savādāk un kur meklēt objektīvu informāciju, pēc kādiem kritērijiem to atlasīt, lai izprastu, kas tad īsti padomju gados ir bijis un kā sabiedrība jutusies? Tas arī ir pētāmais jautājums. Raksta **mērķis** ir analizēt atmiņu liecību nozīmi mūsdienu jauniešu izpratnē par vēsturi, raksturojot atmiņas kā vēstures avotus un vēstures pētīšanas pieejas, balstot pētījumu uz **diskursa un retrospektīvās analīzes** metodi.

Atmiņas nozīmi industrializētās rietumu kultūrās var redzēt aktivitātēs, kuras pieaugušie organizē un sagaida no bērniem. Bērnu, tad jauniešu aicina pastāstīt, piemēram, ko viņi šodien darīja. Tā bērni piedalās “kopīgošanā” vai “rāda un stāsta” pa apli, kur katrs pēc kārtas bilst, piemēram, ko darījis. Jau no skolas sākuma bērniem tiek paredzēts sacerēt domrakstus par vasaras brīvlaikā paveikto un uzrakstīt autobiogrāfiju, jo būt personai to jau arī nozīmē - veidot stāstu, ko pastāstīt par savu pieredzi, un šie stāsti palīdz noteikt, kas cilvēks ir (*Fivush, 2019*). Tieši tāpēc ir svarīgi iesaistīt jauniešus atmiņu liecību pētīšanā, jo tad viņi izpratīs, kā tad īsti vēsture skar mūs katru.

Atmiņas kā vēstures avoti

Vēstures zinātne balstās uz avotiem, tie ir fakti, kas ļauj izvirzīt noteiktus secinājumus. Jauniešiem nākas saskarties ar dažādiem vēstures avotu veidiem, tomēr ne visi izprot to būtību un kontekstu. Mūsdienās publiskajā telpā daudz runājot, piemēram, par padomju laikiem, jāapzinās, ka jo īpaši ir iespēja izmantot plašu mutvārdu vēstures avotu klāstu, jo īpaši tā saucamo konkrētu cilvēku *atmiņu, autobiogrāfiju, dzīvesstāstu* u.tml. liecības. Jauniešiem, kā izrādās, ir arī interese piedalīties šādu liecību pirmreizējos atklājumos, piemēram, veicot interviju ar cilvēku, kurš spēj un vēlas sniegt nepieciešamo informāciju. Tādējādi mūsdienās tā ir iespēja pašiem kļūt par pētniekiem un zinātniekiem, pašiem veikt secinājumus.

Nesenā vēsture bieži tiek politizēta un izmantota propagandas nolūkos. Sevišķi raksturīgi tas bija laika posmā pēc Otrā pasaules kara Padomju Savienībā un sociālistiskajās valstīs, tur atspoguļojot marksisma – ļeņinisma pamatnostādnes. Savukārt vācot atmiņu liecības, jāreķinās ar autobiogrāfisko atmiņu, kas ir unikāla sistēma, kas integrē atmiņas par iepriekšējo pieredzi visaptverošā stāstījumā. Autobiogrāfiskā atmiņa pakāpeniski veidojas bērnībā un pusaudža gados, ir atkarīga no nepārtrauktas, subjektīvas sevis izjūtas. Tā top īpašos sociālajos un kultūras kontekstos, atsauc pieredzētos notikumus,

lai izveidotu personīgo vēsturi. Īsāk sakot, autobiogrāfiskā atmiņa ir atmiņa par sevi, kas mijiedarbojas ar citiem, kalpojot gan īstermiņa, gan ilgtermiņa mērķiem. Spēja radīt autobiogrāfiju, personības vēsturi, kas ir nepārtraukta laikā, ar konkrētiem notikumiem, kas saistīti gan savā starpā, gan tagadnē, ir sarežģīta prasme, kas balstās uz vairākiem komponentiem, tostarp subjektīvo apziņu. Tā indivīdi kultūrā veido kopīgu realitātes atspoguļojumu. Kultūras tiek organizētas tā, ka bērni tiek iepazīstināti ar piemērotām uzvedības formām, piedaloties pieaugušo strukturētās aktivitātēs. Kultūras nosaka, kuras prasmes tiek uzskatītas par kritiskām, kas nepieciešamas, lai būtu kompetents šīs kultūras dalībnieks, un organizē aktivitātes tā, lai bērni tiktu iesaistīti šajās prasmju kopās. Lai gan visi normāli funkcionējošie indivīdi spēj atsaukt atmiņā iepriekšējo pieredzi, autobiogrāfiskā atmiņa ir sociāli un kulturāli mainīga un empīriski saistīta ar dalību īpašās sabiedriskās aktivitātēs. Daudzkomponentu prasmes, kurām katrai ir sava sarežģītā attīstības vēsture, saplūst pusaudža gados un agrā pieaugušā vecumā, veidojot sakarīgu dzīves stāstījumu, kas ir autobiogrāfiskās atmiņas kodols. Visbeidzot, jautājums par to, kāpēc autobiogrāfiskā atmiņa vispār attīstās, rada jautājumus par atmiņas un sevis krustojumiem un par to, kā cilvēki piedod jēgu savai dzīvei (*Fivush, 2019*).

Vēstures pētišanas pieejas

Visas pasaules sabiedrības fundamentu veido atmiņas. Tās atklāj cilvēces pieredzi, ļauj rīkoties nākotnē. Ir neiespējami pastāvēt bez atmiņām, tās veido gan pašu cilvēku kā personību, gan sabiedrību kopumā. Atmiņa ir saikne starp pagātņi, tagadni un nākotni, un tai ir būtiska nozīme personas identitātē. Kad atceras iepriekšējo pieredzi, kaut arī tā ne vienmēr ir precīza, tā nosaka, kā sabiedrība reaģē uz tagadnes notikumiem, pieņemot lēmumus par nākotni.

Intervējot laikabiedrus, jaunieši atskārst, ka jebkura cilvēka rīcību vienmēr ietekmē tas, ko viņš atceras. Atmiņa ietver daudzveidīgu pieredzi – daži ir katra cilvēka personīgie, neatkārtojamie pārdzīvojumi, bet citi ir atmiņas par notikumiem pasaulē, kas skar visus; dažas atmiņas ir par faktiem vai uzskatiem, kas saistās ar personīgo pieredzi (*Borns, Ruso, 2001*). Sākot ar sevi, jauniem cilvēkiem saprotamāki kļūst citi.

Šobrīd plašajā zinātniski pētnieciskajā vidē, skaidrojot atmiņu jēdzienu, jāsaskaras ar jēdziena skaidrojuma plašu izvēli:

- atmiņa ir aktīvs, konstruktīvs process, kas ietver informācijas kodēšanu un atkodēšanu, jaunas informācijas saistīšanu ar agrākajām atmiņām un secinājumu izdarīšanu par informācijas nozīmi (*Borns, Ruso, 2001*);
- dažas atmiņas katru reizi, kad tās tiek atsauktas, ir “jāapvieno”. Atceroties kaut ko, šī atmiņa uz laiku ļauj nostiprināties, vājināties vai kā citādi mainīties (*Greshko, 2019*);
- atmiņa nav fiksēta lieta, kas glabājas smadzenēs, bet drīzāk ir ķīmisks process starp neironiem, kas nav statisks. Turklāt informācijas tehnoloģiju attīstība mūsu atmiņas izpratni virza jaunos virzienos. Šaurāka atmiņas definīcija kā pieredzes glabāšana smadzenēs arvien vairāk ir pretrunā ar paplašinātu definīciju, kas atzīst šos sasniegumus. Šodien vairs nav jautājums, cik daudz atmiņu mums varētu būt, bet gan - kā milzīgais atmiņas daudzums, ko mēs ikdienā apstrādājam, tiek integrēts izziņā (*Zlotnik, Vansintjan, 2019*).

Izriet, ka tieši mūsdienās – informācijas un tehnoloģiju laikmetā - *atmiņas* kā cilvēka visas dzīves laikā iegūtās zināšanas un pieredze, attīstības process un cilvēka identitāte saskaras ar iepriekš nepieredzēti lielas informācijas daudzumu, kas tiek atlasīta, jo veido katra indivīda izziņu. Tas ir īpaši svarīgi šobrīd, jo konkrēti latviešu identitāte pēcpadomju periodā ir piedzīvojusi būtisku satura un jēgas transformāciju. Darbojoties jebkurā sadzīves jomā, cilvēks izmanto iepriekš gūto pieredzi, attīsta jaunu, rezultātā veidojot raksturīpašības, kas ietekmē identitāti. PSRS sabrukums un Latvijas valsts atjaunošana radīja daudzas sociālā statusa un aroda pārmaiņas, kas iespaidoja cilvēku individuālās un kolektīvās identitātes, atklājoties tām, piemēram, atmiņās. Antropoloģe Vieda Skultāne atzīmē, ka latviešu atmiņu stāsti apliecina, ka šie tik ļoti daudzos cilvēkus skārušie, viņu dzīves izārdošie notikumi vieno personisko un kolektīvo pieredzi (*Skultans, 1998*), kas ir svarīgi mūsdienu jaunākajai paaudzei, kas pati nav bijusi lieciniece, piemēram, padomju gadiem.

Mutvārdu vēstures liecībām ir ļoti būtiska nozīme dažādos līmeņos. Šodien to izmanto humanitārajās, sociālajās zinātnēs u.c. Parasti katrai nozarei – antropoloģijai, socioloģijai, folkloristikai utt. – ir atšķirīgs viedoklis par mutvārdu vēsturi kā avotu. Tā kā arī subjektīvas atmiņas veido mutvārdu vēstures krājumu, šodien Latvijas vēstures pētnieki aizvien turpina tās apkopot, kas savukārt jauniešiem šķiet īpaši vērtīgi, jo arī viņi var piedalīties šajā procesā. Piemēram, 2019. gada 31. oktobrī Feimaņu kultūras namā notika tematisks pasākums “Vēstures lappusēs ierakstīts pēckara, kolhozu un sovhozu laiks” (Ulase, 2019). Tā ietvaros Feimaņu pagasta bibliotēkas darbinieki tika aicinājuši jauniešus vākt stāstus par Feimaņu vēsturi, iedzīvotājiem, notikumi šīs atmiņas apkopotu. Savukārt RTA lietišķās vēstures studiju programmas studenti arī tika piedalījušies atmiņu par deportācijām savākšanā, kas arī ir apkopotas ar nosaukumu “Politiski represēto dzīvesstāsti Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas Mutvārdu vēstures arhīvā” un klajā iznāca 2021.gadā.

Mikrovēsturē mutvārdu vēstures liecības pētījumos tiek pielietotas samērā bieži. Aculiecinieku intervijas palīdz saprast, kā vēstures notikumus izprata katra perioda sabiedrība (Bleiere, 2020). Piemēram, amerikāņu vēsturnieks Kristofers Braunings (*Christopher Robert Browning*) 1992. gadā publicēto grāmatu “Parastie cilvēki: 101. rezerves policijas bataljons” (*Ordinary Men: Reserve Police Battallion 101*) balstījis tieši uz intervijām no ierindas izpildītāju viedokļa ar šai bataljonā dienējušajiem karavīriem, atklājot jaunu pieeju holokausta pētījumos.

Ne vienmēr jaunās pieejas guva pētnieku atbalstu. 80. gados Vācijā izvērtās asa diskusija par tām, akcentējot, ka vēstures pētījumiem jāiekļaujas stingros konceptuālos un analītiskos ietvaros. Vēstures pētniecības un ideoloģiskās tradīcijas atklāja nozīmīgas pieeju un viedokļu atšķirības mikrovēstures piekritēju vidū. Izskanēja, ka tradicionālā politiskā vēsture, kas vēstī vien par ievērojamākajiem procesiem un personībām, nav objektīva un viennozīmīga. Šobrīd ir skaidrs, ka mutvārdu vēstures un arī mikrovēstures pētījumi vienādi prasa plašāku vēsturisko kontekstu (Bleiere, 2020).

Pirmkārt, mutvārdu vēstures liecībās dzīvesstāstu vācēji runā galvenokārt ar personām, kuru stāsti neparādās vēstures grāmatās. Viņu pieredze sniedz vēsturē jau zināmiem notikumiem kā nianse, tā arī papildus nezināmus faktus, un vērtējumi dažkārt atšķiras no oficiālā politiķu, preses, un sabiedrības viedokļa. Otrkārt, mutvārdu vēstures atmiņām ir psiholoģiska ietekme, tā iespaido pašu stāstītāju un arī klausītāju. Dzīvesstāsta izstāstīšana, piemēram, deportēto gadījumā, palīdz saprast arī šodien, ļauj stāstītājam atgūt līdzsvaru. Treškārt, dzīvesstāsti palīdz atšķirīgu kopienu pārstāvjiem, piemēram, Latvijas un diasporas latviešiem saprast vienu otru, redzēt otra piedzīvoto un izjusto uzskatāmāk, jo, piemēram, 1944.gadā emigrējušo latviešu un LPSR palikušo viedoklis par kara un pēckara dzīvi, vērtībām, sabiedrības un katra indivīda iespējām drīzāk ir atšķirīgs nekā līdzīgs.

Pols Tomsons pasvītro, ka mutvārdu vēsture nav tikai jaunatklājums, bet tā ir arī nozares renesanse, kas vēstures zinātnei dod nākotni un kura nav atkarīga tikai no papīra dokumenta kulturālās vērtības (Thompson, 2000).

Vēstures avotu parasti formulē kā pagātnes pieminekļus, realizētos cilvēka psihes darbības produktus, kas liecina par cilvēka nozīmi vēsturē un atspoguļo reālus dzīves notikumus. Vēstures avots ir jebkura parādība, kuru var izmantot pagātnes kultūras un sabiedrības izpētē, vēstures avotam jābūt neatkarīgam no pētnieka, respektīvi, tā izpētes procedūra nedrīkst ietekmēt avota īpašības. Vēstures avotam raksturīga ir arī stabilitāte, kas ļauj to vairākkārtīgi izmantot. Un, visbeidzot, avotam jābūt novērojamam. Turklāt noteikts izpētes objekts par avotu kļūst tikai pētniecības gaitā. Mutvārdu atmiņas ir specifiskas un svarīgi ir apzināties ne tikai laiku, par ko stāsta teicējs, bet arī laiku, kad šis avots tapis. Domājams, tas spēj dot vairāk informācijas nevis par noteiktiem vēstures notikumiem, bet par to, kā par šiem vēstures notikumiem reflektē avota pierakstīšanas laikā. Šajā ziņā avotu ietekmē gan individuālie, gan objektīvie apstākļi (Zellis, 2019).

Biogrāfiskā pieeja tiek saukta arī par dzīvesstāstu, dzīves vēsturi, mutvārdu vēsturi, naratīva pieeju, arī par biogrāfisko metodi. Biogrāfiskā pieeja ir nozīmīgs teorētisks un metodoloģisks virziens vairākās sociālajās un humanitārajās zinātnēs, tomēr neveido atsevišķu apakšnozari nevienā no tām. Šajā pieejā tiek pieņemts, ka biogrāfija palīdz labāk saprast mijiedarbību starp cilvēka dzīvi, sociālajām struktūrām, vēsturiskajiem notikumiem un kultūras telpu. Biogrāfiskās pieejas īpašā loma ir saistīt notikumu mikrosociālo līmeni ar makrostruktūrām (piemēram, ekonomiku) un institūcijām, turklāt

skatot sociālo pārmaiņu procesus ilgākā laika periodā un pieņemot, ka cilvēks ir arī aktīvs pārmaiņu dalībnieks un veidotājs. Biogrāfiskajos pētījumos tiek uzsvērtā gan katra cilvēka neatkārtojamība, gan indivīda mainīgās kultūras un sociālās attiecības.

Biogrāfiskā pieeja tiek pamatota atziņā, ka nevar saprast sabiedrību, nesaprotot atsevišķos cilvēkus, kuri to veido. Socioloģijā un kultūras antropoloģijā visā 20. gs. uzskatīts, ka cilvēku dzīves un pieredzes stāsti ir kā logs, kas sniedz ieskatu kādas sabiedrības vai sociālas grupas vērtībās, struktūrā. Socioloģijā uzmanība tika pievērsta dominējošā sabiedrībā marginalizētām grupām (trūcīgiem cilvēkiem, strādniekiem, imigrantiem, etniskajām minoritātēm), sociālajā antropoloģijā – pirmsrakstu sabiedrībām un eksotiskajiem citiem. Vēstures izpētē pēc Otrā pasaules kara mutvārdu liecības interesēja, lai pētītu notikumus, par kuriem trūkst rakstītu dokumentāru avotu (piemēram, pretošanās kustību). Biogrāfiskā pieeja arī vēstures pētījumos ienes jaunas pētījumu tēmas – ikdienas vēstures izpēti un līdz šim apspiestu vai marginalizētu sociālo grupu vēstures izpēti (pievēršot uzmanību sievietēm, bērniem, strādniekiem, melnādainiem, homoseksuāļiem un citām oficiālajā vēstures diskursā nepārstāvētām grupām). Franču sociologs Pjērs Burdjē (Pierre Bourdieu) pamatoja, ka biogrāfijas var lietot pētījumos tādēļ, ka katrs reprezentē sociālo grupu, kurai pieder. Individuālie dzīves stāsti labāk nekā citi dati parāda sabiedrības struktūru lomu un ļauj izprast cilvēku rīcībspējas robežas un pielāgošanos nepārtraukti notiekošajām pārmaiņām (Bela, 2020).

Biogrāfiskajā pieejā metodoloģija ir veidojusies vairāku disciplīnu saskarsmē. Pētījumos tiek izmantoti dažādi personiskie dokumenti, kas dabiski rodas ikdienas dzīvē – vēstulēs, autobiogrāfijās, dienasgrāmatās, fotogrāfijās un citos vizuālos materiālos. Tomēr visplašāk tiek lietoti pētnieka vākti dati – *dzīvesstāsta intervijas, mutvārdu vēstures intervijas, dziļās intervijas, pēc pētnieka ierosinājuma rakstītas autobiogrāfijas*. Dzīvesstāsta interviju raksturīgi sākt ar plašu un atvērtu jautājumu: “Lūdzu, pastāstiet man visu par savu dzīvi”, uzmanīgi klausoties, lai neietekmētu stāstījuma gaitu. Pētniekam ir svarīgi ne tikai dzīves notikumi, bet arī stāstītāja izvēles – kā tiek veidots stāsts, kādi notikumi tiek iekļauti, kā tie tiek izkārtoti, tāpēc jāatturas no jautājumiem, kas ievirza vai maina stāstījuma gaitu. Tiek pieņemts, ka tieši stāstītāja izvēles atsedz kultūras modeļu klātbūtni stāstījumā. Dzīvesstāsta interviju pamatā izmanto, strādājot konstruktīvisma un naratīvajā pieejā. Mutvārdu vēstures interviju savukārt veido iepriekš rūpīgi pārdomāti jautājumi, kas palīdz detalizēti noskaidrot pieredzi par kādu notikumu, dzīves posmu vai tēmu. Mutvārdu vēstures intervija arī var aptvert visu dzīvi. Tajā svarīgi iegūt stāstus, izvērstus un detalizētus pieredzes aprakstus. Mutvārdu vēstures interviju pamatā izmanto, strādājot reālisma un neopozitīvisma pieejās. Gan dzīvesstāsta, gan mutvārdu vēstures intervijām ir raksturīgs liels datu apjoms un intervijas ierakstīšana vairākos seansos. Rakstītajā tekstā ir vairāk pašcenzūras un formalizēta materiāla klātbūtnes, kā arī pētniekam ir mazāka kontrole par dalībnieku izvēli (Bela, 2020).

Starp šīm un citām vēstures pētīšanas pieejām būtiska kļūst *pašiesaistīšanās*. Lai strādātu ar avotiem, jāizprot, kā top pieredze un viedoklis par atsevišķiem vēsturiskiem jautājumiem. Būtiski saprast, ka padomju laika tematika ir salīdzinoši nesens vēstures posma, tādējādi pētniekiem, tostarp jauniešiem, ir iespēja saņemt dažādas liecības, kas nāk no pirmavotiem nesagrozītā veidolā. Šobrīd pašsaprotami, ka vairums no jauniešu vecākiem, vecvecākiem vai radniekiem un paziņām ir dzīvojuši PSRS un spēj dalīties atmiņās, sajūtās, tādējādi tā var saskarties ar dzīvu vēsturi un paši izdarīt secinājumus. Intervijas metode šobrīd it īpaši lieti noder noskaidrojot, piemēram, 1991.gada barikāžu laika notikumus, kam tikko apritējuši 30 gadi u.tml.

Secinājumi

Balstoties uz aptaujas datiem secināms, ka lielākā daļa jauniešu pietiekami labi izprot, kas ir atmiņu liecības, uzsverot, ka tā ir atmiņu notikumu gaita. Uzticība tām ir saistīta ar šī avota klātesamību pašu jauniešu kā intervētāju dzīvē un ar aptaujāto personu atvērtību, gatavību dalīties viedoklī. Aptaujājot aculiecinieku par to vai citu vēstures notikumu, jauniem cilvēkiem veidojas nevis formāla attieksme pret dzirdētajiem faktiem, bet gan emocionāla, ar paša vai ģimenes locekļu saistīta, subjektīva stabila pārlicība par dzirdēto, jo laikabiedru dzīvesstāsti, atmiņas ne tikai atklāj vēsturi kā tādu, bet arī audzina. Turklāt atmiņas ne vienmēr balstās uz cilvēku pašu pieredzi, bet arī uz citiem avotiem, piemēram, fotogrāfijām vai ģimenes locekļa stāstījumu. Jaunietis sāk saprast, ka prasme strādāt ar avotiem nepieciešama ne vien

vēsturniekiem, bet arī jebkuram cilvēkam, lai spētu kritiski uztvert informāciju. Svarīgi tas ir arī tāpēc, ka atklājot atmiņas par savu jaunību, mūsdienu tīneidžeriem rodas apziņa par to, kāda jaunība ir bijusi šai pēckara paaudzei, par ko sapņots toreiz.

Tāpēc svarīgākais secinājums ir nepieciešamība iesaistīt pašus jauniešus vēstures pētīšanā.

Tieši tas ļaus viņiem ne vien izprast nesenos notikumus, bet pavisam savādāk izvērtēt jebkurus vēsturiskus faktus, pastarpināti radot atbildību pret iepriekšējām paaudzēm, saikni ar tām, kā arī sapratni. Tādā veidā izstāstīta kāda cilvēka dzīve pārtop kultūras liecībā un atklāj veselu laikmetu. Tas būtiski veicina jauno cilvēku izpratni par vēstures gaitu kopumā un to, kā savulaik ir tapuši arī iepriekšējo gadsimtu vēsturisko notikumu avoti un no tiem izrietošie apraksti. Pašiem iesaistoties atmiņu vākšanas un apkopošanas procesā šodien, jaunieši iedziļinās jebkuras vēsturiskas informācijas vai apgalvojumu tapšanas ķēdē un apzinās, kā tā rodas un ko var iespaidot nākotnē.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Bela, B. (2020). *Biogrāfiskā metode* <https://enciklopedija.lv/skirklis/1229-biogr%C4%81fisk%C4%81-metode>, sk. 04.04.2021.
2. Bleiere, D. (2020). *Vēstures zinātne*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/91006-v%C4%93stures-zin%C4%81tne>, sk. 04.04.2021.
3. Borns, L. E., Ruso, F. N. (2001). *Psiholoģija 2. daļa*. Rīga: Raka. 60 lpp.
4. Eglīte, P., Strods, H. (2002). Lai atmiņās dokumentējam okupācijas laiku. *Latvijas Vēstnesis*. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/61012>, sk. 02.04.2021.
5. Fivush, R. (2019). The Development of Autobiographical Memory. *Annual Review of Psychology*, 62, 559 – 582. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.121208.131702>
6. Greshko, M. (2019). *Human Memory: How We Make, Remember, and Forget Memories*. Retrieved 03.04.2021. <https://www.nationalgeographic.com/science/article/human-memory>
7. Skultans, V. (1998). *The Testimony of Lives. Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. London; New York: Routledge. 260 p.
8. Thompson, P. (2000). *Voice of the Past: Oral History*. Oxford: Oxford University Press. 81 p.
9. Ulase, E. (2019). *Tematisks pasākums "Vēstures lappusēs ierakstīts pēckara kolhozu un sovhozu laiks – atmiņu kamolu šķetinot"* <https://rezeknesnovads.lv/iedzivotajiem/kalendars/tematisks-pasakums-vestures-lappuses-ierakstits-peckara-kolhozu-un-sovhozu-laiks-atminu-kamolu-sketinot/>, sk. 04.04.2021.
10. Zellis, K. (2019). *Mutvārdu vēsture avotu kritikas skatījumā*. <https://dSPACE.lu.lv/dSPACE/bitstream/handle/7/46444/Zellis.pdf?sequence=7&isAllowed=y>, sk.05.04.2021.
11. Zlotnik, G., Vansintjan, A. (2019). Memory: An Extended Definition. *Frontiers in Psychology*, 10:2523. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02523>

Summary

The reason for writing this article is related to RTA student S. Sprudzāns on google.com 2020 conduct a survey on memories of life in the LSSR, which was attended by 72 respondents - young people of the city of Ludza - and which revealed the confidence of these young people in the sources of memories. Respondents indicated that they trust parents, grandparents, relatives, acquaintances and experts, etc. the most, but teachers the least! Therefore, there was an interest in finding out how memory testimonies reveal historical events to young people and how an understanding of the Soviet era helps. This situation reveals why the testimonies of memories play an important role, even in the understanding of recent historical issues. Nowadays, when talking about Soviet times in the public space, one should be aware that it is possible to use a wide range of oral history sources, specific people's memories, autobiographies, life stories, etc. evidence. In the information and technology age, memory as knowledge and experience acquired during a person's whole life, development process, identity is confronted with a large amount of information, which is selected because it forms the cognition of each individual. The young person is beginning to understand that the ability to work with sources is necessary not only for historians, but also for any person to be able to critically perceive information. This is also important because by revealing memories of one's youth, today's teenagers become aware of what youth this post war generation has been dreaming of at the time. Therefore, the most important conclusion is the need to involve young people themselves in the study of history!

MĀRKETINGA KOMUNIKĀCIJAS IZPĒTE SIA “RAUNAS BRUĢAKMENS”

“RAUNAS BRUĢAKMENS” LTD MARKETING COMMUNICATIONS RESEARCH

Ieva Dzērvīte

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, id16026@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Mg.oec. **Iveta Dembovska**

Abstract. *Research of marketing communications of “Raunas Bruģakmens” LTD. Research problem “Raunas Bruģakmens” LTD does not use all types of marketing communication availabilities to the company effectively. Detailed planning of marketing communications can help a company to make marketing activities more targeted and with a higher potential return, which can bring positive results to new customers. Purpose of the research: to study the work, activities and marketing communications offers of “Raunas Bruģakmens” LTD. Marketing communication and its management are being tested. The marketing communication processes of “Raunas Bruģakmens” LTD are described and evaluated. After analysing the existing marketing communications plans, the author compiled several applications and made proposals for the Raunas Bruģakmens marketing communications plan for 2021. The theoretical literature was used, as well as periodicals. “Raunas Bruģakmens” LTD has no published materials and research articles on marketing planning processes.*

Keywords: *advertisement, direct marketing, marketing communications.*

Ievads

Viens no galvenajiem uzdevumiem, kas uzņēmumam jāizpilda, lai nodrošinātu nepieciešamos priekšnoteikumus veiksmīgai uzņēmuma darbībai un izaugsmei, ir aktīvi ietekmēt patērētāju pieprasījuma veidošanos. Šādas saziņas līdzeklis ir mārketinga komunikāciju sistēma. Viens no sistēmas elementiem ir reklāma, kas ir visplašāk izmantotā pārdošanas veicināšanas metode Latvijā (Blaits, 2004).

Tā kā Latvijā ir ļoti plašs un daudzveidīgs preču un pakalpojumu sortiments, kas pastāvīgi mainās un tiek papildināts ar jauniem produktiem un pakalpojumiem, reklāmu var izmantot, lai laicīgi informētu pircējus par mazpazīstamām un jaunām precēm, kā atgādinājumu par esošajiem un populārākajiem produktiem. Reklāma arvien vairāk tiek iekļauta ikviena cilvēka dzīvē, jo televīzija, radio un žurnāli vairs nav iespējami bez reklāmas, jo tā ir kļuvusi par galveno mediju ienākumu avotu. Reklāma ir labākais veids, kā sasniegt masu auditoriju. Jo efektīvāka reklāma, jo vairāk reklāmdevēji varēs iegūt tirgus daļu (Praude, Belčikovs, 1999).

Tēmas aktualitāte: SIA „Raunas Bruģakmens” veiksmes atslēga ir personāls un rūpes par ikvienu sadarbības partneri. Dziļi individuāla pieeja darbam un cilvēkiem veido “Raunas Bruģakmens” filozofiju. Tā ir spēja mērķtiecīgi attīstīties. Pareizi un efektīvi izveidota mārketinga koncepcija ir veiksmīgas uzņēmuma attīstības pamatā.

SIA “Raunas Bruģakmens” Latvijas tirgū darbojas kopš 2002. gada piedāvājot plašu betona izstrādājumu klāstu, kas izgatavoti saskaņā ar mūsdienu vibropreses tehnoloģiju: bruģakmens, bruģakmens plāksnes, ceļa un ietvju apmales, dažādi dekoratīvie elementi utt. Gandrīz katrs no piedāvātajiem produktu veidiem var tikt veidots dažādos krāsu risinājumos, lai panāktu pilnīgu saderību ar ikvienas vietas arhitektūras un dizaina funkcijām.

SIA “Raunas Bruģakmens” produktu priekšrocība ir tā, ka tā ir izgatavota saskaņā ar progresīvu tehnoloģiju, pievienojot īpašus maisījumus un piedevas, kas ievērojami palielina izturību, uzticamību un citas produktu īpašības. Betona izstrādājumiem, kas izgatavoti saskaņā ar šo tehnoloģiju, ir stingra ģeometrija, kas ievērojami atvieglo darbu būvniecībā vai objektu remontā. Tas viss padara šāda veida

izstrādājumus īpašus.

Pētāmā problēma: SIA "Raunas Bruģakmens" izmanto ne visus uzņēmumam pieejamos mārketinga komunikācijas veidus efektīvi.

Pētījuma bāze: SIA "Raunas Bruģakmens".

Pētījuma objekts: mārketinga komunikācijas veidi.

Pētījuma priekšmets: SIA "Raunas Bruģakmens" mārketinga komunikācijas veidi.

Raksta mērķis: izpētīt mārketinga komunikācijas SIA "Raunas Bruģakmens".

Lai sasniegtu mērķi, tika nosprausti šādi **uzdevumi**:

- 1) raksturot SIA „Raunas Bruģakmens” darbības sfēru;
- 2) izpētīt mārketinga komunikāciju teorētiskos aspektus;
- 3) analizēt SIA "Raunas Bruģakmens" darbībā izmantotās mārketinga komunikācijas;
- 4) veikt secinājumus un izstrādāt priekšlikumus uzņēmuma darbības pilnveidošanai mārketinga komunikāciju jomā.

Pētījuma metodes: monogrāfiskā metode; analīzes metode; grafiskā metode.

Pētījuma novitāte: raksta autore ir izpētījusi uzņēmuma SIA „Raunas Bruģakmens” mārketinga komunikācijas veidus un balstoties uz pētījumu izstrādājusi secinājumus un priekšlikumus to uzlabošanai.

Mārketinga komunikācija SIA „Raunas Bruģakmens”

Mūsdienās ir zināms, ka saziņa ar esošajiem un potenciālajiem klientiem ir ne tikai viens no svarīgākajiem mārketinga uzdevumiem, bet arī viens no uzņēmuma veiksmes faktoriem tā attīstībā.

Mārketinga komunikāciju veidi jeb metodes produktu virzīšanai tirgū:

1. Reklāma.
2. Produkta realizācijas veicināšana.
3. Sabiedriskā saskares.
4. Personiskā apkalpošana.

Minētiem četriem mārketinga komunikāciju veidiem ir arī cits nosaukums - produktu virzīšanas tirgū metodes. Produktu virzīšana tirgū ir mārketinga komunikāciju izstrādes un izplatīšanas metožu kopums. Mārketinga komunikāciju plānošanu un tās rezultātu - plānu - vajag saskaņot ar uzņēmuma stratēģisko plānu (ieskaitot misiju un mērķus), biznesa plānu un mārketinga plānu kā tā sastāvdaļu (*Niedrītis, 2000*).

Reklāma ir komunikācijas veids, kas paredzēts auditorijas (skatītāju, lasītājiem vai klausītājiem) iegādāties vai veikt vairākas darbības saistībā ar precēm, idejām vai pakalpojumiem. Tā ietver produkta vai pakalpojuma nosaukumu un to, kā šis produkts vai pakalpojums varētu darboties labi patērētājam; pārliecināt mērķa tirgu to iegūt vai patērēt konkrētu zīmolu (*Ofosu-Boateng, Agyei, 2020*).

Reklāmai ir jāveicina uzņēmuma vai tirdzniecības zīmola popularitāte (pazīstamība), reklāmai ir jānorāda uz uzņēmuma kompetenci savā darbības laukā, reklāmai ir jāizraisa simpātijas, jāparāda potenciālajam darba ņēmējam darba devēja atraktivitāte, jādokumentē saistības ar apkārtējo vidi utt. (*Veide, 2006*).

Efektīvai reklāmas stratēģijai ir daudz priekšrocību. Tas var palīdzēt uzņēmumam sniegt pareizo biznesa informāciju, diferencēt produktus, palielināt pārdošanas apjomus, akcentēt viņu produktu vērtību un stabilizēt pārdošanas apjomus. Sniedzot īpašu informāciju par produktu, patērētāji uzzina par produkta pieejamību tirgū (*Produkt 2 Market, 2014*).

Autore 1. tabulā ir uzskaitījusi visus mārketinga komunikāciju veidus, kuri tiek pielietoti SIA „Raunas Bruģakmens” darbībā.

Reklāmas baneri. Tas ir viens no izplatītākajiem interneta reklāmas un fiziskās reklāmas veidiem. Baners ir grafisks elements ar fiksētu izmēru. Interneta lapā parasti ir izdalītas konkrētas vietas baneru izvietošanai. Banera reklāma ir efektīva vairākos līmeņos (*Kotler, 2003*).

SIA „Raunas Bruġakmens” 2020. gada vispārējās komunikācijas programmas
(autores sastādīta)

Reklāma	Sabiedriskās attiecības	Tiešā pārdošana	Tiešais mārketing
Baneri	Mājaslapa	Klientu apkalpošanas menedžeris (vairumtirdzniecība)	e-pasta mārketing
ss.com reklāmas sludinājumi	Radio konkurss	Klientu apkalpošanas menedžeris (mazumtirdzniecība)	Skrejlapas/ bukleti paskatītēs
Radio reklāma	Sociālie tīkli (facebook)	Izplatītājs	Katalogs

Ieraugot reklāmas baneri sludinājuma portālā ss.com kopumā gan latviešu valodas, gan krievu valodas sludinājumos 2021.gada februāra mēnesī tika saņemts 81 skatījums, kas interesentiem, ļāva nokļūt “Raunas Bruġakmens” mājas lapā (2.tabula). Baneru priekšrocība ir tā, ka to efektivitāte ir nomērāma, par pamatu ņemot informāciju, cik reizes uz konkrētā banera ir klikšķināts.

SIA „Raunas Bruġakmens” baneru skatījuma statistika sludinājuma portālā ss.com 2
021. gada februāra mēnesī (Raunas Bruġakmens, 2021)

Latvian				
Datums	Rādīšanas	Cena, EUR	Ctr.	Klikšķinājumi
28.02.2021.	1961	0,20	0,16 %	3
27.02.2021.	1532	0,15	0,49 %	7
26.02.2021.	1554	0,16	0,35 %	5
25.02.2021.	1894	0,19	0,34 %	6
24.02.2021.	1818	0,18	0,12 %	2
23.02.2021.	1629	0,16	0,33 %	5
22.02.2021.	1625	0,16	0,39 %	6
21.02.2021.	1557	0,16	0,28 %	4
20.02.2021.	1338	0,13	0,40 %	5
19.02.2021.	960	0,10	0,44 %	4
Pavisam	15868	1,59	0,32 %	47
Russian				
28.02.2021.	1518	0,15	0,38 %	5
27.02.2021.	1320	0,13	0,25 %	3
26.02.2021.	1408	0,14	0,00 %	0
25.02.2021.	1443	0,14	0,15%	2
24.02.2021.	1585	0,16	0,35 %	5
23.02.2021.	1366	0,14	0,33 %	4
22.02.2021.	1402	0,14	0,16 %	2
21.02.2021.	1216	0,12	0,84 %	9
20.02.2021.	1175	0,12	0,38 %	4
19.02.2021.	734	0,07	0,00 %	0
Pavisam	13167	1,31	0,29 %	34

SIA “Raunas Bruġakmens” reklamē savu preci sludinājumu portālā www.ss.com. Tā ir lieliska iespēja atrast savu pircēju, jo “Raunas Bruġakmens” piedāvātais izstrādājums ir domāts specifiskai jomai - būvniecībai, tāpēc šāda veida reklāma sasniegs savu pircēju tiklīdz kāds meklēs bruġakmeni šajā

populārajā sludinājumu portālā. Ievietojot sludinājumus pagājušā gada jūnijā, kad uzņēmuma ražošana ir pilnbriedā, kopumā tika saņemti 34 ziņojumi no klientiem, kas vēlējās iegādāties uzņēmuma ražoto bruģakmens produkciju, kā arī saņemt pakalpojumus par bruģakmens ieklāšanu.

Uzņēmums kā reklāmas veidu izmanto radio - Radio Tev un Radio Skonto Vidzeme darbdienās. No potenciālās auditorijas viedokļa radio var uzskatīt par perspektīvu mediju. Dzirdē ir pirmais impulss, ko uztver cilvēks. Dzirdētais atstāj daudz lielāku iespaidu nekā lasītais vai redzētais, jo cilvēki rakstīto automātiski pārkodē skaņas formā. Bieži vien tas, kas tiek stāstīts radio, katram asociējas ar kaut ko citu, līdz ar to, ja tā ir reklāma radio, jāizdomā visas tās nianšes, kas konkrētā produkta radio reklāmā mudinātu domāt vēlāmā virzienā. To klausās gan cilvēki, kam nav pieejams televizors, dators, gan arī tie, kas neiegādājas vai kam nav pieejama prese. Radio tiek pārraidīta reklāma, kurā tiek akcentētas "Raunas Bruģakmens" piedāvāto izstrādājumu priekšrocības- laba kvalitāte, pieejama cena, izmantošanas iespējas, uzņēmuma stāžs kā kvalitātes un uzticības garants, piegādes iespējas, kā arī tiek nosaukta mājaslapa uzziņām.

Uzņēmums papildus Radio reklāmai rīkoja konkursu no 19.04.2021. līdz 23.04.2021. stacijās Radio Tev un Radio Skonto Plus, kurā bija iespēja laimēt desmit dāvanu kartes 20 euro vērtībā no tiešsaistes dāvanu veikala www.davananusala.lv.

Uzņēmums ir izveidojis savu mājas lapu. Tajā var iegūt informāciju par piegādājumiem, akcijām, jaunumiem kā arī par piedāvājumiem pakalpojumiem. Var aplūkot piegādātāju mājas lapas, kurā tiek aprakstīts visa ražotā produkcija, informācija par ražošanas tehnoloģiju, jaunumiem, ko ražotājs gatavojas izlaist.

Autore jau minēja, ka mājas lapā var apskatīt visus pieejamos pakalpojumus un tā nav tikai bruģa ražošana, bet arī piegāde un ieklāšana. Ir pievienotas jau realizēto projektu bildes.

Autore uzskata, ka internets, kā mārketinga komunikācija, tiek izmantots pilnībā. "Raunas Bruģakmens" izveidoja savā mājas lapā interneta veikalu, kas palielināja pircēju skaitu, it īpaši, lielo pircēju skaitu, kas ņem piedāvāto produkciju vairumā. Interneta veikals atviegloja preču pasūtīšanu un sortimenta veidošanu, jo var redzēt, kuras preču grupas un sērijas ir vispieprasītākās kuras mazāk pieprasītas. Šī gada aprīļa mēnesī kopumā tika saņemti 13 pasūtījumi uzņēmuma „Raunas Bruģakmens” interneta veikalā.

Pretstatā iepriekš valdošajai, jaunā ekonomika balstās uz digitālo revolūciju, informācijas apkalpošanu un informāciju par patērētājiem, produktiem, cenām, konkurentiem un visiem citiem mārketinga vides aspektiem. Informāciju var bezgalīgi diferencēt, analizēt, personalizēt, kā arī elektroniski izplatīt e-pasta veidā, kā to dara "Raunas Bruģakmens", daudziem cilvēkiem ļoti īsā laikā periodā (Kulberga, 2008).

Izmantojot publisko un pieejamo informāciju, patērētāji un pircēji, kas ir juridiskas personas, var tikt labāk informēti, veicot labākas izvēles. Digitālā revolūcija patērētāju un uzņēmēju rokās ir ielikusī daudzas lieliskas iespējas: ievērojams pirkšanas iespēju pieaugums; plašāks pieejamo preču un produktu klāsts; lielāks informācijas apjoms par visām tēmām; vieglāk mijiedarboties, kā arī iesniegt un saņemt pasūtījumus; iespēja salīdzināt pieredzi un informāciju par produktiem un pakalpojumiem.

Uzņēmums kā mārketinga paņēmieni izmanto bukletu jeb skrejlapu izplatīšanu pastkastītēs. Informācija par uzņēmuma sniegto pakalpojumu un izstrādājumu šādā veidā tiek plaši izplatīta un ir ļoti liela iespēja atrast savu pircēju un tirgus noietu palielināt. Vienīgais, kas raisa šaubas ir tas, vai šāda veida prece ir tik plaši pieprasīta, jo izplatot skrejlapas daudzdzīvokļu namu pastkastītēs, to iedzīvotājiem šāda prece visdrīzāk nebūs aktuāla, ja vien tiem nav vēl kāds īpašums kā vasarnīca vai māja. Tātad bukletus būtu aktuāli izplatīt privātmāju vai vasarnīcu rajonos, kā arī privāti uzrunājot daudzdzīvokļu namu vecākos un apsaimniekotājus.

Mārketinga komunikāciju izplatīšanas līdzekļi

Uzņēmumam pati galvenā mārketinga aktivitāte ir tiešā pārdošana. Ar tiešo pārdošanu nodarbojas uzņēmuma klientu apkalpošanas menedžeri kuri ir brīvi pieejami jebkuram uzņēmuma klientam un to kontakti, nepieciešamības gadījumā, ir atrodami mājas lapā.

Reklāmas un personīgās pārdošanas novērtēšana uzņēmumam ir ļoti svarīgi un izšķiroši, jebkurš

uzņēmējs to dara, lai novērtētu mārketinga komunikācijas elementu efektivitāti (Kola, Akyniele, 2010).

Klientu apkalpošanas speciālists ir kvalificēts apkalpojošās sfēras darbinieks un var strādāt uzņēmumu struktūrdaļās, kas nodarbojas ar klientu apkalpošanu, dokumentu pārvaldību un biroja darba organizēšanu, mārketinga pasākumiem. Viņa tiešie pienākumi ir klientu informēšana par uzņēmuma produktiem un pakalpojumiem, klientu apkalpošanas procesa dokumentu noformēšana, biroja darba organizēšana, skaidras un bezskaidras naudas norēķinu apkalpošana par uzņēmuma sniegtajiem pakalpojumiem un precēm (Березин, 2008).

Kad firmas sevi pozicionē kā vienotas, saliedētas piegādātāju organizācijas, klientu menedžeris uzņemas galveno lomu uzņēmuma ārējai darbībai, lai uzlabotu attiecības ar klientiem. Šādi rīkojoties, klientu menedžerim ir svarīga loma kā uz klientu orientētam atbalstītājam piegādātāja organizācijā. Daudzi klienti visā pasaulē vēlas vienu, atbildīgu piegādātāju firmās, piemēram, klientu menedžeris uzņemas robežas aptverošu lomu, organizējot piegādātāju ar piegādi saistītos aspektus un klientu organizācijas (Senn, Thoma, Yip, 2013).

Kā vienu virzīšanas metodēm autore min sabiedriskās attiecības. Labas gribas uzturēšana sabiedrībā ir svarīga ilgtermiņa stratēģija gan maziem, gan lieliem uzņēmumiem. Lai sazinātos ar klientiem, izmantojot neapmaksātu mediju ziņojumu, tiek izmantota dažāda sabiedrisko attiecību taktika. Preses relīzes ir viena no izplatītākajām un ierastajām taktikām. Tas ir tad, kad uzņēmums dažādiem plašsaziņas līdzekļiem nosūta pārskatu par nozīmīgām izmaiņām vai notikumiem, produktu laišanu tirgū vai citiem jaunumiem. Preses konferences, ziņu reportāžas un biļeteni ir citi izplatīti rīki (Chron Contributor, 2021).

Secinājumi un priekšlikumi

Veicot izpētes darbu, autore secināja:

1. Mārketinga komunikāciju mikss ietver četrus galvenos komunikācijas veidus: reklāmu, pārdošanas veicināšanu, sabiedriskās attiecības un publicitāti, personiskā pārdošana.
2. SIA "Raunas Bruģakmens" pastāv jau 19 gadus, uzņēmuma galvenā darbības sfēra ir bruģakmens ražošana, kā arī papildus tiek piedāvāti vairāki pakalpojumi- bruģakmens piegāde, iekļāšana, teritorijas apzaļumošana.
3. SIA "Raunas Bruģakmens" galvenie mārketinga komunikācijas veidi ir dažāda veida reklāma (radio –Radio Tev un Radio Skonto Plus, e-pastā, baneri-sludinājumu vietnē www.ss.com, skrejlapas, bukleti - uzņēmuma pārdošanas nodaļā, pastkastītēs.).
4. SIA "Raunas Bruģakmens" ir izveidota mājas lapa ar interneta veikalu, kas ir ļoti labi pārdomāta un informācijas pieejamība viegli saprotama
5. Uzņēmums ir izveidojis un izmanto tipisku mārketinga komunikācijas plānu un koncepciju.

SIA „Raunas Bruģakmens” mārketinga komunikāciju pilnveidošanai darba autore izvirza šādus priekšlikumus:

1. Tirdzniecības menedžerim labāk un precīzāk pārdomāt bukletu izvietojuma pastkastītēs veidu (privātmājās vairāk un biežāk nekā daudzdzīvokļu mājās).
2. Uzņēmuma vadītājiem mūsdienas konkurences apstākļos jāpieņem lēmums vairāk riskēt savu iespējas robežās, pielietojot mārketinga komunikācijas savu produktu, uzņēmuma popularizēšanās, kas ļautu nodrošināt ciešāku komunikāciju ar esošajiem un potenciālajiem patērētājiem rezultātā gūstot labākus darbības rezultātus nākotnē.
3. Uzņēmuma vadītājiem, mārketinga speciālistiem vairāk pievērst uzmanību esošajām mārketinga aktivitātēm, izvērtēt to efektivitāti un ietekmi uz esošajiem un potenciālajiem patērētājiem, kas ļautu turpmāk izvēlēties atbilstošu mārketinga kampaņu.
4. Izvērtēt TV reklāmas iespējas. Reklamēt uzņēmumu TV var arī piedaloties raidījumos:
 - tos sponsorējot;
 - piedaloties sižetu raidījumā. Piemēram, ReTV raidījums "Veiksmes formula", kur stāsta par veiksmīgiem vietējiem uzņēmējiem.
5. Kā reklāmu var izvērtēt arī sponsorējot vietējā mēroga sacensības - basketbolā, futbolā, volejbolā, vai jebkura cita labi skatītāju apmeklētā sporta veida sacensības.
6. Biežāk piedalīties izstādēs „Comfortome”, „Māja I”, „Dārzs un dzīves stils”, kas norisinās Ķīpsalā, lai piesaistītu jaunus sadarbības partnerus un klientus.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Blaits, Dž. (2004). *Mārketinga. Rokasgrāmata*. Rīga: Zvaigzne ABC.
2. Chron Contributor (2021). *Marketing Promotional Methods*. Retrieved 03.03.2021 from <https://smallbusiness.chron.com/marketing-promotional-methods-60437.html>
3. Kola, O., Akyniele, S. T. (2010). Evaluation of Effectiveness of Marketing Communication Mix Elements in Nigerian Service Sector. *Pakistan Journal of Social Sciences*, 7 (2), 76 - 80. Retrieved 05.05.2021 from <http://eprints.covenantuniversity.edu.ng/1740/#.YJQ8TbUzZPY>
4. Kotler, P. T. (2003). *Marketing Management* (11th ed.) Prentice Hall.
5. Kulberga, I. (2008). Tirgvedības profesionālā izglītība Latvijas uzņēmējdarbības vidē. *Latvijas Universitātes raksti. Ekonomika. Vadības zinātne*, 721, 407-426.
6. Niedrītis, J. E. (2000). *Mārketinga*. Rīga: Biznesa augstskola Turība.
7. Ofosu-Boateng, I., Agyei, S. D. (2020). Effect of Customer Satisfaction and Marketing Communication Mix on Customers' Loyalty in the Ghanaian Banking Industry. *European Journal of Management and Marketing Studies*, 5(4), 22 - 40. <http://dx.doi.org/10.46827/ejmms.v5i4.891>
8. Praude, V., Belčikovs, J. (1999). *Mārketinga*. Rīga: Vaidelote.
9. Produkt 2 Market (2014). *3 Product Promotional Strategies That Guarantees Success*. Retrieved 15.04.2021 from <https://product2market.walkme.com/3-productpromotional-strategies-guarantees-success/>
10. Raunas Bruģakmens (2021). *Par mums*. www.raunasbrugakmens.lv, sk.01.05.2021.
11. Senn, C., Thoma, A., Yip, G. S. (2013). Customer-Centric Leadership: How to Manage Strategic Customers as Assets in B2B Markets. *California Review Management*, 55(3), 27 - 59. <https://doi.org/10.1525/cmr.2013.55.3.27>
12. Veide, M. (2006). *Reklāmas psiholoģija*. Rīga: Jumava.
13. Березин, И. С. (2008). *Маркетинговый анализ. Рынок. Фирма. Товар. Продвижение* (3-е изд.) Москва: Вершина.

Summary

The problem of the research was “Raunas Bruģakmens” LTD does not use all types of marketing communication availabilities to the company effectively, which was approved and solved. The author has used the monographic method, gathered information and based his conclusion on the review of different literature. The analysis method of “Raunas Bruģakmens” LTD marketing communications was used for the research. As a result, it is confirmed, that the company uses a wide variety and a lot of marketing communications. Some of them can be used more effectively. The author has provided suggestions for their improvement.

LAUKSAIMNIECĪBAS SEKTORA ATTĪSTĪBAS VĒSTURISKIE UN MŪSDIENU ASPEKTI *HISTORICAL AND CONTEMPORARY ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR*

Olga Griboņika

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, og20008@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.oec. **Jeļena Lonska**

Abstract. *The main objective of the development of the agricultural sector is an improvement of people's socio-economic well-being. In addition, the support of the sustainable development of the agricultural sector includes ensuring and maintaining future production capacity, increasing productivity while preserving the environment through the sustainable exploitation of natural resources. The article summarizes the founders of agricultural theory and current development trends. Agricultural trends in recent years have been affected by the steady increase in the world's population, resulting in growing demand for agri - food.*

Keywords: *agriculture, development, economics, economic theory, trends.*

Ievads

Lauksaimniecībai kā ekonomikas primārajam sektoram ir nozīmīga loma nepieciešamo resursu piegādē sekundārajām un terciārajām ekonomikas sektoriem. Tai pat laikā lauksaimniecības sektors nodrošina ar darba vietām lielāko daļu no lauku apvidu iedzīvotājiem. Pieaugot pasaules iedzīvotāju skaitam, pieaug arī pieprasījums pēc pārtikas, kā rezultātā vairāk tiek patērēti dabas resursi un ražošanas enerģija, kuru apjomi pasaulē ir ierobežoti. Esošajos klimata pārmaiņu apstākļos zinātniekiem ir svarīgs uzdevums izpētīt likumsakarības starp zemes resursu izmantošanu un to ietekmi uz apkārtējo vidi. Lauksaimniecības attīstības teorētiskie modeļi ir nepieciešami, lai izprastu un prognozētu nozares attīstības virzienus un lietderīgas ilgtspējīgi darbojošās saimniekošanas tendences.

Pētījuma mērķis ir veikt agrārās ekonomikas teorētiskā pamatojuma vēsturisko aspektu analīzi un definēt tās teorētiskās atziņas, kas varētu tikt pārņemtas mūsdienu lauksaimniecības ekonomikas apstākļos, līdz ar to galvenais uzdevums ir iepazīties ar pasaulē pazīstamākajiem lauksaimniecības sektora teorētisko modeļu virzītājiem. Pētījums apskata vēsturiskos aspektus sākot no 18. līdz 20. gadsimtam, galveno uzsvaru liekot uz agrārās ekonomikas teorijas pirmsākumiem.

Rakstā ir pielietotas sekojošas teorētiskās pētījuma metodes - informācijas avotu un literatūras analīze un izpēte.

Agrārās ekonomikas teorijas pirmsākumi

18. gs. fiziokrāti izklāstīja pirmās teorētiskās atziņas par lauksaimniecības sektora ieguldījumu ekonomikā. Fiziokrātiskās skolas dibinātājs Fransua Kene (*François Quesnay*) savā darbā "Ekonomiskā tabula" (*Tableau économique*) 1758. gadā puda viedokli, ka ekonomikas attīstības veicināšanai ir nepieciešams to proporcionāli strukturēt. Zinātnieks secināja, ka nacionālās bagātības pieaugums ir tieši atkarīgs no lauksaimniecības sektora attīstības (*Гаврилова, 2019*).

Pirmie klasiķi augsmes jeb valstu bagātības teoriju balstīja uz ekonomikā pastāvošo klašu struktūru, kas iedalījās strādniekos, kapitālistos un zemes īpašniekos. Katrai no minētajām klasēm tika definēta sava specifiska loma augsmes procesā. Strādnieki tika noteikti kā darbaspēka avots, kas tiek pārdots ražošanas faktoru tirgū par noteiktu samaksu jeb atalgojumu (*Čurkina, 2003*).

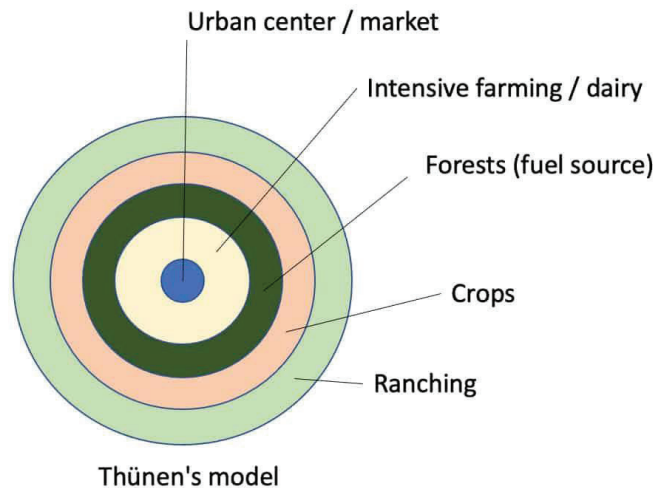
1776. gadā angļu ekonomists, klasiskās ekonomikas skolas dibinātājs Ādams Smits ar savu darbu "Pētījumi par tautas bagātības dabu un cēloņiem" (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*) attīstīja fiziokrātu teoriju. Ā. Smits darba pamatā ir trīs galvenās nostādnes: merkantilisma kritika un brīvās tirdzniecības nozīmes uzsvērums, darba dalīšanas ideja, kā arī brīvā tirgus mehānisma lomas aizstāvība. Darbs, kura dzinulis ir peļņas ieguve, ir katras bagātības avots, un, pēc Smits domām, vienīgi brīvā tirgus mehānismi spēj ar "neredzamu roku" (*invisible hand*) regulēt ekonomisko dzīvi sabiedrībai izdevīgā virzienā, padarot ražošanu arvien efektīvāku un nodrošinot brīvību, labumu pārpilnību un sociālo harmoniju. Viņš ieteica valstij neiejaukties tirgus mehānismu darbībā, aizstāvēt minimālās valsts ideju un mudinot atcelt jebkādas šķēršļus, kas traucē brīvo tirdzniecību. Līdz ar to Ā. Smits kļuva par vienu no klasiskā liberālisma koncepcijas (*Apsīte, 2008*).

Ā. Smits un viņa sekotāji deva jaunu skatījumu uz to, kas ir sabiedrības jeb tautas labklājības pamats un kā šī labklājība vairojama. Ā. Smits izveidotā "klasiskā ekonomiskā skola" ne tikai pamatoja jauno ekonomisko mācību, bet arī norādīja ceļu kā rīkoties, lai pārietu no agrākās organiski saistītās saimniekošanas sistēmas uz jaunu, liberālāku tautsaimniecības sistēmu: vispirms katrai tautai bija jānodrošina darbības brīvība, jāiegulda kapitāls lauksaimniecībā, pēc tam rūpniecībā un, kad tās ir nostiprinātas, jāiziet ārējā tirdzniecībā (*Boruks, 2003*). Tātad Ā. Smits akcentēja uzmanību uz sabiedrības attīstību un labklājības līmeņa paaugstināšanu, ņemot vērā tieši lauksaimniecības sfēras materiālos un fiziskus resursus.

Ā. Smits ideju turpinātājs Deivids Rikardo (*David Ricardo*) attīstīja teoriju par to, ka preču cenas ir atkarīgas no ieguldītā darba, un izstrādāja izplatīšanas teoriju, izskaidrojot, kā šī vērtība tiek sadalīta starp dažādām sabiedrības šķirām.

Ievērojamu ieguldījumu agrārās ekonomikas teorijas attīstībā ir devis vācu ekonomists-lauksaimnieks Johans Henrihs von Tīnens (*Johann Heinrich von Thünen*). Viņa darba "Izolētā valsts.." (*Der isolirte Staat..*) pirmais izdevums iznācis 1826. gadā, otrs papildinātais izdevums - 1842. gadā. J. H. Tīnens rūpīgi pierakstīja savus novērojumus par lauksaimniecību savā 320 hektāru lielajā Tellovas muižā. Uz šo novērojumu pamata viņš veica savus aprēķinus darbā "Izolētā valsts". Izolētā valsts ir abstrakcija, bet tajā lauksaimniecībai ir svarīga teorētiskā nozīme. Šajā teorētiskajā konstrukcijā J. H. Tīnens iztīrīja attāluma ietekmi lauksaimniecības sektorā uz preču cenām un uz dažādu lauksaimniecības produktu ienesīgumu un ražošanas iespējām. Ekonomists, vienkāršības pēc, pieņēma, ka šī izolētā valsts atrodas tuksneša vidū, ārpus tās neko nevar izvest, un vienīgie saražotās lauksaimniecības produkcijas patērētāji ir šīs valsts centrā esošas pilsētas iedzīvotāji (*Balodis, 1930*).

Autore lauksaimniecības zemes izmantošanas J. H. Tīnena modeli atspoguļo 1.attēlā. J. H. Tīnens izvirzīja hipotēzi, ka izolētā valstī, kur ir spēkā iepriekš minētie apgalvojumi, ap pilsētu veidosies gredzenveida struktūra. Pilsētu ieskauj četri lauksaimnieciskās darbības gredzeni. Pilsaimniecība un intensīvā lauksaimniecība notiek gredzenā, kas atrodas vistuvāk pilsētai. Tā kā dārzeniem, augļiem, pienam un citiem piena produktiem ir ātri jānonāk tirgū, tie ir jāražo netālu no pilsētas. Tālāk seko kurināmais un celtniecības materiāli (kokmateriāli un malka), kas tiek iegūti mežsaimniecībā. Kokmateriāli ir smagi un grūti transportējami, tāpēc šī zona atrodas pēc iespējas tuvāk pilsētai. Trešo zonu veido graudaugi. Tā kā graudi uzglabājas ilgāk nekā piena produkti, un ir daudz vieglāki par koksni, to transportēšanas izmaksas ir zemākas, šo zonu var izvietot tālāk no pilsētas. Lopkopības zona atrodas vistālākajā gredzenā. Aiz ceturttā gredzena atrodas neapdzīvots tuksnesis, kur nekas netiek ražots dēļ pārāk lielā attāluma no pilsētas centra (*Nosek, 2018*).

1. attēls. Lauksaimniecības zemes izmantošanas J. H. Tīnena modelis (Altaweel, 2020)

Neskatoties uz to, ka J. H. Tīnena modelis ir vienkāršots ekonomikas primārā sektora atspoguļojums, tas ir lielisks pamats zemes un saražotās produkcijas transportēšanas izmaksu noteikšanai, kas ir aktuāli arī mūsdienās, neskatoties uz attīstītām tehnoloģijām preču iepakojšanā un pārvadāšanā.

Laika posmā no 1960. līdz 1970. gadiem ekonomikas attīstības teorijā dominēja Viljama Artūra Lūisa (*William Arthur Lewis*) modelis, kas tika prezentēts 1955. gadā. To sauc arī par divu nozaru modeli un darbaspēka pārpalikuma modeli. Tā koncentrējās uz nepieciešamību valstīm pārveidot savas struktūras no lauksaimniecības, ar zemu darba ražīgumu, uz rūpniecisko darbību ar augstu darba ražīgumu (*Schlogl, 2018*).

V. A. Lūiss apgalvoja, ka kapitāla uzkrāšanas virzītājspēks bija ražošanas faktoru pārpilnība jaunattīstības valstīs, darbaspēks, no “tradicionālā” vai “nekapitālistiskā” sektora (zems ražīgums, zema alga, cena vidējam produktam, kas nav margināls, un līdz ar to plaši maskēts bezdarbs) līdz “modernam” vai “kapitālistiskam” sektoram (augstāks ražīgums un algas nosaka ražīgums “iztikas sektorā”). Izšķiroša nozīme ir darbaspēka pārpalikumam tradicionālajā vai nekapitālistiskajā sektorā. Tāpēc algas visā ekonomikā ir noteiktas nedaudz virs iztikas minimuma, kas laika gaitā noved pie darbaspēka pārcelšanas no tradicionālas vai nekapitālistiskas uz modernām vai kapitālistiskām nozarēm un darba ražīguma pieauguma uztveršanu kapitālistiem kā peļņu, jo tā ir izaugsmes avots, veicot atkārtotus ieguldījumus. Algas līmenis ir noteikts kā iztikas minimums. Kad liekais darbaspēks izzūd, izveidosies integrēts darba tirgus un ekonomika, un tad algas sāks pieaugt (*Schlogl, 2018*).

Mūsdienu agrārās ekonomikas pētnieku galvenais uzdevums ir iegūt jaunas zināšanas un attīstīt tehnoloģijas, lai veicinātu konkurētspējīgu un ilgtspējīgu lauksaimniecības sektora attīstību, kas būtu virzīta uz iedzīvotāju dzīves kvalitātes uzlabošanu. Arvien vairāk jaunāko pētījumu agrārās ekonomikas apakšnozarē un ar to saistītajās zinātnēs un starpnozārēs balstās uz vides saglabāšanu, pārtikas kvalitāti un dzīvnieku labturības prasībām. Pētījumiem ir dažādi virzieni un zinātnieki strādā vairākās specialitātēs. Zooloģijā tiek pētīta dzīvnieku reprodukcija, ģenētika un slimības. Pārtikas tehnoloģiju nozarē tiek analizēts uzturs un pārtikas pārstrādes joma, tajā skaitā tiek strādāts pie pārtikas produktu izskata un sastāva. Tiek atrasti labāki produktu konservēšanas, iepakojšanas un izplatīšanas veidi. Augsnes zinātnē tiek pētīta augsne un tās sastāvs, meklēti veidi augsnes īpašību uzlabošanai, lai veicinātu ražas apjoma pieaugumu un pēc iespējas ilgāk tiktu saglabāta augsnes kvalitāte.

Lauksaimniecības sektora attīstības tendences un virzītājspēki

Pēdējo gadu laikā situāciju pasaulē sarežģī daudzi faktori, tostarp arvien pieaugošais iedzīvotāju skaits, kas veicina pieprasījumu pēc pārtikas, ūdens un enerģijas, aramzemes nepietiekamība, klimata pārmaiņas, kas kopumā palielina slogu uz dabas resursiem (*Wheeler, Von Braun, 2013*).

Populācijas pieaugums vienmēr ir bijis galvenais pieprasījuma virzītājspēks lauksaimniecības un pārtikas sistēmās. Taču šī faktora ietekme ir samazinājusies salīdzinājumā ar citiem, kā piemēram, ienākumu palielināšanās uz vienu iedzīvotāju, urbanizācija un uztura paradumi. Vislielāko pieprasījumu pēc graudaugiem izraisa lopbarības nepieciešamība, kas saistīts ar lopkopības nozares strauju paplašināšanos.

Saskaņā ar Pārtikas un lauksaimniecības organizācijas prognozēm, pasaules iedzīvotāju un ienākumu pieauguma dēļ, globālais pieprasījums pēc lauksaimniecības produkcijas 2050. gadā pieaugs par 60% salīdzinot ar 2005. - 2007. gadu. Paredzams, ka dzīvnieku izcelsmes pārtikas patēriņš visstraujāk pieaugs jaunattīstības valstīs (*Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2016*).

Lopkopībai ir galvenā loma pārtikas sistēmu attīstībā. Tā ir īpaši dinamiska un sarežģīta lauksaimniecības nozare, kas veicina pieprasījumu pēc dzīvnieku barības, tirgus koncentrāciju lauksaimniecības pārtikas piegādes ķēdēs, saimniecību ražošanas intensifikāciju, ienākumus lauku apvidos. Lopkopība pēdējās desmitgadēs bieži nosaka lauksaimniecības attīstības tendenču pārmaiņu ātrumu. Tā ir cieši saistīta ar lopkopības attīstību, līdz ar to lopbarības pieprasījuma palielinājumu, rada blakusproduktus, tostarp arī kūtsmēslus, ko daudzās valstīs pārvērš par biogāzi, nosakot standartus un ieviešot atbalsta pasākumus šai blakus nozarei (*Wheeler, Von Braun, 2013*).

Aizvien lielāka nozīme ir sanitāriem standartiem, vides noteikumiem, dzīvnieku labturības prasībām un sertifikācijas pasākumiem, tāpēc arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta bioloģiskai saimniekošanai (1.tabula).

1.tabula

Pasaules bioloģisko ražotāju skaita salīdzinājums 2016. un 2017. gadā (*Bioloģiskās lauksaimniecības pētniecības institūts*)

Reģions	2016.gads, skaits	2017.gads, skaits	Izaugsme 1.gada laikā, skaits	Izaugsme 1.gada laikā, %	Izaugsme 10.gadu laikā, skaits	Izaugsme 10.gadu laikā, %
Āfrika	731 114	806 877	75 763	10,4	329 151	68,9
Āzija	933 057	1 231 127	298 070	31,9	825 928	203,8
Eiropa	373 251	397 146	23 895	6,4	174 646	78,5
Latīņamerika	469 113	463 451	-5 662	-1,2	201 034	76,6
Ziemeļamerika	18 422	22 966	4 544	24,7	6 312	37,9
Okeānija	27 366	26 750	-616	-2,3	18 790	236,1
Pasaule	2 730 864	2 858 358	+127 494	+4,7	+1 465 837	+105,3

Saskaņā ar pēdējiem Bioloģiskās lauksaimniecības pētniecības institūta datiem, pasaulē kopējā bioloģiskā platība 2017. gadā sastādīja gandrīz 70 miljonus hektārus, savukārt bioloģisko ražotāju skaits ir pieaudzis gandrīz līdz 2,9 miljoniem

Kā redzams 1. tabulā, pasaulē bioloģisko saimniecību skaits nemitīgi pieaug galvenokārt uz jaunattīstības valstu rēķina (Āzija un Okeānija), kur ar ārējā finansējuma palīdzību notiek aktīva lauksaimniecības sektora attīstība, uzlabojot reģionu lauku iedzīvotāju labklājību un veicinot ieguldījumus neapstrādāto zemju sakārtošanā. Jāatzīmē, ka 2017. gadā salīdzinot ar 2016. gadu divos pasaules reģionos bioloģisko saimniecību skaits tomēr nedaudz sarucis. Kopumā ir novērojama pozitīvā tendence bioloģiskās saimniekošanas attīstībā.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Sākotnēji lauksaimniecības sektora attīstības galvenie mērķi bija dabas resursu izmantošana ienākuma gūšanai un labklājības līmeņa paaugstināšanai. Netika pētīta nozares ietekme uz vidi, kā arī nebija aktuāls jautājums par dabas resursu pietiekamību. Pieaugot pasaules iedzīvotāju skaitam, palielinoties pārtikas pieprasījumam un ienākot tirgū jaunām tehnoloģijām kļuva aktuāls jautājums par klimata pārmaiņām un dabas resursu izsīkumu.

2. Mūsdienu sabiedrība balstoties uz jauniem pētījumiem pievērš lielāku uzmanību vides aizsardzībai, dzīvnieku labturībai un lauku uzlabošanai. Galvenie nozares uzdevumi aizsargāt un uzlabot laukus veicinot vides aizsardzības pasākumus, nodrošināt patērētājus ar kvalitatīviem veselīgiem produktiem tajā pat laikā paaugstinot iedzīvotāju labklājības līmeni. To varētu panākt veicot mērķtiecīgu lauksaimnieku informētību par bioloģiskās saimniekošanas priekšrocībām, vienlaikus stimulējot ar atbalsta pasākumiem, kas būtu virzīti uz vides ilgtspējīgu saglabāšanu, ieviešot jaunus standartus un tehnoloģijas.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Altaweel, M. (2020). Von Thünen model of agricultural land use. *Agricultural Geography*. Retrieved 06.04.2021 from <https://www.geographyrealm.com/von-thunen-model-of-agricultural-land-use/>
2. Apsīte, L. (2008). *17.-18. gadsimta Rietumeiropas filozofija*. Rīga: Zvaigzne ABC. 108 lpp.
3. Balodis, K. (1930). *Ievads tautsaimniecībā un tautsaimniecības teorijā*. Rīga: Kultūras balss. 117 lpp.
4. Boruks, A. (2003). *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā. No senākiem laikiem līdz mūsdienām*. Jelgava: Latvijas lauksaimniecības universitāte. 272 lpp.
5. Čurkina, I. (2003). *Ekonomikas izaugsmes faktori Latvijā*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts. 31 lpp.
6. Food and Agriculture Organization of the United Nations (2016). *A Report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition. Sustainable Agricultural Development for Food Security and Nutrition: Whay Roles for Livestock*. Retrieved 21.04.2021 from <http://www.fao.org/3/i5795e/i5795e.pdf>
7. Nosek, J. (2018). *Von Thunen - A Model of Agricultural Land Use*. Retrieved 06.04.2021 from <https://www.gcsnc.com/Page/28217>
8. Schlogl, L. (2018). Is the Lewis model of economic development still relevant to developing countries? Retrieved 21.04.2021 from <https://gpid.univie.ac.at/2018/04/13/is-the-lewis-model-of-economic-development-still-relevant-to-developing-countries/>
9. Wheeler, T., Von Braun, J. (2013) Climate Change Impacts on Global Food Security. *Science*, 341(6145), 508 – 513. DOI: 10.1126/science.1239402
10. Гаврилова, Н. Г. (2019). Развитие теорий экономики сельского хозяйства в 19-20 вв. *Международный журнал прикладных наук и технологий "Integral"*, 4. Получено 19.04.2021 из <https://e-integral.ru/rubriki/ekonomicheskie-nauki/d0-b8-d0-bd-d1-82-d0-b5-d0-b3-d1-80-d0-b0-d0-bb-4-2019-3>

Summary

The article summarises the fundamentals of agricultural theory and the trends of this moment.

In the 18 th century, the physicist F. Kene first raised theoretical questions about the development of the agricultural sector. National host O. Smith supplemented the theory of physiocrats and created a “classical economic school” that supported the new economic teaching and gave a new view of what is the basis for the well-being of society or the people and how this well-being is to be reinforced.

A fundamental contribution to the theories has been made by the German economist-farmer Henrich Tineen, publishing in 1826 a work called “The Unified State”, where the first justification for the existence of objective justifications for the place of production of goods with transport costs, proposing that agricultural sub-sectors be located at a distance from the place of sale.

Today, more and more recent studies in the agricultural sector are based on environmental conservation, food quality and animal welfare requirements. Meeting the current world consumption is not sustainable because the consumption of human resources exceeds what the Earth is able to sustainably rebuild. Human economic activity causes significant climate change, reduces the availability of freshwater, decreases air and water quality, depletes ecosystems. The risks posed by climate change are increasing and they also affect agriculture.

Improving human material and social welfare are the main objectives of agricultural development. Supporting sustainable agricultural development includes ensuring and maintaining future production capacity, increasing productivity while maintaining the environment through the exploitation of sustainable natural resources.

SIA “STRŪŽĀNU SILTUMS” MAKSĀTSPĒJAS NOVĒRTĒŠANA LTD “STRŪŽĀNU SILTUMS” SOLVENCY ESTIMATION

Klinta Jeršova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, k.jersova@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.oec. **Iveta Mietule**

Abstract. *In our time, the survival of the enterprise in the context of competition depends on its financial stability, therefore, it is important to conduct its financial analysis. Analysing the financial activities of the enterprise, it is necessary to conduct liquidity and solvency analysis. The study examines theoretical aspects of liquidity and solvency, as well as investigates and analyses Ltd “STRŪŽĀNU SILTUMS” liquidity and solvency coefficients, using graphic, monographic and documents analysis methods.*

Keywords: *finance, liquidity, solvency, stability.*

Ievads

Mūsdienu apstākļos uzņēmuma izdzīvošana konkurences apstākļos ir atkarīga no tā finansiālās stabilitātes, ko panākt, palielinot ražošanas efektivitāti, pamatojoties uz visu veidu resursu ekonomisku izmantošanu, samazinot izmaksas, identificējot pieejamās rezerves, palielinot pakalpojumu ražošanu un pieaugošo peļņu.

Analizējot uzņēmuma finansiālo darbību, svarīgi veikt likviditātes un maksātspējas analīzi. Tas ļauj apgūt un novērtēt uzņēmuma spēju finansēt savu darbību, raksturot uzņēmuma nodrošinātību ar finanšu resursiem, kas nepieciešami normālai darbībai, lietderību un izmantošanas efektivitāti.

Pētījuma mērķis ir izpētīt un analizēt likviditātes un maksātspējas rādītājus SIA ”STRŪŽĀNU SILTUMS”

Pētījuma uzdevumi ir:

- 1) analizēt likviditātes un maksātspējas rādītāju teorētiskus aspektus;
- 2) veikt uzņēmuma SIA “STRŪŽĀNU SILTUMS” likviditātes un maksātspējas koeficientu aprēķināšanu un novērtēšanu;
- 3) izstrādāt secinājumus un priekšlikumus.

Lai varētu izpildīt izvirzītos uzdevumus, tika pielietotas šādas **pētniecības metodes**: grafiskā metode, monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, dokumentu analīzes metode.

Pētījuma periods: 2016. - 2020.gads.

Likviditātes un maksātspējas koeficientu rādītāji

Likviditātes un maksātspējas pārvaldības problēma ieņem īpašu vietu jebkura uzņēmuma finanšu vadības sistēmā. Uzticama un ilgtspējīga uzņēmuma atšķirīga iezīme ir tā spēja savlaicīgi un pilnībā izpildīt savas saistības. Neatkarīgi, kurā dzīves cikla atrodas uzņēmums, vadībai ir jārisina optimālā likviditātes līmeņa noteikšanas problēmu, jo no vienas puses, nepietiekama aktīvu likviditāte var izraisīt gan maksātspēju un, iespējams, bankrots, un, no otras puses, pārmērīga likviditāte var izraisīt rentabilitātes samazināšanos.

Uzņēmumu likviditāte un maksātspēja nav sinonīmi. Uzņēmuma likviditāte var būt apmierinoša, bet šāds secinājums būs kļūdainis, ja uzņēmuma aktīvos ir ievērojams nelikvīdu īpatsvars, kā arī debitoru parādu dzēšanas termiņi ir nokavēti un tie jānoraksta zaudējumos (*Freimanis, Svarinskis, 2009*).

Analizējot uzņēmuma likviditāti, ir jāņem vērā apgrozāmo līdzekļu pārsniegums virs īstermiņa saistībām. Jo vairāk tas ir pārsniegts, jo labvēlīgāks uzņēmuma finansiālais stāvoklis no likviditātes

pozīcijas. Ja apgrozāmo līdzekļu lielums nav pietiekami liels salīdzinājumā ar īstermiņa saistībām, uzņēmuma pašreizējais stāvoklis ir nestabils- var rasties situācija, kad tam nebūs pietiekami naudas, lai norēķinātos par savām saistībām.

Uzņēmuma likviditātes rādītāju noteikšanas koeficienti ir:

- kopējās likviditātes koeficients (L1);
- starpseguma likviditātes koeficients (L2);
- absolūtās likviditātes koeficients (L3).

Likviditātes koeficientus aprēķina pēc šādām formulām (Paupa, Šneidere, 2008, 5):

$$\text{Kopējās likviditātes koeficients (L1)} = \text{Apgrozāmie līdzekļi} / \text{Īstermiņa saistības} \quad (1)$$

$$\text{Likviditātes starpseguma koeficients (L2)} = \text{Apgrozāmie līdzekļi} - (\text{Krājumi} + \text{Nākamo periodu izmaksas}) / \text{Īstermiņa saistības} \quad (2)$$

$$\text{Absolūtas likviditātes koeficients (L3)} = \text{Naudas līdzekļi} + \text{Īstermiņa vērtspapīri} / \text{Īstermiņa saistības} \quad (3)$$

Svarīga uzņēmuma finansiālā stāvokļa izpausme ir tā maksātspēja, kas nozīmē spēju savlaicīgi izpildīt piegādātāju maksājuma prasības saskaņā ar līgumiem, atmaksāt aizdevumus un apmaksāt personālu. Šie koeficienti apskata uzņēmuma kapitāla struktūru un indicē cik lielas papildus saistības uzņēmums ir spējīgs uzņemties. Pārmērīgs parāds var izraisīt bankrotu un nespēju iegūt nepieciešamos līdzekļus kritiskās situācijās (Lursoft, 2021).

Saistību vai maksātspējas rādītāji raksturo uzņēmuma finansiālās atkarības pakāpi. Praksē finansiālās stabilitātes jeb kapitāla struktūras rādītājus aprēķina, lai noteiktu saistību attiecību pret pašu kapitālu vai bilances kopsummu, lai novērtētu uzņēmuma iespējas paaugstināt saistību summu, tas ir, uzņēmuma kredītspēju, ka arī palīdzētu novērtēt uzņēmuma spēju noteiktā termiņā nokārtot saistības (Mietule, Jackaniča, 2013, 70).

Maksātspēja ir skaidras naudas un tā ekvivalentu pieejamība uzņēmumā, kas ir pietiekams, lai norēķināties pret kreditoriem, kuriem nepieciešama tūlītēja samaksa.

Maksātspēja ir naudas vai skaidras naudas esamība uzņēmumā. Maksātspējīgs uzņēmums ir uzņēmums ar pietiekamu naudu, lai spētu samaksāt savus parādus (Heath, 1978).

Galvenās maksātspējas pazīmes ir pietiekama naudas līdzekļu esamība norēķinu kontos un nokavēto kreditoru parādu neesamība.

Maksātspējas koeficientus aprēķina pēc šādām formulām (Paupa, Šneidere, 2008,6):

$$\text{Finansiālās neatkarības koeficients} = \text{Pašu kapitāls} : \text{pasīva kopsumma} \quad (4)$$

$$\text{Finansiālās atkarības koeficients} = \text{Saistību kopsumma} : \text{pasīva kopsumma} \quad (5)$$

$$\text{Finansiālās autonomijas koeficients} = \text{Saistību kopsumma} : \text{pašu kapitāls} \quad (6)$$

Uzņēmuma finansiālā stabilitāte raksturo tā finansiālo stāvokli attiecībā uz pamatkapitāla izmantošanas pietiekamību un efektivitāti. Maksātspējas rādītāji kopā ar likviditātes rādītājiem raksturo uzņēmuma uzticamību. Ja tiek zaudēta finanšu stabilitāte, bankrota varbūtība ir augsta, uzņēmums ir finansiāli maksātnespējīgs.

SIA “STRŪŽĀNU SILTUMS” likviditātes un maksātspējas koeficientu aprēķināšana un novērtēšana

Likviditātes un maksātspējas koeficientu novērtēšanai autors izvēlējās SIA “STRŪŽĀNU SILTUMS”. Analīze tika veikta salīdzinot piecus gadus (1.tabula).

Aplūkojot 1.tabulas datus var secināt, ka analizējamā periodā kopējas likviditātes koeficienti ir no 2,34 līdz 3,93, kas ir virs teorētiskās normas. Vismazākais koeficients bija 2018.gadā – 2,34, kas

jau bija virs robežas. Visaugstākais koeficients ir 2020.gadā, kas sasniedza 3,93, ko varēja ietekmēt apgrozāmo līdzekļu pieaugums.

Starpseguma likviditātes rādītājs ietver sevī likvidākos apgrozāmo līdzekļu elementus - naudas līdzekļu un debitoru parādus. Teorētiska norma ir lielākā par 1. Kopumā vērtējot uzņēmuma starpseguma likviditāti, var secināt, ka uzņēmumā ir salīdzinoši labas kvalitātes aktīvi. Vismazākais koeficients bija 2018.gadā – 1,91, to ietekmēja naudas līdzekļu samazinājums. Mazlikvidu krājumu īpatsvars bilances kopsummā nepārsniedz 7%.

1.tabula

SIA "STRŪŽĀNU SILTUMS" likviditātes koeficienti 2016.-2020.gados
(autores sastādīta pēc SIA "STRŪŽĀNU SILTUMS" Gada pārskati, 2016 - 2020)

Likviditātes koeficients	2016	2017	2018	2019	2020	Teorētiskās normas
Kopējās likviditātes koeficients	3,86	2,94	2,34	3,46	3,93	1,5-2,0
Starpseguma likviditātes koeficients	3,19	2,43	1,91	2,83	3,46	>1
Absolūtas likviditātes koeficients	1,31	0,7	0,16	0,68	2,11	0,1-0,5;0,7

Absolūtas likviditātes rādītājs vērtē uzņēmuma likviditāti pēc naudas līdzekļu daudzuma, kuri ir uzņēmuma rīcībā. SIA "STRŪŽĀNU SILTUMS" absolūtas likviditātes koeficients strauji pieauga 2020.gadā, jo naudas atlikums pieauga no 2016.gada līdz 2020.gadam par 62864 EUR. 2020.gadā naudas atlikums sastādīja 103738 EUR, bet īstermiņa saistības 49063 EUR. 2018.gadā naudas atlikums bija vismazākais (6504 EUR). Uzņēmumā ir aktīvu vadības problēma un apgrozāmie līdzekļi netiek efektīvi izmantoti. Pēc datiem var secināt, ka uzņēmumā ir vairāk naudas, nekā to spēj efektīvi izmantot.

Kopumā analizējot likviditātes rādītājus analizējamajā laika periodā, var secināt, ka SIA "STRŪŽĀNU SILTUMS" ir pietiekoši likvids, lai savu darbību varētu turpināt un nepieciešamības gadījumā segt savas saistības. Naudas līdzekļi ir vislikvidākais apgrozāmais līdzeklis, ar kuru var segt pilnīgi visas īstermiņa saistības.

Uzņēmuma finansiālo stabilitāti raksturo koeficienti, kas ir atspoguļoti 2. tabulā.

2.tabula

SIA "STRŪŽĀNU SILTUMS" maksāspējas koeficienti 2016.-2020.gados
(autores sastādīta pēc SIA "STRŪŽĀNU SILTUMS" Gada pārskati, 2016 - 2020)

Rādītāji	2016	2017	2018	2019	2020
Pašu kapitāls	277705	264792	239461	295441	331663
Bilances kopsumma	309017	305302	279344	331826	380726
Finansiālās neatkarības koeficients	0,90	0,87	0,86	0,89	0,87
Saistību summas	31312	40510	39883	36385	49063
Bilances kopsumma	309017	305302	279344	331826	380726
Finansiālās atkarības koeficients	0,10	0,13	0,14	0,11	0,13
Saistību summas	31312	40510	39883	36385	49063
Pašu kapitāls	277705	264792	239461	295441	331663
Finansiālās autonomijas koeficients	0,11	0,15	0,17	0,12	0,15

Analizējot finansiālās neatkarības koeficientu, var secināt par uzņēmuma stabilu finanšu līdzekļu struktūru. Teorētiskas robežas ir 0,5 un jo augstāks koeficients, jo stabilāks ir uzņēmums. No tabulas ir redzams, ka periodā no 2016.gada līdz 2020.gadam, šis koeficients bija diezgan stabils no 0,86 līdz 0,90, kas bija jau virs normas.

Finansiālās atkarības koeficientam jeb saistību īpatsvaram bilanci normālām līmenim jābūt mazākām par 0,4. Pētot šos rādītājus, ir redzama stabilitāte, koeficienti par 5 gadiem robežās 0,10 - 0,14, par ko liecina uzņēmuma neatkarība no ārējiem finansēšanas avotiem. Uzņēmumam par periodu no 2016.-2020.gada nebija izmantoti kredītsaistības.

Autonomijas koeficienta rādītāji raksturo uzņēmuma finansiālo neatkarību. Norma ir, ja koeficients nepārsniedz 0,7. Tiek uzskatīts, ja autonomijas koeficients jeb saistību attiecība pret pašu kapitālu ir sasniegusi robežu 1, tad uzņēmuma stabilitāte ir pie kritiskās robežas, jo savas darbības nodrošināšanai tiek izmantots aizņemtais kapitāls, par kuru arī ir maksājami procenti. Kreditori dod priekšroku šī koeficienta zemākam rādītājam (*Mietule, Jackaniča, 2013, 72*).

Analizējamā laika periodā SIA "STRŪŽĀNU SILTUMS" autonomijas koeficients ir līdzsvarots un nepārsniedz pat 0,17.

Kopumā analizējot maksātspējas koeficientu rādītājus, var secināt ka uzņēmums ir maksātspējīgs, nav atkarīgs no ārējiem finansēšanas avotiem.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Likviditātes un maksātspējas pārvaldības problēma ieņem īpašu vietu jebkura uzņēmuma finanšu vadības sistēmā. Uzņēmumam ir jārisina optimālā likviditātes līmeņa noteikšanas problēmu, jo no vienas puses, nepietiekama aktīvu likviditāte var izraisīt gan maksātspēju un, iespējams, bankrots, un, no otras puses, pārmērīga likviditāte var izraisīt rentabilitātes samazināšanos.
2. Uzticama un ilgtspējīga uzņēmuma atšķirīga iezīme ir tā spēja savlaicīgi un pilnībā izpildīt savas saistības. Analizējot uzņēmuma likviditāti, ir jāņem vērā apgrozāmo līdzekļu pārsniegums virs īstermiņa saistībām.
3. Likviditātes rādītāji SIA "STRŪŽĀNU SILTUMS" pārsniedz teorētiskas normas, ir redzama tendence visu analizējamo periodu pieaugt apgrozāmiem līdzekļiem par 71773 EUR. Pēc analīzes datiem var secināt par neefektīvo naudas izmantošanu. Uzņēmumā ir jāizanalizē naudas apriti, debitoru parādu un jāizstrādā korekta debitoru pārvaldes politika, kas nodrošinātu līdzekļu pilnīgāko iekasēšanu.
4. Uzņēmuma maksātspējas koeficienti ir normas robežās no 2016.-2020.gada, kas secina par uzņēmuma neatkarību no ārējiem finansēšanas avotiem.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Freimanis, T., Svarinskis, L. (2009). Solvency of Machine Building Enterprises. *Latgale National Economy Research*, 1(1), 87 – 100. <https://doi.org/10.17770/lner2009voll1.1.1760>
2. Heath, L. C. (1978). Financial Reporting and the Evaluation of Solvency. Accounting Research Monograph. *Guides, Handbooks and Manuals*. Retrieved 25.07.2021 from https://egrove.olemiss.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1011&context=aicpa_guides
3. Lursoft (2021). *Finanšu analīze*. <https://www.lursoft.lv/lv/finansu-analizes-piemers>, sk. 17.03.2021.
4. Mietule, I., Jackaniča, A. (2013). *Uzņēmuma finanšu analīze. Teorija un praktiskā pielietošana*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 82 lpp.
5. Paupa, V., Šneidere, R. (2008). *Uzdevumu krājums finanšu analīzē (trešais izdevums)*. Rīga: Baltimoras konsultāciju centrs. 46 lpp.
6. SIA "STRŪŽĀNU SILTUMS" (2016 – 2020). *Gada pārskats*.

Summary

Financial analysis is a method that allows you to assess and anticipate the financial condition of the enterprise, based on financial reports. Analysing the financial activity of the enterprise it is important to conduct an analysis of the liquidity and solvency of the enterprise. This allows you to assess the company's ability to finance its activities, describe the financial security of the enterprise, which in turn is necessary for normal operation and efficiency of its use. The study of solvency indicators, analysis and financial regulation are necessary for the enterprise to find out how economically developed it is, and how effectively it consumes and invests the funds it earns. The purpose of the study is to explore and analyse the liquidity and solvency indicators of Ltd "STRŪŽĀNU SILTUMS".

To achieve the purpose of the study, the following research objectives are defined:

- 1) Analyse the theoretical aspects of liquidity and solvency indicators;
- 2) Conduct calculations and assessment of liquidity and solvency of the enterprise Ltd "STRŪŽĀNU SILTUMS".

In summary, by analysing the indicators of liquidity and solvency of the enterprise Ltd "STRŪŽĀNU SILTUMS" for the certain period, it is possible to draw conclusions that the company is stable and far enough to continue its activities and, if necessary, to coat its obligations. The enterprise has a good quality asset, most part of those are receivables and cash.

COVID-19 IETEKME UZ TŪRISMA NOZARI LATVIJĀ *IMPACT OF COVID-19 ON THE TOURISM INDUSTRY IN LATVIA*

Kristiāna Jurkāne

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, jurkane.kristiana@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Mg.oec. Anita Puzule

Abstract. *The work of many industries has been significantly affected by the spread of the new coronavirus disease Covid-19. Starting from 2020, the global and Latvian tourism industry was affected by the crisis caused by Covid-19. As a result, many are now suffering - tourism, catering, transport, sports and culture, etc.*

The author conducted a survey of tourism companies in order to study the consequences of COVID-19 in tourism companies as widely as possible.

Keywords: *COVID -19 pandemic, gross domestic product, industry risk, tourism development, tourism industry.*

Ievads

Tūrisma attīstība labvēlīgi ietekmē valsts iekšzemes kopproduktu un maksājumu bilanci, veicina ekonomisko darbību, infrastruktūras attīstību un sekmē apkārtējās vides kvalitātes uzlabošanu. Tomēr jāņem vērā, ka šī nozare ir neaizsargāta un to ietekmē krīzes, kas notiek ekonomikā. Sākot ar 2020.gada martu, tūrisma nozari skārusi ir Covid-19 radītā krīze. Covid-19 krīzes ietekmē 2020.gadā visbūtiskākais Latvijas iekšzemes kopprodukta (turpmāk – IKP) apjomu samazinājums bija izmitināšanas un ēdināšanas, kā arī mākslas, izklaides un atpūtas nozarēs, kurās kritums gada griezumā bija attiecīgi 38,1% un 26,6% (*LR Ekonomikas ministrija, 2021*). Lai noskaidrotu, kā Covid-19 ierobežojumu radītā krīze ietekmēja atsevišķu tūrisma uzņēmumu darbību, autore veica pētījumu.

Pētījuma mērķis: izvērtēt Covid-19 ietekmi uz tūrisma nozares attīstību.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) analizēt tūrisma nozares attīstību;
- 2) izpētīt Covid-19 radītās sekas;
- 3) izdarīt secinājumus uz izteikt priekšlikumus tūrisma nozares problēmu kontekstā.

Pētījuma hipotēze: Covid-19 ir tūrisma nozares attīstību bremzējošais faktors.

Pētījuma metodes: monogrāfiski aprakstošā metode; zinātniskās indukcijas metode -aptauja; statistikas analīze; dokumentu analīze; anketas iegūto rezultātu analīze.

Pētījuma periods: no 2016.gada -2020.gadam.

Tūrisma nozares raksturojums

Tūrisms būtībā attiecas uz apmeklētāju aktivitātēm, kas pazīstamas arī kā apmeklētāju ekonomika. Tas ietver darbības, kas ir tieši saistītas ar tūristu, piemēram, uzturēšanās viesnīcā, maltītes pasūtīšana vai tūristu apskates objektu apmeklēšana. Tas ietver arī netiešas darbības, piemēram, transporta uzņēmums, kas piegādā pārtiku restorānam, kurā ēd tūrists, vai veļas mazgāšanas uzņēmums, kam ir līgums ar viesnīcu par gultas veļas tīrīšanu. Lielākoties netiešā ieguldījuma dēļ tūrismā ir tik grūti noteikt un izmērīt tūrisma nozari. Tūrismam ir daudz dažādu tūrisma veidu: masu tūrisms, nišas tūrisms, īpašu interešu tūrisms; vietējais tūrisms un starptautiskais tūrisms; ienākošais tūrisms un izejošais tūrisms (*Tourism teacher, 2020*).

Tūrisms ir būtiska nozare, kas piedāvā vienu no valsts ekonomiskās dažādošanas veidiem. Turklāt tā ir joma, kas tiek popularizēta kā stratēģiska nozare, jo tā nodrošina lielu ārvalstu valūtas ieņēmumu procentuālo daļu un nodrošina lielu skaitu darba vietu (*Abdelli, Mansour, Nabila, 2020*).

Tomēr tūrisma attīstībai ir arī nelabvēlīga ekonomiskā ietekme, jo ekonomika, kas ir pārāk atkarīga no šīs nozares, vienlaikus kļūst uzņēmīgāka pret negatīviem pieprasījuma satricinājumiem. Ārvalstu pieprasījums pēc tūrisma pakalpojumiem arī paaugstina cenas un algas uzņēmējā valstī, kas ir inflācijas līmenis. Ārvalstu īpašumtiesības un faktoru mobilitāte starp nozarēm vēl vairāk samazina labklājības ieguvumus no tūrisma. Tā kā ievērojams ienākošo tūrisma plūsmu pieaugums mēdz palielināt pieprasījumu pēc precēm kuras ir paredzētas kā vietēji sniegti pakalpojumi, vietējo ražošanas faktoru nobīde no tirgojamo preču nozares var izraisīt rūpniecības nozares sarukumu. Turklāt tūrismam var būt nevēlama ietekme uz ienākumu sadali un radīt iekšējā tirgus spēka izkropļojumus, kam ir papildus labklājības mazinoša ietekme (*De Vita, Kyaw, 2017*).

Tūrisma likumā tūrisms tiek definēts kā personas darbības, kas saistītas ar ceļošanu un uzturēšanos ārpus savas pastāvīgās dzīvesvietas brīvā laika pavadīšanas, lietišķo darījumu kārtošanas vai citā nolūkā ne ilgāk kā vienu gadu (*Tūrisma likums, 1998*). Tūrisma produkts ir prece, maksas vai bezmaksas pakalpojums, cilvēka darbības radītās bagātības, vērtības un apstākļi vai to kopums, kuriem piemīt reāla patēriņa vērtība un kuras tūrisma un citu tautsaimniecības nozaru uzņēmumi un organizācijas ražo, izveido vai pielāgo tūristu interešu un vajadzību apmierināšanai (*Bērziņa, 2008*).

Pēc ceļojuma mērķa un viesu vēlmēm izšķir vairākus tūrisma veidus: kultūras tūrisms, dabas tūrisms, veselības tūrisms, aktīvais tūrisms, sporta tūrisms, lauku tūrisms, kempings, komplekss tūrisma pakalpojums. ilgspējīgs tūrisms.

Tūrisms ir orientēts uz privāto sektoru un peļņas sektoru, tās mērķi ir komerciāli. Galvenās ieinteresētās grupas tūrismā ir biznesa grupas, iedzīvotāji, kas dzīvo citur. Ceļojumu skaits tūrisma nozarē ir atkarīgs no valsts ekonomikas attīstības. Recesijas laikā ārvalstu tūristu skaits samazinās, bet tam nav jābūt vietējo tūristu kustības gadījumam, jo braucieni uz ārzemēm parasti tiek aizstāti ar braucieniem valsts iekšienē. Jebkuriem neparedzētiem notikumiem parasti ir negatīva ietekme uz tūrismu, kas vispirms izpaužas kā tūristu skaita samazināšanās un vēlāk ekonomiskā ietekme. Tas izraisa sliktāku visu pakalpojumu izmantošanu, sākot no satiksmes līdz ēdināšanas un citiem pakalpojumiem, kas rada dažādas problēmas ne tikai pakalpojumu nozarēs (*Štetic, 2012*).

Sākot ar 2020. gadu pasaules un arī Latvijas tūrisma nozari skāra Covid-19 izraisītā krīze. Kā autore atzīmēja iepriekš, tūrisms ir nozare, kuru krīzes skar visātrāk, jo te savstarpēji mijiedarbojas cilvēciskais un komerciālais faktors.

Kā savos pētījumos norāda pētnieki, tad pandēmijas izraisītajām krīzēm ir ilgstoša negatīva ietekme uz tūrisma nozari un ekonomiku. Nākotnes pandēmijas krīzes būtu jārisina nekavējoties, un, lai to izdarītu, politikas veidotājiem un praktiķiem ir nepieciešami efektīvi ārkārtas rīcības plāni. Covid-19 pandēmiskajai ietekmei uz tūrisma nozari ir kopīga šoka ietekme (*Škarea, Soriano, Porada-Rochońc, 2021*). Pateicoties internetam, svarīga informācija uzreiz sasniedz miljoniem cilvēku, kam ir gan priekšrocības, gan trūkumi. Ceļotāji ātri reaģē uz pēkšņām izmaiņām un tūrisma uzņēmumiem ir nepieciešams vairāk laika, lai sagatavotu plānu B. Tūrisma nozares uzņēmumiem ir jāveic precīza riska analīze un jāizstrādā atbilstoša krīzes vadības politika, lai izdzīvotu. Elastīgums un veiklība ir divas svarīgas iezīmes, kas nepieciešamas tūrisma nozarē. Līdztekus centieniem normalizēt tūrisma nozari ir jānodrošina ceļotājiem pārliecība par riskiem (*Uğur, Akbıyık, 2020*).

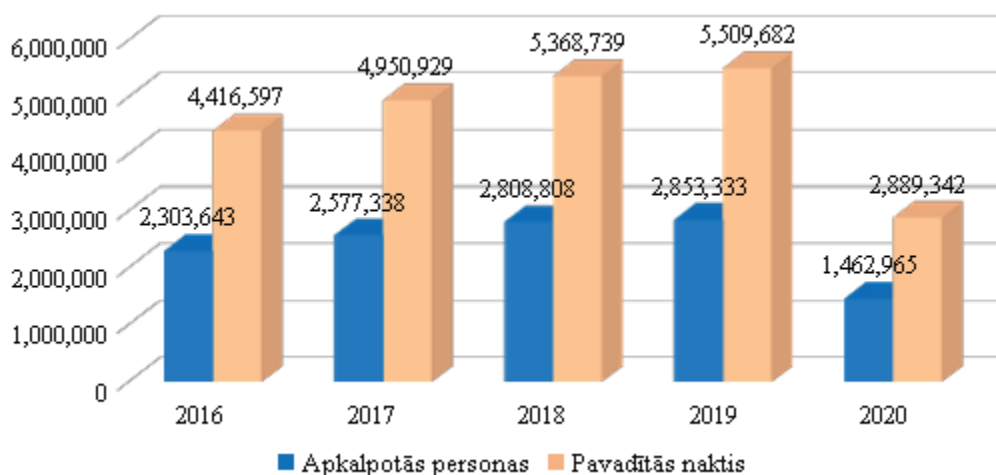
Tālāk autore apskatīs kāda situācija ir izveidojusies Latvijas tūrisma nozarē, ko skarusi Covid-19 pandēmijas radītā krīze. Tūrisma nozare ir viena no lielākajām Latvijā – nozares tiešais ieguldījums iekšzemes kopproduktā veido aptuveni vienu miljardu eiro jeb gandrīz 5% (*Šoriņa, 2020*).

Autore apskatīs kā pēdējo piecu gadu laikā ir mainījusies tūrisma nozarē radītā pievienotā vērtība (1. tabula). No 2016. gada līdz 2019. gadam izmitināšanas un ēdināšanas pakalpojumi kopējā pievienotajā vērtībā ar katru gadu pieauga un 2019. gadā sastādīja 2,1% no kopējās pievienotās vērtības, kas norāda uz stabilu nozares attīstības augšupeju. Izaugsmes paātrināšanos sekmēja situācijas uzlabošanās ārējā vidē, intensīvāka ES struktūrfondu apgūšana, nodarbinātības un darba samaksas pieaugums. Novērojama Latvijas iedzīvotāju dzīves un kvalitātes uzlabošanās, jo ir darba samaksas pieaugums, kas ļauj pēc iespējas biežāk izmantot izmitināšanas un ēdināšanas piedāvātos pakalpojumus. Viena no vissmagāk Covid-19 krīzes skartajām nozarēm 2020. gadā bija tieši izmitināšanas un ēdināšanas pakalpojumu nozare, kad pievienotā vērtība, salīdzinot ar 2019. gadu, samazinājās par 35,6%, bet tās īpatsvars par 0,7% jeb vienu trešdaļu.

Latvijas kopējās pievienotās vērtības izmaiņas faktiskajās cenās 2016. - 2020.gados (autores
veidota pēc LR Centrālā statistikas pārvalde, 2021a)

Gads	Kopā Latvijā, milj. EUR	Izmitināšanas un ēdināšanas pakalpojumi	
		Milj. EUR	% no kopējās vērtības
2016	22 155,9	409,2	1,8
2017	23 552,2	458,1	1,9
2018	25 296,4	508,3	2,0
2019	26 464,4	560,0	2,1
2020.	25 501,0	360,5	1,4

Ar tūrisma attīstību līdz 2020.gadam palielinājās tūrisma mītnēs un viesnīcās apkalpoto tūristu skaits un pavadīto nakšu skaits (1.attēls).

1. attēls. Latvijas viesnīcās un citās tūristu mītnēs apkalpoto personu skaits un pavadītās nakts no 2016.gada līdz 2020.gadam

(autores veidota pēc LR Centrālā statistikas pārvalde, 2021b)

Pēc viesnīcās un citās tūrisma mītnēs apkalpoto personu skaita un pavadīto nakšu skaita no 2016. gada līdz 2019.gadam ir vērojama stabila tūrisma nozares izaugsme. Šajā periodā apkalpoto personu skaits palielinājās par 549,7 tūkst. viesu jeb pieaugums 23,9%, bet pavadīto nakšu skaits palielinājās par 1 093,1 tūkst. jeb pieaugums 24,7%. Vispopulārākās Latvijas iedzīvotāju apmešanās vietas bija Rīga, Jūrmala, Liepājā, Daugavpils, Ventspils un Siguldas novads. Ārvalstu viesu vispopulārākās apmešanās vietas bija Rīga, Jūrmala, Liepāja, Siguldas novads un Daugavpils. Citāda situācija ir 2020.gadā, kad, salīdzinot ar 2019.gadu, apkalpoto personu skaits samazinājās par 1 390,4 tūkst viesu jeb 48,7%, bet pavadīto nakšu skaits par 2 620,3 tūkst. jeb 47,6%. Tātad gan tūristu skaits, gan pavadīto nakšu skaits šajās mītnēs ir samazinājies turpat ka uz pusi. To ietekmēja pandēmijas seku mazināšanai noteiktie ceļošanas un pārvietošanās ierobežojumi, savukārt gada laikā, pakāpeniski pastiprinot pulcēšanās ierobežojumus un epidemioloģiskās prasības pakalpojumu sniegšanai.

Tūrisma nozares uzņēmumu problēmas pirms un Covid -19 laikā

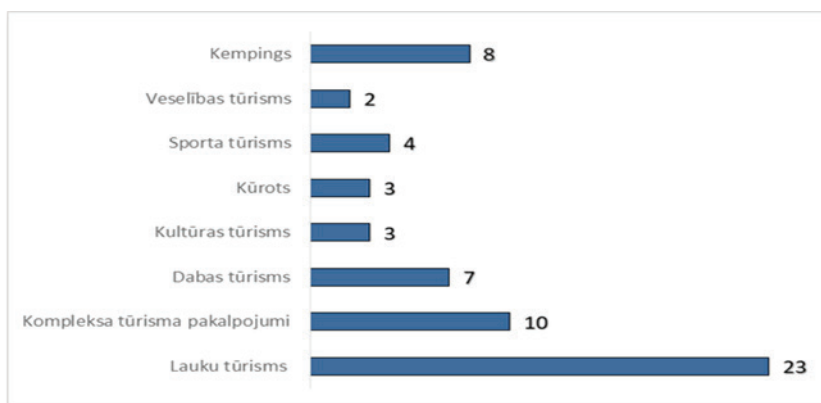
Tūrisma nozares uzņēmumi ik dienu saskaras ar visdažādākajām problēmām, kas bremzē uzņēmuma attīstību un izaugsmi. Autore veica Latvijas tūrisma uzņēmumu aptauju par problēmām, ar kurām tie saskarās pirms Covid-19 un kā uzņēmumu dzīvi ir ietekmējusi Covid-19 slimības izplatība Latvijā. Autore izveidoto anketu izplatīja facebook.com vidē, kā arī tika veidota sadarbība ar Latvijas Lauku konsultācijas un izglītības centriem (turpmāk - LLKC) un SIA "Sertifikācijas un testēšanas centrs", kuri izplatīja anketas savu klientu vidū. Aptaujas anketas aizpildīja 60 respondenti, laika posmā

no 2020.gada novembra līdz 2021.gada janvārim. Anketā tika piedāvāti slēgta un atvērta tipa jautājumi, kur respondentiem pašiem jāsniedz savs viedoklis un ieteikumi situācijas uzlabošanai tūrisma nozarē.

Sūtot anketas tūrisma uzņēmumiem, autore saskarās ar to, ka tūrisma uzņēmumu mājas lapas vairs nav pieejamas vai ir slēgtas, vai arī norādīti neprecīzi e-pasti un tālruņa numuri. Daudzās mājas lapās ir novecojusi informācija par uzņēmumu un tā piedāvājumu klāstu.

No aptaujātajiem tūrisma uzņēmumiem 62% uzņēmējdarbības forma ir sabiedrība ar ierobežotu atbildību (turpmāk - SIA), 23% ir individuālā (ģimenes) uzņēmuma īpašnieki, 10% ir zemnieku un zvejnieku saimniecības un tikai 3 jeb 5% ir akciju sabiedrības (turpmāk - AS). No kultūrvēsturiskiem novadiem visvairāk pārstāvēta ir Latgale ar 20 respondentiem, Vidzeme – 16 respondenti, Kurzeme -14 respondenti, Pierīga – 7 respondenti un 3 respondenti pārstāv Zemgali. No aptaujātajiem tūrisma uzņēmumiem 38% šajā nozarē darbojas mazāk par 5 gadi, 17% no 6 līdz 10.gadiem, 35% no 11 līdz 20 gadiem un vislielākā pieredze ir 10% jeb 6 uzņēmumiem, kuri darbojas virs 20 gadiem.

Respondentu sadalījums pēc tūrisma pakalpojumu piedāvājuma apkopots 2.attēlā.

2.attēls. Tūrisma pakalpojumu piedāvājums uzņēmumos

Lielākā daļa jeb 23 no aptaujātajiem uzņēmumiem piedāvā lauku tūrisma pakalpojumus, kompleksu tūrisma pakalpojumu sniedzēji ir 10 uzņēmumi, 8 pieder kempings, 7 piedāvā dabas tūrisma pakalpojumus, bet mazāk pārstāvēti ir sporta tūrisma, kūrorta, veselības tūrisma un kultūras tūrisma uzņēmumi

Pēc nodarbināto darbinieku skaita tie pārsvarā ir nelieli uzņēmumi, jo 82% nodarbina no 1-5 darbinieki, 13% - 6-10 darbinieki, un tikai 5% (3 uzņēmumi) nodarbina vairāk par 10 darbiniekiem.

Sniedzot atbildi par problēmām, ar ko saskarās pirms Covid-19 izplatības Latvijā, puse uzņēmēju tādas problēmas nesaskatīja, bet 30 uzņēmēji jeb otra puse ir atzīmējuši, ka:

- maksimāla noslodze no jūnija līdz septembrim, kad nepieciešams piesaistīt papildus darbiniekus;
- tūrismam ir ļoti sezonāls raksturs, kas nozīmē, ka rudens/ ziemas sezonā ir vērojams apgrozījuma samazinājums;
- nodokļi un birokrātija;
- atrašanās tālu no Rīgas un reklāmas izvietošana, lai arī Rīgā dzīvojošie cilvēki būtu informēti par viesu namu;
- sliktais ceļu stāvoklis, kas kavē uzņēmuma attīstību;
- finanšu piesaistes problēmas mazajiem uzņēmumiem, kuri nodarbina līdz pieciem darbiniekiem;
- parādu sloga problēmas (diviem uzņēmumiem).

Covid-19 ir ietekmējusi 75% aptaujāto uzņēmumu darbību, bet ietekme ne vienmēr ir bijusi negatīva. Atbildot uz jautājumu, kādā veidā Covid-19 ir skāris uzņēmumu, respondenti minēja šādus faktorus:

- trūkst tūristu, naktsmītnēs samazinājās apkalpoto viesu skaits, lai uzņēmums varētu izdzīvot;
- samazinājies apgrozījums, jo nevar sniegt pakalpojumus grupām, piemēram, kāzu organizēšana, un samazinājusies ārzemju tūristu ierašanās;
- nav iespējams nodrošināt nepārtrauktu tūrisma uzņēmumu saimniecisko darbību;
- nav iespējams nodrošināt finansiālās saistības (līgumu izpildi), arī pret klientiem un partneriem,

kā arī izpildīt saistības pret darbiniekiem (algu izmaksa);

- darbība ir apturēta uz nenoteiktu laiku, iespējama darbinieku atbrīvošana vai tas jau ir izdarīts.

Respondenti minēja arī Covid-19 pozitīvo ietekmi uz uzņēmuma darbību, ka pieaudzis klientu skaits, jo cilvēku kustība valsts teritorijā ir intensīvāka kā ierasts, rezultātā visas Latvijas lauku reģionu un neparastās tūrisma vietas tika apmeklētas vairāk, nekā parasti.

Apkopojot sniegtās respondentu atbildes, autore secina, ka vairākiem respondentu Covid-19 ietekmē darbības rādītāji pasliktinājās, bet 25% uzņēmumu ir pieaudzis vietējo klientu skaits, kā rezultātā ir uzlabojusies finansiālā situācija, pateicoties Covid-19 pandēmijas laikā noteiktajiem pārvietošanās ierobežojumiem.

Atbalstu Covid-19 izplatības dēļ nav izmantojuši 67% no, bet 13 uzņēmumi ir saņēmuši dīkstāves palīdzības pabalstu uzņēmumu darbiniekiem, pašnodarbinātām personām un mikrouzņēmumu nodokļa maksātājiem vai individuālajiem komersantiem, 4 uzņēmumi saņēmuši citu atbalsta veidu, 1 Altum sniegtu atbalstu un 2 uzņēmumi saņēmuši atbalstu nodokļu jomā.

Autore respondentiem piedāvāja sniegt savus ieteikumus Latvijas valdībai, tūrisma nozares attīstībai. Apkopojot respondentu ieteikumus, izriet šādi secinājumi.

- jauniem uzņēmumiem netiek novērtētas jaunas idejas biznesa inkubatoros;
- atbalsta saņemšanas trūkums;
- ēdināšanas uzņēmumos nepieciešams piemērot samazināto pievienotās vērtības nodokļa likmi vai arī samazināt iedzīvotāju ienākuma nodokli (min 15 respondenti);
- tūrisma nozares nepilnīga novērtēšana no valdības puses;
- nepieciešamība turpināt krīzes laika dīkstāves pabalstu politiku, uzlabojot nodokļu atlaides, lai var atkopties pēc krīzes;
- nepieciešamība pēc vienas vietnes reklāmai, kur būtu iespēja iepazīties ar visiem tūrisma uzņēmumiem Latvijā;
- nevienlīdzības problēma, kad mazos uzņēmumus salīdzina vienā līmenī ar lielajiem uzņēmumiem. Piemēram, Rīgas restorānu salīdzināt ar lauku kafējnicu, jo Covid-19 ietekmes laikā maza kafējnicā pilnīgi varētu nodrošināt visus aizsardzības pasākumus;
- tūrisma pakalpojumu popularizēšanas trūkums starptautiskajā tirgū;
- neprecīzs likumu definējums, daudziem ir neskaidrības.

Autores izvirzītā hipotēze apstiprinājās, ka COVID-19 ir bremzējošais faktors tūrisma nozarē, kas atspoguļojas iegūtajos datos no veiktās anketēšanas, jo 75% no respondentiem ir skāris COVID-19 un 67% no aptaujātajiem uzņēmumiem nav saņēmuši nekādu dīkstāves pabalstu.

Izanalizējot sniegtās respondentu atbildes, var secināt, ka vienmēr jebkurā dzīves situācijā un laikā būs uzņēmumi, kuriem klāsies daudz grūtāk nekā citiem, jo ir uzņēmumu vadītāji, kuri grūtībās paliek vēl stiprāki. Piemēram, uzņēmums, kas ir dibināts 2003.gadā atzīmēja, ka Covid-19 ietekmē ir radījusi tikai pozitīvu rezultātu, pielāgojoties situācijai uzņēmumu apmeklē daudz vairāk klientu nekā iepriekš, tā rezultātā šis uzņēmums ir ieguvējs. Izpētot 2019.gadā izveidoto 2 uzņēmumu atbildes, arī šo uzņēmumu ikdienu nav ietekmējis Covid-19. Varbūt tas ir tāpēc, ka šie jaunie uzņēmumi atrodas Pierīgā, kā jau autore, apskatot statistiku secināja, ka Rīga un Pierīga klientus vilina kā vēsturiskais centrs ar savu krāšņumu.

Autore secināja, ka Latgales uzņēmumi, kas nebaidās, piesakās uz atbalstu un ir saņēmuši dīkstāves palīdzības pabalstu uzņēmumu darbiniekiem, pašnodarbinātām personām un mikrouzņēmuma nodokļa maksātājiem vai individuālajiem komersantiem.

Tagad ir laiks, kad lielāks uzsvars tūrisma nozares attīstībā ir jāliek uz vietējiem iedzīvotājiem, jo Covid-19 ceļošanas iespējas ir ierobežotas.

Secinājumi un priekšlikumi

Secinājumi:

1. Tūrisms ir viena no vadošajām nozarēm pasaulē un Latvijā. Ienākošā tūrisma attīstība labvēlīgi ietekmē valsts IKP un maksājumu bilanci, rosina ekonomisko darbību, veicina infrastruktūras attīstību un vides kvalitātes uzlabošanu.

2. Tūrisms ir nozare, kuru krīzes skar visātrāk, jo te savstarpēji mijiedarbojas cilvēciskais un komerciālais faktors. No Covid-19 krīzes visvairāk skartajām nozarēm 2020.gadā bija tieši izmitināšanas un ēdināšanas pakalpojumu nozare, kad pievienotā vērtība, salīdzinot ar 2019.gadu, samazinājās par 35,6%. Tāpat 2020.gadā, salīdzinot ar 2019.gadu, apkalpoto personu skaits samazinājās par 48,7%, bet pavadīto nakšu skaits par 47,6%.
3. Tūrisma uzņēmumu publiski pieejamās mājas lapas daļai uzņēmumu vairs nav pieejamas vai ir slēgtas, vai arī norādīti neprecīzi e-pasti, telefona numuri un novecojusi informācija par tā piedāvājumu klāstu.
4. No aptaujātajiem 60 tūrisma uzņēmumiem populārākā uzņēmējdarbības forma ir sabiedrība ar ierobežotu atbildību (62%) un individuālā (ģimenes) uzņēmumi (23%). Lielākā daļa no aptaujātajiem uzņēmumiem (23) piedāvā lauku tūrisma pakalpojumus, kompleksu tūrisma pakalpojumu sniedzēji ir 10 uzņēmumi, 8 pieder kempings, 7 piedāvā dabas tūrisma pakalpojumus, bet mazāk pārstāvēti ir sporta tūrisma, kūrorta, veselības tūrisma un kultūras tūrisma uzņēmumi.
5. Pēc nodarbināto darbinieku skaita tie pārsvarā ir nelieli uzņēmumi, jo 82% nodarbina no 1-5 darbinieki, 13% - 6-10 darbinieki, un tikai 5% (3 uzņēmumi) nodarbina vairāk par 10 darbiniekiem.
6. Pirms Covid-19 izplatības Latvijā, puse uzņēmēju problēmas nesaskatīja, bet 30 uzņēmēji ir saskaršies ar maksimālu noslodzi no jūnija līdz septembrim, kad nepieciešams piesaistīt papildus darbiniekus; tūrismam ir sezonāls raksturs, kas nozīmē, ka rudens / ziemas sezonā ir vērojams apgrozījuma samazinājums; atrašanās tālu no Rīgas un problēmas ar pareizas reklāmas izvietojumu, lai arī Rīgā dzīvojošie cilvēki būtu informēti par viesu namu.
7. Covid-19 radītās sekas ir ietekmējušas 45 uzņēmumu turpmāko attīstību, samazinājies apgrozījums, darbība ir apturēta uz nenoteiktu laiku, iespējama darbinieku atbrīvošana. Covid-19 radītās sekas pozitīvi ietekmējušas 15 uzņēmumu turpmāko darbību, pieaudzis klientu skaits, jo cilvēku kustība valsts teritorijā bija intensīvāka kā ierasts, rezultātā visas Latvijas lauku reģionu tūrisma vietas tika apmeklētas vairāk nekā parasti, tā rezultātā uzlabojusies uzņēmumu finansiālā situācija.
8. Palīdzību, sakarā ar Covid-19 izplatību, saņēmuši 13 uzņēmumi - dīkstāves palīdzības pabalstu uzņēmumu darbiniekiem, pašnodarbinātām personām un mikrouzņēmumu nodokļa maksātājiem vai individuālajiem komersantiem, 4 uzņēmumi saņēmuši citu atbalsta veidu, 1 Altum sniegtu atbalstu un 2 atbalstu nodokļu jomā.
9. Respondenti, tūrisma nozares attīstībai, Latvijas valdībai ieteica nevienlīdzības problēmas novēršanu starp maziem un lieliem uzņēmumiem, nepieciešamību pēc vienotas vietnes reklāmai, pilnveidot tūrisma pakalpojumu popularizēšanu starptautiskajā tirgū.

Priekšlikumi:

1. Tūrisma nozares uzņēmumiem aktīvāk reklamēt savus uzņēmumus un to piedāvātos tūrisma pakalpojumus sociālajos tīklos. Tas ir finansiāli izdevīgs un efektīvs atpazīstamības un reklamēšanas veids, kā rezultātā uzņēmumi kļūs atpazīstami un klientu pieprasījums sekmēs finansiālās situācijas uzlabošanu.
2. Lai pēc iespējas vairāk balstītos uz vietējo iedzīvotāju tirgu, tūrisma nozares uzņēmumiem ir jāveido jaunu produktu un pakalpojumu piedāvājumu klāsts, kas būtu pieejams arī ziemas sezonā, bet tajā pašā laikā nezaudēt kvalitāti jau esošajiem produktiem
3. Latvijas Republikas valdībai atļaut mazajiem uzņēmumiem strādāt Covid-19 laikā, nodrošinot visus aizsardzības pasākumus.
4. Lai nepazaudētu savu uzņēmumu un darbiniekus Covid-19 laikā, kad finansiālais stāvoklis ir smags un nav iespējams apmaksāt ikmēneša maksājumus, Latvijas Investīciju un attīstības aģentūrai sniegt plašāka informāciju par iespējām pieteikties uz atbalstiem, ko var saņemt tūrisma nozares uzņēmumi Covid-19 seku mazināšanai.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Tūrisma likums* (17.09.1998.). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/50026-turisma-likums/redakcijas-datums/2009/07/01>, sk. 11.03.2021.
2. Abdelli, M. E. A., Mansour, N., Nabila, S. (2020). The Engineering of Territorial Tourism Study Case of Algeria. *Strategies for Promoting Sustainable Hospitality and Tourism Services*, 122-139. Retrieved 10.03.2021 from <https://www.igi-global.com/chapter/the-engineering-of-territorial-tourism-study-case-of-algeria/257677>
3. Bērziņa, K. (2008). Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: LR Ekonomikas ministrija, 294 lpp.
4. De Vita, G., Kyaw, K. S. (2017). Tourism Specialization, Absorptive Capacity, and Economic Growth. *Journal of Travel Research*, 56 (4), 423-435. <https://doi.org/10.1177/0047287516650042>
5. LR Centrālā statistikas pārvalde (2021a). *Kopējā pievienotā vērtība faktiskajās cenās* https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__VEK__IK__IKP/IKP060, sk. 03.05.2021.
6. LR Centrālā statistikas pārvalde (2021b). *Viesnīcu un citu tūristu mītnu raksturojošie rādītāji*. https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__NOZ__TU__TUV/TUV020/table/tableViewLayout1/, sk. 03.05.2021.
7. LR Ekonomikas ministrija (2021). *Latvijas makroekonomiskais apskats, 2021, aprīlis*. <https://www.em.gov.lv/lv/media/8747/download>, sk. 03.05.2021.
8. Škarea, M., Soriano, D.R., Porada-Rochońc, M. (2021). Impact of COVID-19 on the Travel and Tourism Industry. *Technological Forecasting and Social Change*, 163. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120469>
9. Šorina, I. (12.03.2020.). *Pandēmijas dēļ prognozes tūrisma nozarei – graužošas*. <https://irlepaja.lv/liepajnieki/covid-19-del-prognozes-turisma-nozarei-grauzosas/>, sk.25.11.2020.
10. Štetic, S. (2012). Risks in Tourism (on the Example of Events). *Multidisciplinary Research Journal*, 68-78. Retrieved 25.03.2021 from <https://www.quaestus.ro/wp-content/uploads/2012/03/stetic.snezana.pdf>
11. Tourism teacher (2020). *What is tourism? A definition of tourism*, Retrieved 11.10.2020 <https://tourismteacher.com/definition-of-tourism/>
12. Uğur, G., Akbiyık, A. (2020). Impacts of COVID-19 on Global Tourism Industry: A Cross-Regional Comparison. *Tourism Management Perspectives*, 36. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100744>

Summary

In Latvia and in the world, tourism is one of the leading industries, tourism has many different forms and sizes, and there are many different types of tourism, several types of tourism are distinguished, which promotes the development of the tourism industry in Latvia. The tourism sector is one of the largest in Latvia - the sector's direct investment in gross domestic product is about one billion euros or almost 5%. Until 2019, stable economic growth will remain, the life and quality of life of the Latvian population will improve, as a result of which the demand for visiting local companies will increase. Covid-19 has hampered the development of the tourism industry and many companies have been forced to close their companies indefinitely and lay off workers.

Hypothesis: COVID-19 is a factor hindering the development of the tourism industry. The author's hypothesis was confirmed COVID-19 is a hindering factor in the tourism industry, it is clearly reflected in the data obtained from the survey, a total of 60 respondents were asked who asked whether COVID-19 affected your company. companies have not received any downtime allowance since 12 March 2020.

THEORETICAL ASPECTS OF COMPETITION IN MODERN ECONOMY

KONKURENCES TEORĒTISKIE ASPEKTI MŪSDIENU EKONOMIKĀ

Mukhammadjon Khikmat

Rezekne Academy of Technologies, maga31282@gmail.com, Rezekne, Latvia

Scientific supervisor Mg.soc.sc. **Daina Znotina**

Abstract. *Competition is rivalry, economic struggle, competition between sellers and producers for the right to obtain maximum profit and between buyers when buying goods for great profit. The paper reveals that competition fulfills the most important function in a market economy - it forces producers to take into account the interests of the consumer, and therefore the interests of society as a whole. In the course of competition, the market selects from a variety of products only those that consumers need. The aim of the present paper is to show different views on competition in one unified system, called here the field of competition. Novelty of the research is the attention paid to the essence of competition in the economy and the issues caused from scarce competition.*

Keywords: *competition, competitiveness, economy, management.*

Introduction

Competition is a struggle between business entities for the best position in the market. The essence of competition is the constant search for the best conditions for both the consumer and the seller. For all participants in market relations, competition is an objectively compulsory phenomenon, but, first of all, it is such for producers of goods and services. The realities of the competitive struggle force enterprises to introduce new production technologies, increase labor productivity, maintain or reduce the cost of products. In other words, competition helps to reduce production costs, save resources, and forces the most efficient combination of the factors of production used.

The aim of the present paper is to show different views on competition in one unified system, called here the field of competition. The first part of the paper deals with the overall concept of the competition and its' types. The second part introduces the levels of competition and the issues arising from the lack of competition.

Research tasks:

- to explain the concept and main types of competition in modern economy;
- to show the levels of competition;
- to describe affects of lack of competition in economy;

Research period: is modern economy of recent years 2011-2020

Research methods: analysis, observation and secondary data collection

The concept of competition and its' main functions

Competition, as a rivalry phenomenon, can be compared to a race between opposing individuals, and it can also be linked to Darwinian selection, a process that demonstrates the survival of the fittest (and the elimination of the others). Competition is qualified as an efficient mode of selection in this line of thought, with the "best ones" being former winners and current survivors (*Berta et al., 2012*).

The Edgeworthian line investigates the relationship between core and competitive allocations. The core serves as the foundation for competitive equilibrium. There are two approaches that can be used: the asymptotic approach and the atomless approach.

Both approaches are based on the theory of cooperative games. For finite economies, the asymptotic approach was implemented using a replication procedure.

They show that, given uniformly bounded initial endowments, the center of an economy repeated an infinite number of times converges to the set of competitive equilibria. The atomless approach, on the other hand, indexes the set of agents by a continuum with an atomless measure space.

Competition in a market economy has many essential functions as:

- **Regulation.** To win the competition, the manufacturer must offer goods and services that are in priority demand from the buyer. Production factors under the influence of prices are redistributed in the industries that need them most.
- **Motivation.** Producers who offer quality products at the best price, that is, manufactured at the lowest cost, make a profit, which becomes an incentive for technological progress. Enterprises that do not respond to the needs of consumers, violate the rules of competitive rivalry, incur losses and can be completely squeezed out of the market.
- **Distribution.** Competition not only stimulates productivity gains, but also contributes to a fair distribution of income among its participants, depending on the effective contribution of each.
- **Control.** Due to competition, the economic influence of each business entity is limited. The buyer can choose among several sellers. And if we are talking about the price of a product or service, then the cleaner (more perfect) market competition, the fairer the final price for the consumer.

Competition and its types in modern economy

Competition and competitiveness are terms that are frequently used in business and public debate about economic units, their environments, and their ability to perform in accordance with strategic or policy goals derived from business, economic, or social objectives. Despite the fact that, people who use the term” competitiveness “do so without a second thought,” the meaning of the terms remains ambiguous, and to complicate matters further, the exact meaning depends on the problem at hand (*Listra, 2015*).

In the market economy, the participants in the competition are, first of all, firms that compete with each other for the sales market. However, individual people also participate in competition - they compete in the labor market, offering employers their work of different qualifications for different wages. Finally, within the framework of the world economy, there is competition between different countries, each of which seeks to get ahead of other countries (or catch up with those that have gone ahead) in the struggle for better conditions for its citizens and for domestic entrepreneurs. Some social scientists see competition as a universal mechanism that explains the development of society as a whole it appears as a competition between socio-economic systems and individual “rules of the game”. This idea goes back to the writings of the famous Austro-American economist Friedrich von Hayek, who called competition a “discovery procedure.”

In a competitive market, in modern economy rivals use various methods of struggle: price, non-price, dishonest.

The forms, methods, techniques of the competitive struggle of the owners of different competitive status are inexhaustible and constantly changing. This division of enterprises is based on the ways to achieve the goal, the choice of competitive strategy and the type of competitive behavior. Market structure forms four main types of competition (see Figure 1).

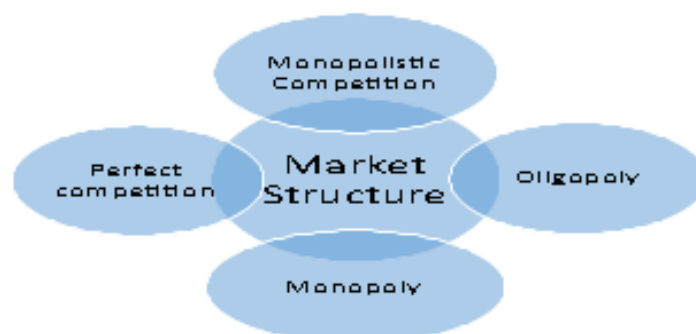

Figure 1 Types of competition in the market structure of economy (compiled by the author)

In the conditions of market relations, competition and its forms act as interaction, rivalry of entrepreneurs for ensuring the possibility of selling their products, thereby satisfying the needs of buyers. There are such forms of competition as:

1. Perfect competition is competition in which there are a large number of independent firms in the market, the type of product is standardized, there is no price control at all, and entry into this industry is not difficult. Under perfect competition there are no deadweight losses. This means that resources are efficiently allocated (*Cachanosky, 2011*).
2. Pure monopoly is a competition in which the number of firms on the market is single, that is, one large company. Its product type is unique, and price control is complete. It is very difficult to enter such an industry. The purest form of a monopoly is one in which a single entity controls all of a particular industry. But from an antitrust perspective, even a company controlling 25% of an industry can be considered monopolistic (*Krugman, 2020*).
3. Oligopoly is a competition in which several large companies (enterprises) dominate on the market, the type of product produced is standardized, and price control depends on the market leader. This industry is also difficult to enter. Oligopoly power and oligopolistic behavior causes a significant loss of economic efficiency (*Schechter, 2019*).
4. Monopolistic competition is a market condition in which there are many sellers offering similar but not the same products. In this phrase, “monopolistic” means that each organization tries to find or create a separate narrow niche in which it can become a monopoly, and “competition” demonstrates the existence of competition between companies, price control is limited, and entry into the industry is quite possible.

Competition can yield:

- lower costs and prices for goods and services,
- better quality,
- more choices and variety,
- more innovation,
- greater efficiency and productivity,
- economic development and growth,
- greater wealth equality,
- a stronger democracy by dispersing economic power, and
- greater wellbeing by promoting individual initiative, liberty, and free association (*Stucke, 2013*).

Affects of lack of competition in economy

The existence of healthy competition is essential part of market in all industries. Like sport, competition offers companies an opportunity to excellence, thereby promoting creativity, flexibility in supply and attractive prices for both customers and businesses. Competition thus stimulates growth and gives the community significant benefits. The importance of purchasing power cannot be overstated. The policy of competition is a powerful and effective tool to guard against competition, controls on takeovers and fusions and updates legislation and regulations all aim to achieve the same goal: to drive genuine competition, which in particular translate into more attractive consumer prices (*Autorite de la concurrence, 2018*).

Consumers and the economy are getting a bad deal because companies don't face enough competition. According to new research, consumers are paying higher prices and receiving poorer service than they should because the markets that matter the most to them are not competitive enough says (*Social Market Foundation, 2017*).

Large companies in sectors such as broadband, mobile telephony, and personal banking do not face enough competition, resulting in a lack of choice, higher prices, and underinvestment for consumers. As a result, everyday consumers have less money in their pockets, and the country as a whole has a less productive economy (*Social Market Foundation, 2017*).

According to the Social Market Foundation, the negative effects of a lack of competition in consumer markets are also fueling public dissatisfaction with the economy and distrust in business.

There is a link between higher levels of market concentration and lower levels of customer service and market trust. Consumer trust is more likely to have increased as industry concentration has decreased (*Social Market Foundation, 2017*).

According to the new Social Market Foundation analysis, a lack of competition in key consumer markets is causing a number of negative outcomes:

- Lack of choice - In concentrated markets, consumers may not have many product and service options as they would like.
- Poorer customer service and lower levels of trust - we discover a link between higher levels of market concentration and lower levels of market customer service and trust.
- Higher prices - When markets become more concentrated, consumers often face higher prices.
- Profits that are “supernormal” and underinvestment - When competition is low, company profit margins are likely to remain higher than would otherwise be the case. The presence of abnormal profits contributes to an unequal distribution of wealth and income, raising concerns about social justice and fairness (*Social Market Foundation, 2017*).

Economics as a competitive field entails more than just the pursuit of growth and markets. Competition as policy also requires the use of economic resources to further geopolitical objectives. Some researchers and policymakers have coined the term “geoeconomics” to describe these applications. This is not the use of structural instruments to boost a country’s economy. Rather, it is the use of economic instruments to achieve other objectives, such as defending the nation (*Shatz, 2020*).

As well as competition in economy has several types, it can be also classified by levels of performance (see Figure 2).

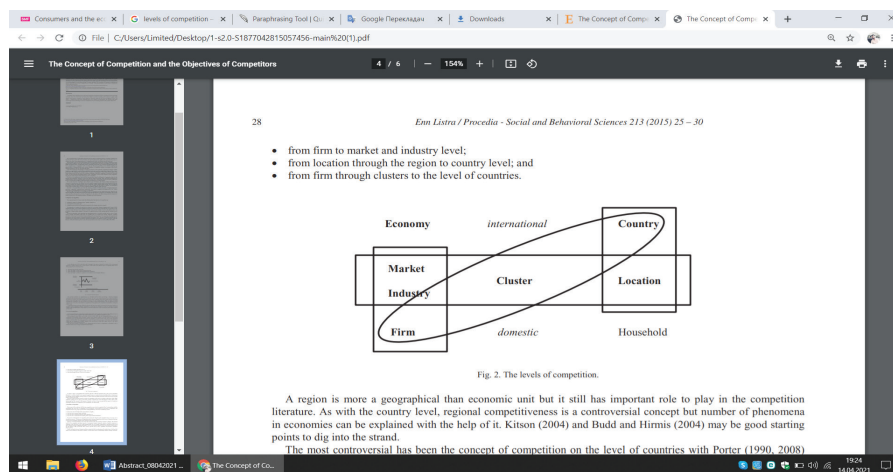

Figure 2 Levels of competition in economy (Listra, 2015)

A region is more of a geographical than an economic unit, but it still plays an important role in the literature on competition. Regional competitiveness, like national competitiveness, is a contentious concept, but it can explain a variety of economic phenomena (*Listra, 2015*).

Conclusions and suggestions

1. In conclusion, competition policy plays a key role in fostering dynamic markets and in stimulating economic growth. The international competitiveness of industries depends on access to inexpensive inputs, improvements in efficiency and productivity, and innovation, all of which competition promotes.
2. Competition in the marketplace benefits both consumers and businesses. When businesses compete, consumers benefit from the best possible prices, quantity, and quality of goods and services.
3. One significant advantage of competition is that it stimulates innovation. Competition among businesses can spur the development of new or improved products, as well as more efficient processes. Firms may compete to be the first to bring a new or different technology to market. Consumers benefit from new and improved products, and innovation also drives economic growth and raises living standards.

4. Making anti-cartel enforcement should be number one priority for government. As this form of monopoly will always inhibit development of the economy.
5. More efficient and stronger laws for competition should be installed. As one of the main ways to have a competitive environment in the country is creating this environment based on legal options.

References

1. Autorite de la concurrence (2018). *The benefits of competition*. Retrieved 14.04.2021 from <https://www.autoritedelaconcurrence.fr/en/the-benefits-of-competition>
2. Berta, N., Julien, L. A., Tricou, F. (2012). On perfect competition: definitions, usages and foundations. *Papers in Political Economy*, 63(2), 7-24. Retrieved from <https://www.cairn.info/revue-cahiers-d-economie-politique-1-2012-2-page-7.htm>
3. Cachanosky, N. (2011). *Is the Supply of Money a Natural Monopoly?* Retrieved 15.04.2021 from <https://www.aier.org/article/is-the-supply-of-money-a-natural-monopoly/>
4. Krugman, P. (2020) *Economics 101: What Is a Monopoly?* Retrieved 15.04.2021 from <https://www.masterclass.com/articles/economics-101-what-is-a-monopoly>
5. Listra, N. (2015). The concept of competition and the objectives of competitors. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 213 (1), 25-30. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.398>
6. Schechter, A. (2019). *The Cost of America's Oligopoly Problem*. Retrieved 15.04.2021 from <https://promarket.org/2019/09/16/the-cost-of-america-oligopoly-problem/>
7. Shatz, H. (2020). *Economic competition in 21st century*. Retrieved 11.04.2021 from https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR4188.html
8. Social Market Foundation (2017). *Consumers and the economy are getting a bad deal because companies don't face enough competition*. Retrieved 16.04.2021 from <https://www.smf.co.uk/consumers-economy-getting-bad-deal-companies-dont-face-enough-competition-event/>
9. Stucke, M. (2013). Is competition always good? *Journal of Antitrust Enforcement*, 1 (1), 162-197. <https://doi.org/10.1093/jaenfo/jns008>

Kopsavilkums

Konkurence attiecas uz sāncensību, ekonomisko cīņu un sacensību starp pārdevējiem un piegādātājiem par tiesībām gūt vislielāko peļņu, kā arī starp patērētājiem, pērkot produktus ar augstu peļņas normu. Rakstā apstiprinās tas, ka konkurence tirgus ekonomikā pilda vissvarīgāko funkciju, liekot ražotājiem ņemt vērā patērētāja intereses un tādējādi visas sabiedrības intereses. Konkurences gaitā tirgus no daudzām iespējām izvēlas tikai tos produktus, kurus patērētāji pieprasa.

TŪRISMA NOZARES ATTĪSTĪBA LATVIJĀ DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY IN LATVIA

Līga Nagle

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, lz09054@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja Dr.oec. **Lienīte Litavniece**

Abstract. *The problem of the research is the security measures and restrictions introduced by the government, as well as the measures implemented by other countries have a negative impact on the development of the tourism industry. The aim of the research is to evaluate the development opportunities of the tourism industry in Latvia. From the beginning of 2020, when the Covid-19 restrictive measures were imposed, the situation in the tourism sector began to deteriorate. The most negative effects were felt in labour - intensive sectors - transport service, passenger transport, reservation services of travel agencies and tour operators, accommodation and food services. Latvia has developed a strategy to mitigate the consequences of the Covid-19 crisis with a set of measures that will allow overcoming the economic crisis caused by Covid-19 and its mitigation measures.*

The study analyses the statistical data on the impact of Covid-19 on the development of the tourism industry. Faced by the tourism industry when security measures and restrictions were put in place to mitigate the effects of the Covid-19 pandemic. The results of the study revealed that government restrictions and security measures are having a negative impact on tourism development, as economic performance has deteriorated significantly and it will take time for the tourism industry to recover from the crisis.

Keywords – Covid-19 pandemic, tourism, tourism development.

Ievads

Tēmas izvēle un aktualitāte ir pamatota ar to, ka Covid-19 ekonomiskā krīze ir būtiski ietekmējusi tūrisma nozares attīstību ar ieviestajiem drošības pasākumiem un ierobežojumiem kā arī ceļošanas aizliegumiem. Šie visi noteiktie pārvietošanās ierobežojumi visvairāk skar tieši tūrisma nozares apkalpošanas jomu. Tūrisma nozare- tautsaimniecības nozare, kuras uzdevums ir tūrisma pakalpojumu sagatavošana un sniegšana (*Tūrisma likums, 1998, 1.p.*). Tūrisma nozare sniedz būtisku ieguldījumu ekonomikas attīstībā (*Swedbank biznesam, 2020*). Saskaņā ar statistikas datiem tūrisma nozare Latvijā veido 4,1 % no iekšzemes kopprodukta (turpmāk – IKP) un nodrošina 8,9% darbavietu Latvijā. 2019.gadā Eiropas Savienības tūrisma nozare nodarbināja 22 miljoni cilvēku (*Vanadziņš, 2018; Eiropas Parlaments, 2020*). Tūrisms ir viens no lielākajiem un ātrāk augošajiem sektoriem pasaules ekonomikā (*Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra, 2018*). Tūrisms ir kļuvis par vienu no vadošajām nozarēm daudzās valstīs (*Lingeberzins, 2019*). Latvijā tūrisms tiek uzskatīts par vienu no ekonomiskās attīstības iespējām (*Muhina, 2012; Čingule, 2009*) un tas ir nozīmīgs ieņēmumu avots, kas veicina valsts iekšzemes kopproduktu. Tūrisma nozare ir visjutīgākā pret ārējās vides ietekmējošiem faktoriem.

Pētījuma mērķis ir izvērtēt tūrisma nozares attīstības iespējas Latvijā. Mērķa sasniegšanai tika definēti šādi uzdevumi:

- 1) izpētīt tūrisma nozares teorētiskos aspektus;
- 2) apkopot un analizēt tūrisma attīstības tendences;
- 3) izteikt secinājumus un priekšlikumus.

Pētījuma laika periods - 2019.-2021.gads.

Pētījuma izmantota monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, analīzes metode un grafiskā metode. Pētījuma ietvaros tika izvirzīta hipotēze – Covid-19 ietekme ir salīdzinoši liela un radījusi būtiskas pārmaiņas tūrisma attīstībā.

Tūrisma nozares attīstības iespējas Latvijā

Tūrismam ir ļoti daudz definīciju. Tūrisma likumā tūrisms tiek definēts kā personas darbības, kas saistītas ar ceļošanu un uzturēšanos ārpus savas pastāvīgās dzīvesvietas brīvā laika pavadīšanas, lietišķo darījumu kārtošanas vai citā nolūkā ne ilgāk kā vienu gadu (*Tūrisma likums, 1998, 1.p.*), savukārt, citā literatūras avotā tūrisms ietver personu darbības, kas atpūtas, uzņēmējdarbības vai citiem mērķiem dodas uz vietām, kas atrodas ārpus viņu ierastās vides, ne ilgāk kā vienu gadu pēc kārtas (*Holden, 2016*). Salīdzinot šīs definīcijas autore nonāk pie secinājuma, ka tūrisms ir ceļošana ar noteiktu mērķi, piemēram, atpūsties, izklaidēties vai kārtot darījumu. Apvienoto Nāciju Organizācijas Pasaules Tūrisma Organizācija definē tūristus kā cilvēkus, kuri „ceļo un paliek vietās, kas ir ārpus to ierastās vides vairāk kā 24 stundas, bet ne ilgāk par vienu gadu dēļ atpūtas, biznesa vai cita mērķa, kas nav saistīts ar atlīdzības gūšanu ceļojuma laikā apmeklētajā vietā”. Ienākošais tūrisms ir tad kad ārvalstu ceļotāji ierodas Latvijā, savukārt izejošais tūrisms ir tad, kad Latvijas iedzīvotāji ceļo ārpus Latvijas un vietējais tūrisms ir Latvijas iedzīvotāju ceļošana pa Latviju (*Tūrisma likums, 1998, 3.p.*).

Tūrisma likumā tūrisma nozare tiek definēta kā tautsaimniecības nozare, kuras uzdevums ir tūrisma pakalpojumu sagatavošana un sniegšana. Tūrisma likumā arī ir definēti tūrisma nozares galvenie uzdevumi un tie ir šādi: nodrošināt tūrismam brīvas un vienlīdzīgas iespējas, celt tā ekonomisko efektivitāti un radīt jaunas darba vietas, kā arī veicināt iedzīvotāju labklājību; veicināt Latvijas integrāciju starptautiskajā tūrisma apritē; veicināt vietējā tūrisma attīstību un tūrisma pakalpojumu eksportu (*Tūrisma likums, 1998, 3.p.*).

Tūrisma nozarē darbojas dažādu veidu uzņēmumi: informācijas un pakalpojumu sniedzēji, ceļojumu aģenti un ceļojumu operatori, izmitinātāji, galamērķa pārvaldības organizācijas, tūrisma objektu pārvaldītāji un pasažieru pārvadātāji (*Narkūnienē, Gražulis, Arbidane, 2017*). Taču tūrisma nozares galvenie sektori ir trīs – tūristu mītņu sektors, sabiedriskās ēdināšanas sektors, kā arī tūrisma operatoru un aģentūru sektors (*Ekonomikas ministrija, 2020*).

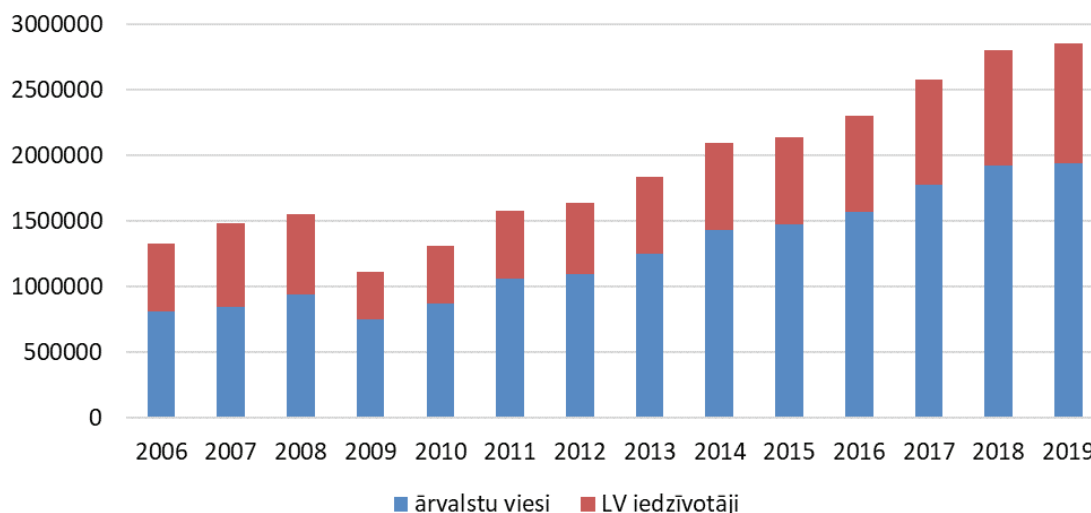
Tūrisma nozari kopumā ietekmē gan iekšējās vides, gan ārējās vides faktori. Uz tūrisma nozari vislielāko ietekmi atstāj tieši ārējās vides faktori, jo tie var radīt ilglaicīgu ietekmi uz attīstību. Ārējie vides faktori ir sezonālitate, politiskā nestabilitāte vai ekonomiskā krīze un ekonomiskās situācijas pasliktināšanās (*Van der Steina u. C., 2019*). Autore pētījumā analizēs vienu ārējās vides faktoru, kurš šobrīd būtiski ietekmē tūrisma attīstību un kura galvenā ietekme ir valsts lēmums par ierobežojumu ieviešanu tā ir globālā pandēmija (Covid-19), kas sākās no 2020.gada. Tūrisma nozare šīs izmaiņas izjūt vissmagāk, jo slēgtās valsts robežas krasi samazināja ceļotāju skaitu un pēc tam arī pilnībā apstādināja ārvalstu tūristu plūsmu, tādējādi samazinot tūrisma nozares ienākumus un atstājot bez darba daudzus tūkstošus nozarē strādājošo, jo kā jau iepriekš tika minēts, ka tūrisma nozare nodrošina 8,9% darbavietu Latvijā (*Vanadziņš, 2018*). Nozares darbība faktiski ir apstādināta – starptautiskā pasažieru plūsma ir pārtraukta, kam ir tieša ietekme uz viesnīcu un tūrisma operatoru sektoriem, un iestājusies tā teikt tūrisma ne sezona, kā rezultātā būtiski samazinājusies arī iekšzemes ceļošana (*Dienas bizness, 2020*). Pēc statistikas datiem 2019.gadā ES tūrisma nozarē bija nodarbināti 22,6 miljoni cilvēku (*Eiropas Parlaments, 2020*). Līdz Covid-19 ekonomiskajai krīzei pasaules tūrisms bija piedzīvojis 10 izaugsmes gadus par ko liecina apkopotie statistikas dati (*Pelēce, 2020*).

Ceļošanas ierobežojumu dēļ smagi skartajai ceļojumu biroju, tūrisma operatoru rezervēšanas pakalpojumu apakšnozarei pēc Centrālās statistikas datiem 2020.gadā bija samazinājums par 60%, savukārt izmitināšanas un ēdināšanas pakalpojumu nozarē bija samazinājums par 38,1%, nozari ietekmēja ar Covid-19 slimības izplatību saistītie ierobežojumi - robežu slēgšana pavasarī, noteiktie pašizolācijas noteikumi no ārvalstīm ierodoties Latvijā, kafejnīcu un restorānu darbības pārtraukšana kā arī iedzīvotāju piesardzība par savu veselību, izvēloties neceļot. Analizējot Centrālās statistikas datus var secināt, ka ceļošanas un pārvietošanās ierobežojumi būtiski ietekmēja arī izmitināšanas nozares attīstību, kur samazinājums bija 53,0%. Savukārt gada laikā, pakāpeniski pastiprinot pulcēšanās ierobežojumus un epidemioloģiskās prasības pakalpojumu sniegšanai, ēdināšanas nozares apjoms samazinājās par 32,6 % (*LR Centrālā statistikas pārvalde, 2021*).

Kā jau iepriekš tika minēts, ka tūrisma nozare Latvijā veido 4.1% no IKP un tās eksporta apjoms veido 4,5% no kopējā Latvijas eksporta. Jo lielāks ir tūrisma īpatsvars (IKP), jo svarīgāka loma tam ir

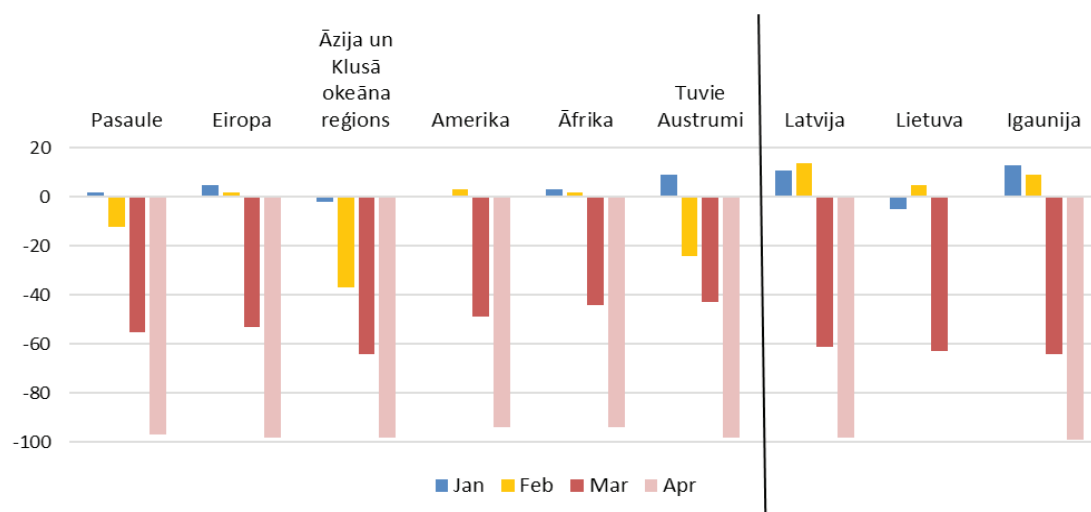
valsts ekonomikas attīstībā. Latvijas iekšzemes kopprodukts (IKP) 2020.gadā samazinājies par 3,6%, salīdzinot ar 2019.gadu (*LR Centrālā statistikas pārvalde, 2021*).

Pēc apkopotajiem statistikas datiem autore secina, ka pirms Covid-19 pandēmijas sākuma, tūrisma nozares attīstība attīstās straujāk, jo ik gadu ārvalstu viesu skaits turpināja pieaugt (sk. 1.attēlu).

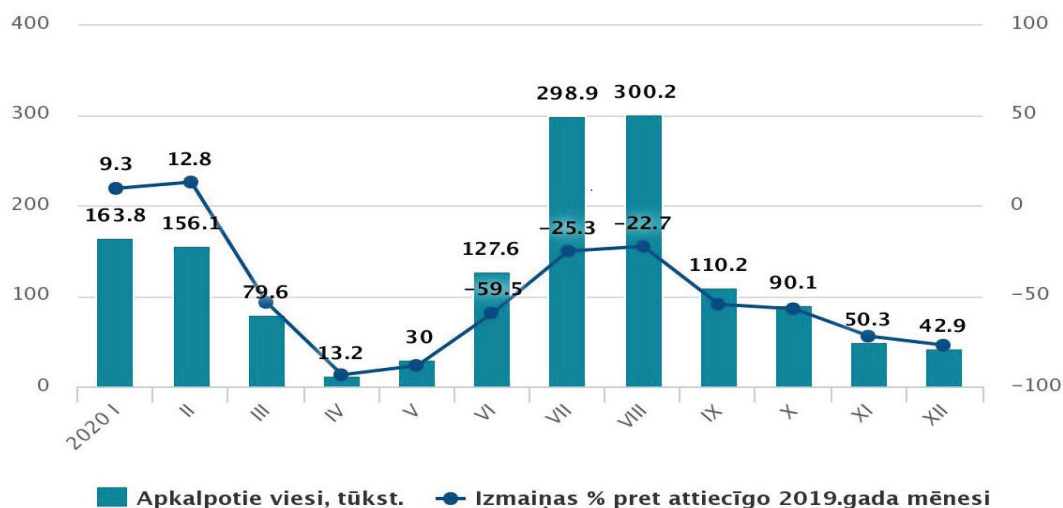
1.attēls. Ārvalstu viesu un Latvijas Republikas iedzīvotāju skaita rādītāji 2006.-2019.gados
(Pelēce, 2020)

Kopš 2020.gada sākuma tūrisma nozares rādītājos (sk. 2. attēlu) redzama būtiska globālās pandēmijas ietekme. Kopumā pasaulē kā arī Latvijā tūristu skaits gada pirmajos trīs mēnešos samazinājās par 22%, savukārt martā sarūkot pat par 55%. Tie ir aptuveni 67 miljoni zaudētu tūristu. Analizējot informāciju aprīlī tūrisms piedzīvojis 94-99% lielu kritumu salīdzinājumā ar 2019. gadu, jo 2020.gada aprīlī Latvijas tūristu mītnēs tika apkalpoti par 93,6% mazāk ārvalstu un vietējo viesu.

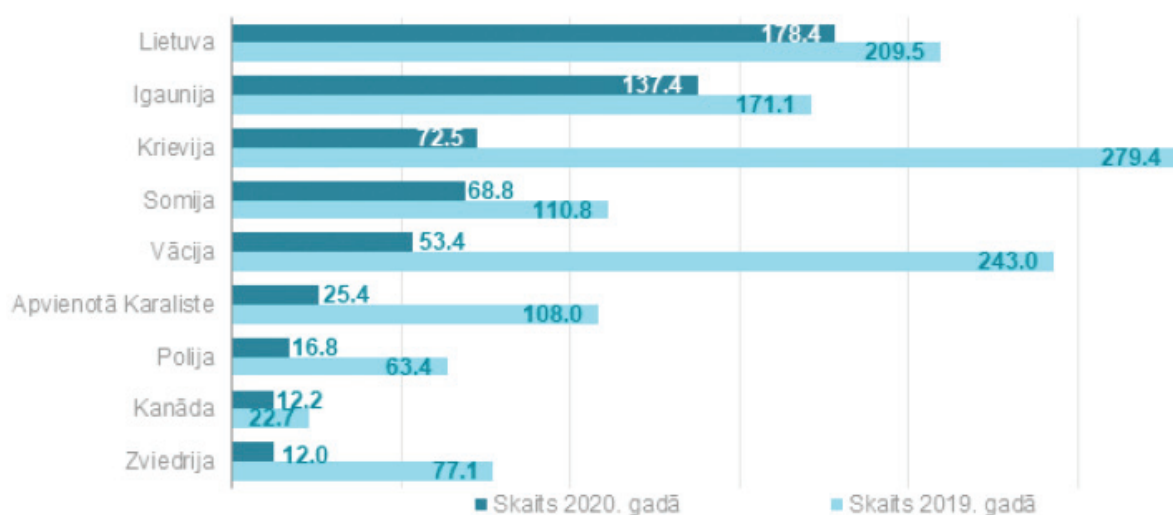
2.attēls. Ārvalstu tūristu gada izmaiņas 2020. gada pirmajos četros mēnešos, %
(Pelēce, 2020)

2020. gadā Latvijas tūristu mītnēs apkalpoti 1,46 milj. ārvalstu un vietējo viesu, kas ir par 48,7 % mazāk nekā 2019. gadā un ir zemākais rādītājs pēdējo desmit gadu laikā (*LR Centrālā statistikas pārvalde, 2021*). No 2020. gada sākumā – janvārī un februārī viesu skaits palielinājās, savukārt pēc ārkārtas situācijas izsludināšanas valstī no 12. marta un vēlāk no 9. novembra gan vietējo, gan ārvalstu viesu ceļošanas iespējas samazinājās, līdz ar to vērojams viesu skaita kritums, salīdzinot ar iepriekšējā gada mēnešiem (sk. 3.attēlu).

3.attēls. Tūrisma mītnēs apkalpoto viesu skaits 2020.gada janvārī-decembrī
(LR Centrālā statistikas pārvalde, 2021)

Pēc Centrālās statistikas datiem var secināt, ka pēc ceļošanas ierobežojumu ieviešanas 2020. gadā salīdzinot ar iepriekšējo gadu ir redzami pazemināties ārvalstu viesu skaits arī no kaimiņvalstīm (sk. 4.attēlu).

4.attēls. Latvijas tūristu mītnēs apkalpoto ārvalstu viesu skaits 2020. un 2019. gadā, tūkstošos
(LR Centrālā statistikas pārvalde, 2021)

2020. gadā tūristu mītnēs tika apkalpoti 748 tūkst. Latvijas iedzīvotāju, kas ir par 17,6 % mazāk nekā 2019. gadā. To pavadīto nakšu skaits samazinājās par 16,5 %, un tas bija 1,39 milj. (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2021).

Pamatojoties uz izpētītajiem datiem, autore secina, ka tūrisma nozare straujāk attīstās, ja palielinās ārvalstu tūristu skaita pieaugums. 2020. gads viennozīmīgi bija pārmaiņu, izaicinājumu un pielāgošanās gads. Ārvalstu viesu trūkumu vissmagāk izjuta lielās viesnīcas, jo citos gados apmēram puse no viesnīcu viesiem, bija tieši ārzemju tūristi. Pēc tūrisma aģentūru datiem ārvalstu tūristu galvenais ceļojuma mērķis ir bijusi Rīga. Tāpat 2020. gadā smagi tika ietekmēts kultūras tūrisms un 90% no visiem masu pasākumiem. Sakarā ar ieviestajiem ceļošanas ierobežojumiem ir būtiski pieaudzis vietējo tūristu skaits.

Secinājumi un priekšlikumi

Secinājumi:

1. Tūrisma nozare sniedz būtisku ieguldījumu ekonomikas attīstībā un izaugsmē, kā arī nodrošina 8,9% darbavietu Latvijā.
2. Lai veicinātu tūrisma attīstību un tūrisma nozare straujāk varētu attīstīties nozīmīgs ir ārvalstu tūristu skaita pieaugums.
3. Ieviestie Covid-19 ierobežojumi smagi ietekmēja tūrisma nozares attīstību kā rezultātā tika apstādināta ārvalstu tūristu plūsma,
4. Tūrisma nozarē ir notikušas būtiskas pārmaiņas, kas visdrīzāk saglabāsies vēl ilgu laiku arī pēc pandēmijas ierobežošanas, jo ierobežotā, pārtrauktā tūrisma plūsma ir atstājusi ilglaicīgas sekas uz nozares darbību un būs nepieciešams ilgs laiks kamēr nozare pilnībā atkopsies no pandēmijas.

Priekšlikums:

Tūrisma nozares pārstāvjiem būtu jāizstrādā rīcības plāns turpmākai tūrisma attīstībai gadījumam, ja Covid-19 pandēmija vēl joprojām turpināsies, tas palīdzētu samazināt negatīvo ietekmi uz nozares attīstību.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Tūrisma likums* (17.09.1998). LR likums. <https://likumi.lv/ta/id/50026-turisma-likums>, sk. 02.04.2021.
2. Čingule, S. (2009). Regional Development and Economic Potential of the Counties of Latvia. *Economic Science for Rural Development Conference Proceedings*, 19, 294-306. Retrieved 11.01.2021 from <http://web.a.ebscohost.com>
3. Dienas Bizness (27.10.2020) *Sagatavoti priekšlikumi tūrisma nozares glābšanai no bankrota* <https://www.db.lv/zinas/sagatavoti-priekslukumi-turisma-nozares-glabsanai-no-bankrota-499418>, sk. 04.04.2021.
4. Eiropas Parlaments (25.09.2020). *Covid-19: ES atbalsts tūrisma nozarei*. <https://www.europarl.europa.eu/news/lv/headlines/society/20200429STO78175/covid-19-es-atbalsts-turisma-nozarei>, sk. 02.04.2021.
5. Ekonomikas ministrija (27.10.2020). *Vitenbergs: tūrisma nozare ir uz bankrota robežas*. <https://lvportals.lv/dienaskartiba/321325-vitenbergs-turisma-nozare-ir-uz-bankrota-robezas-2020>
6. Holden, A. (2016). *Environment and Tourism*. Retrieved 15.04.2021. <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315767659/environment-tourism-andrew-holden>
7. Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra (2018). *Tūrisma mārketinga stratēģija 2018-2023*. https://www.liaa.gov.lv/sites/liaa/files/content/Turisms/turisma_marketinga_strategija_kopsavilkums.pdf, sk. 02.04.2021.
8. Lingeberzins, E. (2019). Regional Context of Domestic Travel in Latvia. *Economic Science for Rural Development Conference Proceedings*, 52, 76-83. DOI: 10.22616/ESRD.2019.10
9. LR Centrālā statistika pārvalde (15.02.2021). *2020. gadā tūristu mītnēs uz pusi mazāk viesu*. <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/noz/turisms/preses-relizes/6317-latvijas-viesnicu-un-citu-turisma-mitnu-darbibas>, sk. 06.04.2021.
10. LR Centrālā statistika pārvalde (20.02.2021). *IKP samazinājums 2020. gadā 3,6 % un 4. ceturksnī 1,5 %*. <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/valsts-ekonomika/ikp-istermina/preses-relizes/6564-iekaszemes-kopprodukts-2020>, sk. 06.04.2021.
11. Muhina, L. (2012) EU Structural Funds for Tourism Development in Latvia. *Economic Science for Rural Development Conference Proceedings*, 28, 98-103. Retrieved 06.04.2021 from https://www.esaf.ltu.lv/sites/esaf/files/files/lapas/28_rural_business_and_finance_1.pdf
12. Narkūnienē, R., Gražulis, V., Arbidane, I. (2017). Tourism Development Conditions in the Municipalities of Lithuania and Latvia Regions. CBU International Conference on Innovations in Science and Education, 5, 320-325. DOI: <https://doi.org/10.12955/cbup.v5.945>
13. Pelēce, D. (21.07.2020). *Nākotnes tūrisms – viesnīcu burziņš vai distancēšanās Latvijas plavās?* <https://www.makroekonomika.lv/nakotnes-turisms-viesnicu-burzins-vai-distancesanas-latvijas-plavas>, sk. 02.04.2021.
14. Swedbank Biznesam (07.05.2020). *Covid-19 ietekme uz ekonomiku līdz šim un neskaidrā nākotne*. <https://biznesam.swedbank.lv/ievads/ekonomika/2020-gada-sakums-ekonomika-53008>, sk. 06.04.2021.
15. Van der Steina, A., Rozīte, M., Medne, I., Bērziņa, K., Klepers, A., Veliverronena, L., Grīnfelde, I. (2019). *Latvijas tūrisma nozares analīze*. Pētījums. http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/file/Latvijas_turisma_nozares_analize_%20BrandTour_%20final.pdf, sk. 02.04.2021.
16. Vanadžiņš, V. (20.08.2018). *Tūrisma nozare nodrošina 8,9% darbavietu Latvijā*. <https://www.db.lv/zinas/turisma-nozare-nodrosina-89-darbavietu-latvija-478092>, sk. 02.04.2021.

Summary

Tourism is one of the largest and fastest growing sectors of the world economy. In Latvia, tourism is considered to be one of the opportunities for economic growth and it is an important source of revenue that contributes to the country's gross domestic product. An important indicator for the tourism sector is the increase in the number of foreign tourists, which in turn promotes faster development in the sector. Tourism sector - a sector of the national economy whose task is to prepare and provide tourism services. There are different types of companies operating in the tourism sector: information and service providers, travel agents and tour operators, accommodation providers, destination management organizations, tour operators and passenger carriers. However, the main sectors of the tourism industry are three - the tourist accommodation sector, the catering sector, as well as the tour operator and agency sector. The tourism industry as a whole is affected by both internal and external environmental factors. The study considers one of the factors of the external environment, which significantly influences the development opportunities of tourism. The worst effects of the Covid-19 pandemic are being felt, as closed national borders have drastically reduced the number of travellers and then completely stopped the flow of tourists, reducing the tourism industry's income and leaving many thousands of workers out of work.

HIPOTEKĀRĀ KREDITĒŠANA MORTGAGE LENDING

Krista Pogurecka

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, krista1998@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Mg. oec. **Inta Kotāne**

Abstract. *Mortgages are an important support in the lives of many people. The demand for mortgages has been growing rapidly in recent years. A large part of the society is not able to make large enough savings to be able to afford to buy real estate for the accumulated funds, therefore the opportunity to receive a mortgage loan is the only option for buying a home. The issuance of mortgage loans to individuals is influenced by both external and internal factors.*

Keywords: *average wage, housing market, interest rates, loan, mortgage lending.*

Ievads

Pēdējo gadu laikā strauji pieaug pieprasījums pēc hipotekārā kredīta. Ir cilvēki, īpaši jaunas ģimenes, kuri ir noskatījuši dzīvokli vai māju, kuru labprāt iegādātos, bet diemžēl pašreiz pietrūkst mērķa realizācijai nepieciešamo līdzekļu. Hipotekārais kredīts ir aktuāls daudzām ģimenēm, jaunajiem speciālistiem un vienkāršiem iedzīvotājiem. Arvien lielāka iedzīvotāju daļa apzinās, ka tomēr izdevīgāk ir iegādāties savā īpašumā mājokli un maksāt kredīta maksājumus bankai, nevis, īrējot dzīvokli, iztērēt lielas summas, kas beigu rezultātā pašam nepieder.

Pētījuma objekts – hipotekārais kredīts.

Pētījuma priekšmets – hipotekārās kreditēšanas apjomu ietekmējošie faktori.

Pētījuma mērķis – analizēt hipotekāro kreditēšanu.

Pētījuma uzdevumi:

- analizēt banku sektora izsniegto kredītu, t.sk. mājokļu iegādei apjomus un mājsaimniecībām mājokļa iegādei izsniegto kredītu procentu likmes Latvijā un Lietuvā;
- analizēt sakarības starp mājsaimniecībām mājokļa iegādei izsniegto kredītu procentu likmēm, iedzīvotāju vidējo neto darba samaksu, dzīvokļu darījumu skaitu un izsniegtajiem hipotekārajiem kredītiem Latvijā un Lietuvā;
- izdarīt secinājumus un izvirzīt priekšlikumus.

Hipotēze – Latvijā hipotekāro kredītu procentu likmes samazināšanās sekmē izsniegto hipotekāro kredītu apjoma palielināšanos.

Pētīšanas metodes: loģiski-konstruktīvā metode, zinātniskās dedukcijas metode, analīzes metode, sintēzes metode, monogrāfiska jeb aprakstoša metode, savstarpējo sakarību statistiskās analīzes metode.

Pētījuma periods – 2012.-2020.gads.

Pētījuma rezultāti

Kredīts ir preču vai naudas aizdevums, kas ir jāatmaksā noteiktā termiņā un ar noteiktu procentu likmi. Banku piešķirtie kredīti dalās īstermiņa un ilgtermiņa kredītā. Īstermiņa kredītu parasti piešķir uz noteiktu laiku līdz 12 mēnešiem. Ilgtermiņa kredīts tiek piešķirts uz ilgāku laiku ar atmaksas termiņu līdz 10, 20 gadiem un ilgāk (*Bikse, 2007, 336-337*).

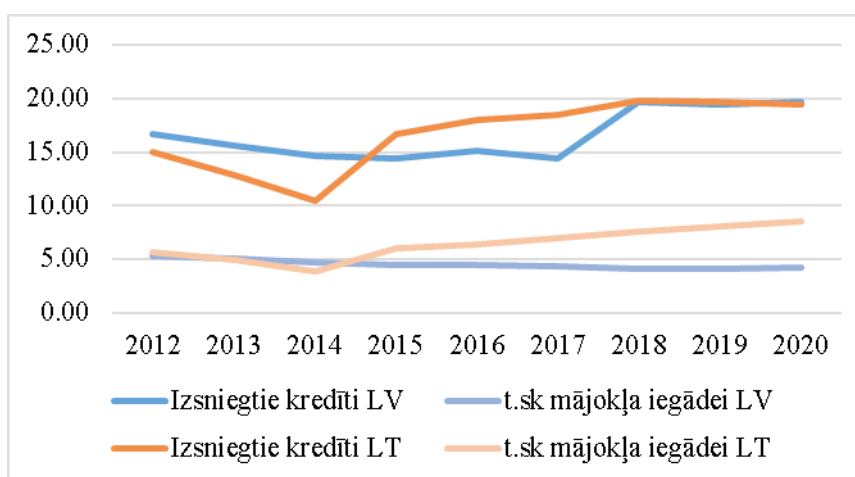
Kredīts mājokļa iegādei ir kredīts, kas izsniegts mājsaimniecībām mājas, dzīvokļa vai zemes iegādei, būvniecībai vai rekonstrukcijai, t. sk. hipotēku kredīti un kredīti dzīvokļa vai mājas uzlabošanai,

uzlabojot dzīvokļa vai mājas ekonomiskos rādītājus. Aizdevuma termiņš var būt līdz pat 30 gadiem (*Latvijas Banka, 2019*).

Ņemot vērā hipotēkas aizdevumus bankās, var nošķirt šādas hipotekārā kredīta iezīmes:

- hipotēkas aizdevums ir nodrošināts, jo hipotēku izmanto kā nodrošinājumu atmaksai (parasti ķīla ir nekustamais īpašums);
- raksturīgi ilgtermiņa aizdevumi, līdz pat 30 gadiem. Ilgs aizdevumu atmaksas termiņš ļauj samazināt ikmēneša maksājuma summu;
- hipotekārā kreditēšanai ir saistoša pirmā iemaksa 10%-30%, kā kura banka ir noteikusi;
- hipotēku kreditēšanas attīstību ievērojami ietekmē makroekonomiskie apstākļi, politiskās un sociālās izmaiņas valstī;
- banku iestādes iegūst ilgtermiņa klientus (*Spilbergs, 2019*).

Viena no banku galvenajām operācijām ir izsniegt kredītus. Banku izsniegto kredītu apjomi mainās (sk. 1.attēlu).

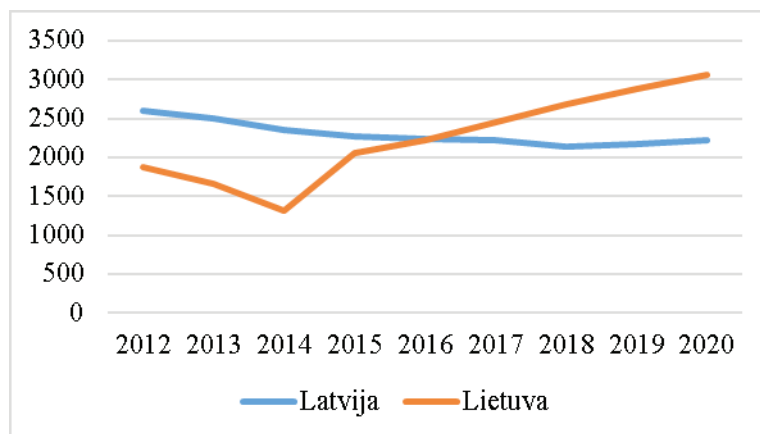
1.attēls. Banku sektora izsniegtie kredīti 2012. - 2020. gadā, miljardi eiro (autores izveidots pēc Finanšu un kapitāla tirgus komisija, 2020; Association of Lithuanian banks, 2020)

Aplūkojot 1.attēlu, var secināt, ka Latvijā kopš 2018. gada izsniegto kredītu apjoms palielinās, t.sk. mājokļa iegādei. 2017.gadā mājāsaimniecībām izsniegto kredītu apjoms sasniedza zemāko punktu, un pēc teju 10 gadu ilgušā nepārtrauktā krituma tajā atsākās trausls kāpums. 2020.gadā Latvijā izsniegto kredītu apjoms bija par 1,8% jeb 331 505 tūkst. eiro lielāks nekā Lietuvā.

Altum ir valsts atbalsta programma, kura sniedz finansējumu dažādās jomas, sadarbojoties ar komercbankām. 2018.gadā Latvijā tika ieviestas jauna valsts atbalsta programma mājokļa iegādei: jaunie speciālistiem. Vairākas komercbankas noslēdza sadarbību ar Altum par jauniem atbalsta veidiem (Swedbank, Luminor), Altum aizdevumi biznesa uzsākšanai pieauga par 40% (*Altum, 2020*). Swedbank ieviesa jaunu aizdevuma piedāvājumu – mazais mājokļu kredīts. 2018.gada izsniegto kredītu kāpumu veicināja straujais pirktspējas kāpums. Palielinājās minimālās algas, nodokļu reforma, darbaspēka trūkums veicināja spēcīgu neto algas palielināšanos, inflācija bija mērena 2,5% (*Swedbank, 2020*).

Pēc finanšu krīzes Lietuvā bija novērojams izsniegto kredītu kritums. Bankas ilgu laiku nespēja paaugstināt kredītu apjomus. Tad pakāpeniski uzlabojās Lietuvas ekonomika (eksporta pieaugums, uzlabojās uzņēmējdarbība). 2013. gadā tika veikti tiesiskie regulējumi nekustamo īpašumu tirgū. Tā rezultātā mājokļu cenas, kas praktiski nemainījās pēdējos piecos gados, 2014.gada pirmajā ceturksnī pieauga par 5,2 procentiem (*Lietuvos Bankas, 2014*).

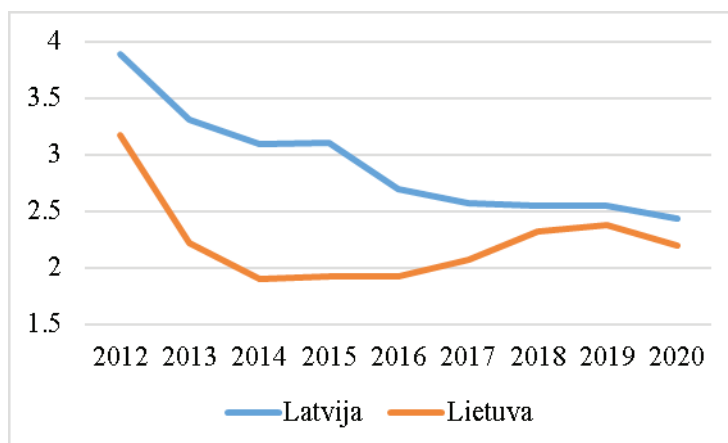
Lietuvā izsniegto kredītu apjoms bija lielāks nekā Latvija, kas rosināja noskaidrot izsniegto kredītu apjomu uz vienu iedzīvotāju (sk. 2.attēlu).

2.attēls. **Izsniegto hipotekāro kredītu apjoms uz vienu iedzīvotāju 2012.-2020.gadā, eiro** (autores izveidots pēc Eurostat, 2021)

Aplūkojot 2.attēlu, autore secina, ka Latvijā ik gadu samazinās izsniegto hipotekāro kredītu apjoms uz vienu iedzīvotāju. Autore uzskata, ka to pēdējos gados zināmā mērā arī ietekmēja banku prasību pret potenciālajiem kredītņēmējiem palielināšanās. Kopš 2016.gada Lietuvā šis rādītājs ir augstāks nekā Latvijā. 2020.gadā izsniegto hipotekāro kredītu apjoms uz vienu iedzīvotāju Latvijā sastādīja 2224,65 eiro, bet Lietuvā 3062,68 eiro.

Aizdevuma procenta likme ir rādītājs, pēc kura visbiežāk savstarpēji tiek salīdzināti vairāki mājokļu kreditēšanas piedāvājumi (sk. 3.attēlu).

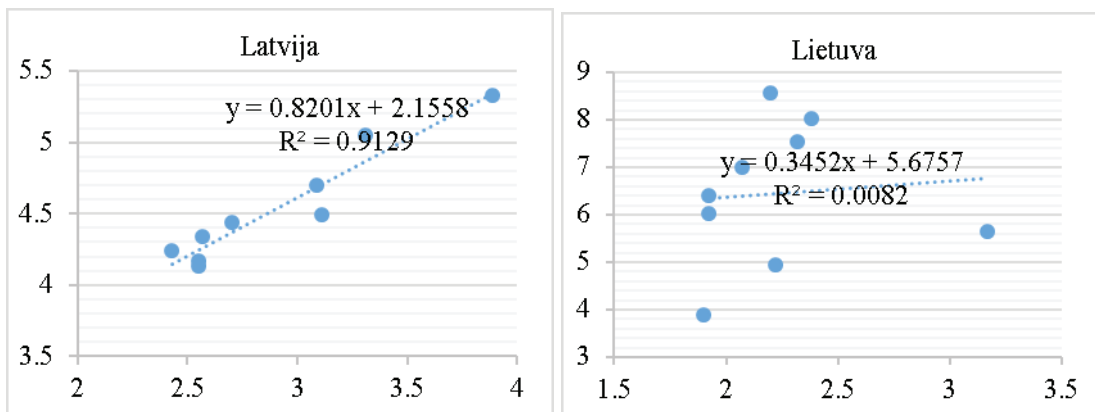

3. attēls. **Mājsaimniecībām mājokļa iegādei izsniegto kredītu procentu likmes (jaunajiem darījumiem) 2012. -2020. gadā** (autores izveidots pēc European Central Bank, 2020)

Analizējot 3.attēlu var secināt, ka mājsaimniecībām mājokļa iegādei izsniegto kredītu procentu likmes gan Latvijā, gan Lietuvā laika periodā no 2012.gada līdz 2020.gadam ir samazinājušās - Latvijā par 0,55%, Lietuvā par 0,97%. Uz 21.12.2020. Latvijas izsniegto procentu likme bija 2,43%, Lietuvā 2,2%.

Kredīta procentu likme ir gada maksa par aizdevumu, kas izteikta procentuāli un tiek aprēķināta no vēl neatmaksātās kredīta summas. Pastāv divu veidu – mainīgā un fiksētā – procentu likme. Šīs likmes atšķiras ar to fiksācijas termiņu – mainīgā procentu likme var tikt fiksēta uz laiku līdz 6 mēnešiem, bet fiksētā – uz laiku līdz 5 gadiem (Ijevčeva, 2011).

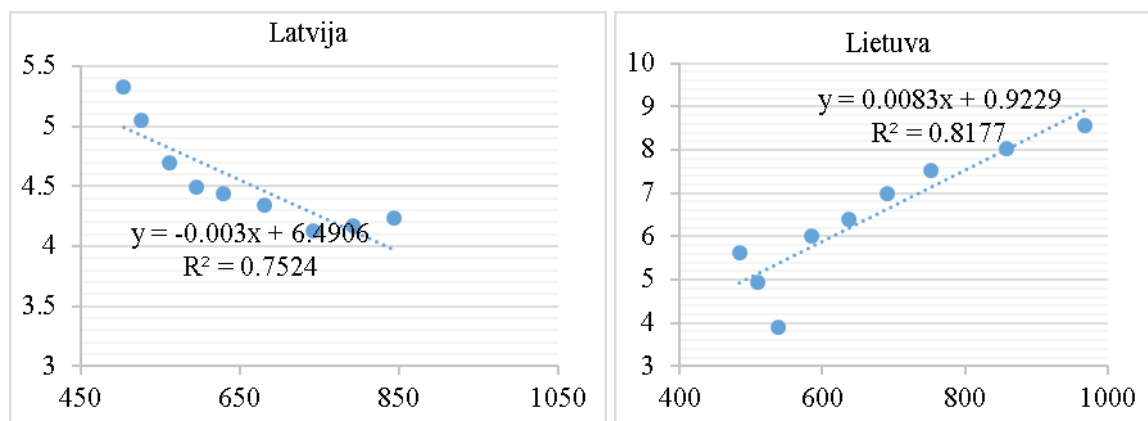
Lai uzzinātu, vai pastāv sakarību starp mājsaimniecībām mājokļa iegādei izsniegto kredītu procentu likmēm un izsniegtajiem hipotekārajiem kredītiem, tika veikta korelācija (sk. 4. attēlu).

4.attēls. Korelācija starp mājsaimniecībām mājokļa iegādei izsniegto kredītu procentu likmēm un izsniegtajiem hipotekārajiem kredītiem 2012.-2020.gadā
(autores izveidots pēc European Central Bank, 2020)

Autores pieņēmums - samazinoties mājsaimniecībām mājokļa iegādei izsniegto kredītu procentu likmēm, palielinās izsniegto hipotekāro kredītu apjoms. Korelācijas koeficients starp dotajiem lielumiem Latvijā, $r = 0,96$, kas norāda uz ciešu un izteikti pozitīvu sakarību starp šiem rādītājiem. Tā kā $r > 0$, pieņēmums ir ticams. Var secināt, ka Latvijā 91% gadījumu mājsaimniecībām mājokļa iegādei izsniegto kredītu procentu likmes ietekmē izsniegto hipotekāro kredītu apjomu. Lietuvā korelācijas koeficients $r = 0,09$, kas norāda uz vāju un nenozīmīgu sakarību starp šiem rādītājiem.

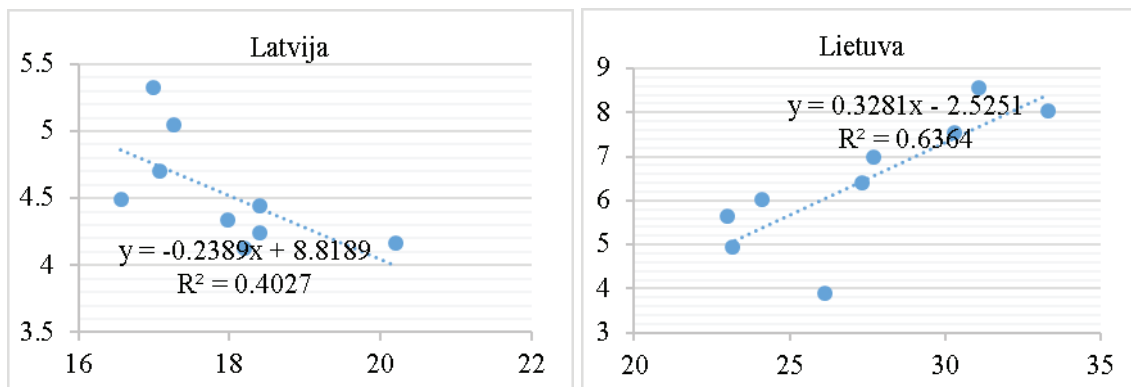
Lai uzzinātu, vai pastāv sakarība starp iedzīvotāju vidējo mēneša darba samaksu un hipotekāro kredītu, tika veikta korelācija (sk. 5.attēlu).

5.attēls. Korelācija starp iedzīvotāju vidējo neto darba samaksu un izsniegtajiem hipotekārajiem kredītiem 2012.-2020.gadā
(autores izveidots pēc Trading economics, 2020; Tagidas, 2020)

Autores pieņēmums - palielinoties vidējai neto darba samaksai, palielinās izsniegto hipotekāro kredītu apjoms. Korelācijas koeficients starp iedzīvotāju vidējo neto algu un izsniegtajiem hipotekārajiem kredītiem Latvijā $r = -0,87$, kas norāda uz ciešu negatīvu sakarību starp šiem rādītājiem. Tā kā $r < 0$, pieņēmums ir maz ticams. Lietuvā korelācijas koeficients $r = 0,90$, kas norāda uz ciešu pozitīvu sakarību. Var secināt, ka Lietuvā 82% gadījumu vidējā neto darba samaksa ietekmē izsniegto hipotekāro kredītu apjomu.

Lai izvērtētu hipotekārā kredīta apjoma izmaiņas, turpmāk tiek skatīts mājokļu tirgus Latvijā un Lietuvā. Sakarība starp dzīvokļu darījumu skaitu un izsniegto hipotekāro kredītu, var aplūkot 6.attēlā.

6.attēls. **Korelācija starp dzīvokļu darījumu skaitu un izsniegtajiem hipotekārajiem kredītiem 2012.-2020.gadā** (autores izveidots pēc Latio, 2020; Registru centras,2020)

Autores pieņēmums – palielinoties dzīvokļu darījumu skaitam, palielinās izsniegto hipotekāro kredītu apjoms. Latvijā korelācijas koeficients $r=-0,63$, kas norāda uz vidēji ciešu, bet negatīvu sakarību, kura ir maz ticama. bet Lietuvā $r=0,79$, kas norāda uz vidēji ciešu pozitīvu sakarību. Var secināt, ka Lietuvā 64% gadījumu dzīvokļu darījumu skaits ietekmē izsniegto hipotekāro kredītu apjomu.

Lietuvā ir izveidota jauno nekustamo īpašumu projektu kartes programma CityNow. Šī platforma piedāvā pircējam visu nepieciešamo informāciju par interesējošo nekustamā īpašuma projektu – vizualizācijas, paredzamo būvniecības sākumu, cenu par kvadrātmetru. CityNow piedāvā arī nekustamo īpašumu tirgus analīzi (CityNow, 2020). Latvijā ik gadu dzīvokļu darījumu skaits pieaug, līdz ko valstī 2020.gadā izsludināja pirmo ārkārtas situāciju, darījumu skaits ar dzīvokļiem strauji samazinājās. Pircēji bija piesardzīgi, sakarā ar esošajiem ierobežojumiem (Latio, 2020).

Apkopojot visus iegūtos datus, var secināt, ka hipotēze apstiprinās. Latvijā, pazeminoties hipotekārā kredīta procentu likmei, pieaug izsniegto kredītu apjoms, t.sk. mājokļa iegādei. Latvijā izsniegto hipotekāro kredītu apjoma palielināšanos neietekmē vidējā neto darba samaksas un dzīvokļu darījumu skaita izmaiņas. Lietuvā situācija ir pretēja – hipotekāro kredītešanu maz ietekmē hipotekārā kredīta procentu likme, bet būtiska ietekme ir vidējās neto darba algas un dzīvokļu darījumu skaita pieaugumam.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Latvijā ik gadu samazinās izsniegto hipotekāro kredītu apjoms uz vienu iedzīvotāju, ko ietekmēja banku prasību pret potenciālajiem kredītņēmējiem palielināšanās. 2020.gadā izsniegto hipotekāro kredītu apjoms uz vienu iedzīvotāju Latvijā sastādīja 2224,65 eiro, bet Lietuvā 3062,68 eiro.
2. Latvijā 91% gadījumu māsaimniecībām mājokļa iegādei izsniegto kredītu procentu likmes ietekmē izsniegto hipotekāro kredītu apjomu, bet vidējās neto darba samaksas un dzīvokļu darījumu skaita izmaiņas neietekmē izsniegto hipotekāro kredītu apjoma pieaugumu.
3. Lietuvā 82% gadījumu vidējā neto darba samaksa un 64% gadījumu dzīvokļu darījumu skaits ietekmē izsniegto hipotekāro kredītu apjoma pieaugumu.
4. Dzīvokļu darījumu skaits ik gadu pieaug, bet līdz ko Latvijā 2020.gadā izsludināja pirmo ārkārtas situāciju, darījumu skaits ar dzīvokļiem strauji samazinājās. Pircēji bija piesardzīgi, sakarā ar esošajiem ierobežojumiem.
5. Latvijas nekustamo īpašumu darījumu asociācijai izskatīt iespēju izveidot platformu, kurā būtu iespēja aplūkot jauno dzīvokļu projektu karti. Šī platforma sniegtu potenciālajiem pircējiem nepieciešamo informāciju par interesējošo nekustamā īpašuma projektu – vizualizācijas, paredzamo būvniecības sākumu, cenu par kvadrātmetru u.c.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Altum (2020). *Finanšu pārskati*. <https://www.altum.lv/lv/jaunumi/?page=20>, sk. 04.05.2020.
2. Association of Lithuanian banks (2020). *Main Indicators of Banks*. Retrieved 12.04.2021 from <https://www.lba.lt/en/main-indicators-of-banks>
3. Bikse, V. (2007). *Ekonomikas teorijas pamatprincipi*. SIA "Izglītības solī"
4. CityNow (2020). *Projektu ir rinkos apžvalgos*. Gauta 04.05.2021 iš <https://www.citynow.org/>
5. European Central Bank (2020). *Bank interest rates – Loans*. Retrieved 12.04.2021 from <https://www.ecb.europa.eu/stats/html/index.en.html>
6. Eurostat (2021). *Population on 1 January by age and sex*. Retrieved 27.04.2021 from https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/demo_pjan/default/table?lang=en
7. Finanšu un kapitāla tirgus komisija (2020). *Ceturkšņa pārskati*. <https://www.fktk.lv/statistika/kreditiestades/ceturksnaparskati/>, sk. 04.05.2021.
8. Ijevļeva, K. (2011). Hipotekārais kredīts kā komercbankas produkts. *Latvijas Universitātes raksti. Ekonomika. Vadības zinātne*, 766, 33-47. https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/LUR-766_Ekonomika_Vadiba.pdf, sk. 22.04.2021.
9. Latio (2020). *Mājokļu tirgus pārskats 2020*. <http://latio.lv/lv/pakalpojumi/tirgus-analize/majoklu-tirgus/178/majoklu-tirgus-parskats-y2020.pdf>, sk. 22.04.2021.
10. Latvijas banka (2019). *GPL mājokļa eiro kredītiem rezidentu māsaimniecībām*. <https://www.bank.lv/statistika/skaitlis/gpl-majokla-eiro-kreditiem-rezidentu-majsaimniecibam>, sk. 15.04.2021.
11. Lietuvos Bankas (2014). *Financial Stability Review*. Retrieved 04.05.2021 from <https://www.lb.lt/en/publications/financial-stability-review-2014-1>
12. Registru Centras (2020). *Kiti Baltijos šalių NT sandoriai*. Gauta 04.05.2021 iš <https://www.registrucentras.lt/p/1085#one>
13. Spilbergs, A. (2019). Housing loans risk drivers and their impact on banking and residential market sustainability in Latvia. *Economic & Social Development: Book of Proceedings*, 256-266. Retrieved 04.05.2021 from https://www.esd-conference.com/upload/book_of_proceedings/Book_of_Proceedings_esdLisbon2019_Online.pdf
14. Swedbank (2020). *Gada pārskati*. <https://www.swedbank.lv/about/swedbank/financialResults/annualReport>, sk. 04.05.2021.
15. Tagidas (2020). *Vidutinis mėnesinis bruto ir neto darbo užmokestis (be individualių įmonių)*. Gauta 04.05.2021 iš <https://www.tagidas.lt/savada/9006/>
16. Trading Economics (2020). *Latvia Average Monthly Net Wages*. Retrieved 04.05.2021 from <https://tradingeconomics.com/latvia/wages>

Summary

The hypothesis is confirmed, because when the interest rate on a mortgage loan in Latvia decreases, the amount of issued loans increases, incl. for the purchase of housing.

The author concluded that in Latvia the mortgage loan correlation between interest rates is positive and affected, but average wages and housing market is unlikely. In Lithuania, the situation is the opposite: mortgage lending is not affected by interest rates, but by average net wages and the housing market.

The Latvian Real Estate Association to consider the possibility of creating a platform where it would be possible to view the map of new apartment projects. This platform would provide potential buyers with the necessary information about the real estate project of interest - visualizations, expected start of construction, price per square meter, etc.

LATVIJAS MAZO UN VIDĒJO UZŅĒMUMU VIETĒJO PĀRTIKAS PRODUKTU EKSPORTS

EXPORT OF LOCAL FOODSTUFFS OF LATVIAN SMALL AND MEDIUM- SIZED ENTERPRISES

Lāsma Priževote

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, lasma.prizevoite@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.oec. **Lienīte Litavniece**

Abstract. *Important role in the Latvian business environment are performance indicators of small and medium-sized enterprises, and the promotion of local food products. Given the rapidly growing global demand for food, small and medium-sized enterprises engaged in local food growing and production must be able to enter international markets. Within the framework of the research, the export of local food products of Latvian small and medium-sized enterprises was studied. During the development of the study, the category of small and medium-sized enterprises was defined by looking at their characteristics. Definitions of local products as well as local foods were examined, concluding that researchers differed on these definitions. The research analyzes the food industry and the most important trends in the structure of Latvian exports of goods. The author of the research also looks at food demand forecasts and the most important trends in the future. The aim of the research is to evaluate the export of local food products of Latvian small and medium-sized enterprises.*

Keywords: *small and medium enterprises, local food products, export, demand.*

Ievads

Pētījuma aktualitāte ir saistāma ar to, ka šobrīd ir vērojama tendence, ka mazo un vidējo uzņēmumu vidū, kuri nodarbojas ar vietējo pārtikas produktu audzēšanu un ražošanu, attīstās konkurētspējīgas biznesa idejas. Latvijas uzņēmējdarbības vidē mazajiem un vidējiem uzņēmumiem ir būtiska loma, kā arī aizvien lielāku nozīmi Latvijas tautsaimniecības attīstībā ieņem pārtikas rūpniecības nozare, taču ikviena veiksmīga uzņēmuma mērķis ir produktu noieta veicināšana, un uzņēmuma konkurētspējas uzlabošana, aptverot ne tikai vietējo tirgu, bet arī eksportējot savus produktus uz citām valstīm. Ņemot vērā pasaulē strauji augošo pieprasījumu pēc pārtikas produktiem, kas, saskaņā ar pētnieku E. Fukase un W. Martin prognozēm, laika periodā no 2009. līdz 2050. gadam būs audzis par 1,72 % (Fukase, Martin, 2020), mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, kuri nodarbojas ar vietējo pārtikas produktu audzēšanu un ražošanu, ir jāspēj iekļauties starptautiskajos tirgos.

Pētījuma problēma: Latvijas mazie un vidējie uzņēmumi, kuri nodarbojas ar vietējo pārtikas produktu audzēšanu un ražošanu, nespēj iekļauties starptautiskajos tirgos.

Pētījuma mērķis ir izvērtēt Latvijas mazo un vidējo uzņēmumu vietējo pārtikas produktu eksportu. Pētījuma uzdevumi:

- izpētīt mazo un vidējo uzņēmumu teorētiskos aspektus;
- izpētīt vietējo pārtikas produktu teorētiskos aspektus;
- analizēt pārtikas produktu eksporta rādītājus Latvijā;
- izvērtēt prognozētās nākotnes izmaiņas pārtikas pieprasījumā;
- izteikt secinājumus un izvirzīt priekšlikumus.

Pētījuma objekts: mazie un vidējie uzņēmumi Latvijā un vietējie pārtikas produkti.

Pētījuma priekšmets: vietējo pārtikas produktu eksports.

Hipotēze: Latvijas mazajiem un vidējiem uzņēmumiem nepieciešams pētīt aktuālās tendences pasaules pārtikas ražošanas nozarē, lai sekmētu vietējo pārtikas produktu eksporta apjomu kāpumu.

Pētījuma periods: no 2009. līdz 2020. gadam.

Pielietotās pētīšanas metodes ir dokumentu analīze, analīzes metode, sintēzes metode, monogrāfiskā jeb aprakstošā metode un grafiskā metode.

Teorētiskie aspekti un būtība

Ir daudz dažādu mikro, mazo un vidējo uzņēmumu (turpmāk - MVU) formu, arī to lielums var būt atšķirīgs, taču mūsdienu sarežģītajā uzņēmējdarbības vidē tiem var būt ciešas attiecības ar citiem uzņēmumiem finanšu, darbības vai pārvaldības ziņā. Šo attiecību dēļ bieži vien ir grūti precīzi nošķirt MVU no lielāka uzņēmuma (*Eiropas Savienība, 2020*). Lielbritānijā izveidotā Boltona komiteja ir formulējusi ekonomisko jēdzienu. Saskaņā ar ekonomikas definīciju uzņēmumu var uzskatīt par mazu, ja tas atbilst trim kritērijiem:

- tam ir salīdzinoši maza tirgus daļa;
- to personīgi vada īpašnieks vai līdžīpašnieks bez oficiālas vadības struktūras starpniecības;
- tā ir neatkarīga un nav lielāka uzņēmuma sastāvdaļa. “Statistikas” definīcija noteica, ka uzņēmuma lielumu nosaka tirgus un nozares konkurences intensitāte (*Kotane, 2016*).

Saskaņā ar Eiropas Savienības (turpmāk - ES) rekomendāciju par mikro uzņēmumu, mazo un vidējo uzņēmumu definīciju, MVU kategoriju veido uzņēmumi, kas nodarbina mazāk nekā 250 personas un kuru gada apgrozījums nepārsniedz 50 miljonus eiro un/vai gada kopsavilkuma bilance nepārsniedz 43 miljonus eiro. MVU kategorijas ietvaros mazs uzņēmums tiek definēts kā uzņēmums, kas nodarbina mazāk nekā 50 cilvēkus un kura gada apgrozījums un/vai gada kopsavilkuma bilance nepārsniedz 10 miljonus eiro. MVU kategorijas ietvaros mikro uzņēmums tiek definēts kā uzņēmums, kas nodarbina mazāk nekā 10 cilvēkus un kura gada apgrozījums un/vai gada kopsavilkuma bilance nepārsniedz divus miljonus eiro (*Concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises, 2003*).

99 % no visiem ES uzņēmumiem ir MVU. Tie nodrošina divas no trim privātā sektora darbavietām un rada vairāk nekā pusi no ES uzņēmumos radītās kopējās pievienotās vērtības (*Eiropas Parlaments, 2020*). Arī Latvijas uzņēmējdarbības vidē svarīgu lomu ieņem MVU. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes (turpmāk - CSP) 2015. gada provizoriskiem datiem Latvijā bija 101208 ekonomiski aktīvie individuālie komersanti un komercsabiedrības (neskaitot zemnieku, zvejnieku saimniecības un pašnodarbinātās personas, kuras veic saimniecisko darbību), no kuriem apmēram 99 % atbilda MVU kategorijai. Latvijā ekonomiski aktīvo MVU sadalījums: mikro uzņēmumi – 90 %, mazie uzņēmumi – 9%, vidējie uzņēmumi – 1% (*Ekonomikas ministrija, 2020*).

Statistikas dati liecina, ka MVU loma Latvijas ekonomikas attīstības veicināšanā ir nozīmīga, šie uzņēmumi veido gandrīz visu valsts ekonomiski aktīvo uzņēmumu kopskaitu. Līdz ar to ir svarīgi, lai MVU veicinātu Latvijas attīstību un iekšzemes kopprodukta rādītāju kāpumu.

Pētījumā tiek izskatītas vietējo pārtikas produktu eksporta iespējas, tāpēc tiek definēts jēdziens “vietējs”, kā arī “vietējs pārtikas produkts”.

Analizējot definīcijas, kas izskaidro jēdziena “vietējs produkts” nozīmi, var secināt, ka joprojām daudzi nav vienprātis par skaidrojuma nozīmi. Hinglijs un citi, izveidoja dažas vispārpieņemtas definīcijas vai vārdus, ko patērētāji saista ar vietējiem produktiem, piemēram: „Pārtika, kas ražota, iegūta un komerciāli reklamēta 40 km rādiusā”, ”ierobežota zona, kur patērētājs dzīvo un pērk produktu”, “īsts, savienots un autentisks” (*Chiciudean et al., 2013*). Jēdziens “vietējie produkti” reizēm tiek sasaistīts ar jēdzienu “vietējā pārtika”. Definīcija “vietējā pārtika” nozīmē, ka sabiedrībā ir jāsteno īslaicīgas attiecības, pamatojoties uz ēdiena paradumiem un ēdiena tradīcijām. No otras puses, definīcija “vietējā pārtika” galvenokārt ir vērsta uz produkta izcelsmi konkrētā teritorijā, piešķirot mazāk nozīmes “kopienas faktoram”. Visbeidzot, jēdziens “vietējo pārtika” nozīmē patērētāju vēlmi regulāri atjaunot vietējo identitāti pārtikas produktu patēriņā, lai gan tie nepieder vietējām tradīcijām vietējā apvidū (*Bazzani, Canavari, 2017*). Vietējā pārtika nepārprotami attiecas uz ģeogrāfisko ražošanas apgabalu, kuru ierobežo robežas un ir tuvums patērētājam (*Hand, Martinez, 2010*).

Idejiski jēdziens „vietējais pārtikas produkts” apvieno divus būtiskus aspektus:

- Ģeogrāfisko. Šajā konceptā dominē attālums starp ražotāju un patērētāju. Jaunajā Oksfordas amerikāņu vārdnīcā ir uzsvērts, ka vietējais produkts var būt tāds, kas audzēts vai ražots 100 jūdžu rādiusā. Tomēr tiek uzskatīts, ka šāds skaidrojums neatspoguļo reālo situāciju, jo ir būtiski ņemt vērā arī apdzīvotības blīvumu. Amerikas Savienoto Valstu lauksaimniecības departaments ir noteicis kopējo attālumu, kas ir 400 jūdzes kādā produktu var transportēt no pirmavota vai ražošanas vietas, lai to varētu saukt par vietējo produktu (*Litavniece, Silicka, 2016*).
- Sociālās un piegādes ķēdes īpašības. Šajā konceptā ir svarīga ražotāja personība un ētika; lauku saimniecības pievilcība un apkārtējā dabas ainava; visi pārējie faktori, kas veido „stāstu aiz ēdiena”. Sām produktu piegādes ķēdēm izdevīgums saistīts ar attiecībām starp produktu patērētāju un pārdevēju. Īsām produktu piegādes ķēdēm raksturīgs telpiskais tuvums, kur produkts tiek ražots un tirgots specifiski šim reģionam, un patērētāji ir zinoši par vietējā produkta īpašībām (*Litavniece, Silicka, 2016*).

Darba autore secina, ka pētnieki vēl joprojām nav nonākuši pie vienota skaidrojuma kā apzīmēt vietējos produktus. Apkopojot visus viedokļus var secināt, ka vietējie produkti apzīmē konkrētā teritorijā audzētus, ražotus produktus, kā arī konkrētam reģionam atbilstošus produktus ar zīmīgām īpašībām. Šī pētījuma ietvaros tiek analizēti Latvijas teritorijā audzēti un ražoti pārtikas produkti.

Vietējo pārtikas produktu eksports

Kā norāda zemkopības ministrs Kaspars Gerhards, Latvijā saražotās vietējās pārtikas produkcijas apjomi vairākkārt pārsniedz pārtikas pieprasījumu valsts teritorijā (*Muceniece, 2020*), tāpēc ir būtiski veicināt produkcijas noietu ārpus Latvijas. Līdz ar to, tiek analizēts vietējo pārtikas produktu eksports.

Latvijas Republikas 2012. gada 29. novembra likumā “Pievienotās vērtības nodokļa likums” preču eksports tiek definēts kā īstenotā preču piegāde no ES teritorijas uz trešajām valstīm vai teritorijām (*Pievienotās vērtības nodokļa likums, 2012*). T. Volkova un V. Riekstiņš eksportu definē kā nacionālajā valstī radīto produktu realizēšanu kādā citā valstī vai pārdodot tos vietējā tirgū ārvalstu klientiem (*Aneraude u.c., 2010*). Ārējā tirdzniecībā par eksportu tiek uzskatītas:

- preces, kas tiek izvestas no valsts, lai tās realizētu ārvalstīs;
- preces, kas tiek izvestas no valsts, lai īstenotu to pārstrādi ārvalstīs;
- importētās preces, kuras pārstrādājot tiek izvestas uz ārvalstīm;
- patēriņa preces, kuras tiek importētas uz Latviju, bet tika atkal izvestas no valsts (*Centrālā statistikas pārvalde, 2020*).

Latvijā pārtikas rūpniecības produkcijas eksportam dažādos laikos vienmēr ir bijusi redzama vieta, un eksports, no vienas puses, ir veicinājis ražošanas paplašināšanu un visu resursu efektīvāku izmantošanu, bet, no otras puses, tas ir stiprinājis produkcijas konkurētspēju (*Keišs, Grišins, Tilta, Zvirgzdiņa, 2009*).

Pārtikas un dzērienu ražošanas nozare ir otra lielākā apstrādes rūpniecības nozare gan pēc izlaides, gan pēc aizņemto darbvieta skaita. Nozare nedaudz zem 40% savas produkcijas realizē ārējos tirgos (*Ekonomikas ministrija, 2020*). Nozares attīstību negatīvi ietekmēja Krievijas lēmums par pārtikas produktu embargo, kad atbilstoši Krievijas Federācijas valdības 2014. gada 7. augusta lēmumam Krievija ir ieviesusi pilnīgu embargo lauksaimniecības produktiem, izejvielām un pārtikas precēm (liellopu gaļai, cūkgaļai, augļiem, dārzeņiem, mājputniem, zivīm, sieram, pienam un piena produktiem) (*Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra, 2014*). Līdz ar to, eksportētās produkcijas īpatsvars NVS valstu tirgos no 43% 2014. gadā ir samazinājies līdz 29% 2020. gadā (*Ekonomikas ministrija, 2020*).

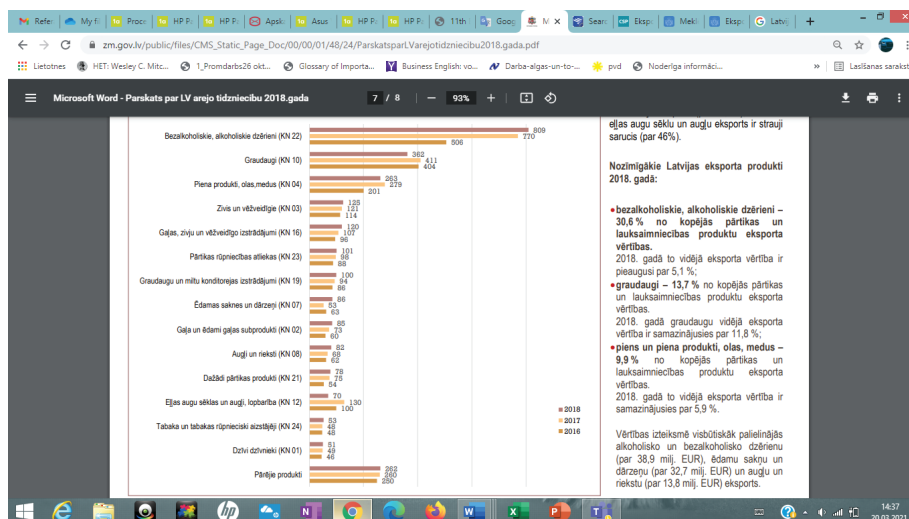
Vietējo pārtikas produktu eksportu būtiski ietekmē mērķa valsts noteikumi un ierobežojumi. Vissmagāk pārtikas produktu ražošanas nozare cieta pēc Krievijas uzstādītā embargo lauksaimniecības produktiem, izejvielām un pārtikas precēm.

Saskaņā ar CSP par svarīgākajām precēm Latvijas eksportā 2020. gada janvārī, vērojama tendence, ka eksporta preču struktūras lielāko daļu veido koks un tā izstrādājumi ar 17,8 procentpunktiem, kam seko elektroierīces un elektroiekārtas ar 12,1 procentpunktiem un mehānismi un mehāniskās iekārtas

– 6,2 procentpunkti no kopējā eksporta apjoma. Graudaugu produkti, kas atbilst pētījumā aplūkotajai definīcijai “vietējie pārtikas produkti” sastāda tikai 4,3 procentpunktus no eksporta kopapjoma, taču ir vērojams apjomu kāpums salīdzinot ar 2019. gadu. Graudaugu produktu eksporta kāpumu 2020. gada janvārī salīdzinājumā ar 2019. gada janvāri ietekmēja kviešu un kviešu un rudzu maisījuma eksporta pieaugums par 14,7 milj. eiro jeb 46 % (*Centrālā statistikas pārvalde, 2020*).

Darba autore secina, ka balstoties uz CSP datiem par svarīgākajām precēm Latvijas preču eksportā, graudaugu produkti sastāda tikai 4,7 procentpunktus no eksporta kopapjoma. Līdz ar to, uzņēmumiem ir jāpārdomā savu vietējo produktu eksporta iespējas, lai sekmētu lielākus vietējo produktu eksporta rādītājus.

Lai analizētu pārtikas produktu eksporta apjomus, autore izskata pārtikas un lauksaimniecības produktu eksportu no 2016. līdz 2018. gadam (sk. 1.attēlu).

1.attēls. Latvijas pārtikas un lauksaimniecības produktu eksports, milj. EUR
(Zemkopības ministrijas Tirdzniecības un tiešā atbalsta departaments, 2019)

Svarīgu lomu Latvijas pārtikas un lauksaimniecības produktu eksportā ieņem bezalkoholiskie, alkoholiskie dzērieni, kas sastāda lielāko eksporta vērtību salīdzinot ar pārējiem produktiem. 2018. gadā tie sastāda 30,6 % no kopējās pārtikas un lauksaimniecības produktu eksporta vērtības, kā arī vērojams to eksporta vērtības pieaugums par 5,1 % jeb par 38,9 milj. EUR salīdzinot ar 2016. gadu. Kā otrie pēc eksporta vērtības ierindojas graudaugi, kas sastāda 13,7 % no kopējās pārtikas un lauksaimniecības produktu eksporta vērtības, taču 2018. gadā to vidējā eksporta vērtība ir samazinājusies par 11,8 %. Piens un piena produkti, olas, medus sastāda 9,9 % no kopējās pārtikas un lauksaimniecības produktu eksporta vērtības, taču 2018. gadā to vidējā eksporta vērtība ir samazinājusies par 5,9 %. Salīdzinot ar 2016. gadu, 2018. gadā būtiski ir palielinājusies ēdamu sakņu un dārzeņu eksporta vērtība, kas ir par 32,7 milj. EUR, kā arī augļu un riekstu eksporta vērtība – par 13,8 milj. EUR.

Var secināt, ka pārtikas un lauksaimniecības produktu eksporta vērtībām ir vērojama tendence palielināties, kas liecina par vietējo pārtikas produktu eksporta attīstību valstī. Tomēr tādu pārtikas un lauksaimniecības produktu kā graudaugu, piena produktu, olas un medus, eļļas augu sēklas un augļu, lopbarības eksporta vērtības 2018. gadā, salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, ir samazinājušās.

Analizējot situāciju vietējo pārtikas produktu eksportā, noteikti jāņem vērā pieprasījums pēc pārtikas produktiem. Iedzīvotāju skaita pieaugums ir un paliks kā pārtikas pieprasījuma galvenais virzītājspēks nākotnē. Tirdzniecības veicināšanas dēļ patēriņš pēdējās divās desmitgadēs ir pieaudzis straujāk nekā iedzīvotāju skaits, kā rezultātā palielinās patēriņš uz vienu iedzīvotāju (*European Commission, 2019*). Paredzētais pasaules iedzīvotāju skaita pieaugums no 7,4 miljardiem 2017. gadā līdz 9,7 miljardiem 2050. gadā (*United Nations, 2019*). Autori E. Fukase un W. Martin, izmantojot dažādus ekonomiskos prognozēšanas modeļus, ir prognozējuši iespējamās izmaiņas pārtikas pieprasījumā līdz 2050. gadam (sk. 1. tabulu).

Prognozētās izmaiņas pārtikas pieprasījumā no 2009. līdz 2050. gadam
(autores veidota pēc Fukase, Martin, 2020)

Pārtikas pieprasījums				Gada vidējais pārtikas pieprasījuma pieaugums		
Sākotnējais gads	Pēdējais gads	Izmaiņas	Kopā	Uz vienu iedzīvotāju	Populācija	Uz vienu iedzīvotāju / kopā
milj. tonnas	milj. tonnas	milj. tonnas	%	%	%	%
6899	13948	7049	1,72	1,03	0,68	60,20

Kā redzams 1.tabulā, pārtikas pieprasījums līdz 2050. gadam būs audzis par 1,72 %, kas ir 7049 milj. tonnas. Gada vidējais pārtikas pieprasījuma pieaugums uz vienu iedzīvotāju ir 1,03 %, kas nozīmē, ka pārtikas pieprasījums turpmākajos gados augs relatīvi ātri. Gada vidējais pārtikas pieprasījuma pieaugums uz vienu iedzīvotāju kopā līdz 2050. gadam augs par 60,20 %.

Var secināt, ka, ņemot vērā esošās prognozes, no 2009. līdz 2050. gadam pārtikas pieprasījums augs ļoti straujos tempos, kas ir 1,72 % jeb 7049 miljoni tonnas.

Vietējo pārtikas produktu audzētājiem un ražotājiem, pašiem analizējot valstu pieprasījumu tendences pēc pārtikas produktiem un izvēloties mērķa eksporta tirgu, vai arī vērsoties pēc konsultācijām par eksporta jautājumiem tādās organizācijās kā Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra (*Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra, 2021*), Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera (*Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera, 2020*) vai Latvijas Darba devēju konfederācija (*Latvijas Darba devēju konfederācija, 2021*), pēc iespējas ātrāk ir jāveicina savu produktu eksports, lai efektīvi iekļautos tirgus konkurencē un segtu izveidojušos pieprasījumu, tādējādi sekmējot vietējo pārtikas preču noieta kāpumu.

Pieprasījumam pēc pārtikas produktiem augot, mainīsies arī atsevišķas tendences pārtikas ražošanas tirgū. Lai gan agrāk dominējošā politika galvenokārt bija palielināt pārtikas ražošanu, šodien pārtikas rūpniecība ir koncentrēta uz ražošanu atbilstoši patērētāju prasībām, kā arī pārtikas nozares ilgtspējas nodrošināšanu. Pārtikas rūpniecībā būs redzamas tādas tendences kā: jaunu tehnoloģiju ieviešana, jaunu funkcionālu pārtikas produktu reģenerācija un ražošana, lai izdzīvotu tirgus konkurencē (*Jozinovic et al., 2020*). Nepieciešami vairāk ieguldījumu lauksaimniecībā un lauksaimniecības pārtikas produktu sistēmas, tostarp lielāki izdevumi pētniecībai un lauksaimniecības produktivitātes uzlabošanai un veicināšanai, jauninājumi ilgtspējīgai lauksaimniecībai, lauku labklājībai un pārtikas nodrošināšanai (*Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2017*).

Var secināt, ka augot pieprasījumam pēc pārtikas produktiem, mainās arī nozīmīgi pārtikas produktu ražošanas paradumi, kā arī valstīs tiek aizsākta nozares politikas uzlabošana. Būtiska kļūst ražošanas produktivitātes uzlabošana un jaunu tehnoloģiju ieviešana pārtikas ražošanas procesā, kā arī pielāgošanās patērētāju prasībām.

Latvijas valdībai būtu nepieciešams izveidot vadlīnijas vietējo pārtikas produktu audzētājiem un ražotājiem, kurā atspoguļotas svarīgākās nākotnes tendences un pētījumi pārtikas ražošanas nozarē, tādējādi ražotāji spētu aktualizēt savu vietējo pārtikas produktu piedāvājumu un pielāgotu to gaidāmajiem izaicinājumiem.

Secinājumi un priekšlikumi

Secinājumi:

1. Statistikas dati liecina, ka MVU loma Latvijas ekonomikas attīstības veicināšanā ir nozīmīga, šie uzņēmumi veido gandrīz visu valsts ekonomiski aktīvo uzņēmumu kopskaitu. Līdz ar to ir svarīgi, lai MVU veicinātu Latvijas attīstību un iekšzemes kopprodukta rādītāju kāpumu.
2. Pētnieki vēl joprojām nav nonākuši pie vienota skaidrojuma kā apzīmēt vietējos produktus. Apkopojot visus viedokļus var secināt, ka vietējie produkti apzīmē konkrētā teritorijā audzētus, ražotus produktus, kā arī konkrētam reģionam atbilstoši produkti ar zīmīgām īpašībām.

3. Vietējo pārtikas produktu eksportu būtiski ietekmē mērķa valsts noteikumi un ierobežojumi. Visaugstāk pārtikas produktu ražošanas nozare cieta pēc Krievijas uzstādītā embargo lauksaimniecības produktiem, izejvielām un pārtikas precēm.
4. Balstoties uz centrālās statistikas pārvaldes datiem par svarīgākajām precēm Latvijas preču eksportā, graudaugu produkti, kas būtu definējami arī kā vietējie produkti sastāda tikai 4,7 procentpunktus no eksporta kopapjoma.
5. Pārtikas un lauksaimniecības produktu eksporta vērtībām ir vērojama tendence palielināties, kas liecina par vietējo pārtikas produktu eksporta attīstību valstī. Tomēr tādu pārtikas un lauksaimniecības produktu kā graudaugu, piena produktu, olas un medus, eļļas augu sēklas un augļus, lopbarības eksporta vērtības 2018. gadā, salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, ir samazinājušās.
6. Ņemot vērā esošās prognozes, no 2009. līdz 2050. gadam pārtikas pieprasījums augs ļoti straujos tempos, kas ir 1,72 % jeb 7049 miljoni tonnas.
7. Augot pieprasījumam pēc pārtikas produktiem, mainās arī nozīmīgi pārtikas produktu ražošanas paradumi, kā arī valstīs tiek aizsākta nozares politikas uzlabošana. Būtiska kļūst ražošanas produktivitātes uzlabošana un jaunu tehnoloģiju ieviešana pārtikas ražošanas procesā, kā arī pielāgošanās patērētāju prasībām.

Priekšlikumi:

1. Vietējo pārtikas produktu audzētājiem un ražotājiem, pašiem analizējot valstu pieprasījumu tendences pēc pārtikas produktiem un izvēloties mērķa eksporta tirgu, vai arī vērstoties pēc konsultācijām par eksporta jautājumiem tādās organizācijās kā Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra, Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera vai Latvijas Darba devēju konfederācija, pēc iespējas ātrāk ir jāveicina savu produktu eksports, lai efektīvi iekļautos tirgus konkurencē un segtu izveidojušos pieprasījumu, tādējādi sekmējot vietējo pārtikas preču noieta kāpumu.
2. Latvijas valdībai būtu nepieciešams izveidot vadlīnijas vietējo pārtikas produktu audzētājiem un ražotājiem, kurā atspoguļotas svarīgākās nākotnes tendences un pētījumi pārtikas ražošanas nozarē, tādējādi ražotāji spētu aktualizēt savu vietējo pārtikas produktu piedāvājumu un pielāgotu to gaidāmajiem izaicinājumiem.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises* (06.05.2003). The Commission of the European Communities Recommendation No. C(2003) 1422. Retrieved 20.12.2020, from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2003/361/oj>
2. *Pievienotās vērtības nodokļa likums* (29.11.2012). LR likums, red. uz 01.01.2021. <https://likumi.lv/ta/id/253451-pievienotas-vertibas-nodokla-likums,sk.04.01.2021>.
3. Aneraude, B., Eglītis, U., Grinbergs, A. u.c. (2010). *Bizness pāri robežām: praktisks ceļvedis jaunu tirgu apgūšanā*. Rīga: Banku augstskola
4. Bazzani, C., Canavari, M. (2017). Is Local a Matter of Food Miles or Food Traditions. *Italian Journal of Food Science*, 29 (3), 505-517. <https://doi.org/10.14674/IJFS-733>
5. Centrālā statistikas pārvalde (2020). *Janvārī Latvijas ārējās tirdzniecības apgrozījums par 4,2 % lielāks nekā pirms gada*. <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/areja-tirdznieciba/apkopojums/meklet-tema/2634-latvijas-areja-tirdznieciba-2020-gada,sk.02.01.2021>
6. Centrālā statistikas pārvalde (2020). *Preču eksporta kopapjoms*. <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/termini/precu-eksporta-kopapjoms,sk.20.12.2020>.
7. Chiciudean, D., Funar, S., Arion, F., Chiciudean, G. (2013). Exploratory Study Regarding the Consumer Motivations for Purchasing Local Products and Their Generally Accepted Definition. *Bulletin of University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine Cluj-Napoca. Horticulture*, 70 (2), 282-286. Retrieved 20.12.2020 from <https://journals.usamvcluj.ro/index.php/horticulture/issue/view/244>
8. Eiropas Parlaments (2020). *Mazie un vidējie uzņēmumi*. https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/lv/FTU_2.4.2.pdf,sk.20.12.2020
9. Eiropas Savienība (2020). *Lietotāja rokasgrāmata par MVU definīcijas piemērošanu*. file:///C:/Users/pc/Downloads/sme_definition_user_guide_lv.pdf,sk.20.12.2020.
10. Ekonomikas ministrija (2020). *Latvijas ekonomikas attīstības pārskats*. <https://www.em.gov.lv/lv/media/4061/download,sk.14.03.2021>.
11. Ekonomikas ministrija (25.08.2020). *Uzņēmējdarbības vide*. <https://www.em.gov.lv/lv/uznemejdarbibas-vide,sk.20.12.2020>.
12. European Commission (2019). *Global food supply and demand*. Retrieved 20.03.2021 from <https://ec.europa.eu/info/>

- sites/info/files/food-farming-fisheries/farming/documents/market-brief-food-challenges-sep2019_en.pdf
13. Food and Agriculture Organization of the United Nations (2017). *The future of food and agriculture – Trends and challenges*. Retrieved 29.03.2021 from <http://www.fao.org/3/i6583e/i6583e.pdf>
 14. Fukase, E., Martin, W. (2020). Economic Growth, Convergence, and World Food Demand and Supply. *World Development*, 132. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.104954>
 15. Hand, M. S., Martinez, S. (2010). Just What Does Local Mean? *Choices 1st Quarter*, 25(1). Retrieved 20.12.2020 from https://www.choicesmagazine.org/UserFiles/file/article_108.pdf
 16. Jozinovic, A., Ačkar, D., Lončarić, A., Barišić, V., Jokic, S., Babic, J., Miličević, B., Šubaric, D. (2020). Challenges Facing the Food Industry. *Engineering Power*, 15 (3), 2-6. Retrieved 29.03.2021 from <https://hrcaj.srce.hr/244898>
 17. Keišs, S., Grišins, A., Tilta, E., Zvirgzdiņa, E. (2009). Food Industry and Exports of Food Industry Products. *Economic Science for Rural Development Conference Proceedings*, 20, 179–186. Retrieved 21.03.2021 from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=e5h&AN=47663156&site=ehost-live>
 18. Kotane, I. (2016). Practise of Small and Medium-Sized Enterprise Performance Evaluation in Latvia. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, IV, 335-344. Retrieved 20.12. 2020 from <http://journals.ru.lv/index.php/SIE/article/view/1570/1804>
 19. Latvijas Darba devēju konfederācija (2021). *Par LDDK*. <https://lddk.lv/par-lddk/>, sk. 24.07.2021
 20. Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra (2014). *Krievija nosaka embargo pārtikas produktu importam*. <http://eksports.liaa.gov.lv/krievija-nosaka-embargo-partikas-produktu-importam>, sk. 14.03.2021.
 21. Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra (2021). *Par mums*. <https://www.liaa.gov.lv/lv/par-mums>, sk. 24.07.2021.
 22. Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera (2020). *Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera (LTRK)*. <https://www.ltrk.lv/lv/content/36>, sk. 24.07.2021.
 23. Litavniece, L., Silicka, I. (2016). Vietējās identitātes pārtikas produkta novērtējums gastronomiskā tūrisma attīstībā Rēzeknes pilsētā un novadā. *Sabiedrība. Integrācija. Izglītība. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*, IV, 355-363. <http://journals.ru.lv/index.php/SIE/article/view/1559/1806>, sk. 20.12.2020.
 24. Muceniece, D. (2020). *Zemkopības ministrs Kaspars Gerhards: "Latvijas pārtikas ražotāji un lauksaimnieki pilnībā spēj nodrošināt iedzīvotāju pieprasījumu"*. <https://www.zm.gov.lv/zemkopibas-ministrija/presei/zemkopibas-ministrs-kaspars-gerhards-latvijas-partikas-razotaji-un-lau?id=11188>, sk. 06.04.2021.
 25. United Nations (2019). *9.7 billion on Earth by 2050, but growth rate slowing, says new UN population report*. Retrieved 20.03.2021 from. <https://news.un.org/en/story/2019/06/1040621>
 26. Zemkopības ministrijas Tirgus un tiešā atbalsta departaments (2019). *Pārtikas, lauksaimniecības un zivsaimniecības produktu ārējā tirdzniecība. Pārskats par 2018. gadu*. https://www.zm.gov.lv/public/files/CMS_Static_Page_Doc/00/00/01/48/24/ParskatsparLVarejotidzniecibu2018.gada.pdf, sk. 20.03.2021.

Summary

Taking into account the growing global demand for food products, companies need to evaluate the possibilities to promote products outside the country, thereby defining the research problem that Latvian small and medium-sized enterprises engaged in local food growing and production are unable to enter international markets.

Small and medium-sized enterprises make up almost the total number of economically active enterprises in the country. Exports of local food products would increase the company and the country competitiveness and growth. Summarizing all the opinions, it can be concluded that local food products refer to products grown and produced in a specific area, as well as products with significant characteristics corresponding to a specific region.

The food industry is one of the largest in terms of both output and employment, but exports of products are significantly affected by various rules and restrictions in the destination country. Looking at the most important goods in the structure of exports of Latvian goods, there is a tendency that domestic products occupy a relatively small part of the total volume of exports. Analysing the export indicators of food and agricultural products, it can be concluded that significant export products are soft drinks, alcoholic beverages, as well as cereals, but there is a decrease in the value of their exports.

Given the growing demand for food, it is necessary to look at the predicted changes in future food demand, which reflect a significant increase in demand until 2050, due to both rapid population growth and changing trends in the food industry.

The hypothesis that Latvian small and medium-sized enterprises need to study current trends in the global food industry in order to promote the growth of local food exports is confirmed.

ESSENCE AND TYPES OF ECOTOURISM: LITERATURE REVIEW

EKOTŪRISMA BŪTĪBA UN VEIDI: LITERATŪRAS APSKATS

Vikas Rana

Rezekne Academy of Technologies, vikas61190@gmail.com, Rezekne, Latvia
Scientific supervisor Mg.oec. Iveta Dembovska

Abstract. *Ecotourism is one of the components of sustainable tourism. Ecotourism is perceived as an effective means of achieving sustainable development. Most countries in the world have begun to recognize ecotourism as a key tool for economic development and conservation. Ecotourism involves exploring nature to learn and carry out environmentally friendly tourism activities. Ecotourism provides an exciting natural experience that contributes to the economic and social development of local communities. Ecotourism mainly includes visits to the landscape, nature, flora and fauna, as well as others. The aim of the research is to study and analyze the essence, types and impact of ecotourism on the development of sustainable tourism*

Keywords: *ecotourism, sustainable tourism, types of ecotourism.*

Introduction

Tourism can be defined as the process and act of spending time away from home to pursue pleasure, relaxation, and recreation while making use of the commercial provision of services (Yu *et al.*, 2012). In modern social arrangements, tourism plays an essential role in boosting any country's economy. It enriches a business, employs millions of people, and improves public services. In other words, tourism is significant because of the various benefits or the roles it plays in commercial activities, which create growth and demand for many industries. Moreover, tourism contributes toward more economic activities and generates revenue, which supports the development of a country.

Sustainable development has become a common phrase used by development planners, academic papers and environmental activists, and economists. The concept has attracted many critics and professionals basing their arguments on the development concept (Mensah, 2019). Despite its popularity and growth among development planners and economists, many people have questioned its meaning. Sustainable development is the type of development that accomplishes the present's needs without interfering with the abilities of the future generations to meet their needs and wants (Okeniyi *et al.*, 2020). Most of the countries worldwide have impacted on coming with strategies to achieve sustainable development. One of the strategies is the promotion of ecotourism. Ecotourism is one of the components of sustainable tourism. Ecotourism is perceived as an effective and efficient tool for achieving sustainable development. For instance, most developing countries have started recognizing ecotourism as the key tool for economic development and conservation tactics. Ecotourism entails touring natural areas to learn, study, or carry out eco-friendly activities. Ecotourism brings a fascinating natural experience that contributes to the local communities' economic and social development (Kiper; 2013). Ecotourism primarily involves visiting landscapes, nature, flora and fauna, and other natural habitats. When an ecotourism site is managed carefully, the local community benefits from it due to income generation.

Ecotourism is helpful for the economy's sustainability since it provides an alternative source of livelihood to local communities. Ecotourism also aims at conserving resources and maintaining sustainable use of resources. Achievement of ecotourism is based on the applicability of ecological, environmental, and economic sustainability. Ecotourism is essential for community development since it conserves the environment that in turn provides financial incentives to the community.

The **aim** of the research is to study and analyze the essence, types and impact of ecotourism on the development of sustainable tourism.

The following tasks were set to achieve the aim:

- 1) to analyze the essence of the concept of ecotourism;
- 2) to analyze the types of ecotourism and their impact on the development of sustainable tourism;
- 3) make conclusions and suggestions.

The methods applied in the research: logical and constructive, synthesis and analysis.

Research period 2015-2021

Ecotourism: Literature review

The term and the idea of ecotourism came into existence in the 1980s, but there is an issue in understanding the concept. This is since people assign different interpretations to the concept, which shows that different people have varying views of ecotourism (*National Park Service, 2009*). Though this is the case, there are underlying concepts that are shared among all people who have tried to support and understand ecotourism. Some of the commonly shared views include: Stronza and Hunt give the idea of responsible conservation and use of nature, highly regarded in ecotourism (*Stronza et al., 2019*). Another concept by Tisdell in support and development states that ecotourism is done in small-scale measures and is organized by communities to enrich and educate people on methods of conserving the environment (*Tisdell, Wilson, 2005*). Upon many definitions which it has been given over the history, there is a conclusion which has been made as mentioned. This is the fact that it means different in different communities (*Center for Economic Forecasting and Analysis, 2001*). There is much stress and on the value of nature, which is commonly shared among all people and communities, even with the view that there are different definitions assigned to this term.

Jefferson indicated that ecotourism should be attached to the affairs of the government, and the whole idea should actually be accepted politically for it to thrive. In essence, there is no way ecotourism can flourish, and activities that are involved cannot succeed without political support (*Florida Greenways and Trails Council, 2018*). According to Jefferson, Historically, those nations and regions that have successfully introduced ecotourism have had a great back up from their governments. This is important because the government is responsible for making policies. Thus when they intervene in such matters, they can provide financial support and any other kind of guidance that is needed. In the same manner, it is good to understand the fact that maintaining nature is not easy, and it is an expensive process that requires proper preparation and financial assistance. Governments can be an effective tool, and history has proven this considering that they have provided support through financial provision (*East Central Florida Regional Planning Council, 2011*). Additionally, governments provide power where laws that are introduced by locals or communities regarding the preservation of nature and control of this process are enhanced.

Ecotourism is a tool that has helped to preserve nature or the environment. With the current increased activities due to rising populations and increased functions, there is a dire need to focus on this activity (*International Association of Fish and Wildlife Agencies, 2002*). Some environments are deteriorating due to lack of management, and animals and vegetation have become extinct in their watch. Ecotourism seeks to preserve. As stated, another vital part of ecotourism is educating and mainly focusing on the issue of informing people about nature and how people ought to take care of it. When people are aware of their surroundings, they can value it and do their best in following the rules which are put in place to conserve nature. This is with the consideration of the financial benefit that people gain in this process.

According to Koens, Dieperink, and Miranda, ecotourism is covered in a wide range of activities where some regard transport while others are on conservations (*Koens et al., 2009*). For instance, in the source by Theodore, the study regards a report on the danger of motorized trails, which cause issues to the ecosystem, and the shift to the non-motorized trail that supports transport in ecotourism. Stronza and Javier also show what happens when communities have come together to support ecotourism which contributes to great success in earning benefits and conserving wildlife and nature in general (*American Sportfishing Association, 2006*). It is important to note that with the wide range of section

within ecotourism, each author has focused on a specific area that seems reasonable and productive. In the end, these details are combined to produce data that is necessary not only to researchers but even to policy makers in their development of important guidelines.

It is good to note that not all tourists are Eco-tourists. Some people who travel from one nation to another do not intend to support and learn about the nature of the people's culture. For example, in Laos, it was discovered that only 15% of the total number of people who come to the nation are interesting in conserving nature (*Florida Department of Environmental Protection, 2003*). The majority of visitors from Chile, Vietnam, China, and others areas were mainly concerned with nature tourism. On the other hand, visitors from Europe and the United States were very much concerned with the conservation of nature, and thus they participated in ecotourism. Though this is the case, this case can be changed, and many people can be fed with details that can make them interested in ecotourism. In other words, motivation can be created through learning, where people are educated about the essence of supporting ecotourism based on its benefits.

World statistics suggest that ecotourism has been growing at a rate of 10% worldwide. Additionally, the world received \$777 from ecotourism businesses and in the list of the areas which support ecotourism is hotel and travel, which stand at 5-7% (*Tisdell, 1996*). Some data shows that the most significant percentage of all travelers, which make 87%, desire to travel responsibly. This indicates that they do not want to cause specific adverse effects on the ecosystem. Though this is the case, only 40% of travelers manage to travel responsibly. Among the people who travel, 33% are interested in having a better accommodation experience (*Lindberg, 2001*). 34% of the people desire to have a good experience on their travel activities. In a study which was done in 2018, it was realized that 68% of the people were interested in spending time in ecofriendly areas, including accommodation. Among the people who have been traveling, it has been realized that 54% of the people are inspired by the desire to impact communities. Among this group, 66% of the people are inspired by the experience of travel and the beautiful sceneries that they are exposed to.

Moreover, in some of the World Tourism Organization statistics, there are more than 600 million travelers globally (*UNWTO, 2021*). The arrival of tourists is expected to continue growing every year in the next few years to come. According to the World Tourism Organization, tourism is the world's largest employer, generating either indirectly or directly near 200 million jobs or more than 10% of jobs globally.

Originally, the term ecotourism was used in describing the nature tourism phenomenon. The original definition of ecotourism was coined by Ceballos Lascurain in the 1980s. Ceballos Lascurain termed ecotourism as visiting natural areas that are not contaminated with the aim to study, admire and enjoy the beautiful sceneries, flora, and fauna (*Donohoe et al., 2006*). Despite the efforts made by Ceballos Lascurain in defining the term "ecotourism," the idea has received many criticisms from renowned authors. Some critics argue that the definition overlooked practical opportunities. The definition provided by Ceballos Lascurain only focuses on the things tourists do when visiting ecotourism destinations, rather than saying what they need to do. Since the 1980s, the definition of ecotourism has been broadened to include other elements that were missing. For instance, Donohoe and Needham (2006) link ecotourism with sustainable development. Others link ecotourism to the natural environment. The idea of ecotourism has been accepted by many sociologists, ecologists, and economists across the globe, where it is believed to be a sub-component of sustainable tourism (*Kiper, 2013*). According to Kiper (2013), both professionals agree that ecotourism aims at conserving the environment, tourist satisfaction, and developing tourism.

Understanding ecotourism has also been linked to jungle tourism. Some of the authors, Bansal and Kumar (*Bansal et al., 2013*), have linked the term ecotourism as nature tourism, green tourism, bio tourism, and low impact tourism, among others.

Key concepts on ecotourism definitions (Created by Author)

Author	Ecotourism Definition	Key concepts
Donohoe, H. M., & Needham, R. D. (Donohoe et al., 2006).	Ecotourism as the visiting natural areas that are not contaminated with the aim to study, admire and enjoy the beautiful sceneries, flora, and fauna	Visiting natural areas.
Bansal, S. P., & Kumar, J. (Bansal et al., 2013).	Ecotourism as nature tourism, green tourism, bio tourism, and low impact tourism, among others.	Nature tourism, green tourism, and bio tourism.
Atieno, L., & Njoroge, J. M. (Atieno et al., 2018).	Ecotourism is visiting natural areas	Visit.
Anup, K. C., Rijal, K., Sapkota, R. P. (Anup et al., 2015).	Ecotourism is a tourist activity that incorporates ecological principles	Tourist activities.

The International Ecotourism Society (TIES) went ahead to provide the meaning of ecotourism. According to the International Ecotourism Society, ecotourism is visiting natural areas (Atieno et al., 2018). TIES has elucidated that a tourist is supposed to be responsible when traveling to natural areas without destroying the existing environment. Ecotourism's main aim is to conserve the natural environment and promote coexistence.

Other attempts at understanding ecotourism have been linked to individual ecotourism components. In literature, the individual ecotourism components have been referred to as dimensions, principles, themes, and characteristics. For instance, a dimension-based model was introduced that consists of the following elements; environmental education, conservation, and nature-based undertakings (Donohoe et al., 2006). Other authors, Bhuiyan et al. (Bhuiyan et al., 2012), have tried to come with principles that support ecotourism. Some of the outlined principles include creating awareness about conservation, democratization, and providing educational opportunities about ecotourism.

Other attempts to understand ecotourism have been linked to tourist activity. Authors KC, Rijal, and Sapkota (Anup et al., 2015) argue that ecotourism is a tourist activity that incorporates ecological principles. Ecotourism aims at conserving the environment. Therefore, as a tourist, you are required to be responsible when visiting ecotourism destinations. Any tourist is not supposed to interfere with the natural environment or wildlife in national parks and preserves. Tourist companies have also supported conservation of the natural environment. These companies promote ecotourism by providing hotels, lodgings, guides, and operators. For instance, many tourism companies have stepped up to promote ecotourism in the US. Some of the US's known tourism companies are intrepid travel, G Adventures, Discovery Nomads Good, National geographic journey, and Bindlestiff Tours, among others. These tourism companies have played a critical role in promoting ecotourism in the United States. These companies have inspired most of the tourists who visit the US since they offer good customer service and promote the ecotourism products present in the US to other countries (Vainikka, 2013).

Ecotourism is not a new concept since it was coined in the 1980s. Many researchers have tried to explain different types of ecotourism. The main know types of ecotourism are mass tourism and alternative tourism. Mass tourism has been a topic of discussion for many years. However, it remains an ambiguous term that lacks a clear definition (Vainikka, 2013). Due to its nature, mass tourism has attracted different definitions from many people. This shows how researchers have been concerned with the term "mass tourism." In earlier days, tourism only focused on generating income and maximizing the collected revenue. Tourism development in the early days was considered a clean industry by many nations. Countries termed tourism as a clean industry since it generated income through foreign exchange earnings. Also, it led to economic development through the creation of jobs and the development of infrastructure. Due to its benefits, researchers have termed mass tourism a beast.

Alternative tourism is the current paradigm that has attracted many discussions from scholars. This type of ecotourism has become a competing paradigm for mass tourism. Scholars indicate that alternative tourism is a general term that consists of tourism strategies that act as alternatives to mass

tourism. Alternative tourism is supposed to be eco, people to people, and responsible (*Triarchi et al., 2017*). For instance, ecotourism entails the conservation of the natural environment. Alternative tourism is termed as any form of tourism that exhibits heritage, culture, and rural life. Therefore, it is evident that alternative tourism aims at conserving the natural environment.

With different types of ecotourism, comes up with various principles, which are to be followed in the view of ecotourism. This includes activities that should be undertaken by the people who seek to introduce and support ecotourism.

Conclusions and suggestions

1. Tourism refers to the process and act of spending time away from ones' home, either for the pursuit of pleasures, relaxations, and recreation. There are varied definitions of ecotourism. Ecotourism is among the major aspects that supports any given country's development. In the research, many countries have experienced positive impacts created by tourists as they engage in various tourism activities. Ecotourism has experienced tremendous growth as the need to conserve the environment has grown amidst the threat posed by climate change.
2. Ecotourism as a tool has helped preserve the environment and nature, regardless of the increased activities resulting in a rise in functions and populations. There are also many ways in which ecotourism supports business and promotes economic stability, such as through revenues, sales of services and products, employment to the locals or community members. Thus, the sector has a significant impact on local business and development.
3. There is a dire need for the government and tourism management organizations to focus on ecotourism to preserve the environment and nature. The environment is deteriorating due to the lack of management on vegetation, or even animals, which might become extinct, e.g., Rhino. Based that ecotourism is based on conserving the environments, the tourist is required or should be responsible when visiting ecotourism destinations. To ensure the economy's sustainability, governments should consider supporting ecotourism, which even provides an alternative source of livelihood to many local communities.
4. Local people should integrate ecotourism in their cultures by providing a room in which they can be exercised and contained for the purpose of preservations. Whenever resources are needed, the government and tourism initiatives should support the process and efforts and ensure that funds contribute to these activities. There is also a need for facilitation of having new experiencing for foreigners and learning different aspects of culture and communities as well as nature to be informed about the context of the local culture and how it should integrate with environmental sustainability. They also contribute to enlightening locals in diverse ways in which they can handle issues that affect them.
5. A business that grows in ecotourism areas could have both negative and positive impacts if the people start affecting the ecotourism centers through various means. Therefore, it is suggested that local businesses should be regulated to ensure that they are expanding structures and building more spaces to accommodate and support their businesses do not interfere with ecotourism. Such businesses may take up space, which is supposed to be preserved for ecotourism, and they disadvantage some wildlife and nature.

References

1. American Sportfishing Association (23.01.2006). *State and National Economic Impacts of Fishing, Hunting and Wildlife-Related Recreation on U.S. Forest Service-Managed Lands*. Retrieved 15.03.2021 from https://conservationtools-production.s3.amazonaws.com/library_item_files/1025/945/State_and_National_Economic_Impacts_of_Fishing_Hunting_and_Wildlife-Related_Recreation_on_U.S._Forest_Service-Managed_Lands.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIQFJLILYGVDR4AMQ&Expires=1658775578&Signature=139ElaL6mY4cMZdBb-ZmQa%2B%2FbXds%3D
2. Anup, K. C., Rijal, K., Sapkota, R. P. (2015). Role of ecotourism in environmental conservation and socioeconomic development in Annapurna conservation area, Nepal. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 22(3), 251-258. <https://doi.org/10.1080/13504509.2015.1005721>
3. Atieno, L., Njoroge, J. M. (2018). The ecotourism metaphor and environmental sustainability in Kenya. *Tourism and Hospitality Research*, 18(1), 49-60. <https://doi.org/10.1177/1467358415619671>

4. Bansal, S. P., Kumar, J. (2013). Ecotourism for Community Development: A Stakeholder's Perspective in Great Himalayan National Park. *Creating a Sustainable Ecology Using Technology-Driven Solutions*, 88-98. IGI Global. Retrieved 12.03.2021 from <https://www.igi-global.com/chapter/ecotourism-community-development/75377>
5. Bhuiyan, M., Siwar, C., Ismail, S., Islam, R. (2012). The role of ecotourism for sustainable development in East Coast Economic Region (Ecer), Malaysia. *OIDA International Journal of Sustainable Development*, 3(9), 53-60. Retrieved 15.04.2021 from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2035588
6. Center for Economic Forecasting and Analysis (2001). *The Economic Impact of the Florida Panhandle Birding and Wildlife Conference Hosted in Gulf and Franklin Counties October 2001*. Retrieved 15.04.2021 from https://cefa.fsu.edu/sites/g/files/imported/storage/original/application/dddafa1a2f8e00b5e2674486_bdf3c532.pdf
7. Donohoe, H. M., Needham, R. D. (2006). Ecotourism: The evolving contemporary definition. *Journal of Ecotourism*, 5(3), 192-210. <https://doi.org/10.2167/joe152.0>
8. East Central Florida Regional Planning Council (2011). *Economic Impact Analysis of Orange County Trails*. Retrieved 11.03.2021 from <https://headwaterseconomics.org/trail/1-orange-county-trails/>
9. Florida Department of Environmental Protection (10.04.2003). *Economic Impact of Selected Florida Springs on Surrounding Local Areas*. Retrieved 04.04.2021 from https://floridadep.gov/sites/default/files/EconomicImpactStudy_Springs.pdf
10. Florida Greenways and Trails Council (2018). *Florida Greenways & Trails. System Plan 2019-2023*. Retrieved 21.02.2021 from <https://floridadep.gov/sites/default/files/FL-Greenway+Trails-System-Plan-2019,%202023.pdf>
11. International Association of Fish and Wildlife Agencies (2002). *Economic Importance of Hunting in America*. Retrieved 21.02.2021 from <https://buffalo.extension.wisc.edu/files/2011/01/Economic-Importance-of-Hunting-in-America.pdf>
12. Kiper, T. (2013). Role of Ecotourism in Sustainable Development. *Advances in Landscape Architecture*, 773-802. <http://dx.doi.org/10.5772/5574>
13. Koens, J. F., Dieperink, C., Miranda, M. (2009). Ecotourism as a Development Strategy: Experiences from Costa Rica. *Environment, Development and Sustainability*, 11(6), 1225-1237. <https://doi.org/10.1007/s10668-009-9214-3>
14. Lindberg, K. (2001). Economic impacts. *The Encyclopedia of Ecotourism*, 363-377. New York, NY: CABI Publishing
15. Mensah, J. (2019). Sustainable Development: Meaning, History, Principles, Pillars, and Implications for Human Action: Literature Review. *Cogent Social Sciences*, 5(1). <https://doi.org/10.1080/23311886.2019.1653531>
16. National Park Service (2009). *Florida*. Retrieved 01.02.2021 from: <https://www.nps.gov/state/fl/index.htm>
17. Okeniyi, J. O., Samuel, S. E., Okecha, C., Igirigi, S. (2020). Exploring the Pillars of Sustainable Development in the Context of Ghanaian SMEs. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 10 (14), 26-34. Retrieved 19.03.2021 from https://www.researchgate.net/publication/343530446_Exploring_the_Pillars_of_Sustainable_Development_in_the_Context_of_Ghanaian_SMEs
18. Stronza, A. L., Hunt, C. A., Fitzgerald, L. A. (2019). Ecotourism for Conservation? *Annual Review of Environment And Resources*, 44(1), 229-253. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-101718-033046>
19. Tisdell, C. A. (1996) Ecotourism, Economics, and the Environment: Observations from China. *Journal of Travel Research*, 34 (4), 11-19. Retrieved 27.01.2021 from https://www.researchgate.net/publication/249701000_Ecotourism_Economics_and_the_Environment_Observations_from_China
20. Tisdell, C. A., Wilson, C. (2005). Perceived Impacts of Ecotourism on Environmental Learning and Conservation: Turtle Watching as a Case Study. *Environment, Development and Sustainability*, 7 (3), 291-302. <https://doi.org/10.1007/s10668-004-7619-6>
21. Triarchi, E., Karamanis, K. (2017). Alternative Tourism Development: A Theoretical Background. *World Journal Of Business And Management*, 3(1), 35-54. <https://doi.org/10.5296/wjbm.v3i1.11198>
22. UNWTO (2021) Economic contribution of Tourism and beyond: Data on the economic contribution of Tourism. Retrieved 11.03.2021 from <https://www.unwto.org/statistic-data-economic-contribution-of-tourism-and-beyond>
23. Vainikka, V. (2013). Rethinking Mass Tourism. *Tourist Studies*, 13(3), 268-286. <https://doi.org/10.1177/1468797613498163>
24. Yu, X., Kim, N., Chen, C., Schwartz, Z. (2012). Are You a Tourist? Tourism Definition from the Tourist Perspective. *Tourism Analysis*, 17(4), 445-457. <https://doi.org/10.3727/108354212X13473157390687>

Kopsavilkums

Rakstā pētīti ekotūrisma jēdzieni, veidi un tā ietekme uz ilgtspējīga tūrisma attīstību. Tūrisms attiecas uz darbībām un procesu brīvā laika pavadīšanai ārpus savas patstāvīgās dzīves vietas, dažādu motīvu dēļ. Ekotūrisms pēdējos gados kļuvis par vienu no populārākajiem tūrisma veidiem visā pasaulē, Ekotūrisma attīstību atbalsta ļoti daudzas pasaules valstis, jo tas dod papildus ienākumus vietējo reģionu valsts budžetā. Ekotūrisms ir piedzīvojis milzīgu izaugsmi, jo klimata pārmaiņu radīto draudu vidū ir pieaugusi nepieciešamība saudzēt vidi. Ekotūrisms kā rīks ir palīdzējis saglabāt vidi un dabu neatkarīgi no pastiprinātām aktivitātēm, kā rezultātā palielinās uzņēmumu darbību un iedzīvotāju skaits. Ir arī daudzi veidi, kā ekotūrisms atbalsta uzņēmējdarbību un veicina ekonomisko stabilitāti, piemēram, rada ienākumus no pakalpojumu un produktu pārdošanas, kā arī rada nodarbinātību vietējiem iedzīvotājiem. Tādējādi nozarei ir būtiska ietekme uz vietējo uzņēmējdarbību un attīstību. Ļoti svarīgi, lai gan valsts, gan reģionu un vietējā līmenī uzņēmējdarbība orientētos uz ekotūrisma attīstību, jo tas saglabātu vidi un dabu. Tūrisma uzņēmumiem savi produkti jāorientē ekotūrisma attīstības virzienā, kas var dot arī būtiskus ienākumus.

EFEKTĪVA MAZKVALIFICĒTA PERSONĀLA VADĪŠANA BABĪTES VIDUSSKOLĀ

EFFECTIVE MANAGEMENT OF LOW-QUALIFIED STAFF IN BABITE SECONDARY SCHOOL

Pēteris Rutulis

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, pk09024@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja Dr. oec. **Anda Zvaigzne**

Abstract. *The demand for low-qualified labour has been declining in recent years, however, there are still institutions where a large number of employees are low-qualified workers. In the field of personnel management, effective personnel management is important, however, it is the management of a low-qualified workforce that can be a challenge. Unlike a highly skilled workforce, there may be problems with perception, performance, accountability, execution of orders and even interactions with each other. Novelty is based on the concept of efficiency and measuring efficiency in low-qualified workforce management, summarizing and analysing the factors influencing job performance and the skills and competencies existing and necessary for management to assess personnel management as effective. By analysing the current situation in Babīte Secondary School, it is possible to obtain specific facts about the existing shortcomings in order to model the effective management process in the school.*

Keywords: *efficiency, high school, low-qualified workforce, personnel management.*

Ievads

Mazkvalificēts darba spēks ir plaši lietots termins, jo īpaši pēdējos gados, kad tiek runāts par nodarbinātības tendencēm un atšķirīgas kvalifikācijas darbaspēka pieprasījumu. Ja no vienas puses ir darba devēji ar vajadzībām pēc noteikta darbaspēka, kas ne vienmēr ir pieejams un pietiekošs, veidojot situācijas, kad mazkvalificēts darbaspēks tiek ievests pat no citām valstīm. No otras puses šajā situācijā ir pats mazkvalificētais darbaspēks - cilvēki ar zemām un nepietiekošām zināšanām, lai ieņemtu augsti kvalificētus amatus. Situācijā, ja ir līdzsvars starp mazkvalificētā darbaspēka īpatsvaru un nodarbinātības iespējām, tad lielākā vai mazākā pilsētā vai novadā nepastāv problēmas. Savukārt, ja mazkvalificēta darbaspēka īpatsvars ir lielāks par darba iespējām, tad var runāt par darba tirgus problēmu.

Skola ir izglītības iestāde, kurā strādā daudzi speciālisti - profesionāļi ar augstāko izglītību, ar ļoti labām zināšanām un prasmēm. Tāpat jebkura skola pēc tehniskiem parametriem ir ļoti liela ēka ar daudzām un plašām telpām un ir nepieciešams darbaspēks, lai šīs telpas uzturētu tehniskā un vizuālā kārtībā un tīrībā. Skolā ir daudz mazkvalificēta personāla, tādējādi svarīgi pētīt, kas ir specifiskie faktori, kas raksturo šī personāla grupu, kā tai raksturīgās iezīmes ietekmē darba izpildi un kādām zināšanām un kompetencēm jāpiemīt šo darbinieku tiešajam vadītājam.

Raksta **mērķis** ir aktualizēt mazkvalificēta darbaspēka vadības problēmas.

Pētījuma **uzdevumi** ir:

- 1) definēt jēdzienu efektīvs un raksturot efektīvu personāla vadību;
- 2) raksturot pastāvošo mazkvalificēta darbaspēka problemātiku valstī;
- 3) pētīt mazkvalificēta darbaspēka portretu skolā;
- 4) raksturot efektīvas personāla vadības nosacījumus skolā.

Pētījuma **objekts**: efektīva personāla vadība skolā.

Pētījuma **priekšmets**: mazkvalificēta personāla vadība skolā.

Pētījuma **hipotēze** – zemāka personāla kvalifikācija negatīvi ietekmē efektīvu personāla vadību.

Pētījuma laika periods – 2021.gada janvāris.

Pētījumā pielietotās **metodes** – teorētiskās literatūras un pētījumu analīze.

Jēdziens efektīvs un efektīva personāla vadība

Jebkura procesa gaitai ir jābūt efektīvai, vai vismaz jātiecas uz to. Arī runājot par personāla vadību – tā var būt dažāda, tostarp, efektīva vai neefektīva un to ietekmē dažādi faktori. Lai spētu izprast, kas ir efektīva personāla vadība, sākotnēji jāapskata jēdziens *efektīvs* un *efektivitāte*.

Efektīvs ir tāds, kas ļauj sasniegt rezultātu, lietderīgi izmantojot resursus. *Efektivitāte, iedarbīgums* ir pakāpe, kādā sistēma vai tās sastāvdaļas sasniedz vēlamu rezultātu (izpilda savas funkcijas) salīdzinājumā ar resursu patēriņu. Savukārt pakāpi, kādā sistēma vai tās sastāvdaļas sasniedz vēlamu rezultātu salīdzinājumā ar resursu patēriņu, mēra ar dažādu rādītāju palīdzību. Tādējādi efektivitāte ir arī rādītājs, ar kura palīdzību mēra pakāpi, kādā sistēma vai tās sastāvdaļas sasniedz vēlamu rezultātu (izpilda savas funkcijas) salīdzinājumā ar resursu patēriņu (Vvk.lv, 2012).

Lai spētu noteikt, vai personāla vadīšana ir efektīva, vai nav, nepieciešams mērīt efektivitāti, jeb veikt novērtēšanu, tomēr, ne vienmēr to ir iespējams viegli paveikt. I. Ozoliņa-Ozola (2011) veicot literatūras analīzi par cilvēkresursu vadīšanas efektivitātes novērtēšanas problēmām, izvirza sekojošus principus cilvēku resursu vadīšanas novērtēšanai:

- 1) jābalstās ne tikai uz cilvēku resursu vadīšanas struktūrvienību vai attiecīgo speciālistu darbības novērtēšanu, bet jāaptver arī organizācijas augstākās vadības un lineāro vadītāju atbalsts;
- 2) jānosaka prioritātes: cilvēku resursu vadīšanas funkcijām un to novērtēšanas rādītājiem atsevišķi jāpiešķir svarīguma līmenis atkarībā no to ietekmes uz organizācijas mērķiem;
- 3) jāatšķir cilvēku resursu vadīšanas sistēmas komponentes un to novērtēšanā jāpielieto atbilstoša metodoloģija;
- 4) jāievieš tādi novērtēšanas rādītāji, kas parādītu konkrēti, cik daudz cilvēku resursu vadīšanas plāni vai programmas uzlabo organizācijas darbības rādītājus (peļņu, darba produktivitāti, klientu apmierinātības līmenis u.c.), (Ozoliņa - Ozola, 2011).

Lai novērtētu cilvēku resursu vadīšanas efektivitāti, var izmantot tādu rādītāju sistēmu, kurā rādītāji sākotnēji ir sadalīti divos blokos:

1. bloks - vispārējie rādītāji, lai novērtētu kopējo situāciju cilvēku resursu vadīšanā organizācijā.
2. bloks - konkrētie rādītāji, lai novērtētu atsevišķu cilvēku resursu vadīšanas funkciju realizāciju. Attiecībā uz pirmā bloka rādītājiem, tad tie ir dalāmi divās rādītāju grupās:
 1. grupa –rādītāji, kas atspoguļo cilvēku resursu vadīšanas stratēģisko līmeni(organizācijas darbības efektivitātes galveno rādītāju sasniegšanas līmenis);
 2. grupa –rādītāji, kas atspoguļo cilvēku resursu vadīšanas taktisko un operatīvo līmeni (personāla darba produktivitātes un kvalitātes līmenis; likumdošanas prasību ievērošana; personāla apmierinātības līmenis ar darbu; darba kavējumu biežums un prombūtnes līmenis; personāla mainības līmenis; darba konfliktu biežums un iemesli; personāla sūdzību biežums un raksturs; darba traumatisma un profesionālās saslimstības līmenis), (Ozoliņa - Ozola, 2011).

Pētījumā par stratēģiskās personāla vadības efektivitātes novērtējumu, norādīts uz nepieciešamību novērtēšanā izmantot kvantitatīvus un kvalitatīvus rādītājus (Kryshchanovych et al., 2019), tādējādi svarīgi ne tikai runāt par novērtēšanu un tai izmantotajām metodēm, bet arī pārdomāt, kā to veikt praksē – pielāgojot katrai institūcijai. Lai veiktu praktisko pētījumu, svarīgi pārdomāt kādas būs atbilstošākās metodes kvantitatīvam pētījumam un kādas - kvalitatīvajam.

Mazkvalificēta darbaspēja problemātika

Kā jau darba ievadā tika norādīts, tad runājot par mazkvalificētu darbaspēku, viens no aspektiem ir nodarbinātības problēmas, kad tieši mazkvalificēta darbaspēka apjoms pieaug, lai gan ar katru gadu pieaug pieprasījums pēc augsti kvalificēta darbaspēka noteiktās jomās. Lai arī raksturojot ekonomisko attīstību, augsti kvalificēta darba piedāvājumu pieaugums vērtējams kā pozitīvs, tas rada ietekmi uz zemu darbaspēku. Tā Lielbritānijā veiktais pētījums (2019) parādīja, ka lai gan zemas kvalifikācijas darbinieki gūst labumu no augstāka nodarbinātības līmeņa, darbs bieži ir slikti apmaksāts un samazinās vidējā alga (Lee, Clarke, 2019).

Atbilstoši Starptautiskai standartizētai profesiju klasifikācijai (ISCO) par zemu prasmju

profesijām (1. prasmju līmenis) tiek definētas devītās pamatgrupas profesijas –vienkāršās profesijas, kuru pamatuzdevumi ir saistīti ar vienkāršu, manuālu un atkārtotu darbu veikšanu. Jāatzīmē, ka šīm profesijām minimālās izglītības prasības lielā mērā atbilst pirmsskolas un pamatizglītības pirmā posma līmenim, un pamatdarba veikšanai nav nepieciešamas īpašas darba kompetences vai iemaņas. To lielā mērā apstiprina arī darbaspēka pieprasījuma sadalījums profesiju griezumā - vairāk nekā 1/3 (35%) no nodarbinātajiem iedzīvotājiem ar pamatizglītību un zemāku izglītības līmeni 2018.gadā bija nodarbināti vienkāršajās profesijās. Tikmēr lielākais nodarbināto īpatsvars ar pamatizglītību un zemāku izglītību no kopējā nodarbināto skaita bija kvalificētu mežsaimniecības un lauksaimniecības profesiju pamatgrupā (23%), (*Ozols, 2019*). Tāpat mazkvalificēts darbaspēks attiecināms uz personām ar zemu izglītības līmeni.

Kā norāda I. Helmane (2018) runājot par darba tirgus izaicinājumiem, tad līdz 2025. gadam vislielākais pieprasījums tiek prognozēts pēc augstākās kvalifikācijas dabaszinātņu, IKT un inženierzinātņu speciālistiem. Tāpat viena no darba tirgus problēmām ir liels mazkvalificēta darbaspēka īpatsvars. Pašlaik vairāk nekā 85 000 jeb aptuveni 9% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem ir pamatizglītība vai nepabeigta pamatizglītība. Turklāt nav arī paredzams, ka tuvākajā nākotnē šo cilvēku īpatsvars varētu samazināties (*Helmane, 2018*). I. Veipa (2018) prognozē, ka sagaidāms, ka līdz 2030. gadam darbavietu skaits ar zemām prasībām pēc izglītības samazināsies gandrīz par 1/5 daļu (*Veipa, 2018*).

Lai arī mazkvalificēta darbaspēka pieprasījums atbilstoši prognozēm samazināsies, tad šobrīd joprojām pastāv situācija, kad arī mazkvalificēta darbaspēka var trūkt. Pēc LETA (2019) datiem, 63 % uzņēmēju Latvijā ir saskārušies ar mazkvalificēta darbaspēka trūkumu (*LETA, 2019*). Jānorāda, ka atšķirīgās situācijas var būt saistītas gan ar konkrēto jomu, kura nepieciešami speciālisti, gan ar vidi – iespējām noteiktā vidē atrast nepieciešamos/ atbilstošus darbiniekus. Jānorāda, ka darbā apskatītā Babītes vidusskola atrodas Pierīgā – Babītes novada teritoriālajā centrā Piņķos. ņemot vērā, ka mazkvalificētajam darbaspēkam arī atalgojums ir zemāks, tad piesaistīt darbiniekus no citām teritorijām (Rīgas, Jūrmalas vai citiem novadiem) varētu būt grūtāk. Tādējādi var būt situācijas, kad grūti atrast mazkvalificētu darbaspēku, gan arī situācijas, kad vietējā novadā ir daudz mazkvalificēta darbaspēka (tā, piemēram, šobrīd, kad Covid-19 izplatības ierobežošana ir veicinājusi bezdarbu).

Mazkvalificēts darbaspēks skolā

Pētot mazkvalificēta darbaspēka iezīmes un raksturojumu, apskatot pieejamos pētījumus par mazkvalificētu darbaspēku, var secināt, ka lielākoties mazkvalificēts darbaspēks tiek raksturots tieši no profesiju klasifikatora viedokļa. Kā jau iepriekš tika norādīts, tad profesionālo grupu nošķiršanai tiek izmantots Starptautisko profesiju klasifikācija (ISCO-88). Mazkvalificēto personu kategorija tiek ietverta ISCO kategorijā “Pamatdarbības”. Sākotnējās profesijas tiek uzskatītas par tādām, kurām nepieciešams ISCED 1. līmenis, kas atbilst pamatskolas līmenim (*Gallie et al., 2009*). Tādējādi raksturojot mazkvalificētu darbaspēku, pētnieki vērš uzmanību uz darba īpašībām, nevis individuālajām kompetencēm. Tādējādi arī pētot mazkvalificētu darbinieku daudz tiek pievērsta uzmanība pārkvalifikācijai un apmācībai.

Raksturojot mazkvalificētu darbaspēku skolā, jānorāda, ka tas ir skolas tehniskais personāls – tehniskie darbinieki, apkopēji, garderobisti, apsargi. Raksturojot šos speciālistus, var raudzīties no profesijas viedokļa, tomēr, ņemto vērā, ka pētījums tiek veikts noteiktā bāzes vietā un konkrētā kolektīvā, lai tas būtu kvalitatīvs un atainotu visus personāla vadības problēmjautājumus skolā, vienlīdz svarīgas ir individuālās kompetences, attieksmes, pat rakstura iezīmes. Tādējādi, praktiski pētot mazkvalificēta personāla vadību skolā, sākotnēji nepieciešams izvirzīt visus faktorus, kas ietekmē personāla vadību (ne tikai profesionālos, bet arī personīgos aspektus).

Arī teorija paredz iespēju noteikt ne tikai profesionālās un tehniskās zināšanas, darba pieredzi un spējas, bet arī prasības iedalot – profesionālajās spējās un personīgajās iezīmēs, kas ir spēja strādāt komandā, mobilitāte, spēja strādāt ar lielu slodzi u.tml. (*Vorončuka, 2009, 87-88*). Tādējādi var secināt, ka vienlīdz nozīmīgi darba izpildes vērtēšanā var būt arī personīgo spēju un īpašību nosacījumi.

Plānojot un modelējot personāla vadības efektivitātes celšanu, svarīgs nosacījums ir kvalifikācijas celšana, izglītošana un apmācība. Lai arī pirms praktiskā pētījuma nevar izvirzīt konkrētus tematus,

jānorāda, ka pieejamie pētījumi apstiprina mazkvalificētā personāla motivāciju iesaistei mācībās. Tā Pētījums par mazkvalificētu darbinieku iesaistīšanu mācībās darba vietās parādīja, ka gandrīz visos gadījumos darbinieki vēlas iesaistīties apmācībās, tāpat viņi novērtē un atzīst prasmju uzlabošanas un kvalifikācijas iegūšanas nozīmi (*McQuaid et al., 2012*). Tādējādi, izpētot mazkvalificētu speciālistu darba izpildi attiecībā pret darba pienākumiem un attieksmi pret darbu, kā arī apkopojot viedokļus par personīgajām īpašībām, kas pašu speciālistu redzējumā negatīvi ietekmē darba izpildi, var modelēt nepieciešamos pasākumus personāla vadības efektivitātes paaugstināšanai.

Efektīva personāla vadība skolā

Runājot par personāla vadību, svarīgi norādīt uz tās nozīmi visas iestādes darbībā. Gan uzņēmējdarbībā, gan pašvaldību un valsts iestāžu darbībā, liela loma tam, kā konkrētais uzņēmums vai iestāde darbojas būs atkarīga no tā, kādi darbinieki tajā strādās un cik efektīva būs šo darbinieku vadība.

Apskatot aktuālos pētījumus, jānorāda, ka nav pieejami pētījumi par mazkvalificētu darbinieku vadību skolā. Ir pieejami pētījumi par personāla vadību (*personnel management*) vai cilvēkresursu vadību (*human resource management*). Tā, piemēram, 2017.gada pētījumā par personāla vadību un cilvēkresursu vadību tiek pausta atziņa, ka organizācijas darbība ir atkarīga no tās cilvēkresursu iespējām. Tieši darbinieku zināšanas un pieredze ir konkurences priekšrocību avots (*Ahammad, 2017*). Savukārt raksturojot personāla vadību skolā, pētījumos tiek apskatīta skolas vispārējā personāla vadības ietekme uz skolas darbību, neizdalot mazkvalificētos darbiniekus, bet koncentrējoties tieši uz izglītības procesa realizētājiem. Tā 2019.gada pētījumā par personāla vadības ietekmi uz skolu sistēmas ietekmi tika secināts, ka personāla vadība ir neatņemama skolas sistēmas daļa un ir tikpat nozīmīga kā pašas skolas izveide (*Nonye et al., 2019*).

Analizējot efektīvu personāla vadību skolā, viennozīmīgi būtiska nozīme ir konkrētajam personāla vadības speciālistam- viņa profesionālajām zināšanām un prasmēm. Tādēļ būtiski ir apskatīt personāla vadītāja lomu, nosakot, kādam ir jābūt labam personāla vadītājam. Tādējādi no teorētiskā aspekta runājot par personāla vadību, lai efektīvi vadītu cilvēkus, nepieciešams izmantot gan pārvaldīšanas (plānošana, analīze, apmācības, uzraudzīšana, novērtēšana, organizēšana un kontrole), gan līdera prasmes (*Hellers, 2005, 170*). Lai veiktu praktisko pētījumu par efektīvu mazkvalificēta darbaspēka vadīšanu, nepieciešams apzināt arī personāla vadītāja prasmes. Tikai daudzpusīgi un pilnīgi dati ļaus modelēt nepieciešamās darbības personāla vadības efektivitātes celšanai.

Secinājumi un priekšlikumi

Veicot teorētisko pētījumu, darba autors nonāca pie sekojošiem secinājumiem:

1. Lai spētu noteikt, vai personāla vadīšana ir efektīva, vai nav, nepieciešams mērīt efektivitāti, jeb veikt novērtēšanu. Lai novērtētu cilvēku resursu vadīšanas efektivitāti, var izmantot tādu rādītāju sistēmu, kurā rādītāji sākotnēji ir sadalīti divos blokos: 1. bloks - vispārējie rādītāji, lai novērtētu kopējo situāciju cilvēku resursu vadīšanā organizācijā un 2. bloks - konkrētie rādītāji, lai novērtētu atsevišķu cilvēku resursu vadīšanas funkciju realizāciju.
2. Plānojot novērtēšanu, svarīgi arī pārdomāt, kā to veikt praksē – pielāgojot katrai institūcijai.
3. Pašlaik vairāk nekā 85 000 jeb aptuveni 9% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem ir pamatizglītība vai nepabeigta pamatizglītība. Lai arī mazkvalificēta darbaspēka pieprasījums atbilstoši prognozēm samazināsies (līdz 2030.gadam par 1/5), tad šobrīd joprojām pastāv situācija, kad arī mazkvalificēta darbaspēka var trūkt. Pēc LETA datiem, 63% uzņēmēju Latvijā ir saskārušies ar mazkvalificēta darbaspēka trūkumu.
4. Profesionālo grupu nošķiršanai tiek izmantots Starptautisko profesiju klasifikācija (ISCO-88). Mazkvalificēto personu kategorija tiek ietverta ISCO kategorijā "Pamatdarbības". Raksturojot mazkvalificētu darbaspēku, pētnieki vērš uzmanību uz darba īpašībām, nevis individuālajām kompetencēm.
5. Mazkvalificēts darbaspēks skolā ir skolas tehniskais personāls – tehniskie darbinieki, apkopēji, garderobisti, apsargi.

6. Nav pieejami pētījumi par mazkvalificētu darbinieku vadību skolā. Ir pieejami pētījumi par personāla vadību vai cilvēkresursu vadību, kas vispārēji norāda uz personāla vadības nozīmi visas organizācijas darbībā. Tāpat skolā tā tiek raksturota kā neatņemama skolas sistēmas daļa.

Atbilstoši veiktajiem secinājumiem, var izvirzīt sekojošus priekšlikumus tālākā pētījuma izstrādei:

1. Plašāk analizēt efektivitātes jēdzienu un detalizētāk aprakstīt efektīvas personāla vadības noteikšanas procesu.
2. Uzskaitīt konkrētajam skolas mazkvalificētajam personālam amatam nepieciešamās zināšanas un prasmes un mazkvalificētā personāla vadītāja kompetences.
3. Lai novērtētu mazkvalificēta personāla vadīšanu skolā, nepieciešams veikt praktisku pētījumu, izmantojot kvantitatīvu pētījuma metodi (aptauju) un kvalitatīvu (intervēšanu).

Izmantotie avoti un literatūra

1. Ahammad, T. (2017). Personnel Management to Human Resource Management: How HRM Functions? *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 13 (9), 412-420. doi: 10.17265/1548-6583/2017.09.004
2. Gallie, D., Inanc, H., Williams M. (2009) *The vulnerability of the low-skilled*. Retrieved 07.01.2021 from [http://eprints.lse.ac.uk/46692/1/_libfile_REPOSITORY_Content_Williams,%20M_The%20vulnerability%20of%20the%20low-skilled_The%20vulnerability%20of%20the%20low-skilled%20\(LSE%20RO\).pdf](http://eprints.lse.ac.uk/46692/1/_libfile_REPOSITORY_Content_Williams,%20M_The%20vulnerability%20of%20the%20low-skilled_The%20vulnerability%20of%20the%20low-skilled%20(LSE%20RO).pdf)
3. Hellers, R. (red.), (2005). *Vadībzinības rokasgrāmata*. Rīga: Zvaigzne ABC.
4. Helmane, I. (2018). *Darba tirgus izaicinājumi: demogrāfija, izglītība un reģionālās atšķirības*. <https://lvportals.lv/norises/296962-darba-tirgus-izaicinajumi-demografija-izglitiba-un-regionalas-atskiribas-2018>, sk. 06.01.2021.
5. Kryshantovych, M., Kapitanets, S., Filina, S., Oleksiuk, N., Prodius, O. (2019). Assessment of the Effectiveness of Strategic Personnel Management of the Company. *Academy of Strategic Management Journal (ASMJ)*, 18 (1), 1-6. Retrieved 01.06.2021 from <https://www.abacademies.org/articles/assessment-of-the-effectiveness-of-strategic-personnel-management-of-the-company-8622.html>
6. Lee, N., Clarke, S. (2019). Do Low-Skilled Workers Gain From High-Tech Employment Growth? High-Technology Multipliers, Employment and Wages in Britain. *Research Policy*, 48 (9). <https://doi.org/10.1016/j.respol.2019.05.012>
7. LETA (2019). *Aptauja: Uzņēmējiem problēmas atrast gan augsta ranga darbiniekus, gan melnstrādniekus*. <https://nra.lv/ekonomika/latvija/299216-aptauja-uznemejiem-problemas-atrast-gan-augsta-ranga-darbiniekus-gan-melnstradniekus.htm>, sk. 07.01.2021.
8. McQuaid, R., Raeside, R., Canduela, J., Egdell, V. (2012). *Engaging low skilled employees in workplace learning*. Retrieved 07.01.2021 from <https://dera.ioe.ac.uk/14577/1/evidence-report-43-engaging-low-skilled-employees-in-workplace-learning.pdf>
9. Nonye, A. J., Owan, V. J., Ekpe, M. B. (2019). Personnel Management: Implications for the Effectiveness of the School System. *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS)*, 3(10), 392 – 395. DOI:10.2139/ssrn.3194793
10. Ozoliņa-Ozola, I. (2011). Cilvēku resursu vadīšanas efektivitātes novērtēšanas problēmas. *Ekonomika un Uzņēmējdarbība*, 21, 67-75. <file:///C:/Users/Anita/Downloads/pub12510-1.pdf>, sk. 06.01.2021.
11. Ozols, N. (2019). *Mazkvalificētais darbaspēks Latvijā*. <https://www.em.gov.lv/lv/media/535/download>, sk. 06.01.2021.
12. Veipa, I. (2018). *Profesionālā izglītības loma darbaspēka sagatavošanā Latvijas reģioniem. Promocijas darbs*. https://du.lv/wp-content/uploads/2018/03/2018_Veipa_Promocijas-darbs_Professionalas-izglitibas-loma.pdf, sk. 07.01.2021.
13. Vorončuka, I. (2009). *Personāla vadība*. Rīga: LU.
14. Vvk.lv (03.09.2012). *Efekts, efektivitāte*. <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=232&id=771&PHPSESSID=f2f2>, sk. 06.01.2021.

Summary

The paper is a theoretical research on the topic of the master's thesis, which substantiates the topicality of the topic, outlines the research directions and determines the methods to be used. The paper describes the concept of efficiency, at the same time depicts the process of measuring efficiency - the division of binding indicators into blocks. Although the indicators indicated in the specific blocks outline the necessary data, it is very important to conduct an in-depth theoretical and practical study that summarizes all the relevant information to determine the effective management of low-qualified personnel.

The paper examines the available research on low-qualified staff, the role of staff management in the overall operation of the company, including the school. Admittedly, there is a lack of specific research on the management of low-qualified staff in the school, because, first of all, when talking about the school, the educational function is considered as a priority. On the other hand, a complete analysis of the characteristics of low-qualified staff lacks research on individual competencies, as the available research looks at low-qualified staff from the point of view of professions. The theory envisages the development of professional knowledge and skills for the staff, as well as the determination of personal qualities, thus both effective personnel management and good work performance are influenced by multifaceted factors.

ĀRPAKALPOJUMU GRĀMATVEDĪBAS TIRGUS ATTĪSTĪBA UN TENDENCES LATVIJĀ *DEVELOPMENT OF THE OUTSOURCE ACCOUNTING MARKET AND TRENDS IN LATVIA*

Dace Sņikere-Kļitko

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, dace.snikere@gmail.com, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja Dr.oec. *Iveta Mietule*

Abstract. *Since 2008, the outsourced accounting industry in Latvia has grown and developed rapidly. The use of outsourced accounting is an opportunity for companies to save money and increase their competitiveness because these enterprises can pay all attention to business growth and cut costs for in-house accountants. The author has studied the market of outsourced accounting services in Latvia, its saturation, development trends, as well as possible future development scenarios of the industry, based on trends in the world and IT innovations. The article summarizes statistics on companies operating in the industry, the largest “players” in the industry, and their distribution by counties. Case study shows market saturation in different regions of Latvia. The development of technologies and possibility to work remotely have contributed to the popularity of the profession, which in turn as contributed to the growth of the industry.*

Keywords: *accounting, accounting trends, bookkeeping, outsource accounting, outsourcing, third-party provider.*

Ievads

Pēc 2008. gada krīzes uzņēmumi meklēja veidus, kā optimizēt izmaksas un uzlabot likviditāti, ārpalpojumu izmantošana kļuva par vienu no populārākajiem virzieniem kā uzņēmumam ietaupīt un maksāt tikai par to, ko patērē. Saskaņā ar Nodarbinātības valsts aģentūras datiem šajā laikā viena no vislielākajām darba meklētāju grupām bija grāmatveži.

Rakstā ir izpētītas ārpalpojumu grāmatvedības attīstības tendences Latvijā, kopš šāda pakalpojuma rašanās līdz mūsdienām, kā arī prognozēti attīstības virzieni nākotnē. Raksta mērķis ir apkopot pieejamo informāciju grāmatvedības ārpalpojumu sniedzējiem, to koncentrāciju pa reģioniem, lielākajiem uzņēmumiem, izpētīt un prognozēt pakalpojuma attīstības tendences un nozares iespējamus attīstības virzienus.

Hipotēze - grāmatvedības ārpalpojums ir pakalpojums ar strauji augošu pieprasījumu mūsdienu nepastāvīgajā un nemitīgi mainīgajā uzņēmējdarbības vidē, kam ir potenciāls izkonkurēt štata grāmatvežus.

Mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti sekojoši uzdevumi:

1. Analizēt pieejamo literatūru un statistiku par ārpalpojumu grāmatvedības uzņēmumiem.
2. Analizēt un prognozēt globālās nozares attīstības tendences un trendus.
3. Izveidot tirgus piesātinātības karti pa reģioniem, lai uzskatāmi redzētu pakalpojuma piedāvājumu.

Pētījumā izmantotās metodes ir aprakstošā metode, matemātiskās statistikas metode un loģiski konstruktīvā metode.

Grāmatvedības ārpalpojumu nozares apskats

Grāmatvedība kā nozare ir ar senu vēsturi. Kopš radās pirmie uzņēmumi un saimnieciskās darbības veicēji, radās nepieciešamība pēc grāmatvedības kārtošanas. Tā kā Latvijā likums “Par grāmatvedību” tika pieņemts 1992. gadā, uzskatāms, ka šajā laikā nozare sāka sakārtoties un radās arī grāmatvedības ārpalpojumu sniedzēji. Vecākais uzņēmums, kas Latvijā reģistrēts kā ārpalpojumu grāmatvedības

pakalpojumu sniedzējs, ko autoram izdevās atrast ir SIA “Leinonen”, kas uz 2019. gadu ir arī viens no lielākajiem spēlētājiem nozarē.

Tā kā dati par 2020. gadu ir pieejami tikai aktīvākajiem uzņēmumiem, kas jau nodevuši gada pārskatus, autore apkopoja datus par lielākajiem grāmatvedības pakalpojumu sniedzējiem 2019. gadā pēc apgrozījuma (sk. 1.tabulu).

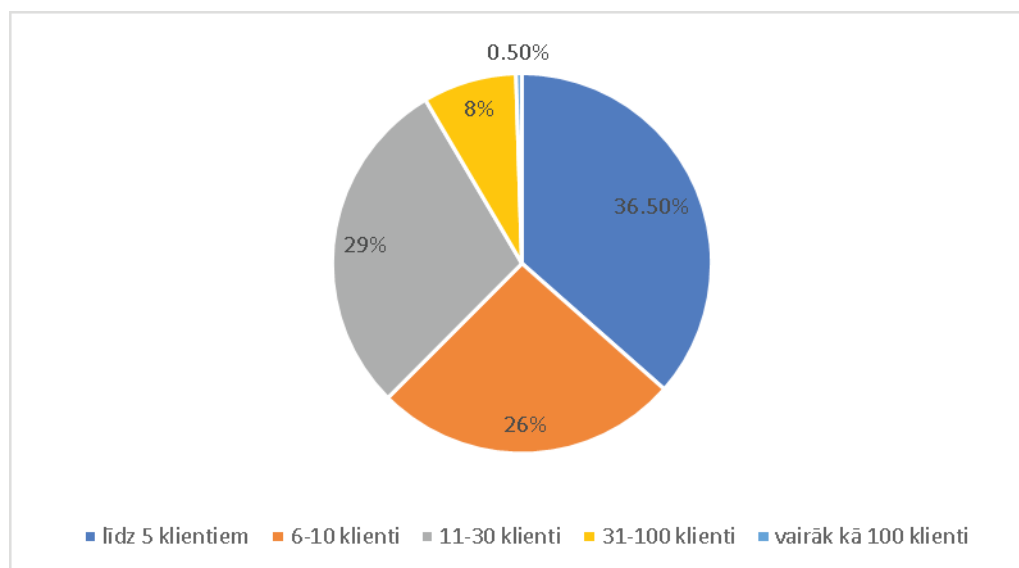
1.tabula

Lielākie grāmatvedības pakalpojumu sniedzēji pēc apgrozījuma 2019. gadā
(Firmas.lv, 2020)

Nr. p.k.	Uzņēmums	Apgrozījums, tūkst. EUR	Izmaiņas pret 2018. gadu, %	Peļņa, tūkst. EUR	Rentabilitāte, %	Darbinieku skaits
1.	Circle K Business Centre SIA	31511	9,66	637	2,02	628
2.	CRC Baltic SIA	2751	10,94	121	4,41	66
3.	Grant Thornton Baltic SIA	2062	2,61	302	14,63	64
4.	Leinonen SIA	2062	8,64	166	8,03	48
5.	RPH Business Support AS	1555	-8,28	76	4,86	37

Pārsteigums ir uzņēmuma “CIRCLE K Business Centre” SIA iekļūšana šajā topā, jo pierasts, ka šis uzņēmums asociējas ar degvielas tirdzniecību. Izpētot uzņēmumu sīkāk, autore noskaidroja, ka uzņēmums ir daļa no CIRCLE K grupas, kas dibināts 2012. gadā ar mērķi sniegt centralizētus grāmatvedības un finanšu pakalpojumus saviem uzņēmumiem 8 valstīs. Līdz ar to šo uzņēmumu nevar uzskatīt par konkurentu grāmatvedības ārpakalpojumu tirgū, kā pārējos, jo tas apkalpo tikai savas grupas uzņēmumus. Izpētot otrās vietas ieguvēju, autore secināja, ka šis uzņēmums arī vairs nedarbojas grāmatvedības pakalpojumu jomā, bet ir pārprofilējies uz dzīvojamo un nedzīvojamo ēku būvniecību, līdz ar to arī netiek uzskatīts par konkurentu nozarē. Uzņēmums Leinonen SIA ar 48 darbiniekiem spējis sasniegt tādu pašu apgrozījumu kā Grant Thornton Baltic SIA, taču tā rentabilitāte ir teju uz pusi zemāka, kas saistīts ar lielākām saimnieciskās darbības izmaksām.

Pēc Valsts ieņēmumu dienesta datiem uz 31.12.2018. Latvijā bija 7282 ārpakalpojuma grāmatveži - šajā skaitā iekļautas visas saimnieciskās darbības formas - SIA, IK, Biedrības, saimnieciskās darbības veicēji, ZS (*Bilance, 2019*). Autore parāda cik vidēji uzņēmumu apkalpo viens ārpakalpojuma sniedzējs (sk. 1.attēku).

1.attēls. Ārpakalpojumu grāmatvežu apkalpoto klientu skaits 2018. gadā (Bilance, 2019)

Lielākā daļa jeb 36,5% no pakalpojumu sniedzējiem apkalpo līdz 5 klientiem. Jaunais grāmatvedības likums panāks to, ka šādi mazie uzņēmumi un saimnieciskās darbības veicēji beigs savu darbību, jo prasības būs tik augstas un papildus izdevumi pietiekami lieli, lai nebūtu rentabli apkalpot līdz 5 klientiem. Tikai 0,5% no ārpakalpojumu sniedzējiem apkalpo vairāk kā 100 klientus.

Situācija uz 2018. gada augustu ir tāda, ka no Valsts ieņēmumu dienestā iesniegtajiem uzņēmumu gada pārskatiem 38,9% bija sagatavojuši ārpakalpojumu grāmatveži, kamēr 2016. gadā 36% gada pārskatu bija gatavojuši ārpakalpojumu sniedzēji (*Bilance, 2019*). 2018. gadā 15,9% gada pārskatos nebija norādīts, kas sagatavojis pārskatu - līdz ar to var pieņemt, ka daļu šo pārskatu ir gatavojuši ārpakalpojuma grāmatveži. Praksē ir biežas situācijas, kad uzņēmumam ir savi grāmatveži, bet gada slēguma dokumentus tie izvēlas uzticēt veikt ārpakalpojumu sniedzējiem. Pēc grāmatvežu licencēšanas ieviešanas daļa no esošajiem ārpakalpojumu uzņēmumiem, īpaši mazākie, varētu sākt strādāt pelēkā zonā un turpināt apkalpot uzņēmumus, taču atskaitēs un publiski pieejamajā informācijā parādīsies, ka grāmatvedību kārtu uzņēmuma valdes loceklis. Pašlaik likums neregulē to, ka vienīgajam valdes loceklim, kas ir arī dalībnieks būtu jāpierāda sava kompetence un kvalifikācija grāmatvedībā, kā tas ir ar ārpakalpojumu grāmatvežiem, līdz ar to jaunā Grāmatvedības likuma pieņemšana varētu izskatīties labi tikai uz papīra un reāli nozari nesakārtos. Lai gan dati par 2020. gadu vēl nav pieejami, jo ne visi uzņēmumi uz raksta tapšanas brīdi ir iesnieguši gada pārskatus, autore prognozē, ka 2020. gadā Covid-19 izraisītās krīzes dēļ daļa grāmatvedības ārpakalpojumu sniedzēju būs beiguši savu darbību - īpaši mazie uzņēmēji, kas apkalpo mikrosabiedrības, it īpaši tajās nozarēs, kur vēl aizvien pastāv liegums pilnvērtīgi darboties. Savukārt stabilāki uzņēmumi būs sākuši izmantot grāmatvedības ārpakalpojumus - šāds secinājums autoram ir no personīgās pieredzes, kad 2020. gadā klientu skaits pieauga par 110%. Klientu skaita pieaugums skaidrojams arī ar to, ka tika veiktas kolektīvās atļaušanas un izmanīgākie darbinieki nodibināja paši savus uzņēmumus. Tāpat likumdošanas izmaiņu dēļ liela daļa saimnieciskās darbības veicēju - mikrouzņēmuma nodokļa maksātāju laicīgi izvēlējās nomainīt šo režīmu un nodibināt sabiedrību ar ierobežotu atbildību, kas ir uzņēmuma ienākuma nodokļa maksātāji. Ja kārtot grāmatvedību vienkāršajā ierakstā saimnieciskās darbības veicējs varēja pats, tad divkāršajā ierakstā jau nepieciešama speciāla programmatūra un zināšanas, lai korekti veiktu grāmatvedības uzskaiti, līdz ar to šis apstāklis arī ietekmē klientu skaita pieaugumu.

2.tabulā atainoti dati par grāmatvedības ārpakalpojumu sniedzējiem un redzams, ka saimnieciskās darbības veicēji, kas sniedz šos pakalpojumus ir tikai uz pusi mazāk nekā sabiedrību ar ierobežotu atbildību. Dati par 2019. gadu ir provizoriski, taču redzams, ka pakalpojumu sniedzēju skaits sarūk, kas izskaidrojams jau ar pieminēto Covid-19 krīzi un likumdošanas izmaiņām.

2.tabula

Grāmatvedības pakalpojumu sniedzēju skaits un sadalījums 2013.-2019. gadā

(Centrālā statistikas pārvalde, 2021)

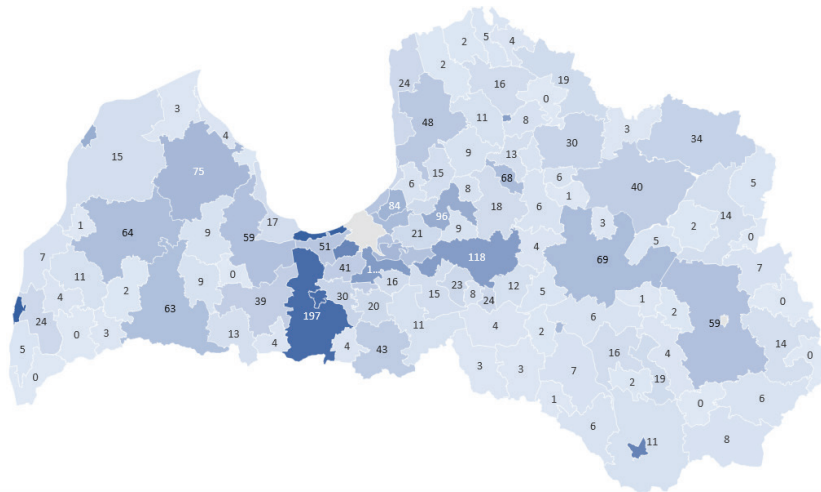
Sektorī, komercdarbības formas	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Tirgus sektors	4272	4485	4830	4890	4892	4881	4794
Ārpus tirgus sektors	3	3	3	3	3	1	1
Fiziskas personas - saimnieciskās darbības veicējas	1067	1147	1448	1493	1520	1401	1369
Zemnieku un zvejnieku saimniecības	7	1	2	1	2	2	2
Individuālie komersanti	119	116	111	116	108	107	108
Komersabiedrības (tirgus sektors)	3079	3221	3269	3280	3261	3370	3314

Kā redzams 2.tabulā pēc oficiālās statistikas 2018. gadā ir 4882 reģistrēti pakalpojumu sniedzēji. Saskaņā ar Lursoft datiem komersantu skaits, kas sniedz grāmatvedības ārpakalpojumus un to ir norādījuši kā savu pamatdarbības veidu ir 3571 uzņēmums (*Lursoft datu bāze, 2021*). Analizējot dažādu datu bāzu statistiku rodas nesakrītība starp Valsts ieņēmumu dienesta datiem un datu bāzu datiem. Starpība var veidoties sekojošu iemeslu dēļ:

- daļu uzņēmumu apkalpo ārpakalpojuma grāmatveži, taču savam uzņēmumam ir norādījuši citu NACE kodu;

- fiziskās personas sniedz grāmatvedības pakalpojumus bez reģistrēšanās Valsts ieņēmumu dienestā, taču gada pārskatos norāda savu vārdu, uzvārdu vai e-pastu, kas ļauj identificēt viņus kā pakalpojumu sniedzējus.

2.attēlā ir parādīti grāmatvedības pakalpojumu sniedzēji pa novadiem un pilsētām. Attēlā uzskatāmi parādīta lielākā grāmatvedības un juridisko pakalpojumu sniedzēju koncentrācija - kā redzams, to ir visvairāk lielajās pilsētās - Rīgā- 4029, kam seko Liepāja ar 216 uzņēmumiem, Jūrmala ar 215 uzņēmumiem.

2.attēls. Grāmatvedības un juridisko pakalpojumu sniedzēju skaits pa novadiem un lielākajām pilsētām 2019. gadā (autores veidots pēc Centrālā statistikas pārvalde, 2021)

Grāmatvedības ārpakalpojumu tirgus uzplauka pēc 2008. gada krīzes, kad uzņēmumi meklēja veidus kā ietaupīt līdzekļus un maksāt tikai par to, ko patērē. Mārketinga, IT un grāmatvedības pakalpojumi bija vieni no tiem, ko visvieglāk nodot izpildīt trešajām personām un ne tikai īstermiņā, bet ilgtermiņā ietaupīt līdzekļus uz algām, nodokļiem, darba vietas aprīkošanu, izglītojošiem semināriem, licencēm (*Kontu birža, 2009*). Pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem, salīdzinot ar 2015. gadu, uz 2020. gada beigām grāmatvedības ārpakalpojumu apgrozījums bija pieaudzis par 46.8%. 2. tabulā nav vērojams ļoti liels pakalpojumu sniedzēju skaita pieaugums salīdzinājumā ar 2015. gadu, 2019. gadā prognozēts pat samazinājums. Grāmatvedības pakalpojumu sniedzēju skaita samazināšanās izskaidrojama ar stingrākām prasībām, lai varētu sniegt pakalpojumus - sakārtotas noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas procedūras, licencēšana, kas stāsies spēkā 2021. gada jūlijā, obligātā civiltiesiskā apdrošināšana. Apgrozījuma pieaugums skaidrojams ar to, ka tirgū ir nostabilizējušies uzņēmumi, kas paplašinās un ir spējīgi apkalpot vairāk klientu. Autore prognozē, ka līdz ar obligāto licencēšanos pieaugs pakalpojumu cenas, jo sniedzēju skaits tiks ierobežots, līdz ar to piedāvājums nebūs tik liels un uzņēmumi varēs paaugstināt pakalpojumu cenas. Pašlaik situācija ir tāda, ka grāmatvedības ārpakalpojumu var sniegt jebkura persona, neatkarīgi no kvalifikācijas, jo to neviens nepārbauda, līdz ar to dažādi nekompetenti pakalpojumu sniedzēji piedāvā dempinga cenas, ar kurām solīdiem uzņēmumiem ir neiespējami konkurēt. Tāpat pašlaik netiek pārbaudīts fakts, vai grāmatvedim ir obligātā civiltiesiskā apdrošināšana - īpaši uz šo “grēko” saimnieciskās darbības veicēji, kas apdrošināšanu neiegādājas, līdz ar to izmaksas šādiem pakalpojumu sniedzējiem ir zemākas un var piedāvāt klientiem lētāku cenu.

3.tabulā attēlots darbinieku skaits Juridisko un grāmatvedības pakalpojumu nozarē.

**Juridisko pakalpojumu un grāmatvedības pakalpojumu uzņēmumos strādājošo skaits
2013.-2019. gadā (Centrālā statistikas pārvalde, 2021)**

Nodarbināto skaits uzņēmumā	Latvijas reģions	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
0–9 darbinieki	Rīgas reģions	3821	3953	4201	4182	4134	4063	3957
	Pierīgas reģions	1239	1290	1366	1417	1478	1489	1492
	Vidzemes reģions	498	525	546	541	515	508	496
	Kurzemes reģions	560	595	629	628	611	602	599
	Zemgales reģions	464	488	543	550	522	513	523
	Latgales reģions	312	327	361	356	352	353	342
10–19 darbinieki	Rīgas reģions	32	30	35	39	38	41	48
	Pierīgas reģions	3	2	2	-	1	4	5
	Vidzemes reģions	-	-	1	1	2	2	1
	Kurzemes reģions	1	1	1	2	5	3	1
	Zemgales reģions	1	1	1	1	3	3	-
	Latgales reģions	1	-	1	2	1	1	1
20–49 darbinieki	Rīgas reģions	17	14	13	13	14	20	12
	Pierīgas reģions	1	1	-	-	-	1	1
	Vidzemes reģions	-	-	-	-	1	-	-
	Kurzemes reģions	-	1	1	-	1	-	-
	Zemgales reģions	-	-	-	-	1	1	-
	Latgales reģions	-	-	-	-	-	-	-
50–249 darbinieki	Rīgas reģions	6	6	9	10	9	10	10
	Pierīgas reģions	-	-	-	-	-	-	-
	Vidzemes reģions	-	-	-	-	-	1	-
	Kurzemes reģions	-	-	-	-	-	-	-
	Zemgales reģions	-	-	-	-	-	-	-
	Latgales reģions	-	-	-	-	-	-	-

Analizējot šos datus, var secināt, ka lielākā daļa uzņēmumu ir mazie uzņēmēji, apskatot konkrētu pilsētu grāmatvedības pakalpojumu sniedzēju gada pārskatus- autors secināja, ka bieži vien tie ir tikai viena darbinieka uzņēmumi. Lielākie uzņēmumi atrodas Rīgas un Pierīgas reģionos, kur līdz ar to arī ir vislielākais reģistrēto komersantu skaits un nepieciešamība pēc grāmatvedības pakalpojumiem vislielākā. Atsevišķi dati tieši par grāmatvedības pakalpojumu nozari diemžēl no statistikas pārvaldes nav dabūjami, bet lēšams, ka kopējā aina ļoti nemainītos. Pēc jaunā Grāmatvedības likuma pieņemšanas un pārejas perioda beigām paredzams, ka vai mazie uzņēmumi likvidēsies vai apvienosies ar kādu, lai padarītu savas pozīcijas tirgū spēcīgākas.

Galvenie nozares attīstības virzieni

Globālā mērogā prognozē, ka grāmatvedības ārpakalpojumu tirgus augs vidēji par 5-8 % gadā (*Global Industry Analyst, 2021*), šādas prognozes ir arī par šo nozari Latvijā.

Ņemot vērā pašreizējo likumdošanu par obligātajām sociālajām iemaksām, prognozējams, ka tuvākajā nākotnē arvien vairāk uzņēmumu izvēlēsies grāmatvedības kārtošanu nodot ārpakalpojumam, jo tad nebūs jāuztraucas par nodokļu nomaksu. Mazā uzņēmumā grāmatvedis netiek nodarbināts pilnu slodzi, līdz ar to līdz šim uzņēmējs varēja maksāt par nostrādātajām stundām, taču no 2021.gada jūlija situācija mainīsies un uzņēmējam būs jāmaksā nodokļi par šādu darbinieku vismaz no minimālās algas. Faktori, kas pozitīvi, lai nozare attīstītos ir sekojoši:

- ārpakalpojumu grāmatveži nepārtraukti izglītojas, apmeklējot seminārus, un ir lietas kursā par likumdošanas jaunumiem, uzņēmējam ietaupās līdzekļi uz apmācību organizēšanu vai semināru apmaksu. Labam grāmatvedim jāmaksā ļoti laba alga un šādi grāmatveži ir deficīts, līdz ar to uzņēmumi ir spiesti izmantot ārpakalpojumu;

- tā kā ārpakalpojumu grāmatveži apkalpo vairākus uzņēmumus, viņi ir daudz zinošāki vairākās jomās nevis tikai šaurā specialitātē;
- lai nodrošinātu kvalitatīvu ārpakalpojumu, tiek iegādāti jaudīgāki datori, perifērija, uzņēmējam nav jādomā par programmatūru, iekārtām, tehniku, mēbelēm un biroja īri. Covid19 pandēmija pierādījusi, ka, ja sava uzņēmuma grāmatvedis var strādāt attālināti, tad kāpēc gan neizvēlēties ārpakalpojumu, kas būs vairākas reizes lētāks nekā štata darbinieks, turklāt uzņēmējam nav jāuztraucas par slimības lapu ņemšanu un apmaksu, atvaļinājumiem.

Tā kā konkurence šajā nozarē ir sīva un uzņēmēji paliek arvien prasīgāki, nākotnē pakalpojumu sniedzējiem būs jābūt gataviem sniegt papildus pakalpojumus. Autors ir novērojis savā uzņēmumā, ka klientiem ir svarīgi, ka pie viena uzņēmēja var saņemt maksimāli daudz pakalpojumu un šie pakalpojumi pēc kā būs un jau pašlaik ir pieprasījums:

- darba aizsardzības dokumentācijas kārtošana;
- arhivēšanas pakalpojumi;
- mākoņkrātuves abonēšana klientu vajadzībām;
- lietvedības pakalpojumi;
- juridiskie pakalpojumi;
- procesu automatizācija - izmantot jaunākās aplikācijas datu pārnesi, reģistrācijai;
- skenēšana, izmantojot funkciju OCR - rokrakstā rakstīto digitalizēt;
- finanšu analīzes pakalpojumi un optimizācijas priekšlikumu izstrāde;
- sociālo mediju izmantošana komunikācijā;
- datu aizsardzības, saskaņā ar Vispārīgā datu aizsardzības regula, dokumentācijas izstrāde un ieviešana

Tiem ārpakalpojumu sniedzējiem, kas to vēl nav ieviesuši, pēdējais laiks ir koncentrēties uz to, lai klientiem piedāvātu grāmatvedību mākoņpakalpojumā un klients var datiem piekļūt no jebkuras vietas pasaulē un arī paši grāmatveži būtu spējīgi strādāt attālināti (*Initor Global, 2020*). Digitalizācija un elektroniskie dokumenti aizvieto papīru kalnus un uzņēmumam ir jābūt gatavam strādāt ar dažādām aplikācijām un platformām, lai digitalizētu dokumentus. Ārpakalpojumu sniedzējiem jāizglīto savu darbinieki, lai tiem būtu pieejami visizcilākie lektori, lai šie darbinieki būtu soli priekšā ar savām zināšanām konkurentiem un varētu kvalitatīvi konsultēt klientus. Datu analīze un risku analīze ir pakalpojums, kas nākotnē kļūs arvien pieprasītāks (*TOA Global, 2021*) - ja tagad vien neliela daļa uzņēmumu izmanto darba laika efektivitātes mērīšanas programmatūras, tad nākotnē, kad attālinātais darbs būs daļa no ikdienas, tas būs vitāli nepieciešams, lai saglabātu augstu produktivitāti un izvairītos no riskiem (*Outbooks, 2021*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Grāmatvedības ārpakalpojumu nozare ir stabila un augoša, paredzams ikgadējais pieaugums 5-8 % arī nākotnē.
2. Latvijā pēc dažādiem statistikas datiem ir 4882 līdz 7282 grāmatvedības ārpakalpojumu sniedzēji. Balstoties uz statistikas datiem ir pierādīta hipotēze, ka grāmatvedības ārpakalpojumu tirgus ir augošs un paliekošs, nevis īslaicīgs trends.
3. Grāmatvedības ārpakalpojumus izmanto trešā daļa Latvijas uzņēmumu un to skaits turpina pieaugt. Nozares sakārtošana novedīs pie tā, ka aizvien vairāk uzņēmumi izmantos ārpakalpojumu nevis štata grāmatvedī. Stingrākas prasības un licencēšana izskaidrīs to, ka grāmatvedību var sniegt nekompetentas personas, kas nenes atbildību par savu darbu. Daļa uzņēmumu, kas nesaprot sakārtotu un korektu dokumentu nozīmīgumu un atbildību normatīvajiem aktiem, tāpat turpinās izmantot neregistrētus pakalpojumu sniedzējus, bet šis tirgus daļa paliks arvien mazāka.
4. Grāmatvedības ārpakalpojumu sniedzējiem jābūt gataviem kļūt par vienas pieturas pakalpojumu sniedzējiem un tuvākajā nākotnē jāspēj piedāvāt dažādi papildus pakalpojumi, lai kļūtu konkurētspējīgāki un izceltos pārējo starpā.
5. Grāmatvedība ir viena no tām nozarēm, kur ļoti strauji ienāk IT tehnoloģijas, mākslīgais intelekts, līdz ar to uzņēmumiem jau laikus jāizglīto savi darbinieki, lai spētu šīs tehnoloģijas izmantot savā labā un optimizēt savu darbu.

6. Nākotnes tendences ārpalpojumu grāmatvedības pakalpojumu sniegšanā ir tendētas uz maksimālu automatizāciju, aplikāciju, programatūras izmantošanu, lai atslogotu grāmatvežu darbu ievadot vienvēidīgus dokumentus un vairāk laika varētu veltīt datu analīzei, optimizācijas procesiem un rentabilitātes uzlabošanai.
7. Likumdošanā būtu jāparedz prasība arī vienīgajam valdes loceklim, kas kārtu grāmatvedību pats, pierādīt savu kvalifikāciju un kompetenci veikt grāmatvedības uzskaiti. Tas palīdzētu mazināt ēnu ekonomiku nozarē, kad reāli darbu dara profesionāls neregistrējies grāmatvedis.
8. Tāpat likumdošanā uz ārpalpojumu grāmatvežiem vērstās noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas prasības būtu jāattiecinā arī uz štata grāmatvežiem, jo bieži vien štata grāmatveži zina un redz daudz vairāk nekā ārpalpojuma grāmatvedis, kas parasti informāciju saņem, kad darījumi jau ir notikuši, taču štata grāmatvežiem nav pienākuma sniegt ziņojumus valsts iestādēm.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Balance (19.07.2019). *Interesanti statistikas dati par grāmatvedības nozari Latvijā*. <https://www.plz.lv/statistikas-dati-par-gramatvedibas-nozari-latvija/>, sk. 10.04.2021.
2. Centrālā statistikas pārvalde (2021). *Uzņēmējdarbības rādītāji un finanses*. https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START_ENT//, sk. 10.04.2021.
3. Firms.lv (2020). *Latvijas biznesa gada pārskats*. <https://www.firms.lv/lbgpp/2020/raksti/gramatvedibas-pakalpojumi>, sk. 14.04.2021.
4. Global Industry Analyst (2021). *Finance and accounting Outsourcing Global Market Trajectory & Analytics*. Retrieved 10.04.2021 from <https://www.strategyr.com/market-report-finance-and-accounting-outsourcing-forecasts-global-industry-analysts-inc.asp>
5. Initor Global (06.01.2020). *Future trends in accounting outsourcing industry*. Retrieved 14.04.2021 from <https://www.initor-global.com/future-trends-in-accounting-outsourcing-industry/>
6. Kontu birža (01.06.2009). *Grāmatvedības ārpalpojumu tirgus*. <http://www.kontubirza.lv/?cat=3&scat=1&raksts=5&valoda=1>, sk. 10.04.2021.
7. Lursoft datu bāze (2021). *Uzņēmumi ar NACE kodu 9620*. <https://nace.lursoft.lv/69.20/companies?vr=3>, sk. 10.04.2021.
8. Outbooks (16.01.2021). *Outsourcing & Virtual Collaboration - Accounting trends in 2021*. Retrieved 20.04.2021 from <https://outbooks.co.uk/latest-thinking/outsourcing-virtual-collaboration-accounting-trends-in-2021/>
9. TOA Global (03.02.2021). *Accounting trends for 2021 (infographic)*. Retrieved 20.04.2021 from <https://theoutsourcedaccountant.com/blog/accounting-industry-trends-2021/>

Summary

The outsourcing accounting industry in Latvia is a growing industry and future forecasts are an increase of 5-8% annually. According to various statistical data, the number of service providers in Latvia varies from 4882 to 7828 in year 2018. About 40% of companies use accounting outsourcing and this number continues to grow every year. The reason for choosing outsourcing are cost savings and higher responsibility for work.

The highest concentration of service providers is in Riga and Pierīga region. 36,5% of service providers are very small companies, with up to 9 employees and a turnover of up to 30 000 EUR per year, serving up to 5 customers. Only 0,5% of the companies in the industry have more than 100 customers. Accounting outsourcing is mostly offered by Limited Liability companies followed by Self – employed persons.

Corporate clients are becoming more and more demanding, therefore accounting companies must be able to offer additional services - legal services, archiving, digitalization, data analysis, risk assessment, GDPR documentation, automation of processes.

The future trends in the accounting outsourcing industry are the use of cloud services to enable business owners to access data from anywhere in the world, automation of processes, use of AI, document digitalization and handwriting digitalization, data and risk analysis. From an accountant who simply enters data, the accountant will become company's advisor, who will help to increase and maximize profit.

KLIENTU APMIERINĀTĪBU AR TELEKOMUNIKĀCIJU PAKALPOJUMIEM IETEKMĒJOŠIE FAKTORI *FACTORS AFFECTING CUSTOMER SATISFACTION WITH TELECOMMUNICATIONS SERVICES*

Dina Soma

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, dinasoma85@gmail.com, Rēzekne, Latvija

Daina Znotiņa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Mg.soc.sc., Daina.Znotina@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Aija Čerpinska

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Mg.soc.sc., Aija.Cerpinska@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *The most significant changes in the international economy for the recent decades have been related to the growing role of the sector of services. As the proportion of services increases, customer satisfaction has become more important, so that customers return, do not go to the competitors and become a loyal customer. To understand their behaviour, it is necessary to know the things that affect their satisfaction – their needs, reasonable prices, pleasant service or anything else that can improve the company's image. During the global pandemic, people stay at home, so the demand for telecommunication services has rapidly grown. Its quality and customer service are a lot more needed. In this study case, these aspects are considered through Tele2's tariff plan "Bezlimits" ("Unlimited") and the opinion of its users. A questionnaire has been made to collect the data, analyse, interpret and to make conclusions that can be binding to all companies in the telecommunications industry.*

Keywords: *customer loyalty, customer satisfaction, service sector, telecommunications.*

Ievads

Pēdējo desmitgadu nozīmīgākās strukturālās pārmaiņas starptautiskajā ekonomikā izpaužas kā pakalpojumu sektora lomas pieaugums. Pakalpojumu sektoru telekomunikāciju sfērā īpaši ietekmēja Covid-19 pandēmija pasaulē – antisocializēšanās, attālinātās mācības un darbs radīja lielu pieprasījuma pieaugumu bezlimita zvaniem, ziņām un internetā. Tele2 operatora dati liecina, ka 2020.gada laikā mobilā interneta patēriņš telefonos ir palielinājies par 60% (Tele2, 2021). Palielinoties klientu pieprasījumam, ir svarīgi noturēt pakalpojumu kvalitāti vai padarīt to pat labāku, jo katra negatīva atsauksme var krasi ietekmēt klientu pieņemtus lēmumus nākotnē – Fan and Fuel uzņēmuma veiktais pētījums liecina, ka 97% pircēju atzīst, ka atsauksmes ietekmē viņu pirkšanas lēmumus (Fan&Fuel, 2017).

Pētījuma mērķis: noteikt klientu apmierinātību ietekmējošos faktoros Latvijas telekomunikāciju pakalpojumu sektorā, par piemēru ņemot Tele2 tarifu plānu "Bezlimits".

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt teorētiskos materiālus par klientu apmierinātību ietekmējošajiem faktoriem;
- 2) izstrādāt anketu pētījuma veikšanai Tele2 tarifu plāna "Bezlimits" lietotājiem;
- 3) vākt datus, apkopot, analizēt un interpretēt tos;
- 4) veikt secinājumus un izstrādāt priekšlikumus.

Anketēšanas periods: 2021.gada 17.marts - 2021.gada 20.aprīlis.

Pētījuma metodes: teorētiskās analīzes metode; anketēšana; vispārzinātniskās pētījumu metodes (grafiskā metode, monogrāfiskā jeb aprakstošā metode); datu statistiskā apstrāde un interpretācija.

Pētījuma rezultāti ir noderīgi dažādām ieinteresētām pusēm telekomunikāciju industrijā.

Klientu apmierinātību ietekmējošie faktori

Cilvēki savas izvēles veic, balstoties uz labuma koncepciju, tas ir, gūt lielāko labumu ar vismazākajām izmaksām. Mūsdienās līdzeklis, ko izmanto, lai gūtu labumus, ir nauda, tāpēc savā pētījumā S. Sudins (*Suhaimi Sudin*) ir secinājis, ka pakalpojuma kvalitāte un cena ir cieši saistīta ar klientu apmierinātību, kamēr uzņēmuma tēls nav tik nozīmīgs (*Sudin, 2011, 116*). Ideālā variantā patērētāji būtu visapmierinātāki iztērējot minimālu daudzumu naudas un gūstot labāko gan preces vai pakalpojuma, gan apkalpošanas jomā.

Cilvēku vajadzības parasti iedala pēc A. Maslova izstrādās hierarhijas piecām grupām - fizioloģiskās vajadzības, drošības vajadzības, sociālās vajadzības, atzīšanas vajadzības un vajadzība pēc pašapliecināšanās. Produktu vai pakalpojumu piedāvātāji, apzinoties, kuru no patērētāja vajadzību grupām viņi vēlas apmierināt, var veidot attiecīgas mārketinga stratēģijas (*Zaksa, 2013, 24*). Veicot šādu izpēti, organizācijas var tieši saukt savus produktus par fizioloģiski vajadzīgiem vai vajadzīgiem, lai nodrošinātu drošību, vai arī ietekmēt cilvēku zemapziņu, tādā veidā netieši iegalvojot, ka citādi netiks apmierinātas personas sociālās vajadzības.

Pirmais posms, cilvēkam kļūstot par klientu, ir kļūt par interesentu. Apzinājies savu vajadzību, patērētājs nonāk informācijas meklējumu posmā, kura intensitāte ir atkarīga no preces cenas, nepieciešamības apmierināt savu vajadzību un subjektīvās preces vērtības noteikšanas (*Vrontis et al., 2007, 984*). Cilvēka subjektīvā vērtība ir atkarīga no lietas īpašībām, kam tiek pievērsta īpaša uzmanība un kuru var ietekmēt dažādi informācijas avoti: mediji, ģimene, draugi un paziņas vai autoritāšu viedoklis (*Zaksa, 2013, 24*).

Nākamais posms ir, kad cilvēks sāk apdomāt iegūto informāciju, cenšoties atbildēt uz pieciem pamatjautājumiem: vai pirkt, kad pirkt, ko pirkt, kur pirkt un kā norēķināties (*Vrontis et al., 2007, 984*). Atbildi uz pirmo jautājumu visticamāk noteiks patērētāja nepieciešamības pakāpe apmierināt attiecīgo vajadzību (*Zaksa, 2013, 26*), bet atbildi uz otro jautājumu noteiks patērētāja gan nepieciešamības pakāpe apmierināt attiecīgo vajadzību gan tās steidzamības pakāpe: vai patērētājs var atļauties iekrāt līdzekļus preces iegādei vai sagaidīt akcijas periodu. "Savukārt atbildes uz jautājumiem: ko pirkt, kur pirkt un kā norēķināties, ietekmē ne tikai personīgie, bet arī ārējie faktori", to skaitā tirgus piesātinātība un skaidri nosprausts preces iegādes mērķis, produkta vai pakalpojuma pieejamība, reklāma un tehnoloģiju attīstība (internets, telemārketing), kas viennozīmīgi atvieglo pirkuma procesu, veicinot pozitīva lēmuma pieņemšanu (*Zaksa, 2013, 26*).

Ja potenciālais patērētājs ir atradis atbildes uz visiem pieciem pamatjautājumiem, pastāv liela iespējamība, ka viņš precī vai produktu iegādāsies, kas nogādā patērētāju jau patēriņa posmā, kad prece vai pakalpojums tiek lietots un vērtēts. Beidzoties preces lietošanas laikam vai pakalpojuma līguma beigām, sākas pēcpatēriņa novērtējuma posms, kad patērētājs secina, vai iegādātais produkts vai pakalpojums ir apmierinājis viņa vajadzības un gaidas. Ja patērētājs ir apmierināts, viņš var nolemt iegādāties šo produktu vai pakalpojumu vēlreiz (*Zaksa, 2013, 26*). Tā ir situācija, pēc kuras jātiecas katram uzņēmumam – klients bez šaubām un aizdomām ir gatavs iegādāties produktu vēl un vēl, kļūstos par lojālu klientu, kurš ir uzticīgs uzņēmumam. Emocionālā lojalitāte ir klienta patika pret zīmolu, kas izveidojusies laika gaitā uz apmierinātības pamata (*Zaksa, 2013, 19*). Savukārt, ja patērētājs ir neapmierināts, viņš var meklēt kādu citu produktu vai pakalpojumu labākajā gadījumā no tā paša uzņēmuma sortimenta, bet uzņēmuma nelabvēlīgākā situācijā, izmēģināt savu veiksmi pie konkurentiem.

Daudzu uzņēmumu reklāmas saukļi aicina pie sevis jaunus klientus, piedāvājot tiem īpašus piedāvājumus, akcijas, bonusus, bet ne mazāk svarīgi ir pievērst uzmanību un sekot esošo klientu atkārtotajiem pirkumiem. Pieņemot lēmumu par atkārtotu pirkumu, ļoti svarīga loma ir tieši klienta apmierinātībai ar produktu vai pakalpojumu (*Zaksa, 2013, 26*). Neapmierināts klients nav izdevīgs nevienam uzņēmumam, jo tādā gadījumā klientam ir nepieciešams ilgāks laiks jaunas informācijas risinājumu meklēšanai, ko viņš vēlas rūpīgi pārbaudīt, lai neatkārtotu nepatīkamo pieredzi. Informācijas meklēšana un pārbaude aizņem daudz laika, kurā sabiedrības loceklis nav patērētājs – visi uzņēmumi ir ieinteresēti, lai šis laiks labāk būtu pavadīts lietojot un patērējot preces un pakalpojumus. Līdz ar to viens no uzņēmumu klientu apkalpošanas un produkta noieta maksimizēšanas svarīgākajiem uzdevumiem ir skaidri zināt, kā panākt, lai klients būtu apmierināts un atgrieztos pēc atkārtota pirkuma (*Zaksa, 2013,*

26). Pastāvīgie klienti samazina izmaksas jaunu klientu piesaistei, nodrošina nākotnes ieņēmumus un kalpo kā staigājošas reklāmas, stāstot par savu patīkamo pieredzi draugiem, ģimenei un paziņām, kas tajā pašā laikā uzlabo arī organizācijas kopējo tēlu jeb reputāciju. Organizācijām jānovērtē klientu apmierinātības iemesli, jāatrod savas organizācijas darbībai piemēroti klientu apmierinātības mērījuma instrumenti, jāizveido klientu lojalitātes modelis” (Zaksa, 2013, 26). Katram uzņēmumam būtu jā sagatavo saraksts, ar faktoriem, kas pozitīvi ietekmē viņu klientu apmierinātību, jāievieš to izmantošana praksē un jānodrošina klientu atkārtotu atgriešanos pēc preces vai pakalpojuma izmantošanas.

Atkārtotais patēriņš iet roku rokā ar klienta lojalitāti, savukārt neapmierināts klients var sniegt sliktu atsaukumi par saņemto preci vai pakalpojumu, kas šobrīd visbiežāk tiek izteikts interneta vidē, kas to padara par grūti slēpjamu. Klientu sūdzības var krasi paaugstināt jaunu klientu piesaistes izmaksas un graut uzņēmuma tēlu.

Laikam ejot, tehnoloģijām attīstoties un preču un pakalpojumu klāstam paplašinoties, sabiedrība sen jau nevērtē preces un pakalpojumus tikai pēc to īpašībām, ir svarīga arī to pievienotā vērtība. Arī Eiropas klientu apmierinātības indekss (ECSI) uztvertā kvalitāte ir sadalīta divās daļās: “*hard ware*” (jeb materiālā sastāvdaļa, kas sastāv no ražošanas vai apkalpošanas atribūtu kvalitātes) un “*human ware*” (cilvēciskais faktors), kas saistīts ar klientu asociācijām un pieredzi par servisu jeb personisko uzvedību un atmosfēru pakalpojumu vidē (Šceulovs, Gaile-Sarkane, 2012, 3). No tā izriet, ka preci reti vairs var nopirkt bez pakalpojuma – patīkamas apkalpošanas, gaisotnes un citām papildus ekstrām.

Lai gan maksājumu apjoms ir svarīgākais faktors preces vai pakalpojuma izvēlei, klienti labprāt novērtē arī kvalitatīvu klientu apkalpošanu. Svarīgi ir apmierināt arī kādu no A. Maslova hierarhijas piramīdas vajadzībām, jo cilvēkiem nepatīk apziņa, ka nauda tiek nelietderīgi lietota. Neskatoties uz centieniem sabiedrības uzvedībai attiecināt vispārējus noteikumus, katram indivīdam ir savs subjektīvais lietu vērtējums, kam ir jāpieiet ar individuālu risinājuma piedāvājumu. Piedāvājumi un to iegādes veids nedrīkst būt sarežģīts: jo atvieglotāks un ātrāks tas ir, jo apmierinātāks ir lietotājs. Visvērtīgākais, uz ko ir jātiecas katrai organizācijai, ir atkārtots pirkums, bet, lai tas realizētos, ir jānosaka individuāli uzņēmuma klientu apmierinātību ietekmējošie faktori un to pielietošanas metodes.

Aptaujas rezultāti

Pēdējo desmitgadu laikā ir strauji pieaugusi pakalpojumu sektora loma starptautiskajā ekonomikā. Īpaši telekomunikāciju sfēru ietekmēja Covid-19 pandēmija pasaulē, kā ietekmē strauji auga nepieciešamība pēc bezlimita interneta, zvaniem un īsziņām. Tā kā tieši uzņēmuma Tele2 dati liecina, ka 2020.gada laikā mobilā interneta patēriņš telefonos ir palielinājies par 60% (Tele2, 2021), visizdevīgākais tarifu plāns tāda kvantuma interneta patēriņam ir tarifu plāns “Bezlimits”, bet, lai antisocializēšanās laikā iegūtajiem klientiem liktu atgriezties, ir jāpievērš īpaša vērība klientu apmierinātību ietekmējošajiem faktoriem.

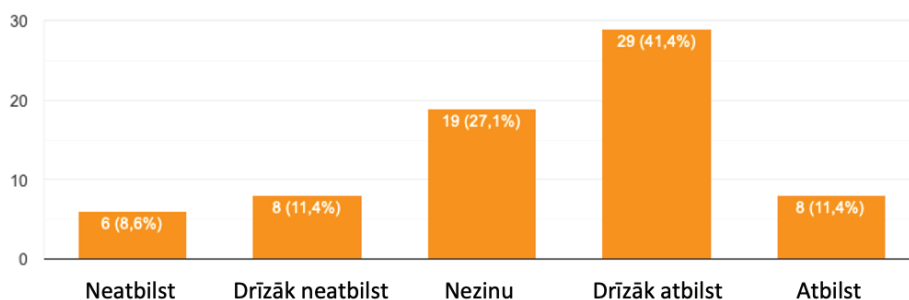
Autoru izveidotajā aptaujā piedalījās 103 respondenti, no kuriem 70 bija Tele2 tarifu plāna “Bezlimits” klienti, kuri tikai aicināti atbildēt uz jautājumiem par organizāciju.

Lai noteiktu respondentu tiešo vērtējumu par sniegto pakalpojumu, tika uzdots jautājums: “Vai, Jūsprāt, mobilo sakaru operatora sniegtie pakalpojumi ir kvalitatīvi?”, no kuriem 83% atbildēja pozitīvi. Tas nozīmē, ka patērētāja vajadzības un gaidas ir apmierinātas un pastāv liela varbūtība, ka viņš turpinās lietot attiecīgo pakalpojumu. Atlikušie 17% respondenti tika aicināti izstrādāt ieteikumus kā mobilo sakaru operatora darbība var tikt uzlabota. Atbildes bija sekojošas: uzlabot tīkla pārklājumu un interneta ātrumu, ceļot jaunas bāzes stacijas; turēt savus solījumus, kas izteikti reklāmas saukļos; apvienoties ar konkurentiem. Uzņēmumam šie ieteikumi būtu jāņem vērā, lai nezaudētu šo daļu klientu, jo neviens cits kā patērētāji nevar objektīvi novērtēt pakalpojumu, par ko tiek maksāts.

Tele2 ir īpaši jāpievērš uzmanība jauno klientu apmierinātības līmenim par pakalpojumu, jo emocionāli nepiesāstīts klients var ātri un bieži mainīt pakalpojuma sniedzēju un nonākt pie konkurentiem. No aptaujas datiem var secināt, ka 10% no respondentiem lieto Tele2 pakalpojumus mazāk par gadu; 4% no tiem pat mazāk par vienu mēnesi. Tieši šie klienti ir pēc iespējas vairāk jāpieskata un jānosargā tos no negatīvas pieredzes gūšanas organizācijā.

Katra uzņēmuma veiksmes atslēga ir atšķirība no konkurentiem. Citiem tas var būt inovatīvs

produkts, bet mobilo operatoru tirgū, kad uzņēmumi piedāvā identiskus pakalpojumus, ir jāvar izcelties ar pakalpojuma īpašībām. Tāpēc īpaši ir svarīgi izcelt sniegtā pakalpojuma stiprās puses. Respondenti īpaši novērtē Tele2 sniegto pakalpojumu cenu, klientu apkalpošanu, tīkla pārklājumu un kvalitāti. Pozitīvi vērtējams ir gan cenas, gan kvalitātes novērtējums, tātad patērētājs ne tikai ir izvēlējis pakalpojuma sniedzēju, jo tas piedāvā zemāko cenu, bet arī pēc sniegtā pakalpojuma kvalitātes (sk. 1.attēlu).

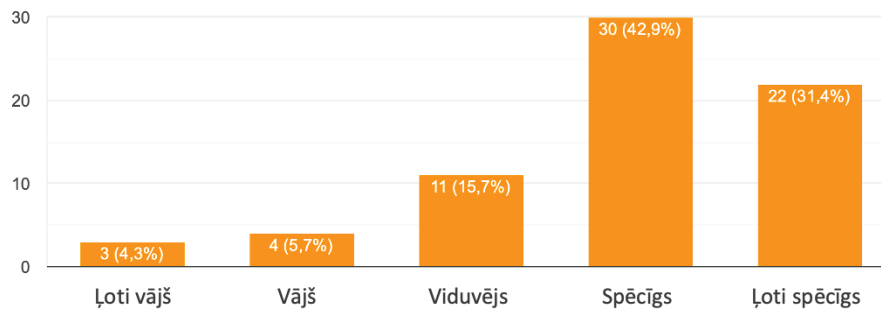

1.attēls. Respondentu vērtējums par pakalpojuma cenas atbilstību kvalitātei
(Autoru veidots)

Analizējot 1.attēla datus, autori secina, ka vairāk kā puse (52%) no respondentiem uzskata, ka Tele2 tarifu plāna “Bezlimits” cena atbilst tā kvalitātei. Turklāt šīm divām komponentēm tiek piedāvāti vēl papildus labumi – profesionāla klientu apkalpošana un labs tīkla pārklājums (vismaz pilsētās, jo neapmierinātie klienti izcēla, ka slikts tīkla pārklājums ir mazāk apdzīvotās vietās). 76% no aptaujajajiem atzina, ka klientu apkalpošana viņiem ir ļoti svarīga, tāpēc tika uzdots jautājums ar lūgumu novērtēt klientu apkalpošanas līmeni Tele2 informācijas centros: no visiem respondentiem tikai 3% to novērtē kā nepamierinošu, pārējie atbilžu rezultāti svārstās no “apmierinoši” līdz “teicami”. Ieteikumi no klientiem, lai apkalpošana kļūtu vēl profesionālāka, ir veicināt godīgumu pret klientiem, ieviest zvanu apkalpošanu, palielināt darbinieku skaitu, uzlabot apkalpošanas ātrumu, darbinieku profesionalitāti, tai skaitā, komunikācijas prasmes un attieksmi pret klientiem, skaņu izolāciju starp klientu apkalpošanas speciālistu darbavietām un ieviest plašākas telpas ar patīkamām uzgaidāmajām telpām, kurās pieejams ūdens, kafija, tēja, iespēja lādēt telefonu un citas detaļas, kas liek klientam justies gaidītam. Kāds no klientiem atzīmēja, ka, lai uzlabotu klientu apkalpošanu Tele2 informācijas centros, būtu jāuzlabo LMT apkalpošanas personāls, kas ir vērts atzinums: jo izteiktāka konkurence, jo latiņa tiek pacelta arvien augstāk, kuru neviens no konkurentiem vēlāk vairs nevēlas un nevar atļauties nolaist zemāk.

Bet arī visstiprākajiem tirgus spēlētājiem ir vājās puses, no kurām iespēju robežās ir jāatbrīvojas, vai, ja tas nav iespējams, tās ir jāuzlabo. Anketas respondenti kā Tele2 vājās puses izcēla arī tīkla pārklājumu cenu un klientu apkalpošanu, kas atsevišķās anketās tika minētas kā stiprās puses. Tā kā visas šīs īpašības tika vērtētas kā TOP3 pie uzņēmuma stiprajām pusēm, no tām noteikti nevajadzētu atkāpties tās slēpjot. Dalītie rezultāti parāda, ka uzņēmums ir uz pareizā ceļa, izcēlis jau svarīgākās atšķirības no konkurentiem, galvenais ir neapstāties pie iesāktā un strādāt arvien vairāk pie šī pakalpojuma uzlabošanas (sk. 2.attēlu).

Analizējot 2.attēlu, autori secina, ka salīdzinājumā ar konkurentiem, 74% no respondentiem Tele2 uzņēmumu uzskata par spēcīgu vai ļoti spēcīgu. Iespējams šāds vērtējums ir radies tāpēc, ka patērētāji ir emocionāli piesaistīti un viņus ar šo organizāciju saista patīkamas atmiņas, bet, lai klientiem liktu justies novērtētiem, Tele2 piedāvā Mans Tele2 komplimentus: loterijas, akcijas, atlaižu kodus, lai gan aptaujas dati liecina, ka tikai 31% no respondentiem izmanto šos komplimentus, 43% to nedara, bet 26% par tiem nav dzirdējuši – lai maksimizētu klientu apmierinātības līmeni, uzņēmumam šādu klientu novērtēšanas sistēmu vajadzētu vairāk reklamēt un popularizēt.

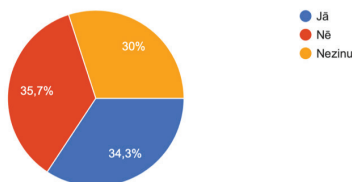

2.attēls. Respondentu Tele2 vērtējums salīdzinājumā ar konkurentiem
(Autoru veidots)

Liela nozīme ir sniegtā pakalpojuma nosaukumam, jo neatbilstošs nosaukums, kas nenes gaidīto var raisīt patērētājam negatīvas emocijas. Tāpēc respondentiem tika uzdots jautājums: “Kāds īpašības vārds Jums vispirms nāk prātā dzirdot vārdu “bezlimits”?”, uz kuru tika sniegtas šādas atbildes: neierobežots, ātrs, ērts, brīvs, bezmaksas, fiksēts, apjomīgs, draudzīgs, izdevīgs, labs, lēts, nepatērējams, liels, garš, pietiekošs, foršs, kvalitatīvs, bezgalīgs – kas nozīmē, ka tieši šādam jābūt sniegtajam pakalpojumam, lai klients to pozitīvi vērtētu.

Tā kā mūsdienu pasaule strauji mainās un attīstās, arī sniegtajiem pakalpojumiem ir jābūt fleksibiliem un jāatbilst klientu vēlmēm. Uz jautājumu, vai, ja būtu iespēja par papildus samaksu pievienot tarifa plānam papildus “ekstras”, tas tiktu izmantots, 22% no respondentiem atbildēja, ka izmantotu, 36%, ka varbūt izmantotu, bet mazākums – 43%, ka neizmantotu. Šādu iespēju izmantotu klienti, kuriem nepieciešami pakalpojumi uz kādu noteiktu laiku, kad viņi labprāt to pieslēgtu un novērtētu iespēju to tikpat viegli atslēgt bez klātienē informācijas centra apmeklējuma, līguma grozījumiem un nepieciešamiem parakstiem. Kā papildus komponentu tarifu plānam, klienti novērtētu arī iespēju iegādāties internetu, izmantošanai ārpus eirozonas valstīm par saprātīgām cenām (sk. 3.attēlu).

15. Vai Jūs izvēlētos tarifu plānam "Bezlimits" pievienot neierobežotu internetu ārzemēs?
70 atbildes

3.attēls. Respondentu viedoklis uz jautājumu “Vai Jūs izvēlētos tarifu plānam “Bezlimits” pievienot neierobežotu internetu ārzemēs?” (Autoru veidots)

Analizējot 3.attēlu, autori secina, ka pievienot neierobežotu internetu ārzemēs izvēlētos trešdaļa no aptaujātajiem, kas ir vērā ņemams rezultāts, lai par to padomātu.

Pēdējo gadu laikā arvien svarīgāka komponente tarifu plānos ir internets, jo iepriekš izmantotās īsziņas un zvanus var aizvietot saziņas veidu aplikācijas kā *Whatsapp* un *Messenger*, kur sazvānīties un sūtīt ziņas var izmantojot internetu. Ātram internetam ir nepieciešams labs zonas pārklājums, kuru par tādu atzīst 63% no respondentiem, 27% no aptaujātajiem zonas pārklājums neapmierina, tāpēc 30% respondentu Tele2 izslavētais 4G internets nespēj nodrošināt ekspektācijas par to.

Tā kā sabiedrības subjektīvais viedoklis veidojas pamatojoties uz mediju, ģimenes, draugu un paziņu viedokļu pamata, ir svarīgi, lai esošie klienti ieteiktu izmantot konkrētās organizācijas pakalpojumus arī citiem, ko Tele2 klienti arī aktīvi izmanto: 13% respondentu jau to ir darījuši, 57% ir gatavi rekomendēt šo pakalpojumu citiem - 7% to nedarītu. Šie 7% būtu jāpārlicina par pretējo, jo pastāvīgie klienti samazina izmaksas jaunu klientu piesaistei, kas ir pamatojams arī ar autoru izveidotās anketas rezultātiem: 64% no aptaujātajiem atzina, ka izvēlējušies Tele2 sniegtos pakalpojumus pēc

ģimenes locekļu, draugu vai paziņu ieteikumiem un tikai 6% respondentu izvēli ietekmēja redzētās reklāmas, kas prasa lielus naudas izdevumus uzņēmumam.

Aptaujas rezultāti liecina, ka lielākoties Tele2 klienti ir apmierināti ar izvēlēto pakalpojumu. Tas vērtējams ar lojālo klientu emocionālo piesaisti organizācijai, cenas un kvalitātes mijiedarbību un citiem faktoriem, kas patērētājiem ir svarīgi. Šāda tipa aptaujas ļauj uzņēmumam apzināties savas stiprajās puses, kā arī sniedz ieskatu par jomām, kas būtu jāuzlabo, vai kam jāpievērš lielāka uzmanība izvēloties tālākos organizācijas darbības mērķus. Klients ir persona, kas sniegs vispatiesāko viedokli par pakalpojumu vai preci, jo viņš par to atdod savus ienākumus.

Secinājumi un priekšlikumi

Secinājumi:

1. Klientiem ir svarīga preces vai pakalpojuma cena, kā arī kvalitatīva klientu apkalpošana.
2. Tā kā katram sabiedrības loceklim ir savs subjektīvais lietu vērtējums, katram klientam ir jāizstrādā individuāls piedāvājums, kura izmantošanai jābūt ērtai.
3. Katrai organizācijai ir jānosaka individuāli uzņēmuma klientu apmierinātību ietekmējošie faktori un to pielietošanas metodes.
4. Tele2 tarifu plāna "Bezlimits" lietotāji lielākoties ir apmierināti ar izvēlēto pakalpojumu, īpaši ar pakalpojuma cenu un kvalitāti, klientu apkalpošanu un tīkla pārklājumu.
5. Lielākā daļa klientu Tele2 pakalpojumus izvēlējās pēc draugu, paziņu vai ģimenes locekļu ieteikuma.

Priekšlikumi:

1. Tele2 operatoram ir jātur reklāmā izteiktos solījumus par 4G internetu, ceļot jaunas bāzes stacijas, lai uzlabotu tīkla pārklājumu vietās, kur par to ir sūdzības.
2. Uzņēmumam ir jāizstrādā jauno klientu emocionālās piesaistes programma, katram klientam piešķirot mentoru, ar kuru neskaidrības un negatīvas pieredzes gadījumā varētu sazināties un risināt radušos problēmu, lai izvairītos no klienta pārejas pie konkurentiem.
3. Organizācijai ir jāuzlabo klientu speciālistu apkalpošanas ātrums un profesionalitāte, rīkojot papildus apmācības un ieviešot motivācijas sistēmu, labākajiem darbiniekiem pēc klientu balsojuma piešķirot prēmijas, lai veicinātu apkalpojošā personāla apziņu, ka viņi veido uzņēmuma tēlu.
4. Uzņēmumam ir jāizvērtē iespēja piedāvāt klientiem sagatavot individuālu tarifu plānu, iekļaujot tajā sev nepieciešamās komponentes par papildus maksu, lai jebkurš klients būtu apmierināts ar pakalpojuma cenu.
5. Organizācijai ir jāpopularizē izveidotā Mans Tele2 komplimentu sistēma, lai pastāvīgie klienti justos novērtēti un ieteiktu uzņēmuma pakalpojumus arī citiem sabiedrības locekļiem.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Fan&Fuel (2017). *No online customer reviews means BIG problems in 2017*. Retrieved 11.04.2021 from <https://fanandfuel.com/no-online-customer-reviews-means-big-problems-2017/>
2. Sudin, S. (2011). How Service Quality, Value and Corporate Image Affect Client Satisfaction and Loyalty. *The 2nd International Research Symposium in Service Management*, 116-125. retrieved 11.04.2021 from https://www.researchgate.net/profile/Suhaimi-Sudin/publication/266073114_How_Service_Quality_Value_and_Corporate_Image_Affect_Client_Satisfaction_and_Loyalty/links/56b17b2208ae5ec4ed4893b3/How-Service-Quality-Value-and-Corporate-Image-Affect-Client-Satisfaction-and-Loyalty.pdf
3. Ščeuļovs, D., Gaile-Sarkane, E. (2012). E-vides izmantošana lojālo klientu loka uzturēšanai. *Ekonomika un Uzņēmējdarbība*, 22, 167.-173. <https://ortus.rtu.lv/science/lv/publications/14061>, sk. 12.04.20221.
4. Tele2 (2021). "Tele2": *pandēmijas iespaidā mobilo datu patēriņš telefonos palielinājies par 60%*. <https://www.tele2.lv/zinu-arhivs/9200/tele2-pandemijas-iespaids-mobilo-datu-pa/>, sk. 11.04.2021.
5. Vrontis, D., Thrassou, A., Melanthiou, Y. (2007). A Contemporary Higher Education Student-Choice Model for Developed Countries. *Journal of Business Research*, 60 (9), 979-989. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2007.01.023>
6. Zaksa, K. (2013). *Studentu lojalitāti ietekmējošie faktori un to nozīme lēmumu pieņemšanā*. Promocijas darbs. https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5134/23193-Kristine_Zaksa_2013.pdf?sequence=1, sk. 12.04.2021.

Summary

The rapid growth in demand for unlimited calls, text messages and the mobile data is because of the Covid-19 pandemic. Tele2 data shows that during 2020, mobile data consumption on phones increased by 60%.

The aim of the study is to determine the factors that influence the level of customer satisfaction in Latvian telecommunications services sector, especially in the aspect of Tele2 tariff plan "Unlimited".

The applied research methods in this work are: method of theoretical analysis; questionnaire; general scientific research methods (graphics, monographic or descriptive method); statistical processing and interpretation of data), which was used in the presentation of statistical data as well as their description; descriptive statistics were used to describe the statistical data obtained, the theoretical analysis method was used to analyse theoretical materials; statistical processing and interpretation of data was used in the post-survey phase, when customer opinion about the tariff plan were analysed but the graphical method was used to make the obtained data easier to analyse.

The most important factor for customers to choose a product or service is its price, but customers also value qualitative customer service. It is also important to pay attention to a groups needs in the hierarchy pyramid of A. Maslov's, because usually people are aware of the waste of money. Despite the efforts to apply general rules to the behaviour of society, each individual has his or hers own subjective assessment of cases, which must be approached with an individual solution and offer. Offers and their usage should not be complicated: the easier and faster it is to use, the more satisfied the user is. The most valuable thing that every organization should strive for is a repeating purchase, but for that to happen, there must be developed individual factors influencing the company's customer and fulfilment methods.

To sum up, the authors concludes that most Tele2 customers are satisfied with the chosen service. But customers who are not, have a straight opinion on what should be improved in the organization's operations, which allows Tele2 to pay special attention to fix these imperfections. In the future, the company must work on improving the coverage of network, making an opportunity for the customers to create their individual tariff plan, informing their customers more about the Tele2 compliment system and organizing additional training for the staff working in the information centres.

JĒDZIENA “BEZNOSACĪJUMU PAMATIENĀKUMS” IZPĒTE THE RESEARCH OF “UNCONDITIONAL BASIC INCOME” CONCEPT

Agnese Staņislavska

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, as20226@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja Dr.oec. *Iveta Mietule*

Abstract. *Over time, the topic of people's financial equality and well-being has always been actual. The topic has been updated by researchers in the past and also today. In the recent past, this idea has been reborn, because with the increasing development of automation and robotics processes, artificial intelligence threatens to take away people's work. Today, however, this social idea of an unconditional basic income in various societies has acquired a whole new novelty through the circumstances caused by the current emergency on a global scale. The conditions caused by the Covid-19 crisis have overtaken artificial intelligence, leaving millions of people around the world out of work and income. No one can clearly predict the future consequences of the crisis, at the moment we can only sense its approximate scale, which requires a non-standard approach. One of the solutions that would help humanity to survive this turmoil is the unconditional basic income. The idea of unconditional basic income is studied in the work, including the explanation of the concept, advantages and disadvantages, financing possibilities.*

Keywords: *artificial intelligence, Covid-19, social assistance, unconditional basic income.*

Ievads

Izdzīvojot šī brīža pasaules notikumus – Covid-19 izraisīto krīzi, jāsecina, ka tā vissmagāk skar vidusslāni un nabadzīgos iedzīvotājus. Atbalsta mehānismi katrā valstī ir dažādi – citi šķiro iedzīvotājus, kam palīdzēt, kam ne, citi atbalsta visus, neskatoties uz nodokļos nomaksāto naudas summu. Tomēr šādi apstākļi prasa vienlīdzīgu pieeju visiem. “Ārkārtas stāvoklis” prasa ārkārtas rīcību, tas nav laiks, kad šķirot pilsoņus.

Pētījumi par iespējamo risinājumu, kā novērst ārkārtas situācijas izraisītās sekas, ir aktuāli šobrīd un, ar katru dienu aug nepieciešamība pēc tiem. Līdzīgi domā Austrijas pilsonis Klaus Sambors, kurš savas domas materializējis darbībā, reģistrējot Eiropas mēroga pilsoņu iniciatīvu Eiropas Komisijā par beznosacījumu pamatienākuma ieviešanu visā Eiropas Savienībā (*Eiropas Savienība, 2020*). Iniciatīvu uz šo brīdi parakstījuši 111 tūkstoši Eiropas pilsoņu. Jēdziens “beznosacījumu pamatienākums” jeb UBI visā pasaulē pēdējos gados iemantojis lielu interesi. Par šo sociālo ideju diskutē gan akadēmiķi, uzņēmēji un politikas veidotāji, gan parastie iedzīvotāji. Daudzi ideju vērtē pozitīvi, tomēr netrūkst arī skeptiķu.

Raksta mērķis ir izpētīt jēdziena “beznosacījumu pamatienākums” būtību. Noskaidrot vai iespējams pozitīvs efekts Covid-19 krīzes seku mazināšanā UBI praktiskas ieviešanas gadījumā. Raksta uzdevumi ir skaidrot jēdzienu, izvērtēt UBI priekšrocības un trūkumus, kā arī apkopot zinātnieku piedāvātās idejas attiecībā uz UBI finansēšanas iespējām. Pētījuma objekts ir jēdziens – “beznosacījumu pamatienākums”. Pētījuma priekšmets ir jēdziena “beznosacījumu pamatienākums” padziļināta izpēte ņemot vērā izvirzītos uzdevumus. Hipotēze – vai garantēts beznosacījumu pamatienākums praktiskas ieviešanas gadījumā spētu dot pozitīvu efektu attiecībā uz cilvēku labklājību un ekonomisko situāciju Covid-19 krīzes apstākļos. Pētījuma laika periods ir vispārīgs, vērtēta dažāda vecuma informācija. Pētījumā izmantoti zinātniskie raksti, kas datēti ar 2016. – 2020.gadu. Darbā izmantota dokumentu satura analīzes un loģiski konstruktīvā pētījuma metode.

Beznosacījumu pamatienākuma jēdziens

M. P. Fleišere un D. Hemels norāda uz UBI pēdējā laika lielo popularitāti ASV. Dažādu jomu speciālisti un intelektuāļi no plaša ideoloģiskā spektra pauduši atbalstu UBI idejai. To skaitā bijušais ASV prezidents Obama, Hilarija Klintone un Facebook līdzdibinātāji. Pasaules valstis sākot no Brazīlijas līdz Nīderlandei, Somijai, Itālijai, Ugandai, Kenijai un Kanādai šobrīd veic vai nesena pagātnē noslēgušas UBI pētījumus vai pilotprojektus (*Fleischer; Hemel, 2020*).

Beznosacījuma pamatienākumus un pēc būtības līdzīgas idejas dažādi autori un pētnieki dēvējuši dažādi – “garantētie ienākumi”, “negatīvais ienākuma nodoklis”, “pamata ienākumu garantija”, “sociālās dividendes”, “valsts prēmijas”, “līdzdalības ienākums”, universālais pamata ienākums”. Šo ideju mērķi var atšķirties un tās var atspoguļot atšķirīgas filozofijas, tomēr tas nemaina šo programmu galvenās iezīmes (*Fleischer; Hemel, 2020; Hevlych et al., 2020*).

Universāls pamata ienākums jeb UBI attiecas uz programmu, kas nodrošina, ka visiem valsts pārstāvjiem ir pieeja vismaz minimālai naudas summai. Tā ir metode resursu sadalīšanai starp indivīdiem noteiktā sabiedrībā. Tas varētu aizstāt esošās labklājības programmas, bet nav nepieciešams. Tā pat to varētu izmantot kā atbildi uz automatizācijas izraisītu darba zaudēšanu, bet arī tas nav nepieciešams. UBI no cita sociālā atbalsta atšķir tas, ka tas ir beznosacījumu un neierobežots - UBI saņemšana nav atkarīga no konkrētas pazīmes (piemēram, vecuma vai invaliditātes) vai konkrētas darbības (piemēram, darba) un ieguvumi nav ierobežoti ar kādu konkrētu lietojumu (*Fleischer; Hemel, 2020*).

UBI skaidro A. Kote, ka lielākā daļa līdzautoru ir vienisprātis, ka pamata ienākumi ir “minimāls beznosacījumu ienākums”, ko maksā indivīdiem. Daži saka, ka tam vajadzētu būt priekš “visiem”, savukārt citi to uzskata par “pilsonības tiesībām”, un praktiskajiem eksperimentiem (Indijā, Kanādā, Nīderlandē, Ugandā, Kenijā un Brazīlijā) ir izvēlējušies tikai nabadzīgos saņēmējus. Tātad “beznosacījuma” nozīme paliek neskaidra, tāpat kā “minimālā” nozīme. Daži paredz “līmeni, kas ir pietiekams pieticīgam, bet pienācīgam dzīves līmenim”, citi - tikai “mazliet finansiālu polsterējumu” (*Coote, 2018*).

K. Peress-Munoss aizstāv savādāku ienākuma ideju - līdzdalības ienākuma (PI) priekšlikumu, ko sākotnēji paudis Entonijus Atkinsons 1996. gadā. PI var definēt kā ienākumu, ko maksā katram pieaugušajam attiecīgās politiskās kopienas loceklim ar nosacījumu, ka viņš vai viņa veic kādu sociāli vērtīgu uzdevumu apmaiņā. Šīs idejas galvenās iezīmes ir – ienākums tiek maksāts bez pārbaudes, tas ir individuāls, tas ir nosacīts. Nosacīts šis ienākums ir tādā veidā, ka tas prasa saņēmējiem veikt kādu darbību, lai saglabātu atbilstību, šī iezīme ir galvenā atšķirība starp PI un UBI. Atkinsons ticēja, ka beznosacījuma pieejas īstenošana var raisīt atkarību (*Pérez-Muñoz, 2018*).

Autore apkopoja UBI definīcijas dažādas interpretācijas (sk.1.tabulu).

1.tabula

Dažādu autoru UBI idejas interpretācija (*Hevlych et al., 2020*)

Autors	UBI skaidrojums
T. Mors	Veids, kā apkarot lielu noziedzību, efektīvāks par sodu
J. L. Vaivs	Sociālās palīdzības rīks (labdarība)
A. C. Kondorcets	Sociālās apdrošināšanas pamats kā nabadzības mazināšanas līdzeklis
T. Pains	Sociālā taisnīguma idejas īstenošana mūža garumā, izmantojot īres maksājumus
Dž. Šarlers	Sociālā garantija, ka nav “kapitāla dominēšana pār darbu”, izmantojot samaksu “dividen de territorial”
B. Rasels	Indivīda attīstības līdzekļi
D. Milners	Instrumenti morālo tiesību uz iztiku realizēšanai
C. H. Duglass	Rīks, lai novērstu pārprodukciju, maksājot “nacionālās dividendes”
R. Teobalds	Darbinieku sociālās apdrošināšanas rīks pret draudiem biznesa procesa automatizācijai
M. Frīdmans	Rīks sociālās palīdzības īstenošanai, izmantojot lineāru negatīvu ienākuma nodokli
Dž. Tobins	Papildu sociālais pabalsts pēc diferencētas likmes

J. P. Kuipers	Instrumenti neobligātās nodarbinātības idejas īstenošanai
J. Mitschke	Rīks sociālās palīdzības īstenošanai, izmantojot negatīvu ienākuma nodokli
A. Gores	Sociālās palīdzības idejas īstenošanas līdzeklis
A. Kaille	Sociālās palīdzības idejas īstenošanas līdzeklis ("sabiedrības pamata uzticības izpaušme tiem, kas ir izslēgti no darba tirgus")
J.M. Ferijs	Sociāli noderīgas darbības attīstības līdzekļi

1.tabulā redzams, ka UBI jēdziena skaidrojumi ir dažādi, un mērķis, kāpēc UBI būtu nepieciešams, var atšķirties, tomēr autoru vidū dominē uzskats, ka UBI ir sociālā palīdzība, sociālais atbalsts.

Beznosacījumu pamatienākuma priekšrocības un trūkumi

Autore apkopojā UBI praktiskas ieviešanas argumentus (sk. 2.tabulu).

2.tabula

Argumenti UBI praktiskai ieviešanai (Hevlych et al., 2020)

Argumenti "PAR"	Argumenti "PRET"
<p>Ekonomiskā attīstība:</p> <ul style="list-style-type: none"> - iekšējā pieprasījuma stimulēšana; - nav budžeta izdevumu sociālās palīdzības administrēšanai; - mazā biznesa attīstība; - ieguldījumu tirgus attīstība; - izdevumu samazināšanās veselības aprūpes budžetā 	<p>Ekonomiskas problēmas, ko rada:</p> <ul style="list-style-type: none"> - lieli finanšu izdevumi ienākumu izmaksai iztikas minimumu līmenī; - inflācijas procesi; - budžeta ieņēmumu samazināšanās; - uzņēmējdarbības ierobežošana (darbaspēka deficīts)
<p>Sociālo attiecību uzlabošana, izmantojot:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dzimumu nevienlīdzības problēmu risināšana; - sociālās palīdzības mērķa korumpējošā komponenta novēršana un vispārējs noziedzības līmeņa samazinājums; - cilvēkkapitāla attīstības motivācija un vispārējā apmierinātības ar dzīvi paaugstināšana; - izmaiņas darba devēju un darba ņēmēju attiecībās, it īpaši biznesa procesu robotizācijas kontekstā, palielinot atbalsta līmeni ģimenēs; - iedzīvotāju veselības uzlabošana 	<p>Sociālo attiecību pasliktināšanās:</p> <ul style="list-style-type: none"> - pieaugošs paternālistisks noskaņojums (ierobežotas tiesības, atbildība, iniciatīva); - darba motivācijas zudums; - sociālā spriedze no sociālo struktūru darbinieku atlaišanas; - palielinot migrantu skaitu; - pieaugošais noziedzības līmenis
<p>Praktiskas ieviešanas iespēja:</p> <ul style="list-style-type: none"> - pārredzamība un piemērošanas vienkāršība; - valsts un vietējā budžeta izdevumu samazināšana sociālās palīdzības struktūru uzturēšanai; - ienākumu gūšana no sociālās palīdzības struktūru pamatlīdzekļu pārdošanas; - nodokļu saņemšana no mazā biznesa attīstības un algu pieauguma 	<p>Praktiskas ieviešanas neiespējamība:</p> <ul style="list-style-type: none"> - lielas finanšu izmaksas; - budžeta ieņēmumu bāzes samazināšana uzņēmējdarbības krituma laikā; - sabiedrības noraidījums beznosacījumu maksājumu idejai un politiskās gribas trūkums to īstenot; - juridiski šķēršļi

L. Hevličs ar līdzautoriem nonāk pie secinājumiem, ka:

- UBI ir ne tikai humānisma ideja, bet arī praktisks instruments civilizētas sabiedrības veidošanai;
- daudzi UBI izmantošanas eksperimenti ir pierādījuši tā pozitīvo ekonomisko un sociālo ietekmi;
- UBI idejas īstenošana var būt risinājums pasaules masveida atlaišanas problēmai robotizētu biznesa procesu dēļ;
- jautājums par UBI jēdziena praktisku īstenošanu ir problēma, kā sabiedrība uztver šo ideju un valdības politisko gribu (Hevlych et al., 2020).

UBI arvien vairāk tiek ieteikts kā pagaidu risinājums Covid-19 pandēmijas laikā, lai cīnītos ar izaicinājumiem konkrētā krīzes situācijā. Tiešsaistes sarunā par ārkārtas UBI Covid-19 laikā Amerikas Savienotajās Valstīs K. Vidkvists un S. Santens nosauc UBI priekšrocības un apgalvo, ka šādai politikai ir četri galvenie iemesli:

- tas kalpo kā spilvens cilvēkiem, kuri krīzes laikā nav nodarbināti vai ir mazāk nodarbināti;
- tas kalpo kā spilvens cilvēkiem, kuriem ir jāturpina strādāt - svarīgākajiem darba ņēmējiem -, kuriem bieži ir ļoti zemas algas un, kuri varētu gūt labumu no piemaksas, kas atzīst viņu ieguldījumu sabiedrībā;
- tas kalpo kā stimuls ekonomikai kopumā;
- tā ir vienkāršāka nekā citas politikas, jo tā ietver mazāk darījumu izmaksu un mazāku birokrātiju, piemēram, kavējumi atbilstības noteikšanas dēļ (*Widerquist, Santens, 2020*).

Ārkārtas UBI, pēc K. Vidkvista un S. Santensa domām, ir arī labāks eksperiments, no kā mācīties, nekā iepriekšējie pilotprojekti, kuru mērogs bija ierobežots, vai nu izdalot specifiskas grupas, piemēram, bezdarbniekus, vai koncentrējoties uz ierobežotu ģeogrāfisko apgabalu. Ārkārtas UBI ļautu novērot ietekmi kopienas līmenī, lai arī ārkārtas apstākļos (*Widerquist, Santens, 2020*).

K. Stāls un E. Makehena ir piesardzīgi attiecībā uz UBI. Autori pastāv uz to, ka UBI ir neapgūta teritorija un par tā efektivitāti joprojām liecina ierobežoti eksperimenti un izmēģinājumi dažādās valstīs un dažādās sabiedrībās. Līdz ar to vispārināšana uz veselām kopienām un plašu sabiedrību ir ierobežota. Jēdziena UBI ieviešana praksē katrā valstī var būt ļoti atšķirīga. Tomēr K. Stāls un E. Makehena sliecas apgalvot, ka UBI ieviešana ir ideoloģiska vai pragmatiska politikas izvēle, kuras pamatā ir pārliecība par pienākumiem attiecībā uz sociālo savstarpīgumu sabiedrībā, līdzīgi tam, kā tika izdarītas izvēles ieviest sociālo apdrošināšanu un darba ņēmēju kompensācijas (*Stahl, MacEachen, 2020*).

N. Davsons uzdod pamatotu jautājumu – kā sadalīt ienākumus un nodarbinātību, mainoties tehnoloģiskai attīstībai un demogrāfijai? N. Davsons apkopojis argumentus pret UBI ieviešanu, kā vienīgo risinājumu tehnoloģiskā progresa rezultātā zudušām darba vietām un darbības vecuma iedzīvotāju novecošanās problēmai: tā būtu sabiedrība ar elpu aizraujošu varas un bagātības koncentrāciju, pat salīdzinājumā ar mūsdienām. Tā būtu bagātu cilvēku pasaule, ar otru līmeņa cilvēku apkalpojošo personālu, kas apmierinātu viņu visas emocionālās un fiziskās vajadzības. Pie šāda scenārija, kur daži izredzētie monopolizē gan bagātību, gan (robotu) darbu un, bez šaubām, politisko varu - vai cilvēki viņiem uzticēsies, ka viņi turpinās maksāt UBI bezgalīgi (*Dowson, 2017*).

Lai mazinātu riskus AI monopolizēšanai, risinājums ir valdībām uzņemties līdzdalību jaunajās publiskajās korporācijās, iegādājoties akciju tirgos “universālo pamatdividendi”. Demokrātiska uzraudzība vairotu ticamību, ka AI un automatizācijas peļņa tiek sadalīta taisnīgi, un, ka tehnoloģijas attīstītos sociāli noderīgos veidos, nevis tīri peļņas dēļ. Tomēr ASV pilsētas Sietlas sociālistiskais padomnieks Kshama Sawant, kurš, tāpat kā Bernijs Sanderss, kas saņēmuši atbalstu no tehnoloģiju cilvēkiem, iebilduši par tādu uzņēmumu kā Amazon un Microsoft nodošanu valsts īpašumā (*Dowson, 2017*).

A. Kote apgalvo, ka pamatienākumu kampaņa ir mēģinājums “depolitizēt sociālo aizsardzību”, piedāvājot maksājumus skaidrā naudā nevis stiprināt cilvēktiesības, darba ņēmēju sarunu spēku un sabiedriskos pakalpojumus. A. Kote piedāvā pamatienākuma vietā apsvērt tādas alternatīvas, kā iztikas minimums, arodbiedrību veicināšana, bezmaksas bērnu aprūpe, radikālas izmaiņas mājokļu politikā, politika darba laika samazināšanai, videi draudzīgas investīcijas. Tā pat, A. Kote uzsver, ka līdz šim veiktie UBI pilotprojekti nepiedāvā skaidrību, jo tie visi ir atšķirīgi un vairums nepārliecinoši, nepabeigti vai pārtraukti (*Coote, 2018*).

PI aizstāvis K. Peress-Munozs min kādu nozīmīgu UBI trūkumu - ja dalība sabiedriski vērtīgu pakalpojumu radīšanā ir svarīga UBI idejai, tad acīmredzams jautājums ir, cik lielā mērā mēs varam sagaidīt, ka UBI saņēmēji patiešām iesaistīsies šajās aktivitātēs? Pēc definīcijas saskaņā ar UBI shēmu dalība sociāli vērtīgās aktivitātēs ir brīvprātīga. Šeit rodas neparedzamas sekas, kuras grūti prognozēt (*Pérez-Muñoz, 2018*).

D. Kalnickis analizējis un interpretējis vēsturiskos pierādījumus par to, kā biznesa organizācijas gadu gaitā reaģēja uz Ziemeļamerikas garantēto ienākumu priekšlikumiem. Laika gaitā uz lielākām un

mazākām apspriedēm par šo tēmu ir sanākuši dažādi uzņēmējdarbības vides pārstāvji. No šī pārskata izriet, ka viņi ir paiduši nepārprotamu un principiālu iebildumu pret garantētā ienākuma variantu, kas neparedz darbu kā obligātu. Uzņēmēji bija nobažījušies, ka ienākumu garantēšana ļaus darbspējīgam darbaspēkam izvairīties no darba. It sevišķi tas attiecinām uz mazo algu darbaspēku. Kanādā biznesa pārstāvji pat sāka slavēt darba raksturīgo terapeitisko vērtību un dziedinošās spējas. D. Kalnicka analīze, apkopojot pētījumus par UBI no 1981., 1986., 1993., 2005. un 2017. gada, parāda, ka UBI zināmā mērā samazina darbaspēka piedāvājumu (*Calnitsky, 2018*).

Beznosacījumu pamatienākuma finansējuma iespējas

H. Šteiners aktualizē vienu no senākajām nodokļa bāzes iespējām attiecībā uz UBI – zeme, kā nodokļu bāzes vēsturiskais pamats. Autors atzīst, ka pamats šādai idejai nepārprotami atrodams Tomasa Paina 1797. gada brošūrā “Agrārais taisnīgums” - “Cilvēks nerādīja zemi un, kaut arī viņam bija dabiskas tiesības to ieņemt, viņam nebija tiesību mūžīgi pozicionēt kā savu īpašumu kādu daļu no tās”. T. Pains pamata ienākumu saredzēja mazliet savādāk nekā daudzi citi mūsdienu akadēmiķi - kā kompensāciju par neiemantotu dabas resursu – zemi, “mūsu dabisko mantojumu”, tomēr H. Šteiners tic, ka šāda ideja par tiesībām uz kompensāciju balstīta pat Bībelē (*Steiner, 2016*).

H. Šteiners apkopojis dažādu autoru piedāvātos UBI finansēšanas avotus. Zeme kā nodokļa bāze ir viena no versijām, vēl tiek piedāvāts aplikēt ar nodokli mantotos īpašumus un novēlējumus. Par UBI finansēšanas nodokļu bāzi tiek piedāvāta arī cilmes līnijas ģenētiskā informācija, ieskaitot cilvēka gametu nesamo, kas ir saprotama kā dabas resurss, un tāda, kuru bioloģiskie vecāki piesaista pēcnācēju ieņemšanai. Idejas autori uzskata, ka šo gametiskās informācijas vērtību cilvēks it kā piesavinās, tādēļ tā tiktu aplikta ar nodokli tāpat kā citi dabas objekti. Tas pamatots ar līdzību par dažādām zemes vietām, kas ir atšķirīgas - arī šādas informācijas kopas atšķiras pēc savas vērtības: šajā gadījumā atbilstoši iedzimto spēju un invaliditātes vērtībai, ko tās veicina radītajos pēcnācējos (*Steiner, 2016*).

A. Kote apkopojusi dažādas UBI finansēšanas iespējas. Viens no uzskatiem ir, ka nelielu samaksu visiem var atļauties, atceļot nodokļu atlaides un / vai aplikot ar nodokli neiegūto ienākumu. Ir priekšlikumi padarīt dāsnākus bērnu pabalstus (universālu maksājumu par bērniem Apvienotajā Karalistē) vai dot nelielu, garantētu ienākumu visiem, kas ‘piedalās’ sabiedrībā, izpildot konkrētus kritērijus, kā to paredz Entonija Atkinsona PI princips (*Coote, 2018*).

Attiecībā uz diskusiju par tehnoloģiju progresa rezultātā zaudētām darba vietām, N. Davsons uzskata, ka šādu darba vietu zudumu jākompensē lielajām korporācijām, kas galvenokārt veicinājušas šo progresu. Atsaucoties uz sociālās vietnes Facebook dibinātāja Marka Cukerberga iesaistīšanos politikā un UBI popularizēšanu, tiek piedāvāts kreatīvs finansējuma avots - piesaistīt līdzekļus no sociālās vietnes Facebook, pielīdzinot mūsu visu Facebook lietotāju personīgos datus, ko Facebook faktiski pārdod reklāmdevējiem, vērtīgam kolektīvi ģenerētam resursam, ko var aplikēt ar nodokli. N. Davsons mudina atcerēties faktu, ka tehnoloģiju dārgums nav privātpašums. Uzlikt nodokli robotiem un tehnoloģijām ir pilnīgi reāli, jo tehnoloģiskā attīstība lielā daļā gadījumu bijusi valsts finansēta. Internets tika izstrādāts, izmantojot pamatā ASV akadēmisko un militāro finansējumu. Kas attiecas uz tehnoloģiju gigantiem, Google PageRank algoritma izpēti finansēja ASV Nacionālais zinātnes fonds, un arī Apple ir saņēmis valsts naudu atsevišķu tehnoloģiju attīstīšanai (*Dowson, 2017*).

Bills Geits aicina apsvērt robotu nodokli, kas varētu kalpot par finansējuma avotu UBI. 2017. gadā priekšlikums par UBI un robotu nodokli skatīts arī Eiropas Parlamentā (*Dowson, 2017*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. UBI ir resursu sadale starp indivīdiem noteiktā sabiedrībā, sociālais atbalsts jeb sociālā palīdzība ar pazīmēm – periodisks, beznosacījumu, individuāls, skaidras naudas maksājums, universāls. Periodisks, jo tiek nodrošināts sistemātiski, nevis vienreizēji; individuāls, jo adresēts konkrētai personai, ne mājāsaimniecībai; universāls, jo apmaksā visi bez izņēmuma; maksājums skaidrā naudā, jo neietver kvīšu, talonu u. tml. formu izmantošanu; beznosacījumu, jo piešķir, nepārbaudot darba pieejamību vai nodomu to saņemt, ienākumu apjomu, ģimenes sastāvu utt..

2. UBI mērķi ir: nabadzības mazināšana, neadekvātu labklājības sistēmu reformēšana, darba zuduma kompensēšana tehnoloģiskā progresa iespaidā, noziedzības mazināšana, arī indivīda attīstība un neobligāta nodarbinātība.
3. UBI var būt risinājums gan AI attīstības iespaidā pieaugoša darbavietu zuduma kompensēšanai, gan kā atbilde uz Covid-19 pandēmijas izaicinājumiem.
4. Ārkārtas jeb pagaidu UBI kļiedētu atsevišķu pētnieku bažas par UBI efektivitāti tā ierobežoto un neviennozīmīgo eksperimentu dēļ. Ārkārtas UBI Covid-19 krīzes apstākļos varētu tikt pielietots uz plašu sabiedrību plašā mērogā tādējādi mazinot krīzes sociālekonomiskās sekas, pozitīvi iespaidojot labklājības rādītājus un, radot lielisku materiālu turpmākiem pētījumiem.
5. Pētījumu rezultāti liecina par UBI pozitīvo ekonomisko un sociālo ietekmi. Tomēr būtisks trūkums ir finanšu izmaksas UBI praktiskas ieviešanas gadījumā, kā arī darba motivācijas trūkums, kas var rezultēties ar darbaspēka deficītu un neparedzamām sekām.
6. Zinātnieki piedāvā dažādas finansēšanas iespējas – zeme, kā UBI nodokļu bāzes vēsturiskais pamats, ar nodokli aplikt mantotos īpašumus un novēlējumus, atcelt nodokļu atlaides un daļu no esošiem sociālajiem pabalstiem, cilmes līnijas ģenētiskā informācija, kā UBI nodokļu bāze, ieskaitot cilvēka gametu nesamo, kas tiek uzskatīta par dabas resursu, UBI finansējums izmantojot robotu nodokli, līdzekļu piesaistīšana no sociālās vietnes Facebook (arī citām sociālajām platformām, kas izmanto personīgos datus), pielīdzinot visu Facebook lietotāju personīgos datus, ko Facebook izmanto savas bagātības vairošanai, vērtīgam kolektīvi ģenerētam resursam, ko iespējams aplikt ar nodokli.
7. Riskus, kas saistīti ar UBI finansējuma piesaistīšanu no lielajām tehnoloģiju korporācijām -monopolu attiecībā uz finanšu līdzekļiem, tehnoloģijām un nenoliedzami arī uz politisko varu, iespējams risināt valdībām uzņemties līdzdalību, izmantojot akciju tirgus, tādējādi veicot uzraugošo lomu korporāciju darbībā.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Calnitsky, D. (2018). If the Work Requirement is Strong: The Business Response to Basic Income Proposals in Canada and the US. *Canadian Journal of Sociology*, 43 (3), 291 - 315. Retrieved 13.01.2021 from <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=5&sid=c7201752-8fc3-42a5-a561-1af95b2fcfd1%40sdc-v-sessmgr03>
2. Coote, A. (2018). Basic Income? It's Snake Oil. *The Political Quarterly*, 89 (4), 749 - 751. <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12590>
3. Dowson, N. (2017). Plutocrats and paupers. *New Internationalist*, 507, 26 - 27. Retrieved 13.01.2021, from <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=20&sid=c7201752-8fc3-42a5-a561-1af95b2fcfd1%40sdc-v-sessmgr03>
4. Eiropas Savienība (2020). Beznosacījumu pamatienākumu ieviešana visā ES. https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2020/000003_lv, sk. 17.03.2021.
5. Fleischer, M. P, Hemel, D. (2020). The Architecture of a Basic Income. *The University of Chicago Law Review*, 87 (3), 625 - 710. Retrieved 13.01.2021, from <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=18&sid=c7201752-8fc3-42a5-a561-1af95b2fcfd1%40sdc-v-sessmgr03>
6. Hevlych, L., Hevlych, I., Dutova, N. (2020). Basic Income: Economy and Psychology. *Research Papers in Economics and Finance*, 4 (3), 27 – 35. <https://doi.org/10.18559/ref.2020.3.3>
7. Pérez Muñoz, C. (2018). Participation Income and the Provision of Socially Valuable Activities. *Political Quarterly*, 89 (2), 268 - 272. <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12510>
8. Ståhl, C., MacEachen, E. (2020). Universal Basic Income as a Policy Response to Covid-19 and Precarious Employment: Potential Impacts on Rehabilitation and Return-to-Work. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 31, 3 – 6. <https://doi.org/10.1007/s10926-020-09923-w>
9. Steiner, H. (2016). Compensation for Liberty Lost: Left libertarianism and Unconditional Basic Income. *Juncture*, 22 (4), 293 - 297. Retrieved 13.01.2021, from <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=5&sid=1674b198-6204-4895-9e4e-ea58abd9bb99%40sdc-v-sessmgr02>
10. Widerquist, K., Santens, S. (2020). *United States and Basic Income & Covid. Basic Income Earth Network BIEN Conversations*. Retrieved 22.03.2021 from <https://www.youtube.com/watch?v=wMVhfSN-Rfs>

Summary

The main idea of the UBI is that all citizens of the country have access to at least a minimum amount of money, it envisages the distribution of resources among individuals in a certain society. Most authors have explained UBI as social support, social assistance with features - periodic, unconditional, individual, cash payment, universal. The most popular UBI financing solutions include taxing land, inherited property and bequests, robots, attracting funding from technology giants or reforming existing social programs.

It is considered and from existing experiments concluded that UBI has a positive economic and social impact. Advantages are also seen in the case of practical implementation, such as transparency and ease of application. Among scientists and academics, it is believed that UBI can be a solution to both - compensate for increasing job losses due to the development of AI and an answer to the challenges of the Covid-19 pandemic. Extraordinary or temporary UBI might be applied to the general public on a large scale in a Covid-19 crisis thereby reducing the negative socio-economic consequences of the crisis, positively affecting welfare indicators and creating excellent material for further research.

In general, in the current critical situation, UBI's advantages would outweigh its disadvantages, but these disadvantages are justified and serious: funding opportunities will continue to challenge national governments, loss of work motivation and unforeseen consequences of human behaviour, concentration of power and resources in the hands of a narrow group of people (developing AI, attracting financial resources from technology corporations). There are also unanswered questions - who will determine the rate, how long will pay? These questions remain open, but they are likely to be answered very soon.

ĀRPAKALPOJUMA GRĀMATVEDĪBAS NOZARES DARBĪBAS ANALĪZE LATVIJĀ

ANALYSIS OF OUTSOURCED ACCOUNTING SECTOR ACTIVITY IN LATVIA

Madara Stradiņa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ms14089@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.oec. **Iluta Arbidāne**

Abstract. Problem under investigation: changes in the legislation of the outsourced accounting industry and introduction of new requirements. Legislative changes affect performers of economic activity who provide outsourced accounting services, their number is decreasing, but due to the increase in taxes, entrepreneurs are forced to increase their prices, which is the result of an increase in the total turnover of companies. The aim of the study: to explore the outsourced accounting industry in Latvia. The tasks of the study: explore the concept of accounting and the legal acts governing it, to analyse statistical data on the results of enterprises in the outsourced accounting sector.

Keywords: accountant, external service provider, performer of economic activity.

Ievads

Ārpalpojuma sniedzējiem ir tendence arvien vairāk attīstīties. To galvenais ieguvums ir finansiāls izdevīgums salīdzinot ar algotu kvalificētu darbinieku. Ieņēmumu un izdevumu uzskaitē ir ļoti būtiska veicot saimniecisko darbību. Ārpalpojuma grāmatvedības nozares uzņēmumiem saviem klientiem - saimnieciskās darbības veicējiem ir jāsniedz kvalificēti grāmatvedības pakalpojumi. Tiem svarīgi ir būt konkurētspējīgiem ārpalpojuma grāmatvedības nozarē un jāsniedz profesionāli pakalpojumi.

Tēmas aktualitāte: ārpalpojuma grāmatvedības piedāvājums ir salīdzinoši liels. Pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem 2019. gadā reģistrētas 4265 sabiedrības, kuras sniedz uzskaites, grāmatvedības audita un revīzijas pakalpojumus (*Centrālā statistikas pārvalde, 2021a*). Lai sniegtu grāmatvedības pakalpojumus ir jāievēro visas normatīvo aktu prasības.

Pētāmā problēma: ārpalpojuma grāmatvedības nozares likumdošanas izmaiņas un jaunu prasību ieviešanas. Likumdošanas izmaiņas ietekmē saimnieciskās darbības veicējus, kas sniedz ārpalpojuma grāmatvedības pakalpojumus, to skaits samazinās un nodokļu palielināšanās dēļ tiek palielinātas cenas, kā ietekmē palielinās kopējais uzņēmumu apgrozījums.

Pētījuma objekts - ārpalpojumu grāmatvedības uzņēmumi.

Pētījuma priekšmets – ārpalpojuma grāmatvežu uzņēmējdarbības rezultāti.

Darba mērķis ir izpētīt ārpalpojuma grāmatvedības nozares uzņēmumus reģionos un to uzņēmējdarbības rezultātus

Darba mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi darba uzdevumi:

- 1) izpētīt grāmatvedības jēdzienu;
- 2) izanalizēt grāmatvedības ārpalpojuma tiesisko reglamentāciju;
- 3) balstoties uz statistikas datiem veikt grāmatvedības ārpalpojuma rādītāju analīzi;
- 4) izstrādāt secinājumus.

Hipotēze: kopējais ārpalpojuma grāmatvedības uzņēmumu skaits samazinās, bet apgrozījums palielinās, lielākā daļa uzņēmumu ir koncentrēti Rīgas reģionā.

Pētījuma metodes monogrāfiskā metode; analīzes metode; grafiskā metode.

Ārpakalpojuma grāmatvedības tiesiskā reglamentācija

Grāmatvedība ir

- informācijas uzskaites veids;
- uzņēmuma struktūrvienība;
- profesionālās darbības nozare;
- ekonomikas zinātnes apakšnozare;
- ekonomiskās informācijas uzkrāšanas līdzeklis (*Mietule, 2014, 7*).

Grāmatvedība ir tautsaimniecības uzskaites veids (*Saksanova, 2010, 15*). Tā ir sistēma, kuru uzņēmums izmanto, lai novērtētu savus finanšu rādītājus, atzīmējot un klasificējot visus darījumus, piemēram, pārdošanu, pirkšanu, aktīvus un saistības tādā veidā, kas atbilst pieņemtajiem standartam (*Ghasemi et al., 2011, 112*). Grāmatvedību var saukt arī par informācijas sistēmu, kas mēra, apstrādā un paziņo finanšu informāciju par saimniecisko darbību (*Lim, 2013, 93*). Grāmatvedības produkts ir informācija - spēcīga un svarīga prece (*Scott, 2015, 21*). Grāmatvedības sniegtajai informācijai jābūt patiesai, salīdzināmai, savlaicīgai, nozīmīgai, saprotamai un pilnīgai. Grāmatvedībai ir jānodrošina ieņēmumu un izdevumu norobežošana pa pārskata periodiem (*Par grāmatvedību, 1992, 2.p.*).

Saimnieciskās darbības veicējs ir atbildīgs par to kā tiek organizēta grāmatvedības kārtošana, uzņēmumam ir jāizvēlas grāmatvedi kā darbinieku vai kā ārpakalpojuma sniedzēju.

Ārpakalpojums ir fakts, kad viens uzņēmums slēdz līgumu ar citu uzņēmumu, lai veiktu pakalpojumus, kas citādi varētu tikt veikti arī pašā uzņēmumā, taču daudzos gadījumos tas ir finansiāli neizdevīgi (*Tezaurs, 2021*).

Ņemot vērā likuma Par grāmatvedību 3.pantu, var secināt, ka grāmatvedības ārpakalpojumi ir pakalpojumi, kurus pamatojoties uz rakstveida līgumu (izņemot darba līgumu) sniedz persona, kura atbilst noteiktām prasībām (*Par grāmatvedību, 1992, 3.p.*).

Saimnieciskās darbības veicējs, kuram ir nepieciešami grāmatvedības pakalpojumi, slēdz uzņēmuma līgumu ar citu saimnieciskās darbības veicēju, kurš ir grāmatvedības pakalpojumu sniedzējs. Uzņēmuma līguma paredz abu pušu pienākumus, tiesības samaksu, termiņus un citus svarīgus noteikumus par dokumentu apstrādi. Atšķirībā, no algota grāmatveža, kurš ir uzņēmuma darbinieks un darba pienākumus veic atrodoties uzņēmuma telpās, ārpakalpojumu grāmatvedis darbu veic sava uzņēmuma telpās.

Autore apkopoja algota grāmatveža un ārpakalpojuma grāmatveža trūkumus un priekšrocības (sk. 1.tabulu).

1.tabula

Algota grāmatveža un ārpakalpojuma grāmatveža priekšrocības un trūkumi (autores sastādīta)

Algots grāmatvedis		Ārpakalpojumu grāmatvedis	
Priekšrocības	Trūkumi	Priekšrocības	Trūkumi
Patstāvīgs kontakts ar grāmatvedi	Lielākas izmaksas	Mazākas izmaksas	Nav patstāvīga kontakta ar grāmatvedi
Grāmatveža darbs tiek veikts tikai vienā uzņēmumā un to labāk pārzin.	Grāmatveža specializācija tikai vienā jomā	Grāmatvedis pārzin vairākas darbības jomas	Grāmatveža uzmanība vērsta uz vairākiem uzņēmumiem
Grāmatvedības dokumenti glabājas uzņēmumā	Darbinieka slimības lapas un bērnu kopšanas atvaļinājuma laikā jāmeklē aizvietotājs.	Darbinieka slimības lapas un bērnu kopšanas atvaļinājuma laikā darbus nodrošina kolēģi.	Grāmatvedības dokumenti glabājas ārpus uzņēmuma, kamēr tiek veikta apstrāde.

Viena no galvenajām priekšrocībām algotam grāmatvedim ir tā, ka pārsvarā grāmatvedis atrodas uzņēmuma telpās un nepieciešamības gadījumā tas ir sasniedzams pāris minūšu laikā, bet ārpakalpojuma

grāmatvedis atrodas citās telpās, daudzos gadījumos arī citos novados vai pat citā valstī. Ārpalpojuma grāmatvedim ir vairāki apkalpojamie uzņēmumi un nespēj koncentrēties uz viena konkrēta uzņēmuma problēmām un vajadzībām, gluži pretēji ir algotam grāmatvedim, kuram, lielākoties, darbs notiek ar vienu uzņēmumu un tiek izpētītas problēmas un vajadzības visās niansēs. Algots grāmatvedis ir specializējies vienā nozarē, un citas nozares iespējams nepārzin, turpretī ārpalpojuma grāmatvedis, lielākoties, darbā saskaras ar vairākām nozarēm. Grāmatvedim, kurš pārzin vairākas nozares, nepieciešamības gadījumā, ir vieglāk pārorientēties uz citu darba vietu.

Ārpalpojuma grāmatvedim ir mazākas izmaksas, atalgojums tiek atrunāts līgumā un par katrām izmaiņām tiek sastādīta vienošanās, kura stājas spēkā, kad abas puses to ir parakstījušas. Katru mēnesi, ceturksni vai gadu, tas ir atrunāts līgumā, tiek izrakstīts rēķins par grāmatvedības pakalpojumiem, un tās ir vienīgās izmaksas. Gluži pretēji ir algotam grāmatvedim, kuram ir jānodrošina viss darbam nepieciešamais, tas ir, dators un tā aprīkojums, datorprogramma, kancelejas preces un darba telpas. Kā arī par algotu grāmatvedi, bez darba līgumā atrunātās algas, ir jāmaksā darba dēvēja valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas. Darbinieka slimības lapas un bērnu kopšanas atvaļinājuma laikā ārpalpojuma grāmatveža darbu nodrošina kolēģi, ja kā ārpalpojumu izvēlas uzņēmumu ar vairākiem darbiniekiem, bet algotam grāmatvedim jāmeklē aizvietotājs.

Grāmatvedības darbības galvenais reglamentējošais akts ir Latvijas Republikas likums "Par grāmatvedību". Šis likums nosaka kā pareizi organizēt un kārtot grāmatvedības reģistrus, inventarizāciju un pārskatus. Kā grāmatvedība sadala kompetences un kā tiek atlīdzināti zaudējumi par pārkāpumiem grāmatvedības jomā.

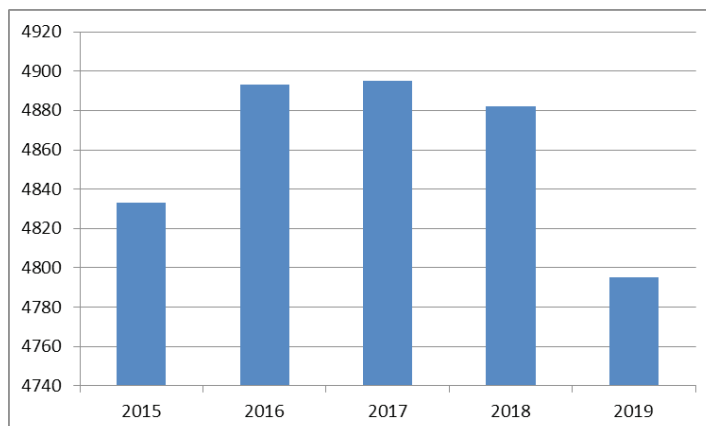
Pēc likumā „Par grāmatvedību” 23.02.2021. veiktajiem grozījumiem stājas spēkā noteikums par ārpalpojuma grāmatvežu licencēšanu. Grāmatvežu licencēšanu uzsāks 2021.gada 1.jūlijā un to nodrošinās Valsts ieņēmumu dienests. Tāpat ievieš ārpalpojuma grāmatvežu publisku reģistru, un tajā pakalpojuma saņēmējs varēs pārliecināties par attiecīgās personas tiesībām sniegt ārpalpojuma grāmatveža pakalpojumus, teikts grozījumu anotācijā (*Latvijas Republikas Saeima, 2021*). Ārpalpojuma grāmatveža darbība ir atļauta, ja tam ir spēkā licence, to izsniedz uz pieciem gadiem. Par licences izsniegšanu vai pārreģistrāciju maksājama valsts nodeva 100 eiro apmērā. Valsts nodevu maksā pirms attiecīgo dokumentu iesniegšanas un ieskaita valsts budžetā. Ārpalpojuma grāmatveži ir tiesīgi turpināt grāmatvedības pakalpojumu sniegšanu bez licences ne ilgāk kā līdz 2023. gada 1. jūlijam (*Par grāmatvedību, 1992, 15.p.*).

Šobrīd profesionālās civiltiesiskās atbildības apdrošināšana (turpmāk - PCTA) Latvijā ir obligāta jau vairāku profesiju pārstāvjiem, un no 2017.gada 1. jūlija šī apdrošināšana kā obligāta ir arī ārpalpojuma grāmatvežiem. To noteica 23.11.2016. veiktie grozījumi likumā „Par grāmatvedību”, kas stājas spēkā 2017.gada 1.jūlijā, ārpalpojuma grāmatvedim ir pienākums apdrošināt savu civiltiesisko atbildību par profesionālās darbības vai bezdarbības rezultātā nodarītajiem zaudējumiem, apdrošināšanas minimālais atbildības limits ir 3000 eiro (*Par grāmatvedību, 1992, 3.p.*). Grāmatvežu PCTA ietvaros tiek apdrošināti tiešie finansiālie zaudējumi, Valsts ieņēmumu dienesta uzrēķinātā soda nauda, tiesāšanās, juridiskie un ekspertīzes izdevumi, kā arī citi zaudējumi, par ko vienojas apdrošinātājs ar apdrošinājuma ņēmēju (*Aņtropova, 2017*).

Katram uzņēmumam ir pienākums sagatavot gada pārskatu, lai to sagatavotu korekti ir jāievēro likums „Gada pārskatu un konsolidēto gadu pārskatu likums”. Šajā likumā ir noteiktas visas prasības, kas ir jāievēro sagatavojot pārskatu, nodošanas termiņi un citi noteikumi. Ir Ministru kabineta noteikumi, kuri reglamentē atsevišķas grāmatvedības darbības, kā, piemēram, kases operāciju darbību, gada pārskatu sastādīšanu biedrībām, reliģiskām organizācijām, politiskām organizācijām un individuālajiem komersantiem. Ir atsevišķi Ministru kabineta noteikumi saimnieciskās darbības veicējiem, kuri grāmatvedību kārtu vienkāršā ieraksta sistēma.

Ārpakalpojuma nozares uzņēmumu analīze

Autore vispirms analizēs saimnieciskās darbības veicēju skaitu, kuri sniedz grāmatvedības pakalpojumus (sk. 1.attēlu).

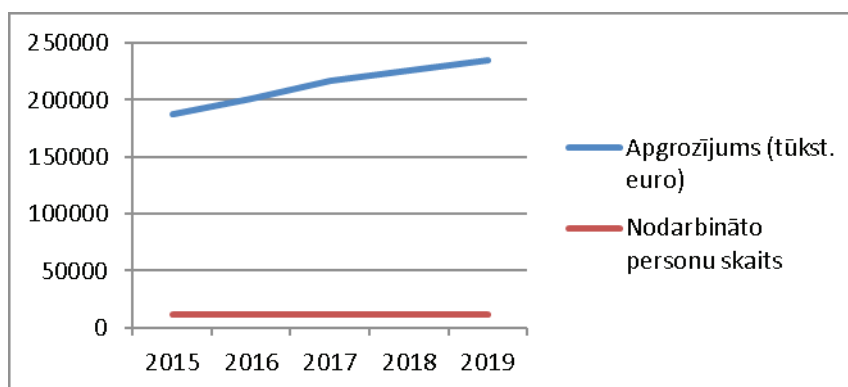

1.attēls. Saimnieciskās darbības veicēju skaits, kuri sniedz uzskaites, grāmatvedības, audita un revīzijas pakalpojumus vai konsultē nodokļu jautājumos, 2015. – 2019. gadā
(Centrālā statistikas pārvalde, 2021b)

Pēc 1.attēla datiem redzams, ka uzskaites, grāmatvedības, audita un revīzijas pakalpojumu sniegšanu vai konsultēšanu nodokļu jautājumos kā savu pamatdarbības nozari 2019.gadā izvēlējušies 4795 uzņēmumi, kas ir par 87 uzņēmumiem mazāk kā 2018.gadā. Līdz 2018.gadam bija tendence pieaugt uzņēmumu skaitam. Iemesls 2019.gada samazinājumam varētu būt mikrouzņēmumu nodokļa reorganizācija, kā rezultātā tika likvidēti daudzi mazie uzņēmumi un apvienoti lielākos.

No visiem iesniegtajiem pārskatiem par 2017.gadu, 38,9% uzņēmuma grāmatvedību kārtojīs ārpalpojuma grāmatvedis, 45,2% – uzņēmuma grāmatvedis, bet atlikušajos 16% gadījumu uzņēmumu grāmatvedības pakalpojumu sniedzējs nav norādīts (Ķirsons, 2019).

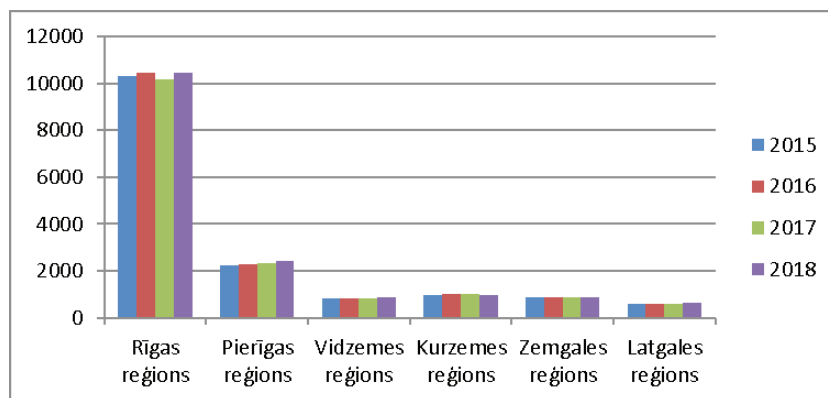
Autore apkopoja datus par ārpalpojuma grāmatvedības sniedzēju apgrozījumu un nodarbināto skaitu (sk. 2.attēlu).

2.attēls. Uzskaites, grāmatvedības, audita un revīzijas pakalpojumi, konsultēšana nodokļu jautājumos uzņēmumu apgrozījums un nodarbināto skaits 2015. – 2019.gadā
(Centrālā statistikas pārvalde, 2021b)

Pēc 2.attēla datiem var secināt, ka nozarē strādājošo uzņēmumu kopējais apgrozījums 2019. gadā ir 234,537 miljoni eiro, un, balstoties uz Centrālās statistikas pārvaldes datiem, salīdzinot ar 2018. gadu, tas ir audzis par 3,65 %. Kopumā uzņēmumu apgrozījumam laika periodā no 2015.gada līdz 2019. gadam ir tendence pieaugt. Raugoties uz uzskaites, grāmatvedības, audita un revīzijas; konsultēšanas nodokļu jautājumos jomas izaugsmi, redzams, ka nodarbināto skaits 2018.gadā, salīdzinot ar 2017.gadu, ir pieaudzis par 4,38 %, bet jau 2019.gadā, salīdzinot ar 2018.gadu, nodarbināto skaits ir samazinājies par 8,87%.

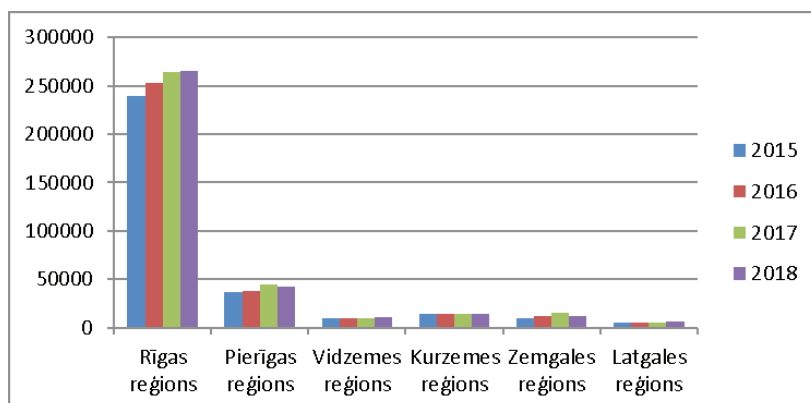
Dati kā šajā jomā darbojošies uzņēmumi sadalās pa Latvijas reģionam ir redzams 3.attēlā.

3.attēls. Juridisko un grāmatvedības pakalpojumu nozarē nodarbināto skaits reģionos 2015. – 2019.gadā (Centrālā statistikas pārvalde, 2021c)

Pēc 3.attēla datiem var secināt, ka lai arī kopējais darbinieku skaits uzskaites, grāmatvedības, audita un revīzijas pakalpojumi, konsultēšana nodokļu jautājumos nozarē gada laikā pieaudzis, tomēr Kurzemes reģionā juridisko un grāmatvedības pakalpojumu nozarē darbinieku skaits 2018.gadā, salīdzinot ar 2017.gadu, ir samazinājies par 4,3 %. Straujākais pieaugums bijis tieši Vidzemes reģionā 2017.gadā tika nodarbināti 817 darbinieki, bet 2018.gadā 883 darbinieki (+7,5%).

Autore apkopoja datus par ārpakalpojuma grāmatvedības sniedzēju apgrozījumu pa reģioniem (sk. 4.attēlu).

4.attēls. Juridisko un grāmatvedības pakalpojumu nozares uzņēmumu apgrozījums reģionos 2015. – 2018.gadā, tūkst. eiro (Centrālā statistikas pārvalde, 2021c)

Kā redzams, tad Rīgā reģistrēti 54,2 % no visiem nozares uzņēmumiem, taču to kopējais apgrozījums veido 75,5 % no kopējā uzskaites, grāmatvedības, audita un revīzijas; konsultēšanas nodokļu jautājumos reģistrēto uzņēmumu apgrozījuma 2018. gadā. Centrālās statistikas pārvaldes dati rāda, ka Vidzemes reģionā reģistrētie nozares uzņēmumi 2017. gadā apgrozīja 9,4 miljonus eiro, bet 2018.gadā – 10,6 miljonus eiro (11,3%). Straujākais apgrozījuma samazinājums ir bijis Zemgales reģionā 2017.gadā apgrozījums bija 14,8 miljoni eiro, bet jau 2018.gadā 12,2 miljoni eiro, kas ir par 22 % mazāk.

Secinājumi

1. Grāmatvedība ir tautsaimniecības uzskaites veids, un uzņēmuma vadītājs ir atbildīgs par to, kā organizēs grāmatvedības uzskaiti.
2. Grāmatvedības ārpakalpojumi ir pakalpojumi, kurus pamatojoties uz rakstveida līgumu sniedz persona, kura atbilst noteiktām prasībām, šobrīd, lai varētu sniegt grāmatvedības ārpakalpojumus, saimnieciskās darbības veicējam ir jāapdrošina sava profesionālā darbība ar minimālo atbildības limitu 3000 eiro. No 2021.gada 1.jūliju ārpakalpojuma grāmatvežiem būs nepieciešama licence.

3. Grāmatvedības darbības galvenais reglamentējošais akts ir Latvijas Republikas likums "Par grāmatvedību". Šis likums nosaka kā pareizi organizēt un kārtot grāmatvedības reģistrus, inventarizāciju un pārskatus. Kā grāmatvedība sadala kompetences un kā tiek atlīdzināti zaudējumi par pārkāpumiem grāmatvedības jomā.
4. Uzskaites, grāmatvedības, audita un revīzijas pakalpojumu sniegšanu vai konsultēšanu nodokļu jautājumos kā savu pamatdarbības nozari 2019.gadā izvēlējušies 4795 uzņēmumi. Līdz 2018.gadam bija tendence uzņēmumu skaitam pieaugt, bet 2019.gada tas ir samazinājies. Nozarē strādājošo uzņēmumu kopējais apgrozījums 2019.gadā ir 234,537 miljoni eiro.
5. Rīgā reģistrēti 54,2 % no visiem nozares uzņēmumiem, taču to kopējais apgrozījums veido 75,5 % no kopējā uzskaites, grāmatvedības, audita un revīzijas; konsultēšanas nodokļu jautājumos reģistrēto uzņēmumu apgrozījuma 2018. gadā.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Par grāmatvedību* (14.10.1992). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/66460-par-gramatvedibu>, sk. 16.12.2020.
2. Aņtropova, V. (2017). *Ārpakalpojuma grāmatvežu apdrošināšana – nepieciešamība, nevis privilēģija*. <https://www.balta.lv/lv/content/koment%C4%81rs-%C4%81rpakalpojuma-gr%C4%81matve%C5%BEu-apdro%C5%A1in%C4%81%C5%A1ana-%E2%80%93-nepiecie%C5%A1am%C4%ABba-nevis-privil%C4%93%C4%A3ija>, sk. 02.04.2021.
3. Centrālā statistikas pārvalde (2021a) *Ekonomiski aktīvi uzņēmumi sadalījumā pa galvenajiem darbības veidiem (NACE 2.red.)* http://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/uzn/uzn__01_skaitis/SRG020.px/table/tableViewLayout1/, sk. 02.04.2021.
4. Centrālā statistikas pārvalde (2021b). *Uzņēmumu galvenie uzņēmējdarbības rādītāji*. http://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/uzn/uzn__uzndarb/SBG010.px/table/tableViewLayout1/, sk. 02.04.2021.
5. Centrālā statistikas pārvalde (2021c) *Uzņēmumu galvenie uzņēmējdarbības rādītāji reģionos*. https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__ENT__UF__UFR/UFR050/sortedtable/tableViewSorted/, sk. 02.04.2021.
6. Ghasemi, M., Shafeiepor, V., Aslani, M., Barvayeh, E. (2011). The impact of Information Technology (IT) on Modern Accounting Systems. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 28, 112-116. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.11.023>
7. Ķirsons, M. (2019). *Grāmatvedības, audita un nodokļu konsultantu uzņēmumu apgrozījums gada laikā sarucis par 42,36 milj. EUR*. <https://blog.lursoft.lv/2019/08/21/gramatvedibas-audita-un-nodoklu-konsultantu-uznemumu-apgrozijums-gada-laika-sarucis-par-4236-milj-eur/>, sk. 02.04.2021.
8. Latvijas Republikas Saeima (2021). *Ārpakalpojuma grāmatvežiem vajadzēs licenci*. <https://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/29543-arpakalpojuma-gramatveziem-vajadzēs-licenci>, sk. 02.04.2021.
9. Lim, F. P. C. (2013). Impact of information Technology on Accounting Systems. *Asia Pacific Journal of Multimedia Service Convergent with Art, Humanities and Sociology*, 3 (2), 93-106. <http://dx.doi.org/10.14257/AJMAHS.2013.12.0>
10. Mietule, I. (2014). *Ievads grāmatvedībā*. Rēzekne: RA izdevniecība.
11. Saksanova, S. (2010). *Ievads komercdarbībā*. Rīga: Latvijas Universitāte.
12. Scott, W. R. (2015). *Financial Accounting Theory*. Toronto: Pearson.
13. Tezaurs (2021). *Ārpakalpojums*. <https://tezaurs.lv/%C4%81rpakalpojums>, sk. 02.04.2021.

Summary

Outsourcing providers is a trend to develop, the main reason is financial advantage. Outsourced accounting sector company is provide qualified services, let them be competitive. Accounting activities the most important regulatory act is Republic of Latvia rule „About accounting”. This rule determine what correct organize and sort accounting register, inventory and reports. How to accounting divide competencies and how to indemnified losses about accounting infringements. The total number of outsourced accounting companies is declining, while turnover is increasing, most companies are concentrated in the Riga region. As a result, the hypothesis was confirmed, the number of companies is decreasing and, as a result of the increase in taxes, prices are rising and turnover is increasing, as well as in the year of 2019, 54.2 % of all enterprises registered in Latvia are located in Riga region. The author concludes that the number of companies has decreased due to legislative amendments and the prices of the service are increased due to tax payments. All of the year of 2017 submitted year reports, 38.9 % company accounting sorts outsourced accountant, 45.2 % company accountant and 16 % accounting service provider not indicated.

IEDZĪVOTĀJU MIGRĀCIJU RAKSTUROJOŠIE RĀDĪTĀJI UN TENDENCES

INDICATORS AND TRENDS CHARACTERIZING POPULATION MIGRATION

Kristīne Sudnika

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, kristinesudnika@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja Dr.oec. **Iveta Mietule**

Abstract. *Based on the fact that several hundred thousand Latvian citizens have chosen another country as their independent residence and do not want to re-emigrate. Migration is one of the most pressing problems of the Latvian economy. Migration is, by its definition, the movement of people of working age between different territories, both in the short and long term. Within the framework of the study, the hypothesis put forward, that in the analysed period the decrease of the population as a result of migration shows positive tendencies, which was partially confirmed.*

Keywords: labor, migration, population, re-migration.

Ievads

Pētījuma aktualitāte: ir saistīta ar to, ka pēdējo gadu laikā aktuāla un nopietna problēma Latvijā ir iedzīvotāju skaita samazināšanās, ko galvenokārt sekmēja emigrējošo iedzīvotāju skaita pieaugums, desmit gadu periodā (2010.-2019.gadā) kopumā no Latvijas emigrēja 225 517 iedzīvotāji. Iedzīvotāju skaita samazināšanās uzliek papildus slogu ne tikai uz valdību, bet arī uz uzņēmumiem un tiem iedzīvotājiem, kuri ir palikuši valstī.

Pētījuma objekts: iedzīvotāju skaita samazināšanās.

Pētījuma priekšmets: migrācijas rādītāji.

Pētījuma mērķis: izpētīt Latvijas iedzīvotāju migrāciju raksturojošos rādītājus un tendences.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt jēdziena “migrācija” būtību un saturu;
- 2) apkopot migrāciju raksturojošos rādītājus;
- 3) analizēt iedzīvotāju migrāciju raksturojošos rādītājus un tendences.

Hipotēze: analizējamajā periodā iedzīvotāju skaita samazinājums migrācijas rezultātā uzrāda pozitīvas tendences.

Pētījuma laika periods: no 2010. gada līdz 2019.gadam.

Pētīšanas metodes: loģiski-konstruktīvā metode, zinātniskās indukcijas metode, sintēzes metode un analīzes metode.

Jēdziena “migrācija” būtība un saturs

Migrācija tika definēta, kā personu vai personu grupu pārvietošanās, kas tiek īstenota no vienas vietas uz otru, gan šķērsojot valsts robežu, gan pārvietojoties valsts iekšienē. Migrācija ir iedzīvotāju kustība, kura raksturo un aptver jebkāda veida cilvēku pārvietošanos, neatkarīgi no tās ilguma, cēloņiem un sastāva, t.i., ietver bēgļus, pārvietotās personas, ekonomiskos migrantus (*Labklājības ministrija, 2019*).

Darbspēka migrācija ir pārrobežu pārvietošanās darba meklējumos ārvalstīs. Darbspēka migrācija tiek apzīmēts kā veids, ar kura palīdzību tiek veikta ienākumu pārdale un dzīves līmeņa izlīdzināšana starp valstīm un reģioniem, nevis nodrošina dzīves līmeņa un dzīves kvalitātes pieaugumu saņēmējvalstī (*Arbidāne, Markeviča, 2016*).

Darbspēks ir vērtīgs resurss visai tautai un valstij, emigrācija ne tikai var ietekmēt, bet uz doto

brīdi arī ietekmē valsti daudzos veidos un viens no tiem ir tas, ka emigrācija ietekmē valsts konkurētspēju (Sile, 2015).

Mūsdienās migrācija ir viens no lielākajiem fenomeniem un tas noved pie vairākās sociālajām pārmaiņām. Pirmām kārtām tiek izveidota sabiedrība, kas ir vairāk neviendabīga gan no kultūras, gan no politiskās piederības puses (Permoser, 2017).

Jauniešu vidū emigrēšanas iemesls ir to mērķis uzlabot savu pašreizējo personīgo un finansiālo stāvokli ilgtermiņā. Jaunieši, dodoties uz ārzemēm, vēlas iegūt vairāk darba pieredzes, strādājot ārzemēs, lai nodrošinātu sev lielākas izaugsmes iespējas (Van Mol, 201.).

Iedzīvotāju lēmumu, doties uz ārzemēm, ietekmē tādi iemesli kā zemi ienākumi, sarežģījumi gan personiskajā, gan profesionālajā dzīvē, slikti darba apstākļi, iespēju trūkums, vāji atbalsta tīkli visos līmeņos, kā arī šaubas par to vai valstī uzlabosies dzīves kvalitāte (Baranceva, 2007).

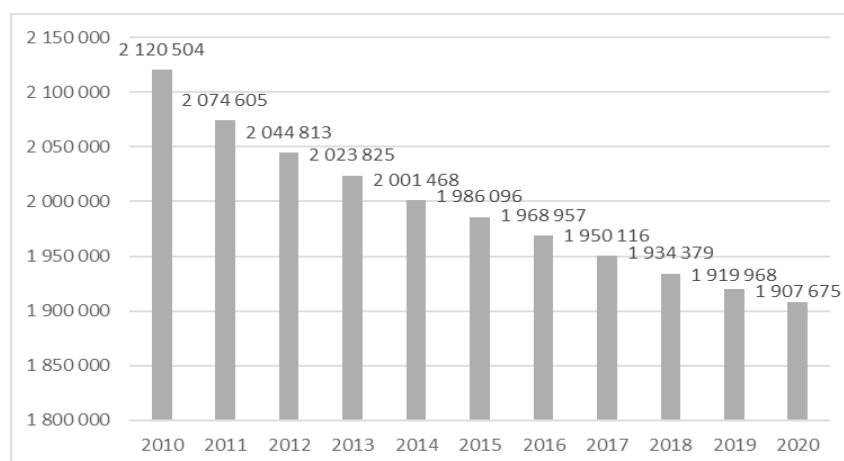
Ir jāatzīmē, ka ilgtermiņa emigrācijas laikā emigrē augsti izglītoti speciālisti, tomēr brīdī, kad tie atgriežas Latvijā, šādiem migrantiem ir iespēja izmantot iegūtās zināšanas un pieredzi, lai sekmētu Latvijas ekonomikas potenciāla izaugsmi (Krasnopjorovs, Rutkovska, 2010). Ilgtspējīga emigrantu atgriešanās, kas ir valsts politikas mērķis varētu tikt sekmēta ar remigrāciju (Kuschminder, 2017).

Katras valsts nacionālās darbības rezultātus ietekmē iekļaušanās starptautiskajā tirgū. Katrā konkurētspējas līmenī (darbinieku, uzņēmumu, nozares un nacionālās tautsaimniecības līmenī) ir izcelti dažādi pasākumi, tās uzlabošanai. Šie pasākumi atšķiras, bet rezultātā tiek noteikti pašreizējie un nākotnes ekonomiskie panākumi un labklājības pieaugumi atsevišķām nozarēm vai arī valstī (Višķers, Volkova, 2017). Uzņēmumi, kuri nodarbina kvalificētu darbaspēku, sevišķi vadošajos amatos, piemīt labāka vadības prakse un augstāka darba produktivitāte (Bender et al., 2016).

Darba autore uzskata, ka migrāciju var izskaidrot ar vārdu “pārvietošanās”, tā var būt pārvietošanās vienas vai vairāku teritoriju ietvaros, tā var būt ilgtermiņa vai īstermiņa pārvietošanās, tā var būt brīvprātīgā vai piespiedu pārvietošanās. Līdz ar to, migrācijas galvenā iezīme tā ir kustība, kura darbaspēka migrācijas gadījumā ir kustība uz citu teritoriju ar mērķi uzsākt darba attiecības ārzemēs.

Iedzīvotāju migrācijas tendences

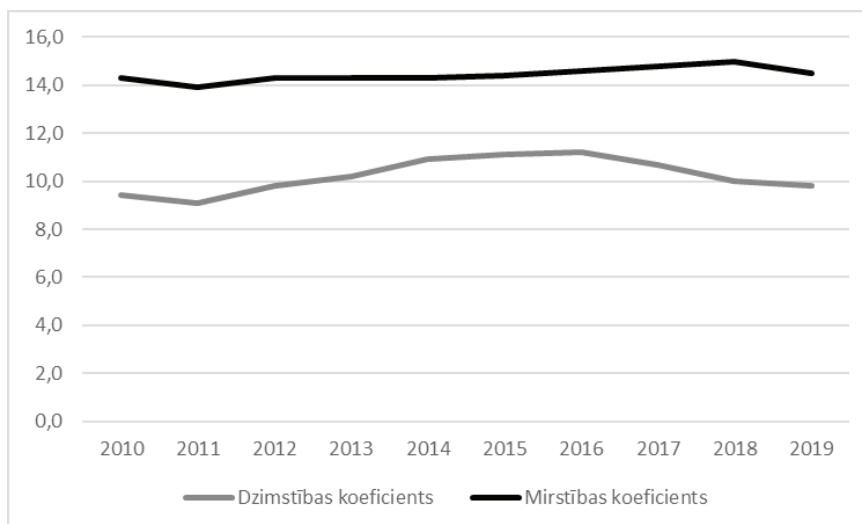
Darba autore izveidoja 1.attēlu, kurā ir atspoguļotas Latvijas iedzīvotāju skaita izmaiņas 2010. - 2020.gados.

1.attēls. Latvijas iedzīvotāju skaita izmaiņas 2010.-2020.gados
(Centrālā statistikas pārvalde, 2021)

Pēc 1.attēlā atspoguļotās informācijas var secināt, ka laika periodā no 2010.gada līdz 2020. gadam, Latvijas iedzīvotāju skaits samazinājās no 2 120 504 (2010.gadā) līdz 1 907 675 (2020.gadā) par 212 829 iedzīvotājiem jeb -10%. Latvijas iedzīvotāju skaita samazinājuma temps vienmērīgi sarūk.

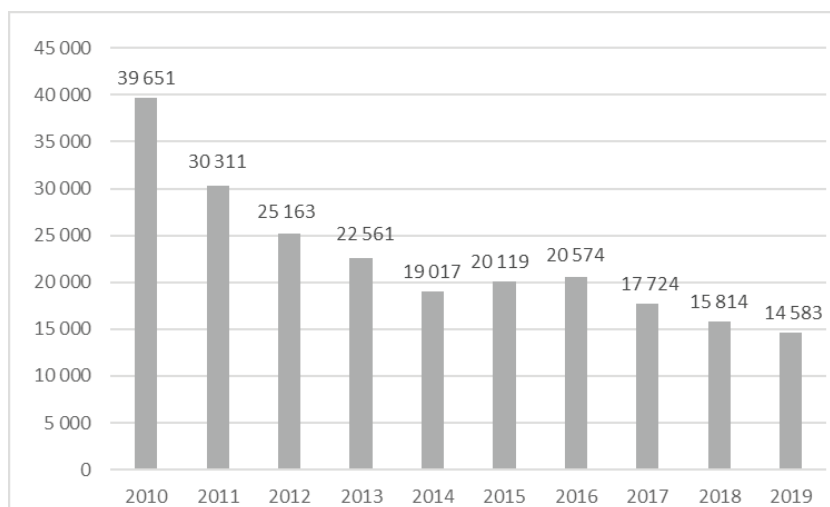
Iedzīvotāju dabiskais pieaugums rodas tad, kad dzimstība pārsniedz mirstību. Valsts iedzīvotāju skaita pieaugums ir atkarīgs no dabiskā pieauguma un migrācijas. Lai novērtētu dzīvotāju dabisko pieaugumu, kuru ietekmē dzimstības un mirstības koeficienti, darba autore izveidoja 2.attēlu.

2.attēls. Latvijas dzimstības un mirstības koeficienti 2010.-2019.gados
(Centrālā statistikas pārvalde, 2021)

Pēc 2.attēlā atspoguļotās informācijas var secināt, ka Latvijā mirstība pārsniedz dzimstību. Paaugstinoties mirstības rādītājiem, vienlaicīgi pazeminoties dzimstībai – daudzās Eiropas pārejas ekonomikas valstīs, ieskaitot Latviju, notiek iedzīvotāju skaita dabiskā samazināšanās, tas nozīmē, ka tiek zaudēti darbaspējas vecuma iedzīvotāji. Ja cilvēku skaits samazināsies katru gadu, tautsaimniecība arī attīstīsies daudz lēnāk, turklāt saruks ārvalstu investīciju plūsma.

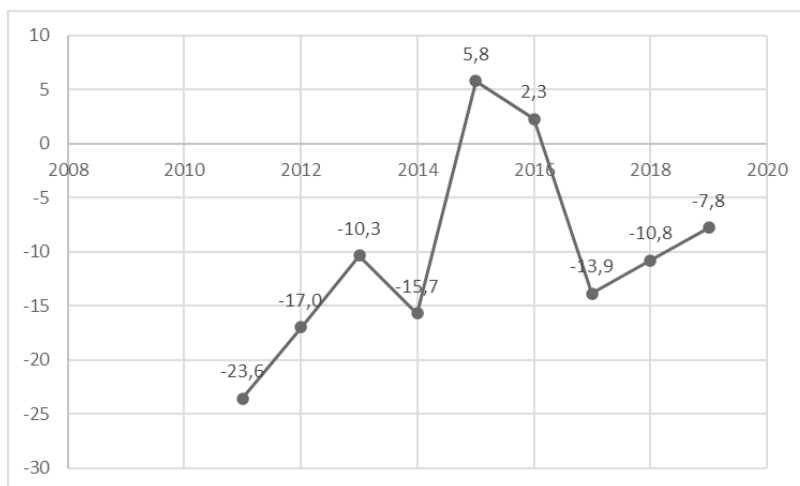
Lai novērtētu Latvijas iedzīvotāju migrācijas tendences, darba autore ir izveidojusi 3.attēlu, par laika posmu no 2010.gada līdz 2019.gadam.

3.attēls. Latvijas iedzīvotāju migrācija 2010.-2019.gados
(Centrālā statistikas pārvalde, 2021)

Pēc 3.attēlā redzamās informācijas, darba autore secina, ka laika periodā no 2010.gada līdz 2019.gadam emigrējošo Latvijas iedzīvotāju skaita izmaiņas nav vienmērīgas. Sākot ar 2010.gadu emigrējošo Latvijas iedzīvotāju skaits samazinājās līdz 2014.gadam par 20 634 iedzīvotājiem jeb 52%. 2015. un 2016.gadā emigrējošo Latvijas iedzīvotāju skaits pieauga par 1557 iedzīvotājiem jeb 8,19% un tad vienmērīgi samazinājās. 2019.gadā tika fiksēts, ka 14 583 Latvijas iedzīvotāju emigrēja uz citām valstīm.

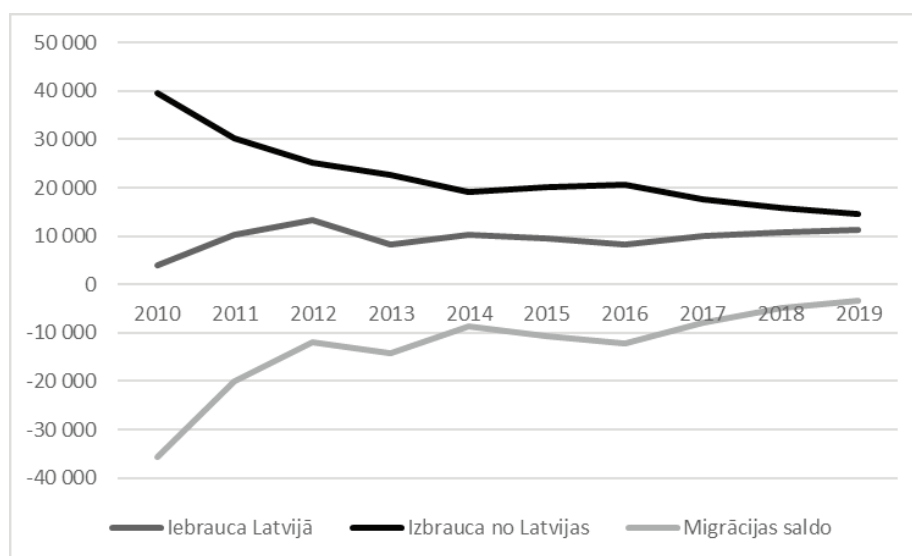
Lai novērtētu Latvijas iedzīvotāju migrācijas tendences, kurā ir attēloti emigrācijas rādītāji, darba autore ir izveidojusi 4.attēlu par laika posmu no 2010.gada līdz 2019.gadam.

4.attēls. Latvijas emigrācijas rādītāji 2010.-2019.gados, %
(Centrālā statistikas pārvalde, 2021)

Hipotēze daļēji apstiprinās, kopš 2016.gada ir vērojama tendence, ka migrācija samazinās. Emigrācijas rādītāji kopš 2016.gada (13,9%) līdz 2019.gadam (7,8%) ir samazinājušies par 6,1%. Emigrācija 2019.gadā, attiecībā pret 2018.gadu, ir samazinājusies līdz 7,8%. Ir vērojama pozitīva tendence, kas norāda uz to, ka emigrantu skaits samazinās.

Autore izveidoja 5.attēlu, kurā ir atspoguļotas migrācijas, imigrācijas un migrācijas saldo 2010.-2019.gados.

5.attēls. Starptautiskā ilgtermiņa migrācija Latvijā 2010.-2019.gados
(Centrālā statistikas pārvalde, 2021)

Statistikas dati liecina par to, ka emigrējušo iedzīvotāju skaits sākot ar 2016. gadu pakāpeniski samazinās, bet arī imigrējušo skaits no 2016. gada pakāpeniski palielinās. Tendence ir saskatāma, pēc prognozēm 2020-2021. gadā, emigrējušo - imigrējušo līnijas krustosies un migrācijas saldo būs vismaz nulle. Tas nozīmē, ka pakāpeniski uzlabojas darba apstākļu raksturojošie rādītāji (darba samaksa, darba apstākļi).

Secinājumi

1. Pētījuma rezultātā hipotēze daļēji apstiprinājās, pētot statistikas rādītājus, migrācija samazinās. Attiecīgi no 2016.gada līdz 2019.gadam tā ir samazinājusies par 6,1%. Kas norāda uz pozitīvu tendenci emigrācijai samazinoties.
2. Migrāciju var izskaidrot ar vārdu “pārvietošanās”, tā var būt pārvietošanās vienas vai vairāku teritoriju ietvaros, tā var būt ilgtermiņa vai īstermiņa pārvietošanās, tā var būt brīvprātīgā vai piespiedu pārvietošanās. Līdz ar to, migrācijas galvenā iezīme tā ir kustība, kura darbaspēka migrācijas gadījumā ir kustība uz citu teritoriju ar mērķi uzsākt darba attiecības ārzemēs.
3. Pieņemot lēmumu par dzīvesvietas maiņu, cilvēki galvenokārt vadās pēc to personīgajām vajadzībām un vērtībām, kuras vēlas apmierināt, izmantojot citās valstīs esošās iespējas. Līdz ar to galvenā motivācija ir pozitīvas izmaiņas, ne tikai materiālā, bet arī garīgā līmenī. Migrāciju izraisa sociālie cēloņi, piemēram, dzīvesveida maiņa, izglītība un ekonomiskie cēloņi, ka ienākumu palielināšana, dzīves apstākļu uzlabošana u.c.
4. Darbaspēka trūkums ir viens no tiem faktoriem, kas var būtiski samazināt valsts tautsaimniecības attīstību, jo iegūstot kvalifikāciju valsts izglītības iestādēs iedzīvotāji migrē uz citām Eiropas Savienības dalībvalstīm, tādejādi iespējams radot attiecīgās nozares deficītu.
5. Emigrācijas negatīvs aspekts Latvijas darba tirgū, ka darbaspēks strauji noveco. To veicina ļoti zema dzimstība, ka arī izraisa nelabvēlīgas izmaiņas iedzīvotāju vecuma struktūrā. Savukārt pieaug gados veco iedzīvotāju skaits.
6. Statistikas dati liecina par to, ka emigrējušo iedzīvotāju skaits pakāpeniski samazinās, bet arī imigrējušo skaits pakāpeniski palielinās, kas nozīmē, ka pakāpeniski uzlabojas darba apstākļu raksturojošie rādītāji (darba samaksa, darba apstākļi).

Izmantotie avoti un literatūra

1. Arbidāne, I., Markeviča, L. (2016). Impact of Labour Force Migration on Latvia's Economy. *Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*, 18 (3), 69-78. <https://doi.org/10.23856/1808>
2. Baranceva, B. (2007). Latvijas aktīvā darbaspēka aizplūdes problēma, tās iemesli un iespējamie risinājumi. *Zinātne un Tehnoloģija – Solis Nākotnē*, 2 (2), 23-26. Retrieved 21.01.2021 from http://www.tsi.lv/sites/default/files/editor/science/Research_journals/Res_Tech/2007/V2/4.pdf
3. Bender, S., Bloom, N., Card, N., Van Reenen, J., Wolter, S. (2016). Management Practices, Workforce Selection and Productivity. *Journal of Labour Economics*, 36 (S1), 371-409. Retrieved 02.01.2021 from <https://www.nber.org/papers/w22101.pdf>
4. Centrālā statistikas pārvalde (2021). *Iedzīvotāji*. <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji>, sk. 02.04.2021.
5. Krasnopjorovs, O., Rutkovska, A. (30.03.2010). *Migrācija - izaicinājumi un iespējas*. <https://www.makroekonomika.lv/migracija-izaicinajumi-un-iespejas>, sk. 02.01.2021.
6. Kuschminder, K. (2017). Interrogating the Relationship Between Remigration and Sustainable Return. *International Migration*, 55 (6), 107-121. <https://doi.org/10.1111/imig.12378>
7. Labklājības ministrija (2019). *Termini*. http://www.lm.gov.lv/upload/darba_tirgus/darba_tirgus/darba_tirgus_termini.pdf, sk. 22.12.2019.
8. Permoser, J. M. (2017). Redefining Membership: Restrictive Rights and Categorisation in European Union Migration Policy. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43 (15), 2536-2555. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1301202>
9. Sile, L. (2015). The Influence of Latvian Labour Emigration Abroad on Latvia's Competitiveness. *Business Economics of Tourism*. Retrieved 02.01.2021 from <https://core.ac.uk/download/pdf/38132064.pdf>
10. Van Mol, C. (2016). Migration Aspirations of European Youth in Times of Crisis. *Journal of Youth Studies*, 19 (10), 1303-1320. <https://doi.org/10.1080/13676261.2016.1166192>
11. Višķers, Ē., Volkova, J. (2017). The Research of the Global Competitiveness Changes of the Baltic States. *Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*, 20 (1), 105-113. <https://doi.org/10.23856/2012>

Summary

During the research the essence and content of the term “migration” was clarified, the author believes that migration can be explained by the word “movement”, it can be movement within one or more territories, it can be long-term or short-term movement, it can be voluntary or forced. Consequently, the main feature of migration is the movement, which in the case of labor migration is a movement to another territory with the aim of starting an employment relationship abroad.

Indicators and trends characterizing population migration were summarized and analysed, where it was concluded that in the time period from 2010 to 2020, the rate of population decline in Latvia is steadily declining. Also in Latvia, mortality exceeds birth rate. As mortality rates rise and birth rates fall, many European transition economies, including Latvia, experience a natural decline in their populations, which means that people of working age are decreasing.

Data on international long-term migration was analysed, as a result of which it was found that the number of emigrants gradually decreases from 2016, but the number of immigrants also gradually increases from 2016. The trend is visible - according to forecasts for 2020-2021 the emigrant-immigrant lines will intersect and the migration balance will be at least zero. This means that the indicators characterizing working conditions (wages, working conditions) are gradually improving.

During the development of the study, it was found that labor migration is the movement of people of working age to another country with the aim of improving their current standard of living. It was also found that the population of Latvia has decreased over the last ten years, which has a significant impact not only on the Latvian labor market, but also on the economy as a whole.

The hypothesis put forward during the study was partially confirmed, namely that in the analysed period the decrease of the population as a result of migration shows positive tendencies.

STUDENTU UN DOCĒTĀJU MOTIVĀCIJA ATTĀLINĀTAJĀ STUDIJU PROCESĀ *MOTIVATION OF STUDENTS AND LECTURERS IN THE DISTANCE LEARNING PROCESS*

Līga Veigule

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, lr16038@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.oec. *Iveta Mietule*

Abstract. *The aim of the scientific article: is to describe and summarize the available literature sources about the advantages and the most significant disadvantages of the distance learning process. The scientific article summarizes how the distance learning process affects students and lecturers, and what are the advantages and most significant disadvantages of such a study process. At the beginning of the pandemic, the distance learning process developed rapidly, which surprised both students and lecturers, as they unexpectedly had to adapt to the new study process and acquire new skills, lecturers to be able to give lectures effectively remotely and students to learn lectures. The distance learning process has both advantages and disadvantages, which are also described in the research. Within the framework of the research, the analysis of literature and materials and the logical constructive method are used to gather the opinions of various authors on the topic of the scientific article.*

Keywords: *distance learning process, motivation, students, the academic personal.*

Ievads

Pētījuma ietvaros tiek analizētas priekšrocības un trūkumi attālinātajam studiju procesam, kurš strauji attīstījies pandēmijas ietekmē kopš 2020.gada marta, kā arī šis studiju process paliks pieprasīts arī nākotnē.

Pandēmijas ietekmē aktualizējas jautājums par pašreizējo izglītības formu ilgtspējību un turpmāku saglabāšanu. Šobrīd ir iespēja paskatīties uz dažādiem risinājumiem un to priekšrocībām, kas var būt aktuāli un pielietojami arī nākotnē. Tiešsaistes pakalpojumi, kas ir efektīvāki un lētāki, nodrošina vairāk prasmju un karjerai paredzētu programmu apguvi, kā arī attālināto studiju modelis ļauj ietaupīt laiku un sniedz iespēju studēt no jebkuras vietas kur ir pieejams internets. Tas liek arī apsvērt fundamentālāko jautājumu - kam domāta augstākā izglītība? Atbilde tradicionāli ir kulturāls pieņēmums par mītiskām proporcijām: katram jauniem jānododas uz augstskolu, lai iegūtu "īstu" izglītību. Šī mīta sekas ir apkopotas daudzveidīgajā statistikā, ka vairāk nekā 40% studentu, kuri 2012. gadā sāka četrgadīgu grāda iegūšanu, to nepabeidza sešu gadu laikā. Atgādinot par šo realitāti, M. Horns un B. Moesta atzīmē, ka šis izgāšanās līmenis ietekmē studentus no visām sociālekonomiskajām vidēm. Viņu raksta nosaukums, kas ir pietiekami piemērots, ir šāds: "Ne katram studentam vajadzētu iet uz koledžu. Un tas ir labi" (Kurshan, 2020).

Tēmas aktualitāte: šobrīd lielākā daļa no studijām notiek attālināti, līdz ar to nākas saskarties ar dažādām grūtībām attālinātajā studiju procesā. Tāpēc ļoti svarīgi ir apzināties šāda studiju procesa priekšrocības un trūkumus, lai spētu pēc iespējas efektīvāk organizēt studiju procesu un laicīgi novērst trūkumus.

Pētāmā problēma: attālinātajā studiju procesā gan studentiem, gan docētājiem nākas saskarties ar dažādām grūtībām, kas negatīvi ietekmē studiju procesu. Ja šī studiju procesa trūkumus izdodas laicīgi apzināties, tad pastāv iespēja tiem sagatavoties, līdz ar to samazinot to negatīvo ietekmi uz studiju procesu.

Zinātniskā raksta mērķis ir raksturot un apkopot pieejamos literatūras avotus par attālinātā studiju procesa priekšrocībām un būtiskākajiem trūkumiem.

Uzdevumi:

- 1) izanalizēt attālinātā studiju procesa priekšrocības un trūkumus;
- 2) izanalizēt studentu un docētāju motivācijas ietekmējošos faktorus;
- 3) izdarīt secinājumus par apkopoto informāciju attiecībā uz attālināto studiju procesu.

Darbā pielietotās pētīšanas metodes: literatūras un materiālu analīze un loģiski konstruktīva metode.

Covid-19 pandēmija un attālinātais studiju process

Covid-19 pandēmija ir mainījusi izglītību uz visiem laikiem, jo augstskolām, universitātēm, docētājiem un studentiem bija jāpielāgojas attālinātajām mācībām. Tiešsaistes mācībās tiek identificētas vairākas atšķirības, salīdzinot ar klātienē izglītību. Pirmkārt, studentiem jābūt atbildīgākiem. Otrkārt, lietotāju zināšanas par datoru lietošanu ievērojami atšķiras. Treškārt, tradicionālo mijiedarbību starp docētāju, studentu un saturu sarežģīt tehnoloģiju ieviešana. Izmantojot jaunus rīkus, kas saistīti ar studentu, docētāju, saturu, tehnoloģijām, programmatūru un komunikāciju, tiek uzlabotas mācību metodes tiešsaistes mācībās. Ja tiek izmantoti jauni rīki un tiešsaistes izglītība uzlabojas, studenti, docētāji un izglītības iestādes no tā gūst labumu. Emocijām ir svarīga loma indivīda zināšanu, iegūšanas un lēmumu pieņemšanas procesā. Līdz ar to tie tieši ietekmē uztveri, mācību procesu un cilvēku komunikācijas veidu. Ir arī nozīmīgi pierādījumi, ka racionāla mācīšanās cilvēkiem ir atkarīga no emocijām (*Durães et al., 2021*).

Pandēmijas dēļ attālinātās studiju formas ietekme ir atstājusi negatīvas sekas uz studentiem. Tas izpaužas tā, ka tagad laika trūkuma dēļ studentiem ir daudz mazāk laika ko pavadīt svaigā gaisā. Savukārt docētāji sāka piešķirt ievērojami vairāk uzdevumu materiāla apgūšanai; ņemot vērā to, ka studentiem jau tā ir pietiekami daudz uzdevumu, katrs students sāka daudz vairāk laika veltīt patstāvīgam darbam. Pirms pandēmijas sākšanās uzdevumu apjoms ļāva studentiem veltīt laiku savai atpūtai un izklaidei, taču tagad tam neatliek laika (*Хуруллаева, 2020*).

Tagad augstskolas tiek aicinātas pamatot mācību izmaksu struktūru. Ģimenēm, kurām ir finansiāls spiediens, tas varētu ietaupīt studiju izmaksas, jo tās salīdzina ar citām pieejamām tiešsaistes iespējām. Tas dod augstskolām iespēju paplašināt vispārējo studentu uzņemšanu, izmantojot jaunus novatoriskus piedāvājumus, vienlaikus saglabājot studentu izglītības līmeni. Bet tas nozīmē, ka tradicionālie augstākās izglītības iestāžu finansēšanas mehānismi ir pakļauti ievērojamam spiedienam (*Patton, 2020*).

Kopš pandēmijas iestāšanās 2020.gada martā krasi manījās klasiskā izglītības sistēma. No klātienē studijām nācās pāriet uz attālināto studiju procesu kurš tiek organizēts tiešsaistē dažādās interneta platformās. Šīs izmaiņas mācību procesā ir radījušas divējādas sajūtas, kādam šis mācību process patīk un atvieglo ikdienu, taču ir daļa studentu un docētāju kam tas sagādā grūtības.

Attālinātā studiju procesa priekšrocības

Mūsdienu sabiedrībā nepieciešamība pēc attālinātajām studijām ir nobriedusi saistībā ar pieaugošu augstākās izglītības popularitāti un dažreiz lielajām grūtībām to iegūt attālināti, dzīvojot ārpus pilsētas. Turklāt mācībspēki, kas strādā šo pilsētu augstskolās, bieži sastopas ar “klipu domāšanas” problēmu, caur kuras prizmu studenti uztver informāciju. Viņu uzmanību var noturēt, tikai izdalot materiālu nelielās 10 līdz 15 minūšu daļās, starp kurām jāveic nelielas pauzes tiešai mijiedarbībai ar studentiem, provocējot viņus uzdot jautājumus un atbildēt uz tiem. Galu galā mūsdienu jaunieši ir pieraduši internetā noklikšķināt uz saitēm: ikreiz, kad viņus kaut kas interesē, viņi vēlas uzzināt vairāk par to un, ja docētājs neapmierina viņu zinātkāri, pastāv liela varbūtība, ka viņi novirzīs savu uzmanību elektroniskām ierīcēm, kuras, izmantojot bezvadu sakarus, viņi nekavējoties sāks meklēt atbildes internetā.

Turklāt lielākā daļa mūsdienu studentu aktīvi izmanto internetu, lai atrastu nepieciešamo informāciju, lai veiksmīgi apgūtu konkrētā kursa materiālu. Elektroniskie informācijas nesēji viņiem ir daudz ērtāki un pierastāki nekā drukātie.

Tajā pašā laikā daži docētāji, kuri nesaprot šādas preferences, mēdz ierobežot studentus,

izmantojot interneta resursus, mēģina mudināt viņus atrast informāciju tradicionālajās bibliotēkās. Tomēr šāda taktika jau no paša sākuma ir lemta neveiksmei. Mūsdienu sabiedrībā materiāla (tostarp izglītības) meklēšana internetā ir ātrāks, ekonomiskāks, demokrātiskāks veids nekā jebkurš cits informācijas iegūšanas veids. Turklāt meklēšana internetā kļūst īpaši aktuāla, ja nepieciešams atrast jaunāko informāciju par disciplīnām, kurām raksturīga strauja attīstība un līdz ar to arī strauja informācijas novecošana (*Sokolova et al., 2018*).

Attālināto studiju laikā studenti lielāko daļu materiāla apgūst paši. Tādējādi, paļaujoties uz savām spējām, viņi iemācās būt neatkarīgi. Cilvēkiem, kuri izvēlas dzīvot nestandarta grafikā, attālinātās studijas var būt maskēšanās svētība. Šī izglītības forma labi sader arī ar darbu. Tiešsaistes mācību laiku parasti var viegli pielāgot gandrīz jebkuram darba grafikam.

Turklāt šis studiju veids palīdz palikt vienatnē ar savām domām un idejām, kas ir lielisks atradums intravertiem cilvēkiem. Šajā situācijā darbs mājās ļauj pilnībā koncentrēties mācībām. Miera un klusuma atmosfēra ļauj parādīt labu rezultātu, kas šodien ir vissvarīgākais mērķis. Tādā veidā jūs varat sasniegt daudz mērķu un īstenot plānus, parādot labus rezultātus savās studijās, un mums nekas nav labāks, ja absolūtā mierā izpildām docētāju uzdevumus. Klusums ļauj smadzenēm atpūsties un veicina labāku intelektuālo sniegumu. Ir arī vērts atzīmēt, ka, kamēr jūs esat mierā, jums būs arī vēlme darīt to, kas jums patīk, un tā ir vēl viena attālināto studiju priekšrocība (*Kuanyshkyzy, Rustemkyzy, 2020*).

Attālinātajam studiju procesam ir daudzas priekšrocības un pāreja uz šādu studiju procesu daudziem studentiem un docētājiem ir atvieglojusi ikdienas dzīvi, jo studējot un vadot lekcijas gan studenti, gan docētāji var ietaupīt savu laiku ko līdz pandēmijai pavadīja ceļā, dodoties uz augstskolu, līdz ar to arī nav ceļa izdevumu. Kā arī šāds studiju process studentiem kuri paralēli studijām strādā ļauj vieglāk saplānot savu darba grafiku un pielāgoties lekciju sarakstam.

Attālinātā studiju procesa trūkumi

Studenti joprojām cenšas atrast savās mājās vietas darbam, tiek galā ar finanšu un veselības krīzēm un pašu bērnu vai brāļu un māsu apmācību mājās. Studenti disciplīnās, kurās nepieciešama praktiska mācīšanās vai lietojumprogrammas, ir noraižējušies par savu mērķu sasniegšanu.

Protams, daži no sākotnējiem izaicinājumiem studentiem, kuri mācās attālināti, ar laiku, visticamāk, uzlabosies. Daži docētāji joprojām apgūst viņu rīcībā esošās tehnoloģijas. Tagad viņi daudzos gadījumos ir labāk sagatavoti, un viņu studentiem, visticamāk, ir augstvērtīga pieredze (*Burke, 2020*).

Attālināto studiju laikā jūs, iespējams, sastapsieties ar neparedzētiem apstākļiem, kas traucēs. Piemēram, visnepiemērotākajā brīdī jūsu gaismas var izslēgties vai dators var nedarboties, un svarīgas tiešsaistes nodarbības laikā var atslēgt internetu, un jūs neko nevarat ietekmēt. Attālinātās studijas padara jūs atkarīgu no tehniskajiem rīkiem.

No vienas puses, attālinātais studiju process ir kļuvis par lielisku instrumentu docētājiem, lai lekcijā pavadītu vairāk laika, nekā tika noteikts iepriekš. Tas ir, ja skolas zvans ļāva mums kaut kā atpūsties un apdomāt visu apgūto materiālu, tagad melodijas trūkums katras lekcijas beigās ir kļuvis par docētāja labāko draugu. Daudzi docētāji nekontrolē laiku un nebeidz lekciju noteiktajā laikā, kas noved pie tā, ka studentiem nav laika apkopot domas nākamajai lekcijai. Šī attālināto studiju negatīvā puse ietekmē ne tikai fizisko stāvokli, bet arī morālo stāvokli. Tā rezultātā var rasties daudzas nervu slimības (*Kuanyshkyzy, Rustemkyzy, 2020*).

Attālinātās studijas prasa studentiem un docētājiem pilnīgi atšķirīgu pieeju nekā klātienē studijās. Kā pierāda praktiskā pieredze, šī ir ļoti prasīga izglītības forma. Pamatjautājumi un grūtības ir:

- studentiem un daudziem docētājiem ir maz vai nav pieredzes ar šo mācību veidu;
- docētāji uzskata, ka viņi var izmantot to pašu pedagoģisko un didaktisko praksi kā klātienē studijās;
- studijas prasa, lai studenti būtu ļoti motivēti un spētu efektīvi tikt galā ar laiku;
- sarežģīta un prasīga studiju un studiju materiālu sagatavošana;
- nepieciešamība pēc rūpīgas tehniskās drošības (*Fojtik, 2018*).

Vēl viens trūkums attālinātajam studiju procesam ir stress. Turklāt stress ne tikai kopumā no situācijas ar vīrusu, bet arī no izmaiņām īpaši izglītības formā. Augstskolu studenti pierod pie docētājiem,

pie sava informācijas pasniegšanas veida un atmosfēras, ko viņi viņiem rada. Tagad pašreizējās situācijas dēļ studentiem nepatīk, ja 5-6 stundas pēc kārtas lekcijas ir jāskatās datoru un tālrunu ekrānos. Turklāt bieži "vājš" internets rada stresu, kad students no viņa neatkarīgu apstākļu dēļ nevar apmeklēt lekcijas un tiek atzīmēts kā neapmeklējis, kas var radīt turpmāk papildus darbu.

Redze ir viena no piecām galvenajām cilvēka maņām, kas jāaizsargā. Apmeklējot augstskolu, studenti salīdzinoši droši izmanto redzi. Lekciju zālē viņi skatās uz docētāju, savā piezīmju grāmatiņā, uz tāfeli un brīdī, kad redze tiek pārslogota uz citiem objektiem, tādējādi mazinot spriedzi no acīm. Pašreizējos apstākļos skatiens no monitora ekrāna uz piezīmju kladi, no piezīmju klades uz monitoru var izraisīt redzes traucējumus.

Pandēmija ļoti ietekmēja studentu un docētāju aktivitāti, ievērojami ierobežoja to. Parasti students nokļuva augstskolā, apmeklēja nodarbības, pusdienoja pārtraukumā, pēc tam turpināja mācīties. Tas ļāva līdzsvarot patērēto un uzņemto kaloriju daudzumu. Bet pašlaik pastāvīga uzturēšanās mājās ierobežo mūsu kustības, kas izpaužas, ja visu dienu pavada pie datora ekrāna (Нуруллаева, 2020).

Neskatoties uz to, ka attālinātajam studiju procesam ir daudzas priekšrocības, ir jāapzinās arī šī studiju procesa būtiskākie trūkumi. Šajā nodaļā arī tiks apkopoti trūkumi, kuri lielākoties var atstāt ietekmi uz studentu un docētāju fizisko un garīgo veselības stāvokli.

Secinājumi

1. Covid-19 pandēmijas ietekmē krasi ir attīstījies attālinātais studiju process un tas liek gan studentiem, gan docētājiem saskarties ar dažādām nestandarta situācijām kuras var kavēt studiju procesa norisi.
2. Attālinātais studiju process ļauj studentiem, kuri ir intraverti, iegūt augstāko izglītību neradot stresu, kas var negatīvi ietekmēt viņu emocionālo stāvokli.
3. Pirms pandēmijas sākuma studenti un docētāji savā ikdienā pastāvīgi komunicēja ar saviem kolēģiem, taču sākoties pandēmijai un pārejot uz attālināto studiju procesu, šī komunikācija tika ierobežota, tāpēc lielai daļai studentu un docētāju tas bija morāls izaicinājums.
4. Attālinātajam studiju procesam vairāk ir trūkumu nekā priekšrocību, un trūkumi ir daudz būtiskāki nekā priekšrocības, jo starp tiem ir tādi būtiski trūkumi, kas skar veselību, un to nespēj atsvērt neviena priekšrocība.
5. Ja studiju process tiek organizēts attālināti, tad būtiska priekšrocība ir tā, ka var studēt no jebkuras vietas kur ir piekļuve internetam.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Burke, L. (27.10.2020). *Moving Into the Long Term*. Retrieved 17.03.2021 from <https://www.insidehighered.com/digital-learning/article/2020/10/27/long-term-online-learning-pandemic-may-impact-students-well>
2. Durães, D., Toala, R., Novais, P. (2021). Emotion Analysis in Distance Learning. *Educating Engineers for Future Industrial Revolutions. ICL 2020*, 1, 629-639. Retrieved 17.03.2021 from https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-68198-2_58
3. Fojtik, R. (2018). Problems of Distance Education. *International Journal of Information and Communication Technologies in Education*, 7(1), 14-23. <https://doi.org/10.2478/ijicte-2018-0002>
4. Kuanyshkyzy, A. A., Rustemkyzy, Z. S. (2020). Pros and Cons of Distance Learning During a Global Pandemic. *Young Scientist*, 11 (41), 49-51. Retrieved 17.03.2021 from <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44499416>
5. Kurshan, B. (15.01.2020). *The Pandemic & Higher Education: Old Problems, New Opportunities*. Retrieved 13.03.2021 from <https://www.forbes.com/sites/barbarakurshan/2020/06/15/the-pandemic--higher-education-old-problems-new-opportunities/?sh=76be5a7b6d67>
6. Patton, R. (11.09.2020). *A Global Pandemic's Impact on Higher Education*. Retrieved 07.03.2021 from <https://blogs.cisco.com/education/a-global-pandemics-impact-on-higher-education>
7. Sokolova, N. A., Pylkin, A. A., Stroganova, O. A., Antonian, K. G. (2018). The Pros and Cons of Distance Learning. *The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences*. <https://dx.doi.org/10.15405/epsbs.2018.12.02.157>
8. Нуруллаева, А. И. (2020). Влияние дистанционного обучения на самочувствие студентов во время пандемии. *Самарский государственный экономический университет*, 5 (45), 54-57. Просмотрен 25.03.2021 в <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-distantionnogo-obucheniya-na-samochnuvstvie-studentov-vo-vremya-pandemii>

Summary

Within the framework of the research, the advantages and disadvantages of the distance learning process were studied in the available literature and Internet sources. Examining some of the available literature and Internet sources, it is concluded that the distance learning process has more disadvantages than advantages, and the disadvantages are much more significant than the advantages, as there are significant health disadvantages among them, which cannot be offset by any advantages. The distance learning process affects both students 'and lecturers' physical and mental health. For extroverted people, this learning process can lead to depression due to lack of communication. Also, prolonged exposure to computer screens can significantly worsen the visual condition of students and lecturers. However, benefits such as the time savings previously spent on travel and travel expenses cannot be overlooked either. Also, a significant advantage in this study process is that you can study from anywhere where there is access to the Internet.

DARBA SAMAKSAI PIEMĒROJAMIE NODOKĻI BALTIJAS VALSTĪS *APPLICABLE TAXES FOR WAGES IN THE BALTIC STATES*

Ilze Vidžupe

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ilzevidzupe@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Mg.soc.sc. Aija Čerpinska

Abstract. *The Baltic States are three small countries on the Baltic coast - Estonia, Latvia and Lithuania, which are united by their geographical location, many centuries-old history, as well as joint cooperation. Since 2018, a new tax reform has entered into force in Latvia, which is planned to be implemented gradually from 2018 to 2021. In Estonia, too, significant changes were made in tax policy in 2018. In Lithuania, the new tax reform was introduced in 2019, which, similarly to Latvia, will continue until 2021. Changes in all countries affected labor taxes, which in turn affected the calculation of wages. The study provided a theoretical description of wages, as well as labor taxes in the Baltic States, changes in their application and the impact on wages.*

Keywords: *labor taxes, the Baltic States, wage.*

Ievads

Baltijas valstis ir trīs nelielas valstis Baltijas jūras piekrastē – Igaunija, Latvija un Lietuva, kuras apvieno ģeogrāfiskais izvietojums, daudzu gadsimtu senā vēsture, kā arī kopīga sadarbība. Neskatoties uz Baltijas valstu kopīgām iezīmēm un sadarbību, dažās jomās starp Baltijas valstīm pastāv konkurence. Masu medijos bieži tiek diskutēts par darbaspēka nodokļu konkurenci Baltijas valstīs. Katrā valstī darba samaksas kārtību un nodokļu piemērošanu reglamentē normatīvie akti, kas savukārt pastāvīgi mainās un tiek grozīti, lai uzlabotu konkurētspēju. Līdz ar to darba samaksa vienmēr ir aktuāls jautājums ne tikai darba ņēmējiem, bet arī darba devējiem un valstij.

Latvijā nodokļu reforma sākās 2018.gadā un to paredzēts realizēt pakāpeniski līdz 2021.gadam, arī Igaunijā 2018.gadā tika veiktas būtiskas izmaiņas nodokļu politikā. Lietuvā izmaiņas nodokļu politikā tika veiktas 2019.gadā, kuras līdzīgi kā Latvijā turpināsies līdz 2021.gadam. Līdz ar to pētījuma laika periods ir no 2018.gada līdz 2021.gadam.

Pētījuma mērķis ir raksturot darba samaksas teorētisko aspektus un izvērtēt darba samaksai piemērojamus nodokļus Baltijas valstīs.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) raksturot darba samaksas būtību Baltijas valstīs;
- 2) veikt darba samaksai piemērojamo nodokļu aprēķinus atbilstoši Baltijas valstu likumdošanai;
- 3) izvirzīt secinājumus un sniegt priekšlikumus.

Pētījuma mērķa sasniegšanai izmantota monogrāfiskā metode, loģiski – konstruktīvā metode, analīzes metode un salīdzināšanas metode.

Darba samaksas būtība Baltijas valstu likumdošanas aktos

Darba samaksa ir svarīgākais sabiedrības iedzīvotāju dzīves komponents. Tā ir paredzēta, lai nodrošinātu nepieciešamos ienākumus darbiniekiem un viņu ģimenēm. Darba tirgū tā tiek definēta kā darba cena.

Samaksu par darbu sabiedrībā bieži definē kā darba algu, tomēr darba alga ne vienmēr norāda darbinieka precīzus darba ienākumus, jo, ja darba vietā tiek izmaksātas arī cita veida piemaksas, tad pareizāk būtu lietot terminu darba samaksa, kam ir daudz plašāka nozīme.

Pēc Latvijas Republikas likumdošanas, "Darba likumā" darba samaksa tiek definēta sekojoši: darba samaksa ir darbiniekam regulāri izmaksājamā atlīdzība par darbu, kura ietver darba algu un normatīvajos aktos, darba koplīgumā vai darba līgumā noteiktās piemaksas, kā arī prēmijas un jebkuru cita veida atlīdzību saistībā ar darbu (*Darba likums, 2001*). Minētā definīcijas norāda 4 darba samaksas elementus: darba alga, piemaksas, prēmijas, cita veida atlīdzība.

Salīdzinot ar kaimiņvalsti – Lietuvu, tās Darba kodeksā darba samaksas tiek definēta kā atlīdzība par darbu, ko darbinieks veic saskaņā ar darba līgumu. Darba samaksa sastāv no:

- 1) pamatalga (tarifa) alga (stundas alga vai mēneša alga, vai noteikta oficiālās algas daļa);
- 2) atalgojuma papildu daļa, kas noteikta pēc pušu vienošanās vai izmaksāta saskaņā ar darba tiesību normām vai darba vietā piemēroto atalgojuma sistēmu;
- 3) piemaksas par iegūto kvalifikāciju;
- 4) piemaksas par papildu darbu vai papildu pienākumu vai uzdevumu veikšanu;
- 5) prēmijas par paveikto darbu, kas noteiktas pēc pušu vienošanās vai samaksātas saskaņā ar darba tiesību normām vai darba vietā piemēroto atalgojuma sistēmu;
- 6) prēmijas, kas piešķirtas pēc darba devēja iniciatīvas, lai godalgotu darbinieku par labi paveiktu darbu (*Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, 2016*).

Minētajā definīcijā, salīdzinot ar Latvijas Republikas darba samaksas definīciju, atalgojuma komponentes uzreiz tiek uzskaitītas un skaidrotas. Abās definīcijās kā pirmā komponente ir darba alga jeb pamatalga.

Igaunijā līdz 2009.gadam bija spēkā Algas likums (*Palgaseadus, 1994*), kurš paredzēja darba samaksas definīciju un tās sastāvdaļas, tomēr kopš 2009. gada šis likums zaudēja spēku un Igaunijas likumdevēji to aizvietoja ar jaunu likumu, kura nosaukuma burtiskais tulkojums latviešu valodā ir Darba līgumu likums (*Töölepingu seadus, 2008*), kurš vairs neparedz darba samaksas definīciju, kā arī atalgojuma elementus, kā tie ir noteikti Latvijas un Lietuvas likumdošanā, tas nozīmē, ka Igaunijas likumdevēji sniedz iespēju uzņēmumam izlemt, no kā sastāv alga un kā tā tiek aprēķināta.

Darba samaksai piemērojamo nodokļu raksturojums Baltijas valstīs

Ienākumu aplikšana ar nodokļiem ir viens no sarežģītākajiem valsts nodokļu politikas elementiem - valsts mērķis ir nodrošināt pietiekamus ieņēmumus valsts budžetā, kā arī radīt labvēlīgu darbaspēka nodokļu vidi (augsts darba ienākuma nodoklis stimulē darbaspēka migrāciju un, bet dāsna sociālā politika, mudina dzīvot no pabalstiem), (*Skačkauskienē, Tuncikienē, 2014*).

Par darba samaksas nodokļiem, tiek uzskatīti valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas (turpmāk – VSAOI) un iedzīvotāju ienākuma nodoklis (turpmāk – IIN).

Latvijā no 2018.gada līdz 2020.gadam kopējā VSAOI likme bija 35,09%, kur darba devēja daļa 24,09%, un attiecīgi darba ņēmēja 11%. Kopš 2021.gada VSAOI likme samazinājās par 1% un sastāda 34,09%, no kuriem 23,59% maksā darba devējs un 10,5% - darba ņēmējs (*Par valsts sociālo apdrošināšanu, 1997*).

Igaunijā sociālās apdrošināšanas iemaksas veic darba devējs 33% apmērā (*Sotsiaalmaksuseadus, 2000*), tomēr klāt tām tiek ieturētas bezdarba apdrošināšanas iemaksas 0,8% apmērā, savukārt no darba ņēmēja darba samaksas – 1,6% apmērā, klāt iekasējot arī obligātās fondētās pensiju iemaksas 2% apmērā (*PWC, 2021*). Līdz ar to kopējā darba devēja sociālās apdrošināšanas likme sastāda 33,8%, bet darba ņēmēja 3,6%.

Salīdzinot ar Latviju un Igauniju, Lietuvā pētāmajā laika periodā sociālo iemaksu sistēmā tika veiktas būtiskas izmaiņas. Kopš 2019.gada Lietuvā būtiski samazināta darba devēja iemaksu likme no 31,2% uz 1,79% atceļot darba devēja iemaksas pensijas apdrošināšanai, veselības apdrošināšanai un maternitātes un slimību apdrošināšanai. Savukārt palielināta darba ņēmēja iemaksu likme no 9% uz 19,5%, vienlaikus starp darba devējiem un Lietuvas valdību noslēgta vienošanās, ka nodokļu samazinājums tiks kompensēts ar bruto ienākuma palielinājumu visiem darba ņēmējiem par 1,289 reizēm (*Dārziņa, 2020*). No 2020.gada darba devēja likme vēl samazinājās, sasniedzot 1,77%, šāda likme tiek piemērota par darbiniekiem kuriem ir noslēgts beztermiņa darba līgums, savukārt tiem, kam darba līgums ir noslēgts uz noteiktu termiņu, likme sastāda 2,49% (*Sodra, 2021*).

Fizisko personu iedzīvotāju ienākuma nodokļa sistēma ir balstīta uz taisnīguma principu, ko var īstenot gan kā vertikālu, gan kā horizontālu vienlīdzības principu (*Puzule, 2015*). Latvijā un kopš 2019. gada Lietuvā tiek piemērots vertikālās vienlīdzības princips, kas nozīmē to, ka iedzīvotāji ar lielākiem ienākumiem maksā lielākus nodokļus, bet iedzīvotāji ar zemāku atalgojumu – otrādi, tomēr šāda sistēma apgrūtina nodokļu administrēšanu, it īpaši kad vairāki progresijas sliekšņi, kā tas ir Latvijā. Atšķirībā no Latvijas un Lietuvas, Igaunijā tiek piemērots horizontālās vienlīdzības princips, kas nozīmē to, ka neskatoties uz ieņēmumu lielumu tiek piemērota viena proporcionāla likme, ko pie tam ir ērti administrēt. Tomēr tajā pašā laikā, tas ir pretrunā sociālā taisnīguma principam, kas attiecas uz zemākā atalgojumu maksātājiem.

IIN aprēķināšanu ietekmē ne tikai likme, bet arī neapliekamais minimums (turpmāk - NM). Izanalizējot Baltijas valstu likumdošanu un statistikas datus, autore atspoguļoja kā pētāmajā periodā mainījās IIN likmes un NM (sk. 1.tabulu).

1.tabula

Iedzīvotāju ienākuma un neapliekamā minimuma izmaiņas Baltijas valstīs no 2018.līdz 2021. gadam (autore sastādīta pēc *Finansistas, 2021; iFinances, 2021; Maksu - ja Tolliamet, 2021*)

Rādītājs	Latvija				Igaunija				Lietuva			
	2018	2019	2020	2021	2018	2019	2020	2021	2018	2019	2020	2021
IIN likmes, %	20;23 31,4	20;23 31,4	20;23 31,4	20;23 31	20	20	20	20	15	20; 27	20; 32	20; 32
NM, EUR	200	230	300	300	500	500	500	500	380	300	350/ 400	400
Ienākums līdz kuram piemēro NM, EUR	440	440	500	500	1200	1200	1200	1200	400	555	607	642
Ienākums, kuru sasniedzot NM ir 0, EUR	1000	1100	1200	1800	2100	2100	2100	2100	1160	2555	2666/ 2713	2864
Atvieglojums par apgādājamiem, EUR/mēnesī	200	230	250	250	154	154	154	154	Nepiemēro			

Pētāmajā periodā Latvijā pastāv 3 progresivitātes sliekšņi, kur augstākais 2021.gadā samazinājās par 0,4%. Lietuvā kopš 2019.gada divi, kur augstākā 2020.gadā palielinājās par 5% bet Igaunijā nemainīga proporcionāla likme. Pirmā progresijas sliekšņa likme gan Latvijā, gan Lietuvā ir 20%, arī Igaunijā tā ir 20%. Lielākais maksimālais NM ir Igaunijā, kas nemainīgi sastāda 500 EUR, Lietuvā šajā laika periodā tas pieauga par 20 EUR, sasniedzot 400 EUR, bet Latvijā par 100 EUR, sastādot 300 EUR, kas ir zemākais starp Baltijas valstīm. Arī ienākums līdz kuram piemēro maksimālo NM Igaunijā ir visaugstākais 1200 EUR. Kopš 2019.gada Lietuvā ir lielākais ienākumus, līdz kuram tiek piemērots NM, kas katru gadu pieaug.

Latvija ir vienīgā valsts Baltijā, kurā ikmēneša ietvaros piemēro atvieglojumu par apgādībā esošu personu, Igaunijā to piemēro aizpildot gada ienākuma deklarāciju un sākot ar otro bērnu, bet salīdzināšanas pēc autore izdalīja summu, iegūstot mēneša atvieglojuma apmēru, savukārt Lietuvā no 2018.gada tas tika atcelts, aizstājot ar pabalstu.

Darba samaksai piemērojamo nodokļu analīze Baltijas valstīs

Nodokļu slogu visbiežāk novērtē, izmantojot nodokļu atšķirības rādītāju jeb tā saucamo nodokļu plaisu (*tax wedge*). Nodokļu plaisu aprēķina, izdalot visu darbaspēka nodokļu summu (iedzīvotāju ienākuma nodokļa, darba ņēmēja sociālās apdrošināšanas iemaksas un darba devēja sociālās apdrošināšanas iemaksas) ar kopējām darbaspēka izmaksām (bruto darba samaksas un darba devēja sociālās apdrošināšanas iemaksu summa) (*Zasova, 2011*). Savukārt par darba ņēmēja nodokļu slogu kalpo darbinieka samaksāto darbaspēka nodokļu attiecība pret bruto algu (*Puzule, 2019*).

Lai noskaidrotu kā iepriekšminētās izmaiņas ietekmēja Baltijas valstu darbinieku neto darba

samaksas un nodokļu sloga izmaiņas, autore izvēlējās darbinieku, kuram darba līgums ir noslēgts uz nenoteiktu laiku, ir iesniegta algas nodokļu grāmatiņa, kā arī nav apgādībā esošu personu. Tāpat tiek pieņemts, ka darbinieks katru mēnesi saņem vienādu darba algu, bez piemaksām - 500 EUR (Latvijas minimālā alga - zemākā starp Baltijas valstīm 2021. gadā), (sk. 2. tabulu).

2.tabula

No darba algas 500 EUR ieturamo nodokļu aprēķins Baltijas valstīs no 2018. līdz 2021.gadam
(autores sastādīta)

Rādītāji	Latvija				Lietuva				Igaunija
	2018	2019	2020	2021	2018	2019	2020	2021	2018.- 2021.
Bruto alga	500	500	500	500	500	644,5	644,5	644,5	500
Darba ņēmēja VSAOI, %	11	11	11	10,5	9	19,5	19,5	19,5	3,6
Darba ņēmēja VSAOI, EUR	55	55	55	52,5	45	125,68	125,68	125,68	18
NM, EUR	178,57	193,41	300	300	330	286,58	393,63	399,55	500
IIN,%	20	20	20	20	15	20	20	20	20
IIN, EUR	53,29	50,32	29	29,5	25,5	71,59	50,18	48,99	0
Neto alga, EUR	391,71	394,68	416	418	429,5	447,24	468,65	469,83	482
Darba devēja VSAOI, %	24,09	24,09	24,09	23,59	31,18	1,79	1,77	1,77	33,8
Darba devēja VSAOI, EUR	120,45	120,45	120,45	117,95	155,9	11,54	11,41	11,41	169
Darba devēja izmaksas,EUR	620,45	620,45	620,45	617,95	655,9	656,04	655,91	655,91	669
Nodokļu slogs, %	21,66	21,06	16,80	16,40	14,10	30,61	27,29	27,10	3,60
Nodokļu plaisa, %	36,87	36,39	32,95	32,36	34,52	31,83	28,55	28,37	27,95

Laika periodā no 2018.gada līdz 2021. gadam pie bruto algas 500 EUR, zemāko neto atalgojums ir Latvijā, kurš četru gadu periodā pieauga par 26,29 EUR, kopumā darba ņēmēja nodokļu slogs samazinājās par 5,26%, bet nodokļu plaisa par 5,51%, tomēr salīdzinot ar Lietuvu un Igauniju, Latvijā ir augstākais nodokļu plaisas rādītājs, kas raksturo to, ka no kopējām darba devēja izmaksām, kas nepieciešamas darbinieka atlīdzināšanai, nodokļos tiek maksāts vislielākais īpatsvars.

Bruto darba algas indeksācija Lietuvā vērtējama pozitīvi, jo pirmkārt, kā var redzēt 2.tabulā, darba ņēmēja sociālo iemaksu likme un nodokļa slogs pieauga 2,2 reizes, bet indeksēšanas rezultātā, tie neizjuta neto darba algas samazināšanos, bet tieši otrādi salīdzinot 2019.gadu ar 2018.gadu tā pieauga par 17,74 EUR, bet 2018.gadu salīdzinot ar 2021.gadu +40,33 EUR. Otrkārt, neskatoties uz to, ka bruto darba alga pieauga par 144,5 EUR, darba devēja izmaksas palika gandrīz nemainīgas, līdz ar ko pētāmajā periodā samazinājās nodokļa plaisa par 6,15% , kura ir tikai par 0,42% augstāka nekā Igaunijā.

Var secināt, ka no darba ņēmēja, kuram nav reģistrētu apgādībā esošu personu, skatupunkta vispievilcīgākā valsts, kur pie vienādiem nosacījumiem darba ņēmējam ir viszemākais nodokļu slogs un augstāka neto darba samaksa ir Igaunija. Turpretī no darba devēja skatupunkta, kopš 2019.gada veiktās nodokļu reformas, pievilcīgākā valsts ir Lietuva, jo salīdzinot pret bruto darba samaksu, Lietuvas darba devēja personāla izmaksas ir zemākas. Savukārt lielākais nodokļu plaisas rādītājs starp Baltijas valstīm ir Latvijā, kas raksturo to, ka no darba devēja izmaksām nodokļos tiek maksāts vislielākais īpatsvars.

Autore uzskata, lai samazinātu nodokļu plaisu, Latvijai jāvadās pēc Lietuvā veiktās nodokļu reformas, bet tā kā Lietuvā sākotnējā VSAOI likme bija lielāka, t.i.40,18% un Latvijā 34,09%, tad autore piedāvā palielināt bruto darba algu par 1,2 reizēm (sk. 3.tabulu).

No minimālās algas ieturamo nodokļu aprēķina izmaiņas Latvijā, piemērojot Lietuvas darbaspēka nodokļu reformu, 2021.gads (autore sastādīta)

Rādītāji	2021.gads	Piemērojot reformu	Izmaiņas (+/-)
Bruto alga, EUR	500	600	+100
Darba ņēmēja VSAOI likme, %	10,5	19,5	+9
Darba ņēmēja VSAOI, EUR	52,5	117	+64,5
NM, EUR	300	276,92	-23,08
IIN likme, %	20	20	0
IIN, EUR	29,5	41,22	+11,72
Neto alga, EUR	418	441,78	+23,78
Darba devēja VSAOI, %	23,06	1,77	-21,32
Darba devēja VSAOI, EUR	117,95	10,62	-107,33
Darba devēja izmaksas, EUR	617,95	610,62	-7,33
Nodokļu slogs darba ņēmējam, %	16,4	26,37	+9,97
Nodokļu plaisa, %	32,36	27,65	-4,71

Minimālā bruto darba alga Latvijā pieaugtu par 100 EUR. Palielināsies arī darba ņēmēja nodokļu slogs, jo sociālās iemaksas lielākoties tiks ieturētas no darba ņēmēja, tomēr iemaksas tiek veiktas paša darbinieka labā, kas garantē tā nodrošinājumu nākotnē. Neskatoties uz to, līdz ar indeksācijas veikšanu, darbinieks neizjutīs neto algas samazinājumu, bet tieši otrādi, tā pieaugs par 23,78 EUR. Savukārt darba devēja izmaksas samazināsies par 7,33 EUR, kā arī par 4,71% saruks nodokļu plaisa. Aprēķini tika veikti piemērojot Latvijā esošo neapliekamo minimumu, tomēr līdz ar nodokļu reformu to varētu paaugstināt, kā tas notika Lietuvā, tad darbinieka neto ienākums būs vēl augstāks.

Tā kā Latvija ir vienīgā valsts starp Baltijas valstīm, kur ik mēneša ietvaros darbiniekam ar apgādībā esošu personu tiek piemērots atvieglojums, autore veiks aprēķinus darbiniekam, kur saņem 500 EUR (Latvijā noteiktā minimālā alga) un 1150 EUR (2020.gada vidējā darba samaksa Latvijā 1143 EUR (*Centrālā statistikas pārvalde, 2021*)), (sk. 4.tabulu).

Darbinieks ar apgādībā esošu personu, kurš saņem minimālo darba algu, salīdzinot ar darbinieku bez apgādībā esošām personām saņem +29,5 EUR, bet ar vairākiem, atvieglojuma summa pārsniedz algas summu, un ieguvums netiek saņemts. Savukārt darbinieks ar lielāku bruto algu, par katru apgādājamo iegūst +50 EUR.

Ieturamo nodokļu aprēķins Latvijā ar 1-3 apgādājamajiem 2021.gadā, EUR
(autore sastādīta)

Rādītājs	1.apg.	2.apg.	3.apg.	1.apg.	2.apg.	3.apg.
Bruto darba alga	500			1150		
Darba ņēmēja VSAOI	52,5	52,5	52,5	120,75	120,75	120,75
NM	300	300	300	150	150	150
Atvieglojums	250	500	750	250	500	750
IIN	0	0	0	125,85	75,85	25,85
Neto darba alga	447,5	447,5	447,5	903,4	953,4	1003,4

No tā izriet nevienlīdzība, tāpēc autore iesaka, atvieglojumu par apgādībā esošu personu aizstāt ar pabalstu 50 EUR vērtībā (sk. 5.tabulu).

**Ieturamo nodokļu aprēķins Latvijā ar 1-3 apgādājamajiem, piemērojot pabalsta sistēmu
2021.gadā, EUR (autores sastādīta)**

Rādītājs	1.apg.	2.apg.	3.apg.	1.apg.	2.apg.	3.apg.
Bruto darba alga	500			1150		
Darba ņēmēja VSAOI	52,5	52,5	52,5	120,75	120,75	120,75
NM	300	300	300	150	150	150
IIN	29,5	29,5	29,5	175,85	175,85	175,85
Pabalsts	50	100	150	50	100	150
Neto darba alga	468	518	568	903,4	953,4	1003,4

Minimālās algas saņēmējiem neto darba alga pieaugs, palielinoties apgādājamo skaitam, bet darbiniekiem, kuri saņem lielāku atalgojumu, gan piemērojot atvieglojumu, gan pabalstu sistēmu, neto darba alga ir identiska, tas nozīmē, ka no ieviestajām izmaiņām tie neko nezaudēs. Tādējādi tiks sasniegta vienlīdzība starp zemāka un augstāka atalgojuma darbiniekiem.

Secinājumi un priekšlikumi

Secinājumi

- Latvijas un Lietuvas likumdošana paredz vairākus darba samaksas elementus, tomēr pamatelements ir darba alga jeb pamatalga, turpretī Igaunijas likumdošana sniedz iespēju darba devējam lemt, no kā sastāv darba samaksa un kā tā tiks aprēķināta. Piemaksas par virsstundu darbu, naktsdarbu un darbu svētku dienās Lietuvā un Igaunijā ir noteikta reizēs no pamatalgas tarifa, bet Latvijā procentos, tomēr Igaunijas likumdošana paredz priekšnosacījumu virsstundu darbu kompensēt ar brīvo laiku, lai aizsargātu darbinieka veselību un drošību.
- Darba samaksai piemērojamā valsts sociālās apdrošināšanas nodokļa likme laika periodā no 2018. gada līdz 2021. gadam visbūtiskāk izmainījās Lietuvā, darba devēja likme samazinājās no 31,18% līdz 1,77%, kas ir zemākā starp Baltijas valstīm (Igaunijā 33,8%, Latvijā samazinājās no 24,09% līdz 23,59%), turpretī darba ņēmēja likme palielinājās no 9% līdz 19,5%, kas attiecīgi ir augstāka likme starp Baltijas valstīm, (Igaunijā 3,6%, bet Latvijā no 11% samazinājās līdz 10,5%).
- Latvijā un kopš 2019. gada Lietuvā tiek piemērotas progresīvas iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmes, turpretī Igaunijā proporcionālā. Pirmā progresijas sliekšņa likme Baltijas valstīs ir 20%. Augstākā progresijas likme Latvijā kopš 2021. gada samazinājās par 0,4%, sastādot 31%, bet Lietuvā kopš 2020. gada pieauga par 5% sastādot 32%.
- No 2018. gada līdz 2021. gadam vislielākais maksimālais neapliekamais minimums, kā arī augstākais ienākums līdz kuram to piemēro bija Igaunijā, savukārt augstākais ienākums līdz kuram tiek piemērots neapliekamais minimums kopš 2019. gada ir Lietuvā.
- Katrā Baltijas valstī ir sava nodokļu sistēma, aprēķini parādīja to, ka no darba ņēmēja, kuram nav reģistrētu apgādībā esošu personu, skatupunkta vispievilcīgākā valsts, kur pie vienādiem nosacījumiem darba ņēmējam ir viszemākais nodokļu slogs un augstāka neto darba samaksa ir Igaunija. Turpretī no darba devēja skatupunkta, kopš 2019. gada veiktās nodokļu reformas, pievilcīgākā valsts ir Lietuva, jo salīdzinot pret bruto darba samaksu, Lietuvas darba devēja kopējās izmaksas ir zemākas, savukārt lielākais nodokļu plaisas rādītājs starp Baltijas valstīm ir Latvijā.

Priekšlikumi

- Latvijas Republikas Ministru kabinetam, jāvadās pēc Lietuvā veiktās darbaspēka nodokļu reformas, samazinot valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas darba devējam no 23,59% līdz 1,77%, bet darba ņēmēja daļu palielinot no 10,5% līdz 19,5%. Tajā pašā laikā, lai kompensētu nodokļu samazinājumu, vienoties ar darba devējiem par bruto darba algas paaugstināšanu par 1,2 reizēm. Tas sekmēs sociālo iemaksu novirzīšanu uz darba ņēmēju, ko tas veic savā labā, bet līdz ar to darba ņēmēja neto darba algas pieaugs, bet saruks darba devēja un darbaspēka nodokļu slogs, kas stimulēs uzņēmumu darbinieku piesaisti, kā arī radīs iespēju palielināt darba algu, neradot papildus slogu darba devējam, līdz ar ko Latvijā samazināsies bezdarba līmenis un pieaugs konkurētspēja starp Baltijas valstīm.

2. Latvijas Finanšu ministrijai un Labklājības ministrijai vienojoties, ir jāaizvieto atvieglojums par apgādībā esošu personu 250 EUR apmērā (par katru apgādājamo) ar pabalstu 50 EUR apmērā (par katru apgādājamo). Tas pozitīvi ietekmēs darbinieku, kuri saņem minimālo darba algu un, kuriem ir apgādājami, neto darba algu, savukārt lielāku algu saņēmēji izmaiņas neizjutīs, bet arī nezaudēs no tām. Līdz ar to tiks panākta vienlīdzība starp zemāku un augstāku algu saņēmējiem, kuriem ir apgādībā esošas personas, tie spēs vienlīdzīgi izmantot atvieglojumu pabalsta veidā.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Darba likums* (20.06.2001) Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/26019-darba-likums>, sk. 11.03.2021.
2. *Lietuvos Respublikos darbo kodeksas* (14.09.2016). Lietuvos Respublikos įstatymas Nr. XII-2603. Gauta 11.03.2021 iš <http://www.infolex.lt/ta/368200>
3. *Palgaseadus* (26.01.1994). Eesti Vabariigi seadus. Vālja otsitud 13.03.2021 aadressilt <https://www.riigiteataja.ee/akt/12869872>
4. *Par valsts sociālo apdrošināšanu* (01.10.1997). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=45466>, sk. 16.03.2021.
5. *Sotsiaalmaksuseadus* (13.12.2000). Eesti Vabariigi seadus. Vālja otsitud 16.03.2021 aadressilt <https://www.riigiteataja.ee/akt/104022011006?leiaKehtiv#para2>
6. *Töölepingu seadus* (17.12.2008). Eesti Vabariigi seadus. Vālja otsitud 13.03.2021 aadressilt <https://www.riigiteataja.ee/akt/129122020025>
7. Centrālā statistikas pārvalde (2021). *Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa*. https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START_EMP_DS_DSV/DSV020c/table/tableViewLayout1/, sk. 15.03.2021.
8. Dārziņa, L. (2020). *Darba nodokļu konkurence Baltijas valstīs*. <https://lvportals.lv/norises/319775-darba-nodoklu-konkurence-baltijas-valstis-2020>, sk. 16.03.2021.
9. Finansistas (2021). *Gyventojų pajamų mokestis (GPM)*. Gauta 19.03.2021 iš <https://www.finansistas.net/gyventoju-pajamu-mokestis-gpm.html>
10. Finansistas (2021). *NPD (Neapmokestinamas pajamų dydis)*. Gauta 20.03.2021 iš <https://www.finansistas.net/npd.html>, sk. 20.03.2021.
11. iFinances (2021). *Nodokļu likmes*. <https://ifinances.lv/lapas/nodoklu-likmes>, sk. 16.03.2021.
12. Maksu - ja Tolliamet (2021). *Maksumäärad*. Vālja otsitud 16.03.2021 aadressilt <https://www.emta.ee/et/eraklient/tulu-deklareerimine/maksumaarad>
13. Puzule, A. (2015). Assessment of Direct Taxation Instruments. *Latgale National Economy Research*, 1 (7), 147-163. <https://doi.org/10.17770/lner2015vol1.7.11869>
14. Puzule, A. (2019). Iedzīvotāju ienākuma nodokļa piemērošanas darba samaksai izpēte Baltijas valstīs. *Sabiedrība. Integrācija. Izglītība. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*, 6, 654-664. <https://doi.org/10.17770/sie2019vol6.3858>
15. PWC (2021). *Individual - Other taxes*. Retrieved 16.03.2021 from <https://taxsummaries.pwc.com/estonia/individual/other-taxes>
16. Skačkauskienē, I., Tunčikienē, Ž. (2014). Comparative Evaluation of the Labour Income Taxation in the Baltic States. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 110, 439-449. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.888>
17. Sodra (2021). *Įmokų tarifai, taikomi už samdomus darbuotojus*. Gauta 16.03.2021 iš <https://www.sodra.lt/lt/situacijos/imoku-tarifai/imoku-tarifai-taikomi-uz-samdomus-darbuotojus>
18. Zasova, A. (2011). Tiesiskās bāzes ietekme uz darba tirgus elastību Latvijā salīdzinājumā ar citām Eiropas Savienības valstīm. *Ekonomika. Vadības Zinātne*, 766, 8-32. https://www.biblioteka.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/LUR-766_Ekonomika_Vadiba.pdf, sk. 01.04.2021.

Summary

The aim of the research: to describe the theoretical aspects of wages and to evaluate the taxes applicable to wages in the Baltic States. As a result of the research, the author concluded that Latvian and Lithuanian legislation provides for several elements of wages, however, the basic element is salary or basic salary, while Estonian legislation allows the employer to decide what the salary consists of and how it will be calculated.

Each of the Baltic countries has its own tax system, calculations have shown that from the point of view of a worker without registered dependents, the most attractive country, where, under the same conditions, the employee has the lowest tax burden and the highest net wage is Estonia, because its legislation provides for the highest maximum non-taxable minimum, as well as the highest income up to which it is applied. On the other hand, from the employer's point of view, the most attractive

country since the tax reform of 2019 is Lithuania, because compared to gross wages, the total costs of the Lithuanian employer are lower, while the largest tax gap between the Baltic States is in Latvia. Therefore, the Cabinet of Ministers of the Republic of Latvia should be guided by the labor tax reform carried out in Lithuania, which will reduce employer costs, reduce the employer and labor tax burden, which will stimulate the attraction of company employees, as well as create an opportunity to increase the salary without creating an additional burden for the employer, as a result, the unemployment rate in Latvia will decrease and competitiveness among the Baltic States will increase.

Unlike in Lithuania and Estonia, in Latvia employees with dependents are granted a monthly allowance, however, not all employees are able to apply it because the amount of the allowance exceeds the amount of salary, so the Latvian Ministries of Finance and Welfare must replace the allowance for dependents. an existing person in the amount of 250 EUR with an allowance in the amount of 50 EUR for each dependent. As a result, equality between lower and higher wage earners with dependents will be achieved, they will be able to benefit equally from the benefit.

MOTIVĒŠANAS PAŅĒMIENI MŪSDIENU DARBASPĒKA LOJALITĀTES IEGŪŠANAI UN SAGLABĀŠANAI *MOTIVATION TECHNIQUES FOR GAINING AND MAINTAINING THE LOYALTY OF NOWADAY'S WORKFORCE*

Agate Viļuma

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, agate.viluma@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Iveta Graudiņa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Mg.soc.sc., iveta.graudina@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja Dr.oec. **Iluta Arbidāne**

Abstract. *The problem to be studied: Employee education is not the only criterion. Preparation for a specific job is also important. A lot of resources are spent on training new employees, so it is important to keep existing ones. There is a relatively high unemployment rate in Latvia. At the same time, many employers are looking for employees. The aim of the research: to mark the main causes of staff turnover and to develop proposals for their reduction. To achieve the aim, the following tasks were performed: there were studied the structure and dynamics of salary; job advertisement research; reasons for leaving the job. The authors drew conclusions and made some supplements to employers to attract new employees and retain existing ones.*

Keywords: *loyalty development, salary, work motivation, workforce requirements.*

Ievads

Autores veic mūsdienu darba tirgus analīzi, lai noskaidrotu, vai darbaspēka iegūtā izglītība un iepriekšējā pieredze ir vienīgais faktors labi atalgota darba iegūšanai un vai darba devēju motivācijas paņēmieni ir pietiekami spēcīgi, lai noturētu kompetentus darbiniekus, kā arī pēta kadru mainības galvenos cēloņus.

Tēmas aktualitāte: jaunie speciālisti, uzsākot darba gaitas, bieži vien cer, ka darbs būs labi atalgots, paliekot strādāt pēc pārbaudes laika. Taču ne tikai jauni cilvēki vēlas saņemt pienācīgu atalgojumu par savu darbu. Darbspējas vecuma cilvēki vecumā virs 40 gadiem, kas ilgstoši strādājuši vienā amatā, pēkšņi zaudējot darbu štatū samazināšanas dēļ, tikpat problemātiski uztver jauna darba meklējumus, jo ne vienmēr esošās pieejamās vakances atbilst vēlmēm, vēlamajam atalgojumam un darba specifikai. Pārsvarā piedāvātās vakances paredz vairāku gadu pieredzi, garas darba stundas un fiziski smagu darbu, bet mazu samaksu, kā arī konkrētos reģionos piedāvāto vakanto vietu daudzums ir kritiski mazs.

Pētāmā problēma: vakancu portālos vairumam darba sludinājumu galvenās norādes liecina par iepriekšēju pieredzi vēlamajā amatā - vismaz 3-5 gadi. Jaunajiem speciālistiem, kuri nav pietiekami pārliecināti par savām prasmēm un entuziasmu, tas ir šķērslis elementāri iesniegt CV, kaut vai parādot, ka ir aktīvos darba meklējumos. Savukārt jau pieredzējušiem speciālistiem zūd motivācija pieteikties konkrētam amatam, ja ilgstoši ir pavadīts laiks vienā darba vietā, un nerodas iedvesma uzsākt darba attiecības, pielāgojoties jauniem apstākļiem. Būtiskākais mūsdienu darba tirgū - neapzināta izpratne par pašmotivējošiem faktoriem, uzsākot savu karjeru.

Pētījuma bāze: darbspējīgie Latvijas iedzīvotāji vecumā no 20 līdz 60 gadiem.

Pētījuma objekts: iedzīvotāju viedoklis par motivējošiem faktoriem attiecībā pret darbu mūsdienu darba tirgū.

Pētījuma priekšmets: iedzīvotāju, darbspējas vecumā no 20 līdz 60 gadiem, viedoklis un pieredze darba meklējumos un motivējošo faktoru pastāvēšana ilgstošu darba attiecību saglabāšanai.

Darba mērķis: iezīmēt galvenos kadru mainības cēloņus un izstrādāt priekšlikumus to samazināšanai.

Mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti šādi **uzdevumi**:

- 1) raksturot vakanču portāla “Visidarbi.lv” piedāvātās vakances dažādos reģionos Latvijā ar visaugstāk piedāvāto atalgojumu;
- 2) izpētīt darba samaksas struktūru, dinamiku;
- 3) izpētīt darba atstāšanas iemeslus;
- 4) analizēt aptaujāto dalībnieku pieredzi, meklējot darbu;
- 5) analizēt respondentu izteiktos motivācijas iemeslus, kas ļauj saglabāt ilgstošas darba attiecības un veidot savas karjeras izaugsmi viena uzņēmuma ietvaros;
- 6) izdarīt secinājumus un izstrādāt priekšlikumus darba devējiem jaunu darbinieku piesaistīšanai un esošo noturēšanai.

Hipotēze: vakanču portālos piedāvāto vakanču darba samaksas ir pietiekami motivējošs faktors darba meklētāju uzrunāšanai un piesaistīšanai uzņēmumā vakantajā amata vietā.

Pētījuma metodes: dokumentu analīze - teorētisko materiālu praktiskās nozīmes piedēvēšanai, aptauja - darbības vecuma iedzīvotāju viedokļa un pieredzes salīdzināšanai ar teorētisko bāzi, analīzes metode - motivāciju ietekmējošo faktoru salīdzināšanai, izlases metode - aptaujāto motivācijas veidošanas principu vispārīga piedēvēšana visai darbības vecuma iedzīvotāju kopai.

Pētījuma novitāte: autores ir izstrādājušas priekšlikumus darba devējiem darbinieku piesaistīšanai un esošo darbinieku noturēšanai, motivējot ar dažādiem jau esošiem paņēmieniem, kā arī piedāvājot risinājumus, kurus plaši pielieto ārzemēs.

Atsaucoties uz R. Scherras zinātnisko rakstu, motivācijas pamatatslēga ir cilvēka personīgās iezīmes un darba devēja māksla piedāvāt darbu uzņēmumā, kurš spēj ne tikai nodrošināt darba ņēmēja finansiālo stabilitāti, bet arī pašapliecināšanos un personīgo izaugsmi (*Scherr, 2020, 107*).

Profesionālā karjera mūsdienās sekmējas gadījumā, ja pastāv savstarpēja mijiedarbība starp darbiniekiem, kuri ir motivēti veikt savus tiešos darba pienākumus un vēlas īstenot savas ieceres, kā arī realizēt ambīcijas, kas veicina profesionālo izaugsmi, un darba devējiem, kuri iegūst pievienoto vērtību no lojāla, kompetenta un mērķtiecīga darbinieka. Viens no svarīgākajiem faktoriem, kas ļauj sajūst finansiālu brīvību un gandarījumu par paveikto, ir strādāt tādu darbu, kas patiesi interesē, ļauj sekmēt pašizaugsmi, nevis pašiznīcināšanos, veicot pienākumus, kas nav pa spēkam, un rada pozitīvu ietekmi un personīgo labsajūtu. Iespēju īstenot savas spējas var radīt tikai tāds darbs, kurš pauž apmierinātību un gandarījuma sajūtu, tādā veidā apzinoties savu potenciālu virzīties uz priekšu. Tā ir spēja nodrošināt darbinieka pozitīvu attieksmi pret veicamajiem pienākumiem, kas garantē efektīvu darba produktivitāti un augstu kvalitāti, ko spēj novērtēt darba devējs. Strādājot darbu, kas ir atalgots atbilstoši darbinieka pamatvajadzībām un vēlmju apmierināšanai, darbinieks izjūt apmierinātību un jūtas novērtēts no darba devēja puses. Finansiālais stāvoklis ļauj nodrošināt gan sevi, gan savu ģimeni, dod iespēju ieguldīt pilnvērtīgas atpūtas veicināšanas pasākumos, pašu cilvēku iedvesmo attīstīties garīgi un profesionāli, jo prāts nedomā tikai par pienākumu izpildi, bet arī par personīgajām lietām, kuras var paveikt, izmantojot darba samaksu kā finansiālo nodrošinājumu. Par darbu uzskata ne tikai nodarbinātību par attiecīgu samaksu, bet arī studijas un mācības ir sava veida darbs (*Scherr, 2020, 108-109*).

Lai mūsdienu darba tirgū varētu saglabāt savu konkurētspēju un pastāvīgi varētu pielāgoties mainīgajām darba tirgus tendencēm, ir nepārtraukti jāapgūst jaunas zināšanas un prasmes, ņemot vērā, ka dzīves laikā spējām pieredzēt gan dažādus politiskos modeļus, gan ekonomisko situāciju daudzveidību, kā arī neparedzamus globālus apstākļus. Pastāv trīs būtiskākie nosacījumi, izvēloties profesiju un karjeras attīstības virzienu:

- profesijai jābūt patiesi interesējošai un saistošai;
- profesijai jāatbilst paša spējām un kompetencēm;
- profesijai jābūt pieprasītai un pieejamai (*Schrīver, Teske, 2020, 79-80*).

Svarīgi ir apzināties, ko cilvēks vēlas panākt ar profesionālās karjeras izvēli, iesaistot to kā savas personīgās dzīves daļu, finansiālo balstu, un ko grib apliecināt sabiedrībā, lai gūtu gan atzinību, gan apliecinājumu sev, ka paveiktais rezultējas ar izvirzītajiem mērķiem.

Gribu - būtiskākās iezīmes, sava veida mērķi, ko cilvēks vēlas sasniegt dzīves laikā, definējot gan īstermiņa ieceres, gan ilgtermiņa mērķus, kas balstās uz interesēm, vēlmēm, esošajām zināšanām un izpratni par pasauli, ļaujot realizēties ne tikai savā personīgajā dzīvē, bet arī darbā. Definējot cilvēka vēlmes un iegribas, pastāv iespēja, ka tās ir tikai neliela konkrēta laika posma darbības, kuras mainās līdz ar vecumu, stāvokli sabiedrībā, kurā atrodas cilvēks, kā arī labsajūtas līmeni, kuru savukārt nosaka katrs pats. Bieži vien ir grūti nošķirt savas intereses, kuras var noderēt profesionālajai karjeras attīstībai, kuras var realizēt personību un kalpot kā vaļasprieks atstatus no darba vides. Cilvēkam ir jāspēj izprast procesus, izziņāt situācijas, apzināties profesionālā virziena būtību un darba apstākļus, lai varētu pieņemt pareizos lēmumus savā labā un vairotu potenciālu jaunu mērķu piepildīšanai (*Schrīver, Teske, 2020, 79-80*).

Varu - būtiskākās iezīmes, ar kurām cilvēks var apliecināt savu profesionalitāti, kas apvieno personīgās prasmes un spējas, laika gaitā iegūtās zināšanas, rakstura iezīmes un stiprās puses, kompetences, ir pamats pašapliecināšanās un pašapziņas procesā. Brīdī, kad tiek apzinātas profesionālās intereses un piemītošās iezīmes, ar kurām cilvēks var sasniegt augstus rezultātus, ir jānovērtē, vai tās atbilst darba kompetencei un vai tās var izmantot darba devējs kā priekšrocību kopīgo mērķu sasniegšanai. Tikai praktiskajā darbībā ir iespējams atklāt cilvēka spējas un pielāgošanos neplānotiem scenārijiem, kas nav atkarīgi no paša, bet gan no darba devēja puses (*Schrīver, Teske, 2020, 79-80*).

Vajag - jau sākotnēji izvēloties karjeras virzienu mācību laikā, ļoti būtiski ir noskaidrot, kādas zināšanas un kompetences iespējams apgūt interesējošajā izglītības programmā, jo jaunas informācijas uzņemšana ir atbildīgs un neatgriezenisks process mūsu apziņā. Noturīga informācija paliek mūsu prātos, ja vien tā netiek definēta kā nevajadzīga un aplama. Papildus tam ne tikai savas stiprās puses ietekmē karjeras izaugsmi un nākotnes labklājību, bet arī pieprasījums, kuru veido darba devēji. Tādēļ svarīgi ir koncentrēties uz aktuālajām tendencēm darba tirgū un nostādņēm, kādas nosaka darba devējs attiecībā uz darbinieka prasmēm un zināšanām. Tas ir vēl viens iemesls, kas mudina apgūt jaunas zināšanas visas dzīves garumā, lai pielāgotos sabiedrības vajadzībām (*Schrīver, Teske, 2020, 79-80*).

Autores 1. tabulā ir sagrupējusi darbības vecuma iedzīvotāju sniegtās atbildes par motivējošajiem faktoriem, izveidojot jaunas darba attiecības, kā arī ilgstoši saglabājot esošo darba vietu.

1. tabula

Motivējošie faktori iedzīvotāju vidū vecuma grupā 20-60 gadiem (autoru veidota)

Motivējošie faktori	Vecuma grupa			
	20-29 gadi	30-39 gadi	40-49 gadi	50-60 gadi
1. Darba alga	X	X	X	X
2. Darba grafiks	X	X	X	-
3. Sociālās garantijas	-	X	X	X
4. Amata specifika	X	X	X	-
5. Kolektīvs	-	X	X	X
6. Uzņēmuma prestižs	X	X	X	-

Galvenie motivējošie faktori, kurus autores izdalījusi kā svarīgus darba meklējumos un strādājot jau esošā darba vietā, ir darba alga, grafiks, darba laiks, kādā strādā, sociālās garantijas no darba devēja puses, amats, kādu ieņem strādājošie, vai tas ir sapņu darbs, vai tas ir kas saistīts ar hobijiem, kolektīvs, kādā strādā un uzņēmuma vai organizācijas prestižs, slava, kas rosina darba ņēmējus paust pozitīvu viedokli arī citiem, kas ar pašu uzņēmumu nav saistīti. Pastāv arī citi motivējošie faktori, kurus pielieto darba devēji, bet tie nav plaši izplatīti mūsdienu darba tirgū Latvijā esošos uzņēmumu vidū.

Vecuma grupas tika izvēlētas atbilstoši aptaujātajiem respondentiem aptaujas laikā. Veicot 107 respondentu aptaujāšanu, izkristalizējās vecuma grupas, kādās piedalījās darbības vecuma iedzīvotāji no dažādiem reģioniem. Tādēļ izveidojās 4 galvenās vecuma grupas, kuru viedoklis tika piedēvēts visiem darbības vecuma iedzīvotājiem.

Saņemot atbildes no aptaujātajiem, visbiežāk minētais motivējošais faktors tika norādīts kā darba alga. Pārējie faktori tika pieminēti 3 no 4 vecuma grupām, taču respondentu viedokļi atšķīrās. Savukārt abās vecuma grupās, kas ir no 30-39 gadiem un 40-49 gadiem, tika atzīmēti visi motivējošie faktori,

meklējot darbu vai turpinot strādāt esošajā darba vietā.

Nenoliedzami ir tas, ka jaunākajai respondentu grupai vissvarīgākais ir atalgojums, darba laiks, grafiks, kādā strādāt (ar principu strādāt mazāk, bet pelnīt vairāk), kā arī amats, kādu ieņem konkrētā uzņēmumā vai organizācijā, ne tika daudz piedomājot pie sociālajām garantijām un kolektīva jeb darba kolēģiem un vadību.

Turpretī vecākā respondentu grupa, kas ir 50-60 gadīgi strādājošie, norādījuši, ka vislabākā motivācija esošajā darba vietā ir daba alga, sociālās garantijas, tajā skaitā pensiju fondi, un kolektīvs. Tas varētu liecināt par labām komunikācijas prasmēm un atvērtību, kā arī noturīgām koleģiālajām attiecībām kolektīvā, strādājot roku rokā gadiem ilgi. Tādā veidā rodas jautājums, kā mūsdienu jaunatne spēj komunicēt savā starpā un ar dažāda vecuma grupas pārstāvjiem. Komunikācijas prasme ir vissvarīgākā, ienākot jaunā kolektīvā, kas arī ļauj saglabāt pozitīvu gaisotni ilgstoši atrodoties uzņēmuma mikroklimatā.

Pēc autoru domām respondentu norādītie motivējošie faktori visās vecuma grupās ir novecojuši. Ir jāspēj rast iedvesmu darbam pat tad, kad lielākā daļa vispārpieņemto motivējošo faktoru nenostādā un darba meklētājs vai ņēmējs prot izvērtēt alternatīvas, lai noturētos darba vietā un pierādītu sevi kā personību.

Autores secina, ka darba devējiem, piedāvājot darbu savā uzņēmumā vai organizācijā, jāizmanto citas metodes. Pirmais iespaids, papētot darba sludinājumus, rodas, ka darba devējs vēlas atbaidīt jaunos speciālistus vai pieredzējušākus darba meklētājus, norādot obligātu pieredzi ieņemamā amatā vai līdzigā. Nevar noliegt, ka pieredze spēj norādīt uz strādājošā zināšanām un prasmēm, taču ne vienmēr pieredze iepriekšējā darba vietā vai tās neesamība jauno speciālistu vidū lemj, cik labi savu darbu varēs veikt nodarbinātais.

Autores uzskata, ka pirmā komunikācija, kas rodas starp darba devēju un darba ņēmēju, jeb darba sludinājuma publicēšana ir jāveido maksimāli ilustratīvi un saistoši, motivāciju rosinoši, nevis atbaidoši. Galvenās prasības, kuras izvirza daba devējs, jāmaks pasniegt vienkārši un detalizēti, saprotoši, bet noteikti arī nepārprotami svarīgā līmenī, lai sludinājums netiktu nopelts un uzskatīts par sliktu uzņēmuma mārketinga triku vai kā citādi neveiksmīgi izvēlētu sevis pasniegšanas formu.

Aktuālo vakanču piedāvājums darba tirgū

Latvijā, salīdzinot ar citām valstīm Eiropā, pastāv tendence, kura parāda, ka ekonomikas attīstība ir izteikti straujāka. Ekonomikas izaugsmei ir būtiska ietekme uz Latvijas eksporta tirgu, līdz ar to esošajā tirgus daļā lielāko apjomu aizpilda vienkāršas preces un pakalpojumi, kuriem ir nebūtiska pievienotā vērtība. Citu Eiropas valstu eksporta tirgu veido preces un pakalpojumi ar augstu pievienoto vērtību, jo tiek ieguldīts nozīmīgs darbs jaunu tehnoloģiju un zināšanu izveidē, līdz ar to panākumi eksporta nozarē ir būtiski augstāki nekā Latvijai. Pilnveidojot zināšanas un apgūstot mūsdienu tehnoloģiju piedāvātās iespējas, Latvijai ir potenciāls sasniegt Eiropas vidējā līmeņa sliekšni eksporta tirgū, gūstot atzinību starptautiskā mērogā (*Zīle, 2019*).

Skatoties ne tikai Eiropas līmenī, bet arī pasaulē, var novērot strauju pieaugumu informācijas un komunikāciju tehnoloģijās (turpmāk - IKT), mašīnmācīšanās procesos, un viedajās tehnoloģijās. Attīstoties šīm zināšanām, darba tirgū arvien biežāk ir pieprasīti speciālisti, kuri spēj apgūt tehnoloģijas un mācīt tās no jauna. Tādēļ var secināt, ka vispieprasītākie speciālisti darba tirgū ir tādi, kuriem ir atbilstoša kvalifikācija, tie ir spēcīgi eksaktajās zināšanās un tiem piemīt loģiskā domāšana, lai spētu savienot visus procesus kopā. Paralēli šādiem darbiniekiem ir nepieciešami komunikabli un sabiedriski, sociāli atbildīgi cilvēki, kas gatavus tehniskos risinājumus var izplatīt patērētājiem un pamatot to nepieciešamību (*Zīle, 2019*).

Ņemot vērā Ekonomikas ministrijas veikto pētījumu rezultātus, var spriest, ka aktuālo vakanču piedāvājums darba tirgū būs atkarīgs no tā, kā mainīsies ekonomiskā situācija Latvijā, Eiropā un pasaulē kopumā, ienāks jaunas un uzlabotas tehnoloģijas, kas nepieciešamas uzņēmumiem, veicot dažādus darbus, gan strādājošajiem, pildot darba uzdevumus. Studenti, kuri plāno veidot savu karjeru, balstoties uz vakanču piedāvājumu darba tirgū, var kļūdīties, jo nav paredzams, kāda būs patiesā aina laikā, kad nepieciešams meklēt vēlamo darbu.

Darba tirgus līdzinās labi zināmajam preču tirgum. Darba tirgū pircēji ir darba devēji, kuri meklē

strādājošos, bet pārdevēji - dažādu profesiju pārstāvji, kuri par atbilstošu algu ir gatavi pārdot savu darbu. Darba tirgus prece ir darbinieka prasme un gatavība veikt konkrētu darbu kādā no profesijām. Tajā pašā laikā darba tirgus ļoti atšķiras no preču tirgus. Preces var visai vienkārši sadalīt pa veidiem, dažādi klasificēt, bet katrs cilvēks ir atšķirīgs (*Begović et al., 2019, 510*).

Tieši tāpēc, lai veiksmīgi ienāktu darba tirgū, jāsāk ar pašizpēti - kādas cilvēka ir profesionālās intereses, zināšanas un prasmes un kādas zināšanas un prasmes vēl trūkst. Darbinieks, kuram darbs sakrīt ar interesēm, vienmēr pozitīvi izcelsies starp tiem, kuriem darbs šķiet kā pienākums. Arī darba meklējumos cilvēks, kam profesionālā darbība ir viņa aicinājums, būs pārliecinošāks un motivētāks (*Vicente-Ramos et al., 2020, 85-86*).

Autores secina, ka darba meklētājam ir jāapzinās savas spējas, jāsaliek tās kopā ar to, ko var piedāvāt darba devējs un kāda motivācija ir iespējama, saliekot abus faktorus kopā. Galu galā nav iespējams pārveidot pastāvošas vērtības, bet ir potenciāls izveidot jaunas un vēl vērtīgākas, kas arī darbosies ilgtermiņā.

Secinājumi un priekšlikumi

Analīzes rezultātā darba autores nonāca pie šādiem secinājumiem:

1. Darba devēju spēja piesaistīt potenciālos darba ņēmējus būtiski tiek iespaidota no ārējās komunikācijas un prasmes, ar kādu pieeju tie uzrunā savus nākamos kolēģus, padotos. Darba sludinājumu izstrādē ļauj domāt, ka visas pieejamās vakantās vietas ir paredzētas ilgstoši strādājošiem, pieredzējušiem darbiniekiem, kuri ik pa laikam tikai vēlas nomainīt uzņēmumu, kurā strādā, un darba mikroklīmu.
2. Aptaujātie darba ņēmēji vecumā 20-60 gadiem pierādīja to, ka būtiski atšķiras vecuma grupas, kurās iedzīvotāji meklē jaunas darba iespējas. Tiek pieņemts, ka darba devēja noteiktajām prasībām, vakantajai vietai jāatbilst gan gados jaunākajiem, gan pieredzes bagātiem darba ņēmējiem, taču tas nepierāda faktu, ka mazāka iepriekšējā pieredze liedz iespēju iegūt labu amatu un pierādīt savas spējas.
3. Motivējošie faktori, kas tiek ņemti par pamatu veiksmīgai karjeras attīstībai, ir vispārpieņemti un novecojuši. Piemēri, kurus var rādīt ārzemēs esošie uzņēmumi, tiek uzskatīti par grūti realizējamiem vai nesaistošiem mūsu sabiedrībā, attiecībā pret mūsdienu darba tirgu. Taču nav plaši novērots, ka darba tirgus Latvijā izmanto ārzemēs pastāvošās tendences.

Kadru mainības iemeslu noskaidrošanai un novēršanai darba devēju vidū autores izvirza šādus priekšlikumus:

1. Darba devējiem, kuri meklē potenciālo darbaspēku, jāpārskata vakancu portālos esošo piedāvājumu struktūra, strikti nenosakot, ka galvenais, ko jāuzrāda nākamajam darba ņēmējam, ir gadu uzkrātā pieredze konkrētā amatā. Nenoliedzami sludinājumi ir jārada saistoši, ilustratīvi pievilcīgi, nevis tekstuāli garlaicīgi vai dažreiz nesaprotami. Svarīgi, kā uzņēmums vai organizācija pasniedz sevi sākotnēji virtuālajā vidē.
2. Darba devējiem ir jāņem piemērs no ārzemju uzņēmumiem, organizācijām, izmantojot dažādotas darbinieku motivēšanas metodes. Viens no spilgtiem piemēriem, kas noteikti strādātu arī Latvijas uzņēmumos, ir aktīvās atpūtas pasākumi, saliedētības vakari, savstarpējie labdarības un atbalsta pasākumi, bezmaksas pusdienas saviem darbiniekiem, personīgās izaugsmes koučings, nevis tikai padoto nostrādināšana savā labā. Principā tas ir arī kā vēl viens fakts, ka darba devēji baidās investēt savos darbiniekos, viņu izaugsmē, jo darbinieks var pāriet uz augstākstāvošu amatu vai nomainīt darba vietu.
3. Savukārt darba ņēmējiem, mūsdienu darbaspēkam ir jāņem dzīves uztveres piemēri no ārzemniekiem, nepadodoties pie pirmajām grūtībām un noniecinot sevi. It īpaši jaunajiem speciālistiem ir jāspēj sevi attīstīt ne tikai profesionāli, bet arī jāveicina personības izaugsme, no kuras ir atkarīga profesionālā darbība. To var veicināt, iesaistoties ārpusdarba aktivitātēs, meklējot domubiedrus ārpus esošā draugu loka, kā arī savu interešu paušana mūsdienu populārākajā plašsaziņas pasaulē - sociālajos tīklos.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Begović, S., Pugh, G., Adnett, N., (2019). The Effect of Currency Board Arrangements on Inflation Performance in Transition Countries Before and During the Global Financial Crisis. *Czech Journal of Economics & Finance*, 69 (6), 510-537. Retrieved 02.05.2021 from <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=8&sid=c6979dbd-ca8c-44e6a7b9-%2061dce6763ef%40sessionmgr4007>
2. Scherr, R. (2020). Find and Keep: Trustee Recruitment and Training Is Key to Creating Highly Effective Boards. *Independent School*, 79 (3), 107-110. Retrieved 25.04.2021 from <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=8&sid=36034abb-e7b2-4e38-b9d5-%2094f74e2c1693%40pdc-v-sessmgr01>
3. Schriver, J., Teske, N. (2020). Anticipating College Graduation: The Concerns and Coping Methods of College Seniors. *Journal of the First-Year Experience & Students in Transition*, 32 (1), 79-95. Retrieved 26.04.2021 from https://sc.edu/about/offices_and_divisions/national_resource_center/publications/journal/index.php
4. Vicente-Ramos, W. E., Silva, B. G., Merino, S. T. N., Lazo, S. M. P., Álvarez, C. R. M. (2020). Academic Motivations of Pregrade Students in the Choice of International Business Career. *International Journal of Higher Education*, 9 (2), 85-94. Retrieved 27.04. 2021 from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1240491.pdf>
5. Zīle, D. (18.04.2019). *Nākotnes darba tirgus - kāds tas būs un kā man tajā atrast savu vietu?* <https://www.em.gov.lv/iv/nakotnes-darba-tirgus-kads-tas-bus-un-ka-man-taja-atrast-savu-vietu>, sk. 27.04.2021.

Summary

Hypothesis: the salaries of vacancies offered on vacancy portals are a sufficiently motivating factor for addressing and attracting job seekers to the vacancy in the company. As a result, it was concluded that the hypothesis was not confirmed, because the opinion of the surveyed employees differs not only by age group respondents, but also by several motivating factors, which are determined by the company's environment and each personal characteristics.

The authors have used the method of document analysis - assigning theoretical material of practical significance, questionnaire method - comparing the opinion and experience of working age population with the theoretical basis, analysis method - comparing factors influencing motivation, sampling method - assigning general principles of motivation to the whole working age population.

Most important results: motivation methods among employers and employees, understanding of them differs due to staff turnover and labor shortages in companies, including inferring the supply of vacancy portals. It was assessed that employers have the potential and career choices of employees. As a result, conclusion is that motivational techniques for gaining and maintaining the loyalty of today's workforce do not work well enough, and employers need to take a step towards achieving equality between young professionals and experienced workers.

TIESĪBU ZINĀTNE
LAW SCIENCE

KOMUNIKATĪVI-FENOMENOLOĢISKĀ TIESĪBU TEORIJA *COMMUNICATIVE PHENOMENOLOGICAL THEORY OF LAW*

Aleksandrs Baikovs

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Dr.iur., Aleks_baikov@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *Today the communicative phenomenological law theory is one of the most popular post-non-classical norms of law. Its initial premise is a position: communication is a condition for the existence of law and a form, not just a public one. Texts, actions for their construction and interpretation, the associated thinking, understanding, and interaction of legal subjects form the content of the communication.*

Considerable interest in the issues of the communicative interaction of legal subjects leads to the assumption that the types of integration understanding are intensively sought in the interpretation of legal phenomena.

As noted by one of the most prominent representatives of this theory of law, A.V. Polyakov, legal communication is a legal interaction of legal subjects that arises on the basis of legal interpretation, provides them with correlative powers and legal obligations that are implemented in legal behaviour. At the same time, legal communication is not only a phenomenon of law but also communication as an interactive dialogue of legal subjects, which is implemented using language, as well as other non-verbal means of communication.

The theory of legal communication is created on the basis of the need to study the problems of the influence and effectiveness of legislative texts, their impact, which means that legal communication should provide not only the connection of the legislator with the subject of law but also feedback – the connection of the subject of law with the legislator.

Keywords: *communication, integration approach in the legal sense, law, legal communication, legal interaction, the text of the legislation.*

Ievads

Pašreizējo tiesiskās izpratnes stāvokli raksturo, no vienas puses, pastāvīga skaidrojošo tiesību teoriju pavairošana, no otras puses, skepticisma pieaugums, kas saistīts ar cerību zaudēšanu un pieaugošajām šaubām par iespēju izveidot vispārēji atzītu tiesību teoriju, kā arī relativitātes un līdz ar to arī to trūkuma atzīšana par jau izvirzītām un zinātniski apspriestām teorētiskām pieejām literatūrā tiesību būtības izskaidrošanai. Turpmākie mēģinājumi radīt sintētisku vai integrējošu tiesību koncepciju, kas apvienotu visu labāko un nozīmīgāko, kas ir izstrādāts mūsdienu filozofiskā un juridiskā domā, izskatās pilnīgi dabiski.

Pievēršoties tiesību zinātnes attīstības novērtējumam, var konstatēt tās robežu pastāvīgu paplašināšanu un šajā sakarā tās satura bagātināšanu, analizējot nejuridiskas vērtības. Šajā ziņā interesanta ir L. S. Javiča doma par to, ka „likuma daudzpusībai, daudzajiem līmeņiem un sarežģītībai ir principiāli metodoloģiska nozīme. Tā ļauj pētīt tiesības dažādos virzienos un, pamatojoties uz to, dziļāk izprast to būtību, tām raksturīgos sociālās dzīves likumus, ticamāk noteikt to sociālo nozīmi un vērtību, pareizāk noteikt to potenciālu un precīzāk atrast to reālo vietu cilvēku dzīvē ... Tiesību kā sarežģītas sociāli tiesiskas parādības atzīšanas fundamentālā un metodoloģiskā nozīme slēpjas faktā, ka tā nodrošina pētījuma radošo raksturu, atbrīvo turpmāko tiesību izziņu no dogmatisma elementiem, no tiesību zinātnes uzdevumu šauri pragmatiska skaidrojuma, no konjunktūras un sholastikas, un virza uz tiesiskās realitātes fundamentālu pētījumu” (Явич, 1985).

Tiesību komunikatīvi - fenomenoloģiskās teorijas pamatā ir fenomenoloģijas, hermeneitikas, sinerģētikas, semiotikas un komunikācijas teorijas sasniegumi.

Katra jauna tiesību teorija, tāpat kā jebkura zinātniskā teorija, ir attīstoša vesela patieso zināšanu un maldu elementu sistēma, kurai ir sarežģīta struktūra. Nepieciešamie teorijas komponenti ir: sākotnējie pamati (pamatjēdzieni, principi, likumi, aksiomas utt.); idealizēti objekti (pētāmo priekšmetu būtisko īpašību un saišu abstrakti modeļi); teorijas loģika noteiktu noteikumu un

pierādījumu metožu kopums, kura mērķis ir noskaidrot struktūru un mainīt zināšanas); filozofiskas nostādnes un vērtību faktori; likumu un apgalvojumu kopums, kas izriet no attiecīgās teorijas pamatu sekām saskaņā ar konkrētiem principiem. Līdz ar to zinātniskā teorija objektīvos procesus un attiecības atspoguļo kā augstāku, salīdzinot ar zinātniskajiem likumiem, vispārīnāšanas pakāpi, parādību sistematizāciju (Рачков, 1974).

Tajā pašā laikā pēdējā laikā arvien biežāk izskan šaubas par iespēju veidot vispārpieņemtu juridiskās izpratnes koncepciju. Tā A. V. Poļakovs atzīmē: "Integrētas, konsekventas un „strādājošas” tiesību teorijas radīšanas problēma jurisprudencē ir bijusi aktuāla vismaz pēdējos divus gadsimtus. Ir nopietni iemesli uzskatīt, ka tās galīgais risinājums ir principiāli nesasniedzams. Diemžēl mūsdienu Krievijas zinātnē tūkstošgades mijā šis uzdevums ir tālu no tā izpildes, vēl tālāk kā nekad agrāk, kas ļauj runāt par krīzes simptomiem mūsdienu Krievijas teorētiskajā tiesību izpratnē” (Поляков, 2001).

Mūsdienās galvenā juridiskās izpratnes robeža nav konfrontācija starp „juridisko pozitīvismu, jusnaturālismu un tiesību socioloģiju”, bet gan „klasisko” un „postklasisko” tiesību teoriju norobežošana (Честнов, 2012). Viena no šādām interesantām postklasiskām teorijām, kas pelnījusi vislielāko uzmanību, ir komunikatīvi - fenomenoloģiskā teorija.

Tiesību komunikatīvi - fenomenoloģiskā teorija, kas ir viena no postklasiskām tiesību teorijām, balstās uz fenomenoloģijas, hermeneitikas, sinerģētikas, semiotikas un komunikācijas teorijas sasniegumiem. Ir skaidrs, ka kā sociāla būtne, personība cilvēks tiek atklāts saskarsmē, dialoga procesā, kas ir noteikta mijiedarbības forma starp personām, kuras viena otru atzīst par vienlīdzīgiem un vienādiem subjektiem, no kuriem katrs ir vērtības nozīmes nesējs, kurš pretendē uz atzīšanu. Attiecīgi tiesības darbojas kā forma, kas nodrošina to savstarpēju atzīšanu un „izpaužas kā „vienlīdzīgu un pilnvērtīgu apziņu” mijiedarbības rezultāts. Gan tiesību ideja, gan tiesību subjekts tiek atklāts un kļūst par tiesībām tikai dialoga ceļā” (Днепровская, 2008). Savukārt pati cilvēka esamība tiek izteikta ne tikai ārēji, bet arī iekšēji (dialogs ar sevi). Kā atzīmēja M. M. Bahtins „būt nozīmē būt citam un caur viņu pašam. Cilvēkam nav iekšēja suverēna teritorija, viņš viss un vienmēr ir uz robežas, skatoties sevī, viņš pastāvīgi skatās cita acīs vai cita acīm” (Бахтин, 1986).

Galū galā dialoga atzīšana par sociālās eksistences pamatnoteikumu neizbēgami izraisa tiesību komunikatīvā rakstura atzīšanu.

Krievijas tiesību teorijā šobrīd visattīstītākā ir A. V. Poļakova komunikatīvā koncepcija, kuras būtība, pēc autora domām, var tikt reducēta līdz tēzei: „Tiesības pastāv tur, kur cilvēki ir pārliecināti, ka tās pastāv”. Pārliecība par tiesību esamību „ir noteikta uzvedības ietvara atzīšana, tas ir, noteiktas tiesības un pienākumi, kas saista visus sabiedrības locekļus; viņu „objektīvā” rakstura atzīšana, izpratne par tā saturu un īstenošanas kārtību”. Bet, tā kā tiesību atzīšana „nav iespējama bez tiesību pieredzes”, tad tiesības „pastāv kā topošas tiesības, kas atrodas pastāvīgā teksta - informācijas un enerģijas - uzvedības apmaiņas dinamikā”. Visa šī sarežģītā sistēma, izmantojot redukciju, izzinošo subjektu apziņā tiek pārveidota par kādu principu kopumu. „Tiesības, - rezumē autors - ir pati sociālā dzīve, kas ņemta specifiskā rakursā, taču tiesību robežu definēšana, izmantojot redukciju, neizbēgami noved pie tā vienkāršotas un fragmentāras izpratnes”. Tajā pašā laikā viņš redz tiesību teorijas uzdevumu radīt tādu tiesiskās realitātes modeli, kura ietvaros “būtu iespējams apvienot tiesību izpratni no juridiskās prakses (likuma dzīvē) viedokļa ar maksimāli iespējamo zinātniskā vispārīnājuma līmeni, kas iebilst pret tiesību teorētisko „sadrūmstalotību”. Tā ir juridiskās komunikācijas formālo, vērtību un antropoloģisko aspektu sintezēšanas problēma” (Поляков, 2004).

Komunikācija ir ne tikai sabiedrības, bet arī likuma pastāvēšanas nosacījums un forma. Teksti, darbības to konstruēšanai un interpretēšanai, kā arī saistītā domāšana, izpratne un mijiedarbība veido komunikācijas saturu. Tiesību tekstuālās problēmas pēta I. N. Grjazins (Грязин, 1983). Tiesu prakses semiotiski lingvistiskie aspekti ir apskatīti N. A. Vlasenko (Власенко, 1997) darbā. V. P. Salņikova, S. V. Stepašina, N. I. Habibuļinas darbā politiskā vara tiek uzskatīta par komunikāciju (Сальников и др., 2001).

Daži pētnieki apsver likuma dialogisko raksturu. Pētījumā, ko veica I. L. Čestnovs, tiesības tiek piedāvātas kā dialogs (Честнов, 2000). Juridiskais dialogs ir pētījuma priekšmets A. O. Soloduhinas, O. A. Soloduhina darbā (Солодухин, Солодухина, 1998). Caur komunikācijas prizmu tiesības izskata

M. N. Kozjuks (*Козюк, 2002*). Juridisko komunikāciju kā naratīvu, izskatot tiesības par kopīgu dzīves un darbības produktu apstākļos, kad reālu komunikāciju un dzīvu saskarsmi aizstāj informācijas un politiskās tehnoloģijas, pēta Dž. Elkins, V. Kravics (*Элкинс, 2011; Кравиц, 2011*). Šāda juristu - zinātnieku aktīva interese par tiesību subjektu komunikatīvās mijiedarbības jautājumiem dod pamatu pieņemt, ka, izprotot tiesību fenomenu, tiek meklēti veidi, kā to integrēt.

Šajā sakarā ir interesants A. V. Poļakova „Vispārējā tiesību teorija: lekciju kurss”, kur autors izvirza tiesību izpratnes komunikatīvo versiju. Tiesības pēc A. V. Poļakova domām var izskatīt par fenomenu, kas ir integrāls pēc savas būtības, kā intersubjektīvu sociokulturālu realitāti komunikatīvi aktīvajā, vērtību, semiotiskajā un psiholoģiskajā aspektos, un attiecīgi var tikt ontoloģiski interpretēts un fenomenoloģiski raksturots kā daudzvienība, kas ietver gan normas, gan tiesiskās attiecības kā vērtības un tiesisko izpratni - gan juridiskie teksti, gan darbības to interpretēšanai un īstenošanai (*Поляков, 2001*). Šīs pieejas pasaules uzskatu izcelsmi pētnieks redz Rietumu zinātnieku K. Jaspersa, G. Marseļa, E. Munjē, M. Būbera un krievu zinātnieku S. M. Franka, N. A. Berdjajeva, M. M. Bahtina filozofiskajos darbos. Komunikatīvā orientācija, pēc A. V. Poļakova apgalvojuma, bija Pēterburgas tiesību filozofijas skolas zinātnieku N. M. Korkunova, L. I. Petražicka, M. M. Kovaļevska, P. A. Sorokina idejām, V. S. Solovjova, N. O. Losska, S. L. Franka, P. A. Florenska filozofiski - juridiskiem pētījumiem, N. N. Aleksejeva tiesību fenomenoloģiskajai teorijai.

Pamatojot priekšnoteikumus jaunas komunikatīvās pieejas parādīšanās tiesību izpratnē, A. V. Poļakovs paziņo par tiesību komunikatīvo koncepciju. Pēc viņa domām, juridiskā komunikācija ir tiesiska mijiedarbība starp subjektiem, kas rodas, pamatojoties uz juridisko tekstu sociālu interpretāciju, pārstāvot korelatīvās pilnvaras un juridiskās saistības, kas tiek īstenotas tiesiskajā uzvedībā (*Поляков, 2003*). Var pilnībā piekrist autora sniegtajai definīcijai, tomēr, mūsaprāt, jāņem vērā arī tās sociāli psiholoģiskais pamats. Juridiskā komunikācija ir ne tikai tiesību parādība, bet arī saziņas parādība. Tā jāizskata ne tikai par tiesisku mijiedarbību, bet gan par saziņas aktu, ko regulē likuma normas, interaktīvu dialogu starp tiesību subjektiem, kas realizēts ar valodas un citu zīmju sistēmu palīdzību. Juridiskā komunikācija nodrošina reālu saikni starp indivīdu un valsti. Fakts, ka tiesības ir komunikācijas sistēma, darbojas tikai cilvēku komunikācijas situācijā, ir publiska parādība, tā ir atvērta jebkuras personas zināšanām un novērtējumam, izpētot tiesību komunikatīvās īpašības, saka M. N. Kozjuks (*Козюк, 2002*). Tajā pašā laikā nevar piekrist autora viedoklim, ka juridisko komunikāciju parasti raksturo vienpusēja orientācija (likumdevējs ir tiesību subjekts). Juridiskās komunikācijas teorija tiek veidota, balstoties uz nepieciešamību izpētīt likumu tekstu ietekmes un efektivitātes problēmas, to efektivitāti, kas nozīmē, ka juridiskajai komunikācijai būtu jāsniedz arī atgriezeniskā saite starp tiesību subjektu un likumdevēju.

Juridiskā komunikācija, mūsaprāt, ietver ne tikai runas - mutiskās un rakstiskās (verbālos), bet arī neverbālos tiesību subjektu komunikatīvās mijiedarbības līdzekļus. Tā, piemēram, balsošanu Saeimā var uzskatīt par neverbālu formalizētu juridiskās informācijas pārsūtīšanas kanālu. Neverbālie saziņas līdzekļi sociālajā psiholoģijā ir pietiekami izpētīti G. M. Andrejevas, A. N. Leontjeva, E. V. Rudenska, L. D. Stoļarenko u.c. darbos.

Neverbālajiem saziņas līdzekļiem ir liela palīgrola komunikācijas procesā, kas stiprina vai vājina verbālo ietekmi.

Komunikāciju saskaņā ar teorētisko struktūru veido trīs savstarpēji saistītas puses. Pirmais komunikatīvais ir informācijas apmaiņa; otrais ir interaktīvs - mijiedarbības organizēšana; trešais ir perceptīvais - uztveres, novērtēšanas, savstarpējās sapratnes process. Komunikācija saziņas struktūrā vārda šaurā nozīmē tiek saprasta kā informācijas apmaiņas process. Juridiskā komunikācija neaprobežojas tikai ar informācijas apmaiņas procesu, jo kā saziņas akts tajā ietilpst visas šīs trīs puses. Uzskatot tiesisko komunikāciju par juridiskās saziņas aktu, ir iespējams nošķirt informācijas pusi, kas izteikta noteiktā lingvistiskā formā, regulē tiesību normās noteiktos subjektu uzvedības noteikumus, un interaktīvo pusi, kas nosaka komunikatīvās mijiedarbības organizatorisko principu. Šāds tiesību subjektu komunikatīvās mijiedarbības organizatoriskais princips ir dialogs. Subjekts aktivizē tiesību mehānismu, veicot garīgus, emocionālus un gribas centienus, lai īstenotu sociāli nozīmīgu tiesisku noteikumu juridiskā mijiedarbībā ar tādu pašu subjektu. Pamatojoties uz dialoga intersubjektīvo raksturu, var atšķirt masu tiesisko, starppersonu un grupu komunikāciju. Juridiskā dialoga pamatā ir problēma un pozīciju atšķirība tās

risinājumā. Juridiskais dialogs pēc būtības ir pretrunīgs, un akūtu konfliktu gadījumos, piemēram, tiesvedībā, pusēm ir jāievēro komunikācijas ētikas standarti.

Galvenie saziņas līdzekļi tiesību jaunrades procesā, atzīmē autori, ir likuma valoda kā lingvistiskais komplekss, verbālu un simbolisku līdzekļu sistēma normatīvo juridisko priekšrakstu izteikšanai. Tiesu komunikācija rodas procesa mijiedarbības procesā starp pusēm tiesvedības laikā. Tiesu runas komunikācija tiek pētīta P. Sergejiča, A. F. Koni, N. N. Ivakinas, N. S. Aleksejeva un Z. V. Makarovas, darbos, tā izskatīta A. A. Volkova juridiskajā retorikā. Komunikācijai, kas rodas izpildvaras īstenošanas jomā, ir savas īpatnības un to regulē tiesību normas, tomēr no komunikatīvās puses tā ir maz pētīta.

Tiesiskās komunikācijas izpēte no tiesību un komunikācijas viedokļa ļauj mums atklāt indivīda un likuma, indivīda un valsts mijiedarbības būtību, tiesību normas darbību, kas atrodama ne tikai teksta tekstā. likumā, bet arī sociokulturālajā realitātē. Valsts, pildot savas funkcijas, var izmantot tikai tiesiskas saziņas formas ar pilsoņiem, kā arī visām citām sabiedrības institūcijām. Juridiskā komunikācija ļauj nodrošināt reālu tiesiskuma režīmu. Tiesību komunikatīvā teorija, kas skaidri parāda integratīvās pieejas attīstību juridiskajā domāšanā mūsdienu jurisprudencē, izraisīja ievērojamu interesi un, neskatoties uz to, ka no zinātnieku sabiedrības tā galvenokārt saņēma pozitīvas atsauksmes, tomēr kļuva par diskusiju objektu. Pirmkārt, jau tādēļ, ka tā ir tiesību eidosa fenomenoloģiskās redukcijas neviennozīmība (kā to šķiet pamatoti nosaucis L. S. Javičs – tiesību būtība), kas pēc I. J. Kozļihina uzskatiem var novest pie subjektīvas zinātniskas koncepcijas interpretācijas, dažādu juridisko jēdzienu plašas izmantošanas, kas aizgūti no citām zinātnes atzīnām (J. I. Grevcovs), kā arī, kā norādīja R. A. Romašovs - pārāk plaša tiesību noteikšanu.

Radītājs un viens no ievērojamākajiem komunikatīvi fenomenoloģiskās teorijas pārstāvjiem A. V. Poļakovs to raksturo kā neatņemama juridiskās domāšanas veida piemēru “postmodernajā” laikmetā. Bet jau sākotnējā tiesību izpratne veido šaubas. Tā A. V. Poļakovs raksta: “Tiesības var definēt kā komunikatīvu attiecību kārtību, kuras pamatā ir sociāli atzītas un vispārēji saistošas normas, kuru dalībnieki mijiedarbojas, īstenojot savas tiesības un pienākumus” (Поляков, 2004). Bet pirms vairāk nekā 100 gadiem M. Lazersons par to rakstīja, uzsverot, ka “kad cilvēki kopīgi ražo, viņu sadarbības vai atkarības attiecības izpaužas kā labi zināmas tiesiskās attiecības” (Лазерсон, 1930). Tajā pašā laikā A. V. Poļakovs nosaka tiesību galvenās iezīmes, kas nosaka tās struktūru: subjektu klātbūtne ar savstarpēji atkarīgām (korelatīvām) tiesībām, kas liecina par tiesību komunikatīvo raksturu un rodas tikai tad, ja tiesību subjekti ir kā īpašas attiecības starp tiem; sociāli atzītu un vispār saistošu rīcības noteikumu esamība (Поляков, 2003).

Turklāt A. V. Poļakovs vērs uzmanību uz to, ka tad, kad no fenomenoloģiski komunikatīvās pieejas viedokļa tiek apgalvota tiesību pastāvēšanas neiespējamība ārpus tiesiskajām attiecībām, tad tiesības nenozīmē atsevišķas normas un nevis to kopumu, bet gan vienotu komunikācijas sistēmu, kas ir sarežģīts organisms. Un tā kā tajā nav tiesisku attiecību, tās vairs nav tiesības, un organisms ir miris. Galu galā juridiskā komunikācija tiek izteikta un parādās jēgpilnā mijiedarbībā, kad cilvēki apzinās eksistējošos aizliegumus (juridiskos pienākumus) un savas pilnvaras (subjektīvās tiesības), (Поляков, 2003).

Maz ticams, ka iepriekš minēto var pieņemt kopumā. Fakts ir tāds, ka A. V. Poļakovs, gribot vai negribot pamatojas uz likuma zināšanas prezumpciju, kuru diez vai bez ierunām var attiecināt uz visiem sociālās realitātes subjektiem.

Otrā pazīme, par ko runā A. V. Poļakovs, tiek samazināta līdz to normu kvalitatīvam aprakstam, kuras var iegūt juridisko nozīmi. Ir skaidrs, ka normu sociālās atzīšanas pamats ir to sociālās un vērtīgās lomas novērtējums. Attiecīgi gadījumos, kad likumdošanas lēmums neiederas sabiedrībā esošo apstiprināto vērtību sistēmā, nerodas juridisks teksts, kura interpretācija ierosinātu tiesību (normatīvo tiesisko attiecību) rašanos. Citiem vārdiem sakot, mēs runājam par tekstiem, kas nav saņēmuši sabiedrības atzinību un apstiprinājumu, t.i. nav leģitimēti, neveido tiesību normas.

Tiesību normu saistošajam raksturam kopumā nav principiālu atšķirību no morāles normām, citu komunikatīvi normatīvo sistēmu universāluma. Bet tiesību normu realizācija ir saistīta ar prasību pilnvarotai personai izpildīt tai atbilstošo pienākumu. Šī pienākuma neievērošana rada iespēju piemērot piespiedu līdzekļus. Piespiešana tiesībās darbojas ne tikai kā līdzeklis, lai nodrošinātu tiesības, bet arī lai tiktu izpildītas prasības par nodarījumu izdarīšanu (Поляков, 2003).

A. V. Poļakovs raksta par sociālajām tiesībām un valsts organizētajām tiesībām, kas ir diezgan dabiski un saprotami no socioloģijas viedokļa, bet diez vai to var atzīt jurisprudencē. Un atsauc uz “azartspēļu likumu” ir spilgts pierādījums tam. Valsts atzīto normu vispārēji saistošo raksturu attiecībā uz subjektiem, kuri nepilda savas juridiskās saistības, atbalsta valsts piespiešana. Šajā sakarā valsts organizētās tiesības var definēt kā komunikatīvu attiecību kārtību, kuras pamatā ir sociāli atzītas un universāli saistošas normas, kuru dalībnieki mijiedarbojas, īstenojot savas subjektīvās tiesības un juridiskos pienākumus, kurus atbalsta un aizsargā valsts.

Apkopojot sava pētījuma rezultātus, A. V. Poļakovs atzīmē, ka “normas kļūst tiesiskas tad, kad tās iegūst komunikatīvu jēgu un nozīmi: tad tās objektīvi saņem sabiedrības atzīšanu kā subjektu tiesību un pienākumu pamatu un faktiski viņus ar tām apveltī.” Bet normas tiek radītas dažādu “normatīvo faktu” interpretāciju rezultātā, kuriem ir ārēji objektīvā, zīmju (lingvistiskā, tekstuālā) forma. Tāpēc, piemēram, tādu likumu esamība, kuros ir vai nu neizpildāmi noteikumi, vai kurus neviens nekad neizpilda, liek domāt, ka šajā gadījumā nav radusies neviena tiesību norma un nav tiesību (komunikācijas defekts). Bet faktiskās attiecības, kas savieno abus subjektus, no viņu viedokļa nav tiesības un pienākumi, ja tie nav normatīvi, t.i. neizriet no sabiedrībā atzītiem juridiskiem tekstiem - īpašiem standartiem, kritērijiem “pareizi” un “nepareizi”. Tieši juridisko prasību sociālais pamatojums nosaka to, kā parādās sociāli psiholoģisks mehānisms to aizsardzībai, sākot no paš aizsardzības un beidzot ar īpašu valsts piespiešanas mehānismu” (Поляков, 2003).

Jāuzsver, ka likuma komunikatīvā interpretācija ir iedomājama un iespējama. Patiešām, Aristotelis rakstīja par tiesisko komunikāciju, līdz kurai vispārīgākajā nozīmē tiek samazināta komunikācija, kas ietver informācijas apmaiņu, tās izpratni un interpretāciju, ar kopīgiem saskaņotiem centieniem tiek izveidota sociāla vide. G. V. Hēgelis rakstīja par tiesību parādīšanos personu mijiedarbības procesā. Neapstrīdāmi ir tas, ka tiesības rodas cilvēku mijiedarbības procesā, lai gan šo brīdi, protams, nevajadzētu absolutizēt. Bet, akcentējot vienu no tiesību aspektiem, mēs nonākam līdz mazzaprotamiem rezultātiem, par ko liecina šādi, A. V. Poļakova formulēti noteikumi, piemēram: ”tiesības ir tur, kur teikto var saprast citi” (Поляков, 2003), kam, protams, var būt tieša saistība ne tikai ar tiesībām.

Tajā pašā laikā tiesības parādās kā īpaša saziņas forma, kurai ir savas īpatnības, kas to atšķir no citām komunikatīvās darbības iespējām. Bet vai šī prasība ir pamatota? Galu galā jēdziens “saziņa” ir polisemantisks. J. Hābermass uzsvēra sabiedrības integrācijas nozīmi komunikācijas rezultātā, K. Jaspers rakstīja par “eksistenciālu” komunikāciju. Plašākajā nozīmē komunikācija parādās kā komunikācija starp sociālajiem subjektiem, informācijas savstarpēja nodošana, tās interpretācija, izpratne un tādējādi normatīvās sociālās vides veidošana.

Komunikācijas formas īpatnības juridiskajā jomā ir izteiktas tiesību tekstos un atbilstošās sociālās mijiedarbības subjektu tiesībās un pienākumos, t.i., juridiskajā komunikācijā. Teiktā sekas ir tiesību komunikatīvās teorijas sākotnējais pamats: cilvēks un viņa tiesības. Komunikatīvās pieejas atbalstītāji koncentrējas uz šīs pieejas personisko (personālistisko) un humāno pieeju (Поляков, 2003).

Tiesību komunikatīvās teorijas ontoloģiskā koncepcija apliecina īpašu (fenomenoloģiskā nozīmē) tiesību raksturu, kas nav reducējams ne uz kādiem sociokulturālām likumsakarībām un mākslīgi izveidotām konstrukcijām. Ir iespējama arī tiesību rašanās gan valstī, gan tieši sabiedrībā.

Tiesības vienlaikus ir ideja un fakts, norma un tiesiskas attiecības, imperatīvi-atributīvs pārdzīvojums un socializētas vērtības, teksts un darbības tā interpretēšanai un īstenošanai. Principā nevienu no iepriekš minētajiem noteikumiem atsevišķi nevar atzīt par patiesiem, tikai kopumā tie iegūst eidisku nozīmi. Neskatoties uz to, ka tiesības to daudzpusības dēļ var izzināt dažādos veidos, bet kopumā tās ir vislabāk redzamas no fenomenoloģiskā viedokļa kopā ar visam no tā izrietošām sekām, t.sk. subjektīvi-komunikatīvām. Parādīt, kā šāds skatījums uz tiesībām ir iespējams, un noteikt šādas tiesiskās izpratnes galvenās iezīmes ir izstrādātās koncepcijas galvenais uzdevums (Поляков, 2003).

Jebkura tiesiska teorija, t.sk. tiesību komunikatīvā teorija, pēc A. V. Poļakova domām, paredz iespējamību atrisināt trīs galvenās problēmas: (1) subjekta un viņa apziņas problēmu, kas “dzīves pasauli” interpretē kā tekstuālu pasauli (interpretācijas problēma); (2) tiesisku tekstu vai tiesību avotu un tiesību normu problēmas (interpretējamā problēma); (3) tiesiskās mijiedarbības (savstarpēji atkarīgas uzvedības) problēmas atbilstošu tiesību un pienākumu veidā (interpretēta teksta tulkojumproblēma sociāltiesiskā darbībā).

Dažas komunikācijas teorijas, piemēram, K. J. Šenona un V. Vivera plaši izplatītais komunikācijas kodēšanas modelis (*Shannon, Weaver, 1949*) šķiet, rada nepamatotus iebildumus. Tā M.L. Makarovs uzskata, ka “koda modelis (tā semiotiskajā ietvarā) nespēj adekvāti aprakstīt reālos komunikācijas procesus vienā vai otrā dabiskā valodā. Ir skaidrs, ka izpratne ietver ne tikai dekodēšanu - pati dekodēšana tiek lokalizēta tur, kur akustiskais signāls pāriet lingvistiskajā attēlā, taču ar to izteikuma interpretācija nebeidzas ... Turklāt koda modelis ziņojumus ierobežo tikai ar tām domām, kuras runātājs izsaka apzināti” (Макаров, 2003).

Secinājumi

1. Iepriekš minētā sekas ir tiesiskās realitātes trīs rakursi: (1) mentālais (psihiskais); (2) tekstuālais (kulturoloģiskais); (3) aktīvais (praksioloģiskais). Tieši viņu savstarpējā atkarība paver iespēju novērtēt tiesības kā psihosociālu un kultūras integritāti, ko rada stabila komunikācija. Tiesiskās struktūras ietvaros rodas funkcionējošu normatīvo tiesisko attiecību komplekss. Jebkura cita pieeja, pēc A. V. Poļakova domām, ignorē tiesību komunikatīvo būtību. Tiesības dzimst, kad apzīmētais satiekas ar subjektu un apzīmētais tiek pārveidots par sociālu darbību, ko attaisno un sagaida citi sociālie subjekti, t.i. ar juridisko komunikāciju. Ir acīmredzams, cik lielā mērā A. V. Poļakova piedāvātā tiesību interpretācija, no vienas puses, ir reālistiska un pragmatiska, un, no otras puses, tā darbojas kā ideālistiska koncepcija, kuras mērķis ir subjekta neatkarīgu darbību veikšana, lai realizētu dzīvē savus komunikatīvos ideālus.
2. Dažas komunikācijas teorijas, piemēram, K. J. Šenona un V. Vivera plaši izplatītais komunikācijas kodēšanas modelis šķiet, rada nepamatotus iebildumus. Tā M. L. Makarovs uzskata, ka “koda modelis (tā semiotiskajā ietvarā) nespēj adekvāti aprakstīt reālos komunikācijas procesus vienā vai otrā dabiskā valodā. Ir skaidrs, ka izpratne ietver ne tikai dekodēšanu - pati dekodēšana tiek lokalizēta tur, kur akustiskais signāls pāriet lingvistiskajā attēlā, taču ar to izteikuma interpretācija nebeidzas. Turklāt koda modelis ziņojumus ierobežo tikai ar tām domām, kuras runātājs izsaka apzināti”.
3. A. V. Poļakova viedoklis ir, ka tiesības ir “komunikatīvā attiecību kārtība”, kuras pamatā ir sabiedrībā atzītas un vispārēji saistošas normas, kuru dalībnieki mijiedarbojas, izmantojot savas tiesības un pienākumus.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Shannon, C. E., Weaver, W. (1949). *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana, IL: The University of Illinois Press.
2. Бахтин, М. М. (1986). Эстетика словесного творчества. 2- изд. Москва: Искусство.
3. Власенко, Н. А. (1997). Язык права. Иркутск: Восточно-Сибирское книжное издательство, АО «Норма-плюс».
4. Грязин, И. Н. (1983). Текст права: Опыт методологического анализа конкурирующих теорий. Таллинн: Ээсти Раамат.
5. Днепровская, Н. В. (2008). Правовая реальность в философии Ф.М. Достоевского. Правоведение, 1, 176 – 188.
6. Козюк, М. Н. (2002). Правовая культура и социальная коммуникация. Правовая культура в России на рубеже столетий, 141–142.
7. Кравиц, В. (2011). Юридическая коммуникация современных правовых системах (теоретико-правовая перспектива). Правоведение, 5, 8–25.
8. Лазерсон, М. (1930). Общая теория права. Введение в изучение права. Рига: Издательство «Жизнь и культура».
9. Макаров, М. Л. (2003). Основы теории дискурса. Москва: ИТДГК «Гнозис».
10. Поляков, А. В. (2001). Общая теория права: Курс лекций. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс.
11. Поляков, А. В. (2003). Коммуникативная концепция права: Вопросы теории. Санкт-Петербург: Издательства Санкт-Петербургского Государственного Университета.
12. Поляков, А. В. (2004). Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: курс лекций. Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербург.
13. Поляков, А. В. (2005). Общая теория права. Учебник для вузов. Санкт-Петербург: Издательства Санкт-Петербургского Государственного Университета.
14. Рачков, П. А. (1974). Науковедение. Проблемы, структура, элементы. Москва: Издательство МГУ.
15. Сальников, В. П., Степашин, С. В., Хабибулина, Н. И. (2001). Государственная идеология и язык закона. Санкт-Петербург: Издательство «Фонд-Университет».
16. Солодухин, А. О., Солодухина, О. А. (1998). Юридический диалог: Теория и практика. Круг проблем. Москва: ООО «Экспертное бюро-М».
17. Честнов, И. Л. (2000). Право как диалог: К формированию новой онтологии правовой реальности. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербург.
18. Честнов, И. Л. (2012). Постклассическая теория права. Монография. Санкт-Петербург: ИД «Алеф-Пресс»
19. Элкинс, Дж. Р. (2011). В чем суть нарративной юриспруденции. Правоведение, 6, 186 – 207.
20. Явич, Л. С. (1985). Сущность права. Ленинград: Изд-во Ленинград ун-та.

Summary

The communicative theory of law, which clearly demonstrates the development of integrative approaches in law understanding in modern jurisprudence, certainly deserves the closest attention. Despite the obvious advantages, a significant contribution to the development of the legal understanding, the desire of A. V. Polyakov to give the communicative paradigm an exceptional and essentially universal character looks quite ambitious, and hardly fully justified. In particular, he writes: "However, only within the framework of the communicative paradigm can we find the degree of generality of knowledge, without which no scientific theory can take place.

Nevertheless, the study of legal communication from the standpoint of law and communication allows us to reveal the nature of the interaction of the individual and the law, the individual and the state, the operation of the legal norm, which is not only in the text of the law, but also in the socio-cultural reality. The state, in exercising its functions, can only use legal forms of communication with citizens, as well as all other institutions of society. Legal communication allows you to provide a real regime of the rule of law.

Speaking about the communicative rationality, it is impossible not to note the importance of a kind of control of reasonableness, which, despite the pressure exerted on the subjects of law by the ideals, values, norms of rational behaviour, predetermined by the corresponding type of general and legal culture, often meeting with rejection, resistance on their part, in one way or another contributes to the restriction of arbitrariness and irrationalism.

It is obvious that the communicative theory of law is only one of the approaches that reveal its nature and does not displace other approaches from scientific circulation.

DROŠA LIETOTĀJU AUTENTIFICĒŠANA, SNIEDZOT MAKSĀJUMU PAKALPOJUMU *STRONG CUSTOMER AUTHENTICATION WHEN PROVIDING A PAYMENT SERVICE*

Anete Bože

Rīgas Stradiņa universitāte, Mg. iur. anete.boze@mail.com, Rīga, Latvija

Abstract. *Strong customer authentication in the Second Payment Service Directive means customer authentication where customer shall use two or more of the following elements: knowledge (what only the user knows), possession (what only is in the user's possession) and inherence (user-specific).*

The purpose of the strong customer authentication is to make payment services more secure and to protect customer's personal data. It is mandatory to use at least two of three elements: elements: knowledge, such as password, numeric code, pet name, etc., possession, such as a mobile phone, and inherence, such as a fingerprint.

The aim of the article is to find out what is secure customer authentication, what it contains and in which cases secure user authentication does not apply.

Keywords: *Payment Services, PSD2, Strong Customer Authentication.*

Ievads

2016. gada 12. janvārī stājās spēkā Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva (ES) 2015/2366 (2015. gada 25. novembris) par maksājumu pakalpojumiem iekšējā tirgū, ar ko groza Direktīvas 2002/65/EK, 2009/110/EK un 2013/36/ES un Regulu (ES) Nr. 1093/2010 un atceļ Direktīvu 2007/64/EK, kas ir pazīstama arī kā Otrā maksājumu pakalpojumu direktīva.

Otrā maksājumu pakalpojumu direktīva pieprasa, ka noteiktos gadījumos, sniedzot maksājumu pakalpojumus, maksājumu pakalpojumu sniedzējam ir jāpiemēro droša klientu autentifikācija, kas paredz, ka klienta autentificēšanai tiek izmantotas vismaz divi no trim elementiem sekojošiem elementiem: zināšanas (to, ko zina tikai lietotājs), valdījums (to, kas ir tikai lietotāja valdījumā) un neatņemamas īpašības (lietotājam raksturīgas īpašības), (*Par maksājumu pakalpojumiem iekšējā tirgū, ar ko groza Direktīvas 2002/65/EK, 2009/110/EK un 2013/36/ES un Regulu (ES) Nr. 1093/2010 un atceļ Direktīvu 2007/64/EK, 2015, 97.p. 1.daļa*).

Atbilstoši Otrajai maksājumu pakalpojumu direktīvai Eiropas Banku iestādei (*European Banking Authority*) ir pienākums izstrādāt regulatīvos tehniskos standartus (*Par maksājumu pakalpojumiem iekšējā tirgū, ar ko groza Direktīvas 2002/65/EK, 2009/110/EK un 2013/36/ES un Regulu (ES) Nr. 1093/2010 un atceļ Direktīvu 2007/64/EK, 2015, 98. p. 1.daļa*), kas cita starpā nodrošinātu atbilstošu drošu klientu autentificēšanu. 2018. gada 14.martā stājās spēkā Komisijas deleģētā regula (ES) 2018/389 (2017. gada 27. novembris), ar ko Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu (ES) 2015/2366 papildina attiecībā uz regulatīvajiem tehniskajiem standartiem par drošu lietotāja autentificēšanu un vienotiem un drošiem atklātiem saziņas standartiem (turpmāk – Regula 2018/389), kuras viens no priekšmetiem ir piemērot drošas lietotāju autentificēšanas procedūru (*Ar ko Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu (ES) 2015/2366 papildina attiecībā uz regulatīvajiem tehniskajiem standartiem par drošu lietotāja autentificēšanu un vienotiem un drošiem atklātiem saziņas standartiem, 2017, 1.p.*).

Līdz ar to droša lietotāju autentificēšana ir samērā jauns priekšnosacījums maksājumu pakalpojumu nodrošināšanai, kas prasa padziļinātu izpēti.

Šī raksta mērķis ir noskaidrot normatīvo aktu prasības attiecībā uz drošu lietotāju autentificēšanu, konstatēt, kādi ir droši lietotāju autentificēšanas elementi, ko tie ietver, kā arī priekšnosacījumus, kad

drošā lietotāju autentificēšana var netikt piemērota un iespējamus riskus.

Rakstā tika izmantotas vispārzinātniskās pētījumu metodes un tiesību normu interpretācijas metodes. Vienlaikus tika analizēti Eiropas Savienības normatīvie akti, kā arī veikta dokumentu analīze.

Nepieciešamība pieņemt Otrā maksājumu pakalpojumu direktīvu

Līdz Otrās maksājumu pakalpojumu direktīvas spēkā stāšanās spēkā bija, tā saucamā, Pirmā maksājumu pakalpojumu direktīva jeb Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2007/64/EK (2007. gada 13. novembris) par maksājumu pakalpojumiem iekšējā tirgū, ar ko groza Direktīvas 97/7/EK, 2002/65/EK, 2005/60/EK un 2006/48/EK un atceļ Direktīvu 97/5/EK.

2013. gada 24. jūlijā Eiropas Komisija izstrādāja priekšlikumu Pirmās maksājumu pakalpojumu direktīvas atcelšanai, kurā norāda uz šādiem aspektiem, kādēļ ir nepieciešama jauna maksājumu pakalpojumu direktīva: “Šī iniciatīva ļaus patērētājiem un tirgotājiem pilnībā izmantot iekšējā tirgus priekšrocības, īpaši e-komercijas jomā. Šā priekšlikuma mērķis ir palīdzēt turpmāk attīstīt Eiropas Savienības mēroga elektronisko maksājumu tirgu, kas ļaus patērētājiem, mazumtirgotājiem un citiem tirgus dalībniekiem pilnībā izmantot ES iekšējā tirgus sniegtās priekšrocības atbilstīgi stratēģijai “Eiropa 2020” un Eiropas digitalizācijas programmai. Šāda ciešāka integrācija kļūst aizvien svarīgāka, jo pasaulē notiek pāreja no vienkāršas tirdzniecības uz digitālu ekonomiku. Lai to panāktu un lai veicinātu lielāku konkurenci, efektivitāti un inovācijas e-maksājumu jomā, būtu jābūt juridiskai skaidrībai un vienādiem noteikumiem, kā rezultātā samazinātos izdevumi un cenas maksājumu pakalpojumu lietotājiem, tiktu nodrošināta lielāka maksājumu pakalpojumu izvēle un pārredzamība, atvieglota novatorisku maksājumu pakalpojumu sniegšana un nodrošināti droši un pārredzami maksājumu pakalpojumi” (*Eiropas Komisija, 2013*).

Būtiski ir norādīt, kam ir arī nozīme attiecībā uz drošu lietotāju autentificēšanu, ka ar Otrā maksājumu pakalpojumu direktīvu tika ieviesta arī “tehnoloģiskā neitralitāte” attiecībā uz maksājumu pakalpojumiem. Proti, “tehnoloģiskā neitralitāte” paredz, ka maksājumu pakalpojumu definīcijai vajadzētu būt tehnoloģiski neitrālai un būtu jāļauj attīstīties jauniem maksājumu pakalpojumu veidiem, vienlaikus nodrošinot līdzvērtīgus darbības apstākļus gan esošajiem, gan jaunajiem maksājumu pakalpojumu sniedzējiem (sk. Otrās maksājumu pakalpojumu direktīvas 21. ievadapsvērumu). Tādējādi maksājumu pakalpojumu sniegšanā var tikt izmantoti visdažādākie tehnoloģiskie risinājumi. Vēl jo vairāk – Otrā maksājumu pakalpojumu direktīva veicina jaunu tehnoloģisku risinājumu izmantošanu maksājumu pakalpojumu sniegšanā. Uzskatāms, ka Otrā maksājumu pakalpojumu direktīva ir zināmā mērā sasniegusi minēto mērķi, jo maksājumu pakalpojumu sniegšanā tiek izmantoti arī ļoti inovatīvi tehnoloģiskie risinājumi, piemēram, mākslīgais intelekts (*Eiropas Komisija, 2013*).

Secināms, ka Otrās maksājumu pakalpojumu direktīvas mērķis ir cieši saistīts ar straujo tehnoloģisko attīstību, digitalizāciju, konkurences veicināšanu un efektivitāti. Droša lietotāju autentificēšana, viennozīmīgi, ir cieši saistīta ar jaunu tehnoloģisko risinājumu rašanos. Visticamāk, ka laikos, kad viedtālrunis nebija pieejams teju ikkatram, droša lietotāju identificēšana nevarētu tikt realizēta, jo viens no drošas lietotāju autentificēšanas elementiem ir autentificēt lietotāju, izmantojot kaut ko, kas ir lietotāja īpašumā, piemēram, viedtālrunis. Tādējādi, ņemot vērā tehnoloģiskās iespējas, Otrā maksājumu pakalpojumu direktīva pieprasīja maksājumu pakalpojumu sniedzējiem veikt šo drošo lietotāju autentificēšanu.

Drošas lietotāju autentificēšanas elementi

Saskaņā ar Otrās maksājumu pakalpojumu direktīvas 4. panta 30. punktu “droša lietotāju autentificēšana” ir autentificēšana, izmantojot divus vai vairākus elementus, ko klasificē kā zināšanas (to, ko zina tikai lietotājs), valdījumu (to, kas ir tikai lietotāja valdījumā) un neatņemamas īpašības (lietotājam raksturīgas īpašības) un kas ir savstarpēji neatkarīgi, proti, neatbilstība vienam kritērijam neapdraud pārējo elementu uzticamību, un kas ir izstrādāti tā, lai nodrošinātu autentificēšanas datu konfidencialitātes aizsardzību (*Par maksājumu pakalpojumiem iekšējā tirgū, ar ko groza Direktīvas 2002/65/EK, 2009/110/EK un 2013/36/ES un Regulu (ES) Nr. 1093/2010 un atceļ Direktīvu 2007/64/EK, 2015, 4.p. 30.punkts*).

No minētā secināms, ka droša lietotāju autentificēšanai jāizmanto vismaz divi no trim elementiem:

- 1) zināšanas (to, ko zina tikai lietotājs);
- 2) valdījumu (to, kas ir tikai lietotāja valdījumā);
- 3) neatņemamas īpašības (lietotājam raksturīgas īpašības) (Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva (ES) 2015/2366 (*Par maksājumu pakalpojumiem iekšējā tirgū, ar ko groza Direktīvas 2002/65/EK, 2009/110/EK un 2013/36/ES un Regulu (ES) Nr. 1093/2010 un atceļ Direktīvu 2007/64/EK, 2015, 4.p. 30.punkts*).

Otrā maksājumu pakalpojumu direktīva plašāk nepaskaidro iepriekš minēto elementu saturu, bet plašāku skaidrojumu sniedz Regula 2018/389. Proti, Regulas 2018/389 ievadapsvērums 6. punkts nosaka: “Lai nodrošinātu, ka tiek piemērota droša klienta autentificēšana, ir svarīgi arī pieprasīt, lai būtu atbilstoši drošības parametri attiecībā uz drošas klienta autentificēšanas elementiem, ko kategorizē kā zināšanas (kaut kas, ko zina tikai lietotājs), piemēram, elementa garums vai sarežģītība, kā valdījumu (kaut kas, kas ir tikai lietotāja valdījumā), piemēram, algoritmu specifiskācija, atslēgas garums un entropija, un attiecībā uz ierīcēm un programmatūru, kas nolasa elementus, kuri klasificēti kā neatņemamas īpašības (kaut kas, kas lietotājs ir), piemēram, algoritmu specifiskācija, biometriskie sensori un veidnes aizsardzības elementi, jo īpaši lai mazinātu risku, ka nepiederošas personas šos elementus atklāj, izpauž un izmanto. [...]” (*Ar ko Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu (ES) 2015/2366 papildina attiecībā uz regulatīvajiem tehniskajiem standartiem par drošu lietotāja autentificēšanu un vienotiem un drošiem atklātiem saziņas standartiem, 2017, ievadapsvērums 6.punkts*).

Eiropas Banku iestāde, izstrādājot regulatīvi tehniskos standartus (Direktīvu 2015/2366), ir publicējusi arī konsultāciju ziņojumu, kurā norāda, ka: “Eiropas Banku iestāde piekrīt dalībnieku viedoklim, ka, lai nodrošinātu tehnoloģiju un uzņēmējdarbības modeļa neitralitāti un ļautu maksājumu pakalpojumu sniedzējiem nepārtraukti pielāgoties mainīgajiem krāpšanās scenārijiem, regulatīvi tehnisko standartu projekts būtu jāizstrādā augstākā (vispārīgākā), nevis detalizētā līmenī” (*European Banking Authority, 2016*).

Līdz ar to, lai Regula 2018/389 sniedz zināmu skaidrojumu attiecībā uz drošu lietotāju autentificēšanu, tomēr ir jāņem vērā attiecīgā normatīvā akta izstrādātāja mērķis – vispārīgi skaidrot drošu lietotāju autentificēšanu, lai tas neapdraudētu tehnoloģisko neitralitāti, tādā veidā, apdraudot iespēju izmantot jaunus tehnoloģiskos risinājumus drošai lietotāju autentificēšanai.

2019. gada 21. jūnijā Eiropas Banku iestāde publicē viedokli par drošu lietotāju autentificēšanu, kurā skaidro atsevišķus elementus (*European Banking Authority, 2019*). Attiecībā uz elementu “neatņemamas īpašības” norāda, ka: “Neatņemamas īpašības var ietvert uzvedības biometriju, kas identificē konkrēto autorizēto lietotāju. Eiropas Banku iestāde uzskata, ka iedzimtība, kas ietver bioloģisko un uzvedības biometrisku informāciju, attiecas uz ķermeņa daļu fizikālajām īpašībām, ķermeņa radītajām fizioloģiskajām īpašībām un uzvedības procesiem, kā arī uz jebkuru to kombināciju. Turklāt jebkuras uz neatņemamu īpašību pieejas ieviešana (tās kvalitāte) nosaka, vai tā ir vai nav atbilstoša neatņemamas īpašības elementam. Neatņemama īpašība ir elementa kategorija, kas ir visnovatoriskākā un ar visstraujāko attīstību, un tirgū nepārtraukti ienāk jaunas pieejas. Neatņemama īpašība var ietvert acs tīklenes un varavīksnenes skenēšanu, pirkstu nospiedumu skenēšanu, vēnu atpazīšanu, sejas un rokas ģeometrija (lietotāja sejas / rokas formas noteikšana), balss atpazīšana, taustiņa nospiešana dinamika (lietotāja identificēšana pēc rakstīšanas uz tastatūras un vilkšanas (*swiping*) veida, dažreiz tiek dēvēta par *astyping* un vilkšanas (*swiping*) modeļi) lenķis, kādā maksājuma pakalpojuma lietotās tur ierīci un maksājuma pakalpojuma lietotāja sirdsdarbības ātrums (unikāli identificējot maksājuma pakalpojuma lietotāju [...])” (*European Banking Authority, 2019*).

No minētā secināms, ka elements “neatņemama īpašība” raksturo konkrētas fiziskās personas iedzimtas īpašības, kas dzīves laikā visbiežāk nemainās. “Neatņemama īpašība” var būt gan fizioloģiskas īpašības, gan īpašības, kas izriet no noteiktiem ieradumiem, piemēram, veida, kādā persona spiež taustiņus savā mobilajā telefonā, kā arī kā tur savu viedierīci. Šī elementa apstrāde ir saistīta ar personas datu apstrādi.

Attiecībā uz elementu “valdījums” Eiropas Banku iestāde savā viedoklī norāda, ka “ticami līdzekļi valdījuma apstiprināšanai, ģenerējot vai saņemot ierīcē dinamisku validācijas elementu” varētu būt vienreizējas paroles ģenerēšana, marķieris, īsziņa vai nospiežams paziņojums. Īsziņu gadījumā gan ir norādīts, ka īpašumtiesību elements nav pati īsziņa, bet gan parasti SIM karte, kas ir saistīta ar attiecīgo mobilā telefona numuru. Vienlaikus Eiropas Banku iestāde norāda, ka uz kartes (*European Banking Authority, 2019*).

Līdz ar to nepietiek, ka personas valdījumā ir kāda ierīce, sniedzot maksājumu pakalpojumu, maksājumu pakalpojumu sniedzējam ir jāgūst pārliecība, ka šī ierīce ir šīs personas valdījumā, piemēram, nosūtot īsziņu uz mobilo telefonu, kuras saņemšanu personai ir jāapstiprina. Jānorāda, ka “valdījuma” elements neizslēdz pats par sevi iespējamību, ka ierīce atrodas citas personas valdījumā un validācijas elementu apstiprina šī cita persona.

Savukārt attiecībā uz elementu “zināšanas” Eiropas Banku iestāde savā viedoklī norāda, ka: “zināšanas” var veidot šādi elementi; parole, PIN, uz zināšanām balstītas atbildes, iegaumēts pārvilkšanas ceļš, kartes dati un uz kartes uzdrukātais drošības kods nebūtu zināšanu elements (*European Banking Authority, 2019*).

Secināms, ka “zināšanas” ir noteikta informācija, kas ir zināma konkrētajam lietotājam, piemēram, parole, kā arī tādi jautājumi kā “mājdzīvnieka vārds” utt. Jānorāda, ka šīs zināšanas var nebūt unikālas, proti, arī citas personas var zināt atbildes uz zināšanās balstītiem jautājumiem, piemēram, personas radnieki varētu zināt mājdzīvnieka vārdu, līdz ar to šis elements neizslēdz iespēju, ka autentifikāciju veic cita persona.

Kā norādīts iepriekš, tad elementi “valdījums” un “zināšanas” paši par sevi neaplicina to, ka tiek autentificēta konkrētā persona. Elements “neatņemamas īpašības” būtu uzskatāms par elementu ar augstāku ticamības pakāpi, ka tiek autentificēta īstā persona. Vienlaikus jānorāda uz apstākli, ka elements “neatņemamas īpašības” lielākoties varētu būt saistīts ar personas datu apstrādi, tādējādi radot maksājumu pakalpojumu sniedzējam paaugstinātu atbildību par personas datu apstrādi. Jebkurā gadījumā, kā norādīts iepriekš, tad maksājumu pakalpojumu sniedzējam ir pienākums piemērot vismaz divus no trim drošās lietotāja autentifikācijas elementiem. Lai arī Otrā maksājumu pakalpojumu direktīva it kā ļauj brīvi izvēlēties autentifikācijas elementus, tomēr Otrās maksājumu pakalpojumu direktīvas ievadapsvērumu 96. punkts paredz, ka drošības pasākumiem būtu jāatbilst ar maksājumu pakalpojumu saistītā riska līmenim. Līdz ar to maksājumu pakalpojumu sniedzējam ir jāizvērtē ar maksājumu pakalpojumu saistītais risks un jāpiemēro tam atbilstoši drošības pasākumi, tostarp attiecībā uz drošu lietotāja autentifikāciju. Par riskam neatbilstošu drošības pasākumu varētu tikt uzskatīts tāds maksājuma pakalpojums, kas ļautu brīvi pieslēgties personas konta, tikai iegūstos personas viedierīci.

Kad ir veicama droša lietotāja autentifikācija?

Saskaņā ar Otrās maksājumu pakalpojumu direktīvas 97. panta pirmo daļu - Dalībvalstis nodrošina, lai maksājumu pakalpojumu sniedzējs piemērotu drošu klienta autentificēšanu, kad maksātājs:

- 1) piekļūst savam maksājumu kontam tiešsaistē;
- 2) iniciē elektronisku maksājumu darījumu;
- 3) veic kādu darbību, izmantojot attālinātu kanālu, kas varētu ietvert ar maksājumiem saistītas krāpšanas risku vai cita veida ļaunprātīgu rīcību (*Par maksājumu pakalpojumiem iekšējā tirgū, ar ko groza Direktīvas 2002/65/EK, 2009/110/EK un 2013/36/ES un Regulu (ES) Nr. 1093/2010 un atceļ Direktīvu 2007/64/EK, 2015, 97.p. 1.daļa*).

No minētā secināms, ka droša lietotāja autentificēšana nav piemērojama pilnīgi visos gadījumos, kad personai tiek sniegts maksājumu pakalpojums. Droša lietotāja autentifikācija ir piemērojama visos tajos gadījumos, kad maksātājs veic kādas darbības, izmantojot modernās tehnoloģijas – tiešsaiste, elektronisks maksājums vai attālināts kanāls.

Vienlaikus Otrā maksājumu pakalpojumu direktīva paredz arī specifiskus nosacījumus attiecībā uz atsevišķām darbībām, piemēram, attiecībā uz elektronisku maksājumu darījumu iniciēšanu, dalībvalstis attiecībā uz elektroniskiem attālinātiem maksājumu darījumiem nodrošina to, ka maksājumu pakalpojumu sniedzēji piemēro drošu klienta autentificēšanu, kas ietver elementus, kuri darījumu dinamiski sasaista ar konkrētu summu un konkrētu maksājuma saņēmēju (*Par maksājumu pakalpojumiem iekšējā tirgū, ar ko groza Direktīvas 2002/65/EK, 2009/110/EK un 2013/36/ES un Regulu (ES) Nr. 1093/2010 un atceļ Direktīvu 2007/64/EK, 2015, 97.p. 2.daļa*). Minētais nozīmē, ka personai ir jāgūst pārliecība, ka iecerētā summa un pieprasītā summa sakrīt.

Secinājumi

Apkopojot iepriekš minēto, autore izdara šādus secinājumus

1. Otrās maksājumu pakalpojumu direktīvas viens no mērķiem ir sekmēt tehnoloģiju attīstību maksājumu pakalpojumu jomā, kas cita starpā tiek panākts ar “tehnoloģiski neitrālu” pieeju maksājumu pakalpojumiem, kas tostarp ir attiecināms arī uz drošu lietotāju autentifikāciju.
2. Droša lietotāju autentifikācija ietver trīs elementus: zināšanas, kas ietver informāciju, kuru zina konkrētais lietotājs, kas, piemēram, ir parole, valdījums, kas ir ierīce, kurai ir jāatrodas lietotāja valdījumā un maksājumu pakalpojumu sniedzējam ir jāiegūst apliecinājums par to, ka šī ierīce tiešām atrodas konkrētās personas valdījumā un neatņemama īpašība, kas ir personai raksturīga fizioloģiska vai ar konkrētiem ieradumiem saistīta īpašība.
3. Maksājumu pakalpojumu sniedzējam ir pienākums piemērot vismaz divus no trim iepriekš minētajiem drošas lietotāju autentifikācijas elementiem, izvērtējot sniegtā maksājumu pakalpojuma risku.
4. Droša lietotāju autentifikācija nav piemērojama visos gadījumos, kad lietotājam tiek sniegts maksājumu pakalpojums, bet šāda autentifikācija ir piemērojama gadījumos, kad maksātājs veic kādas darbības, izmantojot modernās tehnoloģijas – tiešsaiste, elektronisks maksājums vai attālināts kanāls.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Ar ko Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu (ES) 2015/2366 papildina attiecībā uz regulatīvajiem tehniskajiem standartiem par drošu lietotāja autentificēšanu un vienotiem un drošiem atklātiem saziņas standartiem* (27.11.2017). Eiropas Savienības Komisijas deleģētā regula (ES) 2018/389, red. uz 22.04.2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32018R0389>, sk. 22.04.2021.
2. *Par maksājumu pakalpojumiem iekšējā tirgū, ar ko groza Direktīvas 2002/65/EK, 2009/110/EK un 2013/36/ES un Regulu (ES) Nr. 1093/2010 un atceļ Direktīvu 2007/64/EK* (25.11.2015). Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva (ES) 2015/2366, red. uz 22.04.2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/lv/TXT/?uri=CELEX%3A32015L2366>, sk. 22.04.2021.
3. Eiropas Komisija (24.07.2013). *Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva par maksājumu pakalpojumiem iekšējā tirgū, ar ko groza Direktīvas 2002/65/EK, 2013/36/ES un 2009/110/EK un atceļ Direktīvu 2007/64/EK* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:52013PC0547>, sk. 22.04.2021.
4. European Banking Authority (12.08.2016). *Consultation Paper On the draft Regulatory Technical Standards specifying the requirements on strong customer authentication and common and secure communication under PSD2*. Retrieved 22.04.2021 from: <https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents/10180/1548183/679054cf-474d-443c-9ca6-c60d56246bd1/Consultation%20Paper%20on%20draft%20RTS%20on%20SCA%20and%20CSC%20%28EBA-CP-2016-11%29.pdf>
5. European Banking Authority (21.06.2019). *Opinion of the European Banking Authority on the elements of strong customer authentication under PSD2*. Retrieved 22.04.2021 from: <https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents/10180/2622242/4bf4e536-69a5-44a5-a685-de42e292ef78/EBA%20Opinion%20on%20SCA%20elements%20under%20PSD2%20.pdf>

Summary

The Second Payment Service Directive aims to promote technological development in the industry of payment services. To succeed it the “technologically neutral” approach for the payment services is applied. The “technologically neutral” approach must be applied also to strong customer authentication.

The Second Payment Services Directive requires payment service providers to apply secure customer authentication, which means that for the customer authentication shall be used for at least two elements: knowledge (something only the user knows), possession (something only the user possesses) and inherence (something the user is).

The payment service provider is obliged to apply at least two of the above three elements of strong customer authentication when assessing the risk of the provided payment service.

Secure user authentication is not applicable in all cases when a payment service is provided to the user, but such authentication is applicable in cases where the payer performs any activities using modern technologies – online access to the account, electronic payment or remote channel.

**NEPILNGADĪGĀ CIETUŠĀ NOPRATINĀŠANAS ĪPATNĪBAS
PIRMSTIESAS PROCESĀ
PECULIARITIES OF INTERROGATING JUVENILE VICTIM IN
PRE-TRIAL PROCEEDINGS**

Margarita Božko-Čače

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, margarita-13@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.iur. **Iļona Bulgakova**

Abstract. *The aim of the research is to study, analyse and discover issues of peculiarities of interrogating a juvenile, who has suffered from a criminal offense against morality and sexual integrity, in the pre-trial proceedings. The paper deals with study of the status of a juvenile victim in criminal proceedings concerning morality and sexual integrity and the related regulatory framework, as well as the procedure for interrogation of a juvenile victim who has suffered from a sexual offence. During the research it was concluded that the Criminal Procedure Law requires the following additions: to regulate the status of an especially protected victim during a trial and to provide for peculiarities of interrogating such victim during court investigation; to stipulate the right of a person directing the proceedings to change a representative of the victim, who has known or suspected a sexual offence against a child but failed to prevent it, throughout the criminal proceedings; to determine mandatory simultaneous participation of juvenile especially protected victim's representative and provider of legal aid in all procedural actions, determine mandatory participation of a psychologist during interrogation of a juvenile victim; to provide for a full interrogation report instead of an overview to be prepared concerning investigatory activity recorded in the sound and image record, and the report shall contain all the facts established in the investigatory activity and its process.*

Keywords: *especially protected victim, juvenile, interrogation, pre-trial proceedings, sexual offence.*

Ievads

Noziedzīgie nodarījumi pret nepilngadīgo tikumību un dzimumneaizskaramību ir tā saucami „klusie noziegumi” ar lielu noslēpumainību (Ceļmale, 2015), kuri ir visai grūti izmeklējami (Kavalieris, 1998). Būtiskākais noziedzīgo nodarījumu pret nepilngadīgo tikumību un dzimumneaizskaramību izmeklēšanas problēmjaudājums ir pareiza nopratināšanas veikšana atbilstoši Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL) noteiktajām prasībām (Nagle, 2018), jo visbiežāk nepilngadīgā cietušā liecība ir vienīgais pierādījums seksuālas vardarbības pret bērnu gadījumos. Dzimumnoziegumi pret nepilngadīgajiem Latvijā ir aktuāla problēma, visas sabiedrības problēma. Valsts statistikas dati liecina, ka kopumā katru gadu tiek reģistrēti no 193 – 324 noziegumiem pret bērna tikumību un dzimumneaizskaramību, un proti, 2015.gadā tika reģistrēti 274, 2016.gadā - 193, 2017.gadā - 239, 2018.gadā – 281, 2019.gadā – 296, savukārt, 2020.gadā - 324 noziegumi pret bērna tikumību un dzimumneaizskaramību (Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs, 2021). Tik ievērojams uzsākto kriminālprocesa skaits liecina par to, ka ik gadu tik pat daudz nepilngadīgo piedalās nopratināšanā. Tādējādi, nepilngadīgā, kas cietis no noziedzīga nodarījuma pret tikumību un dzimumneaizskaramību, nopratināšanas taktikas īpatnību, kā arī Kriminālprocesa likumā nostiprinātas nopratināšanas kārtības ievērošana, ir būtisks pamatnosacījums pilnīgas, objektīvas, patiesas liecības iegūšanai no īpaši aizsargājamā cietušā. Minēto nosacījumu ievērošana kalpotu par pieļaujamo, ticamu, attiecināmu un pietiekamu pierādījumu dzimumnozieguma pierādīšanai, novēršot nevainīgu cilvēku notiesāšanas risku.

Pētījuma mērķis ir nepilngadīgā, kas cietis no noziedzīgā nodarījuma pret tikumību un dzimumneaizskaramību, nopratināšanas īpatnību pirmstiesas procesā izpēte, analīze, problēmu atklāšana.

Pētījuma objekts – nepilngadīgā cietuša nopratināšana.

Pētījuma priekšmets – nepilngadīgā, kas cietis noziedzīgā nodarījumā pret tikumību un dzimumneaizskaramību, nopratināšana pirmstiesas procesā.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt nepilngadīgā cietušā statusu kriminālprocesā par tikumību un dzimumneaizskaramību un ar to saistīto normatīvo regulējumu;
- 2) izpētīt nepilngadīgā cietušā, kas cietis dzimumnoziegumā, nopratināšanas kriminālprocesuālo kārtību Latvijā.

Pētījuma hipotēze: nepilngadīgā cietušā nopratināšanas īpatnību pirmstiesas procesā ievērošana ir garants objektīvas, ticamas, pilnīgas cietušā liecības iegūšanai dzimumnozieguma pret viņu pierādīšanai.

Pētījuma metodes: analītiskā, salīdzinošā, statistiskā, induktīvā un deduktīvā metode.

Nepilngadīgā cietušā statuss kriminālprocesos (krimināllietās) par dzimumneaizskaramību

Nepilngadīgais bērns, kas ir cietis no noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību, ir atzīstams par īpaši aizsargājamo cietušo saskaņā ar KPL 96.¹panta pirmās daļas 1., 3., 4. punktu (*Kriminālprocesa likums, 2005*).

Tiesas izmeklēšanas laikā īpaši aizsargājamajam cietušajam nepilngadīgajam cietušajam ir tiesības nepiedalīties tiesas sēdē, bet ja tiesa uzskata par obligātu īpaši aizsargājamā cietušā dalību tiesas sēdē, tad nepilngadīgajam cietušajam ir pienākums piedalīties tiesas sēdē, bet ir tiesības savu dalību īstenot ar tehnisko līdzekļu palīdzību (*Kriminālprocesa likums, 2005, 9. p. 2. d.*). Autore uzskata, ka jāparedz īpaši aizsargājamajam cietušajam dalību vai uzklauššanu tiesas sēdē izmantot tiesības nesatikties ar apsūdzēto tiesas telpās, paredzot speciālo atsevišķo telpu, kur atrodas īpaši aizsargājama cietušais tiesas izmeklēšanas laikā. Juridiskajā literatūrā ir atzīts, ka mazgadīgo bērnu vecums līdz 14 gadiem ir pieskaitāms bezpalīdzības stāvoklim (*Krastiņš, Liholaja, 2018*), bet pētījumos ir konstatēts, ka dzimumnoziegumus galvenokārt izdara pret 5 līdz 14 gadus veciem mazgadīgajiem (*Božko-Čače, 2019*), lai viegli pārvarētu cietušās pretestību, iebiedēt cietušo par to nevienam nestāstīt un netraucēti veikt seksuālā darbības ar bērnu (*Božko-Čače, 2020*). Autore uzskata, ka mazgadīgas personas jeb bērni līdz 14 gadu vecumam nav aicināmi uz tiesas sēdi, ja psihologs uzskata, ka bērna dalība vai uzklauššana tiesas sēdē var kaitēt cietušā psihei un atkārtoti bērnu traumēt. Kā arī Kriminālprocesa likumā ir jāparedz īpaši aizsargājamā cietušā pratināšanas īpatnības tiesas izmeklēšanas laikā, kur tiktu noteikti īpaši aizsargājamā cietušā nopratināšanas nosacījumi.

Lielāka daļa seksuālas vardarbības pret bērniem notiek ģimenē, kur kādam no bērna tuviniekam, tam pašam vienam no vecākam ir bijis zināms, vai bija aizdomas, kad pret bērnu tiek veiktas seksuālā rakstura darbības, bet tam netika pievērsta uzmanība (*Božko-Čače, 2019*). Pētījumi liecina, ka bioloģiskā māte ir visbiežākais dzimumnozieguma pret bērniem novērotājs un liecinieks, un lielākoties gadījumu tieši māte pirmā pamana veikto pret bērnu seksuālo vardarbību (*Gerke et al., 2021*). KPL nesatur tādas norādes, kā rīkoties, ja nepilngadīgā cietušā pārstāvis ir zinājis, vai viņam bija aizdomas par dzimumnoziegumu pret bērnu, un viņš nav veicis nekādas darbības, lai novērstu pret bērnu vērstu dzimumnoziegumu. Kā arī KPL 104. pantā nav noteikts, ka procesa virzītājs var pieņemt lēmumu par pārstāvja maiņu un cita pārstāvja nozīmēšanu, ja cietušā intereses pārstāv persona, kura pati ir veikusi jebkāda veida vardarbību pret bērnu vai nepienācīgi pildījusi vecāka pienākumus, atstājot bērnu novārtā, kas tiek noskaidrots nozieguma izmeklēšanas laikā. Autore uzskata, ka šajā gadījumā, procesa virzītājam ir jāparedz tādas iespējas visas izmeklēšanas laikā objektīvo šaubu gadījumā veikt nepilngadīgā cietuša pārstāvja maiņu visās kriminālprocesa izmeklēšanas stadijās un pieņemt lēmumu par cita nepilngadīgā cietušā pārstāvja noteikšanu, kā arī papildināt KPL 104.pantu, ka par īpaši aizsargājamā cietušā pārstāvi netiek atzīts bērna vecāks vai cits radnieks, kam ir bijis zināms, vai bija aizdomas par iespējamo noziedzīgo nodarījumu pret nepilngadīgā cietušā tikumību un dzimumneaizskaramību, un kurš nav izdarījis visu, lai novērstu šo noziegumu.

Praksē bieži sastopami gadījumi, kad juridiskās palīdzības sniedzējs kriminālprocesa izmeklēšanas laikā vienā personā sniedz juridisko palīdzību nepilngadīgajam cietušajam vai viņa pārstāvim kriminālprocesā un papildus pārstāv nepilngadīgā cietuša pārstāvja intereses kā advokāts bez atbilstošā pilnvarojuma. KPL 108. panta otrā daļā nosaka, ka advokāts, kas piedalās kā cietušā pārstāvis, nevar vienlaicīgi būt arī obligāts juridiskās palīdzības sniedzējs (*Kriminālprocesa likums,*

2005). Juridiskās palīdzības sniedzējs, kas nav advokāts uz pilnvarojuma pamata, nav tiesīgs pārstāvēt cietušo kriminālprocesā kā cietušā pārstāvis, jo tam ir cits uzdevums – sniegt juridisko palīdzību KPL 108.panta izpratnē (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta spriedums, 2018, Nr. SKK-536/2018*). Autore uzskata, ka advokāta, kā juridiskās palīdzības sniedzēja 108.panta izpratnē, statuss jānošķir no cietušā pārstāvja, kurš arī var būt advokāts, statusa, jo juridiskās palīdzības sniedzēja pilnvaras ir krietni šaurākas. Tādējādi, īpaši aizsargājamajam cietušajam ir jānodrošina atbilstoša interešu aizsardzība, nosakot, ka visās procesuālās darbībās visā kriminālprocesa izmeklēšanas laikā ir obligāta vienlaicīga nepilngadīgā cietuša pārstāvja un juridiskās palīdzības sniedzēja dalība.

Nepilngadīgā cietuša nopratināšanas kriminālprocesuālās kārtības (ne)pietiekamība

Nepilngadīgā, kurš ir cietis no noziedzīgā nodarījuma pret tikumību un dzimumneaizskaramību, pratināšanā ievērojami gan vispārīgie pratināšanas norises, tas fiksēšanas noteikumi (KPL 145.-149.panti), gan īpaši aizsargājamā cietušā pratināšanas īpatnības (KPL 151.¹ pants), gan nepilngadīgā pratināšanas īpatnības (KPL 152.pants), gan nepilngadīgās personas pratināšana ar psihologa starpniecību (KPL 153.pants) (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Īpaši aizsargājamā cietušā nopratināšanai, ir savas būtiskas īpatnības. Nepilngadīgā cietušā nopratināšana ir veicama pēc iespējas ātrāk pēc notikuma, cietušā pratināšanas skaits ir pēc iespējas mazāks un cietušā nopratināšanu veic pēc iespējas viena un tā pati amatpersona, kura pilnvarota veikt kriminālprocesu, cietušo jāpratina vai nu atsevišķā tam piemērotā telpā, vai arī telpā, kurā nav ar konkrēto procesuālo darbību iesaistītās personas, un nopratināšanu veic tā paša dzimuma persona, kāda ir nopratināmā persona, nopratināšana ir fiksēja skaņu un attēlu ierakstā (*Kriminālprocesa likums, 2005, 151.¹p.*).

KPL 96.¹.panta otrā daļa paredz tādu īpatnējo īpaši aizsargājamā cietušā tiesību pieaicināt nopratināšanā uzticības personu. Savukārt, KPL 151.¹ pantā nav noteikta tādas personas iespējamā klātbūtne, ja īpaši aizsargājama cietušais ir izteicis tādu lūgumu. Autore uzskata, ka KPL 151.¹. pants ir papildināms ar īpaši aizsargājamā cietušā tiesību izteikt procesa virzītājam lūgumu par uzticības personas pieaicināšanu nopratināšanā.

Kriminālprocesa likumā nav noteikta obligāta psihologa dalība nepilngadīgā, kas cietis no noziedzīgā nodarījuma pret tikumību un dzimumneaizskaramību, tiešajā pratināšanā KPL 152.panta kārtībā līdzīgi kā ar obligāto juridiskās palīdzības sniegšanu. Kā arī KPL 152.pantā nav norādes uz KPL 153.pantu, ka tieši pirms īpaši aizsargājamā cietušā nopratināšanas, ir pieaicināms psihologs viedokļa izteikšanai par vēlamo pratināšanas veidu (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Pētījumi liecina, ka tieši psihologam ir būtiska loma nepilngadīgo bērnu, kas cieta no noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību, ticamu, pilnīgu liecību iegūšanai nopratināšanā (*Themeli, Panagiotaki, 2014*). No juridiskās literatūras izriet, ka psihologa jēga ir “sniegt palīdzību procesa virzītājam, kā arī nodrošināt nepilngadīgajam psiholoģisko labklājību” (*Strada-Rozenberga, 2019*). Nopratināšanā psihologs var formulēt procesa virzītāja uzdotus jautājumus tādā formā, lai tie būtu labāk saprotami nepilngadīgajiem, lai neradītu viņa psihei nelabvēlīgus apstākļus (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmums, 2017, Nr. [...] SKK-[A]/2017*). Autore uzskata, ka psihologa klātbūtnei nepilngadīgā cietušā no seksuālās vardarbības nopratināšanā, ir jābūt obligātai, jo tieši psihologs ir tā persona, kurai ir atbilstošās prasmes darbam ar cietušiem bērniem un bērnu psiholoģijas zināšanas, kas spēs bērnam nodrošināt atbilstošu labvēlīgu vidi, atbalstu un palīdzību. Tādējādi, KPL 151.¹ pants ir papildināms, ka psihologa piedalīšanās ir obligāta nepilngadīgā cietušā, kas cietis no noziedzīga nodarījuma pret tikumību vai dzimumneaizskaramību, nopratināšanā. Pirms šāda cietušā nopratināšanas psihologs izmeklēšanas darbības veicējam sniedz viedokli vai nepilngadīgā cietušā nopratināšana notiks ar psihologa dalību KPL 152.panta kārtībā, vai ar psihologa starpniecību KPL 153.panta kārtībā.

Konstatēts, ka Latvijā galvenokārt darbam ar nepilngadīgo cietušo Valsts policijā strādā uz līguma pamata piesaistīti psihologi, kas ikdienas darbā nespē specializējas darbam ar nepilngadīgajiem bērniem, kas cietuši no noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību. Autore uzskata, ka darbam ar nepilngadīgajiem, kas cieta no dzimumnoziegumiem, kriminālprocesā jāpiesaista tieši klīniskus psihologus, pamatojoties uz Psihologa likuma 4.panta 3.punktu. Šādam psihologam jābūt

vismaz maģistra grādam psiholoģijā un atbilstoši vismaz 3 gadu darba pieredzei, labas latviešu un krievu valodas zināšanas, un ir iziets mācību NICHD protokola kurss vismaz 24 stundu apjomā. Pati autore pieturas pie viedokļa, ka Valsts policijā psihologu nepilngadīgo nopratināšanā ir jāizveido pēc iespējas vairāk štata vietu, nevis pieaicināt psihologu uz līguma pamata. Valsts policijā dienējošs psihologs var tikt pieaicināts ne tikai pie nepilngadīgo personu nopratināšanas, bet arī sniegt psihologa atzinumu. Rezumējot par psihologa lomu nepilngadīgo nopratināšana, autore uzskata, ka visus nepilngadīgos cietušos, kas cieta no dzimumnoziegumiem, rekomendējams pratināt KPL 153.panta izpratnē ar psihologa starpniecību, kas specializējas šajā jomā, lai netraumētu bērnu un iegūtu pēc iespējas ticamas, pilnīgas, detalizētas, kvalitatīvas liecības par dzimumnoziegumu pret viņu, tādējādi novēršot iespēju cietušajam bērnam atkārtoti tikt nopratinātam.

KPL 152.pantā nav konkrēti noteikts, ka veicot nepilngadīgā cietuša nopratināšanas fiksēšanu skaņu un attēlu ierakstā, pēc tam ir veicama cietušā liecību obligāta protokolēšana nopratināšanas protokolā. Nepilngadīgā cietušā liecība pēc KPL 152.pantā veiktās nopratināšanas ir atspoguļojama atbilstoši KPL 143.pantam un ir ierakstāmā tikai pārskatā, bet KPL 153.pantā – atbilstoši KPL 141.-143. pantam, liecība var tikt ierakstīta gan pārskatā, gan nopratināšanas protokolā veidā (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Juridiskajā literatūrā ir atzīts, ka pārskata tiesiskā nozīme nav īsti skaidra, jo tas nav uzskatāms par izmeklēšanas darbību fiksēšanas veidu KPL 141.panta izpratnē, nav uzskatāms nedz par liecību, nedz par pierādījumu. Tiesai, veicot pierādījumu pārbaudi, ir nepieciešams to atskaņot/demonstrēt (*Strada-Rozenberga, 2019*). Autore uzskata, ka nepilngadīgā, kas atzīts, par cietušo no vardarbības, kas vērsts pret personas tikumību un dzimumneaizskaramību, tieša pratināšana, kas veicama atbilstoši KPL 152.pantam, gan pratināšana ar psihologa starpniecību KPL 153.panta kārtībā, obligāti ir fiksējama skaņu un attēlu ierakstā, pēc tam sastādot nopratināšanas protokolu, kur tiek atspoguļotas nepilngadīgās cietušas liecības.

Šobrīd trūkst vienota prakse nopratināšanas protokola formas jautājumā, gadījumos, ja cietušā bērna liecība tiek ierakstīta video, ja nopratināšana tiek veikta ar psihologu starpniecību KPL 153.panta kārtībā. Izmeklētājs var aprobežoties ar video ierakstu un, nesagatavojot pratināšanas protokolu, sagatavot pārskatu, vai arī, veicot pratināšanas videoierakstu, sagatavot pratināšanas protokolu, piefiksējot tikai galvenās detaļas no nopratināšanas vai „vārds vārdā” atspoguļojot rakstiski pilnu nopratināšanas gaitu, vai arī noformēt protokolu par diska izņemšanu, kur sarunas teksts rakstiski nav atšifrēts vispār. Savukārt, personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, pēc pašreizējā regulējuma ir tiesības saņemt disku, kurā ierakstīta bērna nopratināšana (*Kriminālprocesa likums, 200, 60.²p. 3.d.1.p., 70.p. 1. d. 1.p.*). Disks ar cietušā nopratināšanu atkarībā no lietošanas mērķa varētu tikt klasificēts kā bērnu pornogrāfija (*Nodibinājums “Centrs Dardedze”, 2017*). Autore uzskata, ka procesa virzītājam, veicot nepilngadīgā cietušā nopratināšanu skaņu un attēlu ierakstā, ir jā sagatavo protokola pilnā versija un jā sagatavo nopratināšanas protokols ar nopratināšanas gaitā liecībām, ko sniedzis cietušais, kas sakrīt ar video redzamo, lai ne tikai pasargātu cietušo no atkārtotas nopratināšanas pirmstiesas un tiesas izmeklēšanas laikā, bet arī, lai realizētu personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību tiesības pēc izmeklēšanas pabeigšanas saņemt pilno nopratināšanas protokolu, kur ir protokolēta visa nepilngadīgā cietušā liecība. Tādējādi, gan KPL 152.pants ir papildināms vēl ar sesto daļu, bet KPL 153.pants ar septīto daļu, norādot, ka par skaņu un attēlu ierakstā fiksēto izmeklēšanas darbību sagatavo protokolu, kurā norāda visus izmeklēšanas darbībā konstatētus faktus un gaitu. Protokols sagatavojams septiņu dienu laikā pēc izmeklēšanas darbības pabeigšanas.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Īpaši aizsargājamā cietušā statuss iztiesāšanas laikā nav pietiekami reglamentēts Kriminālprocesa likumā. KPL 99.panta otrā daļa nosakāma jaunajā redakcijā un papildināma ar otro teikumu šādā redakcijā: *“Īpaši aizsargājamā cietušā dalība vai uzklauššana tiesas sēdē notiek tam speciāli pielāgotajā telpā tiesā”*. Bez tam, KPL 99.pants ir papildināms ar trešo daļu un izsakāms šādā redakcijā: *„14 gadus nenasniegušajām īpaši aizsargājamajam cietušajam ir tiesības nepiedalīties tiesas sēdē vai netikt uzklaušītam, ja psihologs uzskata, ka tā dalība vai uzklauššana tiesas sēdē var kaitēt īpaši aizsargājamā cietuša psihei”*.

2. Kriminālprocesa likumā ir jāparedz īpaši aizsargājamā cietušā pratināšanas īpatnības tiesas izmeklēšanas laikā, ieviešot KPL 151.² pantu, kur tiktu noteikti īpaši aizsargājamā cietušā nopratināšanas nosacījumi.
3. KPL nesatur tādas norādes, kā rīkoties, ja nepilngadīgā cietušā pārstāvis ir zinājis, vai viņam bija aizdomas par dzimumnoziegumu pret bērnu, un viņš nav veicis nekādas darbības, lai novērstu pret bērnu vērstu dzimumnoziegumu. Kā arī KPL 104.pantā nav noteikts, ka procesa virzītājs var pieņemt lēmumu par pārstāvja maiņu un cita pārstāvja nozīmēšanu, cietušā intereses pārstāv persona, kura pati ir veikusi jebkāda veida vardarbību pret bērnu vai nepienācīgi pildījusi vecāka pienākumus, atstājot bērnu novārtā, kas tiek noskaidrots nozieguma izmeklēšanas laikā. Sakarā ar minēto, KPL 104.pants papildināms ar KPL 104.panta otro² daļu un izsakāms šādā redakcijā: *„Ja par pārstāvi netiek atzīta šā panta otrajā daļā minētā persona vai cita persona, kuru norādījis nepilngadīgais, par pārstāvi atzīst bērnu tiesību aizsardzības institūcijas vai tādas nevalstiskās organizācijas pārstāvi, kura veic bērnu tiesību aizsardzības funkciju.”* KPL 104.pants ir papildināms ar otru² daļu un izsakāms šādā redakcijā: *„Par īpaši aizsargājamā cietušā pārstāvi nevar tikt iecelta šā panta otrajā daļā minētā persona, kurai ir bijis zināms, vai bija aizdomas par iespējamo noziedzīgo nodarījumu pret nepilngadīgā cietušā tikumību un dzimumneaizskaramību, un kurš nav izdarījis visu, lai novērstu šo noziegumu. Procesā virzītājam visa kriminālprocesa izmeklēšanas stadijā ir tiesības sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem veikt īpaši aizsargājamā cietušā pārstāvja maiņu, ja tas acīmredzami nedarbojas īpaši aizsargājamā cietušā interesēs”*.
4. Praksē bieži sastopami gadījumi, kad juridiskās palīdzības sniedzējs kriminālprocesa izmeklēšanas laikā vienā personā sniedz juridisko palīdzību nepilngadīgajam cietušajam vai viņa pārstāvim kriminālprocesā un papildus pārstāv nepilngadīgā cietuša pārstāvja intereses kā advokāts bez atbilstošā pilnvarojuma. KPL 96.¹ pants ir papildināms ar ceturto¹ daļu un izsakāms šādā redakcijā: *„Visās procesuālajās darbībās, kas tiek veiktas ar nepilngadīgo īpaši aizsargājamo cietušo, ir obligāta vienlaicīgā nepilngadīgā īpaši aizsargājamā cietušā pārstāvja un juridiskās palīdzības sniedzēja dalība.”*
5. KPL 151.¹ pantā nav noteikta KPL 96.¹ panta otrā daļa uzticības personas iespējamā klātbūtne, ja īpaši aizsargājamais cietušais ir izteicis tādu lūgumu. KPL 151.¹ pants ir papildināms ar trešo daļu un izsakāms šādā redakcijā: *„Īpaši aizsargājamajam cietušajam ir tiesības ar procesa virzītāja atļauju piedalīties nopratināšanā kopā ar uzticības personu, ja vien tā nav persona, pret kuru uzsākts kriminālprocess, aizturētais, aizdomās turētais vai apsūdzētais.”*
6. Kriminālprocesa likumā nav noteikta obligāta psihologa dalība nepilngadīgā, kas cietis no noziedzīgā nodarījuma pret tikumību un dzimumneaizskaramību, tiešajā pratināšanā KPL 152.panta kārtībā līdzīgi kā ar obligāto juridiskās palīdzības sniegšanu. Kā arī KPL 152.pantā nav norādes uz KPL 153.pantu, ka tieši pirms īpaši aizsargājamā cietušā nopratināšanas, ir pieaicināms psihologs viedokļa izteikšanai par vēlamo pratināšanas veidu. KPL 151.¹pants ir papildināms ar ceturto daļu un izsakāms šādā redakcijā: *“Psihologa dalība ir obligāta nepilngadīgā cietušā, kas cietis no noziedzīga nodarījuma pret tikumību vai dzimumneaizskaramību, nopratināšanā. Psihologs pirms šī nepilngadīgā cietušā nopratināšanas procesa virzītājam sniedz viedokli vai nopratināšana ir veicama ar psihologa dalību šī likuma 152.panta kārtībā vai ar psihologa starpniecību šī likuma 153.panta kārtībā”*.
7. Latvijā galvenokārt darbam ar nepilngadīgo cietušo Valsts policijā strādā līguma psihologi, kas ikdienas darbā nespecializējas šajā jomā. Valsts policijā būtu pēc iespējas vairāk jāizveido štata vietas, nevis pieaicināt psihologu uz līguma pamata, kvalitatīvās nepilngadīgā nopratināšanas nodrošināšanai un atbilstošu psihologa atzinuma sagatavošanai.
8. Visus nepilngadīgos cietušos, kas cieta no dzimumnoziegumiem, rekomendējams pratināt KPL 153.panta izpratnē ar psihologa starpniecību, kas specializējas šajā jomā, lai netraumētu bērnu un iegūtu pēc iespējas ticamas, pilnīgas, detalizētas, kvalitatīvas liecības par dzimumnoziegumu pret viņu, tādējādi novēršot iespēju cietušajam bērnam atkārtoti tikt nopratinātam.

9. KPL 152.pantā nav konkrēti noteikts, ka veicot nepilngadīgā cietuša nopratināšanas fiksēšanu skaņu un attēlu ierakstā, pēc tam ir veicama cietušā liecību obligāta protokolēšana nopratināšanas protokolā. KPL 152.pants ir papildināms ar piekto daļu šādā redakcijā: “*Pratināšanas gaitu fiksē atbilstoši šā likuma 141.-143.panta prasībām*”.
10. Šobrīd trūkst vienota prakse par nopratināšanas protokola formu, gadījumos, ja cietušā bērna liecība tiek ierakstīta video, ja nopratināšana tiek veikta ar psihologu starpniecību KPL 153.panta kārtībā. KPL 152.pants ir papildināms ar sesto daļu un KPL 153.pants papildināms ar septīto daļu šādā redakcijā: “*Par skaņu un attēlu ierakstā fiksēto izmeklēšanas darbību sagatavo protokolu, kurā norāda visus izmeklēšanas darbībā konstatētus faktus un gaitu. Protokols sagatavojams septiņu dienu laikā pēc izmeklēšanas darbības pabeigšanas*”.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Kriminālprocesa likums (21.04.2005). LR likums ar grozījumiem 28.09.2017. <https://likumi.lv/doc.php?id=107820>, sk. 23.03.2021.
2. Božko-Čače, M. (2019). Sodu prakse lietās par seksuālu vardarbību pret bērniem. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, 3/4, 64-98. <http://journals.ru.lv/index.php/ACJ/article/view/4413>, sk. 23.03.2021.
3. Ceļmale, L. (2015). *Bērna liecības nozīme, izmeklējot seksuālas vardarbības gadījumus*. <https://juristavards.lv/eseja/268487-berna-liecibas-nozime-izmeklejojot-seksualas-var darbibas-gadijumus/>, sk. 05.04.2021.
4. Gerke, J., Lipke, K., Fegert, J., Rassenhofer, M. (2021). Mothers as perpetrators and bystanders of child sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*, 117. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105068>
5. Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs (2021). *Kriminālā statistika*. <https://www.ic.iem.gov.lv/node/69>, sk. 25.04.2021.
6. Kavalieris, A. u.c. (1998). *Kriminālistika II.daļa*. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija.
7. Krastiņš, U., Liholaja, V. (2018). *Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa. (IX-XVII nodaļa). Otrais papildinātais izdevums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
8. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Kriminālietu departamenta 2017.gada [...] lēmums lietā Nr. [...] SKK-[A]/2017. <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2017&print=true>, sk. 11.04.2021.
9. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Kriminālietu departamenta 2018.gada 27.septembra lēmums lieta Nr. 11261004917, SKK-536/2018. <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2018&print=true>, sk. 11.04.2021.
10. Nagle, V. (2018). Vardarbīgu dzimumnoziedzumu būtiskākie izmeklēšanas problēmjaudājumi nopratināšanas aspektā. *Jurista vārds*, 44 (1050). <https://m.juristavards.lv/doc.php?id=273649>, sk. 05.04.2021.
11. Nodibinājums “Centrs Dardedze” (2017). *Metodoloģija (pēc aprobācijas) pilotprojektam “Bērna māja” Starpinstitucionāls sadarbības modelis darbā ar seksuālā vardarbībā cietušiem bērniem*. https://www.lm.gov.lv/sites/lm/files/metodologija_gala_12.20171.pdf, sk. 03.04.2021.
12. Strada-Rozenberga, K. (red.), (2019). *Kriminālprocesa likuma komentāri: A daļa*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
13. Themeli, O., Panagiotaki, M. (2014). Forensic Interviews With Children Victims of Sexual Abuse: The Role of the Counselling Psychologist. *The European Journal of Counselling Psychology*, 3 (1), 1–19. <https://doi.org/10.23668/psycharchives.2009>
14. Božko-Čače, M. (2020). *Kriminālatbildība par seksuālu vardarbību pret bērniem*. Bakalaura darbs. Rēzekne: Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija.

Summary

Observing the peculiarities of interrogation tactics for a juvenile victim who suffered from a criminal offense against morality and sexual integrity, as well as the interrogation procedure established in the Criminal Procedure Law is an essential precondition for obtaining complete, objective, truthful testimony from an especially protected victim as a base to use admissible, reliable, attributable and sufficient evidence to prove a sexual offence without convicting innocent people. Hypothesis of the research: observing the peculiarities of interrogating a juvenile victim in pre-trial proceedings is a guarantee of obtaining objective, reliable, complete testimony of a victim in order to prove a sexual offence against one. During the research it was concluded that the Criminal Procedure Law requires the following additions: to regulate the status of an especially protected victim during a trial and to provide for peculiarities of interrogating such victim during court investigation; to stipulate the right of a person directing the proceedings to change a representative of the victim throughout the criminal proceedings if the representative is a person, who knew or suspected a sexual offence against a child but failed to

prevented it, or him/herself was violent against the child, or failed to fulfil parent obligations duly, or acted in the interests of molester instead of a victim; to separate a provider of legal aid from a victim's representative, who may be an advocate, establishing mandatory simultaneous participation of juvenile especially protected victim's representative and legal aid provider in all procedural activities with the juvenile especially protected victim, to establish mandatory participation of a psychologist during interrogation of juvenile victim; to adhere to interrogation of juvenile victims through a psychologist; to provide for a full interrogation report instead of an overview to be prepared concerning investigatory activity recorded in the sound and image record, and the report shall contain all the facts established in the investigatory activity and its process. Developing the research, the set goal has been achieved and the hypothesis.

ELEKTRONISKO PIERĀDĪJUMU IZPRATNE, TO IEGUVE UN NOSTIPRINĀŠANA KRIMINĀLPROCESĀ *UNDERSTANDING OF ELECTRONIC EVIDENCE, ITS ACQUISITION AND STRENGTHENING IN CRIMINAL PROCEEDINGS*

Aleksandrs Brīvers

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ab16288@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.iur. *Ilona Bulgakova*

Abstract. *Criminal investigations now face a new reality at the outset of criminal investigations. It involves the gathering of evidence, which has become more different than in previous decades. In line with the information and technology age, criminal investigations are increasingly finding that a large proportion of criminal offenses and criminal offenses are based on electronic evidence. The taking and consolidation of electronic evidence must take place in such a way that it can also be subject to existing general principles of law.*

Keywords: *acquisition, confirmation, criminal offense, electronic evidence.*

Ievads

Pasaules valstīs neviena sociālā sistēma nevar pilnvērtīgi pastāvēt bez informācijas aprites. Ar katru gadu pieaugošais informācijas daudzums, modernās tehnoloģijas, prasmes un iemaņas rīkoties ar tām, liek aizdomāties, cik lielā mērā ir izmainījušās daudzas sfēras, tāpēc arī juristi diskutē par to, kādām tiesībām ir jābūt informācijas sabiedrībā. Tāpēc jāizvērtē, kādas ir iespējas, riska faktori, priekšrocības un vājās puses informācijas tehnoloģiju izmantošanā tostarp tieslietās, kur par vienu no novitātēm ir kļuvuši *elektroniskie pierādījumi*. Cilvēku īpašība – ticēt tam, kas ir pilnībā pierādāms, ir iekļauta arī kriminālprocesuālajā lietvedībā. *Pierādījumi* un *pierādīšana* ir svarīga *noziedzīga nodarījuma* izmeklēšanā un atklāšanā. Elektroniskā pierādījuma ienākšana Eiropas Savienības normatīvajā regulējumā norāda uz šā juridiskā institūta nozīmīgumu. Arī tieslietu sistēmā darbiniekiem jāreķinās ar minētajām prasmēm.

Raksta **mērķis** – atklāt elektronisko pierādījumu ieguves un nostiprināšanas īpatnības kriminālprocesā.

Lai to realizētu, ar analīzes, salīdzinošo, dedukcijas un sintēzes metodēm rakstā tiks analizēti elektronisko pierādījumu veidi, elektronisko pierādījumu iegūšanas un nostiprināšanas gaita, kā arī raksturota elektronisko pierādījumu nostiprināšana.

Elektronisko pierādījumu izpratne kriminālprocesā

Attiecībā uz *elektroniskajiem pierādījumiem* kā pierādīšanas līdzekļiem, jākonstatē, ka elektronisko pierādījumu netiešu definīciju satur Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL) 136. pants. Konkrēti, par pierādījumu kriminālprocesā var būt ziņas par faktiem elektroniskas informācijas formā, kas apstrādāta, uzglabāta vai pārraidīta ar automatizētas datu apstrādes ierīcēm vai sistēmām (*Kriminālprocesa likums, 2005*).

2001.gada 23.novembra Eiropas Padomes Konvencijas par kibernoziegumiem (*Convention on cybercrimes*) normas par *elektronisko pierādījumu* procesuālo regulējumu tika iestrādātas jaunajā Kriminālprocesa likumā. Viens no pirmajiem jautājumiem, ko reglamentē Eiropas Padomes Konvencija par kibernoziegumiem, ir procesuālie jautājumi par *pierādījumu elektroniskā formā* meklēšanu, saglabāšanu, iegūšanu, vākšanu un pārtveršanu (*Konvencija par kibernoziegumiem, 2001*)

Atzīta nepieciešamība sadarboties starp valstīm un privātajiem uzņēmējiem, cīnoties pret kibernoziegumiem, aizsargājot informācijas tehnoloģiju lietošanas un attīstības likumīgās intereses. Skaidrs, ka efektīva cīņa pret kibernoziegumiem prasa pieaugošu, ātru un labi funkcionējošu starptautisko sadarbību krimināllietās (*Konvencija par kibernoziegumiem, 2001*).

Savukārt, piemēram, Krievijas Federācijas Kriminālprocesa kodeksā 74. pantā minēts pierādījumu definējums un uzskaitījums, kur termins *elektroniskais pierādījums* neeksistē (*Уголовно - процессуальный кодекс Российской Федерации, 2001*). Saskaņā ar Krievijas Federācijas Kriminālprocesa kodeksa 88. pantu, elektroniskajiem dokumentiem kā *pierādījumiem* kriminālprocesā jāatbilst vairākām prasībām, t.sk. jābūt loģiskai saiknei starp ziņām, kas veido informācijas saturu, un apstākļiem, kas jāpierāda, pieņemamībai (procesuālās formas atbilstībai likuma prasībām) un ticamībai (atbilstībai faktiski pastāvošajiem faktiem) (*Воронин, 2019*).

Savukārt Amerikas Savienoto Valstu (turpmāk – ASV) valdības Tieslietu ministrijas oficiālā vietnē (*National Institute of Justice - NIJ*) atrunāts, ka *digitālie pierādījumi* ir binārā formā glabāta vai pārsūtīta informācija, uz kuru var paļauties tiesā. Citu starpā to var saglabāt datora cietajā diskā, mobilajā tālrunī. Digitālie pierādījumi parasti ir saistīti ar elektronisko noziedzību jeb e-noziedzību, piemēram, bērnu pornogrāfiju vai krāpšanos ar kredītkartēm. Tomēr *digitālos pierādījumus* izmanto, lai sauktu pie atbildības par visu veidu noziegumiem, ne tikai par e-noziegumiem (*Ruddell, 2020*).

Ņemot vērā iepriekš minēto, var redzēt, ka šobrīd pasaulē pastāv divi diametrāli pretēji viedokļi par to, kas ir *elektroniskie pierādījumi*. Vienviet tos uztver un saprot kā neatkarīgu pierādījumu veidu, citviet – neatzīst pilnībā, katrā valstī pamatojot šo viedokli ar saviem argumentiem.

Elektronisko pierādījumu veidi un to ieguve

Elektroniskie pierādījumi parasti tiek iegūti kratīšanā. Elektroniskā pierādījuma institūts kriminālprocesā Latvijas juridiskajā literatūrā analizēts nepietiekoši, 2001. gadā to raksturojis U. Ķinis savā publikācijā “Kibernoziegumi un kriminālprocess”, minot, ka par elektronisko pierādījumu veidiem var kalpot:

- 1) abonenta jeb pakalpojuma pasūtītāja identifikācijas informācija (*subscriber information*);
- 2) datu plūsma jeb ar pārraidi saistīti dati (*traffic data*);
- 3) satura dati jeb abonenta/pasūtītāja elektroniskā korespondence (*content data*) – komunikācijas satura dati, kas pārraidīti ar datorsistēmas palīdzību. To paredz KPL 12. panta trešā daļa – tikai ar izmeklēšanas tiesneša piekrišanu (*Buko, 2020*).

Pirmās instances tiesas spriedumā arhīvā lieta Nr. K33-0116-19/14 konstatēts, ka elektroniskais pierādījums ir neatliekamās medicīniskās palīdzības izsaukuma elektroniskā karte (*informācija, kas tur glabājas*). (*Latvijas Republikas Rīgas rajona tiesas spriedums, 2019, Nr. K33-0116-19/14*). Savukārt Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmuma lietā Nr. SKK-320/2017 minēts, ka Krimināllikuma 307.pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma (nelikumīgas darbības ar krimināllietas materiāliem) priekšmets ir ne tikai procesuāls dokuments, bet arī *datu nesējā esoša informācija*. (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta spriedums, 2017, Nr. SKK-320/2017*). No iepriekš minētajiem piemēriem redzams, ka elektroniskais pierādījums ir *informācija, kas saglabāta datu nesējā*.

Viena no būtiskām problēmām elektronisku pierādījumu ieguvē ir to ieguve no ārzemēm, jo pastāv atšķirības dažādu valstu tiesiskajā regulējumā. Problēma ir tā, ka Latvijas Republikas un, piemēram, Amerikas Savienoto Valstu likumi atšķiras un, ja Latvijā izplatīta nepatiesa informācija par personu kvalificējama pēc Krimināllikuma 157.panta, tad, iespējams, Amerikas Savienotajās Valstīs atsevišķos štatos tas vispār varētu nebūt kriminālpārkāpums vai izplatītā informācija varētu būt vērtētā kā rīcība, kas būtu aizsargāta ar vārda brīvību.

Elektronisko pierādījumu procesuālā nostiprināšana

ASV eksperti D. B. Gerijs (*Garrie*) un J. D. Morisijs (*Morrissey*) min procedūru, kas raksturo elektronisko pierādījumu apkopošanas pārbaudes mehānismu. Sākotnēji ir jāpievērš uzmanība

pierādījumu ieguves veidam. Būtu jānosaka, vai sākotnējie pierādījumi ir iegūti ar kopiju no cietā diska, vai tieši. Kopēšana parasti ir uzticamāka nekā tieša iegūšana, jo tas samazina kļūdu iespējas. Attēlu formātam ir jāizmanto *Guidance Systems* programmatūra *Encase*, kas ir vispopulārākā programmatūra spoguļkopijai. Vajadzētu detalizēti aprakstīt visus veiktos soļus, lai neatkarīgai trešajai personai tie nebūtu pārprotami. ASV lietā *Nucor Corp v. Bell, 2008, WL 4442571* (D.S.C., 2008. gada 11. janvārī) eksperts apgalvoja, ka pretējā puse, lai notīrītu pierādījumus no klēpjatora, izmantoja speciālu datu dzēšanas programmu. Pamatā bija cietā diska pārbaude (*Garrie, Morrissy, 2014*). Tiesa noraidīja ierosinājumu izslēgt eksperta liecību, secinot, ka eksperta izmantotā metode pietiekami sasaista datus ar secinājumiem. Tiesa atzīmēja, ka eksperts ir pārbaudījis hipotēzi par to, kā nulles bloki parādījušies diskā, un atkārtojis nulles modeli.

Tiesa arī pieņēma pierādījumus, kas iegūti testēšanas rezultātā, jo eksperts katru testa soli bija kārtīgi dokumentējis, lai pārlicinātos, ka dati cietajā diskā ir ierakstīti paredzētajā veidā. Parasti, ja kriminālistikas dati nav pieejami digitāli, kriminālistikas ziņojums ir mazāk uzticams, jo nevar novērtēt tā precizitāti vai metodoloģijas ticamību. Ziņojumi ar secinājumiem, kurus nevar reproducēt, izmantojot kriminālistikas attēlu kopijas un līdzīgu analīzes programmatūru, ir maz ticami. Kriminālistikas ziņojuma izklāsts:

- 1) Īss informācijas kopsavilkums;
- 2) izmeklēšanas procesā izmantotie rīki, tostarp to mērķis un visi citi pamatā esošie pieņēmumi, kas saistīti ar rīku;
- 3) pierādījumu vienums Nr. 1 (piemēram: A darbinieka darba dators);
 - a) pierādījumu kopsavilkums, kas atrasts A darbinieka darba datorā,
 - b) A darbinieka darba datora attiecīgo daļu analīze,
 - c) e-pasta vēsture,
 - d) interneta meklēšanas vēsture,
 - e) USB reģistra analīze,
 - f) iepriekš minēto darbību atkārtošana citiem pierādījumu elementiem (kas var ietvert citus datorus un mobilās ierīces utt.);
- 4) ieteikumi un turpmākās darbības, lai turpinātu vai izbeigtu izmeklēšanu, pamatojoties uz ziņojumā konstatēto.

Digitālajai kriminālistikai attīstoties, informācijai par elektronisko pierādījumu iegūšanas metodiku vajadzētu būt pieejamākamai. Zināmi daudzi gadījumi, kas prasījuši datorzinātņu ekspertu iesaisti, bieži vien izmantojot arī novatoriskas pieejas (*Garrie, Morrissy, 2014*). Var apgalvot, ka tieši ASV tiesu praksē e-pierādījumi ir kļuvuši par stabili, noregulētu bāzi, kas nevienam vairs neizraisa nekādas šaubas.

Mūsdienu izplatītākie datu nesēji, kuros iespējams savākt elektroniskos pierādījumus, ir USB zibatmiņas, ārējie cietie diski, visu veidu datoru cietajiem diskām, ieskaitot HDD un SSD diski, atmiņas kartes u. c.

Tāpat kā izņemta faila identitāti un patiesumu nosaka *HASHSUM* vai kriptogrāfiskā kontrolsumma, fiksēta izmēra atskaites aprēķins, elektroniskais “pirkstu nospiedums”, datnes (faila) integritāte tiek pārbaudīta, aprēķinot un vēlāk salīdzinot kontrolsummu (*Buko, 2020*).

Kriminālprocesa likumā komentāros par Kriminālprocesa likuma 160. pantu minēts, ka šobrīd likumdevējs ir noteicis vienu gadījumu, kad apskatāmais objekts parasti nevar tikt apskatīts uz vietas. Tas attiecināts uz automatizētās datu apstrādes sistēmu vai tas daļu šādā situācijā, ja vien tiešam nav iespējams kvalitatīvi to izdarīt uz vietas, šo sistēmu vai tas daļu izņemt, nodrošinot datu veseluma saglabāšanu neizmainītā stāvoklī. Objekta apskati veic vēlāk kā atsevišķu apskati vai arī dara to ekspertīzes gaitā (*Strada-Rozenberga, 2019*).

Nemot vērā iepriekš teikto, praktiski nav iespējams kvalitatīvi nodrošināt apstākļus, tehniku un programmatūru nozieguma notikuma vietā, lai uzreiz veiktu izņemtā objekta (piemēram, cietajā diskā, citā datu nesējā utt.) un tajā saglabātā satura apskati. Elektronisko pierādījumu nostiprināšana kriminālprocesā ir svarīga un atbildīga procesuāla darbība, kura prasa tās veicējam speciālas iemaņas IT sfērā.

Tomēr pēc pieredzes var apgalvot, ka nevar izņemt datoru un pietiek tikai uztaisīt datu kopiju. Datu kopija nepieciešam tikai, lai veiktu apskati un konstatētu, vai uz izņemtā oriģināla ir meklējamais elektroniskais pierādījums vai nē, bet pats izņemtais objekts - izņemtais dators un it īpaši uz tā glabātā informācija būs elektroniskais pierādījums.

Šinī gadījumā rodas jautājums, vai glabātā informācija *cietajā diskā* arī ir attiecināmā uz likumā definētajām *sistēmām (tās daļām)*? Vai saglabātā informācija cietajā diskā jādefinē atsevišķi kā, piemēram, automatizētās datu apstrādes sistēmas saglabātā *saturiska informācija*? Interesēt var informācija, kas tika saglabāta iepriekšminētajā portatīvajā datorā, tieši tur būtu meklējami un atrodami elektroniskie pierādījumi.

Pastāv tāds modelis kā elektroniskā pierādījuma informācijas satura apskate. Zināms, ka galvenais elektroniskajā pierādījumā ir *datu veseluma saglabāšanas neizmainīta stāvoklī*. Tātad, lai apskatītu elektroniskā pierādījuma saturu, nedrīkst veikt jebkādas manipulācijas (atvērt failu, labot failu utt.) ar to saturu, jo pretējā gadījumā elektroniskajā pierādījumā būs mainīta *HASHSUM* (izņemta faila identitāte un patiesums), un elektroniskais pierādījums tiks atzīts par nederīgu. Lai šāda situācija nerastos, tad ieteicams no cietajā diskā glabātās informācijas satura izveidot *spoguļkopiju*, kuras saturu varēs apskatīt un konstatēt elektronisku pierādījumu (video failu, fotoattēla failu utt.)

No raksturotajiem apstākļiem izriet jautājums, vai *spoguļkopijas* izveidošana attiecināma uz *apskati*, vai tā ir *ekspertīze*, un pēc tam tikai seko *apskate*, kurā ietver sevī *spoguļkopijas apskati*? Kriminālprocesa likuma 194.panta kontekstā jāsaprot, ka, ja procesa virzītājam nav speciālu zināšanu (atbilstošas izglītības IT sfērā), viņš nevar izveidot informācijas satura *spoguļkopiju* no cietā diska un, ņemot vērā, ka *spoguļkopijas* izveidošanai nepieciešams tehniskais aprīkojums, speciāla programatūra, iemaņas ar to strādāt un speciālas IT iemaņas, viennozīmīgi var uzskatīt, ka *spoguļkopijas* izveide attiecināma uz *ekspertīzi* un nekādā gadījumā iepriekšminētā darbība nevar būt uzskatīta par apskates daļu.

Secināms, ka iepriekš raksturotās situācijas aspektā pieņemamais modelis varētu būt sekojošs:

- darbu sāk ar automatizētās datu apstrādes sistēmas (tās daļas) izņemšanu (attiecināmu pie apskates);
- tam seko ekspertīze, lai noskaidrotu, piemēram, vai cietajā diskā glabājas kaut kāda saturiska informācija un, ja tāda ir, tad šai informācijai izveido spoguļkopiju;
- tam seko spoguļkopijas satura apskate un interesējošas informācijas konstatēšana un nostiprināšana apskates protokolā.

Līdzīgs modelis ir aprobēts un aprakstīts D. B. Garrie un J. D. Morrissy rakstā, kas min ASV tiesu prakses piemēru (*Garrie, Morrissy, 2014*).

Multimediju datu izmantošana, piemēram, video pierādījumi, īpaši no novērošanas kamerām, var būt tikpat apjomīgi kā mobilo ierīču dati, un ir pieejami ierobežoti izmeklēšanas rīki, lai droši analizētu video. Lai efektīvi operētu šķirošanu un optimizētu ierobežoto resursu izmantošanu, ir nepieciešama sistemātiska darba kārtības prioritāšu noteikšanas metode (*Goodison et al., 2021*) Minēto problēmu kontekstā 2020. gada 24. novembrī valsts administrācijas skola, sadarbībā ar ASV Tieslietu departamenta Prokuratūras attīstības, palīdzības un mācību biroju ārvalstīs (DOJ-OPDAT), citām ASV institūcijām, Latvijas, Lietuvas un Igaunijas tiesību aizsardzības un prokuratūras iestādēm īstenoja starptautisku semināru "Baltijas reģionālais elektronisko pierādījumu vebinārs prokuroriem un izmeklētājiem" (*Valsts administrācijas skola, 2020*) Latvijas, Lietuvas un Igaunijas tiesībaizsardzības un prokuratūras iestāžu 60 pārstāvji iepazīstināja klātesošos ar situāciju elektronisko pierādījumu jomā, uzsverot galvenos jautājumus, ar kuriem saskaras viņu pārstāvētas institūcijas.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Elektroniskie pierādījumi ir pierādījumi kriminālprocesā. Tādejādi elektroniskajiem pierādījumiem jāatbilst pierādījumu pazīmēm jeb īpašībām, t.i., attiecināmībai, pieļaujāmībai un ticamībai. Savukārt, ja netiek ievērotas Kriminālprocesa likuma prasības un pamatprincipi, iegūtie pierādījumi atzīstami par nepieļaujamiem un pierādīšanā neizmantojamiem.

2. Spriedums tiesas procesā ir tiesībaizsardzības procesa noslēgums, kas sākās ar likuma pārkāpumu un beidzas ar likuma izpildi. Iebildumi pret digitāliem pierādījumiem reti tiek atbalstīti tiesā daudzās pasaules valstīs, ja vien pierādījumi atbilst *Daubert* standartam.
3. Dažādās krimināltiesību sistēmas jomās joprojām pastāv atšķirības, iepazīstot digitālos pierādījumus (piemēram, darbinieku zināšanu trūkums par digitālajiem pierādījumiem var sarežģīt atbilstošu izmantošanu tiesā) vai, piemēram, augstākā vadība var nekavējoties atzīt digitālo pierādījumu iespēju priekšrocības. Tomēr vienprātību ir vieglāk atrast, ja veiksmīga digitālo pierādījumu apstrāde tieši noved pie vairāku gadījumu atrisināšanas un sekmīgākas kriminālvajāšanas, pamatojoties uz šiem pierādījumiem.
4. Lai e-pierādījums būtu definējams kā pierādīšanas līdzeklis kriminālprocesā, tas būtu iegūstams un procesuāli nostiprināms KPL paredzētajā kārtībā, gan izpildot attiecīga pierādīšanas līdzekļa nostiprināšanas priekšnosacījumu (attiecīgas darbības atļaujas/piekrišanas, izvēles atbilstība KPL prasībām), gan KPL paredzētas procedūras ievērošanas. Tas skar arī elektronisko pierādījumus.
5. Darbam ar elektroniskajiem pierādījumiem kriminālprocesā palīdz digitālā kriminālistika, kas turpina attīstīties, lai nodrošinātu metodikas un stratēģijas, kas nepieciešamas elektronisko pierādījumu ieguvē, lai integrētu digitālās kriminālistikas iespējas, lai garantētu digitālo pierādījumu pieļaujamību. Daudzās grāmatās digitālajiem pierādījumiem galvenā uzmanība tiek pievērsta tehniskajos, programmatūras un izmeklēšanas elementos, bet tas, ko mēdz aizmirst, ir organizāciju cilvēki un procesa elementi.
6. Šobrīd pasaulē pastāv divi diametrāli pretēji viedokļi par to, kas ir elektroniskie pierādījumi. Vienviet tos uztver un saprot kā neatkarīgu pierādījumu veidu, citviet – neatzīst pilnībā, katrā valstī pamatojot šo viedokli ar saviem argumentiem.
7. Pastāv būtiski šķēršļi, lai kriminālprocesa izmeklēšanas laikā iegūtu elektroniskus pierādījumus no ārzemēm. Viena no būtiskām problēmām elektronisku pierādījumu iegūšanai no ārzemēm ir valstu likumu atšķirība.
8. Tāpat kā izņemta faila identitāti un patiesumu nosaka *HASHSUM* vai kriptogrāfiskā kontrolsumma, fiksēta izmēra atskaites aprēķins, elektroniskais “pirkstu nospiedums”, galvenais elektroniskajā pierādījumā ir *datu veseluma saglabāšanas neizmainīta stāvoklī*.
9. Ne jau pats dators vai datu nesējs kā fiziska vienība ir pierādījums nozieguma veikšanai, bet gan tikai konkrētie informācijas dati tajā.
10. No raksturotajiem apstākļiem izriet jautājums, vai *spoguļkopijas* izveidošana attiecināma pie *apskates* vai tā ir *ekspertīze*. Šajā sakarā autors izvirza priekšlikumu: Papildināt Kriminālprocesa likuma 160.panta sesto daļu kur būtu atrunāts, ka tādas darbības kā automatizētas sistēmas vai tās daļas saglabāta uz tas informācijas satura apskate veicama iepriekš ja nepieciešams ekspertīzes ceļā izveidojot izņemta priekšmetā informācijas satura *spoguļkopiju*. Konkrēti, 160.panta sestās daļas norma nosakāma šādā redakcijā: “*Automatizētās datu apstrādes sistēmas (tās daļas) apskati parasti uz vietas neveic, bet šo sistēmu (tās daļu) izņem, nodrošinot datu veseluma saglabāšanu neizmainītā stāvoklī. Ja elektronisko pierādījumu apskatei nepieciešamas specialas zināšanas vai nepieciešams izmantot tehniku, tad nozīmē ekspertīzi, un datu nesēja satura spoguļkopijas izveidošana attiecināma uz ekspertīzi*”.
11. Kriminālprocesa likuma 160.panta ietvaros var ieviest tādu terminu kā “uz elektroniska datu nesēja saglabātas informācijas satura apskate” vai “saturiska apskate”.
12. Mūsdienās elektroniskais pierādījums un tā nozīme ir sevi apliecinājusi kriminālprocesā, tomēr Kriminālprocesa likuma normas krietni atpaliek elektronisko pierādījumu ieguvē un nostiprināšanā, kā arī kopumā elektroniskās vides regulēšanas jautājumā.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Konvencija par kibernetizāciju* (23.11.2001). Eiropas Padomes valstis, red. uz 14.04.2007. <https://likumi.lv/ta/id/1460-konvencija-par-kibernetizaciju>, sk. 14.10.2020.
2. *Kriminālprocesa likums* (21.04.2005). LR likums, red. uz 06.07.2020. <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>, sk. 14.10.2020.

3. *Уголовно - процессуальный кодекс Российской Федерации* (2001). Закон Российской Федерации, № 174-ФЗ. Получено 05.04.2021 из <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102073942>
4. Buko, A. (2020). *Pierādījumu saglabāšanas principi IT vidē notikušos noziegumos*. https://cert.lv/uploads/pasakumi/Aleksandrs_Buko_elektroniskie_pieradijumi_updated.pdf, sk. 14.10.2020.
5. Garrie, D.,B., Morrissy, J.D. (2014). Digital Forensic Evidence in the Courtroom: Understanding Content and Quality. *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, 12 (2), 121-128. Retrieved 26.04.2021 from <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1218&context=njtip>
6. Goodison, S. E., Davis, R. C., Jackson, B. A. (2021). *Understanding digital evidence*. Retrieved 05.04.2021 from <https://www.iacpcenter.org/investigators/digital-evidence/understanding-digital-evidence/>
7. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Kriminālietu departamenta 2017.gada 30.novembra spriedums lietā Nr. SKK-320/2017. <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2017>, sk. 30.04.2021.
8. Latvijas Republikas Rīgas rajona tiesas 2019.gada 28.augustā spriedums lietā Nr. K33-0116-19/14. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>, sk. 30.04.2021.
9. Ruddell, M. (2020). *Just Science Podcast: Just Digital Evidence 101*. Retrieved 05.04.2021 from <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/just-science-podcast-just-digital-evidence-101>
10. Strada-Rozenberga, K. (red)., (2019). *Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
11. Valsts administrācijas skola (2020). *Baltijas reģionālais vebinārs par elektroniskiem pierādījumiem*. <https://www.vas.gov.lv/lv/jaunums/baltijas-regionalais-vebinars-par-elektroniskiem-pieradijumiem>, sk. 20.04.2021.
12. Воронин, М. (2019). Электронные доказательства в УПК: быть или не быть? *Науки Криминального Цикла*, 7, 74-84. Получено 05.04.2021 из <https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnye-dokazatelstva-v-upk-byt-ili-ne-byt>

Summary

With the ever-increasing amount of information, modern technology raises questions about the extent to which many areas have changed, so lawyers are debating what rights should be in the information society. The opportunities, risks, advantages and disadvantages of using information technology need to be assessed, including in law, where electronic evidence has become a novelty. The aim of the article is to reveal the peculiarities of the process of obtaining and consolidating electronic evidence in criminal proceedings. In order to achieve this, the types of electronic evidence, the process of obtaining and strengthening electronic evidence, as well as the strengthening of electronic evidence will be analysed in the article with the methods of analysis, comparison, deduction and shipment. There are currently two diametrically opposed views in the world about what electronic evidence is. In one place they are perceived and understood as an independent form of evidence, in other places they are not fully recognized in each country, basing this view on their own arguments. A major problem in obtaining electronic evidence is obtaining it from abroad, as there are differences in national laws. The digital forensic report should describe all the steps taken in sufficient detail so that they are not unambiguous to an independent third party. It can be argued that it is in US jurisprudence that e-evidence has become a stable, regulated base that no longer raises any doubts. Strengthening electronic evidence in criminal proceedings is an important and responsible procedural activity that requires its performer to have special skills in the field of IT. The question arises as to whether the information stored on the hard disk is also applicable to the systems (parts thereof) defined by law. Should the information stored on the hard disk be defined separately as, for example, content information stored by an automated data-processing system? It is known that the key to electronic proof is to keep the integrity of the data intact. It is recommended that you make a mirror copy of the contents of the information stored on your hard disk so that the contents can be viewed and electronic evidence (video file, photo file, etc.) can be identified. The question arises as to whether the creation of a mirror is attributable to an examination, is it an examination, and is it only followed by an examination which includes an examination of the mirror. Digital evidence must conform to the Daubert standard. A proposal may be put forward - to supplement Section 160, Paragraph six of the Criminal Procedure Law where it would be stipulated that such activities as inspection of the information content of an automated system shall be performed by creating a mirror copy of the information content in the removed subject.

SASKARSMES TIESĪBU ĪSTENOŠANA IMPLEMENTATION OF THE RIGHTS OF ACCESS

Ilona Delvere

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ilona.delvere@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.iur. *Galina Makarova*

Abstract. *Family disarmament is a painful process for all members of the family, but especially for young children. There is an increasing trend in Latvia when divorced parents are unable to mutually agree on the rights of access to a common child. The aim of the research work was to explore the legal aspects of the implementation of the rights of access. Seeking an effective solution in the case of parental divorce better protect the rights of the child and ensure his or her interests. Exploratory tasks: 1) to explore the substance of the right of access. 2) to analyse legal aspects of the determination of the procedures for contact. 3) to identify the best interests of the child in the process of determining and implementing the rights of contact. The conclusions of the study: The right of access to the rights of access must be determined, primarily taking into account the interests of each child. The child must be given the right to express his or her views and be given the opportunity to participate in decision making. The representation of a professional child in civil proceedings must be developed. An effective outside court dispute settlement mechanism should be established. Provision should be made for compulsory mediation for the settlement of family disputes, based on the best interests of the child. Create a professional support service for the family in the place of residence.*

Keywords: *best interests of the child, mediation, obligations of parents, right of access, rights of the child.*

Ievads

Ģimenes un attiecību iziršana ir sāpīgs process. Pat pieaugušie apjūk no tā, kā viņi jūtas, bet vēl sāpīgāks un neizprotamāks šis process ir bērnam, kuram līdz šim ģimene ir bijis viņa drošais patvērumš (*Celmiņa, Daugule, 2019*).

Latvijā novērojama satraucoša tendence - pieaug bāriņtiesu atzinumu skaits lietās, kad vecāki šķiršanās gadījumā nespēj vienoties par bērna saskarsmes un aizgādības tiesībām, kā rezultātā bieži vien bērns tiek ierauts ilgstošā tiesvedības procesā. 2020. gadā bāriņtiesās pēc tiesas pieprasījuma pieņemti atzinumi par bērna saskarsmes un aizgādības tiesībām par 934 bērniem. Analizējot 2019.gada datus, redzams, ka atzinumi doti par 842 bērniem, tādejādi šādu gadījumu bijis par 92 gadījumiem vairāk nekā iepriekšējā gadā un tas ir bijis augstākais skaits pēdējo desmit gadu laikā (*Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, 2020*). Tiesībsarga birojā vislielākais iesniegumu skaits bērnu tiesību jomā ir par grūtībām īstenot saskarsmi un izpildīt tiesas nolēmumus saskarsmes lietās: par tiesas nolēmumu izpildi saņemti 53 iesniegumi: par tiesībām uz saskarsmi – 103 iesniegumi. Pārliecinoši lielākā daļa iesniegumu ir par šķirti dzīvojošu vecāku saskarsmes īstenošanu ar bērnu (*Latvijas Republikas Tiesībsargs, 2021*). Mediācijas statistikas dati rādi, ka no visiem uzsāktajiem procesiem, ģimenes strīdi risināti 82% gadījumos. Bet tikai 34% gadījumos tie noslēgušies ar izlīgumu. Savukārt no risinātajiem ģimenes strīdiem 62% ir bijuši ar bērnu saskarsmi saistītie jautājumi (*Sertificētu mediatoru padome, 2021*).

Pētījuma mērķis ir aktualizēt saskarsmes tiesību būtību, to noteikšanas kritērijus un izpildes noteikumus, meklējot efektīvu bērna tiesību aizsardzības risinājumu bērna vislabāko interešu nodrošināšanas aspektā, kā arī veicināt sabiedrības izpratni par saskarsmes tiesību nozīmi bērna pilnvērtīgas attīstības nodrošināšanai un pamattiesību aizsardzībai. Vienlaicīgi mērķis vērst uzmanību uz vecāku pienākumiem un atbildību nodrošināt bērna tiesības augt drošībā laimes, mīlestības un izpratnes atmosfērā, neiesaistot bērnu savstarpējo konfliktu risināšanā, tajā pat laikā garantējot bērna līdzdalību ar viņu saistītu lēmumu pieņemšanā.

Noteiktā mērķa realizēšanai autore ir izvirzījusi sekojošus pētījuma uzdevumus:

- 1) aplūkot saskarsmes tiesības jēdzienu un tās būtību;

- 2) izpētīt saskarsmes kārtības noteikšanu un analizēt lēmumu izpildes iespējamību;
- 3) konkretizēt bērna vislabāko interešu saturu un noteikt to kritērijus saskarsmes tiesības realizācijā.

Pētījuma gaitā autore meklē atbildes uz izvirzīto jautājumu: Kādā veidā nodrošināt bērna vislabākās intereses, īstenojot saskarsmes tiesības?

Pētījuma ietvaros ir izmantotas gan teorētiskās, gan empīriskās zinātniskās pētniecības metodes, gan tiesību normu interpretācijas metodes. Analītiskā metode pielietota tekstu analīzē, pētot tiesu nolēmumus, normatīvo aktu saturu, prakses materiālus, pētījumus un literatūras tekstus. Analīze ir veikta secinājumu, vērtējumu un priekšlikumu pamatā. Pētījumā izmantota empīriskā pētniecības metode - novērošana, kas pielietojumu rod autores praktiskajā darbībā. Veikta arī statistikas datu atlase un analīze, lai noskaidrotu pētāmās problēmas aktualitāti.

Pētījuma laika periods no 2017.gada septembra līdz 2021.gada aprīlim.

Saskarsmes tiesības jēdziens un būtība

Saskarsme jeb saziņa ir cilvēka dzīves neatņemama sastāvdaļa. Ar jēdzienu "saskarsme" psiholoģijā apzīmē savstarpējo attiecību realizāciju uzvedībā. Vienlaikus ar jēdzienu saskarsme apzīmē gan komunikāciju, gan mijiedarbību, gan sociālo percepciju. Komunikācija cēlies no latīņu valodas vārda *communico* un burtiski tulkojot nozīmē - padara kopēju, sasaista. Psiholoģijas zinātnieku ieskatā komunikācija ir informācijas apmaiņa (*Svence, 1999*). Mijiedarbība tiek skaidrota kā noteiktu attiecību starp cilvēkiem izstrādes process. Bet ar sociālo percepciju, ko veido divi latīņu izcelsmes vārdi *socialis* - sabiedriska un *perceptio* - uztvere, saprot cilvēku savstarpējo uztveri, priekšstata veidošanās par citu cilvēku vai cilvēku grupu. Tai ir subjektīvs raksturs, ko ietekmē cilvēka iepriekšējās dzīves pieredze, viņa mērķi un nodomi un sociālā percepcija atšķiras no uztveres vispār ar to, ka šeit lielāka nozīme emocijām (*Breslavs, 1999*). Tātad saskarsme ir cilvēku (cilvēku grupu) savstarpējo attiecību izstrāde un realizācija, informācijas, domu, jūtu, emociju, vērtību apmaiņas un veidošanas process, kā rezultātā tiek ietekmēta savstarpējā uzvedība, emocijas, attieksmes, aktivitātes pakāpe un darbība.

Saskarsmē cilvēks socializējas, sākotnēji iekļaujas mazākās grupās, primāri ģimenē, vēlāk - sabiedrībā kopumā. Mijiedarbībā ar citiem cilvēkiem cilvēks kļūst par personību, iegūst kontaktēšanās pieredzi, prasmis runāt, klausīties, orientēties situācijās, uzvesties un darboties. Pozitīva un pilnvērtīga bērna un vecāka saskarsme ir priekšnoteikums bērna veiksmīgai socializācijai un personības attīstībai kopumā (*Svence, 1999*). Līdz ar to saskarsme nav tikai formāls sazināšanās process, tā ir socializācija, kā rezultātā bērns kļūst par sabiedrības daļu - indivīdu, kas ievēro tās likumus, normas un ieražas.

Katram bērnam ir tiesības regulāri uzturēt personiskas attiecības un tiešus sakarus ar abiem vecākiem, izņemot gadījumus, kad tas ir pretrunā viņa interesēm (*Eiropas Savienības Pamattiesību harta, 2012*). Dalībvalstīs respektē no viena vai abiem vecākiem šķirta bērna tiesības pastāvīgi uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar abiem vecākiem (*Bērnu tiesību konvencija, 1989*).

Saskarsmes tiesības legāldefinīcija nacionālajās tiesībās ir ietverta Civillikuma 181.pantā, proti, bērnam ir tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar jebkuru no vecākiem (saskarsmes tiesība). Vienlaicīgi noteikts, ka bērnam ir arī tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar brāļiem, māsām un vecvecākiem, kā arī citām personām, ar kurām bērns ilgu laiku ir dzīvojis nedalītā saimniecībā, ja tas atbilst bērna interesēm (saskarsmes tiesība). Paredzot obligātu pienākumu katram vecākam uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar bērnu arī tad, ja bērns ir šķirts no ģimenes vai nedzīvo kopā ar vienu vai abiem vecākiem. Tam vecākam, kurš nedzīvo kopā ar bērnu, ir nodrošinātas tiesības saņemt ziņas par viņu, it īpaši ziņas par bērna attīstību, veselību, izglītību, un sadzīves apstākļiem (*Civillikums, 1937*).

Tātad saskarsmes tiesība vienlaicīgi ir gan bērna tiesības, gan vecāku tiesības un arī pienākums. Jāakcentē, ka bērnam ir noteiktas tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar vecākiem, kā arī citiem ģimenes locekļiem, bet attiecībā uz vecākiem saskarsmes tiesība primāri ir vecāku pienākums nodrošināt saskarsmi un tad tikai sekundāri - tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar bērnu. Pienākumam ir imperatīvs raksturs. Dažās valstīs un reģionos sabiedrības attieksmes maiņa pret ģimeni, laulību un vecāku pienākumu pildīšanu ietekmē to pieredzi, ko bērni gūst agrīnā bērnībā, piemēram, pēc ģimenes izjukšanas un pārveidošanās (*Apvienoto Nāciju Organizācijas*

Bērnu tiesību komiteja, 2005). Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzinusi, ka saskarsmes tiesība kā vecāku un bērnu savstarpējās klātbūtnes baudījums, kas ir Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8.pantā garantēto tiesību uz privāto un ģimenes dzīvi sastāvdaļa, un ir būtisks ģimenes dzīves elements (*Latvijas Republikas Tiesībsargs, 2018*).

Starptautiskos dokumentos tiek lietots jēdziens “*sazināšanās*” jeb komunikācija tā plašākā nozīmē, kas ietver dažādos veidus, kādos tas no vecākiem, kuram nav aizbildnības tiesību (vai dažkārt kāds cits radnieks vai bērna draugs), uztur personiskas attiecības ar bērnu - vai nu periodiskas apmeklēšanas vai saskarsmes ceļā, vai sazinoties no attāluma, vai jeb kādā citā veidā, kā arī sniegt vecākam vai personai informāciju par bērnu kā arī informēt bērnu par vecāku vai personu, garantējot šīs saziņas tiesisko aizsardzību (*Hāgas Konference par starptautiskajām privāttiesībām, 2008*). Autore lieto latviešu juridiskajā valodā ierasto terminu “saskarsme”, ar to šeit saprotot šo plašāko nozīmi un aptverot jēdziena “saziņa” izpratni.

Bērna vislabāko interešu nodrošināšana personisku attiecību un tiešu kontaktu ar vecākiem realizācijā

Augstākā tiesa nostiprinājusi atziņu, ka bērnam kā fiziski un intelektuāli vēl nenobriedušai personai vajadzīga speciāla aizsardzība un gādība, tostarp pienācīga tiesiskā aizsardzība (*Augstākās tiesas lēmums, 2006, Nr.SKA-299/2006*). Satversmes 110.pantā ir noteikts, ka Valsts aizsargā un atbalsta laulību - savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērna tiesības, kas uzliek valstij pozitīvu pienākumu sistēmiski un visaptveroši atbalstīt ne tikai bērnu kā atsevišķu ģimenes elementu, bet tieši bērnu ģimenē (*Smiltēna, 2021*). Ņemot vērā to, ka saskarsmes tiesība ir tiesību uz ģimenes dzīvi sastāvdaļa, kā arī vadoties no privātautonomijas principa, likums primāri paredz, ka lēmumu par saskarsmes tiesības realizēšanas kārtību, t.i., veidu, laiku, ilgumu, vietu, nosaka paši vecāki savstarpēji vienojoties. Tikai strīda gadījumā kārtību, kādā var izmantot saskarsmes tiesību, nosaka tiesa, izprasot kompetentās aizbildnības iestādes - bāriņtiesas atzinumu. Secināms, ka vecāks lēmumu par saskarsmes tiesībām vienpersoniski pieņemt nav tiesīgs. Turklāt, lēmuma pieņemšanā ir iesaistāms pats bērns.

Civillikums izvirza divas galvenās prasības tam, kā izšķirams vecāku strīds par aizgādības tiesībām, proti, pirmkārt, ņemot vērā bērna intereses un otrkārt, noskaidrojot bērna viedokli, ja vien viņš pats spēj to formulēt (*Civillikums, 1937*). Prasība izriet no bērnu interešu prioritātes principa, kas deklarēts Bērnu tiesību konvencijas 3.pantā, un nostiprināts Bērnu tiesību aizsardzības likuma 6.pantā, paredzot imperatīvu noteikumu attiecībā uz visiem tiesību subjektiem. Proti, visām darbībām attiecībā uz bērnu neatkarīgi no tā, vai tās veic valsts vai pašvaldību institūcijas, sabiedriskās organizācijas vai citas fiziskās un juridiskās personas, kā arī tiesas un citas tiesībaizsardzības iestādes, prioritāri ir jānodrošina bērna tiesības un intereses (*Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998*).

Bērna labāko interešu galīgais mērķis ir sekmēt bērna labklājību. L. Ceļmale piedāvā izdalīt sešus ANO Konvencijas pamatprincipus, kas būtu jāņem vērā praksē risinot jautājumus, kuros iesaistīti bērni un tie ir:

- 1) virsprincips – ikvienai darbībai, kas skar bērnu, jābūt balstītai bērna tiesībās;
- 2) jānodrošina bērna līdzdalība- bērniem ir tiesības būt dzirdētiem un uzklausītiem, un viņiem ir tiesības, ka viņu viedoklis tiek ņemts vērā. Turklāt līdzdalība sniedz bērniem prasmes, zināšanas, kompetenci un pārliecinātību, kas veicina viņu attīstību;
- 3) diskriminēšanas aizliegums. Jebkādu tādu priekšrocību vai ierobežojumu noteikšanas aizliegums, kas balstās uz bērna rasi, ādas krāsu, dzimumu, tautību, valodu, reliģisko pārliecību, sociālo izcelsmi un statusu, rīcības spēju u.c.;
- 4) ievērot bērna labākās intereses. Ikvienā lietā būs kādu interešu sadursme. Bērna intereses iepretim citām interesēm ir primāras;
- 5) balstīties uz stiprajām pusēm. Koncentrēt darbu uz vēlamā izveidi, nevis tikai censties novērst un/vai labot nevēlamo;
- 6) nekaitēt bērnam (*Ceļmale, 2017*).

Pienākums noskaidrot bērna viedokli un ņemt vērā viņa intereses attiecināms uz valsti, taču autores ieskatā prasība ņemt vērā bērna intereses, noskaidrot un respektēt bērna viedokli, t. sk., bezstrīdus

gadījumos, būtu attiecināma arī uz vecākiem kā primārajiem bērnu tiesību aizsardzības subjektiem, kam ir galvenā atbildība par bērnu tiesību ievērošanu. Atbilstoši Bērnu tiesību aizsardzības likuma 5.panta pirmās daļas 1.punktā noteiktajam bērna tiesību aizsardzību nodrošina bērna vecāki. Bērnu tiesību konvencijas 18.pantā noteikts, ka vecāki ir galvenās personas, kas atbildīgas par bērna audzināšanu un attīstību. Līdz ar to bērna tiesību aizsardzība un labāko interešu nodrošināšana ir katra vecāka primārais pienākums un rūpju objekts. Praksē speciālisti norāda uz pretējo tendenci, ka vecāki cenšas bērna viedokli ietekmēt sev vēlamā virzienā un izvēlas strīdus risināšanu tiesas ceļā, kaut gan bērnam draudzīgāks un arī procesuāli ātrāks tiesiskais instruments ģimenes strīdu izskatīšanā rekomendēts mediācijas process (*Celmiņa, Daugule, 2019*).

Ģimenes lietās konflikta atrisināšana ar mediācijas palīdzību abpusēja dialoga ceļā var būt pušu interesēm labvēlīgāka un mazināt risku konflikta turpināšanai arī pēc strīda izskatīšanas tiesā (*Timpore, 2020*). Mediāciju vecākiem ģimenes strīdos 136 gadījumos ieteikusi tiesa, advokāts vai jurists - 69 gadījumos, bāriņtiesa - 54 gadījumos. Pašas puses mediāciju kā risinājumu izvēlējušās 21 gadījumā, sociālais dienesta mediāciju ieteicis 22 procesos, par mediācijas procesu puses uzzinājušas no masu informācijas līdzekļiem 13 procesos, bet citi - policija, notārs ieteikuši pakalpojumu 6 gadījumos (*Sertificētu mediatoru padome, 2021*). No šiem datiem secināms, ka lielākajā gadījumā ģimenes strīdos mediāciju ieteikusi tiesa vai profesionāļi, kas ir saskārušies ar ģimenes jautājumu risināšanu un spēj objektīvi novērtēt vecāku strīdu.

Latvijā mediācija ir brīvprātīgas sadarbības process, kurā puses cenšas panākt savstarpēji pieņemamu vienošanos savu domstarpību atrisināšanai ar mediatora starpniecību, kas balstīts brīvprātības pamatprincipā (*Mediācijas likums, 2014*). Ģimenes strīdos mediācija nav noteikta kā obligāta ārpus tiesas procedūra atšķirībā piemēram, no Norvēģijas, kur mediācija ir obligāta visiem šķirtajiem vecākiem ar bērniem, kas jaunāki par 16 gadiem, paredzot brīvprātīgu bērnu līdzdalību mediācijā. Bērni ļoti bieži deva argumentētus paskaidrojumus savām vēlmēm attiecībā uz saskarsmes un uzturēšanās kārtības noteikšanu un labprāt piedalījās mediācijas procesā, ja vien viņiem tas bija piedāvāts (*Grape et al., 2021*). Norvēģijā obligātā mediācija ir ieviesta, pamatojoties uz argumentu, ka tas bija labākais veids, kā nodrošināt, lai lēmumi tiktu pieņemti bērnu interesēs, kas ir loģisks pamatojums un ir izmantots arī Anglijā, lai attaisnot bērnu līdzdalības trūkumu. Praksē Norvēģijā un Anglijā, kad vecāki vienojas par saskarsmes kārtību, bērni nav regulāri iesaistīti lēmumu pieņemšanas procesā. Tas vai bērni tiek iesaistīti vai nē lielā mērā ir atkarīgs no vecākiem, kuri atzīst, ka ņemt vērā bērnu viedokļus ir viņu vislabākajās interesēs (*Haugen et al., 2010*). Latvijā tiesiskajā regulējumā ir caurvīts vispārējs princips, ka bērna intereses attiecībās ar vecākiem pārstāv bāriņtiesa, noskaidrojot bērna viedokli aplūkojamajā jautājumā, pārstāvot procesuālo darbību veikšanā un risinot citus jautājumus.

Bāriņtiesa izšķir bērna un vecāku domstarpības, vecāku domstarpības bērna aizgādības jautājumos (izņemot domstarpības par bērna dzīvesvietas noteikšanu) un, ja nepieciešams, uzklauzot bērnu, pieņem lēmumu (*Bāriņtiesu likums, 2006*). Neskatoties uz to, ka bāriņtiesas amatpersonas savā ikdienas darbā pielieto konfliktu risināšanas metodes domstarpību izšķiršanā, tomēr autore pievienojas uzskatam, ka atbilstoši tiesiskajā regulējumā noteiktajiem bāriņtiesas darbības aspektiem, tie galvenokārt vērsti uz autoritatīvu lēmumu pieņemšanu, prioritāri aizsargājot bērnu intereses un tiesības problēmsituācijās ar vecākiem. Bet Mediācijas likumā noteiktie mediācijas procesa pamatprincipi pieprasa no mediācijas pakalpojuma sniedzēja atšķirīgu attieksmi, nekā tas ir bāriņtiesas darbā. No Bāriņtiesu likuma 19.panta regulējuma izriet, ja vecāku domstarpības nav iespējams atrisināt, bāriņtiesa pieņem lēmumu bērna interesēs (*Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, 2020*). Tāpat regulējums nepieļauj bāriņtiesas darbiniekam ieņemt neitrālu lomu vecāku domstarpību risināšanā, kas savukārt ir obligāta prasība mediatoram. Aktuālais tiesiskais regulējums paredz bāriņtiesai tiesības lūgt psihologu veikt personas vai ģimenes psiholoģisko izpēti un saņemt psihologa atzinumu par izpētes rezultātiem, kā arī izvērtējot riskus, uzdot vecākam par pienākumu novērst bērna attīstībai nelabvēlīgos apstākļus, bet tas ir interpretācijas un uzdrošināšanās jautājums. Tiesību normas tiešā veidā nenosaka bāriņtiesas tiesības nosūtīt vecākus strīdu risināt ar mediācijas palīdzību. Ja bāriņtiesai piešķirtu šādas tiesības, tas ļautu veiksmīgāk atrisināt ģimenes problēmsituācijas, panākt pušu izlīgumu vēl pirms tiesvedības procesa uzsākšanas un jau profilaktiski varētu novērst būtiskus bērnu tiesību pārkāpumus, kā arī nodrošināt bērnu iesaisti lēmumu pieņemšanā vai nu tieši, vai ar bāriņtiesas starpniecību.

Bērnu interešu aizsardzības nolūkā arī tiesnesim ar likumu būtu piešķirama lielāka rīcības brīvība uzlikt pusēm pienākumu obligātā kārtā strīdu censties risināt ar starpniecības procesu, kā izņēmumu paredzot gadījumus, kad pušu starpā konstatēta vardarbība. Šāda iejaukšanās attaisnojama ar principu, ka personas tiesības var ierobežot, lai aizsargātu citu personu intereses. Satversme tiesa nostiprinājusi atziņu, ka bērna vislabāko interešu prioritātes princips ļauj ierobežot citu personu tiesības, ja ir saprātīgs pamats uzskatīt, ka bez šāda ierobežojuma var tikt apdraudētas bērna intereses (*Satversmes tiesas spriedums, 2021, Nr. 2020-36-01*). Augstākā tiesa arī ir nostiprinājusi atziņu, ka bērnu tiesību aizsardzības nolūkā tiek sagaidīts, ka ikvienā gadījumā, kad bērna aizgādības pienākums netiek pienācīgi pildīts, kompetentajai iestādei bērna interesēs ir tiesības un pienākums iejaukties (*Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2015*), tādējādi atkāpe no brīvprātības principa mediācijā būtu attaisnojama ar bērna interesēm rast saskarsmes strīdā vislabāko risinājumu ne tikai pašiem vecākiem, bet galvenokārt bērnam. Izskatīšanas kārtību lietām, kas izriet no aizgādības un saskarsmes tiesībām, regulē Civilprocesa likuma 29.1. nodaļā ietvertās normas, paredzot būtiskus izņēmumus no vispārējās kārtības, lai gan prasība ceļama un lieta izskatāma prasības kārtībā. Atšķirīgs regulējums paredzēts ar mērķi nodrošināt bērna tiesību un interešu prioritāti (*Torgāns, 2012*).

Pēc vispārīgā principa nepilngadīgas personas intereses pārstāv likumiskie pārstāvji, bet strīdos, kas izriet no saskarsmes tiesībām, vecāku un bērna intereses var būt savstarpēji atšķirīgas un pat kolidēt. Interesu sadursmes gadījumos administratīvajā procesā likums ļauj tiesai noteikt bērna pārstāvībai citu personu vai uztic bāriņtiesai tiesības iecelt bērnam sevišķo aizbildni viņa tiesību un interešu aizsardzībai konkrētajā lietā (*Administratīvā procesa likums, 2001*). Ievērojot lietu par saskarsmes tiesību izmantošanas kārtības noteikšanu īpaši personisko un sensitīvo raksturu, iestādēm visbiežāk jāsaskaras ar situāciju, kad reizēm pat neiespējami pašvaldības ietvaros atrast personu, kura būtu gatava pildīt sevišķā aizbildņa pienākumus, jo nevienā tiesību aktā nav noteikts kādas jomas vai specialitātes profesionāļu pienākums uzņemties sevišķā aizbildņa pienākumus (*Celmiņa, Daugule, 2019*). Analizējot praksē konstatētās grūtības īpašajam aizbildnim būtu izvirzāmas profesionālas prasības saistībā ar bērnu tiesību aizsardzību. Civilprocesa ietvaros bāriņtiesa pati it kā pārstāv bērna intereses tiesā caur atzinumu, ko tā sniedz pēc tiesas pieprasījuma. Vienlaicīgi Civillikuma normas aizliedz bāriņtiesas amatpersonām pašām uzņemties sevišķā aizbildņa pienākumus bērnu lietās, kuras tās pašas uzrauga. Pēc analogijas būtu apsverama doma par īpaša aizbildņa, kas nodrošina bērna interešu aizsardzību civilprocesā, īpašā aizbildņa sabiedrisko pienākumu uzticot esošajam advokatūras institūtam. Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūra rekomendē dalībvalstīm visos tiesvedības posmos iestādēs nodrošināt bērniem no vecākiem neatkarīgu uzticības personu, kas atbalstītu bērnu tiesvedībās, tajā skaitā civillietās. Kā daudzsološu praksi pētījuma autori min aizbildņu tandēma modeļa ieviešanu kā tas ir, piemēram, Apvienotajā Karalistē (Anglijā un Velsā), kur ikvienam bērnam, kurš iesaistīts civillietā, ieeļ Bērnu un ģimenes lietu tiesas Konsultāciju un atbalsta dienesta aizbildni (profesionāls institūts), kurš piedalās tiesvedībā bērna vārdā (*Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūra, 2015*). Advokāts ir neatkarīgs un profesionāls jurists, kura pamatuzdevums ir sniegt juridisko palīdzību, aizstāvēt un pārstāvēt tiesā un pirmstiesas izmeklēšanā personu likumīgās intereses (*Latvijas Republikas Advokatūras likums, 1993*). Atbilstoši spēkā esošajam tiesiskajam regulējumam advokāti ir to subjektu lokā, kas apgūst speciālas zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā (*Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998*), tādējādi nav lietderīgi radīt jaunu institūciju, bet bērna pārstāvības pienākums būtu nododams advokatūrai.

Tiesa, ciktāl tas atbilst bērna interesēm, saskarsmes tiesību var ierobežot, turklāt, ja tiesa konstatē, ka ar bērnu drīkst tikt tikai saskarsmes personas klātbūtnē, un puses nevar vienoties par saskarsmes personu vai bāriņtiesa nepiekrīt pušu izvēlei attiecībā uz saskarsmes personu, saskarsmes tiesību īsteno bāriņtiesas pārstāvja vai bāriņtiesas pilnvarotas personas klātbūtnē. Saskarsmes persona ir fiziska persona, kuras klātbūtnē, ja tā piekrīt, īsteno saskarsmes tiesību. Saskarsmes persona var būt arī juridiskā persona, kas nodrošina speciālista klātbūtni saskarsmes tiesības īstenošanas laikā (*Civillikums, 1937*). Praksē veidojas gadījumi, kad bērns vienu no vecākiem nav ilgstoši saticis un, iespējams, pat neatceras viņu, saskarsmes personai ir aktīvi jāiesaistās saskarsmes procesā, lai atjaunotu saskarsmi, palīdzētu bērnam un vecākam tikšanās laikā uzturēt komunikāciju. Vai gadījumi, kad bērns ģimenē ir piedzīvojis vardarbību. Tādā situācijā saskarsmes personai ir nepieciešamas speciālas zināšanas un prasmes, lai

veiktu šo uzdevumu (*Celmiņa, Daugule, 2019*). Iepriekšējos pētījumos autore nonākusi pie secinājuma, ka tagadējā bāriņtiesas darbības darba modelī daudzās bāriņtiesas kompetences funkcijas savstarpēji konkurē, rada neobjektīvu iespaidu un neatbilst bērna labākajām interesēm, tāpēc ir nepieciešams tās nošķirt un nodot citām iestādēm, lai prioritāri nodrošinātu bērna vislabākās intereses (*Delvere, 2020*). Arī Latvijas Republikas Tiesībsargs norādījis uz problēmu praksē, kas nav pieņemama, analizējot gadījumu, kad bāriņtiesa kā saskarsmes persona tiesas nolēmumā noteiktajā saskarsmes laikā vienlaikus veic vecāka un bērna savstarpējo attiecību izpēti (*Latvijas Republikas Tiesībsargs, 2021*). Objektivitātes principa administratīvajā procesā ietvaros bāriņtiesai uzlikto saskarsmes personas pienākumu autore piedāvā deleģēt pašvaldības sociālajam dienestam, kura pienākumos ietilpst nodrošināt individuālus pakalpojumus nepilngadīgo un viņu ģimeņu atbalsta nodrošināšanai ar uzticības personas institūta palīdzību, kas nostiprināts Bērnu tiesību aizsardzības likumā.

Nacionālās tiesību normas satur starptautiski noteiktos bērnu tiesību standartus, reglamentē vecāku un bērnu savstarpējās tiesiskās attiecības. Noteikts tiesiskais mehānisms saskarsmes tiesību īstenošanai, bērnu interesēs paredzot atkāpes no vispārējās procesuālās kārtības, taču praksē joprojām konstatējamas problēmas saskarsmes tiesību realizācijā, tāpēc autore ieskatā meklējami kompleksi risinājumi sabiedrības, vecāku un speciālistu tiesiskās apziņas paaugstināšanai.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Iztrūkst efektīvs mehānisms pirmstiesas strīdu risināšanai iespējami agrīnā ģimenes intervencē. Strīdu, kas izriet no saskarsmes tiesībām, risināšanai kā obligāta rakstura pasākums būtu nosakāma mediācija. Atkāpes no brīvprātības principa starpniecības procesā, pamatojot ar bērna vislabāko interešu nodrošināšanas apsvērumu.
 - 1.1. Nepieciešams piešķirt tiesības bāriņtiesai uzdot vecākiem obligātu pienākumu strīdu risināt ar mediācijas pakalpojuma starpniecību. Papildināt Bāriņtiesu likuma 16.pantu ar 10.punktu, nosakot, ka bāriņtiesai ir šādas tiesības: *“nosūtīt bērna vecākus pie sertificēta mediatora un uzdot vecākiem pienākumu strīdu, kas izriet no bērna aizgādības vai saskarsmes tiesībām, risināt, izmantojot mediācijas pakalpojumu.”*
 - 1.2. Lietās, kas izriet no saskarsmes tiesībām, tiesnesim piešķirama plašāka rīcības brīvība noteikt pusēm pienākumu strīdu sākotnēji censties atrisināt ar mediācijas procesa palīdzību. Civilprocesa likuma 244.¹¹ panta pirmo daļu papildināt ar apakšpunktu sekojošā redakcijā: *“Sagatavošanas sēdes gaitā tiesnesis cenšas puses samierināt un, izvērtējot bērna intereses, vecāku savstarpējas attiecības, uzdot pusēm pienākumu strīdu atrisināt, izmantojot mediāciju.”*
 - 1.3. Iepriekš minēto priekšlikumu realizācijai, nostiprinot atkāpes no brīvprātības principa, nepieciešams papildināt mediācijas definīciju:
 - 1.3.1. Mediācijas likuma 1.panta 1.punktu izteikt jaunā redakcijā: *“mediācija- brīvprātīgas, bāriņtiesas vai tiesas uzdots sadarbības process, kurā puses cenšas panākt savstarpēji pieņemamu vienošanos savu domstarpību atrisināšanai ar mediatora starpniecību”.*
 - 1.3.2. Mediācijas likuma 3.pantu izteikt jaunā redakcijā: *” Pusēm ir tiesības brīvi lemt par piedalīšanos mediācijā, mediācijas uzsākšanu, mediatora izvēli, mediācijas norisi mediatora noteiktajās robežās, mediācijas pārtraukšanu un izbeigšanu ar vienošanos vai bez tās, izņemot šajā likumā vai citos normatīvajos aktos noteiktajos gadījumos, kad tas nepieciešams izpildot tiesas nolēmumu vai bāriņtiesas lēmumu bērnu interešu nodrošināšanai.”*
2. Bērna vislabāko interešu nodrošināšanas nolūkā jāveido profesionāls mehānisms bērna pārstāvībai civilprocesā tiesā, uzticot šo pienākumu advokatūrai. Priekšlikuma realizēšanas nolūkā nepieciešams papildināt Advokatūras likumu ar jaunu tiesību normu, ieviešot 5.¹ pantu sekojošā redakcijā: *“Valsts garantētās juridiskās palīdzības nodrošināšanas ietvarā advokāti ved lietas un pārstāv nepilngadīgo personu tiesību un interešu aizsardzību civillietā pēc tiesas uzaicinājuma. Nepilngadīgā interešu aizsardzības nolūkā advokāts piedalās administratīvajā procesā iestādē, pēc bāriņtiesas vadītāja uzaicinājuma.”*

3. Nepieciešams paplašināt “uzticības personas” definīciju līdz saskarsmes personas definīcijai, tādejādi radot tiesisko pamatu pašvaldībām attīstīt pakalpojumus, kas nodrošinātu bērna interesēm atbilstošu saskarsmes izmantošanu, piesaistot speciālistus, kuru profesionālajos pienākumos ietilptu saskarsmes personas pienākumu izpilde. Papildināt Bērnu tiesību aizsardzības likuma 1.panta 5.punktu, izsakot to jaunā redakcijā: “uzticības persona — persona, kas sniedz atbalstu ģimenē esošam bērnam, pamatojoties uz pašvaldības sociālā dienesta veiktu izvērtējumu par atbalsta nepieciešamību, *kā arī bāriņtiesas rekomendēta un tiesas apstiprināta saskarsmes persona bērna personisku attiecību un tiešu kontaktu nodrošināšanai tiesas noteiktajā apjomā un kārtībā.*”
4. Kopumā nepieciešams realizēt kompleksus pasākumus arī citās saistītajās jomās, īpaši izglītībā un sociālajā jomā, paredzot izglītojošas programmas jauniekiem, sabiedrību izglītojošas visaptverošas kampaņas bērnu tiesību jautājumos, kā arī sociālā atbalsta pasākumi ģimenēm ar bērniem dzīvesvietā.
5. Darba gaitā autore rada atbildes uz pētījumā sākotnēji izvirzīto problēmjautājumu un secināja, ka īstenojot saskarsmes tiesības, bērna vislabākās intereses iespējams nodrošināt, ja respektē visas bērna tiesības, kas ir nedalāmas, savstarpēji atkarīgas un saistītas un piemērojot bērnu tiesību aizsardzības pamatprincipus, kas nostiprināti Bērnu tiesību konvencijā.
6. Pētījuma darba izstrādes laikā tiek sasniegts izvirzītais mērķis - detalizēti izpētīts saskarsmes tiesības jēdziens, izmantošanas kārtības noteikšana; konkretizēts bērna vislabāko interešu saturs un noteikti to kritēriji saskarsmes tiesības realizācijā; atklātas aktuālās problēmas saskarsmes tiesību īstenošanā, veikta šo problēmu analīze un priekšlikumu izstrāde.
7. Pētījumam ir praktiska nozīme, jo tas sniedz risinājumus, kā pilnveidot bērnu pārstāvību civilprocesā un uzlabot bērnu līdzdalību ar viņu saistītu lēmumu pieņemšanas procedūrās un lēmumu izpildē, kurus nepieciešams ieviest Latvijas normatīvajos aktos.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Administratīvā procesa likums* (25.10.2001). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/55567>, sk. 21.04.2021.
2. *Bāriņtiesu likums* (22.06.2006). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/139369/redakcijas-datums/2014/01/01>, sk. 21.04.2021.
3. *Bērnu tiesību aizsardzības likums* (22.07.1998). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/49096/redakcijas-datums/2000/01/27>, sk. 21.04.2021.
4. *Bērnu tiesību konvencija* (20.11.1989). Apvienoto Nāciju organizācija. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150>, sk. 21.04.2021.
5. *Civillikums* (29.01.1937). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>, sk. 21.04.2021.
6. *Eiropas Savienības Pamattiesību Harta* (2012). Eiropas Parlaments, Padome un Komisija, Nr. 2012/C326/391. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>, sk. 21.04.2021.
7. *Latvijas Republikas Advokatūras likums* (27.04.1993). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/59283>, sk. 21.04.2021.
8. *Mediācijas likums* (22.05.2014). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=266615>, sk. 21.04.2021.
9. Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību komiteja (2005). *Bērnu tiesību konvencijas Vispārējais komentārs Nr. 7 Bērnu tiesību īstenošana agrīnā bērnībā*. <https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/General%20Comment%20No.%207.docx>, sk. 06.04.2021.
10. Augstākās tiesas 2006. gada 8. jūnija lēmums lietā Nr. SKA-299/2006. <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs>, sk. 12.04.2021.
11. Breslavs, G. (red.), (1999). *Psiholoģijas vārdnīca*. Rīga: Mācību grāmata.
12. Celmiņa, I., Daugule, D. (19.11.2019). Saskarsmes tiesību īstenošanas problemātika. *Jurista Vārds*, 46 (1104), 10-24.
13. Ceļmale, L. (06.06.2017). Bērna labāko interešu princips un tā piemērošana praksē. *Jurista Vārds*, 24 (978).
14. Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūra (2015). *Bērniem draudzīga tiesu sistēma- speciālistu viedokļi un pieredze*. Pētījuma kopsavilkums. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-child-friendly_justice-summary_lv.pdf, sk. 10.03.2021.
15. Grape, L., Thørnblad, R., Handegård, B. H. (2021). Children sharing Preferences on Contact and Residence Arrangements in Child-inclusive Family Mediation in Norway. *International Journal of Children's Rights*, 29 (1), 31-53. <https://doi.org/10.1163/15718182-28040008>
16. Haugen, G. M., Marples, R., James, A., Rantalaiho, M. (2010). The Voice of the Child in Family Mediation: Norway and England. *International Journal of Children's Rights*, 18 (3), 313-333. <https://doi.org/10.1163/157181810X494173>
17. Hāgas Konference par starptautiskajām privāttiesībām (2008). *Pārrobežu sazināšanās ar bērniem. Vispārējie principi un labas prakses rokasgrāmata*. https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/Transfrontier_Contact_Concerning_Children_General_Principles_and_Guide_to_Good_Practice.doc, sk. 10.03.2021.

18. Latvijas Republikas Augstākā tiesa (2015). *Tiesu prakses vispārīgums. Administratīvo tiesu prakse lietās par bāriņtiesu lēmumiem*. <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi>, sk. 25.04.2020.
19. Latvijas Republikas Tiesībsargs (2018). *Latvijas Republikas Tiesībsarga 2017.gada ziņojums*. <https://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/petijumi-un-publikacijas/gadazinojumi/gada-zinojumi>, sk. 21.04.2021.
20. Latvijas Republikas Tiesībsargs (2021). *Latvijas Republikas Tiesībsarga 2020.gada ziņojums*. <https://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/petijumi-un-publikacijas/gadazinojumi/gada-zinojumi>, sk. 21.04.2021.
21. Satversmes tiesas 2021. gada 25. marta spriedums lietā Nr. 2020-36-0. [https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search\[number\]=2020-36-01](https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search[number]=2020-36-01), sk. 06.04.2021.
22. Sertificētu mediatoru padome (2021). *Ģimenes mediācijas programmas statistikas apkopojums 2017.-2020.gads*. <http://www.mediacija.lv/?Resursi:Statistika>, sk. 21.04.2021.
23. Smiltēna, A. (30.03.2021). Parens patriae doktrīna – valsts intervence bērna labākajās interesēs. *Jurista Vārds*, 13 (1175), 24-27.
24. Svence, G. (1999). *Attīstības psiholoģija*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC.
25. Timpare, E. (16.06.2020). Mediācija – viens no ģimenes strīdu risināšanas līdzekļiem. *Jurista Vārds*, 24/25 (1134/1135), 63-65.
26. Torgāns, K. (red.), (2012). *Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.-60.1 nodaļa)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
27. Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija (2020). *Par mediācijas izmantošanu bāriņtiesas darbā. Metodiskie ieteikumi*. <https://www.bti.gov.lv/lv/par-mediācijas-izmantosanu-barintiesas-darba>, sk. 21.04.2021.
28. Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija (2020). *Pārskati par bāriņtiesu darbu. Kopsavilkumi no 2010.gada līdz 2020. gadam*. <https://www.bti.gov.lv/lv/oficiala-barintiesu-statistika>, sk. 21.04.2021.
29. Delvere, I. (2020). *Bāriņtiesas kompetence bērnu tiesību aizsardzības sistēmā*. Bakalaura darbs. Rēzekne: Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija.

Summary

At the time of the study, the objective pursued is achieved. The author studied the concept of access rights, the problems of realization of access rights and specified the best interests of the child in relation to the realization of the rights of access. The author revealed the current problems in the implementation of the rights of access, carried out an analysis of these problems and developed recommendations for their prevention. The right of access is an integral part of the right to family life. Latvian legal norms contain internationally established standards of child rights. But there are still problems in practice. There is no effective dispute settlement mechanism in Latvia outside the court. There is no professional representation of the child in the civil court. It is not possible for the family and child to receive the professional support of the contact person at the place of residence. The author ascertained the answers to the study question and concluded that, in exercising the right of access, the best interests of the child could be ensured if, first, all the rights of the child were respected, which were indivisible, interdependent and related. Secondly, the fundamental principles of protection of children's rights, enshrined in the Convention on the Rights of the Child, must be applied. The study is of practical importance, as it provides solutions to improving the representation of children in civil proceedings, improving the participation of children in procedures that need to be introduced into national laws and regulations. The author recommends amendments to the following laws: Law on the Protection of the Children's Rights, Law on Orphan's and Custody Courts, Civil Procedure Law, Advocacy Law of the Republic of Latvia, Mediation Law.

KRĀPŠANA E-VIDĒ FRAUD ONLINE

Ksenija Gaide

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Mg. sc. ing., ksenijaa@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Mg. iur. **Aija Jermacāne**

Abstract. *E-fraud involves fraudulent online payments and e-commerce sites, soliciting personal data or cheating on virtual currency. In recent years, a new type of criminal e-transaction has been identified in Latvia - illegal access to bank accounts and fraud, which tends to Smart-ID users.*

Criminals are coming up with new ways to obtain money illegally. Often these crimes are transnational in nature, making it difficult for victims to return the money lost. Funds are transferred to payment systems such as cryptocurrencies, which makes it very difficult to track their progress.

Police statistics show that hundreds of Latvians suffer from various forms of Internet fraud every year. However, it must be acknowledged that this is largely due to people's credulity and the lack of cyber hygiene in society.

Keywords: *cybercrime, data security, fraud, suspicious transactions.*

Ievads

Vēl pavisam nesen, 20. gs. beigās, datornoziedzumi visā pasaulē nebija liela problēma. Latvijā 1998. gadā bija reģistrēti tikai divi gadījumi, ko varētu nosaukt par datornoziedzumiem (*Kinis, 1999*). Situācija kardināli mainījās jau pēc dažiem gadiem, kad informācijas tehnoloģiju izmantošana kļuva par ikdienišķu parādību lielam vairumam cilvēku.

Kibernoziedzības izplatīšanās ātrumu veicina trīs tendences:

- arvien vairāk cilvēku ikdienā izmanto internetu;
- arvien biežāk internetu lieto dažādās ierīcēs;
- arvien biežāk ierīces izmanto, lai veiktu tādus uzdevumus kā iepirkšanās un internetbankas pakalpojumi, kas rada risku, ka tiek nodota informācija par personas datiem un naudas (*Jarkina, 2019*).

Kibernoziedzumi ir kļuvuši par galvenajām rūpēm juridiskajā vidē, jo noziedznieki turpina izplatīt traucējošus vīrusus, piekļūt privātajai, biznesa / finanšu informācijai, veikt kiberspiegošanu, izplatīt dažādas ļaunprātīgas programmatūras variācijas, veikt īpašuma un identitātes zādzības, izplatīt ļaunprātīgu tiešsaistes saturu, iebrukt datorsistēmas procesos un tamlīdzīgi apdraudēt valsti vai tās pilsoņus (*Hirst, 2017*).

Krāpšanas būtība palikusi tā pati – apmānīt, iegūt svešu mantu vai tiesības uz to, ļaunprātīgi izmantojot cilvēku uzticēšanos vai ar viltu, atšķirība ir tikai tā, ka e-noziedzumi tiek izdarīti jaunos vides apstākļos. Pārceļoties no “dzīvās” vides uz virtuālo, datornoziedzumam ir radušās vairākas priekšrocības tādas kā ģeogrāfisko robežu neesamība, izpildes ātrums un sarežģīta atklāšana.

Pētījuma mērķis ir izpētīt krāpšanas e-vidē tiesiskos aspektus.

Pētījuma objekts – kibernoziedzumi.

Pētījuma priekšmets – krāpniecība e-vidē.

Pētījuma uzdevumi:

- noskaidrot datorkrāpšanas jēdziena būtību;
- izpētīt izplatītākās krāpniecības shēmas e-vidē un aktuālākās problēmas;
- izanalizēt noziedzīgus nodarījumus e-vides kontekstā, ņemot vērā Latvijas tiesu praksi.

Par **pētniecības bāzi** tika izmantotas ārvalstu un Latvijas vadošo pētnieku un ekspertu publikācijas, internetā pieejamā informācija un tiesu prakse.

Darbā tika izmantotas teorētiskās izziņas un empīriskās pētniecības metodes.

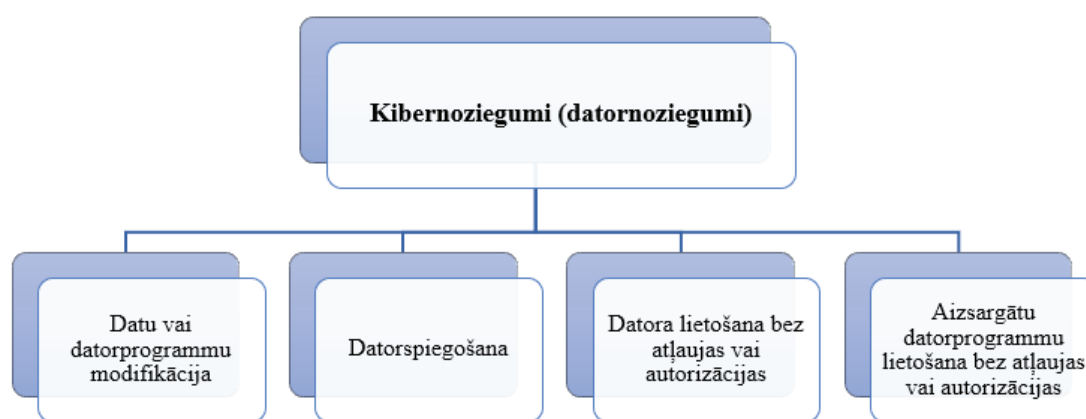
Datorkrāpšanas būtība un aktuālākās problēmas

Krāpšana ir svešas mantas vai tiesību uz tādu mantu iegūšana, ļaunprātīgi izmantojot uzticēšanos vai ar viltu. Pie krāpšanas veidiem var attiecināt ļaunprātīgi izmantošanu uzticēšanos: vainīgais, nolūkā iegūt svešu mantu vai tiesības uz mantu, izmanto līgumiskas vai citādas tiesiskas attiecības, kas pamatotas uz savstarpējo uzticēšanos, un tā rezultātā šo uzticēšanos izmanto pretēji cietušā interesēm; un krāpšanu ar viltu: vainīgais vai nu paziņo nepatiesas ziņas, vai arī noslēpj faktus, kurus viņam vajadzēja paziņot mantas īpašniekam vai tās valdītājam; ka arī būdams maldināts, cietušais mantu vai tiesības uz to atdod labprātīgi, uzskatot, ka tā vainīgajam pienākas. Ja nozieguma priekšmets iegūts no personas, kura nav spējīga saprast savu rīcību vai vadīt savu gribu, nodarījums kvalificējams kā zādzība (*Hamkova, Liholaja, 2009*).

Tā kā pēc būtības datorkrāpšana ir viens no kibernozieguma veidiem, autore izpētīja vairākus avotus, tajā skaitā starptautiskas zinātniskās publikācijas, kurās tika konstatēta dažādu krāpšanas e-vidē aspektu definēšana, kas aptver tādus jēdzienus kā kibernoziegumi, datornoziegumi, interneta noziegumi, kiberspiedošana utt. Izpētot Latvijas Republikas tiesību normas un doktrīnas, autore konstatēja, ka tajās nav atsevišķi definēts termins “kibernoziegums”, līdz ar to nav arī vienota jēdziena “krāpšana e-vidē” skaidrojuma. Vairāki tiesību zinātnes eksperti ir mēģinājuši sniegt vispārinošu datornozieguma definīciju. Piemēram, Eiropas Padomes Kibernoziegumu komitejas eksperts U. Ķinis par datornoziegumu uzskata jebkuru ar likumu aizliegtu krimināli sodāmu darbību vai bezdarbību, kur dators vai dator tehnoloģijas produkti (datori, skeneri, drukas iekārtas, datorprogrammas, komunikāciju līdzekļi u. c.) izmantoti kā nozieguma priekšmets vai nozieguma rīks ar mērķi ietekmēt datorsistēmu tehniskos un informācijas resursus (*Ķinis, 1999*). Taču autorei visaptverošākā šķiet ekspertes V. Jarkinas definīcija, kur viņa kibernoziegumus raksturo kā noziedzīgus nodarījumus pret automatizētas datu apstrādes sistēmas drošību – pret konfidencialitāti, pieejamību un integritāti (*Jarkina, 2019*).

Kibernoziegums (datornoziegums) kā jēdziens pirmo reizi tika minēts Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (turpmāk - OECD) ziņojumā 1983. gadā, apzīmējot ar to ikvienu nelikumīgu, neētisku vai nesankcionētu uzvedību, kas saistīta ar automatisko datu procesu un/vai datu pārraidīšanu (*Schjølberg, Hubbard, 2005*).

Visu kibernoziegumu pamatā ir krāpniecība vai ar to saistītas darbības (sk. 1. attēlu), jo, gan lietojot svešu datoru, gan modificējot datorprogrammas, gan nodarbojoties ar datorspiegošanu vai izsekošanu, notiek personas, organizācijas vai pat veselas valsts krāpšana.

1. attēls. Ar datortehnoloģijām saistīto noziegumu klasifikācija (autores veidots)

Piemēram, instalējot spiegu programmatūru datorā vai telefonā, var ierakstīt katru datorā nospiesto taustiņu. Tastatūras darbību spiegotājus bieži izmanto, lai vāktu tādus finanšu datus kā bankas kontu numurus, kredītkaršu rekvizītus, paroles vai PIN kodus. Zvanītājprogrammas tiek izmantotas, lai, lietotājiem nezinot, pārvirzītu iezvanpieslēgumus uz augsta tarifa tālrunu numuriem. Ir arī tādas programmas, kas bez lietotāja ziņas aktivizē datora kameru un mikrofonu vai ļauj nesankcionēti pieslēgties citiem datoriem uzņēmuma tīklā no “ārpusē”. Ar spiegu programmu palīdzību var tikt

ir arī iekrituši viņu tīklos, piedzīvojot finansiālus zaudējumus (*Multinews.lv*, 2019).

Iepazīstoties ar vairākiem LR tiesu spriedumiem, autore konstatēja, ka sods par krāpšanos e-vidē lielākoties ir piespiedu darbs, īslaicīga brīvības atņemšana (sākot no 45 dienām), attiecīgas kompensācijas par mantisko zaudējumu, valsts procesuālie izdevumi un stāšanās Valsts probācijas dienesta uzraudzībā. Turklāt vairāki spriedumi, kur vainīgā persona tika sodīta ar brīvības atņemšanu, reāli bija nosacīta soda pasludināšana. Vislielākais sods – 14 gadi – tika piespriests 2017. gadā Latvijas valstspiederīgajam Ruslanam Bondaram par hakeru testēšanas pakalpojumu sniegšanu ASV.

Izpētot Latvijas tiesu praksi un vairāku ekspertu viedokļus, autore pievērsa uzmanību vēl vienai problēmai, proti, Krimināllikuma 193. panta otrās daļas izpratnē maksāšanas līdzekļa izmantošana aptver jebkuru rīcību ar maksājuma kartei piesaistītajā kontā esošajiem naudas līdzekļiem, tāpēc nepatiesu datu ievadīšana automatizētā datu apstrādes sistēmā, lai ietekmētu tās resursus un tādā veidā iegūtu svešu mantu, nav jākvalificē arī pēc Krimināllikuma 177.¹ panta. Par to liecina arī Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2016. gada 19. septembra lēmums lietā Nr. 11130078713 SKK-496/2016 (*Latvijas Republikas Augstākā tiesas lēmums, 2016, Nr. SKK-496/2016*).

Saistībā ar KL 193. pantu nereti novēroti vairāki kvalifikācijas problēmējautājumi, proti, līdzīgos apstākļos tiesas atšķirīgi vērtē nodarījumus, kas attiecas uz kredīta izkrāpšanu, izmantojot svešu maksāšanas līdzekli – internetbankas palīdzību, tādējādi analizējamā panta vietā piemērojot KL 177., 177.¹ vai 193.¹ pantu. Situācijas, kurās uz vienu faktisko sastāvu var attiecināt vairākas tiesību normas, nav retums, tāpēc bieži vien nepieciešams noskaidrot, vai nepastāv tiesību normu konkurence (*Fogele, 2018*).

Jāatzīmē, ka šobrīd Latvijā top jauni grozījumi Krimināllikumā, ar kuru pieņemšanu Latvijā tiks pastiprināta aizsardzība pret noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar bezskaidras naudas maksāšanas līdzekļu krāpšanu un viltošanu (kreditkartēm, tiešsaistes iepirkšanos utt.). Grozījumi izstrādāti, lai ieviestu Eiropas Parlamenta un Padomes 2019. gada 17. aprīļa direktīvu (ES) 2019/713 par krāpšanas un viltošanas apkarošanu attiecībā uz bezskaidras naudas maksāšanas līdzekļiem un ar ko aizstāj Padomes pamatlēmumu Nr. 2001/413/TI (*Latvijas Republikas Ministru kabinets, 2021*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Kibernoziēdznieki izdomā arvien jaunus veidus, kā nelikumīgi iegūt finanšu līdzekļus. Šiem noziegumiem ir starptautisks raksturs, kas apgrūtina zaudētās naudas atgriešanu cietušajiem. Naudas līdzekļi tiek ieskaitīti tādās maksāšanas sistēmās kā kriptovalūtas, kā rezultātā to tālākās virzības izsekošana ir ļoti sarežģīta. Tikpat sarežģīti ir atklāt un likvidēt t. s. ļauno programmatūru, piemēram, spiegu programmas, kas mūsdienās spēj veikt sarežģītas krāpnieciskas darbības.
2. Saskaņā ar KL 177. panta pirmo daļu krāpšana ir svešas mantas vai tiesības uz šādu mantu iegūšana, ļaunprātīgi izmantojot uzticēšanos vai ar viltu. Krāpšana kā viens no mantas nolaupīšanas izpausmes veidiem ietilpst KL 193. panta sastāvā. Savukārt datorkrāpšana saskaņā ar KL 177.¹ pantu ir ar datoriem saistīts noziegums jeb krāpšana automatizētā datu apstrādes sistēmā.
3. Analizējot Latvijas tiesu praksi e-krāpšanas kontekstā, autore konstatēja, ka pastāv problēmas noziedzīga nodarījuma satura noteikšanā, tāpēc ir svarīgi nošķirt KL 193. pantu no KL 177. un 177.¹ Autore sprāt, ja pretlikumīgu darbību rezultātā tiek iegūti tādi dati, kas ļauj izmantot svešas personas finanšu instrumentus vai maksāšanas līdzekļus, noziedzīgais nodarījums ir kvalificējams pēc KL 193. panta. Savukārt KL 177. pants ir pielietojams tajos gadījumos, kad datu iegūšana nenotiek, piemēram, tad, kad pati persona labprātīgi (bet krāpšanas iespaidā) ievada savus datus.
4. Tā kā šo noziegumu izmeklēšana ir ļoti sarežģīta, autore uzskata, ka milzīga nozīme ir prevencijas darbam sabiedrības izglītošanā, lai tā prastu atpazīt krāpniekus un neļautos turpmākajām mahinācijām. Lai sevi pasargātu no krāpšanas, iedzīvotājiem jābūt piesardzīgiem un nebūt pārlietu uzticīgiem, komunicējot ar nepazīstamiem cilvēkiem.
5. Tā kā mūsdienās krāpšana e-vidē strauji izplatās un ir grūti novēršama, nepietiek ar likuma grozījumiem atsevišķas valsts ietvaros, ir jāmeklē risinājumi starptautiskā līmenī, piemēram, izveidojot Starptautisko kibernoziēgumu apkarošanas biroju, kas operatīvi reaģētu uz plaša mēroga e-krāpniecības shēmām un koordinētu citu valstu attiecīgos dienestus.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Konvencija par kibernetiskajiem noziedzīgiem darījumiem* (23.11.2001). Eiropas Savienība. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1460>, sk. 15.03.2021.
2. *Krimināllikums* (17.06.1998). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>, sk. 10.02.2021.
3. *Par krāpšanas un viltošanas apkarošanu attiecībā uz bezskaidras naudas maksāšanas līdzekļiem un ar ko aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/413/TI* (17.04.2019). Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES), 2019/713. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:32019L0713>, sk.10.02.2021.
4. Eiropas Noziedzības novēršanas tīkls (2020). *Individuālās krāpniecības novēršana*. EUCPN rīkkopu sērija Nr. 13. https://eucpn.org/sites/default/files/document/files/samenvatting%20BG_LV.pdf, sk. 15.04.2021.
5. Fogle, I. (26.06.2018). Krimināllikuma 193. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma kvalifikācijas problēmjaudājumi. *Jurista Vārds*, 26 (1032). <https://juristavards.lv/doc/272978-kriminallikuma-193panta-paredzeta-noziedziganodarijuma-kvalifikācijas-problemjautajumi/>, sk. 29.04.2021.
6. Hamkova, D., Liholaja, V. (2009). *Krimināltiesības. Sevišķā daļa*. http://home.lu.lv/~lilze/PLK/bakalauri_2/kriminaltiesibas_seviska_dala/KT_SEV_Dala_2009_pavasaris_.pdf, sk. 28.04.2021
7. Hirst, V. (2017). *Cybercrime Laws: What Internet Fraud Victims Need to Know*. Retrieved 25.03.2021 from <https://www.tripwire.com/state-of-security/security-awareness/cybercrime-laws-what-internet-fraud-victims-need-to-know/>
8. Jarkina, V. (2019). *Kibernetiskie likumi Latvijā*. <https://itiesibas.lv/raksti/komercdarbiba/datu-aizsardziba/kibernetiskielikumilativija/12443>, sk. 25.03.2021.
9. Jarkina, V. (25.03.2019). *Kibernetiskās uzvaras gājiens*. https://itiesibas.lv/public/contents/article_print/14748, sk. 10.04.2021.
10. Kavun, S., Golubev, V., Trydid, O., Revak, I. (2014). Statistical Analysis of Critical Infrastructure Protection. *Proceedings of the International Conference on Application of Information and Communication Technology and Statistics in Economy and Education ICAICTSEE-2014*, 100, 190-203. Retrieved 10.02.2021 from <https://www.proquest.com/openview/bd43b9d0c9e7c04b360e4ccecefaf0c6/1.pdf?pq-origsite=gscholar&cbl=2032294>
11. Ķiniš, U. (1999). Latvijas Krimināllikums un datornoziedzīgi darījumi. *Jurista Vārds*, 15 (122).
12. Latvijas Republikas Augstākā tiesa (2008 / 2009). *Tiesu prakse lietās par krāpšanu*. https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/docs/summaries/2009/tp_krapsana.doc, sk. 15.04.2021.
13. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2016. gada 19. septembra lēmums lietā Nr. 11130078713 SKK-496/2016. <http://www.at.gov.lv/downloadlawfile/3622>, sk. 15.04.2021.
14. Latvijas Republikas Ministru kabinets (04.03.2021). *Likumprojekts "Grozījumi Krimināllikumā"* Tiesību aktu projekti. <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40496927&mode=mk&date=2021-03-04>, sk.25.04.2021
15. Multinews.lv (31.07.2019). *64% iedzīvotāju saskārušies ar krāpšanas mēģinājumiem internetā un telefoniski*. <https://multinews.lv/64-iedzivotaju-saskarusies-ar-krapsanas-meginajumiem-interneta-un-telefoniski/>, sk. 15.04.2021.
16. Schjøberg, J. S., Hubbard, A. M. (10.06.2005). *Harmonizing National Legal Approaches on Cybercrime*. Retrieved 10.04.2021 from https://www.itu.int/osg/spu/cybersecurity/docs/Background_Paper_Harmonizing_National_and_Legal_Approaches_on_Cybercrime.pdf
17. Seržants, K. (2020). *Lamatas internetā: krāpnieki sākuši izmantot jaunas shēmas*. <https://jauns.lv/raksts/zinas/382446-lamatas-interneta-krapsnieki-sakusi-izmantot-jaunas-shemas>, sk. 15.04.2021.

Summary

Cybercrime has become a major concern in the legal environment today. Criminals are coming up with new ways and schemes to spread disruptive viruses, access private, business / financial information, spy, spread various malware variations, commit property and identity theft, distribute malicious online content, invade computer systems, and threaten any country in the world or its citizens.

All cybercrime is based on fraud or related activities. Moving from a "living" to a virtual environment, cybercrime has several advantages, such as the absence of geographical boundaries, speed of execution and difficult detection. Therefore, the author believes that prevention work in educating the public is important here, so that it can recognize fraudsters and prevent further machinations, moreover, it is not enough to amend the law within a country, solutions should be sought at international level, such as the International Cybercrime large -scale e-fraud schemes and coordinate relevant services in other countries.

Wanting to delve into the Latvian court practice in the field of cybercrime, the author unfortunately had to deal with limited statistics and non-aggregated data, because there have been few academic and evaluative studies on individual fraud and only guided by information published on the Internet. However, it became clear that cybercrime is associated with huge dark statistics, as a large proportion of cases are not reported.

KRIMINĀLATBILDĪBA PAR CEĻU SATIKSMES NOTEIKUMU UN TRANSPORTLĪDZEKĻU EKSPLUATĀCIJAS NOTEIKUMU PĀRKĀPŠANU

CRIMINAL LIABILITY FOR THE VIOLATION OF THE ROAD TRAFFIC REGULATIONS AND VEHICLE OPERATION REGULATIONS

Ilana Golubova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ilana20@inbox.lv, Jēkabpils, Latvija

Zinātniskais vadītājs Dr. iur. **Dainis Mežulis**

Abstract. *The constant increase in the number of vehicles in Latvia during the last twenty years has significantly increased the intensity of road traffic, thus causing an increase in the number of road traffic accidents. Holding a person criminally liable under Section 260 of the Criminal Law that provides for liability for the violation of the road traffic regulations and vehicle operation regulations is mostly affected by the precise determination of what a breach of these regulations is. However, there are several open theoretical and practical questions and the most important of which are shortcomings in the definition of a vehicle in Section 261 of the Criminal Law, which, as theoretical research and case-law has shown, hinders the achievement of the aim of the legal provision included in Section 260 of the Criminal Law in accordance with its meaning.*

Keywords: *Criminal Law, definition of a vehicle.*

Ievads

Mūsdienās transportlīdzekļu loma sāk ieņemt arvien svarīgāku lomu katra cilvēka privātajā dzīvē un profesionālajā darbībā. Iedzīvotāju nodrošinātība ar dažāda veida transportlīdzekļiem nemitīgi pieaug, par ko liecina Latvijā reģistrēto transportlīdzekļu skaits, kurš no pusmiljona 1997.gadā līdz šodienai ir dubultojies un sastāda jau 982127 transportlīdzekļu vienības (*Ceļu satiksmes drošības direkcija, 2021*). Līdz ar to, pieaugot ceļu satiksmes intensitātei, neizbēgami palielinās arī ceļu satiksmes negadījumu skaits. Lai gan pēdējo desmitgažu laikā ceļu satiksmes drošība valstī ir ievērojami uzlabojusies, bojā gājušo un ievainoto skaits joprojām ir pārāk liels. Ar nožēlu jāatzīst, ka salīdzinājumā ar citām Eiropas Savienības valstīm nāves gadījumu skaits ceļu satiksmē Latvijā ir teju divreiz lielāks, nekā, piemēram, kaimiņvalstīs Igaunijā un Lietuvā (*Eiropas Parlaments, 2021*).

Ievērojamo skaitu negadījumu izraisa ceļu satiksmes dalībnieku rīcība, par kuru likumdevējs ir paredzējis arī kriminālatbildību, kas ir viens no noziedzīgu nodarījumu prevencijas līdzekļiem un kuras efektīva piemērošana ir būtisks instruments cīņā ar noziedzību ceļu satiksmē.

Pētījuma mērķis ir izpētīt, kāds ir kriminālatbildības par ceļu satiksmes noteikumu un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu tiesiskais regulējums un vai tas ļauj sasniegt jebkuras krimināltiesiskās normas mērķi - efektīvi un taisnīgi noregulēt krimināltiesiskās attiecības starp ceļu satiksmes negadījumu izraisījušo personu un valsti, tādā veidā nodrošinot sabiedrības interešu aizsardzību.

Minētā mērķa sasniegšanai ir noteikti vairāki uzdevumi:

- 1) analizēt tiesisko regulējumu attiecībā uz kriminālatbildību par ceļu satiksmes noteikumu un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu;
- 2) veikt aktuālās tiesu prakses (par 2018.-2020.gadu) un judikatūras izpēti;
- 3) noskaidrot tiesību zinātnē paustās atziņas;
- 4) piedāvāt priekšlikumus iepriekš minētā tiesiskā regulējuma pilnveidošanai.

Pētījuma izstrādes gaitā pielietota analītiskā pētniecības metode, ar kuras palīdzību pētītas un vērtētas krimināltiesību teorijā izteiktās atziņas, kā arī spēkā esošais normatīvais regulējums. Induktīvā

metode izmantota atsevišķu tiesu prakses gadījumu analīzei, savukārt, deduktīvā pētniecības metode ļāva izdarīt secinājumus, balstoties uz vispārējām teorētiskām nostādnēm.

Kriminālatbildības par ceļu satiksmes noteikumu un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu tiesiskais pamats

Kriminālatbildība par ceļu satiksmes noteikumu un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu iestājas saskaņā ar Krimināllikuma (turpmāk – KL) 260.pantu (*Krimināllikums, 1998*), kura dispozīcija ir blanketa, tāpēc tajā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva konstatēšanai nepieciešams ievērot virkni citos normatīvos aktos - pamatā Ceļu satiksmes likumā (*Ceļu satiksmes likums, 1997*) un 2015.gada 2.jūnija Ministru kabineta noteikumos “Ceļu satiksmes noteikumi” (*Ceļu satiksmes noteikumi, 2015*) – noteikto (*Krastiņš, Liholaja, Hamkova, 2019*) vai arī aprobētā tiesu praksē (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmums, 2020, Nr. SKK-[N]2020*). Savukārt, Krimināllikuma 260.pantā izmantotā jēdziena “transportlīdzeklis” definīcija meklējama Krimināllikuma 261.pantā, kas ir skaidrojoša norma, kurā dots Krimināllikuma 260., 262.-265.pantā norādīto transportlīdzekļu jēdziens (*Liholaja, 2008*). Tādēļ subjekta vadītā transportlīdzekļa atbilstība Krimināllikuma 261.pantā ietvertajai transportlīdzekļa definīcijai ir būtisks Krimināllikuma 260.pantā norādītā noziedzīgā nodarījuma sastāva objektīvās puses aspekts. Krimināllikuma 261.pantā ietvertā transportlīdzekļa definīcija paredz, ka “ar transportlīdzekļiem, kas norādīti šā likuma 175., 176., 260., 262.-265. un 284.pantā, jāsaprot visu veidu automobiļi, traktori un citas pašgājējas mašīnas, tramvaji, trolejbusi, motocikli un citi mehāniskie transportlīdzekļi, kas pārvietojas ar savu enerģijas avotu, izņemot transportlīdzekļus ar iekšdedzes dzinēju, kura darba tilpums ir mazāks par 50 kubikcentimetriem” (*Krimināllikums, 1998*). A. Persidskis norāda, ka “normas juridiskais un sociālais mērķis ir noteikt robežu, tas ir, līdž kādai robežai mehāniskais transportlīdzeklis, kas pārvietojas pa ceļu ar savu enerģijas avotu, nav atzīstams par transportlīdzekli, un kā mēra robeža tiek izmantots dzinēja darba tilpums. Līdž ar to izņēmums neattiecas tikai uz iekšdedzes dzinēju, bet uz dzinējiem kopumā” (*Persidskis, 2019*).

Balstoties uz Ceļu satiksmes likumu, A. Persidskis norāda, ka ar alternatīvo enerģiju darbināmo transportlīdzekļu dzinēju darba tilpumu nemēra kubikcentimetros, bet maksimālā jaudā kilovatos, un nonāk pie secinājuma, ka iekšdedzes dzinējs, kura darba tilpums ir mazāks par 50 cm³, ir pielīdzināms alternatīvās enerģijas dzinējam, kura maksimālā jauda ir mazāka par 4 kW un konstrukcijā paredzētais maksimālais ātrums nepārsniedz 45 km/h (*Persidskis, 2019*).

Transportlīdzekļa definīcijas ietekme uz Krimināllikuma 260.pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma kvalifikāciju

Krimināllikuma 261.pantā sniegtā transportlīdzekļa definīcija ir šaurāka nekā Ceļu satiksmes likumā ietvertā transportlīdzekļa definīcija, jo Ceļu satiksmes likums paredz visai plašu jēdziena “transportlīdzeklis” definīciju - “transportlīdzeklis - ierīce, kuras konstrukcijā paredzētais maksimālais ātrums pārsniedz 6 kilometrus stundā un kura pēc savas konstrukcijas paredzēta izmantošanai ceļu satiksmē ar motora palīdzību vai bez motora”. Atbildību par pārkāpumiem pret satiksmes drošību, kas izdarīti, vadot transportlīdzekli bez motora, likumdevējs paredzējis Krimināllikuma 266.pantā. Pie šīs kategorijas transportlīdzekļiem ar 2021.gada 25.marta grozījumiem Ceļu satiksmes likumā noteikts, ka elektroskrejriteņi nav pieskaitāmi pie mehāniskajiem transportlīdzekļiem, tātad likumdevējs attiecināja arī elektroskrejriteņus, tādā veidā ieviešot skaidrību attiecībā uz šī mūsdienās tik izplatītā transportlīdzekļa vietu Krimināllikuma XXI nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret satiksmes drošību” (*Grozījumi Ceļu satiksmes likumā, 2021*). Tomēr Krimināllikuma XXI nodaļā ietvertais tiesiskais regulējums nesniedz skaidru atbildi, pēc kāda Krimināllikuma panta kvalificējams noziedzīgs nodarījums, kas izdarīts, pārkāpjot ceļu satiksmes noteikumus un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumus, vadot transportlīdzekli ar iekšdedzes dzinēju, kura darba tilpums ir mazāks par 50 kubikcentimetriem. Prakse pierāda, ka ceļu satiksmes negadījumus ar smagām sekām izraisa arī personas, kuras vada Krimināllikuma 261.pantam neatbilstošus transportlīdzekļus.

Kā izriet no krimināltiesību teorijas un tiesu prakses, transportlīdzekļa neatbilstība Krimināllikumā 261.pantā ietvertajai transportlīdzekļa definīcijai ir šķērslis noziedzīgā nodarījumu kvalificēšanai pēc Krimināllikuma 260. panta, līdz ar to tiesību normu piemērotājs šādos gadījumos ir spiests noziedzīgo nodarījumu kvalificēt pēc cita Krimināllikuma panta, kas var būtiski ietekmēt personai nosakāmā soda veidu un mēru. Transportlīdzekļa jēdziena sašaurināšana līdz tam, ka tehnika, kura līdzvērtīgi Krimināllikuma 261.pantā paredzētajiem transportlīdzekļiem spēj pārvietoties pa ceļu un līdzvērtīgi apdraudēt ceļu satiksmes dalībnieku drošību, netiek atzīta par transportlīdzekli, liek tiesību normu piemērotājam pie apstākļiem, kad ceļu satiksmē ir izraisīts ceļu satiksmes negadījums, bet ar transportlīdzekļa veidu, kas līdzinās, bet tomēr neatbilst Krimināllikuma 261.pantā iekļautajam transportlīdzekļa jēdzienam, noziedzīgu nodarījumu kvalificēt pēc cita, piemēram, Krimināllikuma 266.panta, kurā ir paredzēta kriminālatbildība par citu noteikumu, kas regulē transporta kustības kārtības vai drošības aizsardzības noteikumu pārkāpšanu, un kas nav paredzēti Krimināllikuma 260. pantā. Tomēr par Krimināllikuma 266.panta nodarījuma subjektu var būt tikai persona, kas nav vadījusi mehānisko transportlīdzekli (*Krastiņš, Liholaja, Niedre, 1999*). Līdz ar to gadījumos, kad ceļu satiksmes negadījumu izraisa, piemēram, mopēda vadītājs, tiesību normas piemērotājs nostādīts dilemmas priekšā - vai kvalificēt nodarījumu pēc kādas citas Krimināllikuma Sevišķās daļas nodaļas, ar citu grupas objektu, soda veidiem un mēru, vai arī, lai kvalificētu nodarījumu pēc Krimināllikuma XXI nodaļas, kvalificēt to pēc 266.panta pretēji Augstākās tiesas atziņām par Krimināllikuma 260.pantā un 266.pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu sastāvu nošķiršanu (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmums, 2010, Nr. SKK- 415/2010*), būdams spiests nosaukt faktisko transportlīdzekļa vadīšanu par “mijiedarbību” ar citiem transportlīdzekļiem, kā tas redzams kādā Aizkraukles rajona tiesas spriedumā, kurā vainīgais vadīja mopēdu, kurš neatbilst transportlīdzekļa jēdzienam saskaņā ar Krimināllikuma 261.pantu, un izraisīja ceļu satiksmes negadījumu ar cietušā nāvi (*Latvijas Republikas Aizkraukles rajona tiesas spriedums, 2014, Nr. 11370039813*). Minētais tiesas spriedums, acīmredzot, bija viens no pēdējiem mēģinājumiem “noturēt” šāda, bez šaubām, pret satiksmes drošību vērsta noziedzīga nodarījuma kvalificēšanu Krimināllikuma XXI nodaļas ietvaros, jo vēlāk (kopš 2015.gada līdz 2020.gadam) Latvijā neviena persona netika atzīta par vainīgu pēc Krimināllikuma 266.panta (*Tiesu administrācija, 2021*), kaut gan ir vispārzināms, ka mopēdu skaits uz ceļiem tikai palielinās. Aktuālākie tiesu spriedumi norāda uz izveidojušos praksi gadījumos, kad ceļu satiksmes negadījumā iesaistītais transportlīdzeklis neatbilst Krimināllikuma 261.pantā norādītajai transportlīdzekļa definīcijai, noziedzīgus nodarījumus kvalificēt arī pēc Krimināllikuma 131.panta (smaga vai vidēja smaguma miesas bojājuma nodarīšana aiz neuzmanības), (*Latvijas Republikas Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas spriedums, 2019, Nr. K29-0134-19*). Šādos gadījumos tiesību normu piemērotājs spiests faktiski ceļu satiksmē notikušu nodarījumu kvalificēt pēc KL 131.panta tikai tāpēc, ka, piemēram, “autotehniskās ekspertīzes ceļā nav iespējams noteikt transportlīdzeklim uzstādītā dzinēja darba tilpumu, līdz ar to nav iespējams noteikt vai šis transportlīdzeklis ir mopēds vai motocikls” (*Latvijas Republikas Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas spriedums, 2019, Nr. K29-0134-19*). Tomēr šāda prakse liecina ne tikai par grupas objektu atšķirībām, bet arī par būtiskām atšķirībām soda mērā - ja par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu pēc Krimināllikuma 131.panta paredzēta īslaicīga brīvības atņemšana vai piespiedu darbs, vai naudas sods, tad Krimināllikuma 260.pants par darbībām, kas izraisījušas analogiskas sekas, piemēram, smagus miesas bojājumus, paredz brīvības atņemšanu uz laiku līdz astoņiem gadiem, atņemot transportlīdzekļa vadīšanas tiesības uz laiku līdz pieciem gadiem. Tādēļ visai kritisku vērtējumu pelna fakts, ka soda bargums ceļu satiksmes negadījumu izraisījušajai personai pie vienlīdz smagām sekām var būt atkarīgs no transportlīdzekļa motora tilpuma, kas būtībā ir spēkā esošo tiesību normu norobežošanas pamatā. Turklāt minētais uzskatāmi demonstrē šādas pieejas kvalificēšanai neatbilstību likumdevēja gribai noteikt bargāku sodu par nodarījumiem pret satiksmes drošību kā sabiedriski bīstamākiem, nekā Krimināllikuma 131.pantā norādītās darbības.

No iepriekš minētā izriet, ka spēkā esošais tiesiskais regulējums virknē gadījumu liedz kvalificēt noziedzīgās darbības pēc Krimināllikuma 260.panta atbilstoši to apdraudējuma galvenajam objektam-satiksmes drošībai. Autore vērs uzmanību tam, ka tiesību teorijā ir atzīts, ka “tieši grupas objekts ļauj identificēt noziedzīgu nodarījumu Krimināllikuma Sevišķās daļas ietvaros, bet atsevišķos gadījumos arī

daļēji norobežot pēc pazīmēm līdzīgos noziedzīgos nodarījumus” (*Liholaja, 2001*), tāpēc nav pieļaujams, ka definīcijas nepilnību dēļ objektīvi līdzīgos apstākļos notikuši noziedzīgi nodarījumi tiek kvalificēti pēc dažādām Krimināllikuma Sevišķās daļas nodaļām ar dažādiem grupas objektiem un dažādiem soda veidiem un mēru.

Ar transportlīdzekļa jēdzienu saistītās problēmas un to risināšanas iespējas

Transportlīdzekļu veidu nelielais klāsts Krimināllikuma 261.pantā iekļautās tiesību normas rašanās laikā izskaidro šīs normas saturu, kurā transportlīdzekļa būtības apraksta vietā tiek izmantots aptuvenš transportlīdzekļu veidu uzskaitījums un tehniskais raksturojums, ar kuru vairs nav iespējams pilnā mērā aptvert visus mūsdienu transportlīdzekļus. Jāņem vērā, ka mūsdienās satiksmes intensitāte tikai palielinās, kļūst plašāks transportlīdzekļu veidu klāsts, tiek atklāti un izmantoti jauni enerģijas avoti, kuri darbina transportlīdzekļus (sauļes baterijas, akumulatori u.c.), un šie transportlīdzekļi tiek vienlīdzīgi izmantoti braukšanai pa pilsētas ielām un ceļiem bez ierobežojumiem. Tādēļ ir acīmredzams, ka ne vienmēr transportlīdzeklis ir vērtējams pēc iekšdedzes motora tilpuma vai kādiem citiem tehniskiem parametriem. Šobrīd tie ir zaudējuši savu nozīmi. Tādēļ ir pārskatāma līdzšinējā pieeja transportlīdzekļa definīcijai, jo tā pilnā mērā neaptver visus mūsdienu transportlīdzekļus, kas tiek izmantoti ceļu satiksmē.

Transportlīdzekļa izpratnei jābalstās uz tā funkciju- pārvietošanās, pārvadāšana. Ja šīs funkcijas veikšanai ir paredzēti noteikti drošības noteikumi, tad tie ir jāievēro visām personām, kuras vada transportlīdzekli. Noziedzīgā nodarījuma, kurš noticis ceļu satiksmē, kvalifikācijai ir būtiski noteikt, kas pārkāpa ceļu satiksmes noteikumus, nevis ar kādu transportlīdzekli un ar kādu motora tilpumu. Tādēļ ar transportlīdzekli krimināltiesībās būtu jāsaprot jebkurš pašgājējs transportlīdzeklis, kas pārvietojas pa ceļu ar savu enerģiju (tai skaitā traktortehnika un trolejbuss), izņemot sliežu transportlīdzekļus un elektroskrejriteņus, kā to nosaka Ceļu satiksmes likumā ietvertā mehāniskā transportlīdzekļa definīcija.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Krimināltiesiskās normas efektivitāte pirmām kārtām ir atkarīga no pareiza noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju apraksta. Normai jābūt pašpietiekamai, tai ir jāizslēdz tulkošanas un piemērošanas problēmas. Noziedzīga nodarījuma pazīmēm ir adekvāti jāatspoguļo noziedzīga nodarījuma sabiedrisko bīstamību, tomēr Krimināllikuma 260.panta izpētes rezultātā secināms, ka transportlīdzekļa neatbilstība Krimināllikuma 261.pantā ietvertajai definīcijai liedz ceļu satiksmē pret satiksmes drošību vērstu noziedzīgu nodarījumu kvalificēt pēc Krimināllikuma 260.panta. Lai novērstu šādas situācijas, nepieciešams:
 - 1.1. izslēgt no Krimināllikuma 261.pantu;
 - 1.2. aizstāt Krimināllikuma 260.panta dispozīcijas visās daļās vārdu “transportlīdzekli” ar vārdiem “mehānisko transportlīdzekli”.
2. Ieviešot šādus Krimināllikuma 260.panta grozījumus, panta kā blanketas tiesību normas iztulkošanā un piemērošanā, kā iepriekš, izmantojami Ceļu satiksmes likums un tajā ietvertās definīcijas, proti, - mehāniskā transportlīdzekļa definīcija, kas nosaka, ka mehāniskais transportlīdzeklis ir pašgājējs transportlīdzeklis, kas pārvietojas pa ceļu ar savu enerģiju (tai skaitā traktortehnika un trolejbuss), izņemot sliežu transportlīdzekļus un elektroskrejriteņus. Minētais ļaus izvairīties no situācijām, kad transportlīdzekļa neatbilstības kādiem tehniskiem vai formāliem kritērijiem dēļ ceļu satiksmes negadījumu izraisījušās personas darbības nevar tikt kvalificētas pēc Krimināllikuma 260.panta. Autore vērs uzmanību, ka Krimināllikuma 261.panta izslēgšana un Krimināllikuma XXI nodaļā lietotā transportlīdzekļa jēdziena aizstāšana ar Ceļu satiksmes likumā norādītā mehāniskā transportlīdzekļa jēdzienu, novērstu līdzīga rakstura tiesību normas interpretēšanas un piemērošanas problēmas arī attiecībā uz pārējiem, pret satiksmes drošību vērstiem, noziedzīgiem nodarījumiem.
3. Jāņem vērā, ka Krimināllikuma 261.pantā ir ietverta norāde uz transportlīdzekļa definīcijas attiecināšanu arī uz Krimināllikuma 175. un 176.pantu. Kaut gan šie noziedzīgie nodarījumi ir principiāli atšķirīgi, tomēr, Ceļu satiksmes likumā sniegtā mehāniskā transportlīdzekļa definīcija pilnībā atbilst ne tikai šo

tiesību normu, kas nosaka kriminālatbildību par noziedzīgiem nodarījumiem pret īpašumu, jēgai un var tikt izmantota šo nodarījumu kvalificēšanai, bet vienota transportlīdzekļa izpratne ir piemērojama visām Krimināllikuma normām, kurās tiek izmantots transportlīdzekļa jēdziens.

4. Izmantojot Krimināllikuma 260.panta tulkošanai Ceļu satiksmes likumā ietverto mehāniskā transportlīdzekļa definīciju, tiks sasniegts tiesību normas mērķis - sodīt jebkura transportlīdzekļa, kas pārvietojas pa ceļu ar savu enerģiju, vadītāju, jo satiksmes dalībniekus apdraud ne tikai spēkā esošajai transportlīdzekļa definīcijai atbilstošie transportlīdzekļi, bet jebkurš cits transportlīdzeklis, kurš piedalās ceļu satiksmē.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Ceļu satiksmes likums* (01.10.1997). Latvijas Republikas likums, red. uz 20.04.2021. <https://likumi.lv/ta/id/45467-celu-satiksmes-likums>, sk. 08.04.2021.
2. *Ceļu satiksmes noteikumi* (02.06.2015). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.279, red. 27.03.2020. <https://likumi.lv/ta/id/274865-celu-satiksmes-noteikumi>, sk. 10.04.2021.
3. *Grozījumi Ceļu satiksmes likumā* (25.03.2021). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/322215-grozijumi-celu-satiksmes-likuma>, sk. 28.04.2021.
4. *Krimināllikums* (17.06.1998). Latvijas Republikas likums, red. uz 02.02.2021. <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>, sk. 08.04.2021.
5. Ceļu satiksmes drošības direkcija (2021). *Reģistrēto transportlīdzekļu skaits*. <https://www.csdd.lv/transportlidzekli/registreto-transportlidzeklu-skait>, sk. 01.04.2021.
6. Eiropas Parlaments (2021). *Ceļu satiksmes negadījumi ES: fakti un skaitļi (infografika)*. <https://www.europarl.europa.eu/news/lv/headlines/society/20190410STO36615/celu-satiksmes-negadijumi-es-fakti-un-skaitli-infografika>, sk. 01.04.2021.
7. Krastiņš, U., Liholaja, V., Hamkova, D. (2019). *Krimināllikuma komentāri. Trešā daļa (XVIII-XXV nodaļa)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
8. Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. (1999). *Krimināltiesības*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra.
9. Latvijas Republikas Aizkraukles rajona tiesas 2014.gada 20.augusta spriedums lietā Nr. 11370039813. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>, sk. 08.04.2021.
10. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2010.gada 11.novembra lēmums lietā Nr. SKK- 415/2010, <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>, sk. 15.04.2021.
11. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2020.gada [...] lēmums lietā SKK- [N] 2020. <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>, sk. 04.04.2021.
12. Latvijas Republikas Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2019.gada 7.februāra spriedums lietā Nr. K29-0134-19. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>, sk. 08.04.2021.
13. Liholaja, V. (2001). *Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijas teorētiskie pamati un prakse*. Rīga: firma "AFS".
14. Liholaja, V. (2008). *Pētījums par atsevišķu Krimināllikuma pantu piemērošanas problēmām (noziedzīgi nodarījumi pret satiksmes drošību)*. www.petijumi.mk.gov.lv, sk. 05.04.2021.
15. Persidskis, A. (22.10.2019). Kriminālatbildība par ceļu satiksmes negadījuma izraisīšanu, pārvietojoties ar elektroierīci. *Jurista Vārds*, 42, 16-19.
16. Tiesu administrācija (2021). Notiesātās personas pēc notiesāšanas panta. <https://dati.ta.gov.lv/MicroStrategy/asp/Main.aspx>, sk. 07.04.2021.

Summary

First of all, the effectiveness of a provision in the criminal law depends on correct description of the constituent elements of a criminal offence. A provision must be self-sufficient and free of any problems of interpretation and application. Constituent elements of a criminal offence must adequately reflect its public danger, however, the research made with regard to Section 260 of the Criminal Law results in a conclusion that there are several issues related to the application of the said section. Without going into details on the existing real-life difficulties related to accurate determination of a violation of the Road Traffic Regulations and Vehicle Operation Regulations and determination of cause-and-effect links between the actions of the guilty person and adverse effects as this issue heavily depends on the competences of those who apply the law, the author wants to stress the findings of her research which, being the essential issue in the author's opinion, affect Section 260 of the Criminal Law, i.e. the definition of "vehicle" in Section 261 of the Criminal Law which, as theoretical research and case-law has shown, does not allow, in a number of cases, to classify a criminal offence that factually took place

in road traffic as an offence against traffic safety, therefore the persons who apply the legal provision have to classify the offence under another chapter of the Special Part of the Criminal Law, using other group object and different type and measure of punishment to be imposed on the guilty person, which is unfair in determining criminal punishments, and therefore also inadmissible. In order to address the said omission, it is required to give up the inclusion of the “vehicle” definition in the Criminal Law and use the “motor vehicle” definition set out in the Road Traffic Law that will include all types of self-propelled vehicles which move on the road under its own power, leaving only rail vehicles and scooters outside the legal application of Section 260 of the Criminal Law.

DRAUDZES JĒDZIENS UN TĀS IZVEIDES PRINCIPI *THE CONCEPT OF CONGREGATION AND PRINCIPLES OF IT'S CREATION*

Laura Grodze

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, lauragrodze@gmail.com, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja Dr.iur. *Līga Mazure*

Abstract. *The subject of the article is congregation and its creation. Author provides characteristics for the concept of congregation and describes principles of its creation. The understanding of the congregation concept is becoming more relevant in the 21st century. For both – society and members of congregation – is necessary to understand purpose of congregation movement and how they want to participate in the activities of this movement. Law provides for freedom of religion, which means that state has no rights to interrupt persons' choice to join congregation membership. As well state has no rights to interrupt congregation movement until it's proven that congregation movement violate law. In study work was used semantic, historical, comparative, and teleological method. The research aim is to analyse basic principles of concept of the congregation and its creation, what are the criteria for formation of the congregation and its movement, to identify shortcomings and collisions in normative regulation and statutes of the congregation. Propose amendments in the existing normative regulation. The conclusions of the research work showed that the concept of the congregation and principles of creation must be formed based on both the statutes of the congregation and the state normative regulation, the goals and tasks of the activity will comply to safe religious movement for the society.*

Keywords: *creation, congregation, law, leader, member, religion.*

Ievads

Ar kristietības pirmsākumiem sabiedrībā veidojās kopienas, kuras sauc par draudzēm. Draudzēs tiek praktizēts kopīguma princips. Demokrātisks uzskats, ka katram cilvēkam ir tiesības pievienoties draudzei un dalīties kopīgās lūgšanās, ēdienā, mājvietā un būt vienlīdzīgam pārējiem. Sabiedrībai attīstoties, reliģija ar laiku kļuva par autoritāti, t. i. reliģijas vadītāji kļuva par tiesību dāvātājiem, piemēram feodālu sistēmā, baznīcai piederēja lielākās zemes, kurās kalpoja vasaļi. Reliģijas reformas pierādīja, ka daudzas reliģisko vadītāju darbības bija ļaunprātīgs tiesību pārkāpums – nevienlīdzība, kura valdīja starp zemniekiem un aristokrātiem. Mūsdienās, kad sabiedrība sekularizējas no klasiskajām konfesijām, veidojas jaunas reliģijas kustības, kuras piedāvā jaunus uzskatus un svaigas idejas par ticību. Taču, pēc reliģijas pētniecības var secināt, ka kristietība un islāms tuvākajos gados būs vienas no valdošākajām reliģijām pasaulē, kurām pievienojas cilvēki (*Pew Research Center, 2015*). Tātad aktualizējas draudzes jēdziena izpratne mūsdienās, gan sabiedrībai, gan draudzes dalībniekiem ir jāsaprot ar kādu mērķi darbojas draudze un kādā veidā persona vēlas piedalīties draudzes darbībā.

Dalībnieku un vadītāja darbība draudzē, sniedz visplašāko skaidrojumu, jo pēc draudzes darbības var noteikt tās mērķus. Kā arī var minēt, ka tieši vadītājs ir tas, kurš caur viņa dotajiem uzdevumiem dalībniekiem, realizē draudzes mērķus – piekopt un sludināt reliģiju ne tikai draudzē, bet arī ārpus tās. Jo jebkuras draudzes interesēs, ir lielāks dalībnieku skaits. Taču šie mērķi var būt dažādi, kā piemēram, draudze var būt kā aizsegs savtīgai cilvēku rīcībai – krāpniecībai. Šādās situācijās, kurās it kā valda reliģiski uzskati, bet tajā pašā laikā var saskatīt slēptus motīvus, ir sarežģīti pielīdzināt likuma pārkāpumiem. Kā pamatojums tam ir tas, ka katras draudzes darbībā, dalībnieka pienākums ir palīdzēt ar draudzes uzturēšanu, piemēram, ar ziedojumiem – labprātīgi atdoti naudas līdzekļi vai pat īpašumi, kuri dažos gadījumos tiek izmantoti nevis draudzes darbības nodrošināšanai, bet savtīgiem nolūkiem. Šie piemēri tiks apskatīti pētījumā. Latvijas Republikas Satversme un Reliģisko organizāciju likums paredz, ka baznīca (tātad arī draudze) ir atdalīta no valsts (*Latvijas Republikas Satversme, 1922; Reliģisko organizāciju likums, 1995*), tātad valsts nevar iejaukties draudzes darbībā un noteikt to, tomēr draudzes darbībai jāatbilst valsts konstitūcijai, starptautiskajiem līgumiem un citiem normatīvajiem aktiem. Tātad

draudzei nav ierobežojumu paust savu reliģisko piederību, veikt rituālus, paust savas idejas, sludināt un saņemt ziedojumus, kamēr tas nepārkāpj normatīvo regulējumu. Ir svarīgi izprast draudzes dibināšanas principus, lai novērtētu draudzes darbības nozīmi un mērķus.

Mērķis: analizēt draudzes jēdziena un tās izveidošanas pamatprincipus, kādi ir kritēriji draudzes tapšanai un tās darbībai, konstatēt nepilnības un sadursmes normatīvajā regulējumā un draudzes statūtos. Piedāvāt grozījumus pastāvošajā normatīvajā regulējumā.

Uzvedumi:

- 1) analizēt draudzes jēdzienu;
- 2) iepazīties ar draudzes izpratnes vēsturisko attīstību;
- 3) raksturot galvenos draudzes dibināšanas principus;
- 4) izpētīt draudzes dalībnieka statusa iegūšanu.

Metodes: pētnieciskajā darbā tika izmantota semantiskā metode, skaidrojot un apkopojot jēdzienus, kuri attiecas uz draudzes darbību, tās vadītāju un dalībniekiem, likumos, juridiskās prakses materiālos un literatūras avotos; vēsturiskā metode, izpētot draudzes dibināšanas pirmsākumus un tās attīstību vēstures un juridiskā kontekstā; salīdzinošo metodi, apskatīt juridiskos un reliģiskos draudzes dibināšanas principus; teleoloģiskā metode, skaidrojot, kāpēc draudzes dibināšanai jāatbilst likumam un draudzes statūtos noteiktajai kārtībai.

Sasniedzamie rezultāti: draudzes jēdzienam un dibināšanas principiem jāveidojas balstoties, gan uz draudzes statūtiem, gan uz valsts normatīvā regulējuma, tad draudzes darbības mērķi un uzdevumi atbilst sabiedrībai drošai reliģiskajai darbībai.

Draudzes jēdziens

Lai izpētītu jēdzienu draudze, ir jāiepazīstas ar citiem jēdzieniem, kuri sniedz papildus skaidrojumu un izpratni. Konfesija (no latīņu val. *confessio* – apliecinājums, atzīšana) ir ikviena no lielajām vēsturiskajām kristiešu kopībām; arī ticības apliecības raksti (*Hiršs, Hirša, 2008*). Baznīca (no latīņu val. *ecclesia* – sasaukto pulcēšanās) ir jebkuras reliģiskas sabiedrības, organizācijas vai draudzes publiska ēka pielūgsmei (*Dictionary.com, 2021; The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2018*). Ticība (no latīņu val. *fides* – ticība) ir uzticība Dievam, tradicionālajām reliģijas doktrīnām, reliģisko uzskatu sistēma (*Merriam Webster dictionary, 2021*). Reliģija (no latīņu val. *religio* – dievbijība, savienošana, respekts) ir izpratne par svēto, tā pielūgsmē un bijība pret to, ar ticību saistītie kulta rituāli un uzvedības normas, kristietībā – Dieva un cilvēku attiecības, nekristīgās reliģijās Dieva vai dievu pagodināšanas un pielūgšanas izpausmes (*Hiršs, Hirša, 2008*). Kults (no latīņu val. *cultus* – kopšana, godināšana) ir kāda objekta reliģiska pielūgšana, ar to saistītas ceremonijas, pārmērīga kādas lietas, būtnes vai idejas uzskatīšana par visnozīmīgāko, pagodināšana (*Hiršs, Hirša, 2008*). Sekta (no latīņu val. *secta* – virziens, skola) ir draudze vai draudžu grupa, kas šķēlusies no baznīcas un kam ir raksturīga neiecietība pret citādi domājošiem (*Hiršs, Hirša, 2008*). Šie jēdzieni apvieno gan draudzes īpašības, gan tās uzbūves elementus. Var secināt, ka visiem šiem jēdzieniem ir kopējā īpašība – ticīgu cilvēku apvienošana, lai pielūgtu un godinātu kādu reliģisku objektu.

Tātad draudzes jēdziens sastāv no divām daļām – personas, kuras piedalās draudzes darbībā – draudzes dalībnieki un draudzes vadītāja, kurš savieno personu ar reliģiju. Tās ir attiecības starp divām fiziskām personām, kurās viena no personām ir reliģisko uzskatu starpnieks. Kā tas ir daudzās reliģijās pieņemts – Dievs ir dibinājis baznīcu ar garīgo vadītāju kā viņa pārstāvi. Draudžu vadītājiem jāsludina reliģija, jāsvēta draudzes locekļi un jāpieturas pie dievbijības. Savukārt draudzes dalībniekam jāpakļaujas gan Dieva gribai, gan draudzes vadītājam, tādā veidā apliecinot savu uzticību (*Dunaetz et al., 2018*). Tātad ir jāpiedalās noteiktu draudzes mērķu realizēšanā, kā piemēram, ticības saglabāšana un sludināšana. Draudzes dalībniekiem jādzīvo saskaņā ar reliģiskajām dogmām, kuras bieži vien morāles izpratnē ir stingrākas nekā valsts likumi. Piemēram, viena no dogmām norāda uz cilvēku kā grēcinieku - vainīgu, neatkarīgi vai cilvēks ir ticīgs vai neticīgs (*Holm, n. d.*). “Es atzīstos visvarenajam Dievam un jums, brāļi un māsas, ka es daudz esmu grēkojis ar domām, vārdiem, darbiem un nolaidību. Mana vaina, mana vaina, mana vislielākā vaina [...]” (*Rīgas Arhidiecēzes portāls, 2016*). Savukārt tiesību normu regulējums paredz nevainīguma prezumpcijas principu, ka cilvēks nevar tikt atzīts par

vainīgu, kamēr viņa vaina nav pierādīta likuma noteiktajā kārtībā (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Var secināt, ka šajā gadījumā reliģiskās dogmas ir pretrunā ar normatīvo regulējumu, un draudzes iekšienē pastāv savs personas nosodījuma veids – grēksūdze, kam seko grēku nožēlošana un piedošana. Pie tam šo procesu vēro visi draudzes dalībnieki, kas savā veidā ir privātuma pārkāpums. Tātad, draudzes dalībniekam, jāievēro draudzes iekšējie noteikumi, taču tiem jāatbilst normatīvo aktu regulējumam (*Reliģisko organizāciju likums, 1995*).

Jaunās reliģiskās kustības ir viens no mūsdienu sabiedrības fenomeniem. Par Jaunajām reliģiskajām kustībām var nosaukt jaunās ticības, kuras izveidojušās pēc 19. gadsimta visās pasaules valstīs (*Rodia, 2019*). Šīs kustības piedāvā jaunu skatījumu uz notikumiem tagadnē, kaut arī daudzas no tām piedāvā sevi kā jauno skatījumu uz klasiskajām reliģijām. Tās piedāvā cita veida pieeju Rietumu reliģijai, īpaši kristietībai. Bieži vien šīs kustības ietver sevī plurālistiskus uzskatus par pasauli ideālistiskā nozīmē, ka tā balstās uz vairākiem principiem, atšķirībā no kristietības, kur pamatā ir monisms. Lai organizētu jaunas reliģijas draudzi, tās vadītājam jābūt harizmātiskam, ar izcilām organizācijas spējām, jaunos draudzes locekļus jāpārlicina ar jaunām idejām un jābūt dažkārt autoritāram, lai radītu varenības priekšstatu. Ne vienmēr šādi līderi atzīst kustības kā draudzes, bet gan piedāvā sevi kā ģimenes vai sociālā atbalsta kopienas (*Rubinstein, 2019*). Tradicionālās reliģijas, piemēram, katoļu un pareizticīgo draudzēm, kurām bieži vien ir aizliedzošas normas un ir pretrunīgas ar mūsdienu cilvēktiesībām, piemēram, viendzimuma laulību aizliegums daudzās konfesijās, kā arī valsts normatīvais regulējums, kur šīs konfesijas tiek dibinātas, neparedz to, kā koptdzīves oficiālu formu (*Shreeves, 2020; Civillikums, 1937; Latvijas Republikas Satversme, 1922*). Šādos gadījumos rodas jaunas reliģiskās draudzes, kuras spēj piemēroties mūsdienu cilvēka vajadzībām, līdz ar mūsdienu problēmām, kuras bieži vien nav iespējams atrisināt tradicionālo konfesiju skatījumā.

Taču bieži vien šīs vajadzības tiek pārvērstas vājībās, ar kurām tiek veiktas manipulācijas. Kā spilgts piemērs var kalpot, Džima Džonsa (*Jim Jones*) kustība 1970. gados Gajanas džungļos, kur tika nodibināta Džonstauna (*Jonestown*). Utopiska ideja par dažādu nāciju pārstāvju apvienošanu kopienā, kļuva par vairāk nekā 900 šīs kustības pārstāvju masveida pašnāvību. Šāda veida traģēdija kļuva par Amerikas Savienoto Valstu (turpmāk - ASV) būtisku posmu, kad tā darīja plaši zināmu jēdzienu “kults” (*Rodia, 2019; Rogers, 2007*). Dažos ASV štatos, pašnāvība, kuru ir ietekmējusi cita persona, ir uzskatāma par noziegumu, piemēram Oklahomā (*Crimes and Punishments. Aiding suicide, 2018*). Latvijas Republikas normatīvais regulējums paredz, sodīt personu, kura novedusi citu personu pie pašnāvības vai tās mēģinājuma, ar piespiedu darbu, probācijas laiku, īslaicīgu brīvības atņemšanu vai brīvības atņemšanu līdz pieciem gadiem (*Krimināllikums, 1998*). Pastāv uzskats, ka atšķirība starp kulta un reliģijas kustību varētu būt tā pastāvēšanas laikā. Ir vajadzīgs laiks, lai kustība nostiprinātos kā likumīga reliģiskā daļa (*Rodia, 2019*). Var secināt, ka katrā jauna reliģiska kustība sākumā ir kulta statusā, jo normatīvais regulējums paredz minimālo personu skaitu (*Reliģisko organizāciju likums, 1995*), kuras drīkst dibināt draudzi un baznīcu. Tātad ir nepieciešams laiks, lai jaunā kustība piesaistītu dalībniekus, kuri nepieciešami draudzes likumīgai pastāvēšanai. Šāda veida situācijas, atklāj vājās īpašības, ar kurām spējīgi manipulēt vadītāji savu interešu ieskatos. Var secināt, ka normatīvais regulējums paredz iejaukšanos, tikai tādā gadījumā, kad ir noticis pārkāpums, piemēram, apskatītais gadījums – pašnāvība.

Var secināt, ka draudze ir personu brīvprātīga savienība, kuru saista kopīgi nesavtīgi mērķi – reliģiski rituāli, ceremonijas, mācības un ticība noteiktam augstākam spēkam no vienas puses un garīgs un fizisks atbalsts apvienojušos personu starpā no otras puses, kā reliģiskai struktūrvienībai. Taču no normatīvā regulējuma var secināt, ka draudze veidojas tās dalībnieku pašnoteikšanās ceļā, t.i. atkarībā no apdzīvotās teritorijas un tās kultūras ietekmes. Normatīvā regulējuma mērķis ir noteikt draudzes darbības atbilstību spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem, draudzes jēdzienā netiek minēts, ka draudze darbojas arī pēc tās iekšējiem statūtiem, kas varētu radīt neizpratni par tās galveno darbības mērķi, kuru var noteikt pēc statūtiem, bet ne pēc spēkā esošā normatīvā regulējuma.

Draudzes izpratnes vēsturiskā attīstība

Ar jēdzienu draudze, kādu lieto mūsdienās, saprot kopienas, kuras veidojās sākot ar 1. gadsimtu – kristietības pirmsākumi. Neliela cilvēku grupa, kopiena – kristieši, sludināja Jēzus Kristus

augšāmcelšanos un Dieva valstības esamību – kristietību. Pirmā sludināšana notika ebreju sinagogās, taču daudzi neticēja, ka Jēzus ir mesija – vadītājs, kurš glābs pasauli no visām tās izrietošajām problēmām (*Cambridge Dictionary, 2021*). Tādēļ kristiešiem nācās veidot savas kopienas un sludināšanas vietas. “Bet visi ticīgie turējās kopā, un viss tiem bija kopīgs, viņi pārdeva savus īpašumus un rocību un izdalīja visiem, kā kuram vajadzēja. Viņi mēdza ik dienas vienprātīgi sanākt Templī, pa mājām tie lauza maizi un baudīja barību ar gavilēm un vientiesīgu sirdi, slavēdami Dievu, un viņi bija ieredzēti visā tautā. Bet Tas Kungs ik dienas pievienoja viņiem tos, kas tika izglābti” [Apustuļu darbi 2: 44-47] (*Latvijas Bībeles biedrība, 1997*).

Pirmajos trīs gadsimtos, kristietībai nācās paciest patstāvīgas vajāšanas no Romas impērijas. Kristiešu dalīšanās ar uzskatiem par vienu vienīgu Dievu bija pretstatā ar grieķu – romiešu kultūru, kurā pastāvēja daudzdievība. Kristieši mudināja uz šķīstības ideju, kura ietvēra sevī savas un cita miesas cienīšanu, jo grieķu – romiešu kultūrā ķermeņa seksualitāte bija pielīdzināta dievību īpašībai. Kā arī tika mudinātas tādas idejas kā sabiedrības stiprināšana, t. i. palīdzība trūcīgajiem, bāreņiem, atraitnēm un bērniem. Šāda veida idejas grieķu – romiešu kultūrā uzskatīja par radikālām un nesaprotamām. Tādēļ bieži vien kristiešu spīdzināšana bija kā izklaide gladiatoru arēnās, kurās publiski tie tika sodīti nocērtot galvu, pakarot, sisti krustā vai sadedzināti dzīvi. Taču ar Konstantīna I nākšanu pie imperatora varas, kristietībai atcēla ierobežojumus, kristiešiem piešķīra tādas pašas tiesības kā pārējiem impērijas iedzīvotājiem. Piektajā gadsimtā kristietību atzina par Romas impērijas valsts reliģiju. Tātad kristietība kļuva par publisku lietu un tai bija jāiekļaujas Romas impērijas tiesībās, taču saglabājot savu ticības ideju (*Knox, 2016*). Var secināt, ka reliģija šajā laika posmā darbojās kā sabiedrības regulators, t.i. kopš tās pirmsākumiem bija palikusi aktuāla vienlīdzības ideja, kura vienotu sabiedrību kā kopienu. Taču vajāšana un spīdzināšana, kura tika vērsta uz kristietību, autores uzskatos, ir sekmējusi kristietības tieksmi pēc laicīgās varas. Tas bija kā nodrošinājums, gan tās ideju tālākā sludināšanā, gan sabiedrības dzīves kontrolē.

Viduslaiku Eiropā pār sabiedrību dominēja katoļi. Cilvēku dzīves, sākot no dzimšanas beidzot ar nāvi, pārvaldīja baznīca. Tās autoritāti nevarēja apšaubīt, jo tās darbības bija saistītas ar Dieva gribu uz zemes. Viduslaiku baznīcu uzturēja sabiedrība, cilvēki bija atbildīgi par to, lai katras draudzes priesteris būtu apgādāts ar visu nepieciešamo. Tika piemērota desmitā tiesa, t.i. no ienākumiem draudzei bija jāatdod desmitā daļa, kas bija samaksa par dalību draudzes dzīvē – konfirmāciju. Viduslaikos draudzēs tika piekopta dieva tiesa. Piemēram, kāds no draudzes dalībniekiem tika apsūdzēts noziegumā, viņam bija sasieta jāgremdējas fontā (dziļā, akmenī kalta ūdens tilpne, izmantoja kristībām). Ja apsūdzētais centās peldēt, tas nozīmēja, ka tas ir vainīgs, ja apsūdzētā ķermenis grima, tad viņš bija nevainīgs. Uzskatīja, ka šāda veida cilvēka iztiesāšanā, Dieva klātesamība, kura izpaudās apsūdzētā izdzīvošanā dieva tiesā, bija attaisnojums apsūdzētajam. Pēc baznīcas uzskatiem, tikai Dievs bija spējīgs attaisnot cilvēka rīcību. Dieva tiesās cilvēks parasti zaudēja dzīvību, jo savu vainu pierādīt bija neiespējami (*Mark, 2019*). 16.gadsimtā notika Romas katoļu baznīcas (saukta par Martina Lutera reformu - 95 tēzes, kurās izteikta kritika pret katoļu baznīcu) reforma, kura protestēja pret pāvesta darbību un baznīcas praksi, kura bija ieviesusi šaubas savā darbībā jau gadsimtus iepriekš. Gadsimtu gaitā baznīca bija iesaistījusies politiskajā dzīvē, kura nesa baznīcai varu un privilēģijas, taču tai draudēja garīguma zaudēšana (*The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2020*).

Tātad var secināt, ka jēdziena draudzes aizsākumi ir meklējami 1.gadsimtā kristietībā sludināšanas sākumos, kad cilvēku kopienas sanāca, lai kopīgi iedvesmotos no apustuļu rakstiem un mācībām, saņemtu Dieva svētību un žēlastību caur tādiem rituāliem kā kristīšana, kopīgu mielastu un lūgšanām. Draudze tika izveidota, lai vienotos uzskatos un sludināto šos uzskatus tālāk. Šie uzskati veidoja sabiedrības domāšanas veidu un attieksmi, kuri bija demokrātiski un mācīja pieņemt cilvēka garīgās un fiziskās īpašības – “Jo arī mēs visi esam vienā Garā kristīti par vienu miesu, gan jūdi, gan grieķi, gan vergi, gan brīvie; un mēs visi esam dzirdināti ar vienu Garu.” [Pāvila 1. vēstule Korintiešiem 12: 13] (*Latvijas Bībeles biedrība, 1997*). Sabiedrībai attīstoties, vairākos gadsimtos ir mainījušies reliģiskie uzskati, baznīcas un draudzes darbības principi – sākot ar draudzes izveidi dēļ garīgā atbalsta – vienotības, beidzot ar konfliktiem un varas ļaunprātīgu izmantošanu. 21. gadsimtā, var atzīt, ka draudze ir atguvusi pirmsākumu konceptu – cilvēka tiesības uz brīvi izvēlētu dalību tajā. Var secināt, ka draudzes izpratnes attīstība ir veidojusies lauztas līnijas veidā, jo tai ir bijuši, gan kāpumi, gan kritumi tās vēsturiskajā gaitā.

Draudzes dibināšanas pamatprincipi

Latvijā baznīca ir atdalīta no valsts, taču tā darbojas ievērojot, gan normatīvo regulējumu, gan konfesiju statūtus. Jauno draudzi jāreģistrē Uzņēmumu reģistrā, kurš reģistrē draudzi un tās iestādi (baznīcu) reliģisko organizāciju un to iestāžu reģistrā. Taču pirms reģistrācijas draudzes dibinātājam ir jāvēršas Tieslietu ministrijā, lai tā sniegtu atzinumu par draudzes dibināšanas un darbības mērķu, draudzes statūtu atbilstību Latvijas Republikas normatīvajiem aktiem. Draudzes dibinātājam Uzņēmumu reģistram jāiesniedz statūti, draudzes dibinātāju sarakstu un sapulces protokolu par draudzes nodibināšanu, revīzijas komisijas sastāvu un personām, kurām ir tiesības pārstāvēt draudzi (*Reliģisko organizāciju likums, 1995*). Tieši statūtu reģistrācija tiek uzskatīta par draudzes oficiālu dibināšanas brīdi (*Balodis, 2000*). Tātad, reģistrējot draudzi, var teikt ka tiek stiprinātas attiecības starp valsti un baznīcu, kuras no vienas puses paredz valsts neiejaukšanos baznīcas lietās un no otras puses – valstī pastāvošo normatīvo aktu ievērošanu. Reģistrācijas ceļā draudze iegūst juridiskas personas statusu (*Reliģisko organizāciju likums, 1995*), tātad pilntiesīga tiesību subjekta statusu.

Reliģisko organizāciju un to iestāžu reģistrā jānorāda vairākas ziņas, kuras padara draudzi atpazīstamu un pieejamu ikvienam, kas ir noteikts Latvijas Republikas Satversmes 102. pantā. Tās nevar maldināt par draudzes mērķi reliģiskajā un tiesiskajā darbībā. Jānorāda atrašanās vieta, t. i. juridiskā adrese, kura būtu ērti sasniedzama un pieejama visiem. Kā arī statūti, kuri sniedz informāciju par draudzes tiesisko darbību saskaņā ar Satversmi un citiem likumiem, draudzes doktrīnu, ceremoniju veidiem, draudzes vadītājiem un draudzes dalībnieku tiesībām un pienākumiem (*Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs, 2018*). Tātad iesniedzot reģistrācijai šos dokumentus, valstij ir tiesības uzraudzīt draudzes likumīgo vai pretlikumīgo darbību, aizsargāt tās dalībnieku tiesības, tātad arī nepieciešamības gadījumā saukt draudzi pie juridiskās atbildības. Kā arī reģistrācija sniedz pārlicību, par draudzes atklātību, tātad lojalitāti pret valsti.

Ja jaunā draudze lemj neregistrēt tās darbību, tā zaudē tiesības iegūt tiesību subjekta statusu. Draudze nevar iegūt īpašumus, aizstāvēt savas mantiskās tiesības u. c., kā arī tās tīšā vai netīšā veidā pārkāpj normatīvos aktus. Nereti neregistrētām draudzēm ir tādi motīvi kā slēptā darbība un izvairīšanās no valsts pārraudzības, kas ir raksturīga jaunajām reliģiskajām kustībām, kultiem un sektām. Piemēram, Jēkabpils rajona tiesas 2015. gada 13. maija spriedums lietā Nr.11816007814. Divi Latvijas pilsoņi, kuri bija devušies dzīvot uz Vāciju, tika iesaistīti kādas sekta darbībā, kurā tās vadītājs – vairākkārt tiesāta persona, psiholoģiski ietekmējot, bija izkrāpis naudas līdzekļus 20 000 – 25 000 EUR apmērā, sakot, ka tie būšot baznīcas stāvokļa uzlabošanai. Latvijas pilsoņi lūguši atgriezt līdzekļus, un steigā pametuši Vāciju un atgriezušies Latvijā, jo to ieteikuši viņu draugi, saskatot draudus viņu psiholoģiskajam stāvoklim. Vadītājs pakāpeniski atgriezis naudas summu uz Latvijas bankas kontiem, taču Vācijas banka atzinusi šos paskaitījumus par krāpnieciskiem, jo līdzekļi, kurus ieguvis vadītājs ir ieguvis krāpnieciskā veidā (*Jēkabpils rajona tiesas spriedums, 2015, Nr.11816007814*). Tātad var uzskatīt, ka sektu vadītāji, lai veiktu prettiesiskas darbības ar sekta dalībnieku, izmanto arī psiholoģisku ietekmi, izmantojot personas tā brīža vājības. Pēc autores uzskatiem, personai pašai kritiski jāizvērtē situācija, kurā tā nokļuvusi, jo pievērsšanās kādai reliģiskai kustībai ir pašas personas ieskatos un neviens nav tiesīgs iejauties tās izvēlē. Taču, gadījumos, kad persona tiek psiholoģiski vai fiziski ietekmēta ir nekavējoties jāvēršas tiesību aizsargājošās iestādēs, jo šāda veida pārkāpumi ir jāfiksē, lai tie neatkārtotos nākotnē un tiktu noskaidroti šādu atgadījumu patiesie motīvi.

Katoļi uztver draudzi kā patstāvīgu un noteiktu kādai vietai. Draudzes aprūpe ir uzticēta prāvestam, kurš ir pakļautībā bīskapam. Draudze pulcē visus ticīgos, lai svētdienā svinētu Euharistiju (svētais sakraments), mācītu labiem darbiem un mīlestībai dzīvot pret Jēzu Kristu (*Gulbenes Romas Katoļu draudze, 2021*). Gadījumā, kad tiek dibināta jauna baznīcas iestāde un tas ietekmē Katoļu baznīcas esošo stāvokli Latvijas Republikā, par to jāziņo kompetentajām valsts iestādēm vai amatpersonām saskaņā ar pastāvošajām likumu normām (*Par Latvijas Republikas un Svētā Krēsla līgumu, 2002*). Savukārt Septītās dienas adventisti uzskata, draudzes izveide galvenokārt ir atkarīga no tās vadītāja. Vadītājam jāpalīdz sanākt kopā draudzes dalībniekiem un sniegt vīziju par ticību. Bez apzinīga un apdomīga vadītāja nav iespējama stipras un saliedētas draudzes pastāvēšana (*Septītās Dienas Adventistu Latvijas draudžu Savienība, 2017*). Evaņģēlistiem, kuri saņēmuši Baznīcas pilnvaras, tiek garantētas tiesības

sludināt adventistu mācību, īpaši izplatot reliģiska satura literatūru (*Septītās Dienas Adventistu Latvijas draudžu Savienības likums, 2007*).

Pērc likumā noteiktās draudzes dibināšanas kārtības, draudzes dibinātāju vidū jābūt ne mazāk kā 20 Latvijas Republikas pilsoņiem vai personām, kuras reģistrētas Iedzīvotāju reģistrā un ir sasniegušas 18 gadu vecumu. Ikvienam ir tiesības iesaistīties un piedalīties draudzes darbībā, taču draudzes dibinātājs var būt tikai viena persona (*Reliģisko organizāciju likums, 1995*). Tātad var secināt, ka nav saprotams normatīvā regulējumā skaidrojums, kurš ir dibinātājs – 20 dibinātāji vai tomēr viens dibinātājs. Pēc autores domām, par draudzes dibinātāju jāsauc draudzes vadītāju, kurš uzņemsies pārstāvēt draudzi arī no tiesiskās puses. Kā arī sākotnējos dibinātājus jāsauc par sākotnējiem draudzes dalībniekiem, kuri ir draudzes izveides nepieciešamībai ir par pamatu. Draudzē apvienojas personas ar līdzīgu reliģisko apziņu un veido kopīgumu. No vienas puses draudze rada tās dalībniekiem aizsardzību viņu reliģiskajiem uzskatiem, bet no otras puses – prasa atbildību par dalību tajā – sludinot tās mācību, ziedojot, lūdzot, kalpojot draudzes labā un pilnveidošanā. Tā kā baznīca ir atdalīta no valsts, taču tās organizācijas – draudzes darbojas saskaņā ar demokrātiskas un tiesiskas valsts principiem, tad var secināt, ka draudzei saskaņā ar samērīguma principu, tās dalībniekiem jāspēj nodrošināt lielāks labums, nekā dalībnieki spēj dot draudzei. Tātad likumā ir jāparedz, kurš ir dibinātājs – draudzes vadītājs un dalībnieki.

Draudzes dalībnieka statusa iegūšana

Par draudzes dalībnieka statusa iegūšanas process ir paredzēts katras draudzes statūtos, Reliģisko organizāciju likuma 7.¹ pantā otrajā daļā ir atsaucē uz kārtību kā darbojas draudze, t. i. likumā un statūtos noteiktajā kārtībā (*Reliģisko organizāciju likums, 1995*). Daudzās konfesijās, lai kļūtu par draudzes dalībnieku personai jābūt kristītai un iesvētītai. Kristīšanas process tiek saistīts ar garīgo piedzimšanu, taču personai ir izvēle – kļūt par draudzes dalībnieku vai atteikties no dalības. Šī izvēle tiek izdarīta iesvētībās, pieņemot sakramentu, persona apliecina savu ticību un kļūst par draudzes locekli. Kas savukārt rada tiesības un pienākumus draudzes dzīvē, t. i. iesvētītam draudzes dalībniekam ir pienākums krustīt savu bērnu, savukārt kā tiesības tiek dotas kļūt par bērna krustvecāku; pienākums dzīvot un audzināt bērnus laulībā. Kā kopējs pienākums, gan vecākiem, gan krustvecākiem ir reliģiskā audzināšana. Arī laulības noslēgšanai un dalībai grēksūdzē ir nepieciešams piedalīties draudzes dzīvē un uzturēt ticīgu dzīves veidu. Taču kristīts un iesvētīts cilvēks ne vienmēr ir kādas draudzes dalībnieks, ja tas nepiekopj kristīgo dzīvi (*Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca, 2021a; Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca, 2021b*). Tātad, ja persona ir kristīta un iesvētīta, tas nedod tiesības būt draudzes dalībniekam un saņemt draudzes atbalstu, ko tā sniedz, piemēram ja cilvēks nepiekopj ticīgu dzīves veidu, t. i. nav piedalījies draudzes dzīvē, piemēram, draudzes vadītājs var atteikties vadīt apbedīšanas ceremoniju.

Latvijas Republikas Satversmes 99. pants paredz, ka ikvienam ir tiesības uz reliģiskās pārliecības brīvību, savukārt Reliģisko organizāciju likuma 7. panta pirmā daļa papilda Satversmes pantu un var secināt, ka par draudzes dalībnieku Latvijas Republikas teritorijā, var kļūt ikviens pilngadību sasniegušais pilsonis vai persona, kura ir reģistrēta iedzīvotāju reģistrā (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*). Savukārt nepilngadīgas personas savu dalību var apliecināt ar vecāku vai aizbildņu rakstisku atļauju (*Reliģisko organizāciju likums, 1995*). Civillikums paredz, ka realizēt savas tiesības un pienākumus (rīcībspēja) var pilngadīgas fiziskas personas, ja to nav ierobežojusi tiesa – garīga rakstura vai veselības traucējumu dēļ. Ja persona ir nepilngadīga vai tai ir ierobežota rīcībspēja, tad personu pārstāv tās likumiskie pārstāvji vai pārstāvji ar personu kopā). Personai, kurai ir ierobežota rīcībspēja mantiskajās tiesībās, nevar tikt ierobežota rīcībspēja personiskajās nemantiskajās tiesībās (*Civillikums, 1937*). Tātad var secināt, ka piederību kādai reliģijai var izteikt ikviens persona, neatkarīgi no rīcībspējas ierobežojumiem, taču no Reliģisko organizāciju likuma var secināt, ka pilngadību nesaņiegušām personām, sava dalība jāapliecina ar vecāku vai aizbildņu rakstisku atļauju. Tātad bez atļaujas, nepilngadīga persona var pieturēties pie sev vēlamajiem ticības uzskatiem, taču kļūt par pilntiesīgu draudzes dalībnieku nevar.

Septītās dienas adventisti savā draudzes rokasgrāmatā apraksta draudzes dalībnieka pamatprincipus, kuriem jāseko, lai piedalītos draudzes dzīvē. Kaut arī draudzes dalībnieka statuss balstās uz garīgās dzīves pamatu, taču lielu daļu draudzes dzīvē ieņem desmitās tiesas (1/10 daļa no draudzes dalībnieka ienākumiem) un ziedojumu sniegšana draudzei. Minēts ir fakts, ka ja draudzes dalībnieks,

neziņojot draudzei, pārvācas uz citu dzīvesvietu un neziņo par to, tātad arī nesniedz ziedojumus un daļu no saviem ienākumiem, tad draudzei ir visas tiesības izslēgt dalībnieku no draudzes. Sekretārs draudzes dalībnieku grāmatā veic ierakstu, ka persona tiek uzskatīta par bezvēsts pazudušu, jo nav zināma dzīves vieta. Draudze neatzīst dalībnieka tiesības iesaistīt juristu, disciplinārlietās (izslēgšana vai aizliegums apmeklēt draudzi noteiktu laiku) vai kārtības (aizrādījums par dalībnieka ētiku un morāli, piemēram, dalībnieks nedrīkst lietot, ražot un pārdot alkoholu vai tabaku) noteikšanā draudzē. Atteikšanās no ticības pamatmācībām – zaimošana, citu dievu pielūgšana, vardarbība, melošana, laulības pārkāpšana, zādzība un nogalināšana, garantē kādu no disciplinārsodu veida piemērošanas (*Septītās Dienas Adventistu baznīca, 2005*). Tātad, ja dalībniekam tiek aizliegts apmeklēt draudzi, tas tiek izslēgts no draudzes vai tam tiek aizrādīts par dzīvesveidu, dalībnieks nav tiesīgs piesaistīt juristu, lai pierādītu personiskās brīvības pārkāpumu (*Latvijas Republikas Satversme, 1922, 92., 95., 96., 99., 105. p.*). Tātad var secināt, ka dalība draudzē ir ne tikai kopējās lūgšanas un garīgais atbalsts, bet arī palīdzība draudzei ar ziedojumiem tās uzturēšanai.

Var secināt, lai kļūtu par draudzes dalībnieku ir nepieciešams brīvprātīgi apzināties piederību kādai no ticībām. Protams, lielu ietekmi uz ticību var sniegt personas reliģiskā audzināšana ģimenē, kuru draudze savos statūtos paredz, kā vienu no draudzes dalībnieka pienākumiem. Ir trīs svarīgi posmi personas dalībai draudzē – kristīšana, kura simbolizē garīgo atdzimšanu; iesvētības, kuras stiprina dalībnieka ticību un dalību draudzē; laulības, kuras nostiprina ģimeni. Taču starp šiem trim posmiem dalībniekam ir jāuztur patstāvīga dalība draudzes ikdienā, piemēram, ziedojumi, dalība dievkalpojumos, draudzes īpašuma uzkopšana, grēksūdze u.c. brīvprātīgs darbs draudzes labā. Pildot šos pienākumus, draudzes dalībnieks var tikt uzskatīts par pilntiesīgu draudzes dalībnieku, jo, piemēram, bez iesvētīšanas, dalībnieks nevar piedalīties grēksūdzē, bez grēksūdzes nevar saņemt svētību. Pēc autore domām, ja kāds no šiem pienākumiem nav pildīts, persona faktiski nevar būt draudzes dalībnieks, taču juridiski šādu aizliegumu nav – tiesības ir ikvienam piedalīties draudzes darbībā, tātad arī draudze nevar aizliegt personām, kuras nepilda visus pienākumus, piedalīties draudzes darbībā. Taču tā var aizrādīt par dalībnieka neaktīvu dalību, ja dalībnieks izvērza prasību, piemēram, laulāties, saņemt svētību vai bērna krustīšanai. Tātad, lai kļūtu par draudzes dalībnieku, normatīvajā regulējumā nav paredzēts, ka dalībniekam jāievēro draudzes iekšējie noteikumi – statūti.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Reliģisko organizāciju likumā draudze tiek definēta, kā brīvprātīgi apvienojušies vienas reliģijas vai konfesijas ticīgie, lai noteiktā teritorijā veiktu reliģisko darbību vai cita veida darbību, ievērojot spēkā esošo normatīvo regulējumu. Šajā pantā nav norādīta draudzes struktūra un draudzes darbības mērķi un uzdevumi, kuri nostiprināti draudzes statūtos, kurus pirms draudzes reģistrācijas apstiprina Tieslietu ministrija. Tātad, lai saprastu jēdzienu draudze ir jāsaprot, kas ir tās vadītājs, dalībnieki un uz kādiem mērķiem balstās tās darbība.

Izteikt Reliģisko organizāciju likuma 3. pantu otro daļu sekojošā redakcijā:

“(2) Draudze ir vienas reliģijas vai konfesijas ticīgo kopiena noteiktā teritorijā, kura brīvprātīgi izveidojusies pašnoteikšanās ceļā un, kura izveidota ar reģistrācijas brīdi.”

Papildināt Reliģisko organizāciju likuma 3. pantu ar otro viens prim un otro divi prom daļu sekojošā redakcijā:

“(2)¹ Draudzei ir vadītājs un dalībnieki.

(2)² Draudze darbojas ar spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem un draudzes statūtos, nolikumā un satversmē norādītajiem mērķiem, uzdevumiem, kurus apstiprinājusi Tieslietu ministrija.”

2. Latvijas normatīvajā regulējumā draudzes vadītājam nav vienota termina. Civillikuma 51., 53., 54., 58. un 60. pantā minētais – garīdznieks, nesakrīt ar Reliģisko organizāciju likumā 1. panta ceturtajā daļā minēto – reliģisko organizāciju garīgo personālu. Nepieciešams vienots draudzes vadītāja termins, kas konkretizētu personu, kurai ir tiesības slēgt laulības, tātad arī nest administratīvo atbildību, dibināt un pārstāvēt draudzi, kā arī pārraudzīt draudzes darbību, lai tā atbilstu normatīvajam regulējumam.

3. Draudzes izpratne ir attīstījusies pakāpeniski, to ietekmējušas dažādos laikos esošās varas un to attieksme pret reliģiju. Draudzes izpratnes attīstība ir saskatāma lauztas līnijas formā. Draudzes

pirmsākumos līnija atradās, tās augstākajā punktā, kad bija kristietības uzplaukums. Taču katrs gadsimts draudzes darbībā ir veicis izmaiņas – sākot ar romiešu impērijas vajāšanas posmu, baznīcas inkvizīciju un turpinoties ar reformāciju un apgaismības laikmeta idejām par ticības apziņas brīvību. Tātad, pašlaik baznīcas un draudzes attīstība ir vienā no augstākajiem punktiem, secinot pēc attīstības līnijas, pēc šī kāpuma jāseko kritumam. Šis kritums būs sagaidāms saistībā ar pasaules lielāko konfesiju līdzvērtīgo attīstību un reliģisko ideju atšķirību, kuru sadursmes manāmas jau pašlaik.

4. Reliģisko organizāciju likuma 7.panta pirmais teikums paredz, ka jābūt ne mazāk par 20 dibinātājiem, lai izveidotu draudzi. Tajā pašā pantā otrajā teikumā norādīts, ka tikai vienai personai ir tiesības būt par draudzes dibinātāju. Tātad nav saprotams, kurš ir draudzes dibinātājs. Pētot draudzes struktūru var secināt, ka persona, kura var dibināt draudzi ir tās vadītājs, kuram seko dalībnieki. Draudzes vadītājs ir tas, kurš pulcē tās dalībniekus, veic reliģiskās darbības un vada ceremonijas. Tātad draudzi dibina tās vadītājs un dalībnieki, kuri uz ticības un brīvprātības principa ir apvienojušies. Kā arī likumā nav atrunāts kam tiek sniegta rakstveida atļauja nepilngadīgajam piedalīties draudzes darbībā. Var secināt, ka šo atļauju jāsniedz draudzes vadītājam, kurš vada draudzi un tās darbību.

Izteikt Reliģisko organizāciju likumu ar 7.pantu šādā redakcijā:

“(1) Draudzes dibināšanas brīdī, tās sastāvā jābūt ne mazāk kā 20 draudzes dalībniekiem.

(2) Iestāties draudzē un tajā darboties ir tiesības:

1) vienas reliģijas vai konfesijas ticīgiem;

2) Latvijas Republikas pilsoņiem vai personām, kuras ir reģistrētas Iedzīvotāju reģistrā;

3) 18 gadus sasniegušām personām;

4) nepilngadīgie draudzē var iestāties tikai ar vecāku, aizbildņu vai ar atbilstošu kompetenci apveltītas audžuģimenes, rakstveida atļauju, kuru sniedz draudzes vadītājam.

(3) Vienam draudzes dalībniekam ir tiesības dibināt tikai vienu draudzi, kurā draudzes dibinātājs ir tās vadītājs.”

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Civillikums* (28.01.1937). Latvijas Republikas likums, red. uz 06.12.2019. <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>, sk. 02.02.2021.
2. *Crimes and Punishments. Aiding suicide* (2018). Oklahoma Statutes Legislature, Title 21, §21-813. Retrieved 17.03.2021 from <https://oksenate.gov/sites/default/files/2019-12/os21.pdf>
3. *Krimināllikums* (17.06.1998). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.02.2021. <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>, sk. 04.02.2021.
4. *Kriminālprocesa likums* (21.04.2005). Latvijas Republikas likums, red. uz 20.01.2021. <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>, sk. 02.02.2021.
5. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.01.2019. <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>, sk. 02.02.2021.
6. *Par Latvijas Republikas un Svētā Krēsla līgumu* (12.09.2002.). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.05.2008. <https://likumi.lv/ta/id/66742-par-latvijas-republikas-un-sveta-kresla-ligumu>, sk. 02.02.2021.
7. *Reliģisko organizāciju likums* (07.09.1995). Latvijas Republikas likums, red. uz 27.04.2018. <https://likumi.lv/ta/id/36874-religisko-organizaciju-likums>, sk. 02.02.2021.
8. *Septītās Dienas Adventistu Latvijas draudžu Savienības likums* (24.05.2007). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/158622-septitas-dienas-adventistu-latvijas-draudzu-savienibas-likums>, sk. 02.02.2021.
9. Balodis, R. (11.02.2000). Par reliģisko organizāciju reģistrāciju un to veidošanās pamatprincipiem. *Latvijas Vēstnesis*, 44/46. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/1077>, sk. 12.04.2021.
10. Cambridge Dictionary (2021). *Messiah*. Retrieved 30.03.2021 from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/messiah>
11. Dictionary.com (2021). *Church*. Retrieved 29.03. 2021 from <https://www.dictionary.com/browse/church>
12. Dunaetz, D. R., Cullum, M., Barron, E. (2018). Church Size, Pastoral Humility, and Member Characteristics as Predictors of Church Commitment. *Theology of Leadership*, 1, 125-138. Retrieved 27.02.2021 from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3329738
13. Gulbenes Romas Katoļu draudze (2021). *Draudzes notikumi [KKBK 2179]*. https://gulbenes.rkd.lv/pazinojumi/#draudzes_notikumi, sk. 10.04.2021.
14. Hiršs, I., Hirša, S. (2008). *Reliģisko terminu vārdnīca*. Rīga: Kristīgās vadības koledža.
15. Holm, B. K. (n. d.). *Ten important dogmas*. Retrieved 14.02.2021 from <https://www.lutheranchurch.dk/who-we-are/what-we-believe/ten-important-dogmas>
16. Knox, J. S. (2016). Christianity. *World History Encyclopedia*. Retrieved 27.02.2021 from <https://www.worldhistory.org/christianity/>

17. Latvijas Bībeles biedrība (1997). *1965. gada Bībeles tulkojuma revīzija*. <https://www.bible.com/lv/versions/1669-ltv1965-latvijas-bibeles-biedriba>, sk. 12.04.2021.
18. Latvijas Evanģēliski luteriskā baznīca (2021a). *Iesvētības*. <http://www.lelb.lv/lv/?ct=iesvetibas>, sk. 11.04.2021.
19. Latvijas Evanģēliski luteriskā baznīca (2021b). *Kristības*. <http://www.lelb.lv/lv/?ct=kristibas>, sk. 11.04.2021.
20. Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs (2018). *Reliģiskās organizācijas iestādes reģistrācija*. <https://www.ur.gov.lv/lv/registre/organizaciju/religiskas-organizācijas-iestade/dibinasana/registracija-uznemumu-registra/iesniedz-dokumentus/>, sk. 27.03.2021.
21. Mark, J. J. (2019). The Medieval Church. *World History Encyclopedia*. Retrieved 27.02.2021 from https://www.worldhistory.org/Medieval_Church/
22. Merriam Webster dictionary (2021). *Faith*. Retrieved 02.02.2021 from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/>
23. Pew Research Center (02.04.2015). *The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050*. Retrieved 09.04.2021 from <https://www.pewforum.org/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/>
24. Rīgas Arhidiecēzes portāls (2016). *Grēku nožēlošana. Svētās mises norise*. <https://katolis.lv/svetas-mises-norise/>, sk. 06.04.2021.
25. Rodia, T. (2019). Is it a cult or a New religious movement. *Penn Today*. Retrieved 21.01.2021 from <https://penntoday.upenn.edu/news/it-cult-or-new-religious-movement>
26. Rogers, K. (2007). *Jim Jones*. Retrieved 15.02.2021 from <https://www.britannica.com/biography/Jim-Jones>
27. Rubinstein, M. (25.02.2019). New religious movement. *Encyclopaedia Britannica*. Retrieved 04.02.2021 from <https://www.britannica.com/topic/new-religious-movement>
28. Septītās Dienas Adventistu baznīca (2005). *Draudzes rokasgrāmata*. <https://ted.adventist.org/images/secretariat/Church%20Manual%20-%20Latvian%20translation%202005.pdf>, sk. 27.02.2021.
29. Septītās dienas Adventistu Latvijas draudžu Savienība (2017). *Sabatskolas materiāli 06. – 12. maijs. Vadītājs kā kalps*. <https://adventisti.lv/files/sabatskola/lv/apc2017-2-7.pdf>, sk. 24.03.2021.
30. Shreeves, R. (2020). The rights of LGBTI people in the European Union. *European Parliamentary Research Service*. Retrieved 03.02.2021 from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651911/EPRS_BRI\(2020\)651911_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651911/EPRS_BRI(2020)651911_EN.pdf)
31. The Editors of Encyclopaedia Britannica (2020). Reformation. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved 06.04.2021 from <https://www.britannica.com/event/Reformation>
32. The Editors of Encyclopaedia Britannica (2018). Ecclesia ancient Greek assembly. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved 29.03.2021 from <https://www.britannica.com/topic/Ecclesia-ancient-Greek-assembly>
33. Jēkabpils rajona tiesas 2015. gada 13. maija spriedums lietā Nr.11816007814.

Summary

Creation of the congregation can be dated with the Christian community unification in the 1st century. The development of the congregation is related with the power of history periods. From persecution of Christians in the Roman Empire, the medieval omnipotence over society, the Inquisition, church reforms, to the idea of the Enlightenment period and 21st century understanding of religious freedom.

The congregation is a voluntary union of persons, but for better understanding concepts such as denomination, church, cult, faith, religion, and sect should be considered. Looking at these concepts, it can be concluded that the common feature is the unification of believers for religious purposes. The congregation has its leader and members, their purpose is to preserve and preach the faith, observing the internal rules of the congregation, which must comply with the normative regulation. New religious movements are movements based on pluralistic views of the world, which idealize general views on life and thus attract new members. In Latvia, church, and thus the congregation, is separated from the state, but when registering it, both – the statutes and the normative regulation must be observed. Only a registered congregation can be legal entity, so take responsibility for its activities and protect its rights. Everyone has the right to freedom of religion, which is provided in constitution article 99 of the Republic of Latvia. So it is unconstrained choice to participate or not in the congregation movement. However, the way in which members participate in congregation is determined by its internal statutes, which must comply with the normative regulation.

In conclusions, author offers proposals for concept of the congregation – include its structure, goal and task conformity to its movement. Proposal for unified concept of congregation leader, as well as specify which person can create congregation and who can become its member. Author sees in the congregation historical development broken curve that shows ups and downs of the congregation understanding in different time periods.

COVID-19 TESTĒŠANA UN TĀS TIESISKĀS SEKAS COVID – 19 TESTING AND TESTING LEGAL CONSEQUENCES

Viktors Gžibovskis

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, vg08076@rdu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.iur. **Līga Mazure**

Abstract. *In recent decades, several new diseases have emerged in different geographical areas, with pathogens including Ebola virus, Zika virus, Nipah virus, and last year it was Covid-19. Covid-19 has not only lowered demographic figures but also created economic problems. The rapid spread of infection made it necessary to limit the rights of individuals in order to protect the public from infections with Covid-19. One of the duties imposed on the public is the performance of a Covid-19 test where the person is suspected to be infected by Covid-19.*

Keywords: *Covid-19, diagnosis, disease, illegal, infection, law, legal, person rights, test, testing.*

Ievads

Veselība ir viena no cilvēka pamattiesībām, par kuru pēdējā laikā tiek rakstīts, runāts un dzirdēts salīdzinoši jaunā perspektīvā. Mūsdienās veselība kā visu cilvēku pamattiesības var tikt aplūkota un pētīta gan no medicīnas un veselības zinātnes, gan arī no sociālo zinātņu nozares perspektīvas. Sevišķi pagriezienu radījusi jaunās tiesību zinātnes apakšnozare - veselības tiesības, kas regulē tiesiskās attiecības ne tikai veselības aizsardzības, bet arī veselības aprūpes nozarē gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī (Palkova, 2021).

Latvijā, tāpat kā daudzās citās pasaules valstīs, 2020. gads iezīmējies ar sen nepieredzēta mēroga veselības apdraudējumu – Covid-19. Jaunā vīrusa infekcija radījusi ievērojamu distresu sabiedrībā un jaunus izaicinājumus veselības aprūpes sistēmai un tiesību piemērotājiem. Mainīgie ierobežojumi, kas tiek uzlikti sabiedrībai, liek tiesību zinātņu speciālistiem diskutēt par to, vai daļa no uzliktajiem ierobežojumiem neierobežo cilvēktiesības un Latvijas Republikas Satversmē nostiprinātas cilvēka pamattiesības.

Šīs infekcijas slimības izplatība kļuvusi par pasaules mēroga problēmu, pret kuru iespējams cīnīties tikai apvienojoties visiem kopā un ievērojot valstī noteiktos ierobežojumus.

Pieaugot saslimstības rādītājiem, bija nepieciešams izveidot kārtību kā tiktu apzināts to personu skaits, kuras inficējušās ar Covid-19, vai kuras nokļuvušas kontaktā ar personu, kura inficējusies ar šo vīrusu, kas radīja pamatu straujai Covid-19 testēšanas metožu izveidošanai. Pie šīs straujās infekcijas slimības attīstības, tiek novērots, ka tiek pakāpeniski pielāgoti normatīvie akti, kas autoraprāt, rada tiesību pārkāpumus un ierobežojumus.

Pētījuma **mērķis** ir analizēt Covid-19 testēšanu un tās tiesiskās sekas, konstatēt problēmas un piedāvāt risinājumus.

Pētījuma **objekts** ir infekcijas slimības testēšana un tās ārstniecība.

Pētījuma **priekšmets** ir Covid-19 testēšana un tās tiesiskās sekas.

Lai sasniegtu pētījuma mērķi, darba autors izvirzīja vairākus uzdevumus:

- 1) izpētīt infekcijas slimību rašanās vēsturi;
- 2) noskaidrot Covid-19 testēšanas tiesisko pamatu;
- 3) vērtēt testēšanas kārtību Latvijā;
- 4) analizēt civiltiesiskās sekas, kas rodas no tiesiskas un prettiesiskas testēšanas.

Lai sasniegtu darba izvirzīto mērķi, darba izstrādāšanā izmantotas vairākas pētījuma metodes: vēsturiskā, analītiskā, salīdzinošā, gramatiskā, semantiskā, teleoloģiskā un sistēmiskā pētīšanas metode, kā arī induktīvā un deduktīvā metode.

Darba tapšanas procesā, lai tiktu izpildīti izvirzītie uzdevumi, tika izmantota juridiskā literatūra (zinātniskie raksti, monogrāfijas, normatīvo aktu komentāri), normatīvie akti. Literatūru bija nepieciešams aplūkot latviešu valodā un svešvalodā, lai noskaidrotu infekcijas slimību izpratnes rašanos un konstatācijas vēsturisko attīstību. Ideju nostiprināšanai izmantoti gan nacionālā, gan starptautiskā līmeņa normatīvie akti.

Infekcijas slimības izpratnes rašanās un tās konstatācijas vēsturiskā attīstība

Pasaules ekonomiskā attīstība ir bijis iemesls tam, ka sabiedrība arvien vairāk pārvietojas no vienas pasaules valsts uz citu, tādējādi palielinot dažādu slimību izplatību (gripas, malārija, tuberkuloze u. c.).

Mitoloģijā un dažādos mītos atrodamas idejas par to, ka slimību radītāji bijuši gari un dievi, kas noveduši pie tā, ka netika veikta attiecīga ārstniecība mūsdienu izpratnē, kas kalpoja par pamatu tūkstošiem cilvēku bojāejai. Par slimībām liecināja personas uzvedība un izturēšanās (*LePan, 2020*), kas, autoraprāt, nav objektīvs pamats apgalvot, ka persona ir saslimusi. Tā ka slimību diagnostika noteikta nebalstoties uz medicīniskām pārbaudēm, bet gan uz personas ārējo izskatu un uzvedību, tad ārstniecības metodēm piemēris primitīvs raksturs, proti, vienīgais veids kā izskaidrojama personas stāvokļa uzlabošanās ir garīgais stāvoklis. Ja persona uzskatīja, ka tā izārstēta, tad arī pašsajūta uzlabojās. Taču ņemot vērā to, ka pastāvēja zināšanu trūkums attiecībā uz ārstēšanu, nav šaubu par to, ka tas varēja radīt daudzu cilvēku bojāeju. Pēc seno ļaužu domām, ārsti nevarēja izārstēt pacientus bez “dievišķā Dieva palīdzības,” līdz pateicoties Hipokrātam medicīna kļuva neatkarīgāka no pārdabiskā un idejas pietuvinājās vairāk mūsdienīgajam, ētiskajam un profesionālajam.

Senie romieši, ēģiptieši un grieķi lika pamatus tam, lai zustu ārstniecības metodes, kuras šobrīd sastopamas mitoloģijā, traktātos un tautas stāstos. Senie romieši konstatēja, ka viens no cilvēku slimības avotiem ir higiēnas neievērošana, kā arī novērojama tendence ārstniecībai izmantot personas garīgā stāvokļa, proti, labsajūtas uzbaldošanu (*Truemen, 2015*). Hipokrāts, izvēloties ārstēšanas metodes, izvēlējās terapiju, proti, uzdeva pacientam pastaigāties, veikt masāžu un veidoja termiskās pirtis. Hipokrāts bija pirmais, kas nošķīra akūtās slimības no hroniskajām, un uzskatīja, ka ķermeņa vājums ir atkarīgs no pārmērīgi lielām porām, savukārt to samazināšanās simbolizēja par drudzi (*Santacroce et al., 2017*).

Pietuvojoties viduslaikiem attīstījās idejas par to, kā novērst slimību izplatīšanos, kas radusies neievērojot personīgo higiēnu. Tika izveidotas publiskās pirtis un vannas, kuras varēja izmantot ne tikai turīgi, bet arī nabadzīgie pilsētu iedzīvotāju (*Santacroce et al., 2017*). Sabiedrība jau tad apzinājās, ka, ja netiks kontrolēta slimības izplatība, bojā ies tūkstošiem cilvēku.

Viduslaiki tiek uzskatīti par civilizācijas tumsas periodu, jo šajā laika posmā baznīca un māņticība smagi ietekmēja kultūru, kas savukārt kavēja attīstību citās jomās. Pieaugot reliģijas ietekmei uz sabiedrību, atziņas, ko senajos laikos uzkrājuši senie romieši un grieķi, tika aizmirstas. Lai arī slimību izplatība nebija mazinājusies, ārstus varēja sastapt tikai lielajās pilsētās, līdz ar to, nabadzīgo iedzīvotāju slānim iespēja apmeklēt ārstu slimības gadījumā, bija niecīgas. Šajā laika posmā pastāvēja aptiekas, kurās parasti strādāja ārsts vai ārstniecības augu speciālists, un lielākā daļa no zālēm, kas tika izplatītas šādās aptiekās, tika iegūtas no augiem. Mūsdienās šāds speciālists tiek apzīmēts ar terminu “farmaceits”. Šie aptiekāri izmantoja dažādas sēklas, augu daļas, augļu žāvējumus u. tml., lai izgatavotu novārījumus slimību ārstēšanai. Bieži vien zāles tika izrakstītas, pamatojoties uz izmantojamā auga formu, proti, pēc izskata, piemēram, augu, kura lapas izskatās pēc sirds formas izmantoja gadījumos, kad pacients sūdzas par sirds kaiti (*Bovey, 2015*).

Viduslaiku Eiropā medicīna parasti darbojās kristīgās baznīcas kontekstā - bija izveidojušās slimnīcas, kurās rūpējās par vecāka gadagājuma cilvēkiem un slimajiem. Tur, kur tā laika profesionālā medicīna nevarēja palīdzēt, ticīgie bieži vien vērsās pie svētajiem, cerēdami uz brīnumiem (*Bovey, 2015*). Viduslaiku avotos ne vienmēr ir redzama robeža starp medicīnu un reliģiju, jo daudzi mediķi izmantoja okultas zināšanas, lai dziedinātu pacientus vai nu ar dabiskiem līdzekļiem (piemēram, izmantojot garšaugus), vai izmantojot burvestības, ar kuru palīdzību no cilvēkiem izdzina ļaunos garus. Autors konstatē, lai arī mitoloģija viduslaikos mazinājās, tā joprojām dažos apgabalos bija sastopama.

To varētu pamatot ar atšķirīga izglītības līmeņa attīstību dažādos reģionos.

Kā pirmais efektīvais līdzeklis, lai apkarotu infekcijas izplatību dažādos reģionos, bija idejas par karantīnu izveidošanās, kas radusies jau 14.gadsimtā - cenšoties aizsargāt piekrastes pilsētas no mēra epidēmijas. Kuģiem, kas ieradās Venēcijā no inficētām ostām, bija jāatrodas pie enkura 40 dienas pirms apstāšanās krastā. Praksē šo procesu sauca par karantīnu, kas tika aizgūts no latīņu valodas vārdiem *quaranta giorni*, kas nozīmē 40 dienas. Tā tiek uzskatīta par vienu no vecākajām un izplatītākajām metodēm slimību apkarošanā. Jāatzīst, ka šī metode atzīstama arī par ļoti efektīvu (*Conti, 2008*).

18.gadsimta beigas un 19.gadsimta sākums iezīmējams ar strauju zināšanu pieaugumu, kas ļāva mazināt saslimstību dažādos reģionos. Autoraprāt, iemesls medicīnas uzplaukumam šajā periodā izskaidrojams ar to, ka zinātnieki arvien vairāk veica eksperimentus un izmantoja jau citu zinātnieku atziņas, tādējādi progresējot un iegūstot jaunas zināšanas, kuras pielietoja praksē. Tikai 19.gadsimtā parādījās tāda atsevišķa zinātne kā infektoloģija, kuras laikā tika atklāti antibakteriālie līdzekļi, kas pirmo reizi pasaulē ļāva izārstēt lipīgas infekcijas, kā arī infekcijas, kas attīstījās pēc ķirurģiskām procedūrām un traumām. Vācu zinātnieki Rūdolfš Emerihs un Oskars Lēvs atklāja pirmo efektīvo medikamentu cīņā ar dažādiem mikroorganismiem – piocianāzi. Tas bija pirmais pretmikrobu līdzeklis, ko izmantoja slimnīcas apstākļos. Tas bija efektīvs, piemēram, pret holēras, difterijas un vēdertīfa izraisītājiem (*Andrews, 2011*).

Terminu “epidēmija” pirmo reizi izmantoja Homērs, taču savu medicīnisko nozīmi, tas ieguva, kad Hipokrāts to izmantoja kā vienu no viņa slavenajiem traktātu nosaukumiem. Tajā laikā “epidēmija” bija nosaukums klīnisko sindromu, piemēram, klepus vai caurejas, kopumam, kas rodas un izplatās noteiktā periodā, noteiktā vietā. Gadsimtu gaitā termina forma un nozīme ir mainījusies. Secīgas mēra epidēmijas viduslaikos veicināja epidēmijas definēšanu kā vienas, skaidri definētas slimības izplatīšanos. Termina nozīme turpināja attīstīties 19. gadsimta mikrobioloģijas laikmetā. Tās jaunākā semantiskā attīstība ir datēta ar 20. gadsimta pēdējo ceturksni (*Martin, Martin-Granel, 2006*), un šī attīstība, iespējams, turpināsies arī nākotnē.

Lai arī Eiropas paplašināšanās radīja virkni problēmu, kas noveda pie straujas slimību izplatības visā reģionā, piemēram, plašā mērogā izplatījās mēris, kas palēnināja demogrāfisko izaugsmi Eiropā (*Peset, 2015*), jaunajos laikos arvien vairāk sāka pievērst uzmanību infekcijas slimību apkarošanai, kā arī šo jautājumu normatīvai risināšanai. Piemēram, 1851.gadā aizsākās sanitāro konferenču ēra, kuru mērķis bija noslēgt starptautisku līgumu, ar ko ierobežot infekcijas slimību (sākotnēji holēras, pēc tam mēra un dzeltenā drudža) izplatīšanos Eiropā un Āzijā. Šo sanitāro konferenču rezultātā 1892.gadā tika panākta saistoša vienošanās – Starptautiskā sanitārā konvencija – koncentrēta uz holēras karantīnu - vēlāk šī konvencija tika pārstrādāta un nosaukta par Starptautisko veselības regulu (*Gostin, Katz, 2016*). Kā vēl viens pagrieziena punkts minams Pasaules Veselības organizācijas izveide 1948. gadā, lai koordinētu ar veselību saistītos jautājumus Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) sistēmā. Jau no sākta gala šī organizācija sadarbojās ar dalībvalstīm, lai apzinātu un risinātu sabiedrības veselības jautājumus, atbalstītu pētījumus veselības jomā un izdotu pamatnostādnes (*Brown et al., 2006*).

Mūsdienās ar epidēmiju saprot infekcijas slimību izplatīšanos noteiktā apvidū, kura stipri pārsniedz parasto saslimstības līmeni. Epidēmija var būt īslaicīga – uzliesmojuma veidā – vai arī attīstīties lēnām – tad tā turpinās ilgāku laiku un saslimstība ir liela. Šādiem uzliesmojumiem atkārtojoties aptverot vairākas valstis, veidojas pandēmija (*Medicine.lv, 2012*). 2020.gads pasaulē iezīmējies ar globālu problēmu, proti Covid-19 izplatību visā pasaulē, kas ietekmējusi ne tikai demogrāfisko līmeni, bet arī grauj ekonomisko sistēmu.

Šobrīd viens no efektīvākajiem veidiem kā konstatēt saslimstības apmērus ir medicīnisko testu veikšana jeb testēšana. Šādu testu rezultāti palīdz diagnosticēt pacientus un noteikt slimību klātbūtni organismā, attiecīgi radot divas sekas: pozitīvus rezultātus vai negatīvus rezultātus.

Infekcijas slimību diagnosticēšana, to apkarošana un ārstēšana ir attīstījusies pakāpeniski. No primitīvām un nepārbaudītām ārstēšanas metodēm līdz dažādu testu izgudrošanai, kas paātrina rezultātu noskaidrošanu un ļauj lemt par turpmāko rīcību gan attiecībā uz pacienta ārstniecību, gan arī ļauj valstij reaģēt un saslimstības rādītājiem un pieņemt lēmumus par to, kādus ierobežojumus nepieciešams ieviest valstī. Nākotnē autoraprāt, būs izstrādāti ātrāki un precīzāki testi, tādējādi radot iespēju pēc iespējas savlaicīgāk izolēt saslimušo personu. Kā vēl vienu iespēju varētu minēt universālu vakcīnu izstrādi, kas ļautu novērst infekcijas izplatību lielos apmēros.

Tiesiskais pamats testēšanai

Ar Ministru kabineta 2020. gada 12. marta rīkojumu Nr. 103 "Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu" un no lēmuma pieņemšanas brīža līdz 2020. gada 14. aprīlim visā valsts teritorijā bija izsludināta ārkārtējā situācija, ar mērķi ierobežot Covid-19 izplatību ārkārtējās situācijas spēkā esamības laikā (*Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu, 2020*). Viens no viediem, kā valdība ierobežoja un turpina ierobežot Covid-19 izplatību, ir cilvēku testēšana, proti, testu veikšana, lai konstatētu, vai persona ir inficējusies ar Covid-19.

Šobrīd valstī pastāv gan vairāki Covid-19 testu veidi, gan arī divas iespējas - valsts apmaksāts tests vai arī privātpersonai ir pienākums pašai segt šā testa veikšanas izmaksas. Šobrīd ir paplašinātas iespējas veikt valsts apmaksātu testu uz Covid-19. Ja parādījušies slimības simptomi (akūtas elpceļu infekcijas pazīmes, paaugstināta temperatūra, ožas traucējumi, garšas izjūtas zudums u. c.), Covid-19 testu var veikt bez maksas; ja persona atgriezies no valsts attiecībā uz kuru ir noteikts, ka personai atgriežoties jāveic tests, tad tas arī būs bezmaksas, arī gadījumos, ja netiek konstatēti slimības simptomi (*Slimību profilakses un kontroles centrs, 2021*). Autoraprāt, testēšanu varētu iedalīt atkarībā no tā, vai personai ar tiesību normu uzlikts pienākums veikt testu, vai arī tā pati, pēc savas iniciatīvas, dodas veikt testu. Normatīvajā regulējumā strikti tiek noteikti gadījumi, kad Covid-19 testa veikšana tiesību subjektam ir obligāta, piemēram, pirmsskolas izglītības iestādēs īstenojot mācību procesu; klātienē nodarbinātās personas veic iknedēļas testēšanu; sociālās aprūpes darbiniekiem nepārtraukti jāveic Covid-19 testi. Covid-19 diagnostika nav jāveic darbiniekiem, kas infekciju izslimojusi pēdējo trīs mēnešu periodā, ir atveseļojušies un var to apliecināt (*Epidemioloģiskās drošības pasākumi Covid-19 infekcijas izplatības ierobežošanai, 2020*). Autors uzskata, ka pienākuma uzlikšana personai veikt Covid-19 testu ir tiesiska, jo esošā situācija valstī nopietni apdraud veselības sistēmu kopumā, proti, apdraud jebkura sabiedrības locekļa inficēšanos ar Covid-19. Šādiem uzliktiem ierobežojumiem ir leģitīms mērķis.

Lai tests tiktu atzīts par tiesiski veiktu, ir nepieciešams konstatēt tiesību normā uzlikto pienākumu veikt testu, vai arī personai jārodas aizdomām par inficēšanos ar Covid-19 (šādā gadījumā ģimenes ārsts izsniedz elektronisku nosūtījumu). Par vēl vienu nepieciešamu elementu testēšanas procesā, autors uzskata pacienta piekrišanas izteikšanu. Piekrišanu tiesību subjekts var dot mutvārdos, rakstveidā vai arī ar konkludentajām darbībām (personas uzvedība nepārprotami liecina par piekrišanu). Piekrišanas došana ir obligāts priekšnoteikums ārstniecības uzsākšanai, izņemot gadījumus, ja normatīvajos aktos ir īpaši paredzēts izņēmums (*Gusarova u.c., 2019*), piemēram, ja persona pati nav spējīga dot piekrišanu (garā slimā vai cita slimība, kas ierobežo lemtspēju; persona nonāk ārstniecības iestādē bezsamaņas stāvoklī u. tml.). Autoraprāt, Covid-19 testēšanas gadījumā, piekrišanu tiesību subjekti visbiežāk izsaka mutvārdos vai ar konkludentajām darbībām. Ierodoties Covid-19 testa nodošanas punktā un izsakot vēlmi nodot testu, persona izsaka savu piekrišanu. Savukārt, piemēram, siekalu testus persona var nodot pati, ievietojot to iekārtā, šādā gadījumā tiesību subjekts piekrišanu izsaka ar konkludentajām darbībām.

Autors konstatē, ka vēl viens veids kā tiek pārbaudīts vai nepastāv iespēja, ka persona ir inficējusies ar Covid-19, ir temperatūras mērīšana. Visbiežāk šāda procedūra novērojama lidostās, kā arī šī metode var tikt pielietota dažādās izglītības iestādēs, lai pārbaudītu vai iestādei pakļautās personas, proti, skolēni, neierodas iestādē ar paaugstinātu temperatūru, kas varētu liecināt par Covid-19 infekciju.

Personai ir ne tikai tiesības uz ārstniecību, bet arī pienākums pret citām personām, proti, savu iespēju un zināšanu robežās sniegt ārstam informāciju par savām slimībām, kas var apdraudēt citu cilvēku dzīvību vai veselību (*E. Gulbja laboratorija, 2021*). Pacientu tiesību likums nedefinē, kas ir tās slimības, kas varētu nopietni apdraudēt citu personu veselību vai dzīvību. Pie šādām slimībām noteikti ir pieskaitāmas vīrusu un infekcijas slimības (*Gusarova u. c., 2019*). Autoraprāt šis pienākums attiecas arī uz sava ārsta informēšanu par slimības simptomiem, kas var liecināt par saslimšanu ar Covid-19, tādējādi mazinot slimības izplatības risku.

Testēšanas kārtība

Katrā valstī ir izstrādāti noteikumi, kuri nosaka kārtību, kādā personas vai atsevišķas iedzīvotāju grupas, kuras inficējušās vai par kuru inficēšanos ar šajos noteikumos minētajām infekcijas slimībām ir radušās pamatotas aizdomas, tiek pakļautas obligātajai medicīniskajai un laboratoriskajai pārbaudei, izolēšanai vai ārstēšanai, kā arī kārtību, kādā Veselības inspekcijas vadītājs vai viņa vietnieki pēc ārstniecības personas pieprasījuma pieņem lēmumu par personas piespiedu izolēšanu (*Kārtība, kādā veicama personas obligātā medicīniskā un laboratoriskā pārbaude, obligātā un piespiedu izolēšana un ārstēšana infekcijas slimību gadījumos, 2005*).

Personai, kurai rodas aizdomas par inficēšanos ar Covid-19, nepieciešams izpildīt virkni darbību, lai noskaidrotu vai tā ir inficējusies ar vīrusu. Katrs no šiem posmiem personai piešķir gan tiesības, gan pienākumus. Autors uzskata, ka testēšanai var izdalīt četrus secīgus posmus:

- 1) pieteikšanās Covid-19 testam;
- 2) periods līdz testa veikšanai;
- 3) testa veikšana pacientam;
- 4) rezultātu saņemšana.

Posms, kurā tiek noteikta rīcība saslimstības gadījumā, autoraprāt, jau ir ārpus testēšanas kārtības, tāpēc to sīkāk autors neaplūkos, veltot uzmanību tikai augstāk minētajiem četriem posmiem.

Tiklīdz personai rodas aizdomas par inficēšanos, tai jāvērsas pie sava ģimenes ārsta, lai precizētu turpmāko rīcību. Saskaņā ar normatīvajiem aktiem, ja personai radušies simptomi, ģimenes ārsts attālināti nosūta pacientu izmeklējumam, proti, Covid-19 testa veikšanai (šādā gadījumā pacients atbrīvots no maksas par testa veikšanu). Valstī ir izveidots vienotais tālruņa numurs, uz kuru zvanot iespējams sazināties ar centrālo iestādi, kura noteiks, kuros datumos iespējams tikt uz testa veikšanu, un ar personu vienojoties izvēlēties tai piemērotāko vietu un laiku (*Slimību profilakses un kontroles cests, 2021*). Autoraprāt, viena no šā posma problēmām ir tā, ka testu nodošanas vietas nav izvietotas mazās pilsētās, līdz ar to personai, kurai nozīmēts veikt testu, nepieciešams risināt jautājumu par to, kā tai nokļūt līdz vietai, kur nododams tests. Likumdevējs nav arī paredzējis palīdzību personām, ja tām, piemēram, nav sava transportlīdzekļa, lai nonāktu līdz analīžu nodošanas punktam.

Līdz brīdim, kad persona sagaidīs savu kārtu parauga nodošanas punktā, kurā veiks testu, tai nepieciešams ievērot vairākus nosacījumus - jāpaliek mājās un jāierobežo kontakts ar citām personām, sabiedrisku vietu neapmeklēšana, sejas maskas lietošana u. tml. Personai, kurai ir aizdomas par inficēšanos ar Covid-19, ir tiesības uz dažādām procedūrām, kas saistītas ar infekcijas diagnostiku un ārstēšanu, bet arī pienākums pret pārējo sabiedrību - lai tos neinficētu, tādējādi pasargājot viņu dzīvību un veselību. Epidemioloģiskās drošības likums nosaka, ka personai, kurai ir pamatotas aizdomas par inficēšanos ar Covid-19, atbilstoši Slimību profilakses un kontroles centra epidemiologa rekomendācijām tiek piedāvāta brīvprātīga pašizolācija dzīvesvietā vai uzturēšanās vietā, infekcijas slimības inkubācijas laikā; ja tiek apdraudēta sabiedrības drošība, tad Ministru kabinets ir tiesīgs noteikt šīm personām obligātu pašizolāciju. Ja persona brīvprātīgi iepriekš minēto nepilda, tad Veselības inspekcijas inspektori ir tiesīgi izdot rīkojumu par personas obligāto medicīnisko un laboratorisko pārbaudi (*Epidemioloģiskās drošības likums, 1997*). Autoraprāt, būtiska problēma ir tajā, ka personas, kuras pieteikušās testa veikšanai netiek kontrolētas, proti, netiek pārbaudīts, vai tās atrodas savā dzīvesvietā, kas no vienas puses atzīstams par saprotamu, jo tam papildus būtu nepieciešams piešķirt finansējumu no valsts budžeta līdzekļiem.

Testa veikšana notiek parauga nodošanas punktā noteiktā laikā, uz kuru pieteicies pats pacients, tādējādi nodrošinot pacientu plūsmu. Persona, kas veic testu parauga nodošanas punktā ir speciāli apmācīta un tai ir pienākums nodrošināt telpu dezinfekciju, proti, pārējo pacientu tiesības uz veselību. Šāda speciāli apmācīta persona nedrīkst apdraudēt citu sabiedrības locekļu, kuri ierodas uz pārbaudi, drošību un veselību.

Rezultāti par infekcijas esamību vai neesamību, ir zināmi 48 stundu laikā no parauga noņemšanas brīža. Par pozitīviem izmeklējuma rezultātiem Slimību profilakses un kontroles centrs informē gan pacientu, gan ģimenes ārstu. Savukārt par negatīviem izmeklējuma rezultātiem informācija ir pieejama pacientam e-veselības portālā (*E. Gulbja laboratorija, 2021*). Atkarībā no tā, kāds ir testa rezultāts, ar personu sazinās Profilakses un kontroles centrs, nosakot turpmāko rīcību - inficēšanās gadījumā personai tiek noteikta obligāta izolācija un tiek noskaidrots kontaktpersonu loks (*Epidemioloģiskās drošības likums, 1997*).

Testēšanas tiesiskās sekas

Atkarībā no tā, vai testēšanas procesā tiek ievērotas pacienta tiesības, var izdalīt divu veidu sekas, proti, tiesiskas testēšanas sekas un prettiesiskas testēšanas sekas. Ar tiesisku testēšanu autors apzīmē testēšanu, kuras laikā ievērotas visas pacienta, proti, subjekta tiesības, savukārt ar prettiesisku testēšanu jāsaprot tāda testēšana, kuras veikšanas kārtībā nav ievērots kāds no noteikumiem, kas ietverts normatīvajā regulējumā, ir pretējs pacienta tiesībām un aizkar tā autonomiju.

Tiesiskas testēšanas gadījumā pacientam, kas veicis Covid-19 testu un testēšanas rezultāts ir negatīvs, informācija par izmeklējumu ir pieejama e-veselības portālā (*E. Gulbja laboratorija, 2021*).

Savukārt, tiesiskas testēšanas gadījumā ar pacientu, kas ir veicis Covid-19 testu un testēšanas rezultāts ir pozitīvs, sazinās Slimību profilakses un kontroles centrs, informējot gan par rezultātiem arī ģimenes ārstu, un tiek apzināts kontaktpersonu loku (*E. Gulbja laboratorija, 2021*).

Inficētam pacientam ir jāievēro izolācija – obligāta inficētas personas nošķiršana no veselām personām dzīvesvietā, uzturēšanās vietā vai ārstniecības iestādē ārstniecības personas uzraudzībā ārstēšanai, nodrošinot atbilstošus apstākļus, lai nepieļautu veselu personu inficēšanos. Par izolācijas laiku personai var tikt izsniegta darbnespējas lapa. Pēc izolācijas termiņa beigām personai ir jāveic atkārtotā testēšanā, ko veic ne ātrāk kā 21 dienu pēc diagnozi apstiprinošā testa (*Epidemioloģiskās drošības pasākumi Covid-19 infekcijas izplatības ierobežošanai, 2020*).

Ar Covid-19 inficētās personas kontaktpersonu loks tiek noteikts veicot epidemioloģisko izmeklēšanu. Ja ģimenes ārsts konstatē, ka kontaktpersonai ir akūtas elpceļu infekcijas slimības pazīmes, viņš izvērtē slimības smagumu un hospitalizācijas nepieciešamību (*Epidemioloģiskās drošības pasākumi Covid-19 infekcijas izplatības ierobežošanai, 2020*).

Testēšana veikta prettiesiski, ja persona atsakās no obligātās medicīniskās un laboratoriskās pārbaudes vai izolēšanas un ārstēšanas. Šādā situācijai ārstniecības personai ir pienākums:

- 1) izdarīt medicīniskajā dokumentācijā (ambulatorajā kartē) ierakstu par personas atteikšanos (un persona attiecīgo ierakstu apliecina ar parakstu) vai sastāda aktu;
- 2) nekavējoties telefoniski informē attiecīgo institūciju atbilstoši tiesību aktiem par infekcijas slimību reģistrāciju;
- 3) izvērtē epidemioloģisko situāciju;
- 4) nekavējoties nosūta pieprasījumu par personas obligāto medicīnisko un laboratorisko pārbaudi, izolēšanu un ārstēšanu (*Kārtība, kādā veicama personas obligātā medicīniskā un laboratoriskā pārbaude, obligātā un piespiedu izolēšana un ārstēšana infekcijas slimību gadījumos, 2005*).

Pēc autora domām, prettiesiskas sekas epidemioloģiskas slimības izplatības laikā, saskatāmas ļoti minimāli. Viens no variantiem, kad varētu notikt prettiesiska testēšana ir tad, kad testēšanas paraugu no pacienta paņem persona, kurai nav tiesību to darīt, piemēram, feldšeris nevis ārsts.

Otrs gadījums, kurā varētu saskatīt prettiesiskas darbības, ir kad testēšanas laikā tiek izmantoti nepiemēroti testēšanas rīki ar kuriem tiek inficēts patients. Šajā gadījumā tiek pārkāpti Ministru kabineta 2005. gada 27.decembra noteikumi Nr. 1037 “Noteikumi par cilvēka asiņu un asins komponentu savākšanas, testēšanas, apstrādes, uzglabāšanas un izplatīšanas kvalitātes un drošības standartiem un kompensāciju par izdevumiem zaudētā asins apjoma atjaunošanai” (*Noteikumi par cilvēka asiņu un asins komponentu savākšanas, testēšanas, apstrādes, uzglabāšanas un izplatīšanas kvalitātes un drošības standartiem un kompensāciju par izdevumiem zaudētā asins apjoma atjaunošanai, 2005*). Neievērojot šo noteikumu normas, tiek pārkāptas cilvēka pamattiesības.

Pēc autora pieredzes darba tiesiskajās attiecībās novērojama spiediena izdarīšana uz darbiniekiem, piemēram, spiediens neieverot valstī noteiktos Covid-19 ierobežojumus, kā arī tiek uzspiests apmeklēt tās iestādes, kurās noteikts karantīnas periods. Par šo pienākumu nepildīšanu ir izteikti draudi par darba tiesisko attiecību izbeigšanu. Konsultējoties ar Veselības inspekciju, tiek secināts, ka katrs otrs darba devējs pārkāpj valstī noteiktos epidemioloģiskos noteikumus.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Ideja par infekcijas slimību cēloņiem un apkarošanu attīstījās pakāpeniski, pa augšupejošu līkni. Senajos laikos pastāvēja mitoloģiskie stāsti par to, ka slimību izraisītāji ir dažādi ļaunie gari un šādu personu izārstēšanai tika pielietoti rituāli. Laikam ejot un attīstoties medicīnai kā zinātnes nozarei, sabiedrība nonāca pie secinājuma, ka viens no slimību izplatību cēloņiem ir higiēnas neievērošana, kas noved pie tūkstošiem cilvēku bojāejas. Meklējot risinājumus slimību izplatībai, viduslaiku zinātnieki nonāca līdz idejai par karantīnas ieviešanu, proti, slima pacienta izolēšanu, kas ir saglabājusies līdz pat mūsdienām. Neatsveramu devumu medicīnā devis Hipokrāts, kurš izzināja to, kā darbojas cilvēka ķermenis. Jaunie laiki un jaunākie laiki ir bijuši atspēriena punkts tam, lai infekcijas slimību diagnosticēšana notiktu pēc iespējas ātrāk, līdz ar to, radot iespēju izstrādāt rīcības plānu, lai mazinātu šīs infekcijas slimības radīto kaitējumu. Ņemot vērā to, ka nepārtraukti attīstās jauni patogēni, bet esošās infekciju slimības palielina savu rezistenci pret ierastajām ārstēšanas metodēm, arī nākotnē infekcijas slimību diagnosticēšana nestāvēs uz vietas un ieviesīs arvien jauninājumus. Nākotnē testēšana noritēs pēc iespējas mazāk iejaucoties cilvēka dabiskajā stāvoklī, proti, ķermenī, kā arī testēšanas rezultātu saņemšana kļūs arvien ātrāka.
2. Lai testēšana notiktu tiesiski, ir nepieciešams tiesiskais pamats tās veikšanai, un par pamatu testēšanai var kalpot: no normatīvā akta izrietošs pienākums veikt testu (visbiežāk tās izriet no darba tiesiskajām attiecībām, bet tiek noteikts arī pienākums veikt testu personām, kas valstī ieradušās no trešās valsts); aizdomu gadījumā par inficēšanos ar Covid-19 tiek saņemts ģimenes ārsta nosūtījums; persona pēc savas iniciatīvas vēlas veikt testu (personai pastāv objektīva nepieciešamība to darīt). Tā kā infekcijas slimības diagnosticēšana uzskatāma par ārstniecību, tad visos gadījumos, kad tiek veikts tests, ir nepieciešams saņemt pacienta piekrišanu. Visbiežāk pienākums veikt Covid-19 testu izriet no darba tiesiskajām attiecībām, kas noved pie tā, ka darbiniekam atsakoties to darīt, darba devējs draud ar atbrīvošanu no darba attiecībām. Atbrīvošana no amata, pamatojoties uz šādu iemeslu, autoraprāt, ir prettiesiska. Tā kā testēšanas veikšanai ir nepieciešama pacienta piekrišana, tās nesaņemšanas gadījumā, to darīt nedrīkstētu. Autors piedāvā, ka gadījumos, ja darbinieks atsakās veikt Covid-19 testu, darba devējs var prasīt, lai darbinieks dodas pie sava ģimenes ārsta uz veselības pārbaudi, un saņem atzinumu par to, ka persona ir vesela. Pamatojoties uz iepriekš minēto, autors piedāvā papildināt Darba drošības likuma 8.panta pirmo daļu ar ceturto punktu, un izteikt šādā redakcijā: *“Ja darbinieks atsakās veikt darba devēja noteikto Covid-19 testu, darba devējam ir tiesības darbinieku nosūtīt pie ģimenes ārsta, lai saņemtu apstiprinājumu par veselības stāvokli”*.
3. Persona, kurai radušās aizdomas par inficēšanos ar Covid-19, ir jānošķir ne tikai no citām personām dzīvesvietā vai uzturēšanās vietā, bet arī darba vietās u. c. vietās, kur pacientam rodas kontakts ar citām personām. Autors piedāvā grozīt pašizolācijas skaidrojumu un izteikt Ministru kabineta noteikumu Nr.360 “Epidemioloģiskās drošības pasākumi Covid-19 infekcijas slimības izplatības ierobežošanai” otrā punkta 2.7. apakšpunktu sekojošā redakcijā: *“Pašizolācija ir personas nošķiršana no citām personām dzīvesvietā, uzturēšanās vietā vai citā publiskā vietā, lai novērstu inficēšanās riskus citām personām, ja ir epidemioloģiski pamatotas aizdomas, ka šī persona ir atradusies paaugstināta inficēšanās riska apstākļos”*.
4. Covid-19 testēšanas kārtība nav vienkopus ietverta vienā normatīvajā aktā, kas apgrūtina iepazīšanos ar testēšanas kārtību, kā arī izrietošās tiesības un pienākumus gan pacientam, gan personai, kura no pacienta iegūst testam nepieciešamo rīkles vai deguna iztriepes paraugu. Autoraprāt, kārtību kādā notiek Covid-19 testa veikšana, būtu nepieciešams iekļaut vienotos Ministru kabineta noteikumos, jo šobrīd ar to iepazīties lielākoties var no Slimību profilakses un kontroles centra piedāvātajiem Covid-19 bukletiem. Autors piedāvā papildināt “Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likuma” 3.pantu ar otro daļu, izsakot to šādā redakcijā: *“Ministru kabinetam ir pienākums izstrādāt noteikumus, kas nosaka Covid-19 testēšanas kārtību”*.
5. Atkarībā no tā, vai testēšana tiek veikta ievērojot visas normatīvo aktu prasības, testēšanu var iedalīt, pirmkārt, tiesiski veiktā testēšanā, otrkārt, prettiesiskā testēšanā. Atkarībā no tā, kā testēšana tiek veikta, iestājas attiecīgās sekas. Prettiesiska Covid-19 testēšana varētu būt gadījumos, kad, pirmkārt, testa paraugu no pacienta iegūst persona, kura nav speciāli apmācīta parauga iegūšanai, otrkārt,

netiek ievērotas epidemioloģiskās prasības testa veikšanas brīdī un tā turpmākā apstrādē, treškārt, tā kā testa iegūšanai nepieciešama pacienta piekrišana, tad tā iegūta spaidu vai viltu ietekmē, piemēram, darba devējs uzstāda prettiesisku ultimātu, ka persona tiks atlaista vai pazemināta amatā, ja neveiks testu. Savukārt tiesiskas sekas iestāsies tādas testēšanas gadījumā, kuras laikā tiek ievērotas visas normatīvajos aktos noteiktās vadlīnijas. Tiesiskai testēšanai var izdalīt četrus secīgus posmus, pirmkārt, pieteikšanās Covid-19 testam, otrkārt, periods līdz testa veikšanai, treškārt, testa veikšana pacientam, ceturtkārt, rezultātu saņemšana. Prettiesiskas testēšanas gadījumā tiek pārkāptas pacienta tiesības, kā arī netiek iegūti patiesi kumulatīvie rādītāji par infekcijas slimības izplatību.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Epidemioloģiskās drošības likums* (11.12.1997). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/52951-epidemioloģiskas-drosibas-likums>, sk. 05.04.2021.
2. *Epidemioloģiskās drošības pasākumi Covid-19 infekcijas izplatības ierobežošanai* (09.06.2020). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 360. <https://likumi.lv/ta/id/315304-epidemioloģiskas-drosibas-pasakumi-covid-19-infekcijas-izplatibas-ierobezosana>, sk. 04.04.2021.
3. *Kārtība, kādā veicama personas obligātā medicīniskā un laboratoriskā pārbaude, obligātā un piespiedu izolēšana un ārstēšana infekcijas slimību gadījumos* (14.06.2005). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 413. <https://likumi.lv/ta/id/110743-kartiba-kada-veicama-personu-obligata-mediciniska-un-laboratoriska-parbaude-obligata-un-piespiedu-izolesana-un-arstesana-infekc>, sk. 14.04.2021.
4. *Noteikumi par cilvēka asiņu un asins komponentu savākšanas, testēšanas, apstrādes, uzglabāšanas un izplatīšanas kvalitātes un drošības standartiem un kompensāciju par izdevumiem zaudētā asins apjoma atjaunošanai* (27.12.2005). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 1037. <https://likumi.lv/ta/id/125683-noteikumi-par-cilveka-asinu-un-asins-komponentu-savaksanas-testesanas-apstrades-uzglabšanas-un-izplatisanas-kvalitates>, sk. 05.04.2021.
5. *Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu* (12.03.2020). Latvijas Republikas Ministru kabineta rīkojums Nr. 103 (zaudējis spēku). <https://likumi.lv/ta/id/313191-par-arkartejas-situācijas-izsludinasanu>, sk. 04.05.2021.
6. Andrews, J. (2011). History of Medicine: Health, Medicine and Disease in the Eighteenth Century. *The British Journal for Eighteenth-Century Studies*, 34 (4), 503–515. <https://doi.org/10.1111/j.1754-0208.2011.00448.x>
7. Bovey, A. (2015). *Medicine in the Middle Ages*. Retrieved 04.05.2021 from <https://www.bl.uk/the-middle-ages/articles/medicine-diagnosis-and-treatment-in-the-middle-ages#>
8. Brown, T. M., Cueto, M., Fee, E. (2006). The World Health Organization and the Transition from “International” to “Global” Public Health. *American Journal of Public Health*, 96 (1), 62–72. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2004.050831>
9. Conti, A. A. (2008). Quarantine Through History. *International Encyclopedia of Public Health*, 454–462. <https://doi.org/10.1016/B978-012373960-5.00380-4>
10. E. Gulbja laboratorija (2021). *Valstī noteiktā Covid-19 testēšanas kārtība*. <https://www.egl.lv/valsti-noteikta-covid-19-testesanas-kartiba/>, sk. 04.05.2021.
11. Gostin, L. O., Katz, R. (2016). The International Health Regulations: The Governing Framework for Global Health Security. *The Milbank Quarterly*, 94 (2), 264–313. <https://doi.org/10.1111/1468-0009.12186>
12. Gusarova, A., Rožkalns, R., Slokenberga, S., Staņislavska, O., Strazdiņa, L., Šāberte, L., Tauriņa, L. E., Vilka, I., Zālīte, N. (2019). *Pacientu tiesību likuma komentāri*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
13. LePan, N. (2020). *Visualizing the History of Pandemic*. Retrieved 24.04.2021 from <https://www.visualcapitalist.com/history-of-pandemics-deadliest/>
14. Martin, P. M. V., Martin-Granel, E. (2006). 2,500-year Evolution of the Term *Epidemic*. *Emerging Infectious Diseases*, 12 (6). <http://dx.doi.org/10.3201/eid1206.051263>
15. *Medicine.lv* (02.04.2012). *Epidēmija*. https://medicine.lv/raksti/epidemija_pme, sk. 26.04.2021.
16. Palkova, K. (27.04.2021). Veselības tiesību daudzpusība un aktualitāte. *Jurista Vārds*, 17/18 (1179/1180). <https://m.juristavards.lv/doc/278728-veselibas-tiesibu-daudzpusiba-un-aktualitate/>, sk. 26.04.2021.
17. Peset, J. L. (2015). Plagues and Diseases in History. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 174–179. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.62050-0>
18. Santacroce, L., Bottalico, L., Charitos, I. A. (2017). Greek Medicine Practice at Ancient Rome: The Physician Molecularist Asclepiades. *Medicines*, 4 (4), 1-7. <https://doi.org/10.3390/medicines4040092>
19. Slimību profilakses un kontroles centrs (2021). *Valsts apmaksātas Covid-19 analīzes*. <https://www.spkc.gov.lv/lv/valsts-apmaksatas-covid-19-analizes>, sk. 14.04.2021.
20. Truemen, C. N. (2015). *Medicine in Ancient Rome*. Retrieved 14.04.2021 from <https://www.historylearningsite.co.uk/a-history-of-medicine/medicine-in-ancient-rome/>

Summary

The history of infectious diseases is ancient, the first dated news found in the mythological stories of the Ancient Times. As science developed, society came to the knowledge that the spread of diseases was one of the causes of death that needs to be prevented. One of the progresses was the development of a quarantine idea that has remained up to now, thus effectively isolating a person affected by an infectious disease. But an important aspect in the diagnosis of infection, which is resolved today by various medical tests. As methods of combating infectious diseases develop, the public has come to testing patients and then isolating them. 2021 marks a challenge for the whole world - Covid-19. Methods which, on the one hand, restrict the rights of a person but on the other, protect the public's right to health are used to mitigate the consequences. Human rights end where another person's rights begin.

NATURALIZĀCIJAS JĒDZIENA IZPRATNE UN VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA

HISTORICAL DEVELOPMENT AND THE CONCEPT OF THE NATURALIZATION TERM

Natalja Kapitonova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Mg.hist., natalia.kapitonova@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Mg.iur., Mg.soc.sc. **Ilga Krampuža**

Abstract. *The situation of non-citizens is a unique phenomenon in European countries. Non-citizen status is the temporary status of former USSR citizens that arose under certain historical and political circumstances. The issue of integration of non-citizens is focused on the unification of the society. Consequently, it became topical for the Latvian government and society as a whole, starting with the restoration of Latvia's independence, and remains relevant today. This scientific study deals with the topical issue of the historical development of the naturalization process in Latvia from 1991 to 2000. And changes in naturalization policy from 2000 to 2021.*

Keywords: *citizenship, Citizenship Law, naturalization, non-citizens, passport.*

Ievads

No Eiropas likumdošanas viedokļa nepilsoņu situācija ir unikāla parādība Baltijas valstīs. Nepilsoņu statuss ir bijušo Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (turpmāk - PSRS) pilsoņu pagaidu statuss, kas radies īpašos vēsturiskos un politiskos apstākļos. Nepilsoņu integrācijas jautājums vērsts uz sabiedrības apvienošanu. Līdz ar to Latvijas valdībai un sabiedrībai kopumā tas kļuva aktuāls sākot ar Latvijas neatkarības atjaunošanu, paliek aktuāls arī pašlaik.

Pētījuma mērķis – izskatīt naturalizācijas procesa Latvijā vēsturisko attīstību no 1991. gada līdz 2000. gadam un izvērtēt naturalizācijas politikas izmaiņas no 2000. gada līdz 2021. gadam.

Pētījuma objekts – Latvijas iedzīvotāju valstiskās piederības loma pilsonības kontekstā.

Pētījuma priekšmets - naturalizācijas jēdziena izpratne un vēsturiskā attīstība.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) sniegt naturalizācijas jēdziena skaidrojumu;
- 2) aplūkot valdības (nepilsoņu integrācijas politikas ietvaros) veiktos grozījumus tiesību aktos un Ministru kabineta noteikumus;
- 3) izvērtēt naturalizācijas politikas ietekmi uz Latvijas iedzīvotāju tiesisko stāvokli;
- 4) prognozēt naturalizācijas institūta attīstības dinamiku tuvākajos gados.

Pētījumā pielietotas sekojošas zinātniski pētnieciskās **metodes**: vēsturiskā, teorētiskā, empīriski - teorētiskā, semantiskā, analītiskā, salīdzinošā, statistiskā, kā arī tiesību normu interpretācijas metodes: sistēmiskā, gramatiskā un teleoloģiskā.

Pētījumā izmantoti galvenokārt Latvijas Republikas (turpmāk - LR) normatīvie akti, Latvijas Republikas oficiālā izdevumā "Latvijas Vēstnesis" publicētā oficiālā informācija, tiesu prakses materiāli, statistikas dati utt.

Naturalizācijas jēdziena izpratne un vēsturiskā attīstība

Ir zināms, ka atjaunojot neatkarību 20. gadsimta 90. gados, Latvijā aizsākās jauns iekšējās politikas tapšanas periods, kas skāra visus Latvijas iedzīvotājus. Padomju mantojums – daudzi cilvēki, kuri iebrauca Latvijā no PSRS valstīm, lai strādātu, palika šeit uz dzīvi, jo izveidoja ģimenes. Pēc PSRS

sabrukuma, iebraucēju PSRS pases vairs nebija aktuālas. Līdz ar to atjaunotās Latvijas valsts jaunajai valdībai vajadzēja atrisināt jautājumu par Latvijas iedzīvotāju daļas – iebraucēju, uzturēšanās statusu.

Latvijas Pilsonības likums nosaka, ka naturalizācija ir uzņemšana pilsonībā (*Pilsonības likums, 1994*). Vēstures terminu skaidrojošā vārdnīcā tiek definēts, ka, *naturalis* – no latīņu valodas, nozīmē “dabisks”. Naturalizācija ir pilsoņa tiesību piešķiršana ārvalstniekiem, personas uzņemšana pilsonībā vai pavalstniecībā. Naturalizācija ir process, kura rezultātā personu uzņem Latvijas Republikas pilsonībā (*Bartele, 2008*).

Naturalizācija ir personas piederība pie kādas noteiktas valsts. Latvijā piederību pilsoņu kopumam nosaka Pilsonības likums. Latvijas pilsonība veido personas noturīgu tiesisku saikni ar Latvijas valsti, un to veido pilsoņa un valsts savstarpējas tiesības un pienākumi. Tas ir svarīgs integrācijas instruments, kas sekmē Latvijas sabiedrības saliedētību (*Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde, 2021*).

1995.gada 1.februārī tika uzsākta iesniegumu pieņemšana uzņemšanai Latvijas pilsonībā naturalizācijas kārtībā, un jau 1995.gada jūlijā svinīgi notika pirmā solījuma par uzticību Latvijas Republikai parakstīšana (*Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde, 2021*).

Latvijas Republikas Ārlietu ministrija norādīja, ka naturalizācijas procesam vienmēr ir bijusi svarīga loma sabiedrības integrācijā Latvijā (*Ministry of foreign affairs of the Republic of Latvia, 2018*). Ir pamats uzskatīt, ka naturalizācijas jautājums bija aktuāls ne tikai 20. gadsimta 90. gados, bet ir aktuāls arī 21. gadsimta 20. gados.

Tātad naturalizācija ir process, kurā pilsonības kandidāts, ievērojot un izpildot valsts izvirzītās prasības, iegūst pilsonību. Latvijas pilsonībā neuzņem personas, kuras ir krimināli sodītas, saistītas ar terorismu, darbojas pretvalstiskā vai noziedzīgā organizācijā, nav nomaksājušas administratīvos sodus vai nav izpildījušas citas maksājuma saistības pret valsti u. tml. Naturalizācijas procesa gaitā pilsonības pretendenti ir jākārtoti arī naturalizācijas pārbaudes (valodas, Latvijas vēstures, kultūras, himnas teksta un Satversmes pamatnoteikumu pārbaudes), (*Balode, 2017*).

Naturalizācijas procesa Latvijā kopš otrās neatkarības atjaunošanas no 1991.gada līdz 2000. gadam tiesiskais regulējums

Liela loma Latvijas neatkarības atjaunošanas periodā attiecībā uz naturalizācijas politiku valstī bija 6. Saeimas darbībai (1995.gada 7.novembris – 1998.gada 3.novembris). Ir zināms, ka 6. Saeimas galvenie iekšpolitiskie mērķi bija: veikt nepilsoņu integrāciju, saliedēt sabiedrību, kā arī veikt kultūras, valodas un izglītības politiku. Lai īstenotu izvirzītos mērķus attiecībā uz nepilsoņu integrāciju, 6. Saeimas deputātu darbības laikā, sāka darboties latviešu valodas apguves valsts programmas. Tās tika organizētas ar domu, lai nepilsoņi apgūtu latviešu valodu un spētu nokārtot naturalizācijas eksāmenu (*Latvijas Republikas Saeima, 2021*). Var secināt, ka šādā veidā valdība cerēja apvienot Latvijas sabiedrību un tajā skaitā piekopt latviešu kultūru un tradīcijas.

Satversmē latviešu valodai ir definēts valsts valodas statuss. 6. Saeimas priekšsēdētājs Alfreds Čepānis, rezumējot 6. Saeimas darbību, rakstīja: “Nepārprotami esam parādījuši savu attieksmi pret latviešu nācijas pastāvēšanas svarīgāko priekšnosacījumu. Šīs normas piepildīšana ar saturu ir visu Latvijas iedzīvotāju, deputātu un arī valdības turpmākais uzdevums” (*Čepānis, 1998*).

Tika atvieglota naturalizācijas kārtība (*Panteļejevs, 1998*). Tika vienkāršotas latviešu valodas eksāmena prasības lielākajai daļai pretendentu un likvidēja naturalizācijas “logus”, saskaņā ar kuriem daudziem kvalificētiem kandidātiem bija jāgaida vairāki gadi, pirms tie varēja pretendēt uz pilsonības iegūšanu (*Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 1999*).

Nepilsoņu iekļaušana pilntiesīgo valsts locekļu kopā notiek galvenokārt naturalizācijas ceļā. Kopā kopš naturalizācijas procesa sākuma 1995.gadā līdz 2000.gada 31.decembrim naturalizācijas kārtībā pilsonībā ir uzņemti 147 893 cilvēki. Līdz 1998.gadam naturalizācijas pieejamību ierobežoja likumā noteiktās kvotas (“logi”), kurās īpaša nozīme bija vecuma principam un kuras tika atceltas referenduma rezultātā. Tādēļ laikposmā līdz 2000.gadam lielākais naturalizācijas pieteikuma skaits bija saņemts 1999.gadā (15 183), bet pēc tam vairākus gadus šis rādītājs samazinājās (*Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde, 2021; Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 1999*).

Latvijas pilsonības politika 1990.gados tika veidota ciešā sadarbībā ar starptautiskajām organizācijām. 1995.gada oktobrī Latvija oficiāli izteica vēlēšanos iestāties Eiropas Savienībā (turpmāk – ES). Pieteikums tika iesniegts Spānijai - tajā laikā ES prezidējošajai valstij. 2000.gadā Latvija sāk iestāšanās sarunas. Neskatoties uz to, tikai 2003.gada 20.septembrī notika Latvijas tautas referendums par iestāšanos ES, kur vairākums pilsoņu nobalsoja – par. 2004.gada 1.maijā Latvija oficiāli iestājās Eiropas Savienībā (*Ārlietu ministrija, 2005*).

1998.gada 22.jūnijā Saeima pieņēma grozījumus Pilsonības likumā, kas atviegloja naturalizāciju. Pilsonības likuma 6. panta grozījumi paredz, ka Latvijas pilsonības saglabāšana ārpus Latvijas teritorijas dzīvojošām personām Latvijas pilsoņu dzīvošana ārpus Latvijas teritorijas neizraisa Latvijas pilsonības zaudēšanu (*Pilsonības likums, 1994*).

Latvijas Republikas likumdevējs 1998.gada 15.oktobrī pieņēma Latvijas Republikas Satversmes 8.nodaļu “Cilvēka pamattiesības”, kas stājās spēkā 1998.gada 6.novembrī (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*). Šajā nodaļā tika uzskaitītas visu Latvijas iedzīvotāju – pilsoņu, nepilsoņu, bezvalstnieku u. c. tiesības.

Tātad Latvijas valsts, kā demokrātiskā republika, ar varu nevar piespiest naturalizēties un iegūt Latvijas pilsonību nevienu nepilsoni. Cilvēkam ir rīcības brīvība, ko viņš var izmantot vai neizmantot. Ir pamats uzskatīt, ka valdības darbība attiecībā uz nepilsoņu naturalizācijas politiku ir vērtējama pozitīvi, jo valdība atbalstīja nepilsoņus: atviegloja naturalizācijas kārtību, palīdzēja apgūt latviešu valodu, grozīja normatīvos aktus, papildināja Satversmi ar 8. nodaļu “Cilvēka pamattiesības”, kas paredzēja arī nepilsoņu tiesību aizsardzību. Var secināt, ka nepilsoņu integrācijas politika ir “uz pareizā ceļa”, taču ir daži aspekti, kas to kavē, piemēram, psiholoģiskais faktors. Kā liecina Baltijas Sociālo zinātņu institūta (*Baltic Institute of Social Sciences*) pētnieku 2014. gadā veiktā pētījuma analīze, daudzi nepilsoņi apzināti negribēja naturalizēties, jo pēc PSRS sabrukuma jutās pazemoti. Viņi uzskatīja, ka pilsonība viņiem pienākas automātiski (*Šūpule u. c., 2014*).

Neskatoties uz to, ir arī nozīmīgs pozitīvo piemēru skaits. Daudzi nepilsoņi izmantoja valsts atbalstu: naturalizējās, apguva valsts valodu, ieguva izglītību Latvijā, veidoja karjeru, dibināja ģimenes. Tādā veidā cilvēki integrējās sabiedrībā un kļuva par tās nozīmīgu sastāvdaļu - piedalījās tautas vēlēšanās, aktīvi iesaistījās valsts sabiedriskā dzīvē.

Naturalizācijas politikas izmaiņu no 2000.gada līdz 2021. gadam ietekme uz Latvijas iedzīvotāju tiesisko stāvokli

Naturalizācijas procesam vienmēr ir bijusi svarīga loma sabiedrības integrācijā Latvijā. Pēc Pilsonības likuma liberalizācijas 1998.gada rudenī, naturalizācijas iesniegumu apjoms gandrīz četrkārtējās, taču īpaši augsts naturalizēto pilsoņu skaits bija laika posmā no 2004. - 2006.gadam. Tas galvenokārt skaidrojams ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā un Ziemeļatlantijas Līguma organizācijā (turpmāk – NATO). Turpmākajos gados naturalizēto pilsoņu skaits samazinājās (*Ārlietu ministrijas Humanitāro jautājumu nodaļa, 2011*). 2003.gada referendumā par Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā nobalsoja 66,97% pilsoņu, 32,26% – pret. Ar 2004.gada 1.maiju Latvija kļūst par pilntiesīgu Eiropas Savienības dalībvalsti (*Ārlietu ministrija, 2005*).

Ir pamats uzskatīt, ka Latvijas pilsoņu lēmums iestāties Eiropas Savienībā skaidrojams ar nozīmīgiem ieguvumiem, ko paredzēja ES politika. Svarīgi atzīmēt, ka izmantot jaunās ES politikas iespējas varēja tikai ES dalībvalsts (Latvijas) pilsoņi, nepilsoņi tās priekšrocības baudīt nevarēja, tāpēc viņiem vajadzēja naturalizēties - iegūt Latvijas Republikas pilsonību.

Par galveno ieguvumu, ko deva iestāšanās ES, tauta uzskatīja pārvietošanās brīvību, kas deva unikālu iespēju meklēt darbu citā ES dalībvalstī (bieži mazkvalificētu), kur uz to laiku dzīves līmenis bija krietni augstāks, respektīvi atalgojums, salīdzinājumā ar Latviju, bija vairākas reizes augstāks. Līdz ar to 2004.gads, kad Latvija iestājās Eiropas Savienībā, iezīmējās kā jauna rekorda gads: līdz 31.decembrim bija saņemts vairāk nekā 21 000 naturalizācijas pieteikumu (*Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde, 2021*). Tomēr jāatzīst, ka uz gandrīz pusmiljona nepilsoņu fona arī šis pilsonības iegūšanas tempa paātrinājums nespēja principiāli atrisināt nesamērīgi lielā nepilsoņu skaita problēmu (*Rozenvalds, 2005*).

Valdība vairākkārt mīkstināja naturalizācijas kārtību, piemēram, 2007.gada 2.jūnijā stājās spēkā Latvijas Republikas Ministru kabineta 2007.gada 29.maija noteikumi Nr.353 “Noteikumi par Pilsonības likumā noteikto latviešu valodas prasmes un Latvijas Republikas Satversmes pamatnoteikumu, valsts himnas teksta un Latvijas vēstures zināšanu pārbaudi”. Šie noteikumi paredzēja izmaiņas valodas eksāmena procedūrā, bet nemainīja valodas eksāmena saturu. Kā arī - paredzēja atvieglojumus personām, kurām piešķirta invaliditāte. Pilnībā no pārbaudēm tika atbrīvoti I grupas invalīdi un II grupas invalīdi ar progresējošu psihisko saslimšanu. Noteikumi noteica atvieglojumus pārbažu kārtošānā arī citām personām, kurām piešķirta invaliditāte. Noteikumi paredzēja, ka Naturalizācijas pārvaldes priekšnieks tiesīgs noteikt atvieglotu pārbaudes kārtību vai atbrīvot no pārbaudes personas, kurām piešķirta invaliditāte (*Eiropas Komisija pret rasismu un neiecietību, 2007*). Latvijas Republikas Ministru kabineta 2013.gada 24.septembra noteikumi Nr.973 “Noteikumi par latviešu valodas prasmes un Latvijas Republikas Satversmes pamatnoteikumu, valsts himnas teksta, Latvijas vēstures un kultūras pamatu zināšanas pārbaudi” paredz, ka zināšanu pārbaudi nekārto pretendenti ar II un III grupas redzes invaliditāti. Valodas prasmes pārbaudes rakstisko daļu nekārto pretendenti ar II un III grupas invaliditāti, kuriem nav labās rokas vai labās rokas plaukstas (kreilim – attiecīgi kreisās rokas vai kreisās rokas plaukstas), pretendenti ar II un III grupas redzes invaliditāti, kā arī minētās prasmes pārbaudi nekārto pretendenti ar II un III grupas runas invaliditāti un pretendenti ar II un III grupas dzirdes invaliditāti (*Noteikumi par latviešu valodas prasmes un Latvijas Republikas Satversmes pamatnoteikumu, valsts himnas teksta, Latvijas vēstures un kultūras pamatu zināšanas pārbaudi, 2013*).

Tātad jāatzīst, ka, neskatoties uz valdības vairākkārtējiem naturalizācijas procedūras vienkāršošanas mēģinājumiem un organizētiem latviešu valodas kursiem, Latvijā joprojām ir liels nepilsoņu skaits. Uz 2020.gada 1.jūliju Latvijā tika reģistrēti 212 814 nepilsoņi. (*Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde, 2021*). Faktori, kāpēc nepilsoņi joprojām neieguva Latvijas pilsonību, ir dažādi. Piemēram, daudzi nepilsoņi, būdami Krievijas Federācijas pilsoņi, saņem Krievijas pensiju, un pieņemot Latvijas pilsonību, no tās būs jāatsakās. 2003.gadā Latvijas Republikas Naturalizācijas pārvalde veica nepilsoņu aptauju, lai noskaidrotu, kāpēc viņi nevēlas iegūt Latvijas pilsonību. Vairākums atbildēja, ka pilsonība viņiem pienākas automātiski. Daudzi atbildēja, ka šaubās, vai spēs nokārtot latviešu valodas un vēstures eksāmenu. Daļa respondentu norādīja, ka Latvijas pilsonība viņiem neesot vajadzīga (*Brande-Kehre, Stalidzāne, 2003*).

Ir zināms, ka sakarā ar pilsonības iegūšanu, naturalizējoties, Latvijā notika vairāki skandāli, ko veicināja amatpersonu prettiesiska darbība – tirgošana ar Latvijas pilsoņu pasēm, latviešu valodas zināšanu apliecinājošo dokumentu nelikumīga izsniegšana. Gadījās precedenti, kad kārtot naturalizācijas eksāmenu ieradās citas personas. Vairākums līdzīgu gadījumu izskatīja tiesā, piemēram, LR Augstākā tiesa 2016.gada 7.septembrī pieņēma lēmumu lietā Nr. C04330509 personai atņemt LR pilsoņa statusu, sakarā ar to, ka 2001.gada jūlijā Naturalizācijas pārvaldes amatpersonas palīdzējušas pret atlīdzību nokārtot latviešu valodas prasmes un zināšanu pārbaudi (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta spriedums, 2016, Nr. C04330509*). Lai ierobežotu amatpersonu patvaļu šai jautājumā, tika pieņemti grozījumi Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā, papildinot to ar 175.⁸ pantu (*Grozījumi Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā, 2006*).

Par pēdējām izmaiņām normatīvajos aktos, attiecībā uz nepilsoņiem, ir uzskatāms Saeimas 2019.gada 17.oktobrī pieņemtais likums “Par nepilsoņa statusa piešķiršanas izbeigšanu bērniem”, kas paredz izbeigt nepilsoņa statusa piešķiršanu pēc 2020.gada 1.janvāra dzimušiem bērniem un atzīt par Latvijas pilsoņiem pēc 2020.gada 1.janvāra dzimušos nepilsoņu bērnus (*Par nepilsoņa statusa piešķiršanas izbeigšanu bērniem, 2019*). Tas liek domāt, ka tuvākajās desmitgadēs, nomainoties paaudzēm, varētu būt paredzams pakāpenisks nepilsoņu skaita samazinājums.

Par naturalizācijas iesniegumu pašlaik valsts nodeva ir 28,46 euro (*Noteikumi par valsts nodevu naturalizācijas iesnieguma iesniegšanai, 2013*). Daudzi nepilsoņi šaubās, vai spēs nokārtot naturalizācijas eksāmenu ar pirmo reizi, tāpēc jādomā par nodevas apmēra samazināšanu.

Jāatzīst, ka pēdējos 30 gados, kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas, naturalizācijas jautājums arvien ir aktuāls. Līdz ar to ir pamats uzskatīt, ka tuvākajā nākotnē tomēr pastāvēs būtiska nepilsoņu daļa, kura negribēs naturalizēties, piemēram, motivācijas trūkuma dēļ. Bieži vien tie ir vecāka gadagājuma

cilvēki. Bet, kā zināms, katram pieaugušajam, Latvijā dzīvojošam cilvēkam, jādomā par savu un savas ģimenes nākotni. Jāņem vērā, ka atsakoties no iespējas kļūt par Latvijas Republikas pilsoni, cilvēki zaudē būtiskas iespējas, kas ir piešķirtas pilsoņiem.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Jāatzīst, ka Latvijas sabiedrībā pastāv būtiska nepilsonības problēma, kas nav atrisināta, sākot ar 20. gadsimta 90. gadiem līdz pat šim laikam. Ir pamats secināt, ka naturalizācijas process notiek lēni un tā attīstības dinamika, salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem, būtiski nemainās vai pat sarūk.
2. Zināms, ka Latvija saņem rekomendācijas no starptautiskajām organizācijām, ar kurām pastāv sadarbība, attiecībā uz nepilsonības (naturalizācijas) jautājumu. Latvijai tika ieteikts vienkāršot naturalizācijas procesu un paātrināt pilsonības piešķiršanu jaundzimušajiem, gados veciem cilvēkiem u. tml., kā arī mazināt atšķirības pilsoņu un nepilsoņu tiesībās. Daļēji šīs rekomendācijas tika ņemtas vērā. Saeima 2019.gadā pieņēma likumu "Par nepilsoņa statusa piešķiršanas izbeigšanu bērniem" un kopš 2020.gada 1.janvāra jaundzimušajiem tiek piešķirta Latvijas pilsonība. Līdz ar to ir pamats uzskatīt, ka jaunie likuma grozījumi sekmēs to, ka no mainoties paaudzēm, nākotnē nedaudz samazināsies nepilsoņu skaits un palielināsies Latvijas pilsoņu skaits.
3. Tātad valdība ņem vērā starptautisko organizāciju ieteikumus, atvieglo naturalizācijas procesa kārtību valstī u. tml. Pilsonības likums paredz, ka Ministru kabinets nosaka atbildīgo institūciju, kurai pilsonības pretendents iesniegs iesniegumu naturalizācijai. Tāpat Pilsonības likums nosaka, ka pretendenta iesniegumu izskata gada laikā no visu Ministru kabineta noteikumos norādīto dokumentu iesniegšanas dienas. Tas var sekmēt to, ka naturalizācijas process var būtiski ieilgt un persona šī iemesla dēļ var atteikties no naturalizācijas. Lai atvieglotu iesnieguma pieņemšanas un izskatīšanas procedūru, izstrādāt un ieviest īsāku iesniegumu (naturalizācijai) izskatīšanas kārtību. Tiek piedāvāts grozīt Pilsonības likuma 17.panta pirmo daļu un izteikt to šādā redakcijā:
"17.pants. Naturalizācijas iesnieguma pieņemšanas, izskatīšanas, apstrīdēšanas un pārsūdzēšanas kārtība
(1) Naturalizācijas iesniegumu ir tiesības iesniegt personām no 15 gadu vecuma. Ministru kabinets nosaka atbildīgo institūciju un kārtību, kādā tā pieņem un izskata naturalizācijas iesniegumus. Iesniegumu izskata 6 mēnešu laikā no visu Ministru kabineta noteikumos norādīto dokumentu iesniegšanas dienas".
4. Lai motivētu cilvēkus naturalizēties, samazināt valsts nodevu tiem, kam nav paredzēti atvieglojumi. Šādas izmaiņas skaidrojamas ar to, ka daudzi nepilsoņi šaubās, vai spēs nokārtot naturalizācijas eksāmenu ar pirmo reizi. Tiek piedāvāts grozīt Ministru kabineta 2013.gada 17.septembra noteikumu Nr. 849 "Noteikumi par valsts nodevu naturalizācijas iesnieguma iesniegšanai" 2. punktu un izteikt to šādā redakcijā:
"2. Valsts nodevas apmērs ir 20,00 euro".
5. Zema nepilsoņu aktivitāte var būt saistīta arī ar to, ka sabiedrībai trūkst informācijas par Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes rīkotām informācijas dienām, naturalizācijas atvieglojumiem, jaunākajām izmaiņām tiesību normās pilsonības jautājumos. Tāpēc būtu ieteicams Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldei biežāk rīkot šāda veida informācijas dienas, tajā skaitā arī reģionos - klātienē, attālināti, izmantojot sociālos tīklus un citas mūsdienu informācijas tehnoloģijas.
6. Ir pamats uzskatīt, ka svarīga nozīme sociālo un ekonomisko procesu pārvaldībā ir prognozēm par iedzīvotāju sadalījumu pēc valstiskās piederības tuvākajā un vidēji tālā nākotnē. Latvijas iedzīvotāju attīstības pētījumos šis aspekts tiek apskatīts visai reti. Neskatoties uz to, ka 2000.gadu sākumā šādi pētījumi tika veikti, pašlaik tie pārsvarā ir novecojuši un informācija būtu jāaktualizē. Lai noteiktu iemeslus, kāpēc daudzi nepilsoņi nevēlas naturalizācijas kārtībā iegūt Latvijas pilsonību, būtu ieteicams uzdot atbildīgām institūcijām veikt aptaujas, to analīzi un atjaunot nepilsoņu integrācijas politikas plānu.
7. Valsts pilsonības politika, kas tika veikta pēdējos 30 gados ir daudzveidīga, bet kopumā vērtējama pozitīvi. Turklāt, neskatoties uz nozīmīgiem sasniegtajiem rezultātiem, naturalizācija tiek realizēta lēnos tempos un nevienmērīgi. Pamatojoties uz konstatētajām likumsakarībām, var secināt, ka

turpmākajos gados nepilsoņu skaits turpinās lēni sarukt, bet paliks noteikta cilvēku daļa, kura personīgu iemeslu dēļ atteiksies no iespējas naturalizēties.

8. Pilsonības jautājums ir plašs, bet aktuāls Latvijas Republikas ietvaros. Tas aizsākās ar Latvijas neatkarības atjaunošanu 20. gadsimta 90. gadu sākumā un turpinās līdz mūsdienām. Šo jautājumu pēta dažādu zinātnes nozaru speciālisti, piemēram, tiesību zinātnieki, vēsturnieki u. c.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Grozījumi Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā* (22.06.2006). Latvijas Republikas likums, red. uz 30.06.2020. <https://likumi.lv/ta/id/139374-grozijumi-latvijas-administrativo-parkapumu-kodeksa>, sk. 20.04.2021.
2. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.01.2019. <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>, sk. 20.04.2021.
3. *Noteikumi par latviešu valodas prasmes un Latvijas Republikas Satversmes pamatnoteikumu, valsts himnas teksta, Latvijas vēstures un kultūras pamatu zināšanas pārbaudi* (24.09.2013). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 973. <https://likumi.lv/ta/id/260430-noteikumi-par-latviesu-valodas-prasmes-un-latvijas-republikas-satversmes-pamatnoteikumu-valsts-himnas-teksta-latvijas-vestures>, sk. 20.04.2021.
4. *Noteikumi par valsts nodevu naturalizācijas iesnieguma iesniegšanai* (17.09.2013). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 849. <https://likumi.lv/ta/id/259981>, sk. 20.04.2021.
5. *Par nepilsoņa statusa piešķiršanas izbeigšanu bērniem* (17.10.2019). Latvijas Republikas likums, red. uz 19.11.2019. <https://likumi.lv/ta/jaunakie/stajas-speka/2019/11/19/>, sk. 27.04.2021.
6. *Pilsonības likums* (22.07.1994). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.10.2013. <https://likumi.lv/ta/id/57512-pilsonibas-likums>, sk. 20.04.2021.
7. Ārlietu ministrija. (29.04.2005). Mūsu ceļš uz Eiropas Savienību. *Latvijas Vēstnesis*, 68. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/107122>, sk. 20.04.2021.
8. Ārlietu ministrijas Humanitāro jautājumu nodaļa (2011). *Pilsonība Latvijā*. https://www.mfa.gov.lv/data/file/l/pilsoniba_latvija.pdf, sk. 20.04.2021.
9. Balode, L. (19.06.2017). *Pilsonības iegūšana naturalizācijas kārtībā*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/288068-pilsonibas-iegusana-naturalizacijas-kartiba-2017>, sk. 20.04.2021.
10. Barteļe, T. (sast.), (2008). *Naturalizācija. Latviešu - krievu vēstures terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.
11. Brande-Kehre, I., Stalidzāne, I. (2003). *Reģionālo aspektu nozīme pilsonības jautājumu risināšanā*. Rīga: LR Naturalizācijas pārvalde.
12. Čepānis, A. (03.11.1998). Vakar darbu beidza Latvijas Republikas 6. Saeima. *Latvijas Vēstnesis*, 326/330. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/50511>, sk. 20.04.2021.
13. Eiropas Komisija pret rasismu un neiecietību (2007). *ECRI 3. ziņojums par Latviju. Latvijas valdības komentāri. Pielikums*. <https://rm.coe.int/government-comments-on-the-third-report-on-latvia-latvian-translation-/16808b58be>, sk. 20.04.2021.
14. Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs (1999). *Cilvēktiesības Latvijā 1998. gadā*. http://cilvektiesibas.org.lv/site/attachments/30/01/2012/Parskats98_lat.pdf, sk. 20.04.2021.
15. Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs (25.02.1999). Par cilvēktiesībām Latvijā 1998. gadā. *Latvijas Vēstnesis*, 54. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/22068>, sk. 20.04.2021.
16. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016.gada 7.septembra spriedums lietā Nr. C04330509. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:3F_g2r_3wZwJ:at.gov.lv/downloadlawfile/5147+&cd=11&hl=ru&ct=clnk&gl=lv, sk. 20.04.2021.
17. Latvijas Republikas Saeima (2021). *6.Saeima*. <https://www.saeima.lv/lv/par-saeimu/arhivs/6-saeima>, sk. 20.04.2021.
18. Ministry of foreign affairs of the Republic of Latvia (2018). *Naturalization*. Retrieved 20.04.2021 from <https://www.mfa.gov.lv/en/policy/society-integration/citizenship/naturalisation>
19. Panteļejevs, A. (03.11.1998). Vakar darbu beidza Latvijas Republikas 6. Saeima. *Latvijas Vēstnesis*, 326/330. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/50511>, sk. 20.04.2021.
20. Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde (2021). *Aktuālā statistika par naturalizācijas procesu (līdz 2020.gada 31.decembrim)*. <https://www.pmlp.gov.lv/lv/naturalizacija>, sk. 20.04.2021.
21. Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde (2021). *Kas ir naturalizācija?* <https://www.pmlp.gov.lv/lv/jaunums/naturalizācijas-procesam-jau-26-gadi>, sk. 20.04.2021.
22. Rozenvalds, J. (red.), (2005). *Cik demokrātiska ir Latvija. Demokrātijas audits*. [https://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/demokratija/demokr_lv\[1\].pdf](https://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/demokratija/demokr_lv[1].pdf), sk. 20.04.2021.
23. Šūpule, I., Bebriša, I., Kļave, E. (2014). *Latvijas nepilsoņu integrācijas procesa analīze*. http://www.biss.soc.lv/downloads/resources/nepilsoni/BISS_Nepilsoni_2014.pdf, sk. 20.04.2021.

Summary

The study examines the historical development of the naturalization process in Latvia from 1991 to 2000 and changes in naturalization policy from 2000 to 2021 have been evaluated. The study mainly uses the regulatory enactments of the Republic of Latvia, official information published in the official publication of the Republic of Latvia 'Latvijas Vēstnesis', case law materials, statistical data etc.

There is a significant problem of non-citizens in Latvian society, which has not been solved. It has existed from the 1990s to the present day. There is a reason to conclude that the naturalization process is slow, its development dynamic, compared to previous years, does not change significantly or even decreases.

Research conducted to find out the reasons for non-citizens' reluctance to obtain Latvian citizenship is outdated. Therefore, it would be advisable for the relevant institutions to conduct a new research to find out the political and social position of non-citizens and to take appropriate action to encourage them to acquire Latvian citizenship.

To determine the reasons why many non-citizens do not want to acquire Latvian citizenship through naturalization, it would be advisable to instruct the responsible institutions to conduct surveys, perform analysis based on the obtained statistics and update the non-citizen integration policy plan.

It can be concluded that in the coming years the number of non-citizens will continue to decrease slowly, but a certain proportion of people will remain, who for personal reasons will refuse the possibility of naturalization.

In general, the issue of citizenship is broad, but it is undoubtedly part of the history of the Republic of Latvia, which began with the restoration of Latvia's independence in the early 1990s and continues to the present day. Sociologists, historians, political scientists, and legal scholars are studying this issue.

DĪKSTĀVES PABALSTS *THE ALLOWANCE FOR IDLE TIME*

Ilga Krampuža

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Mg.iur, Mg.soc.sc., ilga.krampuza@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Viktorija Blinova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, vikkotorija_bl@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract: *Following the identification of an emergency situation, a downtime allowance was introduced in the Republic of Latvia to compensate for the restrictions imposed on employers and the self-employed. Payment of the allowance is intended only for those employees and self-employed persons who have paid social insurance contributions in previous periods, thus small producers, craftsmen, small farms were left without social support, although their activities were severely restricted or banned altogether. It cannot be argued that the payment of the downtime allowance was linked to the payment of the allowance to dependent children, so that in future the allowance for children in emergency situations is not linked to any other type of support. The analysis of the conditions of downtime allowance shows that the criteria for receiving the allowance are very variable, which interferes employers from orienting themselves to the proposed solutions and applying them in a timely manner; moreover, excessive changes are not related to one of the basic principles of good legislation.*

Keywords: an emergency situation, conditions, downtime allowance.

Ievads

Pētījuma aktualitāti pamato gan tas, ka dīkstāves pabalsts atzīstams par jaunu instrumentu tiesisko attiecību regulēšanā, jo ieviests tikai 2020.gadā, gan pabalsta saņēmēju lielā interese par pabalsta saņemšanu, lai kompensētu ar ārkārtējā stāvokļa ieviestos ierobežojumus uzņēmējdarbības īstenošanā.

Pētījuma mērķis ir analizēt dīkstāves pabalsta piešķiršanas normatīvā regulējuma attīstību, aplūkot problēmjautājumus un izdarīt secinājumus par atsevišķiem risinājumiem.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) aplūkot dīkstāves pabalsta vēsturiskās saknes;
- 2) analizēt dīkstāves pabalsta nosacījumu atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1.pantam;
- 3) izpētīt darba devēju un pašnodarbināto atbalsta sistēmas citās valstīs, salīdzinājumā ar nosacījumiem, kas paredzēti Latvijā.

Pētījumā aptverts laika periods no 2020.gada līdz 2021.gadam.

Pētījumā pielietota vēsturiskā metode, ar kuras palīdzību apskatīta dīkstāves pabalsta rašanās ideja; ar sistēmiskās metodes palīdzību aplūkota dīkstāves pabalsta vieta sociāli atbildīgas valsts kontekstā; ar salīdzinošās metodes palīdzību analizēta atbalsta sniegšanas kārtība Austrālijā, Kanādā, Vācijā; ar analītiskās metodes palīdzību izdarīti secinājumi un izvirzīti priekšlikumi.

Pasaules Veselības organizācija 2020. gada 11. martā izsludināja vīrusa Covid-19 pandēmiju. Visā Latvijas Republikas (turpmāk – LR) teritorijā no 2020. gada 12. marta līdz 2020. gada 14. aprīlim tika izsludināta ārkārtējā situācija (*Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu, 2020*). Rīkojums bija spēkā līdz 2020. gada 9. jūnijam. Atkārtoti ārkārtējā situācija tika izsludināta no 2020. gada 9. novembra līdz 2021. gada 6. aprīlim (*Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu, 2020*). Vienlaikus ar ārkārtējā stāvokļa izsludināšanu tika paredzēti ierobežojoši pasākumi, tajā skaitā vērienīgi ierobežojumi uzņēmējdarbības īstenošanai, aizliegums atsevišķām nozarēm strādāt vispār, piemēram, skaistumkopšanas nozarei. Kā atbalsta mehānisms Covid-19 izraisīto seku novēršanai un pārvarēšanai tika ieviests dīkstāves pabalsts (*Par valsts apdraudējuma un tā seku novēršanas un pārvarēšanas pasākumiem sakarā ar Covid-19 izplatību, 2020*).

Jāatzīst, ka jēdziens “dīkstāve” ir zināms no Darba likuma. Likuma 74.pantā ir paredzēts, ka darba devējam ir jāizmaksā darbiniekam atlīdzība par dīkstāves laiku (*Darba likums, 2001*). Minētās izmaksas par dīkstāves pabalstu gan nav nosauktas. Termins “dīkstāves pabalsts” pirmo reizi atrodams likumā “Par valsts apdraudējuma un tā seku novēršanas un pārvarēšanas pasākumiem sakarā ar Covid-19 izplatību” (*Par valsts apdraudējuma un tā seku novēršanas un pārvarēšanas pasākumiem sakarā ar Covid-19 izplatību, 2020*). Ar pabalstu ir iespēja Ministru kabineta noteiktajā kārtībā kompensēt dīkstāvi, lai novērstu negatīvās sekas, kas radušās saistībā ar ierobežojumiem un aizliegumiem, nosakot ārkārtējo situāciju valstī, kad darba devējs noteiktās nozarēs nevar nodrošināt darbiniekiem darbu, kā arī atbalstīt pašnodarbinātās personas, kuru saimniecisko darbību skārusi krīze. Piemēram, aizliegums darboties frizētavām, tiešā veidā skar frizētavās strādājošos. Tātad dīkstāves pabalsta būtība ir atlīdzības kompensācija krīzes skarto nozaru darbiniekiem un pašnodarbinātām personām (*Par valsts apdraudējuma un tā seku novēršanas un pārvarēšanas pasākumiem sakarā ar Covid-19 izplatību, 2020; Latvijas Republikas Ministru kabinets, 2020*). Jāatzīst, ka tādējādi paredzēts iedzīvināt sociāli atbildīgas valsts principu, kas ietver „plašu sociālā taisnīguma īstenošanu” (*Kovaļevska, 2008*). Šādā gadījumā darba devējs var nepiemērot Darba likuma 74. pantu. Tikai atsevišķu nozaru darbinieku atbalsts ar dīkstāves pabalstu nav atzīstams par atbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*). Šāds ierobežojums saistāms ar cilvēka cieņas kā pamattiesības, kas piemīt ikvienam cilvēkam neatkarīgi no jebkādiem nosacījumiem, neievērošanu. No cilvēka cieņā balstītas sociāli atbildīgas valsts principa izriet valsts pienākums rūpēties par taisnīgu sociālo kārtību, izlīdzinot sabiedrībā būtiskākās sociālās atšķirības, sekmējot sociālo iekļaušanos un katrai iedzīvotāju grupai nodrošinot iespēju dzīvot tādu dzīvi, kas atbilst cilvēka cieņai (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, 2020, Nr. 2019-24-03*). Tāpēc liegums no valsts puses strādāt, valstij uzliek pienākumu kompensēt ienākumu zudumu, kas radies noteikto liegumu dēļ.

Lai gan dīkstāves pabalstu tieši saņem darba ņēmējs, tas atzīts par pabalstu darba devējam, tāpēc secināms, ka dīkstāves pabalsta izmaksas mērķis ir kompensēt darba devējiem izmaksas, kuras rodas, izmaksājot darba ņēmējiem darba algu dīkstāves situācijā. Pēc Valsts ieņēmumu dienesta datiem no 01.12.2020. līdz 27.04.2021. pēc darba devēju 45 275 iesniegumiem izmaksāti dīkstāves atbalsti 81 233 447 euro, pašnodarbinātajām personām pēc 28 850 iesniegumiem – 12 043 386 euro, patentmaksātājiem pēc 3 847 iesniegumiem – 1 474 208 euro, skaistumkopšanas sektorā strādājošajiem pēc 15 933 iesniegumiem – 7 974 288 euro (*Valsts ieņēmumu dienests, 2021*). Dati liecina, ka darba devēju interese, lai darbinieki saņemtu dīkstāves pabalstu, ir liela.

Dīkstāves pabalsta izmaksas kārtība normatīvajos aktos laika posmā no 14.03.2020. līdz 30.06.2020. bija paredzēta vairākos secīgi izdotos Ministru kabineta noteikumos. Ar 2020.gada 26.martu stājās spēkā pirmie Ministru kabineta noteikumi par dīkstāves pabalstiem (*Noteikumi par dīkstāves pabalstu darbiniekiem, kurus skar Covid-19 izplatība, 2020*). Lai gan regulējums bija spēkā tikai 15 dienas un zaudēja spēku 2020.gada 10.aprīlī, noteikumu būtība raksturojama šādi: noteikt kārtību un apmēru, kādā kompensē atlīdzību darbiniekam, kas tiek nodarbināts nozarē, kurā, sakarā ar Covid-19 izplatību, ir būtiski pasliktinājusies finanšu situācija. Jāatzīst, ka regulējums paredzēja dīkstāves pabalstu tikai krīzes skarto nozaru (14 nozaru 40 apakšnozares, piemēram, pasažieru dzelzceļa transports, aviopārvadājumi, izmitināšana viesnīcās, ēdināšanas pakalpojumi, kinofilmu demonstrēšana, ceļojumu biroju un tūrisma operatoru pakalpojumi, sporta un ārpusskolas izglītība, mākslinieku, kultūras iestāžu darbība, sporta nodarbības, atrakciju un atpūtas parku darbība u. c.) nodarbinātajiem, to paredzēja atsevišķi noteikumi, kas bija spēkā līdz 2021.gada 1.janvārim (*Noteikumi par nozarēm, kurām sakarā ar Covid-19 izplatību ir būtiski pasliktinājusies finanšu situācija, 2020*). Minētie noteikumi satur tikai skarto nozaru sarakstu. Tātad, lai pretendētu uz dīkstāves pabalstu, darba devējam pirms iesnieguma iesniegšanas Valsts ieņēmumu dienestā, jāiepazīstas ar abiem Ministru kabineta noteikumiem.

Paredzētā risinājuma pamatojums, no vienas puses, saprotams, jo šāda kārtība darba devējam ļauj saglabāt uzņēmuma darbiniekus un tos neatbrīvot no darba, lai brīdī, kad darbības ierobežojumi beigsies, uzreiz varētu atjaunot uzņēmuma darbību. No otras puses, šādai kārtībai ir juridiskā sekas, kuru iestāšanās diez vai ir attaisnojama. Proti, ja Valsts ieņēmumu dienests jau pēc pabalsta saņemšanas atzīst, ka pabalstu nevajadzēja izmaksāt, atprasāmā summa jāatgriež darba devējam (*Covid-19*

infekcijas izplatības seku pārvarēšanas likums, 2020), lai gan pašu pabalstu saņēma darba ņēmējs un darba ņēmējam tā arī paliek. Darba devējam, kuram uzņēmējdarbību ierobežojošajos apstākļos jāsedz uzņēmuma uzturēšanas izmaksas (komunālie maksājumi, telpu īre, un citi), šāda sloga uzlikšana nešķiet taisnīga. Valsts ieņēmumu dienests, pieņemot lēmumu par dīkstāves pabalsta izmaksu, veic iestādes prāt nepieciešamās pārbaudes kā to paredz, piemēram, Ministru kabineta noteikumu 8.punkts (*Noteikumi par Covid-19 izraisītās krīzes skartiem darba devējiem, kuri kvalificējas dīkstāves pabalstam un nokavēto nodokļu maksājumu samaksas sadalei termiņos vai atlikšanai uz laiku līdz trim gadiem, 2020*).

2020.gada 28.martā stājās spēkā nākamie noteikumi, kas zaudēja spēku 2021.gada 1.janvārī (*Noteikumi par Covid-19 izraisītās krīzes skartiem darba devējiem, kuri kvalificējas dīkstāves pabalstam un nokavēto nodokļu maksājumu samaksas sadalei termiņos vai atlikšanai uz laiku līdz trim gadiem, 2020*). Noteikumu būtība: paredzēt kritērijus pēc kuriem nosaka Covid-19 izraisītās krīzes skartos darba devējus un krīzes skartos nodokļu maksātājus, un kārtību, kādā piesakās dīkstāves pabalsta kompensēšanai. Atbalstāms, ka ar šo regulējumu dīkstāves pabalsta piešķiršana vairs netika attiecināta uz konkrētām nozarēm, bet gan uz jebkuru nozari, kuru ietekmējusi Covid-19 izraisītā krīze. Proti, uz atbalstu varēja pretendēt tāds krīzes skartais darba devējs vai nodokļu maksātājs, kura ieņēmumi no saimnieciskās darbības 2020. gada martā vai aprīlī, sakarā ar Covid-19 izplatību, ir samazinājušies vismaz par 30 procentiem, salīdzinot ar 2019.gada attiecīgo mēnesi, vai ieņēmumi no saimnieciskās darbības 2020. gada martā vai aprīlī, salīdzinot ar 2019.gada attiecīgo mēnesi, sakarā ar Covid-19 izplatību ir samazinājušies par 20 procentiem, pie konkrētiem nosacījumiem (*Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2020*). Ar noteiktajiem kritērijiem uz dīkstāves pabalsta saņemšanu varēja pretendēt plašs komersantu loks.

Trešie noteikumi stājās spēkā 2020.gada 3.aprīlī, zaudēja spēku 2021.gada 1.janvārī (*Noteikumi par dīkstāves pabalstu pašnodarbinātām personām, kuras skārusi Covid-19 izplatība, 2020*). Noteikumu būtība: paredzēt kārtību, kādā pašnodarbinātā persona, kuru skārusi Covid-19 izraisītā krīze, piesakās dīkstāves pabalstam, un kārtību, kādā aprēķina un saņem dīkstāves pabalstu. Rezultātā tika paplašināts dīkstāves pabalsta saņēmēju loks ar pašnodarbinātām personām.

Ceturtie noteikumi ieviesa dīkstāves pabalstu papildinošu pabalsta veidu – dīkstāves palīdzības pabalstu, ko paredzēja piešķirt par laikposmu no 2020. gada 14. marta līdz 2020. gada 30. jūnijam (*Noteikumi par dīkstāves palīdzības pabalstu darba ņēmējiem un pašnodarbinātajām personām, kuras skārusi Covid-19 izplatība, 2020*). Noteikumos paredzēta kārtība, kādā darba ņēmējs vai pašnodarbinātā persona, kuru skārusi Covid-19 izraisītā krīze, saņem dīkstāves palīdzības pabalstu. Par dīkstāves palīdzības pabalstu atzīstams pabalsts likuma “Par valsts apdraudējuma un tā seku novēršanas un pārvarēšanas pasākumiem sakarā ar Covid-19 izplatību” 14. panta pirmās daļas izpratnē. Pabalstam paredzēts maksimālais apmērs 180 euro mēnesī, no kura atskaita personai piešķirto dīkstāves pabalstu. Pabalstu var saņemt, piemēram, ja darba ņēmējam Valsts ieņēmumu dienests ir atteicis dīkstāves pabalstu, bet uz viņu attiecas kāds no kritērijiem, kas noteikts darba devējam Ministru kabineta 2020. gada 26. marta noteikumu Nr. 165 “Noteikumi par Covid-19 izraisītās krīzes skartiem darba devējiem, kuri kvalificējas dīkstāves pabalstam un nokavēto nodokļu maksājumu samaksas sadalei termiņos vai atlikšanai uz laiku līdz trim gadiem” 12. punktā un citos noteikumos paredzētos gadījumos.

Dīkstāves pabalsta saņemšanas problēmu praksē spilgti atspoguļo situācija, kuru Satversmes tiesā vēlējās risināt publisko pasākumu producenti, kurš saimniecisko darbību veic kā pašnodarbinātā persona. Producenti pieteikumā tiesai norādījis, ka ir aizliegti jebkādi publiskie pasākumi un viņš nevar veikt saimniecisko darbību un attiecīgi negūst ienākumus. Valsts ieņēmumu dienests atteicies viņam piešķirt dīkstāves pabalstu par 2020. gada martu un aprīli. Turklāt jāpiekrīt, ka dīkstāves pabalsta apmērs minētās nozares specifikas dēļ ir sociāli netaisnīgs un tādēļ minētā norma neatbilst Satversmes 109. pantam un tiesiskās vienlīdzības principam (*Latvijas Republikas Satversmes tiesas Kolēģijas lēmums, 2020, Nr. 99/2020*).

Redzams, ka normatīvo aktu straujie grozījumi apstiprina, ka tie pieņemti steigā un ik pēc neilga laika radusies vajadzība tos precizēt, galvenokārt paplašinot pabalsta saņēmēju loku. Dīkstāves pabalsta piešķiršanas kritēriji pašnodarbinātām personām tika grozīti divas reizes, izmaiņas paredzot piemērot no dīkstāves perioda sākuma. Dīkstāves pabalstus regulējošo Ministru kabineta noteikumu pieņemšana

spilgti izgaismo nepieciešamību publiskai personai jau sākotnēji radīt tiesību normas, kas atbilst labas likumdošanas kvalitātes prasībām (*Briede u. c., 2021*). Tā kā dīkstāves pabalsta piešķiršana tika balstīta uz principu – dīkstāves pabalstu piešķir tiem uzņēmumiem, kā arī pašnodarbinātām personām, kuras līdz ārkārtējās situācijas izsludināšanai ir maksājušas sociālās apdrošināšanas iemaksas, tika uzskaitīta virkne kritēriju, kādos gadījumos Valsts ieņēmumu dienests dīkstāves pabalstu nepiešķir.

Pasaulē Covid-19 pandēmija izraisīja vēsturiski vēl nebijušu darba tirgus sarukumu. Darba stundas zaudēja 114 miljoni cilvēku, savukārt bezdarbībā jeb dīkstāvē atrodas 81 miljons cilvēku. Darba stundu zaudējums 2020.gadā bija četras reizes lielāks nekā 2009.gadā finanšu krīzes laikā. 2020.gada trešajā ceturksnī Covid-19 ierobežojumi darba vietās skāra 94 % darba ņēmēju, bet 2021.gada janvārī to procentuālais skaits samazinājās par 1 % (*Международная организация труда, 2021*). No minētā izriet, ka uzņēmējiem visā pasaulē jāpielāgojas ierobežojumiem, kas dažādās pasaules valstīs ir līdzīgi, taču atbalsts uzņēmumiem un to darbiniekiem, ir dažāds.

Piemēram, Austrālijas valdība, ņemot vērā Covid-19 apstākļus un ierobežojumu slogu, izstrādāja darba spēka saglabāšanas programmu *JobKeeper*, kas paredz darbinieku darba samaksas subsidēšanu un darba vietu saglabāšanu. Tika noteikts, lai varētu piedalīties *JobKeeper* programmā un saņemt subsīdijas periodā no 30.03.2020. līdz 27.09.2020. darba devējam jāatbilst vienam no šiem kritērijiem:

- 1) uzņēmējdarbībai, kuras finansiālais apgrozījums nepārsniedz 1 miljardu Austrālijas dolāru (649090000 euro) gadā - triju mēnešu laikā no janvāra līdz martam ienākumi no pārdotajām precēm vai sniegtajiem pakalpojumiem samazinājušies vismaz par 30%, salīdzinot ar iepriekšējā, tas ir, 2019.gada attiecīgo periodu;
- 2) uzņēmējdarbībai, kuras finansiālo līdzekļu apgrozījums pārsniedz 1 miljardu Austrālijas dolāru (649090000 euro) - ienākumu samazināšanās laika perioda no janvāra līdz martam vismaz uz 50%, salīdzinot ar iepriekšējā, tas ir, 2019.gada attiecīgajiem mēnešiem (*Трубин и др., 2020*).

No minētā izriet, ka subsīdiju saņemšanai darba devējam ir jāatbilst prasībai – ienākumu jeb peļņas samazināšanās vismaz par 30% vai 50%, kas ir atkarīgs no uzņēmuma gada apgrozījuma. Jo lielāks uzņēmuma apgrozījums, jo stingrākas prasības subsīdiju iegūšanai. Taču šajā aspektā ir saskatāms būtisks trūkums – laika posmā no 30.03.2020. līdz 27.09.2020. izmaksu apmērs sastādīja 1500 Austrālijas dolāru jeb 973,63 euro ik pēc divām nedēļām uz katru darba ņēmēju (*Трубин и др., 2020*). Redzams, ka atšķirībā no Latvijā noteiktā regulējuma subsīdiju apmērs ir fiksēts, tāpēc nav nozīmes cik liela ir darbinieka ikmēneša alga līdz brīdim, kad uzņēmuma ienākumi samazinājās par 30% vai 50%.

Savukārt no 28.09.2020. tika ieviestas diferencētas divu nedēļu izmaksas (sk. tabulu).

Tabula

Austrālijas subsīdiju izmaksu diferencēšana (*Трубин и др., 2020*)

Kategorija	28.09.2020 - 03.01.2021.	04.01.2021.-28.03.2021.
Darbinieki, kuru kopējais darba stundu skaits un apmaksājamais atvaļinājums vai svētku dienas, sastāda ne mazāk kā 80 stundas divās nedēļās	1200 Austrālijas dolāru jeb 778,91 euro	1000 Austrālijas dolāru jeb 649,09 euro
Citi	750 Austrālijas dolāru jeb 486,82 euro	650 Austrālijas dolāru jeb 421,91 euro

Tabulā attēlotā diferencēšana, vērtējama negatīvi, jo laikā, kad uzņēmums atrodas bezdarbībā, ko sekmē Covid-19 izplatība un stingro ierobežojumu noteikšana, cilvēka pamatvajadzību klāsts nesamazinās, to apjoms paliek tāds pats kā līdz šim vai arī palielinās.

Tātad, sekojot Covid-19 izplatības tendencei, noteiktā teritorijā subsīdiju apmērs jādiferencē augoši, respektīvi, jo ilgāku laiku persona atrodas bezdarbībā jo pieaug subsīdiju izmaksu apmērs. Šāds risinājums visumā iestrādāts arī mūsu valsts nosacījumos par dīkstāves pabalstu un īpaši, ieviešot dīkstāves palīdzības pabalstu, tomēr kā negatīvs mūsu valsts risinājums jāatzīst, ka daļa no likumīgos nodokļu režīmos strādājošo, īpaši nelielo, mazo uzņēmēju tā arī palikuši bez jebkāda atbalsta.

Kanādas valdības pieeja atšķiras no iepriekš aplūkotās pieredzes, jo Kanādā tika noteikts, ka

darba devējiem, kuru ienākumu līmenis 2020.gada martā samazinājies par 15 %, bet aprīlī un maijā par 30 %, salīdzinājumā ar iepriekšējā gada attiecīgo periodu, ir tiesības saņemt ārkārtējās situācijas algas subsīdijas jeb *Canada Emergency Wage Subsidy*, kas tika izmaksātas no valsts budžeta līdzekļiem 12 nedēļas. Subsīdiju apmērs sastāda 75 % no darbinieka darba algas, bet nepārsniedz 847 Kanādas dolārus nedēļā jeb 566,61 euro (*Трубин и др., 2020*). Kanādas valdības pieeja vērtējama pozitīvi, jo tika noteikta iknedēļas izmaksu robežas, līdz ar to šajā gadījumā vērojama diferencētāka pieeja. Šādā procedūrā atbalsts darbiniekam tiek aprēķināts no viņu ikmēneša ienākumiem, nevis fiksēts, kas novērš konfliktsituācijas un pretreakciju izstrādātajai atbalsta programmai.

Būtiski, ka 2020.gada 15.maijā Kanādas valdība pagarināja *Canada Emergency Wage Subsidy* darbību vēl uz 12 nedēļām un paziņoja par mērķi - subsīdiju izmaksas turpināt līdz 2020.gada beigām (*Международная организация труда, 2020*). Salīdzinot Austrālijas un Kanādas pieeju jāteic, ka efektīvāks atbalsta mehānisms ir izstrādāts Kanādai, jo visu subsidēšanas periodu izmaksu apmērs ir nemainīgs un aprēķināts individuāli katrai personai, ievērojot iknedēļas izmaksas robežu vienai personai. Papildus jāakcentē fakts, ka Kanādā darba devēji, kuriem nav tiesību uz augstāk minēto pabalstu var pretendēt uz īslaicīgu darba algu subsīdiju izmaksu no valsts budžeta 10 % apmērā, kas izmaksājama 18.03.2020. līdz 20.06.2020., kas daļēji kompensē nodokļa summu no darba samaksas (*Трубин и др., 2020*). Respektīvi, valsts ir parūpējusies par uzņēmumiem, kuri neatbilst izvirzītajām prasībām subsīdiju saņemšanai, bet tie tiek atbalstīti, palīdzot pārvarēt grūtības visiem uzņēmējiem, kas pirms pandēmijas ir veicinājuši valsts ekonomiku. Šāda varianta, proti, ka atbalstīti tiek visi uzņēmēji, ieviešana arī Latvijas Republikā būtu atbalstāma.

Savukārt Vācijas pieeja darbinieku atbalstam ir vērtējama kā vislabvēlīgākā darbiniekiem ar bērniem, jo Vācijas valdība ir pārdomājusi nepieciešamību lielāku atbalstu sniegt tiem darbiniekiem, kuriem ir bērni, piemēram, ja personām tiek samazinātas darba stundas, uzņēmuma ekonomiskās lejupslīdes dēļ, kā rezultātā darba devējs izvēlās darbiniekus “sūtīt mājās” vai samazināt darba stundu skaitu, izvairoties no darbinieku skaita samazināšanas. Konstatējot ekonomisko lejupslīdi, valsts izmaksā 60 % no darba ienākuma, kuru darba ņēmējs saņēma pirms Covid-19 krīzes, bet personas, kurām ir apgādājāmie, saņem izmaksu 67 % apmērā. Pārējo darba samaksas daļu darbiniekam izmaksā uzņēmums, izvērtējot tā materiālo stāvokli. Pēc četriem un septiņiem mēnešiem subsīdiju apmērs tiek palielināts, precīzāk, līdz 70 % un 80 % darbiniekiem bez apgādājamajiem un līdz 77 % un 87 % tiem darbiniekiem, kuriem ir apgādājāmie (*Международная организация труда, 2021*). Vācijas piemērs ir vērtējams pozitīvi, jo, tiek izvērtēts personu ar bērniem vajadzību klāsts, uz ko norāda lielāks subsīdiju apmērs tiem darbiniekiem, kuriem ir apgādājāmie. Otrs aspekts, kas vērtējams pozitīvi ir subsīdiju apmēra palielināšanās laika gaitā, jo personu vajadzības lielā mērā balstās uz finansiālajiem resursiem, turklāt attālinātās mācības bērniem pieprasa tehnisko nodrošinājumu, kā rezultātā pieaug arī ģimenes izdevumu apmērs. Latvijā tikai dīkstāves pabalsta saņēmējam ir noteikta 50 euro piemaksa par bērnu, kuru maksā Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra. Ļoti apšaubāms, ka šāda kārtība atbilst bērnu labākajām interesēm un bērnu tiesību vienlīdzības principam, kas nostiprināts Bērnu tiesību aizsardzības likuma 3.pantā. (*Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Vienlaikus ar ārkārtējā stāvokļa izsludināšanu tika paredzēti ierobežojoši pasākumi, tajā skaitā vērienīgi ierobežojumi uzņēmējdarbības īstenošanai, aizliegums atsevišķām nozarēm strādāt vispār. Kā centrālais atbalsta mehānisms Covid-19 izraisīto seku novēršanai un pārvarēšanai tika ieviests dīkstāves pabalsts. Pirmo reizi dīkstāves pabalsta jēdziens atrodams likumā “Par valsts apdraudējuma un tā seku novēršanas un pārvarēšanas pasākumiem sakarā ar Covid-19 izplatību”. Pabalsta būtība ir iespēja kompensēt dīkstāvi, lai novērstu negatīvās sekas, kas ir radušās saistībā ar ierobežojumiem un aizliegumiem, kad darba devējs noteiktās nozarēs nevar nodrošināt darbiniekiem darbu un pašnodarbinātām personām, kuru saimniecisko darbību skāruši ierobežojumi.
2. Nelielā laika periodā normatīvie akti, kas regulē dīkstāves pabalsta saņemšanas kārtību piedzīvojuši vērienīgas izmaiņas. Sākotnēji tika paredzēts dīkstāves pabalstu izmaksāt tikai krīzes skarto nozaru darbiniekiem. Pēc tam tiesības saņemt dīkstāves pabalstu tika paredzētas jebkuras nozares darbiniekiem,

kuru ietekmējusi Covid-19 izraisītā krīze, kā arī pašnodarbinātām personām, kuras skārusi Covid-19 izraisītā krīze. Visbeidzot, lai nodrošinātu vismaz minimālo sociālo aizsardzību tika ieviests dīkstāves palīdzības pabalsts, nosakot maksimālo apmērs 180 euro mēnesī.

3. Dīkstāves pabalsta piešķiršanas kritēriji gan darba ņēmējiem, gan pašnodarbinātām personām tikuši vairākkārtīgi grozīti. No vienas puses, tas vērtējams pozitīvi, jo tādējādi pabalsts kļuvis pieejamāks darba ņēmējiem un pašnodarbinātajiem, no otras puses, nemitīgās izmaiņas liecina par noteikumu zemo kvalitāti un rada neskaidrības, pārpratumus pabalsta pieprasītājiem.
4. Dīkstāves pabalsta piešķiršana tika balstīta uz principu – dīkstāves pabalstu piešķir tiem uzņēmumiem, kā arī pašnodarbinātām personām, kuras līdz ārkārtējās situācijas izsludināšanai ir maksājušas sociālās apdrošināšanas iemaksas. Šāds nosacījums bez atbalsta atstājis ievērojamu daļu legālos nodokļu režīmos strādājošo nelielo, mazo uzņēmēju, mājražotāju, kuri nekvalificējās pabalsta saņemšanai, tādējādi atstājot tos bez jebkāda atbalsta Covid-19 ierobežojumu darbības laikā. Tikai atsevišķu darbinieku atbalsts ar dīkstāves pabalstu nav atzīstams par atbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 1.pantam, jo liegums no valsts puses strādāt, valstij uzliek arī pienākumu kompensēt ienākumu zudumu, kas radies noteikto ierobežojumu dēļ.
5. Dīkstāves pabalsta izmaksu vai neizmaksu nedrīkst saistīt ar pabalsta izmaksu bērniem. Pabalsts bērnu atbalstam ārkārtējās situācijās jāparedz atsevišķi un nav saistāms ar jebkādiem citiem atbalsta veidiem.
6. Līdz ar dīkstāves pabalsta piešķiršanu, ko izmaksā Valsts ieņēmumu dienests, personai ir tiesības uz 50 euro piemaksu par katru apgādājamo līdz 24 gadu vecumam, ko nodrošina Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra. Analizētā ārvalstu pieredze paredz diferencētāku pieeju, kas paredz, piemēram, pabalsta procentuālā apmēra palielināšanu par 10 procentiem personām, kurām ir apgādājāmie, tādēļ tiek piedāvāts veikt grozījumus Ministru kabineta 2020.gada 24.novembra noteikumos Nr.709, ietverot jaunu normu šādā redakcijā: *“Darbiniekam vai pašnodarbinātajai personai, kuras apgādībā ir persona līdz 24 gadu vecumam, dīkstāves pabalsta apmērs ir 80% no bruto darba samaksas.”*

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Bērnu tiesību aizsardzības likums* (19.06.1998). Latvijas Republikas likums, red. uz 30.06.2021. <https://likumi.lv/ta/id/49096>, sk. 01.05.2021.
2. *Covid-19 infekcijas izplatības seku pārvarēšanas likums* (05.06.2020). Latvijas Republikas likums, red. uz 30.06.2021. <https://likumi.lv/ta/id/315287-covid-19-infekcijas-izplatibas-seku-parvaršanas-likums>, sk. 01.05.2021.
3. *Darba likums* (20.06.2001). Latvijas Republikas likums, red. uz 31.05.2021. <https://likumi.lv/ta/id/26019>, sk. 01.05.2021.
4. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.01.2019. <https://likumi.lv/ta/id/57980>, sk. 01.05.2021.
5. *Noteikumi par Covid-19 izraisītās krīzes skartiem darba devējiem, kuri kvalificējas dīkstāves pabalstam un nokavēto nodokļu maksājumu samaksas sadalei termiņos vai atlikšanai uz laiku līdz trim gadiem* (26.03.2020). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.165, red. uz 31.12.2020. <https://likumi.lv/ta/id/313514-noteikumi-par-covid-19-izraisitas-krizes-skartiem-darba-devejiem-kuri-kvalificejas-dikstaves-pabalstam-un-nokaveto-nodoklu>, sk. 01.05.2020.
6. *Noteikumi par dīkstāves pabalstu darbiniekiem, kurus skar Covid-19 izplatība* (24.03.2020). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.152, red. uz 26.03.2020. <https://likumi.lv/ta/id/313429-noteikumi-par-dikstaves-pabalstu-darbiniekiem-kurus-skar-covid-19-izplatiba>, sk. 01.05.2021.
7. *Noteikumi par dīkstāves pabalstu pašnodarbinātām personām, kuras skārusi Covid-19 izplatība* (31.03.2020). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.179, red. uz 31.12.2020. <https://likumi.lv/ta/id/313680-noteikumi-par-dikstaves-pabalstu-pasnodarbinatam-personam-kuras-skarusi-covid-19-izplatiba>, sk. 01.05.2021.
8. *Noteikumi par dīkstāves palīdzības pabalstu darba ņēmējiem un pašnodarbinātajām personām, kuras skārusi Covid-19 izplatība* (23.04.2020). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.236, red. uz 01.01.2021. <https://likumi.lv/ta/id/314353-noteikumi-par-dikstaves-palidzibas-pabalstu-darba-nemejiem-un-pasnodarbinatajam-personam-kuras-skarusi-covid-19-izplatiba>, sk. 01.05.2021.
9. *Noteikumi par nozarēm, kurām sakarā ar Covid-19 izplatību ir būtiski pasliktinājusies finanšu situācija* (24.03.2020). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.151, red. uz 01.01.2021. <https://likumi.lv/ta/id/313428-noteikumi-par-nozareem-kuram-sakara-ar-covid-19-izplatibu-ir-butiski-pasliktinajusies-finansu-situacija>, sk. 01.05.2021.
10. *Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu* (06.11.2020). Latvijas Republikas Ministru kabineta rīkojums Nr. 655, red. uz 06.04.2021. <https://likumi.lv/ta/id/318517-par-arkartejas-situacijas-izsludinasa>, sk. 01.05.2021.
11. *Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu* (12.03.2020). Latvijas Republikas Ministru kabineta rīkojums Nr. 103. <https://www.vestnesis.lv/op/2020/51A.1>, sk. 01.05.2021.
12. *Par valsts apdraudējuma un tā seku novēršanas un pārvarēšanas pasākumiem sakarā ar Covid-19 izplatību* (20.03.2020).

- Latvijas Republikas likums, red. uz 09.06.2020. <https://likumi.lv/ta/id/313373/redakcijas-datums/2020/07/01>, sk. 01.05.2021.
13. Briede, J., Danovskis, E., Kovaļevska, A. (2021). *Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Otrais izdevums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
 14. Kovaļevska, A. (2008). Sociāli atbildīgas valsts princips. *Jurista Vārds*, 32 (537). <https://juristavards.lv/doc/180049-sociali-atbildigas-valsts-princips/>, sk. 01.05.2021
 15. Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija (25.03.2020). *Ministru kabineta noteikumu projekta "Noteikumi par Covid-19 krīzē skartiem darba devējiem, kuri kvalificējas dīkstāves pabalstam un nokavēto nodokļu maksājumu samaksas sadalei termiņos vai atlikšanai uz laiku līdz trim gadiem" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)*. http://tap.mk.gov.lv/doc/2020_03/EMAnot_25032020_dikstave.502.docx, sk. 01.05.2020.
 16. Latvijas Republikas Ministru kabinets (19.03.2021). *Likumprojekta „Par valsts apdraudējuma un tā seku novēršanas un pārvarēšanas pasākumiem sakarā ar Covid-19 izplatību” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)*. <http://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/FA16554D02711FA4C25853100224B2E?OpenDocument>, sk. 01.05.2021.
 17. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2020.gada 25.jūnija spriedums lietā Nr. 2019-24-03. <https://likumi.lv/ta/id/315688>, sk. 01.05.2021.
 18. Latvijas Republikas Satversmes tiesas Kolēģijas 2020. gada 11. jūnija lēmums, pieteikums Nr. 99/2020. Lēmums par atteikšanos ierosināt lietu. <https://www.satv.tiesa.gov.lv/decisions/kolegijas-2020-gada-11-junija-lemums-pieteikums-nr-99-2020/>, sk. 01.05.2021.
 19. Valsts ieņēmumu dienests (2021). *Statistika par atbalstu Covid-19 krīzes pārvarēšanai no 01.12.2020. līdz 27.04.2021.* <https://www.vid.gov.lv/lv/statistika-3>, sk. 01.05.2021.
 20. Международная организация труда (25.01.2021). Covid-19 и сфера труда. *Вестник МОТ*, 7. Полученное 28.02.2021 из https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/briefingnote/wcms_767671.pdf
 21. Трубин, В., Николаева, Н., Санишвили, Т., Тарасова, В. (2020). Социальная политика в зарубежных странах в условиях пандемии. *Социальный бюллетень*, 12. Полученное 01.03.2021 из <https://e-cis.info/upload/iblock/29a/29a4fef121e526f760024f56d9386d10.pdf>

Summary

Simultaneously with the declaration of a state of emergency, restrictive measures were envisaged, including ambitious restrictions on the implementation of business, a ban on certain sectors to work at all. A downtime allowance was introduced as a central support mechanism to prevent and cope with the consequences of Covid-19. For the first time it is found in the Law “On Measures to Prevent and Overcome the State Threat and its Consequences Due to the Spread of Covid-19”. The gist of the allowance is the possibility of compensating for downtime in order to prevent the negative consequences of restrictions and prohibitions, when the employer in certain sectors cannot provide employment for employees and self-employed persons whose economic activity has been affected by restrictions. In a short period of time, the regulatory enactments that regulate the procedure for receiving the downtime allowance have undergone significant changes. Initially, the cost of downtime benefits was limited to workers in the sectors affected by the crisis. Eligibility for the downtime allowance was then extended to workers in any sector affected by the Covid-19 crisis, as well as to the self-employed affected by the Covid-19 crisis. Finally, in order to ensure at least a minimum level of social protection, a downtime allowance was introduced, with a maximum amount of EUR 180 per month.

The criteria for granting the downtime allowance to both employed and self-employed persons have been amended several times. On the one hand, this is positively assessed, as it has made the allowance more accessible to employees and the self-employed, on the other hand, the constant changes indicate the low quality of the rules and create confusion and misunderstandings for allowance claimants.

The granting of the downtime allowance was based on the principle that the downtime allowance is granted to those companies, as well as to self-employed persons who have paid social insurance contributions before the declaration of the state of emergency. Such a condition has left without any support a significant proportion of small businesses, domestic producers working under legal tax regimes, who did not qualify for the allowance during the Covid-19 restriction. Only the support of certain employees with downtime allowance cannot be recognized as compliant with Article 1 of the Constitution of the Republic of Latvia, because the prohibition on the part of the state to work also obliges the state to compensate for the loss of income caused by the established restrictions.

The payment or non-payment of the downtime allowance may not be linked to the payment of the child benefit. Therefore, the child support allowance should be provided separately and should not be linked to any other form of support.

DARBA LAIKS DARBA TIESISKAJĀS ATTIECĪBĀS *WORKING TIME IN AN EMPLOYMENT RELATIONSHIP*

Annija Riekstiņa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, annijariekstina@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Mg.iur. **Inese Novika**

Abstract. *Taking into account the statistics, the employer's costs per employee are increasing every year (Central Statistical Bureau, 2021), which increases the risk of incomplete and biased accounting of working time, or even informal employment of employee. Recent findings of case law clearly indicate shortcomings in the regulatory framework for employment relations. Given the global situation, rapid developments and unforeseen changes, the issue of organizing working time in companies to ensure and comply with epidemiological safety measures is relevant.*

Keywords: *employee; employer; employment relationship; working time*

Ievads

Darba laika jēdziens un saturs vienmēr ir bijis aktuāls jautājums, jo ar darba tiesībām savas dzīves laikā saskarās gandrīz jebkurš cilvēks. Darba laiks ir cieši saistīts ar darbiniekam vienu no svarīgākajiem jautājumiem- darba samaksu. Darbinieka darba samaksa tiešā veidā ir atkarīga no darbiniekam darba līgumā pielīgtā darba laika veida un faktiski nostrādātā darba laika. Laika gaitā, mainoties ekonomiskajai un saimnieciskajai realitātei, darba tiesības izmainās – tās kļūst elastīgākas (*Kārklīņa, Krēsliņš, 2019*), arī šis apstāklis padara tēmu aktuālu, kā precīzi veikt darba laika uzskaiti, ja darba laiks ir elastīgs vai pat attālināts un darba devējam praktiski neizkontrolējams. Aktuālāko Darba likuma grozījumu īstenošana praksē ir saistībā ar ģenerālvienošanos būvniecības jomā, kas tiešā veidā skāra virsstundu tiesisko regulējumu. Kā arī praksē ir saskatāmas dažādas nepilnības nodarbinot personas virs pielīgtā nepilna darba laika, kā arī nepilna laika darbiniekam organizējot summēto darba laiku, neskatoties uz to, ka Darba likums šādus gadījumus pilnībā izslēdz. Arī statistikas dati norāda uz pētījuma priekšmeta aktualitāti - Valsts darba inspekcija gana bieži saskaras ar darba devēju pārkāpumiem darba laika uzskaitē (*Valsts darba inspekcija, 2020*).

Pētījuma mērķis ir izpētīt darba laika tiesisko regulējumu, konstatēt problēmas un rast risinājumus problemātikas novēršanai praksē.

Lai sasniegtu mērķi tika izvirzīti vairāki uzdevumi:

- 1) pamatojoties uz tiesību literatūras, tiesu prakses un normatīvo aktu izpēti un analīzi, izvērtēt darba laika jēdzienu, darba laika un darba organizācijas veidus;
- 2) analizēt darba laika uzskaiti;
- 3) izpētīt darba laika un darba organizācijas veidus;
- 4) konstatēt pastāvošas problēmas un sniegt risinājumus to novēršanai.

Pētījuma izstrādes gaitā tiks izmantotas vairākas zinātniskās pētījuma metodes, gan teorētiskās izziņas metodes, gan empīriskās pētījuma metodes.

Darba laika jēdziens un darba laika uzskaitē

Pamatlikums, kas regulē darba tiesiskās attiecības ir Darba likums, papildus tam, protams, ir Latvijas Republikas Satversme, kas nosaka ikviena tiesības uz darbu un citi Latvijai saistošie starptautiskie un nacionālie tiesību akti. Darba laiks ir jebkurš laikposms, kurā darba ņēmējs strādā darba devēja labā un veic savu darbu vai pilda pienākumus saskaņā ar valsts tiesību aktiem un/vai praksi (*Par konkrētiem darba laika organizēšanas aspektiem, 2003*). Darba likums definē, ka darba laiks ir

laikposms no darba sākuma līdz beigām, kura ietvaros darbinieks veic darbu un atrodas darba devēja rīcībā, izņemot pārtraukumus darbā. Darba laika sākumu un beigas nosaka darba kārtības noteikumos, maiņu grafikos vai darba līgumā (*Darba likums, 2001*). Darba laika ietvars nav viennozīmīgi noteikts, kā piemēram, darba laikā ieskaitāmi arī daži pārtraukumi - papildu pārtraukumi darbiniekiem, kuri pakļauti īpašam riskam un pārtraukumi bērna barošanai (*Ermsons u.c., 2010*). Tātad darba laika nošķiršana no atpūtas laika nav viennozīmīga.

Darba laika definīcijai ir jābūt nepārprotamai, lai darba devējam noteiktu viņa tiesības nodarbināt darbinieku kādu noteiktu laiku, bet darbiniekam būtu skaidrs, kādas ir viņa tiesības un pienākumi veikt darbu kādā noteiktā laikā (*Slaidiņa, Skultāne, 2011*). Darba laika statuss piešķirams laika posmam, kurā darba ņēmējam ir pienākums fiziski atrasties darba devēja noteiktajā vietā un būt pieejamam darba devējam, lai vajadzības gadījumā varētu uzreiz sniegt attiecīgos pakalpojumus. Savukārt, ja darba ņēmējs ir sava darba devēja rīcībā, ciktāl viņam tikai jābūt sasniedzamam, darba ņēmējs var savu laiku organizēt mazāk ierobežojoši un veltīt to pats savām interesēm. Šādā gadījumā vienīgi laiks, kurš ir saistīts ar reālu pakalpojumu sniegšanu, ir uzskatāms par darba laiku (*Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta spriedums, 2020, Nr. SKC-577/2020*). Šāds nošķiršanas mehānisms ir ļoti svarīgs, jo no tā kā izprotam un interpretējam darba laika tvērumu tiešā veidā ir atkarīga darbinieka darba samaksa. Nevar aizmirst par darba devēja pienākumu precīzi uzskaitīt darba laiku, kas pie nepareizas darba laika interpretācijas var būt pretējs ar darbinieka interpretāciju par nostrādātajām stundām, kā rezultātā rodas strīds par darba stundu pareizu uzskaiti. Analizējot šo tiesu prakses atziņu, secināms, ka šāda izpratne un skaidrojums skaidri nenosaka robežu starp darba laiku un atpūtas laiku. Secināms, ka darba laiks ir laiks, ko darbinieks pavada veicot darbu un atrodoties darba devēja rīcībā, savukārt atpūtas laiks ir laiks, ko darbinieks var izlietot pēc sava ieskata. No šī definējuma skaidri izriet, ka, lai laiks tiktu uzskatīts par darba laiku ir ne tikai jābūt darba devēja rīcībā, bet arī jāveic darba pienākumi. No gramatiskās metodes tiešā veidā izriet šāds secinājums. Tomēr vērtējams ir laiks, kad darbinieks ir gatavs veikt darbu pēc izsaukuma, kas ierobežo viņa iespējas šo laiku pavadīt pēc saviem ieskatiem. Vērtējamais aspekts būtu ciktāl ļoti ierobežota ir viņa brīva izvēle šī laika pavadīšanā pēc saviem ieskatiem (*Maskalāns, 2021*). Darba likumā trūkst pilnīgas darba laikā iekļaujamā laika definīcijas, kas praksē izraisa strīdus situācijas.

Darba laiku nepieciešams uzskaitīt, Darba likums paredz darba devēja pienākumu precīzi uzskaitīt darba laiku. Darba laika uzskaites dokumentā uzskaitot katra darbinieka nostrādātās stundas kopumā, kā arī atsevišķi virsstundas, darbu nakts laikā, nedēļas atpūtas laikā un svētku dienās nostrādātās stundas. Darbiniekam ir tiesības personiski vai ar darbinieku pārstāvju starpniecību pārbaudīt darba devēja veikto darba laika uzskaiti (*Darba likums, 2001*). Darba laika uzskaita darba laika uzskaites tabulās, kurās norāda nostrādāto stundu skaitu dienā, nostrādātās virsstundas, nakts stundas un darbu svētku dienās. Šādu tabulu parasti sagatavo par kalendāra mēnesi, ar kuru palīdzību tiek veikti darba samaksas aprēķini. Svarīga ir precīza uzskaitē, lai varētu veikt precīzus darba samaksas aprēķinus, kā to nosaka likums. Neviens normatīvais akts nenosaka kā to pareizi uzskaitīt - darba laiku var uzskaitīt elektroniski, var arī to darīt tabulas aizpildot ar roku un veicot visus aprēķinus manuāli. Pozitīvs piemērs vērojams būvniecības nozarē, kurā ieviesta elektroniskā darba laika uzskaites sistēma. Tā ir elektroniska sistēma, kurā tiek nodrošināta būvlaukumā nodarbināto personu darba laika elektroniska reģistrācija, uzskaitē un reģistrēto datu glabāšana, lai nodotu minētos datus iekļaušanai vienotajā elektroniskās darba laika uzskaites datubāzē. Šādas sistēmas ieviešanas mērķis ir būvniecības nozares sakārtošana, uzlabojot nodokļu nomaksu par nodarbinātajiem, novēršot nekorekta darba laika uzskaiti un uzlabojot saimnieciskās darbības izsekojamību (*Valsts ieņēmumu dienests, 2020*). Ieviešot šādu darba laika uzskaites sistēmu, kas nodrošina precīzu darba laika uzskaiti ieguvēji ir gan darbinieki, gan darba devēji.

Darba laika veidi

Darba laiks tiešā veidā ir atkarīgs no uzņēmuma darba laika veida un organizācijas, arī darba specifikas, jeb kādu darba organizāciju darba devējs var nodrošināt saviem darbiniekiem darba veikšanai. Darba likums paredz trīs darba laika veidus: normālais darba laiks, nepilns darba laiks un virsstundu darbs. Normālais darba laiks ir, kad vienas dienas darba laiks nedrīkst pārsniegt 8 stundas, bet normālais nedēļas darba laiks 40 stundas. Nepilns darba laiks ir īsāks par normālo darba laiku, savukārt virsstundu darbs ir darbs, ko veic virs normālā darba laika (*Darba likums, 2001*).

Normāls darba laiks ir visbiežāk praksē sastopamais darba laika veids. Tas nedrīkst pārsniegt 8 stundas dienā un 40 stundas nedēļā. Darba likums pieļauj arī samērīgu elastību, pieļaujot gadījumus, ka kādā nedēļas dienā darba diena var tikt pagarināta, bet citā saīsināta par 1 stundu. Ņemot vērā, ka darba tiesiskās attiecības balstās uz pušu vienošanās principa, var secināt, ka arī dienas pagarināšana un pēc tam saīsināšana par 2 stundām nebūtu pārkāpums. Sevišķām darbinieku grupām tiek noteikti dažādi ierobežojumi, t. i., darbiniekiem darbā ar īpašu risku, personām kas nav sasniegušas 18 gadu vecumu, u. c. Atkāpe no normālā darba laika ir pirmssvētku dienās, kad darba dienas ilgums saīsināms par 1 stundu, ja darba koplīgumā, darba kārtības noteikumos vai darba līgumā nav noteikts īsāks darba laiks (*Darba likums, 2001*). Nodarbinot personas, kas nav sasniegušas 18 gadu vecumu ir jāievēro dažādi noteiktie ierobežojumi, par darba dienas ilgumu atkarībā no perioda kurā persona tiek nodarbināta (piemēram, mācību gada laikā), kā arī ja persona tiek nodarbināta pie vairākiem darba devējiem, darba laiks ir skaitāms kopā, kas nodarbinot pieaugušu personu tā nav. Pusaudžiem ir ne tikai atsevišķs regulējums attiecībā uz darba laiku, bet arī uz darbiem, ko tie drīkst veikt, piemēram ugunsbīstamus vai sprādzienbīstamus darbus, u. c. kategorijas, ko nosaka Ministru kabineta noteikumi (*Noteikumi par darbiem, kuros aizliegts nodarbināt pusaudžus, un izņēmumi, kad nodarbināšana šajos darbos ir atļauta saistībā ar pusaudža profesionālo apmācību, 2002*).

Nepilns darba laiks ir darba laiks, kas ir īsāks kā normālais darba laiks. Pastāv nosacījums, ka darba devējam ar darbinieku ir jāvienojas rakstveidā, ja tam tiek noteikts nepilns darba laiks, pārejot no normāla darba laika vai pielīgstot to jau darba līgumā. Darba likumā ir noteikti gadījumi, kad darbiniekam izsakot lūgumu pāriet uz nepilnu darba laiku, darba devējam ir pienākums to akceptēt, piemēram, ja to pieprasa grūtniece, u. c. likumā paredzētajos gadījumos. Citos gadījumos, gan darbiniekam, gan darba devējam ir tiesības atteikties no pāriešanas uz normālu darba laiku, ja šāda situācija uzņēmumā nav iespējama. Ja darbiniekam noteikts nepilns darba laiks, viņa nodarbināšana virs šā darba laika ir pieļaujama tikai pamatojoties uz darba devēja un darbinieka rakstveida vienošanos (*Darba likums, 2001*). Tomēr, ja šāda nodarbinātība tiek veikta un nav bijusi rakstveida vienošanās, kas pēc likuma ir obligāta, uz šo vienošanos pēc analogijas attiecināma Darba likuma 41.panta otrā daļas nosacījumi, kas paredz, ka rakstveida formai neatbilstošam darba līgumam ir tādas pašas sekas kā rakstveidā izteiktam darba līgumam (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta spriedums, 2014, Nr. SKC-1609/2014*). Rakstveida vienošanās neesamības gadījumā, netiek izslēgts, ka šāda nodarbinātība faktiski ir notikusi.

Virsstundu darbs ir darbs, kuru darbinieks veic virs normālā darba laika, kas ir 8 stundas dienā vai 40 stundas nedēļā. Par virsstundu darbu darbiniekam un darba devējam ir jāvienojas rakstveidā, ir arī izņēmuma gadījumi, ko paredz darba likums, kad nodarbināšana virsstundu darbā ir pieļaujama arī bez rakstveida vienošanās. 2014. gadā tika pieņemtas izmaiņas Darba likumā, kas noteic, ka virsstundu darbs nedrīkst pārsniegt vidēji 8 stundas 9 dienu periodā. Virsstundu darbā ir aizliegts nodarbināt personas, kas jaunākas par 18 gadiem. Darba likums ir pretimnākošs un ļauj darbiniekam ar darba devēju vienoties par dažādiem kompromisiem, kas abām pusēm ir pieņemami. Piemēram, vienlaikus ar vienošanos par virsstundu darbu puses var vienoties, ka darbiniekam piemaksu par virsstundu darbu aizstāj ar apmaksātu atpūtu citā laikā atbilstoši nostrādāto virsstundu skaitam, kā arī par šāda apmaksāta atpūtas laika piešķiršanas kārtību (*Darba likums, 2001*). Tiesiskais regulējums, kas attiecas uz virsstundu darbu, ir attiecināms tikai uz tiem darbiniekiem, kuri veic darbu virs normālā darba laika, t. i., virs 8 stundām (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta spriedums, 2018, Nr. SKC 646/2018*). Aktuāls ir jautājums par darbinieku ar nepilnu darba laiku nodarbināšanu virs pielīgtā darba laika- vai tas ir uzskatāms par virsstundu darbu un kā kvalificēt šīs nostrādātās darba stundas. No likuma izriet, ka virsstundu darbs ir tas, ko veic virs normālā darba laika - 8 stundām dienā, līdz ar to, ja darbinieks strādā nepilnu darba laiku, bet tiek nodarbināts virs šī laika, kurš nepārsniedz 8 stundas dienā, šis laiks netiek uzskatīts par virsstundu darbu. Ja faktiski šāda nodarbināšana tiek veikta, darba devējam ir pienākums šīs stundas uzskaitīt un tās apmaksāt saskaņā ar pielīgtu darba samaksu. Ņemot vērā praktiskos apsvērumus Darba likumā ieviesti grozījumi saistībā ar ģenerālvienošanos, kas pateicīga nozarēm, kurām raksturīga sezonālitate, kā piemēram, būvniecībai, kur izvairīties no virsstundu darba ir praktiski neiespējami. Ģenerālvienošanas, kas līdz šim nav bijusi populāra Latvijā ir izmainījusi tiesisko regulējumu attiecībā

uz virsstundu darbu un arī uz darba laika uzskaiti kā tādu, paredzot elektronisko darba laika uzskaiti būvniecībā. Būvniecības nozare ir viena no nozarēm, kas tiek būtiski uzlabota, lai novērstu dažādas nepilnības praksē, kas ir pretrunā ar tiesību normām (*Latvijas Būvuzņēmēju partnerība, 2019*). Likums paredz tiesības vispāršaistošās ģenerālvienošānās gadījumā, ja tā nosaka būtisku atalgojuma pieaugumu nozarē, piemērot mazāku piemaksu par virsstundu darbu. Taču tā nevar būt mazāka par 50% no ģenerālvienošānās noteiktās stundas vai dienas algas likmes (*Blūma, Platā, 2020*). Grozījumu mērķis ir veicināt ģenerālvienošānos noslēgšanu, kas kopā ar elektronisko darba laika uzskaiti ir visefektīvākais instruments ēnu ekonomikas un aplokšņu algu ierobežošanai (*Helmane, 2018*). Tas būtiski uzlabo nozares darbinieku stāvokli, kuriem ir noslēgta šāda vienošanās, kā arī novērš dažādas nepilnības darba laika uzskaitē.

Darba laika organizācija

Uzņēmumu sekmīgai saimnieciskajai darbībai, biznesa attīstībai un izvirzīto mērķu sasniegšanai ir nepieciešama laba darba organizācija un pareiza darba laika plānošana (*Zāle, 2020*). Darba likums paredz trīs darba laika organizācijas veidus - nakts darbs, maiņu darbs un summētais darba laiks (*Darba likums, 2001*). No darba organizācijas veida ir atkarīgs darbinieka darba laiks konkrētajā uzņēmumā. Pastāv iespēja individuālai pieejai atkarībā no darba apjoma, ar vien populārāk kļūst dot darbiniekam iespēju savu darbu plānot un veikt elastīgi vai attālināti. Darba laika veidi ar darba laiku organizāciju mijiedarbojas un ir savstarpēji saistīti.

Nakts darbs ir ikviens darbs, ko veic nakts laikā vairāk nekā 2 stundas. Ar nakts laiku saprotams laikposms no pulksten 22 līdz 6. Praksē bieži ir problēmas ar nakts darba interpretāciju - par obligātām 2 stundām nakts laikā, lai šis darba laiks tiktu uzskatīts par nakts darbu. Attiecībā uz bērniem nakts laiks Darba likuma izpratnē ir laikposms no pulksten 20 līdz 6. Šāda darba laika organizācija parasti ir uzņēmumos, kuros ir jānodrošina darba nepārtrauktība. Darba likums nosaka, ka darba devējam par nakts darba stundām ir jāpiemaksā 50 % apmērā no noteiktās stundas likmes, darba devējs var noteikt arī lielāku piemaksu. Nakts darbs rada sava veida risku darbinieka veselībai, ņemot vērā noslodzi un cilvēka fizioloģiju, tāpēc ir pareizi noteikt papildus samaksu par darbu ko darbinieks veic nakts stundās. No nakts darba pareizas interpretācijas ir atkarīga darba laika pareiza uzskaitē un līdz ar to arī apmaksā. Ja, piemēram, darbiniekam ir noteikts summētais darba laiks un tas veic savu darbu no pulksten 18 līdz 23, tad šāds darbs netiek uzskatīts par nakts darbu, jo neizpildās tiesību normā ietvertais kritērijs - ne mazāk kā 2 stundas laika posmā no pulksten 22 līdz 6. Minētajā piemērā tas būs definējams kā darbs nakts laikā nevis kā nakts darbs. Tiesu praksē atrodami nolēmumi, kuros pirmās un otrās instances tiesa nav vērtējusi to vai persona strādājusi Darba likuma noteiktajā nakts laikā ne mazāk kā 2 stundas (*Darba likums, 2001*). Secināms, ka problēma ir tiesību normas interpretācijā, jo likums skaidri nosaka atšķirību.

Uzņēmumā, kurā nepieciešams nodrošināt nepārtrauktu darba gaitu, darba devējs pēc konsultēšanās ar darbinieku pārstāvjiem nosaka **maiņu darbu**. Šajā tiesību normā ietvertais personu loks šāda darba laika organizācijas noteikšanai ir sašaurināts un ierobežo darbinieku tiesības, jo ne vienmēr tiek izvirzīti darbinieku pārstāvji, jo darbinieki savas tiesiskās intereses var pārstāvēt tieši-paši, vai izmantojot pārstāvju starpniecību, līdz ar ko šāds formulējums, kas ietverts tiesību normā nav tiesiski korekts. Darba likums arī nosaka, ka vienas maiņas ilgums nedrīkst pārsniegt attiecīgajai darbinieku kategorijai noteikto normālo dienas darba laiku. Maiņu darbā ir paredzēti aizliegumi norīkot darbinieku divās maiņās pēc kārtas. Viena maiņa nomaina otru laikā, kāds noteikts maiņu grafikā. Ja noteiktajā laikā maiņa netiek nomainīta, darbiniekam, kurš nav nomainīts, ir pienākums turpināt darbu, ja darba pārtraukšana nav pieļaujama. Laiks, kuru darbinieks nostrādājis pēc maiņas beigām, uzskatāms par virsstundu darbu. Darba devējam ir pienākums iepazīstināt darbiniekus ar maiņu grafikiem ne vēlāk kā vienu mēnesi pirms to stāšanās spēkā (*Darba likums, 2001*). Darbinieka mēneša darba laiks atbilst attiecīgā mēneša normālā darba laika stundām (*Valsts darba inspekcija, 2014*). Maiņu darbs visbiežāk tiek organizēts ražošanas uzņēmumos, kur nepieciešama nepārtraukta - 24 stundu diennaktī darbība, saskaņā ar maiņu grafikiem un noteiktajiem laikiem, kuros darbinieki mainās - vieni beidzot, otri sākot maiņu.

Gadījumā, ja darba rakstura dēļ nav iespējams ievērot attiecīgajam darbiniekam noteikto normālo dienas vai nedēļas darba laika ilgumu, darba devējs pēc konsultēšanās ar darbinieku pārstāvjiem var noteikt **summēto darba laiku**, lai darba laiks pārskata periodā nepārsniegtu attiecīgajam darbiniekam noteikto normālo darba laiku. Ja darbiniekam ir noteikts summētais darba laiks, darba devējam ir pienākums par to rakstveidā informēt darbinieku, norādot pārskata perioda ilgumu, kā arī laikus iepazīstināt darbinieku ar darba grafiku. Darbinieki strādā pēc grafikiem, ko izstrādā vai apstiprina darba devējs. Ja darba koplīgumā vai darba līgumā nav noteikts garāks pārskata periods, summētā darba laika pārskata periods ir 1 mēnesis. Darbinieks un darba devējs darba līgumā var vienoties par pārskata perioda ilgumu, taču ne ilgāku par 3 mēnešiem, bet darba koplīgumā - ne ilgāku par 12 mēnešiem. Ja pie normālā darba laika pieņemts, ka pārskata periods ir 1 mēnesis, tad summētajā darba laikā, tas var būt garāks - tas nozīmē, ka normālā darba laika stundas tiek aprēķinātas par vairākiem mēnešiem, tomēr, ja faktiski nostrādātais laiks pārsniedz noteiktā perioda normālā darba laika stundas, tad tās uzskatāmas par virsstundām. Summētā darba laika ietvaros jebkurā gadījumā aizliegts nodarbināt darbinieku ilgāk par 24 stundām pēc kārtas un 56 stundām nedēļā, kas ir par 16 darba stundām vairāk kā normālā darba laikā (*Darba likums, 2001*). Darba likums uzliek darba devējam par pienākumu darbinieku iepazīstināt ar darba grafiku 1 mēnesi iepriekš. Dažādu apstākļu dēļ, grafiks var būt elastīgs, bet svarīgi ir, lai kopējais normālais darba laiks noteiktajā pārskata periodā tiktu ievērots. Tiesu praksē atzīts, ka summētā darba laika organizācija nav pieļaujama, ja tiek strādāts nepilns darba laiks (*Kalniņa, 2020*). Summētā darba laika uzskaitē, attiecas uz pilna darba laika darbiniekiem, uzliekot pienākumu darba devējam attiecīgajā pārskata periodā darbiniekam noteikto darba laiku sabalansēt ar normālo darba laiku (*Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2018*). Darba devējam darba līgumā jānorāda tikai viens no minētajiem darba laika veidiem – nepilns vai summēta darba laika organizācija (ar to saprotot - pie normāla darba laika) –, un nav pieļaujama nepilna darba laika apvienošana ar summēta darba laika organizāciju (*Linga, 2020*).

Nemot vērā jaunākās aktualitātes un situāciju valstī, ar vien biežāk darbs tiek organizēts attālināti - to saprotot un ikdienā biežāk lietojot apzīmējumu kā - **darbs no mājām**. 2020. un 2021. gadā šis ir ļoti aktuāls jautājums, par to, kā darba devēji organizē darbu, kādas ir to iespējas saviem darbiniekiem nodrošināt attālinātu darbu. Ārkārtējās situācijas laikā darba devējam pat bija uzlikts par pienākumu organizēt darbu tā, lai klātienē darba pienākumus veiktu tikai tie darbinieki, kuri nodrošina darbu nepārtrauktību un nevar to veikt attālināti savā dzīvesvietā (*Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu, 2020*). Pēc ārkārtējās situācijas beigām darbinieks var veikt darbu attālināti, ja puses par to vienojas. Darba aizsardzības likums definē, ka attālinātais darbs ir tāds darba izpildes veids, ka darbs, kuru nodarbinātais varētu veikt darba devēja uzņēmuma ietvaros, pastāvīgi vai regulāri tiek veikts ārpus uzņēmuma, tai skaitā darbs, ko veic, izmantojot informācijas un komunikācijas tehnoloģijas (*Darba aizsardzības likums, 2001*), šī likuma regulējums specifiski attiecas uz darba aizsardzības jomu. Līdz ar to veidojas situācija, ka attālinātā darba tiesiskais regulējums faktiski Darba likumā nepastāv. Attālinātais darbs nozīmē pieejamību un sasniegtus darba rezultātus (*Valsts kanceleja, 2020*). Attālinātajā darbā primāri svarīgākais ir darbinieka pieejamība darba laikā un sasniegti darba rezultāti. Līdz ar to darba devējam jāspēj kontrolēt darbinieka darba pienākumu izpildi attālināti, tādējādi nodrošinot darba līgumā noligtā darba laika, darba samaksas un citu noteikumu izpildi. Darba laika uzskaites dokumentos, neatkarīgi no tā vai darbs tiek veikts uzņēmumā uz vietas vai attālināti no mājām, darba devējam precīzi jāuzskaita darbinieka faktiski nostrādātais darba laiks (*Valsts darba inspekcija, 2020*). Gadījumā, kad darbinieks darbu veic attālināti, precīza darba laika uzskaitē tiek apgrūtināta. Šādā gadījumā darba devēja atbildība par precīzu darba laika uzskaiti nemainās, bet uzskaitē ir apgrūtināta, jo nav iespējams kontrolēt kad un kā darbinieks veic savu darbu. Darba devējam ar darbinieku ir jāizveido tāda darba laika uzskaites sistēma, kas objektīvi un precīzi spētu atspoguļot darba laiku.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Darba likums jāpapildina ar tiesu praksē izvirzītajām atziņām, likumā iekļaujot dežūras laika un izsaukuma gatavības definīcijas, jo šo veidu nošķiršana ir ļoti būtiska nosakot darba laiku un samaksu, kas novērsīs problēmas darba laika uzskaitē un vienotu izpratni kā darbiniekiem, tā darba devējiem, līdz ar to šāds definējums būtu jāiekļauj Darba likumā, 130. pantam pievienojot trešo un ceturto daļu šādā redakcijā:

“(3) Dežūras gatavība ir laika posms, kurā darba ņēmējam ir pienākums fiziski atrasties darba devēja noteiktajā vietā un būt pieejamam darba devējam, lai vajadzības gadījumā varētu uzreiz sniegt attiecīgos pakalpojumus. Šis laika posms ir ieskaitāms darba laikā.” “(4) Izsaukuma gatavība ir laika posms, kurā darba ņēmējs ir sava darba devēja rīcībā, ciktāl viņam tikai jābūt sasniedzamam, ja darba ņēmējs var savu laiku organizēt mazāk ierobežojoši un veltīt to pats savām interesēm. No šī laika posma vienīgi laiks, kurš ir saistīts ar reālu pakalpojumu sniegšanu, ir uzskatāms par darba laiku.”

2. Darba likumā ietvertais sašaurinātās darbinieku pārstāvības formulējums, kas ietverts tiesību normā nav korekts, pamatojoties uz to, autore piedāvā Darba likuma 139. panta pirmo daļu izteikt šādā redakcijā:

“Ja nepieciešams nodrošināt nepārtrauktu darba gaitu, darba devējs pēc konsultēšanās ar darbiniekiem vai to pārstāvjiem nosaka maiņu darbu. Šādos gadījumos maiņas ilgums nedrīkst pārsniegt attiecīgajai darbinieku kategorijai noteikto normālo dienas darba laiku.” Šāds grozījums novērsīs terminoloģiskās nepilnības, jo darbinieku pārstāvji ir tikai viens no veidiem caur ko darbinieki var īstenot un pārstāvēt savas tiesiskās intereses.

3. Pētījuma izstrādes gaidā radies priekšlikums, Darba likumu papildināt ar 140.¹ pantu, kas noteiktu attālinātā darba tiesisko regulējumu un izteikt to šādā redakcijā:

“140.¹ pants. Attālinātais darbs. (1) Attālinātais darbs ir darbs, ko darbinieks regulāri, pastāvīgi vai sistemātiski veic savās mājās vai citā viņa izvēlētajā telpā, kas nav darba devēja nodrošinātā darba vieta. Darba rezultāts ir pakalpojums vai produkts, ko par tādu noteicis darba devējs. (2) Attālinātais darbs tiek veikts pēc savstarpējas darba devēja un darbinieka rakstveida vienošanās, kurā ietver informāciju par: 1) darba laika sākumu un beigām; 2) pārtraukumiem; 3) sasniedzamajiem uzdevumiem un rezultātiem; 4) darba samaksa, ja tā mainās; 5) sasniedzamības kanāliem, komunikāciju; 6) par veidu kā darba devējs kontrolē darbu izpildi un darba laiku; 7) citiem nosacījumiem, kas svarīgi attālinātā darba veikšanai. (4) Papildus ir jāpapildina uzņēmuma darba kārtības noteikumi vai cits dokuments, kas uzņēmumā reglamentē darba kārtību ar jautājumiem par radušos izdevumu kompensāciju, dokumentu un informācijas glabāšanas nosacījumiem. (5) Izbraukumi, norīkojumi, piegādes nav uzskatāmi par attālināto darbu.”

Attālinātā darba tiesiskā regulējuma ieviešana nodrošinās faktiskajai situācijai atbilstoša normatīvā regulējuma esamību un novērsīs neskaidrības praksē, nosakot pamatprincipus šāda darba organizācijas veida ieviešanai uzņēmumā.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Darba aizsardzības likums (20.06.2001). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.07.2020. <https://likumi.lv/ta/id/26020>, sk.10.03.2021.
2. Darba likums (20.06.2001). Latvijas Republikas likums, red. uz 05.01.2021. <https://likumi.lv/ta/id/26019>, sk. 10.03.2021.
3. Noteikumi par darbiem, kuros aizliegts nodarbināt pusaudžus, un izņēmumi, kad nodarbināšana šajos darbos ir atļauta saistībā ar pusaudža profesionālo apmācību (28.05.2002). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 206., red. uz 01.06.2015. <https://likumi.lv/ta/id/62644>, sk. 31.03.2021.
4. Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu (06.11.2020). Latvijas Republikas Ministru kabineta rīkojums Nr. 655, red. uz 24.03.2021. <https://likumi.lv/ta/id/318517>, sk. 30.03.2021.
5. Par konkrētiem darba laika organizēšanas aspektiem (04.11.2003). Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva, 2003/88/EK. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:32003L0088&from=lv>, sk. 10.03.2021.
6. Blūma, L., Platā, S. (2020). Pārskats par svarīgākajiem Darba likuma grozījumiem pēdējā desmitgadē. *Jurista vārds*, 9 (1119).
7. Ermsone, D., SIA “DDV”, SIA “Comperio” (2010). *Darba devēja rokasgrāmata*. <http://osha.lv/lv/publications/files/darba-deveja-rokasgramata.pdf>, sk. 30.03.2021.
8. Helmane, I. (09.04.2018). *Ko paredz ģenerālvienošana*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/294656-ko-paredz-generalvienosanas-2018>, sk. 20.04.2021.
9. Kalniņa, Z. (25.02.202). *Summētais darba laiks nevar būt nepilns*. <https://lvportals.lv/e-konsultacijas/19390-summetais-darba-laiks-nevar-but-nepilns-2020>, sk. 29.04.2021.
10. Kārklīņa, A., Krēsliņš, Ē. (2019). Darba tiesību aktuālie problēmjautājumi. *Jurista vārds*, 12 (1070).
11. Latvijas Būvuzņēmēju partnerība (2019). *Par Ģenerālvienošanos*. <https://www.latvijaszubvnieki.lv/generalvienosanas-par-generalvienosanos/>, sk. 20.04.2021.

12. Latvijas Republikas Augstākā tiesa (2018). *Tiesu prakses apkopojums darba lietās (tiesu prakse 2012.gada jūlijs–2017.gads)*. https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2018/apkopojums_darba%20lietas_19_01_2018.docx, sk. 26.04.2021.
13. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 28.marta spriedums lietā Nr. SKC-1609/2014. <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/>, sk. 26.04.2021.
14. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2018.gada 20.novembra spriedums lietā Nr. SKC 646/2018. <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/>, sk. 14.04.2021.
15. Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 2020.gada 18.jūnija spriedums lietā Nr. SKC–577/2020. <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/>, sk. 31.03.2021.
16. Linga, M. (06.05.2020). *Kā aprēķināt normatīvo darba laiku?* <https://ifinances.lv/raksti/darbinieki/darba-laiks/ka-aprekinat-normativo-darba-laiku/16823>, sk. 24.04.2021.
17. Maskalāns, I. (15.01.2021). *Dežūrlaiks – kā nošķirt darba laiku no atpūtas laika?* <https://ifinances.lv/raksti/tiesu-prakse/darba-tiesibas/dezurlaiks-ka-noskirt-darba-laiku-no-atputas-laika/18556>, sk. 26.04.2021.
18. Slaidiņa, V., Skultāne, I. (2011). *Darba tiesības*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC.
19. Valsts darba inspekcija (14.05.2014). *Maiņu darbs un summētais darba laiks*. <https://lvportals.lv/e-konsultacijas/4378-mainu-darbs-un-summetais-darba-laiks-2014>, sk. 14.04.2021.
20. Valsts darba inspekcija (2020). *Attālinātais darbs*. <https://www.vdi.gov.lv/lv/attalinatais-darbs>, sk. 30.03.2021.
21. Valsts darba inspekcija (2020). *Pārkāpumi*. <https://www.vdi.gov.lv/lv/parkapumi>, sk. 20.04.2021.
22. Valsts ieņēmumu dienests (10.02.2020). *Būvnieku darba laika uzskaites sistēma*. <https://www.vid.gov.lv/lv/buvnieku-darba-laika-uzskaites-sistema>, sk. 28.04.2021.
23. Valsts kanceleja (02.12.2020). *Vadlīnijas darba organizācijai, darba samaksai un klientu apkalpošanai valsts pārvaldes institūcijās ārkārtējās situācijas laikā un pēc tās*. <https://www.mk.gov.lv/lv/media/10290/download>, sk. 28.04.2021.
24. Zāle, I. (2020). Darba laika kalendārs 2021. gadam. *iFinances*, 11 (84), 32.

Summary

Working time is one of the most important aspects of an employment relationship. The legislator has clearly defined that working time is the time during which the employee performs work and is at the disposal of the employer. The employer agrees with the employees on the beginning and end of working time by drawing up a relevant document or specifying it in the employment contract. The employer is the one who has the obligation to organize and accurately record the working time of the employee, usually for this purpose the timesheets in which it is reflected and recorded are used. It is more important to distinguish between working and leisure time and a conceptual understanding so that it can be distinguished objectively. In practice, this interpretation has become clear in the Supreme Court's 2020 judgment in case no. SKC-577/2020. Significant improvements have been made in the Labor Law, which are important both in the accounting and control of working time and, consequently, in the field of wages and taxes. From both the theoretical and practical point of view, it can be concluded that normal and part-time working hours are independent types of working time, which are specified in the employment contract - this condition can be amended only by mutual agreement. Overtime is a form of extra working time because it cannot exist without normal working hours. In practice, it can be difficult to distinguish between types of working time and types of organization of working time. The Labor Law defines 3 types of organization of working time. In practice, there are more ways, such as teleworking, which according to all criteria can also be considered as a way of organizing working time. When determining the organization of working time, the employee's right to a certain remuneration is affected, in practice there are various problems of interpretation of the organization of working time, as it is often difficult to distinguish it from types of working time, which can in no way be replaced by defining only the type of organization of working time, forgetting that the primary need is to define the type of working time that can be organized in different ways. By organizing the employee's working time in a less restrictive way, the employer must also be able to ensure accurate accounting of working time.

AMNESTIJAS UN APŽĒĻOŠANAS IZPRATNE UN NOZĪME TIESĪBU SISTĒMĀ

UNDERSTANDING AND THE ROLE OF AMNESTY AND PARDON IN THE LEGAL SYSTEM

Liāna Santalova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, santalova.liana@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja Dr.iur. **Ilona Bulgakova**

Abstract. *Amnesty and pardon institutes have been known for hundreds of years. These institutes were under the control of monarchs or rulers, because only rulers could amnesty or pardon a criminal. Acts of amnesty or pardon were declared in honor of holidays such as marriage or coronation. However, nowadays, for example, in Latvia, the issuance of these acts has become very insignificant, as the number of displaced persons is decreasing. The author can conclude that amnesty and pardon is an opportunity for a convicted person to correct and prevent the commission of new criminal offenses, but this possibility must be determined for a specific group of persons, because in the author's opinion, most convicted persons are not worthy of correction.*

Keywords: *amnesty, conviction, freedom, justice pardon, rights.*

Ievads

Nereti sabiedrība sastopas ar personām, kuras ir vainīgas likuma priekšā, sodītas un tiem seko pēc soda izciešanas nodarījuma sekas jeb sodāmība. Mūsdienų sabiedrība uzskata, ka sodāmība seko līdz mūža galam tai personai, kura ir izdarījusi noziegumu, kas ir pretrunā ar likumu un ir bijusi sodīta. Autore uzskata, ka sodāmība paliek sodītās personas biogrāfijā uz mūžu. Pat, ja attiecīgs kriminālsods ir izciests, jo sodāmība no cilvēka zemapziņas nepazūd, kā arī no Soda reģistra, precīzāk no reģistra arhīva datubāzes. Konkrēti, Soda reģistra likuma 23. panta pirmais punkts nosaka, ka reģistra arhīva datubāzē glabā ziņas par personu, kurai dzēsta vai noņemta sodāmība, personu, pret kuru uzsāktais kriminālprocess ir izbeigts, Soda reģistra arhīvā ziņas glabā vēl gadu pēc nāves, bet ne ilgāk kā 100 gadu pēc dzimšanas (*Sodu reģistra likums, 2013*). Kā paredz Krimināllikuma 63. panta 8. daļa, sodāmību var noņemt apžēlošanas vai amnestijas kārtībā (*Krimināllikums, 1998*).

Ieslodzīto personu amnestija un apžēlošana ir jau vairākus gadus zināmi tiesību institūti tiesību sistēmās visā pasaulē. Tā ir iespēja ieslodzītajām personām, pirms laika, tikt atbrīvotām no soda izciešanas. Amnestijai un apžēlošanai ir gan plusi, gan mīnusi, kas arī ir galvenais uzdevums šim darbam.

Amnestiju un apžēlošanu bieži vien uzskata par saistītiem institūtiem, taču katrs no tiem ir atšķirīgs pielietošanā kā arī to tiesiskajos statusos. Kā zināms, amnestija ir augstākās varas jeb Saeimas vienreizējs akts, bet apžēlošanu veic Valsts prezidents kā vienreizēju individuālu žēlastības aktu.

Pētījuma mērķis ir analizēt amnestijas un apžēlošanas vēsturisko attīstību un prakses materiālus, jo ar amnestiju un apžēlošanu saskaras arī personas mūsdienās, lai sekmētu amnestijas un apžēlošanas pielietošanu praksē biežāk, konstatēt to problēmas un piedāvāt problēmu risinājumus.

Pētījuma objekts - amnestijas un apžēlošanas izpratne un to tiesiskās sekas.

Pētījuma priekšmets - amnestija un apžēlošana kā ārpustiesas instrumenti tiesisko attiecību taisnīgā noregulējuma kontekstā.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) noskaidrot amnestijas un apžēlošanas jēdzienu, minēto institūtu nozīmi un attīstību Latvijā un ārvalstīs;
- 2) izanalizēt amnestijas un apžēlošanas tiesiskos priekšnoteikumus un procesuālo kārtību;

3) pētot tiesu prakses materiālus, aplūkot amnestijas un apžēlošanas piemērošanu.

Pētījuma hipotēze- amnestijas un apžēlošanas kā ārpus tiesas instrumentu pielietojums juridiskajā praksē būtu paplašināms.

Lai izpildītu darba uzdevumus un sasniegtu izvirzīto mērķi, tika izmantotas speciālās pētīšanas metodes: vēsturiskā metode, pētot amnestijas un apžēlošanas vēsturisko attīstību Latvijā un ārvalstīs; analītiskā metode, pētot dažādos literatūras avotus un interneta resursos ietvertās atziņas un informāciju par amnestiju un apžēlošanu, kā arī sniedzot autores personīgo viedokli pētījumā; salīdzinošā metode, salīdzinot amnestijas un apžēlošanas attīstību laika gaitā, sniedzot konkrētus secinājumus un veicot pausto atziņu analīzi.

Amnestijas un apžēlošanas jēdziens un izpratne

Jēdzieni amnestija un apžēlošana ir pazīstami jau no senatnes. To pielietošana un izpratne nebūt nav mainījusies. Amnestijas jēdziens ir cēlies no grieķu vārda *amnēstia*, kas nozīmē aizmiršanu un piedošanu (*Мазалов, 1984*).

Savukārt apžēlošana ir valsts prezidenta griba, tiesība. Bieži vien amnestiju un apžēlošanu saprot savādāk nekā ir to patiesā nozīme un piemērošana. Amnestiju saprot kā ideju par brīvību ieslodzītajiem, savukārt apžēlošanu kā piedošanu par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca amnestijas jēdzienu skaidro, ka amnestija ir valsts augstākās varas akts, ar ko zināmu noziegumu grupu nodod aizmirstībai, pārtrauc un izbeidz šo nodarījumu lietās izmeklēšanu un tiesāšanu, bet piesprieš sodus atļauj vai nosaka, ka tie ir mīkstināmi amnestijas aktā noteiktā kārtībā (*Meikališa, 1998*). Amnestijas jēdziens, autores izpratnē ir kā nākšana pretī noziedzīgā nodarījuma izdarītājam jeb notiesātajam, jo amnestējot šādu personu, iespējams, ka ne visiem, bet daudziem ieslodzītajiem tā ir iespēja sākt savu dzīvi no jauna. Notiesātas personas, kuras tiek notiesātas ar brīvības atņemšanu, saprot savu vainu tikai nokļūstot ieslodzījuma vietā un vēlas kaut ko mainīt, tāpēc amnestija ir tā iespēja laboties.

Savukārt, apžēlošanas jēdzienu vārdnīca skaidro, ka apžēlošana ir valsts prezidenta sankcionēta pilnīga vai daļēja noteiktas personas atbrīvošana no kriminālsoda izciešanas, soda mīkstināšana vai sodamības noņemšana, tā ir valsts augstākās varas akts par pilnīgu soda atļaišanu vai mīkstināšanu noziedzniekiem (*Meikališa, 1998*).

Kā zināms, apžēlošanas tiesības pieder valsts prezidentam. Autore uzskata, ka apžēlošana ir iespēja notiesātai personai atbrīvoties no soda. Pēc šīs apžēlošanas iespējas var vērsties pie valsts prezidenta ar lūgumu. Autore uzskata, ka tā ir palīdzība tām notiesātajām personām, kuras ir nevainīgas, bet notiesātas. Nereti gadās, ka personu notiesā, bet laika gaitā atklājas, ka persona nav vainīga un to atbrīvo. Tāpēc šādu iespēju kā lūgt apžēlošanu valsts prezidentam, ir pozitīvi vērtējama, jo tādā veidā notiesātā persona var sasniegt savu atbrīvošanu.

Amnestijas un apžēlošanas vēsturiskā attīstība

Amnestija un apžēlošana ir pazīstamas jau vairāk kā pirms diviem tūkstošiem gadu. Apžēlošanas un amnestijas pirmsākumi ir atrodamī senajos likumos, taču to rašanās ir ļoti strīdīgs jautājums.

Literatūras avotos minēts, ka amnestijas un apžēlošanas tiesības radās Senajā Romā. Republikas laikā amnestiju piemēroja ar tautas komitejas un senāta lēmumu, bet impērijas laikā šīs tiesības pārgāja imperatoriem. Var minēt valdnieku Hammurapi, kurš apžēloja vergu, kurš bija pakļauts nāvei. Hammurapi bija Babilonijas ķēniņš gandrīz četrdesmit gadus un, kā īsts valdnieks, viņš pievērsās taisnīgumam un tā noteikšanai. Pēc divu gadu valdīšanas, izdeva "Taisnīguma ediktu", kas ietvēra sevī ieslodzīto amnestēšanu, atbrīvojot parādu vergus, un nelikumīgu darījumu izbeigšanu (*Емельянов, 2017*). Autoresprāt, amnestija un apžēlošana Latvijā nav tik plaši izpētīta, to var secināt pēc informatīvo materiālu trūkuma. Latvijā amnestija netiek tik bieži izmantota, taču praksē, kas saistīta ar apžēlošanu, ir izdoti apžēlošanas akti, kurus ir veikuši Latvijas valsts prezidenti. Savukārt amnestijas aktu, neskatoties uz piešķirtajām tiesībām Saeima pēdējoreiz tās izmantojusi 1997. gadā (*Mutulis, 2020*). Salīdzinot ar

ārvalstu praksi, amnestijas akti ieslodzītajiem tiek izdoti ik gadu, jo ieslodzīto amnestēšana ir izplatīta prakse visā pasaulē, taču Latvijas Republikas Saeima šo tiesību neizmanto.

Autore uzskata, ka laikiem mainoties, ir jāmaina arī valstu priekšstatī par noziegumiem un to sodiem, jo ir personas, kuras atrodas ieslodzījuma vietā nožēlo izdarīto un vēlas labot savu dzīvi, atšķirībā no tām personām, kuras samierinās, pieņem izciešot sodu. Veicot literatūras analīzi, autore var secināt, ka amnestijas un apžēlošanas aktu izdošana bija saistīta ar nozīmīgiem svētkiem valstī, kādu īpašu dienu, laulības vai piemiņas dienu.

Amnestija Krievijā pirmo reizi tika izsludināta un pielietota par godu Romanovu dinastijas gadadienai. Tad amnestija parādās 1953. gadā pēc Staļina nāves, kad Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (turpmāk - PSRS) iekšlietu komisārs Lavrentijs Berija bija nolēmis varas pārņemšanu un piedāvāja savu plānu, lai amnestētu personas par labu sev, kuras bija ieslodzītas. Šīs amnestijas mērķis bija panākt lielāku piekrišanu politiskajās aprindās, jo ieslodzījuma vietās paliktu tās personas, kuras ir īpaši bīstamas: politiskie bīstamie oponenti, kontrrevolucionāri un tās personas, kuras tika sodītas par smagu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu - bandītismā un slepkavībā notiesātie, kā arī valsts īpašuma sagrābšanā īpaši lielos apmēros. Spānijā pēc spāņu doktrīnas amnestija ir publiska, likumiska akts, taču apžēlošanu uzskata kā privātu jautājumu (*Грушко, 2014*). Spānijā amnestiju pazina kā atsevišķu institūtu, taču tiesības to izdot saglabāja karalim. Francija bija tā valsts, kura atsauc tos amnestijas sākumus, kuri tika izvēlēti Senajā Romā. Savukārt amnestija saglabāja kolektīvās žēlsirdības raksturu. Kopš 19. gadsimta beigām, apžēlošanas tiesības neatdalīja no amnestijas (*Грушко, 2014*). Latvijā amnestija tiek piemērota pēc īpašā Amnestijas likuma, kurš tika pieņemts 1992. gada 21. janvārī. 1946. gadā arī tika izdots PSRS Augstākās Padomes dekrēts, kas piešķīra amnestiju izdotajiem latviešu, lietuviešu un igauņu karavīriem. Spilgts amnestijas piemērs bija pēc Staļina nāves, kad sākās Hruščova atkusnis. Tas bija 1953. gada marts, kad PSRS Augstākās Padomes prezidijs pieņēma dekrētu "Par amnestiju", balstoties uz kuru no ieslodzījuma pirms termiņa tika atbrīvotas pat tās personas, kuras tika notiesātas uz laiku līdz pieciem gadiem pēc politiskiem motīviem. Tā kā kara tribunālu un piespiesto sodu skaits bija pārāk, represētos Latvijas iedzīvotājus amnestija skāra ļoti maz (*Riekstiņš, 2001*).

Pamatojoties uz pieejamajiem informācijas avotiem par amnestijas vēsturisko attīstību, autore secina, ka amnestija vairāk tika pielietota cilvēkiem par kara noziegumiem un tikai ar laiku attīstījās amnestijas pielietošana citiem iedzīvotājiem, kas nozīmē, ka personas, kuras atradās kara tribunālā bija svarīgākas nekā parastie iedzīvotāji, kas ir ļoti maldīgs uzskats. Kā arī amnestija tika pasludināta par godu nozīmīgiem svētkiem, kuru pasludināja monarhs, karalis vai imperators.

Apžēlošanas jēdziens ir sākotnēji atrodams franču tiesību aktos, kas izriet no senā latīņu jēdziena *perdonare* "piešķirt brīvi", kas liecina par suverēnu dāvanu. Tas ir tāds veids, kad valsts vadītājs piekāpjas nozieguma izdarītājam, lai mīkstinātu vai noņemtu visu piespiesto sodu. Apžēlošana bija pazīstama kā Romas imperatora neaprobežota, piederoša vara, kurš bija augstākās varas pārstāvis, ar tiesību iejaukties justīcijā, atbrīvojot noziedzniekus no tiesas noteiktā soda (*Грушко, 2014*). Pasaulē ir pazīstama starptautiska organizācija Starptautiskā amnestija (*Amnesty International*), kura vērsta uz cilvēktiesībām. Organizācija Starptautiskā amnestija nav vērsta uz cilvēku amnestēšanu, bet gan tās darbība ir vērsta uz sieviešu, bērnu nāves soda atcelšanu, bēgļu tiesībām, sirdsapziņas ieslodzītajiem, kas ir persona, kura ir apcietināta un ir ieslodzījumā par savu reliģisko vai politisko uzskatu izpaušanu (*Barnett, 2005*). Organizācija Starptautiskā amnestija ir guvusi lielus panākumus veicinot cilvēktiesības un ir tieši mērķēta uz cilvēkiem nevis uz politiskajām sistēmām (*Hopgood, 2006*). Latvijas Republikas Satversmes 45. pants nosaka, ka Valsts prezidentam tiek piešķirta tiesība apžēlot noziedzniekus (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*).

Autore secina, ka apžēlošana ir tiesība, kas attiecināma uz valsts vadītāju. Tikai pēc valdnieka, prezidenta, monarha vai imperatora gribas persona tiek apžēlota, balstoties uz nozieguma smagumu un izdarītā nozieguma personas raksturojumu.

Amnestijas un apžēlošanas tiesiskums un procesuālā kārtība

Amnestijas un apžēlošanas procesuālā kārtība ir visai atšķirīga. Apžēlošana ir augstākās varas akts, ar kuru valsts vara atsakās no noziedzniekiem piesprietā soda izciešanas jeb aizliedz izpildīšanu (*Pleps u.c., 2004*). Savukārt amnestija ir valsts augstākās varas akts, ar ko zināmu noziegumu grupu nodod aizmirstībai, pārtrauc un izbeidz šo nodarījumu lietās izmeklēšanu un tiesāšanu, bet piesprietos sodus atlaiž vai nosaka, ka tie ir mīkstināmi amnestijas aktā noteiktā kārtībā (*Meikališa, 1998*).

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas pieņemti pavisam četri Amnestijas likumi - divus pieņēmusi Augstākā padome un divus Saeima. Šobrīd spēkā ir 1997. gada 20. novembra likums (*Amnestijas likums, 1997*), kas nozīmē, ka likums nav izskatīts no jauna skatu punkta, nav novērtēts un labots. Amnestijai un apžēlošanai, kā atsevišķu ārpus tiesas instrumentu pētīšanai un pilnveidošanai, Latvijā netiek pievērsta liela uzmanība, jo, salīdzinot ar citiem tiesību aktiem, kuri tiek grozīti vairākas reizes, Amnestijas likums ir spēkā kopš 1997. gada, kas nozīmē, ka šis likums ir spēkā gandrīz 24 gadus bez grozījumu veikšanas.

Apžēlošanas likums ir spēkā kopš 1998. gada 21. jūlija. Salīdzinājumā ar Amnestijas likumu, tad šis tiesību akts ir piedzīvojis 3 grozījumus, izslēdzot pantus, kuri ietver nāvessodu un tā kārtību, par cik Latvijā nāvessods ir atcelts kopš 1999. gada 4. maija. Taču Latvijā pēdējos nāves sodus izpildīja 1996. gada janvārī diviem notiesātajiem, kuru apžēlošanas lūgumus Valsts prezidents noraidīja (*Latvijas valsts prezidents, 2021*). Apžēlošanas lūguma iesniegšanai pastāv noteikti termiņi, tie ir noteikti Apžēlošanas likuma 5. pantā (*Apžēlošanas likums, 1998*). Apžēlošanas lūgumu var iesniegt brīdī, kad tiesas spriedums ir stājies likumīgā spēkā, taču ir gadījums, kad persona ir notiesāta ar brīvības atņemšanas sodu par smagu vai sevišķi smagu noziegumu (*Apžēlošanas likums, 1998*). Situācijās, kad persona ir notiesāta par smaga noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu, šo apžēlošanas lūgumu var iesniegt, ja faktiski ir izciesta ne mazāk ka puse no piesprietā brīvības atņemšanas soda (*Laganovskis, 2016*). Taču autore uzskata, ka ir nepieciešams mainīt iesniegšanas termiņu gadījumos, kad persona notiesāta par smaga nodarījuma izdarīšanu, iesniedzot uzreiz pēc tiesas sprieduma nevis pēc puses no piesprietā termiņa, tādā veidā sekmējot nevainīgas personas un personas, kura nodarījumu izdarījusi aiz neuzmanības, ātrāku atbrīvošanu un labošanās iespēju ar probācijas uzraudzību uz vienu gadu.

Latvijas Republikas likums "Par amnestiju", kuru pieņēma Augstākā padome 1992. gadā, salīdzinājuma ar Saeimas 1997. gadā pieņemto Amnestijas likumu, iekļāva pantu, kas ietvēra soda daļas samazināšanu uz pusi personām:

- 1) kuras izdarījušas noziegumus līdz pilngadības jeb 18 gadu vecuma sasniegšanai un pirmo reizi ir notiesātas ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz 5 gadiem, ieskaitot noziegumus, kuri kvalificēti kā smagi;
- 2) tām pašām personām un par noziegumiem, kas nav smagi;
- 3) kuras izcieš sodu par noziegumiem, kas izdarīti aiz neuzmanības;
- 4) kuras pirmo reizi notiesātas ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz 5 gadiem ieskaitot (*Par amnestiju, 1992*).

Turpretim Amnestijas likums šādu regulējuma sadalījumu nepiedāvā, taču piedāvā tikai noteiktā reālā brīvības atņemšanas soda vai tā neizciesto daļu samazināt tām personām, kuras ir noteiktas Amnestijas likuma 1. panta 1.-6. punktā, t. i., personām, kuras noziegumu izdarījušas līdz pilngadības jeb 18 gadu vecumu sasniegšanas; 1. un 2. grupas invalīdiem; grūtniecēm un sievietēm, kurām audzināšanā ir nepilngadīgi bērni; sievietēm, kuras vecākas par 55 gadiem; vīriešiem, kuri vecāki par 60 gadiem; personām, kuras izdarījušas noziegumu aiz neuzmanības, izņemot tos noziegumus, kas paredzēti Latvijas Kriminālkodeksa 213. panta otrajā vai trešajā daļā (*Amnestijas likums, 1997*). Autore uzskata, ka ir nepieciešams apvienot abus tiesību aktus, lai būtu skaidrs pie kura likuma pieturēties, jo abi šie likumi ir spēkā vēl šobrīd. Šie likumi atšķiras ar to, ka Augstākās Padomes pieņemtais likums "Par amnestiju" apraksta šo tiesību institūtu kā tādu. Tas aptver vispārīgas normas, aprakstot, kuras personas var atbrīvot no soda ar amnestiju, personas, kuras neatbrīvo no soda, kādām personām samazina sodu uz pusi un likumā noteiktajām personām, par konkrētiem noziegumiem, nepiemēro amnestiju.

Autore sniedz informāciju par apžēlošanas aktu un apžēloto skaitu Latvijā:

- 1) Guntis Ulmanis - izskatīto lietu skaits 3391, apžēlotie - 219;
- 2) Vaira Vīķe-Freiberga - izskatīto lietu skaits 979, apžēlotie - 204;

- 3) Valdis Zatlers - izskatīto lietu skaits – 1241, apžēlotie - 122;
- 4) Andris Bērziņš - izskatīto lietu skaits – 1583, apžēlotie - 79;
- 5) Raimonds Vējonis - izskatīto lietu skaits – 697, apžēlotie - 22;
- 6) Egils Levits - izskatīto lietu skaits – 201, apžēlotie – 9 (līdz 07.07.2021), (*Latvijas valsts prezidents, 2021*).

Autore iepazīstoties ar Latvijas valsts prezidenta e-vietnē www.president.lv pieejamo informāciju par apžēlošanas aktu, var secināt, ka šī procedūra vairs nav tik aktuāla, kā arī šādu lietu izskatīšana nav tik būtiska, jo šo izskatīto lietu un apžēloto skaits ar katru gadu samazinās.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Amnestijas likumā netiek piedāvāts amnestijas definējums. Ieviest Amnestijas likumā 1.pantā amnestijas jēdziena skaidrojumu šādā redakcijā:
“Amnestija ir augstākās valsts varas akts, ar kuru noteiktas kategorijas notiesātos pilnīgi vai daļēji atbrīvo no soda vai aizstāj to ar mīkstāku sodu.”
2. Papildināt Amnestijas likuma 1.pantu ar 7. un 8. punktu, kas noteiktu atbrīvot no reāla brīvības atņemšanas soda vai tālākas tā izciešanas par izdarītajiem noziegumiem, šādā redakcijā:
*“7) personas, kuras ir sodītas pirmo reizi;
 8) personas, kuras ir uzņēmušās citas personas vainu.”*
3. Gan amnestija, gan apžēlošana jāuzskata par ievērojamajiem ārpus tiesas instrumentiem, ar kuru palīdzību, bez tiesu palīdzības, personas tiek atbrīvotas no ieslodzījuma, kas dod iespēju laboties un iekļauties sabiedrībā pēc ieslodzījuma. Lai arī to pielietošana praksē ir nevienveidīga, šie tiesību instrumenti stimulē pozitīvas izmaiņas notiesāto uzvedībā soda izciešanas laikā. Tomēr, lai šiem institūtiem būtu pozitīva ietekme uz sabiedrību, ir nepieciešams padziļināti pētīt amnestēto un apžēloto personu loku, viņu iekļaušanos sabiedriskajā dzīvē, socializēšanos, darbavietu pieejamību šīm personām. Ir nepieciešamība pētīt personu, kuras tika atbrīvotas ar amnestiju vai apžēlošanas ceļā, socializācijas ceļu, vai viņas var iekļauties sabiedrībā un cik liela daļa no tām personām izdara jaunus noziegumus. Šie instrumenti ir īpaši, piemēram, apžēlošana ir prezidenta labā griba, neatkarīgs viedoklis, kas neizriet no likuma, savukārt amnestija atbrīvo noteiktas personu grupas. Amnestija un apžēlošana pozitīvi ietekmē personu jeb ieslodzīto loku, jo tā ir unikāla vienreizēja iespēja tikt atbrīvotam no ieslodzījuma vietas.
4. Apžēlošana var notikt pēc notiesātās personas lūguma vai pēc Valsts prezidenta iniciatīvas. Apžēlošana tiek piemērota katrai personai individuāli. Apžēlošanai ir noteikti veidi kā notiesāta persona var tikt apžēlota: soda aizstāšana ar vieglāku sodu; pilnīga vai daļēja atbrīvošana no pamatsoda vai papildsoda; sodāmības noņemšana.
5. Amnestiju, saskaņā ar Latvijas Satversmi, pieņem vai dod Saeima. Amnestija tiek piemērota likumā noteiktām personu grupām vai noteiktiem noziegumiem. Amnestija neattiecas uz papildsodiem. Tā vērsta uz notiesātu personu atbrīvošanu pirms termiņa vai esošā soda samazināšanu.
6. Ar katru gadu apžēlošanas aktu izdošana samazinās, par ko liecina Valsts prezidenta oficiālā e-vietnē publicētie skaitliskie dati par iesniegtiem apžēlošanas lūgumiem, apmierinātiem un noraidītiem lūgumiem. Raksta ietvaros autore nav pētījusi iemeslus šo skaitu sarukumam, taču var izteikt minējumu, ka to varētu ietekmēt noziedzīgo nodarījumu smagums vai apžēlošanas lūgumu aktualitāte.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Amnestijas likums* (20.11.1997). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/46055>, sk. 20.03.2021.
2. *Apžēlošanas likums* (16.06.1998). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.01.2012. <https://likumi.lv/ta/id/49063>, sk. 08.04.2021.
3. *Krimināllikums* (17.06.1998). Latvijas Republikas likums, red. uz 02.02.2021. <https://likumi.lv/ta/id/88966>-krimināllikums, sk. 15.03.2021.
4. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.01.2019. <https://likumi.lv/ta/id/57980>-latvijas-republikas-satversme, sk. 10.04.2021.
5. *Par amnestiju* (15.01.1992). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/72432>, sk. 20.03.2021.
6. *Sodu reģistra likums* (10.10.2013). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.07.2020. <https://likumi.lv/ta/id/261384>-

- sodu-registra-likums, sk. 15.03.2021.
7. Barnett, A. (2005). *The Man Who Fought for the Forgotten*. Retrieved 28.03.2021 from <https://www.theguardian.com/uk/2005/feb/27/humanrights.world1>
 8. Hopgood, S. (2006). *Keepers of the Flame: Understanding Amnesty International*. New York: Cornell University Press.
 9. Laganovskis, G. (14.04.2016). *Amnestija un apžēlošana. Ko tas nozīmē?* <https://lvportals.lv/skaidrojumi/278260-amnestija-un-apzelosana-ko-tas-nozime-2016>, sk. 10.04.2021.
 10. Latvijas Valsts prezidents (17.03.2021). *Apžēlošana*. <https://www.president.lv/lv/darbibas-jomas/apzelosana#gsc.tab=0>, sk. 25.03.2021.
 11. Meikališa, Ā. (1998). *Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: RaKa.
 12. Mutulis, R. (22.11.2020). Kad tad, ja ne tagad (2). <https://juristavards.lv/mikrofons/156-kad-tad-ja-ne-tagad2/>, sk. 10.04.2021.
 13. Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. (2004). *Konstitucionālās tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
 14. Riekstiņš, J. (07.06.2001). *Terora atplūdos, destalinizācijā*. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/25123>, sk. 25.03.2021.
 15. Гришко, А.Я. (2014). *Амнистия. Помилование*. 3-е изд. перераб. и доп. Москва: Логос.
 16. Емельянов, В.В. (2017). *Законы Хаммурапи. Большая российская энциклопедия*. Полученное 25.03.2021 из <https://bigenc.ru/law/text/4728887>
 17. Мазалов, А. Г. (1984). Амнистия. *Юридический энциклопедический словарь*. Москва: Советская Энциклопедия.

Summary

The use of clemency, which is the right of the President to pardon a prisoner and release him from serving his sentence, has become insignificant, as only a very small number of criminals are pardoned. Amnesty, on the other hand, is a one-off act of the highest authority of the State which exempts, in whole or in part, persons belonging to a certain category from serving a sentence, from a criminal investigation or after serving a sentence with impunity.

Amnesty is issued by the Saeima, but clemency is within the competence of the President of Latvia. Clemency may take place at the request of the convicted person or at the initiative of the President of the State. Clemency shall be applied individually to each person. Clemency has certain ways in which a convicted person may be subjected to the replacement of a punishment with a lighter punishment; the total or partial release of a basic sentence or additional sentence; the removal of criminal records. Amnesty shall be issued by the Saeima. Amnesty applies to statutory groups of individuals or certain crimes. Amnesty does not apply to additional punishments. It focuses on the release of convicted persons before the deadline or the reduction of the existing sentence.

The hypothesis at work will confirm, amnesty and clemency are rarely applied in practice as out-of-court instruments. The lack of amnesty and clemency was not fully identified, but approval of the hypothesis has emerged in the course of work, and the application of these institutes is in practice necessary.

PUSES GRIBAS IZTEIKUMS DISTANCES LĪGUMĀ *PARTIES CONSENT IN DISTANCE CONTRACT*

Gatis Sauliņš

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, g.sauliss@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.iur. **Līga Mazure**

Abstract. *Distance contracts are becoming increasingly more favored over conventional types of contracts. Internet has revolutionized distance communication and directly affected use of distance contracts. In current state of law only Consumer rights law has defined distance contract, but this type of contract is used in many other civil law fields. The article discusses possible universal definition of consent and distance contract that could be used in Civil law to define this widely used type of contract.*

Keywords: *communication, consent, contract, distance.*

Ievads

Attīstoties tehnoloģijām ir ievērojami pieaudzis darījumu skaits, kas tiek veikti attālināti, proti, distances līguma formā. Distances līgumu pieaugumu, jo sevišķi ir veicinājusi tieši sakaru līdzekļu un interneta attīstība. Tehnoloģiju attīstība ir ļāvusi daudz ātrāk, efektīvāk un vienkāršāk noslēgt darījumus. Vairs nav nepieciešamības tērēt laiku un resursus, lai dotos tieši pie tirgotāja un gaidītu rindā pēc preces vai pakalpojumu.

Pēdējā gada laikā būtiska ietekme izvēlēties distances līgumus radīja Covid-19 pandēmija, kuras rezultātā tika ieviesti ierobežojumi. Radās tendence praktiski visu, ko ir iespējams, izdarīt ievērojot distanci. Valsts pārvaldē distances līdzekļi kļuva aizvien nozīmīgāki, konsultācijas klātienē nomainīja distances konsultācijas, piemēram, izmantojot telefona sakarus. Iesniegumu iesniegšanai ļoti aktuāli kļuva latvija.lv pakalpojumi ar kuriem bija iespējams vērsties iestādēs attālināti. Tiesas sēdes, ja tas bija iespējams, tika rīkotas attālināti, izmantojot “MS Teams” vai “Zoom” platformas. Aizvien aktuālāka kļuva arī iepirkšanās internetā sakarā ar noteiktu preču tirgošanas ierobežojumiem.

Iepirkšanās internetā katru gadu aizvien pieaug. 2014.gadā e-komercijas kopējais pārdošanas apjoms sasniedza 1,3 triljonus ASV dolāru, bet tikai 6 gadu laikā šis skaitlis ir trīskāršojies, proti, 2020. gadā e-komercijas kopējais pārdošanas apjoms ir sasniedzis 4,3 triljonus ASV dolāru (*Kristensen, 2020*). Šāds apjoms ir šokējošs ņemot vērā to, ka tikai 27 gadus atpakaļ ir reģistrēts pirmais internetā veiktais pirkums (*Kristensen, 2020*). Šobrīd distances līgums ir kļuvis ne tikai par vēl vienu līguma noslēgšanas veidu, bet gan par ikdienas sastāvdaļu lielai daļai pasaules iedzīvotāju. 2020. gadā no 7,8 miljoniem pasaules iedzīvotāju 2,05 miljoni iedzīvotāju izmantoja internetu, lai iepirktos (*Kristensen, 2020*). Tas ir, vairāk nekā ceturtdaļa pasaules iedzīvotāju izmantoja tikai vienu no vairākiem iespējamiem distances sakaru līdzekļiem, lai noslēgtu distances līgumus.

Eiropas Savienības statistikā ir norādīts, ka 12 mēnešus pirms 2020.gada aptaujas vecuma grupā no 16-74 gadiem 72% aptaujātos izmantoja interneta pakalpojumus, lai iegādātos preces vai pakalpojumus (*Eurostat, 2021*). Covid-19 pandēmija ir izraisījusi ne tikai pieaugumu cilvēku skaitā, kuri izvēlas iepirkties vai arī slēgt cita veida darījumus, izmantojot distances sakaru līdzekļus, bet tā ir arī palielinājusi to, cik bieži personas izmanto šos pakalpojumus.

Ņemot vērā augstāk norādīto statistiku var secināt tikai to, ka tehnoloģiju izmantošana sabiedrībā aizvien pieaug, līdz ar to palielināsies arī noslēgto distances līgumu skaits. Līdz ar to var secināt, ka ļoti būtiski ir pētīt tiesiskos aspektus, kas saistīti tieši ar distances līgumiem. Civillikuma saistību tiesību normas to izveidošanas pirmsākumos nav paredzējušas distances līgumu un to noslēgšanas specifiku.

Ņemot vērā to, ka Civillikums ir būtiskākais civiltiesību normatīvais akts, tajā būtu nepieciešams arī visaptveroši reglamentēt distances līgumu. Šobrīd distances līgums ir definēts tikai Patērētāju tiesību aizsardzības likumā. Ir svarīgi apzināties pastāvošās problēmas, lai pilnveidotu ar distances līgumiem saistīto normatīvo regulējumu, rezultātā nodrošinot drošāku vidi gan patērētājam, gan arī pārdevējam un pakalpojumu sniedzējam.

Puses gribas izteikuma iedalījums un tā atbilstība distances līgumam

Atbilstoši Civillikuma normām katrā tiesiskā darījumā ir nepieciešams ņemt vērā dalībniekus, priekšmetu, gribas izteikumu, sastāvdaļas un formu (*Civillikums, 1937*). Gribas izteikums ir reglamentēts ne tikai Civillikuma normās, bet arī noteiktiem tā aspektiem ir pievērsta uzmanība Patērētāju tiesību aizsardzības likumā.

Gribas izteikumu ir iespējams iedalīt vairākos veidos atkarībā no tā satura un veida kā tas izteikts. Gribas izteikumu var iedalīt sekojoši:

- tiešais gribas izteikums;
- netiešais gribas izteikums (aizpilda anonīmu anketu);
- nepārprotams gribas izteikums;
- aktīvs gribas izteikums;
- pasīvs gribas izteikums;
- rakstisks gribas izteikums;
- mutisks gribas izteikums (*Chambliss, Schutt, 2010*).

Norādītie gribas izteikuma veidi var attiecīgi tālāk tikt grupēti, piemēram, aktīvais un pasīvais gribas izteikums vai tiešais un netiešais gribas izteikums. Gribas izteikuma veidu analīze ir nepieciešama, lai precīzāk saprastu tā satura robežas distances līgumā.

Tiešais gribas izteikums nozīmē to, ka līgumslēdzēju pusei ir ticis pilnībā izskaidrots noslēdzamais līgums un tā ir sapratusi tai sniegt informāciju par noslēdzamo līgumu (*Shah et al., 2020*). Šāds gribas izteikums tiek plaši pielietots ar ārstniecību saistītos līgumos. Piemēram, pacientam pirms operācijas veikšanas tiek izskaidrota veicamā operācija, pastāvošie riski, sasniedzamais rezultāts un jebkura cita informācija, kura ir nepieciešama pacientam, lai tas varētu izdarīt izvēli un izteikt savu gribu.

Netiešais gribas izteikums ir zināmā mērā pretstats tiešajam gribas izteikumam. Netiešais gribas izteikums ir tāds gribas izteikums, kurš ir izsecināms no zīmēm, darbībām, faktiem, bezdarbības vai klusēšanas (*West's Encyclopedia of American Law, 2008*). Šāds gribas izteikums ir novērojams, piemēram, piedaloties zinātniskā aptaujā, kas publicēta internetā. Aizpildot konkrēto aptauju persona piekrīt piedalīties zinātniskajā aptaujā. Attiecīgi gribas izteikums piedalīties aptaujā ir izsecināms no darbībām.

Nepārprotams gribas izteikums ir tāds gribas izteikums, kurā pusei ir jāatbild uz specifisku jautājumu par tās vēlmi slēgt līgumu (*Chambliss, Schutt, 2010*). Šāda veida gribas izteikums var tikt sniegts vai nu rakstiski vai arī mutiski. Nepārprotama gribas izteikuma gadījumā, piemēram, līgumā ir speciāli norādīta frāze, ka puse apzinās to, ka noslēdz konkrēto līgumu un apliecina to rakstiski ar savu parakstu.

Aktīva gribas izteikuma gadījumā puse veic tai prasīto darbību, lai piekristu noteiktam apgalvojumam (*Termly, 2021*). Šāda veida gribas izteikums bieži tiek izmantots, kad persona tiek iepazīstināta, piemēram, ar kādas datora programmas lietošanas nosacījumiem. Personai tiek prasīts izdarīt atzīmi, ja tā ir izlasījusi un piekrīt lietošanas noteikumiem.

Pasīva gribas izteikuma gadījumā tiek prezumēts, ka persona ir izteikusi gribu, ja tā nenoraida piedāvājumu (*Chambliss, Schutt, 2010*). Šādas gribas izteikuma elementi ir saskatāmi arī normatīvajos aktos. Likumā Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā ir noteikts, ka persona dzīves laikā var noformēt atļauju vai aizliegumu izmantot savu ķermeni, audus un orgānus pēc nāves, bet, ja persona dzīves laikā nav izteikusi gribu attiecībā uz sava ķermeņa izmantošanu pēc nāves, tad gribu iespējams noskaidrot vērsoties pie tuvākā piederīgā (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*). Attiecīgi, ja persona nav izteikusi

gribu, proti, ir bijusi pasīva attiecībā uz gribas izteikumu par konkrēto jautājumu, tad pastāv iespēja tās gribas prezumcijai.

Rakstisks un mutisks gribas izteikums pēc savas būtības raksturo tieši formu kādā griba tiek izteikta. Šie gribas izteikuma veidi distances līgumā var būt atkarīgi no distances sakaru līdzekļa. Internets kā distances līguma attālināto sakaru līdzeklis sevī ietver visplašākās iespējas un gribas izteikuma formas. Pamatā ar interneta palīdzību ir iespējams nodrošināt visa veida gribas izteikumus. Tas ir arī viens no argumentiem, kas liecina par interneta straujo attīstību, salīdzinot ar citiem distances sakaru līdzekļiem, proti, interneta lielākas limitējošais aspekts ir tā pieejamība.

Gribas izteikums distances līgumā ir lielā mērā atkarīgs no tehniskajām iespējām, ko piedāvā katrs distances sakaru līdzeklis. Piemēram, lietojot faksu distances līguma noslēgšanai gribu izteikt ir iespējams tikai rakstiski, bet izmantojot interneta kā distances sakaru līdzekli gribu iespējams izteikt gan rakstiski, gan mutiski. Ja strīda gadījumā kādas puses gribas izteikums ir pamatots ar distances sakaru līdzeklim neatbilstošu gribas izteikuma veidu, tad ir uzskatāms, ka pastāv gribas īstuma trūkums, tas ir maldība.

Puses gribas izteikuma definīcija

Starp Patērētāju tiesību aizsardzības likumā un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā par patērētāju tiesībām (turpmāk - Direktīva) iekļauto distances līgumu definīciju ir saskatāma atšķirība tieši distances līguma subjektu jēdzienos. Direktīvā kā subjekti ir norādīti tirgotājs un patērētājs, bet Patērētāju tiesību aizsardzības likumā, tas ir, patērētājs un pārdevējs vai pakalpojumu sniedzējs. Tirgotājs tiek definēts kā persona, kura pērk un pārdod vai maina nolūkā iegūt peļņu. Patērētāju tiesību aizsardzības likumā tirgotāja jēdziens ir aizstāts kā subjektus nodalot pārdevēju un pakalpojumu sniedzēju. Šādam subjektu iedalījumam pamatā ir skaidrojoša un precizējoša nozīme. Patērētāju tiesību aizsardzības likumā ietvertie distances līgumu subjekti nesašaurina tirgotāja jēdzienu.

Civillikumā ir reglamentēts gribas izteikums, taču tajā nav ietverta tā definīcija. Tiesību doktrīnā gribas izteikums tiek definēts kā savas vēlēšanās izpaušme, piekrišana (*Jakubaņecs, 2001*), izsakot uz āru iekšējo gribu veikt darījumu (*Krastiņš, Šulcs, 1998*). Gribas izteikuma pamatā ir divi priekšnosacījumi. Viens no tiem ir griba kā vēlēšanās vai piekrišana veikt noteiktas darbības vai sasniegt noteiktu mērķi. Savukārt otrs priekšnoteikums ir šīs gribas brīva izpaušme, proti, griba tiek atbilstoši un nepārprotami izteikta. Atbilstoši Civillikuma normām gribai, kura vēl nav tikusi izteikta, nav nekāda juridiskā spēka (*Civillikums, 1937*). Gribas izteikums būtiskākie elementi ir patiesa iekšējā griba bez maldiem, viltus vai spaidiem; nepārprotama arējā gribas izpaušme; vēlēšanās un piekrišana, kas virzīta un noteikta mērķa sasniegšanu vai noteiktas darbības izpildi.

Ņemot vērā augstāk norādītos gribas izteikuma aspektus ir iespējams nedefinēt gribas izteikumu. Gribas izteikuma definēšanai ir nozīme tieši, lai precīzi apzinātos, kas ir gribas izteikums. Gribas izteikums ir definējams kā tiesiska darījuma taisītāja patiesā iekšējā griba, kas radusies brīvi un ir nepārprotami izteikta uz āru, ar mērķi veikt darījumu. Šāda gribas izteikuma definīcija ļauj novērtēt vai darījumā patiešām ir tikusi tiesiski izteikta griba.

Distances līguma definīcija

Direktīvā distances līgums tiek definēts, ka ir jebkurš pārdošanas vai pakalpojumu līgums, kas noslēgts starp tirgotāju un patērētāju saskaņā ar organizētu distances pārdošanas vai pakalpojumu sniegšanas shēmu, tirgotājam un patērētājam vienlaikus fiziski neatrodoties vienā vietā, un šā līguma noslēgšanai tiek ekskluzīvi izmantots viens vai vairāki distances saziņas līdzekļi līdz līguma noslēgšanas brīdim un pašā līguma noslēgšanas brīdī (*Par patērētāju tiesībām un ar ko groza Padomes Direktīvu 93/13/EEK un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 1999/44/EK un atceļ Padomes Direktīvu 85/577/EEK un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 97/7/EK, 2011*). Savukārt Patērētāju tiesību aizsardzības likumā distances līgums ir definēts kā patērētāja un pārdevēja vai pakalpojuma sniedzēja vienošanās, ko tie noslēguši, vienlaikus neatrodoties vienā un tajā pašā vietā, bet līdz līguma slēgšanas

brīdim un līguma slēgšanas brīdī izmantojot vienu vai vairākus distances saziņas līdzekļus, kā arī organizētu preču pārdošanas vai pakalpojumu sniegšanas shēmu (*Patērētāju tiesību aizsardzības likums, 1999*). Atbilstoši šai definīcijai, lai vienošanos uzskatītu par distances līgumu starp līgumslēdzēju pusēm ir jāpastāv distancei. Savukārt distances problēma, kā šķērslis noslēgt līgumu, tiek atrisināta izmantojot distances saziņas līdzekļus.

Direktīvā ir noteikts, ka distances līgums ir jebkurš pārdošanas vai pakalpojumu līgums, kas atbilst definīcijā iekļautajiem kritērijiem, savukārt Patērētāju tiesību aizsardzības likumā ir noteikts, ka tā ir patērētāja un pārdevēja vai pakalpojuma sniedzēja vienošanās. Konkrētā atšķirība starp līgumu un vienošanos nav uzskatāma par būtisku Civillikuma kontekstā, jo atbilstoši Latvijas normatīvajam regulējumam vienošanās ir līgums.

Distances līgums tomēr neattiecas tikai uz patērētāju tiesību jautājumiem. Analizējot jautājumus, kas attiecas uz distances līgumu subjektiem tika norādīts uz pastāvošu problēmu, proti, vispārējā tiesību aktā nav iekļauta distances līgumu definīcija. Atkāpjoties no patērētāju tiesībām un parejot uz visaptverošu definējumu, distances līgums var tikt definēts kā:

- jebkurš pirkumu vai pakalpojumu līgums, kurā tirgotājs tā noslēgšanai izmanto vienu vai vairākus distances sakaru līdzekļus;
- jebkurš līgums, kurš tiek noslēgts pusēm neatrodoties kopā;
- līgums, kas noslēgts pastāvot distancei starp līgumslēdzēj pusēm, izmantojot vienu vai vairāku distances saziņas līdzekļus (*Law Insider, 2021*).

Ņemot vērā augstāk minētās distances līguma definīcijas ir iespējams izdalīt noteiktus elementus, kas raksturo distances līgumu. Distances līgumu raksturo: subjekti; distance starp subjektiem; līguma veidi; sakaru līdzekļi, kas ļauj novērst distanci kā šķērslis.

Balstoties uz šiem būtiskākajiem distances līguma elementiem iespējams izveidot vispārīgu tā definējumu. Distances līgums ir vairāku personu savstarpēja vienošanās, izmantojot vienu vai vairākus distances sakaru līdzekļus, par kādu tiesisku attiecību nodibināšanu, pārgrozīšanu vai izbeigšanu, pusēm neatrodoties kopā. Šāda definīcija sniegtu visaptverošu distances līgumu skaidrojumu, kas attiektos visiem specializētajiem likumiem, kuros nav ticis noregulēts distances līgums. Papildus šajā definīcijā nav ticis limitēts iespējamo subjektu loks kā tas ir izdarīts Patērētāju tiesību aizsardzības likumā ietvertajā distances līguma definīcijā.

Puses gribas izteikuma saturiskās robežas distances līgumā

Lai labāk izprastu gribas izteikumu saturu distances līgumā ir nepieciešams noskaidrot satura gramatisko nozīmi. Saturs ir tas, no kā sastāv, ir izveidots; tas kas izpausts, izteikts, attēlots (*Spektors, 2021*). Attiecīgi, lai izprastu gribas izteikuma saturu distances līgumā ir nepieciešams saprast no kā sastāv gribas izteikums un kā tas izpaužas, tiek izteikts. Jāatzīmē, ka tas kā gribas izteikums izpaužas un tiek izteikts atbilst gribas izteikuma formai un tiks apskatīts nākošajā nodaļā.

Civillikumā ir noteikts, ka tiesiska darījumā būtībā ir ietverts tā taisītāja gribas izteikums, bet divpusējā vai vairākpusējā darījumā ir nepieciešama visu tās dalībnieku saskanīgs gribas izteikums (*Civillikums, 1937*). Saskanīgs ir tāds kam būtiskās īpašības, darbības vērstība ir līdzīgas, kopīgas un nodrošina vēlamu savstarpējo saskarsmi (*Spektors, 2021*). Līdz ar to saskanīga gribas izteikuma gadījumā ir nepieciešams, lai darbības, kas vērstas uz gribas izteikumu būtu līdzīgas visām pusēm un nodrošinātu vēlamu savstarpējo saskarsmi. Pamatā svarīgi ir, lai gribas izteikuma rezultātā personas apzinātos tiesiskās sekas, kuras radīsies noslēdzot tiesisko darījumu un tās vēlētos konkrēto seku iestāšanos.

Patērētāju tiesību aizsardzības likumā ir noteikts, ka patērētājam stājoties līgumattiecībās ar pārdevēju vai pakalpojumu sniedzēju, ir tiesības pilnībā realizēt savu izvēli un gribu. Tas izpaužas iegādājoties tieši tādu preci vai arī saņemot tieši tādu pakalpojumu, kādu vēlas patērētājs, savukārt griba ir paužama līguma noteikumos vai arī tai jābūt redzamai pēc lietas apstākļiem (*Patērētāju tiesību aizsardzības likums, 1999*). Piemēram, personai veicot pirkumu interneta veikalā griba iegādāties noteiktu preci izpaužas izvēloties konkrētu preci un ieliekot to virtuālajā grozā un šai darbībai seko virtuālajā grozā ielikto preču apmaksa. Līgums priekšmetā ietilpst visu līdzēju saskanīgs gribas izteikums (*Latvijas Republikas Ministru kabinets, 2015*). Savukārt gribas izteikuma saturs lielā mērā ir atbilstošs distances

līguma objektam. Attiecībā uz gribas izteikumu un distances līguma objektu jāņem vērā arī Civillikuma normas, jo tajās ir noteikts, ka gadījumos, kad līguma objekts būtu pieskaitās citai lietu šķirai nevis tai, kurai tas patiesi pieder, tad pastāv iespēja, ka noslēgtajā līgumā var konstatēt gribas izteikuma īstuma trūkums, proti, maldība.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Civillikumā ir reglamentēti ar gribas izteikumu saistītie noteikumi, taču tajā nav ietverta gribas izteikuma definīcija. Gribas izteikuma definēšanai ir nozīme tieši, lai precīzi apzinātos, kas ir gribas izteikums tiesiskā darījumā un atvieglotu ar tā konstatāciju saistītu problēmjautājumu risināšanu. Civillikums ir papildināms ar 1427.1 pantu, kurš izsakāms šādā redakcijā:
“1427.1 Gribas izteikums ir tiesiska darījuma taisītāja patiesā iekšējā griba, kas radusies brīvi un ir nepārprotami izteikta uz āru, ar mērķi veikt darījumu.”
2. Distances līgumi kļūst aizvien aktuālāki un nozīmīgāki. Šobrīd distances līgums ir definēts tikai Patērētāju tiesību aizsardzības likumā. Šajā likumā definīcija ir limitējoša attiecībā uz distances līguma subjektu loku. Distances līgumam ir jāizveido visaptveroša definīcija, kas attiektos arī uz citiem specializētajiem likumiem, kuros nav tikuši noregulēti distances līguma aspekti. Līdz ar to Civillikumā ir nepieciešams definēt distances līgumu. Civillikums ir papildināms ar 1511.1 pantu, kurš izsakāms šādā redakcijā:
“1511.1 Distances līgums ir ikkatra vairāku personu savstarpēja vienošanās, izmantojot vienu vai vairākus distances sakaru līdzekļus, par kādu tiesisku attiecību nodibināšanu, pārgrozīšanu vai izbeigšanu, pusēm neatrodoties kopā.”
3. Tiesības atteikties no distances līguma ir būtisks šo saistību aspekts. Patērētāju tiesību aizsardzības likumā ietvertajās atteikuma tiesībās, attiecībā uz distances līgumiem, ir nepieciešams veikt uzlabojumu. Būtiski ir nodrošināt patērētājam tiesības un iespējas atteikties no distances līguma tādā pat veidā kā arī izmantojot tos pat distances sakaru līdzekļus, kuri tikuši izmantoti, patērētājam izsakot savu gribu. Šobrīd šādas tiesības nav nodrošinātas līdz ar to ir nepieciešams veikt grozījumus Patērētāju tiesību aizsardzības likumā. Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 12. panta trešā daļa ir izsakāma šādā redakcijā:
“(3) Pārdevējam vai pakalpojumu sniedzējam ir jānodrošina patērētājam iespēja iesniegt atteikuma veidlapu vai paziņojumu par atteikuma tiesību izmantošanu, izmantojot tādus pat distances sakaru līdzekļus, kuri tikuši mantoti, noslēdzot līgumu. Šādā gadījumā pārdevējs vai pakalpojuma sniedzējs, nekavējoties paziņo patērētājam par atteikuma saņemšanu izmantojot patērētājam interesēm atbilstošu distances sakaru līdzekli.”
4. Gribas izteikuma saturs un veids kādā tas tiek izteikts ir lielā mērā atkarīgs no distances sakaru līdzekļa, kurš tiek izmantots līguma noslēgšanai. Līdz ar to var pastāvēt situācijas, kad puses strīda gadījumā pamato distances līguma spēkā esamību ar līguma noslēgšanā izmantotajam distances sakaru līdzeklim neatbilstošu gribas izteikumu. Civillikumā ir nepieciešams veikt grozījumus, lai nodrošinātu, ka gribas izteikums ir atbilstošs distances līguma noslēgšanai izmantotajiem distances sakaru līdzekļiem. Civillikums ir papildināms ar 1441.1 pantu, kurš izsakāms šādā redakcijā:
“1441.1 Maldība distances līgumā var rasties, ja gribas izteikums ir neatbilstošs distances sakaru līdzeklim, kurš izmantots līguma noslēgšanai.”

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Civillikums* (28.01.1937). Latvijas Republikas likums ar groz. līdz 06.12.2019. <https://likumi.lv/ta/id/90220-civillikums-ceturta-dala-saistibu-tiesibas>, sk. 01.05.2021.
2. *Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā* (15.12.1992). Latvijas Republikas likums ar groz. līdz 29.10.2020. <https://likumi.lv/ta/id/62843-par-mirusa-cilveka-kermena-aizsardzibu-un-cilveka-audu-un-organu-izmantosanu-medicina>, sk. 01.05.2021.
3. *Par patērētāju tiesībām un ar ko groza Padomes Direktīvu 93/13/EEK un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 1999/44/EK un atceļ Padomes Direktīvu 85/577/EEK un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 97/7/EK* (25.10.2011). Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2011/83/ES. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex%3A32011L0083>, sk. 01.05.2021.

4. *Patērētāju tiesību aizsardzības likums* (18.03.1999). Latvijas Republikas likums ar groz. līdz 21.11.2019. <https://likumi.lv/ta/id/203008-pacientu-tiesibu-likums>, sk. 01.05.2021.
5. Chambliss, D. F., Schutt, R. K. (2010). *Types of Consent*. Retrieved 01.05.2021 from <https://cdn2.hubspot.net/hubfs/206683/Resource%20PDFs%20and%20DOCs/IRB%20Institutional%20Review%20Board/Types%20of%20Consent.pdf?t=1519317911496>
6. Eurostat (17.02.2021). *Online shopping ever more popular in 2020*. Retrieved 01.04.2021 from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20210217-1>
7. Jakubaņecs, V. (2001). *Juridiski terminoloģiskā, skaidrojošā vārdnīca*. Trešais paplašinātais un papildinātais izd. Rīga: P & K.
8. Krastiņš, U., Šulcs, V. (1998). *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: Nordik.
9. Kristensen, E. (15.04.2020). *15 Eye-Opening Online Shopping Statistics for 2020*. Retrieved 01.04.2021 from <https://sleeknote.com/blog/online-shopping-statistics>
10. Latvijas Republikas Ministru kabinets (15.08.2015). *Civiltiesisko līgumu satura veidošanas principi*. http://tap.mk.gov.lv/file/files/ESfondi/2013/civiltiesisko_ligumu_satura_veidosanas_principi.pdf, sk.01.05.2021.
11. Law Insider (2021). *Distance contract definition*. Retrieved 01.05.2021 from <https://www.lawinsider.com/dictionary/distance-contract>
12. Shah, P., Thornton, I., Turrin, D., Hipskind, J. E. (22.08.2020). *Informed Consent*. Retrieved 01.05.2021 from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK430827/>
13. Spektors, A. (2021). *Saskanīgs definīcija*. <https://tezaurs.lv/saskan%C4%ABgs>, sk. 25.04.2021.
14. Spektors, A. (2021). *Saturs definīcija*. <https://tezaurs.lv/saturs>, sk. 25.04.2021.
15. Termly (2021). Active Consent. *Legal Dictionaty*. Retrieved 01.05.2021 from <https://termly.io/legal-dictionary/active-consent/>
16. West's Encyclopedia of American Law (2008). Implied Consent definition. *West's Encyclopedia of American Law, edition 2*. Retrieved 01.05.2021 from <https://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Implied+Consent>

Summary

This research studied parties consent when contracting distance contracts. Distance contract definitions is currently defined only in regards to Consumer rights. Increasing use of distances contracts requires it to be defined in Civil law.

One of main problems covered in research was lack of regulation in Civil law that would define parties consent and distance contract. This problem can cause disputes when legal problem occurs and there is doubt whether the specific distance contract in question is legally binding.

Another problem persists in Consumers rights law which does not provide consumers the rights to cancel distance contract using the same distance communication tool that was used to contract. The addition of these rights are required to avoid cases of bad practice from traders making it difficult for consumer to cancel agreements that are not corresponding to their consent.

TIESISKIE NOSACĪJUMI AUDU UN ORGĀNU IZŅEMŠANAI NO DONORA

LEGAL CONDITIONS FOR THE REMOVAL OF THE TISSUES AND ORGANS FROM THE DONOR

Santa Tropa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, santa.tropa@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs Mg.iur. *Aldis Kaļva*

Abstract. *Organ transplantation is the best method for replacing damage organs and tissues. The history of organ and tissue transplantation is not so old, only after 18th century researchers started the experiments using animals, but until the 20th century, experiments were unsuccessful. Only after thousands of experiments with humans and animals, researchers understood how to overcome transplantation barriers. Now researchers are able to perform transplant easily and successfully using cells, tissues and organs from living donor or cadaveric (donor, who are dead).*

Keywords: *cadaveric, donor, legal system, living donor, recipient, transplant, transplantation.*

Ievads

Transplantācija ir labākais veids kā aizstāt bojātas šūnas, audus vai orgānus. Lai šādu ārstniecības metodi būtu iespējams pielietot, ir nepieciešamas personas, kas gatavas ziedot šūnas, audus vai orgānus, respektīvi, nepieciešami donori, kuri nesavtīgu nolūku vadīti ir gatavi ziedot daļu no sevis, lai palīdzētu kādam citam tiesību subjektam. Personas, kas var ziedot savus orgānus, var iedalīt divās grupās – dzīvi donori un miruši donori. Tas nozīmē, ka ziedotie orgāni nāk vai nu no miruša, vai no dzīvā donora, tādējādi radot attiecīgi mirušo donoru un dzīvo donoru transplantācijas. Neatkarīgi no tā, vai transplantanti tiek iegūti no dzīva vai miruša donora, ir nepieciešams veikt virkni darbību, lai transplantācija noritētu tiesiski, nepārkāpjot kāda subjekta tiesības.

Pēdējā desmitgadē visā pasaulē ir nepārtraukti palielināts orgānu transplantāciju skaits. Tomēr pieejamo orgānu trūkums un vajadzīgo pacientu skaita pieaugums ir rezumējies ar ilgiem un gariem audu un orgānu gaidīšanas sarakstiem. Miruša cilvēka audu un orgānu izmantošana recipientam rada dažādus neatrisinātus ētiskus un juridiskus jautājumus, kas attiecināmi uz mirušā un arī pārdzīvojošo radnieku tiesībām.

Pētījuma **mērķis** ir analizēt tiesiskos nosacījumus audu un orgānu izņemšanai no dzīva vai miruša cilvēka (donora), konstatēt problēmas un piedāvāt to risinājumus.

Pētījuma **objekts** ir transplantācijas tiesiskās attiecības.

Pētījuma **priekšmets** ir tiesiskie nosacījumi šūnu, audu un orgānu ieguvei no dzīva un miruša cilvēka

Lai sasniegtu pētījuma mērķi, autore izvirzīja šādus **uzdevumus**:

- 1) pamatprincipu izpēte šūnu, audu un orgānu ieguvei no dzīva cilvēka;
- 2) pamatprincipu izpēte šūnu, audu un orgānu ieguvei no miruša cilvēka;
- 3) analizēt nepilngadīgas personas tiesības ziedot šūnas, audus un orgānus;
- 4) analizēt personu ar ierobežotu rīcībspēju tiesības izteikt gribu par rīcību ar to ķermeni pēc nāves;
- 5) izpētīt priekšnoteikumus iedzīvotāju reģistrā izdarāmam ierakstam par aizliegumu izmantot šūnas, audus un orgānus.

Lai sasniegtu darba izvirzīto mērķi, darba izstrādāšanā izmantotas vairākas pētījuma **metodes**: vēsturiskā, analītiskā, salīdzinošā, gramatiskā, semantiskā, teleoloģiskā un sistēmiskā pētīšanas metode, kā arī induktīvā un deduktīvā metode.

Darba tapšanas procesā, lai tiktu izpildīti izvirzītie uzdevumi, tika izmantota juridiskā literatūra (monogrāfijas, zinātniskie raksti, normatīvo aktu komentāri) un normatīvie akti. Literatūru bija nepieciešams aplūkot latviešu valodā un svešvalodā, lai noskaidrotu kādus transplantantus iespējams iegūt no dzīva vai miruša donora, kāda loma ir šo personu gribai transplantācijas tiesiskajās attiecībās. Ideju nostiprināšanai izmantoti normatīvie akti gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī.

Dzīva cilvēka šūnu, audu vai orgānu izņemšana transplantācijai un tā gribas izpausme

Šūnu, audu un orgānu ieguve no dzīva donora transplantācijai uzskatāma par izņēmumu, kas saistīts ar no mirušiem donoriem iegūtu orgānu trūkumu. Šūnas, audus un orgānus no dzīva donora drīkst iegūt vienīgi tādēļ, lai nodrošinātu ārstniecisku guvumu recipientam, un tikai tad, ja nav pieejams attiecīgs miruša cilvēka orgāns vai audi un nav citas tikpat efektīvas ārstēšanas metodes (*Ašneviča-Slokenberga, 2015*).

Tiesiskais pamats transplantantu ieguvei no dzīva donora, nosakot, ka šūnu, audu un orgānu iegūšana no dzīva donora iespējama tikai ar viņa rakstveida piekrišanu, pieļaujot minimālu risku donora veselībai un informējot donoru par minētās iejaukšanās mērķi, raksturu, sekām un risku. No dzīva donora var ņemt tikai transplantantus, kuri ir atjaunoties spējīgi un izņēmuma gadījumos pieļaujama vienas nieres izņemšana transplantācijas nolūkiem (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanas kārtību, 1992*).

Likumā “Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā” ietverta norāde uz nieri, kā vienīgo atjaunoties nespējīgo orgānu ir ierobežojoša. Taču autore secina, ka dzīvs donors Latvijā var ziedot arī vienu nieri, daļu aknas, daļu aizkuņģa dziedzera, daļu no tievās zarnas. Piemēram, aknas daļa nepieder pie audiem, kas spēj atjaunoties, līdz ar to konstatējama pretruna praksē un normatīvajā aktā. Autore piedāvā likumā ieviest korekcijas, un norādi par nieri kā vienīgo atjaunoties nespējīgo orgānu, aizstāt, norādot, ka no dzīva donora var ņemt tikai atjaunoties spējīgus audus, un izņēmuma gadījumos pieļaujot orgānu daļu izņemšanu, ja tas neapdraud un nepasliktina donora veselību.

Kopš 2010.gada 1.augusta Latvijai ir saistoša Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā – Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu, kas paredz valsts pienākumu nodrošināt, ka dzīva donora izteiktā piekrišana ziedot šūnas, audus vai orgānus ir konkrēta, un izteikta vai nu rakstiski, vai oficiālas instances priekšā. Latvijā rakstveida piekrišana audu un orgānu ieguvei no dzīva donora noformējama rakstveidā, proti, Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē ir jāiesniedz attiecīgs iesniegums, ko var izdarīt dažādos veidos – pa pastu, elektroniski, apliecinot savu iesniegumu ar drošu elektronisko parakstu (*Ašneviča-Slokenberga, 2015*). Dzīvā donora piekrišanai, izņemt audus un orgānus transplantācijai ir jābūt brīvprātīgai un apzinātai, kā arī tā ir atsaucama jebkurā laikā (*Konvencija par cilvēktiesību un cilvēka cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā - Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu, 1997*), t. i., privātās autonomijas principa ievērošana.

Pēc vispārīgā principa ziedot šūnas, audus un orgānus atļauts rīcībspējīgai, 18 gadu vecumu sasniegušai personai, taču īpašos gadījumos pieļaujama atkāpe no šā principa - pirmkārt, nav pieejams atbilstošs donors, kas spēj dot piekrišanu, otrkārt, recipients ir donora brālis vai māsa, treškārt, jāpastāv iespējai ar šo ziedojumu glābt recipienta dzīvību, ceturtkārt, ir saņemta donora likumiskā pārstāvja, likumā noteiktas iestādes, personas vai instances atļauja transplantanta ieguvei, un, piektkārt, potenciālais donors neceļ iebildumus (*Konvencija par cilvēktiesību un cilvēka cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā - Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu, 1997*). Visiem šiem nosacījumiem ir jāizpildās vienlaicīgi, ja kaut viens no tiem netiek izpildīts, tad audi nav iegūstami (*Ašneviča-Slokenberga, 2015*).

Transplantantu ieguve no dzīva donora pieļaujama tad, ja tas neapdraud šīs personas veselības stāvokli. Ministru kabineta noteikumi paredz, ka donoram nepieciešams veikt virkni pārbažu, pēc kurām medicīnas konsīlijs sniedz atzinumu par to, vai šī persona var kļūt par transplantācijas donoru vai aizliedz to (*Noteikumi par cilvēka orgānu izmantošanu medicīnā, kā arī cilvēka orgānu un miruša cilvēka ķermeņa izmantošanu medicīnas studijām, 2013*). Ja personai pārbažu rezultātā tiek konstatēts cukura diabēts, HIV, audzējs vai citas slimības, kas var ietekmēt transplantantu vai donoru, orgāna ieguve no šādas personas netiek veikta (*Latvijas transplantācijas centrs, 2021*), tas būtu pretrunā ar nosacījumu, ka

dzīvs donors var ziedot transplantantu tikai tad, ja tas neapdraud donora dzīvību. Ieguves organizācijas ārstniecības personai pirms orgānu un audu transplantācijas ir pienākums sniegt donoram piemērotā, skaidrā un viegli saprotamā veidā informāciju par orgānu ieguves ārstniecisko mērķi, iespējamiem ieguvumiem un riskiem; donora iespējamiem aizsardzības pasākumiem; donora datu pierakstīšanas veidu, viņa datu aizsardzību un konfidencialitātes ievērošanu; laboratoriskiem izmeklējumiem un tiesībām saņemt to rezultātus un skaidrojumus; nepieciešamību saņemt obligātu donora piekrišanu pirms orgānu ieguves. Ārstniecības personai nepieciešams pārliecināties, ka potenciālais donors sapratis iepriekšminēto informāciju, izmantojis iespēju uzdot jautājumus un saņemt atbildes un ir apstiprinājis, ka visa sniegtā informācija par sevi ir patiesa (*Cilvēka audu un šūnu izmantošanas kārtība, 2013*).

Vispārīgi dzīvu orgānu donoru ziedojumi iedalāmi trīs kategorijās, kur katra no tām iezīmē savu problēmu loku. Var izšķirt šādas ziedojumu kategorijas: 1) tieši ziedojumu pazīstamam recipientam; 2) vispārīgi ziedojumi tiem, kuri ir iekļauti gaidīšanas sarakstā; 3) tiešs ziedojums iepriekš nepazīstamam recipientam (*Ašneveica-Slokenberga, 2015*). Ar pazīstamu recipientu jāsaprot tādas personas, kas ir donora ģimenes loceklis vai draugs. Šādā transplantanta ziedošanas gadījumā šaubas var radīt tas, ka donors vēlas ziedot transplantantu brīvprātīgi, jo pastāv iespēja, ka tuvinieki tīši vai arī neapzināti izdara spiedienu ziedot orgānu (*Robert, Truog, 2015*) Autoresprāt, transplantācijas centriem objektīvi jāvērtē, vai donora lēmumā ziedot transplantantu nav pamudināšanas, piespiešanas vai citādi nepamatotas ietekmes, izpētot un analizējot ziedošanas iemeslus un iespējamo attiecību raksturu, kas pastāv starp recipientu un donoru.

Vispārīgs ziedojums recipientam, kas iekļauts gaidīšanas sarakstā, ietver donora un recipienta savstarpēju anonimitāti un informācijas trūkumu par recipientu (*Ašneveica-Slokenberga, 2015*). Lielākajā daļā transplantācijas programmu donoram nekas netiek norādīts par transplantanta saņēmēju un otrādi, dažkārt mēdz norādīt vispārīgas pazīmes, piemēram, donora vai recipienta vecums. Ja pēc transplantācijas operācijas donors vai saņēmējs aizliedz transplantācijas programmai sniegt vai saņemt informāciju par otru, gan donors, gan saņēmējs nekad nevar uzzināt nekādu informāciju par otru personu, proti, nespēj arī identificēt, līdz ar to satikt (*U.S. Department of Health & Human Services, 2015*). Donoriem, kas vēlas ziedot transplantantu recipientam, kas iekļauts gaidīšanas sarakstā, ir novērojamas psiholoģiski apšaubāmas motivācijas, piemēram, zems pašnovērtējums, iespējama mediju uzmanība, iesaiste recipienta dzīvē u. tml. (*Robert, Truog, 2015*). Latvijā personai, pirms tā kļūst par donoru svešam cilvēkam, ir iespēja saņemt psihiatra konsultāciju, lai noskaidrotu personas patiesos nolūkus un gatavību kļūt par orgānu donoru ar visām no tā izrietošajām sekām (*Ašneveica-Slokenberga, 2015*).

Gadījumos, kad orgāns tiek ziedots iepriekš nepazīstamam, bet konkrētam recipientam, rada līdzīgus ētiska rakstura jautājumus, kā norādīts iepriekš, un vēl divus citus, proti, šāds ziedojums veicina netaisnīgu orgānu sadalījumu. Orgāns tiek ziedots konkrētam recipientam, izslēdzot iespēju šo orgānu saņemt tam, kam tas ir visvairāk nepieciešams. Otrkārt, ziedojumu iespējas konkrētam recipientam paver iespēju orgānu pirkšanai un pārdošanai, kas ir aizliegta saskaņā ar normatīvajiem aktiem, neizslēdzot iespēju, ka mazturīgs donors saņem materiālu kompensāciju no recipienta. Pamatojoties uz iepriekš minēto, tiešas ziedošanas gadījumā nepazīstamam transplantanta saņēmējam, psihiatriem sevišķi rūpīgi jāvērtē donora motivācija ziedot audus vai orgānus (*Robert, Truog, 2015*). Autore piekrīt augstāk norādītajiem argumentiem, pamatojot to ar nepieciešamību pārliecināties, ka persona vēlas ziedot audus vai orgānus labu, nevis savtīgu, nolūku vadīta, tādējādi saglabājot ziedošanas būtību.

Būtisks noteikums transplantācijas procesā ir konfidencialitātes principa ievērošana. Šādās tiesiskajās attiecībās tiek aizsargātas donora un recipienta tiesības un anonimitāti. Izdarot transplantāciju, medicīnas darbiniekiem jānodrošina donora un recipienta savstarpēja anonimitāte, ja viņi nav tuvākie piederīgie (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*). Savstarpēja anonimitāte ir nepieciešama, lai netiktu ietekmētas orgāna ziedotāja un saņēmēja tiesības, kā arī sabiedrības attieksme pret ziedošanu kopumā (*Jušinskis, 2016*).

Transplantācijas attiecības ir bezatlīdzības attiecības starp donoru un recipientu. Normatīvais regulējums nepieļauj, ka recipients varētu izmaksāt donoram kādus mantiskus labumus. Vienīgais tiesiskais labums, ko recipients saņem par savām pūlēm, ir tiesības līdz dzīves beigām saņemt valsts garantēto medicīnisko palīdzību bez maksas (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*).

Miruša cilvēka šūnu, audu un orgānu izņemšana transplantācijai un tā gribas izpausme

Lai no miruša cilvēka izņemtu šūnas, audus un orgānus ir nepieciešams konstatēt šīs personas smadzeņu vai bioloģisko nāvi (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*), no tā izriet, ka mirušo donoru transplantantu ziedojumus iespējams iedalīt divās kategorijās: 1) ziedošana smadzeņu nāves gadījumā; 2) ziedošana bioloģiskās nāves gadījumā.

Smadzeņu nāves gadījumā iegūstamie orgāni ir visvērtīgākie, tie ir “dzīvi,” turklāt no personas ar smadzeņu nāvi būtībā var izmantot visus orgānus. Orgānu ieguve no šādiem pacientiem iespējama tādēļ, ka mediķi ir pilnīgi pārliecināti, ka smadzeņu nāve ir neatgriezeniska, tas ir stāvoklis ar letālu smadzeņu struktūras bojājumu (*Janule, 2007*). Bioloģiskās nāves gadījumā organisms neatgriezeniski zaudē dzīvības funkcijas, kas nav atjaunojamas ar reanimācijas vai intensīvās terapijas metodēm (*Kārība, kādā veicama smadzeņu un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai, 2007*), šajā gadījumā būtiski pieņemt lēmumu par personas orgānu izņemšanu, proti, noskaidrot dzīves laikā izteikto gribu. Gadījumos, kad potenciālā donora nāves cēlonis nav zināms, vai personai bijušas citas būtiskas veselības problēmas (ļaubdabīgs audzējs, infekcijas u. tml.), šādi orgāni nav izmantojami un donora ķermenis jānodod morfoloģiskai izmeklēšanai, un uz to pamatojoties tiek sastādīts akts par personas orgānu neizmantošanu transplantācijai (*Ašneviča-Slokenberga, 2015*).

Pasaulē attiecībā uz šūnu, audu un orgānu ziedošanu pēc nāves pastāv divas piekrišanas sistēmas: izteiktas jeb nepārprotama piekrišanas sistēma un prezumētā piekrišanas sistēma. Pirmajā sistēmā personai pašai tieši sava griba ir jāizsaka, reģistrējot atļauju izmantot savus audus un orgānus pēc nāves. Ja šāda atļauja nav reģistrēta, audi un orgāni nav izņemami. Savukārt prezumētās piekrišanas sistēma paredz, ka personai pašai tieši sava griba nav obligāti jāizsaka, lai orgānus varētu izmantot. Pietiek ar to, ka persona savas dzīves laikā nav izteikusi aizliegumu (*Birģelis, 2020*). Latvijā ir prezumētā piekrišanas sistēma, un tiesiskais pamats iegūt šūnas, audus un orgānus no miruša donora noteikts likumā “Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā”.

Iegūt no miruša cilvēka šūnas, audus vai orgānus ir aizliegts divos gadījumos, un, proti, 1) Iedzīvotāju reģistrā persona norādījusi, ka aizliedz pēc savas nāves izmantot tās šūnas, audus un orgānus; 2) Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu par mirušā cilvēka aizliegumu un šā cilvēka tuvākie piederīgie līdz audu un orgānu izņemšanas operācijas sākumam ir rakstveidā informējuši ārstniecības iestādi par mirušā cilvēka dzīves laikā izteikto aizliegumu izmantot viņa audus un orgānus pēc nāves (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*).

Ārstniecības personālam pirms lēmuma pieņemšanas, vispirms jānoskaidro Iedzīvotāju reģistrā ierakstītās ziņas, un tas ir iespējams tikai tādā gadījumā, ja mirušā personība ir zināma, proti, to iespējams identificēt. Savukārt, ja mirušā personība nav zināma, tad nav iespējams noskaidrot, kādas ziņas par šo personu ir Iedzīvotāju reģistrā, tāpēc šūnu, audu un orgānu ieguve no šādas personas ir aizliegta (*Olsena, 2010*). No šā var secināt, ka pastāv trīs gadījumi, kad ir aizliegts izmantot personas šūnas, audus un orgānus, visos pārējos gadījumos transplantantu ieguve ir atļauta, respektīvi audu un orgānu izņemšana notiek tiesiski.

Likuma “Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā” pastāvošās normas ir pretrunīgas. Likums nosaka, ka “informāciju par mirušā cilvēka dzīves laikā izteikto gribu aizliegt vai atļaut izmantot savu ķermeni, audus un orgānus pēc nāves tuvākajiem piederīgajiem ir tiesības paust ārstniecības iestādei (audu un orgānu ieguves centram) līdz attiecīgās audu un orgānu izņemšanas operācijas sākumam” (11.panta pirmais teikums), un tai pat laikā šā paša panta otrais teikums nosaka – “miruša cilvēka ķermeni, audus un orgānus aizliegts izmantot pret viņa dzīves laikā izteikto gribu” un likuma 18.pantā noteiktajam, proti, “miruša cilvēka audu un orgānu izņemšana notiek, stingri ievērojot izteikto piekrišanu vai nepiekrišanu” (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*).

Līdz 2019.gadam, tika noteikts, ka, lai persona spētu izdarīt izvēli audu un orgānu ziedošanā, tai nepieciešama pilna rīcībspēja (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*). Tādējādi tika ierobežotas personas tiesības lemt par rīcību ar tās ķermeni pēc nāves. Tiesības lemt par sava ķermeņa izmantošanu pēc nāves ir uzskatāmas par personiskām nemantiskām tiesībām, kas piemīt ikvienai personai (*Birģelis, 2020*). Saskaņā ar Civillikuma 356.¹

pantu rīcībspēja attiecībā uz personiskām nemantiskām tiesībām nav ierobežojama (*Civillikums, 1937*), respektīvi tiesības lemt par savu ķermeni pēc nāves piemīt jebkurai pilngadīgai personai. Pamatojoties uz iepriekš minēto, likumā norāde par rīcībspēju tika izņemta, nosakot, ka katra pilngadīga persona ir tiesīga izteikt gribu par aizliegumu vai atļauju izmantot tās audus, šūnas vai orgānus pēc tās nāves (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*).

Autore konstatē, ka šobrīd likumā "Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā" netiek noteikta kārtība kādā personas ar tiesas noteiktajā apjomā ierobežotu rīcībspēju un pār kurām nodibināta aizgādība, izsaka gribu par rīcību ar to ķermeni, audiem un orgāniem pēc nāves. Saskaņā ar Latvijas Republikas Civillikumu aizgādība nodibināma pār trīs personu grupām, t. i., 1) nepilngadīgie; 2) personas, kas atrodas aizgādībā izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ un 3) garā slimie (*Civillikums, 1937*). Pirmās divas personu grupas autore analizēs zemāk, šobrīd vēršot uzmanību uz garā slimajiem, proti, personām ar garīga rakstura vai citiem veselības traucējumiem. Civillikums nosaka, ka šādām personām rīcībspēja var tikt ierobežota tādā apjomā, kādā tā nespēj saprast savu darbību nozīmi vai nespēj savu darbību vadīt (*Civillikums, 1937*). No priekš minētā secināms, ka šādām personām var tikt ierobežotas tiesības arī izteikt gribu par rīcību ar tās ķermeni, audiem orgāniem pēc nāves, jo autoresprāt, šādas gribas izteikšanas ierobežošana aizsargā šīs personas intereses. Audus un orgānus nedrīkst izņemt personai, kas nav spējīga dot piekrišanu, proti, brīvprātīgu un apzinātu piekrišanu (*Konvencija par cilvēktiesību un cilvēka cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā - Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu, 1997*). Autoresprāt, nebūtu tiesiski, ja šādām personām lēmumu par atļauju vai aizliegumu izmantot personas ķermeni, audus un orgānus pēc nāves pieņemtu aizgādnieš, kā to savā promocijas darbā norādījusi S. Olsena, jo, lai arī personas rīcībspēja ir ierobežota, ir jāsiglabā šīs personas cieņas pēc nāves (*Olsena, 2010*). Šādā gadījumā vispār nevar iet runa par ziedošanu, jo tas ir pretrunā brīvprātības principam un altruisma raksturam. Autore piedāvā papildināt likuma "Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā" 2.pantu sesto daļu, ietverot norādi par to, ka no personām, pār kurām nodibināta aizgādība garīga rakstura vai citu veselības traucējumu dēļ, audu un orgānu izņemšana ir aizliegta.

Atšķirīga pieeja būtu jānodrošina situācijās, kad persona lemtspēju zaudē dzīves laikā, proti, dzīves laikā tā saslīmt ar garīga rakstura slimību vai cita veida veselības traucējumiem, taču līdz tam ir izteikusi gribu par rīcību ar tās ķermeni, audiem un orgāniem pēc nāves. Par tiesisku rīcību būtu uzskatāmas darbības, kuras atbilst līdz aizgādības nodibināšanas brīdim izteiktajai gribai. Savukārt, ja personai no dzimšanas ir garīga rakstura vai cita veida veselības traucējumi, kas neļauj izteikt brīvprātīgu gribu, lietderības apsvērumu dēļ, par šo stāvokli būtu nepieciešams iekļaut ziņas Iedzīvotāju reģistrā, tādējādi nodrošinot to, ka personai nonākot ārstniecības iestādē smagā stāvoklī uzreiz pieejama informācija, ka šī persona nevar tikt uzskatīta par potenciālo donoru un pēc nāves audu un orgānu ieguve transplantācijai no šādas personas ir aizliegta.

Ja pilngadīgai personai tiek nodibināta aizgādība izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ, tad šinī gadījumā tiek ierobežota personas rīcībspēja. Pirmām kārtām, šie ierobežojumi attiecas uz mantisko jomu, otrkārt, tiek paredzētas noteiktas mantiskās tiesības, uz kurām netiek attiecināti rīcībspējas ierobežojumi, tādējādi diferencējot arī pašu tiesību jomu (*Mazure, 2014*). No tā izriet, ka šādas aizgādības nodibināšanas gadījumā, persona ir tiesīga patstāvīgi izteikt gribu par tās rīcību ar ķermeni, audiem un orgāniem pēc nāves, jo audu un orgānu ziedošanai pēc nāves piemīt bezatlīdzības raksturs.

Nepilngadīgas personas tiesības izlemt par rīcību ar tās ķermeni pēc nāves ir ierobežotas, proti, persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu, nav tiesīga izteikt savu gribu par rīcību ar tās ķermeni pēc nāves - šādas tiesības tiek piešķirtas vienam no nepilngadīgās personas likumiskajiem pārstāvjiem (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*). Ir nepareizi ierobežot nepilngadīgās personas tiesības šādā personiskā jautājumā, jo citās jomās likumdevējs paredz, piemēram, atbildības uzņemšanos (kriminālatbildība un administratīvā atbildība no 14 gadu vecuma), (*Krimināllikums, 1998*), kā arī pieņemt dažādus lēmumus un rīkoties patstāvīgi (testamenta rakstīšana no 16 gadu vecuma), (*Civillikums, 1937*), stāšanās darba tiesiskajās attiecībās no 13 gadu vecuma (*Darba likums, 2001*) u. c. Pacientu tiesību likumā tiek noteikts, ka nepilngadīgam pacientam ir tiesības tikt uzklautam un atbilstoši savam vecumam un briedumam piedalīties ar ārstniecību saistītā lēmuma

pieņemšanā. Kā arī no 14 gadu vecuma pacients ir tiesīgs izteikt savu gribu attiecībā uz ārstniecības veikšanu (*Pacientu tiesību likums, 2009*). Autoresprāt, arī personām, kas nav sasniegušas 18 gadu vecumu, un apzinās orgānu ziedošanas būtību, ir jāpiešķir tiesības izteikt savu gribu par šūnu, audu un orgānu izmantošanu pēc tās nāves.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Likuma “Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā” 13.panta otrā daļa nosaka, ka vienīgais atjaunoties nespējīgais orgāns, ko izņēmuma gadījumā pieļaujams transplantēt, ir niere. Taču dzīvs donors Latvijā var ziedot arī daļu aknas, daļu aizkuņģa dziedzera, daļu no tievās zarnas. Piemēram, aknas daļa nepieder pie audiem, kas spēj atjaunoties, līdz ar to konstatējama pretruna praksē un normatīvajā aktā. Tiek piedāvāts likumā ieviest korekcijas, un norādi par nieri kā vienīgo atjaunoties nespējīgo orgānu, aizstāt, norādot, ka no dzīva donora var ņemt tikai atjaunoties spējīgus audus, un izņēmuma gadījumos pieļaujot orgānu daļu izņemšanu, ja tas neapdraud un nepasliktina donora veselību.
2. Dzīvo šūnu, audu un orgānu ziedojumi iedalāmi trīs kategorijās: 1) tiešs ziedojums pazīstamam recipientam; 2) vispārīgi ziedojumi tiem, kuri ir iekļauti gaidīšanas sarakstā; 3) tiešs ziedojums iepriekš nepazīstamam recipientam. Tiešas ziedošanas gadījumā nepazīstamam transplantanta saņēmējam ir nepieciešams sevišķi rūpīgi izvērtēt donora motivāciju ziedot šūnas, audus vai orgānus, tādējādi samazinot risku, ka notiek orgānu pirkšana - pārdošana.
3. Transplantantu ieguve no miruša donora pieļaujama visos gadījumos izņemot: 1) ja Iedzīvotāju reģistrā ir mirušās personas aizliegums; 2) Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu par mirušā cilvēka aizliegumu un šā cilvēka tuvākie piederīgie līdz audu un orgānu izņemšanas operācijas sākumam ir informējuši ārstniecības iestādi par mirušā cilvēka dzīves laikā izteikto aizliegumu izmantot viņa šūnas, audus un orgānus; 3) mirušā personība nav zināma, tāpēc gribu Iedzīvotāju reģistrā nav iespējams noskaidrot.
4. Likuma “Par miruša cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā un cilvēka audu un orgānu izmantošanu” 1 .pantu nepieciešams papildināt ar terminu skaidrojošo sadaļu, ietverot tajā termina “tuvākie piederīgie” skaidrojumu. Ar tuvākajiem piederīgajiem jāsaprot tās personas, kas ar recipientu atrodas radniecības attiecībās līdz trešajai pakāpei un svainības attiecībās līdz otrajai pakāpei. Gadījumos, kad donors atrodas radniecības attiecībās ar recipientu, taču donors izsaka gribu ziedot audus vai orgānus anonīmi, ņemt vērā šīs personas gribu.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Cilvēka audu un šūnu izmantošanas kārtība* (22.10.2013). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.1176. <https://likumi.lv/ta/id/261810-cilveka-audu-un-sunu-izmantosanas-kartiba>, sk. 21.04.2021.
2. *Civillikums* (28.01.1937). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>, 25.04.2021.
3. *Darba likums* (20.06.2001). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/26019-darba-likums>, sk. 21.04.2021.
4. *Kārtība, kādā veicama smadzeņu un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai* (27.03.2007). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 215. <https://likumi.lv/ta/id/155624-kartiba-kada-veicama-smadzenun-biologiskas-naves-fakta-konstatēšana-un-mirusa-cilveka-nodosana-apbedisanai>, sk. 21.04.2021.
5. *Konvencija par cilvēktiesību un cilvēka cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā - Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu* (04.04.1997). Eiropas Padome. <https://likumi.lv/doc.php?id=202995>, sk. 21.04.2021.
6. *Krimināllikums* (17.06.1998). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>, sk. 21.04.2021.
7. *Noteikumi par cilvēka orgānu izmantošanu medicīnā, kā arī cilvēka orgānu un miruša cilvēka ķermeņa izmantošanu medicīnas studijām* (29.01.2013). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.70. <https://likumi.lv/ta/id/254753-noteikumi-par-cilveka-organu-izmantosanu-medicina-ka-ari-cilveka-organu-un-mirusa-cilveka-kermena-izmantosanu-medicinas-studijam>, sk. 21.04.2021.
8. *Pacientu tiesību likums* (17.12.2009). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/203008-pacientu-tiesibu-likums>, sk. 21.04.2021.
9. *Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā* (15.12.1992). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/62843-par-mirusa-cilveka-kermena-aizsardzibu-un-cilveka-audu-un-organu-izmantosanu-medicina>, sk. 21.04.2021.
10. Ašņevica-Slokenberga, S. (red.), (2015). *Medicīnas tiesības*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.

11. Birģelis, M. (2020). Uzlabojumi audu un orgānu transplantācijas sistēmā no cilvēktiesību skatupunkta. *Jurista Vārds*, 2 (1112).
12. Janule, P. (13.02.2007). Nodarījumi, kas saistīti ar nelikumīgu audu un orgānu izņemšanu. *Jurista Vārds*, 8.
13. Jušinskis, J. (25.11.2016). Transplantalogi: Izteikt minējumus par iespējamiem orgānu donoriem ir neētiski. <https://medicine.lv/raksti/transplantalogi-izteikt-minejumus-par-iespejamiem-organu-donoriem-ir-neetiski>, sk. 21.04.2021.
14. Latvijas Transplantācijas centrs (2021). Transplantācijas centrs. http://www.transplantacija.lv/informacija-arstiem/transplantācijas_centrs, sk. 21.04.2021.
15. Mazure, L. (2014). *Pacienta griba un tās civiltiesiskā aizsardzība: monogrāfija*. Rēzekne: Līga Mazure.
16. Olsena, S. (2010). *Miruša cilvēka aizsardzība un audu izmantošana medicīnā*. Promocijas darbs, https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5061/17228-Solvita_Olsena_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y, sk. 25.04.2021.
17. Robert, D. Truog M. D. (2015). The Ethics of Organ Donation by Living Donors. *The New England Journal of medicine*, 353 (5), 441-447. Retrieved 21.02.2021 from <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/nejmp058155>
18. U.S. Department of Health & Human Services (2015). *Living Non-Directed Organ Donation*. Retrieved 21.04.2021 from <https://saite.lv/5s8Rb>

Summary

Removal of tissues and organs from a living or dead person is an established practice in a world that poses legal and ethical challenges, because transplantation is the best way to replace damaged cells, tissues or organs. In order to allow such a treatment method to be applied, it is necessary for persons who are prepared to donate cells, tissues or organs, i.e. donors who are prepared to donate part of themselves for selfless purposes in order to help another right-holder. Regardless of whether transplants are derived from a living or deceased donor, it is necessary to carry out a series of actions in order that transplants are legally carried out without infringing the rights of any entity. In Latvia, transplants are regulated by the Law on the Protection of the Body of Deceased Human Beings and the Use of Human Tissues and Organs in Medicine. Although amendments were made to the law in 2019, there are still shortcomings which can lead to disputes - including the right of certain persons to express their will for action with their body after death, which is necessary to prevent, consequently, the hypothesis raised by the author at the beginning of the bachelor research, has been confirmed.

VALSTS NODROŠINĀTĀS JURIDISKĀS PALĪDZĪBAS PRIEKŠNOTEIKUMI ADMINISTRATĪVAJĀ PROCESĀ TIESĀ *PREREQUISITES FOR THE STATE ENSURED LEGAL AID IN THE ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS IN THE COURT*

Jekaterina Truskovska

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, jtruskovska@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs Mg.iur. Māris Šlakota

Abstract. *In the article, the author examined the legal basis for the State Ensured legal aid, examined the importance of the principle of objective investigation and the role of the need for the State Ensured legal aid in the administrative proceedings, examined the criteria for the State Ensured legal aid and analysed the case law in applying Section 18, Paragraph five of the Administrative Procedure Law. The article identifies problems related to the granting of the State Ensured legal aid, analyses them and offers a solution to the problems.*

Keywords: *administrative proceedings, the principle of objective investigation, the State Ensured legal aid.*

Ievads

Ar grozījumiem Administratīvā procesa likumā, kas stājās spēkā 2017.gada 1.martā, 18.pantu papildinot cita starpā ar piekto daļu (*Grozījumi Administratīvā procesa likumā, 2017*), likumdevējs ir spēris būtisku soli personu tiesiskās aizsardzības un pamattiesību nodrošināšanai administratīvajā procesā tiesā, paredzot fiziskām personām valsts nodrošināto juridisko palīdzību.

Nemot vērā, ka Administratīvā procesa likuma 18.panta piektā daļa (*Administratīvā procesa likums, 2001*) nosaka valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanas kritērijus, kuri nav definēti, tiesai tiek piešķirta rīcības brīvība, ar kādu saturu tos piepildīt un ar kādiem argumentiem pamatot savu lēmumu. Līdz ar to tiesas, vērtējot personas lūgumu par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanu, var saskarties ar grūtībām identificēt kritēriju izpildīšanos un piemērot tiesību normas regulējumu praksē, kas savukārt var apdraudēt mazāk aizsargātās fiziskās personas tiesības uz tiesu pieejamību un taisnīgu tiesu, kā arī nenodrošināt procesuālo vienlīdzību. Tādējādi ir aktuāli noskaidrot, cik efektīvi administratīvajā procesā tiesā tiek piemērots esošais regulējums valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanā.

Līdz ar to autors izvirza pētījuma mērķi: izpētīt un analizēt valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības priekšnoteikumus administratīvajā procesā, konstatēt ar to saistītās problēmas un piedāvāt konkrētu problēmu risinājumu.

Pētījumā aptvertais laika periods no 2017.gada 1.marta līdz 2021.gada 16.aprīlim.

Lai sasniegtu izvirzīto pētījuma mērķi, autors uzstāda šādus uzdevumus:

- 1) izpētīt valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības tiesisko pamatu;
- 2) izvērtēt objektīvās izmeklēšanas principa nozīmi un tā lomu valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības nepieciešamības kontekstā;
- 3) izpētīt valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanas kritērijus;
- 4) analizēt tiesu praksi valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanā.

Pētījuma hipotēze: autors izvirza pieņēmumu, ka esošais Administratīvā procesa likuma 18.panta piektās daļas (*Administratīvā procesa likums, 2001*) regulējums pārāk ierobežo tiesu lemt par labu fiziskai personai un tā piemērošana tiesu praksē tiek tulkota šauri, tādējādi netiek sasniegts tā mērķis – piešķirt mazāk aizsargātām fiziskām personām valsts nodrošināto juridisko palīdzību.

Pētījumā ir izmantotas šādas zinātniskās pētniecības metodes: vēsturiskā metode, salīdzinošā metode, analītiskā metode, induktīvā metode, deduktīvā metode.

Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības tiesiskais pamats

Valsts nodrošinātajai juridiskajai palīdzībai ir konstitucionāla un pamattiesību vērtība, tādējādi nodrošinot ikvienas personas vienlīdzību attiecībā uz tiesībām, līdztiesīgu piedalīšanos un efektīvu aizsardzību un savu tiesību realizēšanu, kā arī nodrošinot taisnīgu tiesas procesu (*SIA "SAFEGE Baltija", Sabiedriskās politikas centrs "Providus", 2013, 8*).

Juridiskā doktrīna par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības nepieciešamību gadsimtu gaitā idejiski attīstījusies no sākotnēja šaura tvēruma līdz aizvien plašākai izpratnei par to, ka valstij ir pozitīvs pienākums nodrošināt juridisko palīdzību. 18.gadsimtā valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība tika attiecināta tikai uz civiltiesībām, savukārt 19.gadsimta beigās to jau pamatā attiecināja uz krimināltiesībām. Sākotnēji to piemēroja tikai aizstāvības nodrošināšanai, bet 20.gadsimtā valsts nodrošinātajā palīdzībā tika iekļauts arī atbrīvojums no valsts nodevām. Šobrīd valsts juridiskā palīdzība pieejama ne tikai tiesas procesā, bet arī ārpus tiesas procesā, proti, pirms strīda risināšanas tiesā (*Smiltēna, 2017*).

Valsts pienākums nodrošināt juridisko palīdzību personām izriet gan no vairākiem starptautiskiem cilvēktiesību dokumentiem, gan no Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme), (*Smiltēna, 2017*). Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 7. pants deklarē tiesības uz vienlīdzību likuma priekšā un to aizsardzību (*Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, 1948*). Šīs tiesības tika nostiprinātas arī Starptautiskajā paktā par pilsoņu un politiskajām tiesībām 14. un 26. pantā (*Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām, 1966*).

Vienlīdzību likuma priekšā iespējams nodrošināt, ja persona zina savas tiesības (*SIA "SAFEGE Baltija", Sabiedriskās politikas centrs "Providus", 2013, 8*). Satversmes 90.pants nosaka, ka ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*). No minētā panta jēgas izriet, ka: "Privātpersonai ir jāzina, kādas tiesiskās sekas rodas, radīsies vai var rasties no noteiktiem juridiskiem faktiem vai noteiktas rīcības (darbības vai bezdarbības), lai viņa varētu izdarīt apzinātu izvēli un vajadzības gadījumā pielāgot savu rīcību" (*Balodis, 2011, 64*). Savukārt Satversmes 92. panta pirmais un ceturtais teikums ikvienam garantē tiesības uz taisnīgu tiesu un tiesības uz advokāta palīdzību (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*). Tiesības uz taisnīgu tiesu ir virsprincips, kura saturiskajā tvērumā ietilpst arī tiesības uz taisnīgu tiesas procesu un tiesības uz piekļuvi tiesai (*Smiltēna, 2017*).

Efektīva un savlaicīga piekļuve tiesai ir viena no galvenajām cilvēktiesībām, kas nostiprinātas starptautiskajos, reģionālajos un valsts tiesību aktos. Tiesības uz piekļuvi tiesai tiek uzskatītas par vienlīdzīgām visiem sabiedrības indivīdiem (*Byrne, et al., 2021*). Piekļuves tiesai sasniegšanu var kavēt vairāki faktori, tostarp sociālekonomiskā nevienlīdzība, sistēmiskā neefektivitāte. Lai to sasniegtu, ir jāpiešķir finanšu un cilvēkresursi, lai pārvarētu šķēršļus, kas liedz tiem, kuri nevar atļauties privātās juridiskās pārstāvības izmaksas, efektīvi piekļūt tiesību sistēmai (*Greenbaum, 2020*). Līdz ar to valsts pozitīvs pienākums ir veikt aktīvās darbības, piemēram, nodrošināt tiesībām uz taisnīgu tiesu atbilstošu normatīvo regulējumu, nodrošināt tiesas spriešanai nepieciešamos resursus, arī nodrošināt personas nepieciešamā apjomā ar advokātu (*Balodis, 2011, 125*).

No Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13. panta, kas paredz ikvienam tiesības uz efektīvu aizsardzību no valsts institūciju puses (*Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, 1950*), ir ielasāma prasība pēc valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības tieši administratīvajā procesā. Savukārt Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 47. panta trešajā daļā tiesības uz juridisko palīdzību formulētas *expressis verbis* (*Smiltēna, 2017*): "Juridiskā palīdzība tiek sniegta tiem, kam nav pietiekamu līdzekļu, ciktāl šī palīdzība ir nepieciešama, lai nodrošinātu efektīvu tiesiskuma īstenošanu" (*Eiropas Savienības pamattiesību harta, 2009*), neizšķirot tiesas procesa veidus un procesuālās stadijas, uz kurām šis pienākums attiektos (*Smiltēna, 2017*).

Pēc pētījumu veikšanas un atzinumu sniegšanas, Latvijas Republikas likumdevējs ir izšķīries par labu fiziskām personām, veicot būtiskus grozījumus, kuri paredz valsts apmaksātās juridiskās palīdzības nodrošināšanu atsevišķos gadījumos. Līdz ar to šobrīd valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības administratīvajā procesa tiesā mehānismu atsevišķos gadījumos paredz, pirmkārt, Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums, otrkārt Administratīvajā procesa likums.

Konkrēta pētījuma ietvaros autors nepēta valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanas

priekšnoteikumus Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma kontekstā, tāpēc pie šī jautājuma autors nepievērsīsies, bet pētījuma turpinājumā izvērtēs un analizēs tieši valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanu tiesā Administratīvā procesa likuma ietvarā.

Objektīvās izmeklēšanas princips un valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības nepieciešamība

Ar 2017.gada 1.marta grozījumiem Administratīvā procesa likuma 18.pants ir papildināts cita starpā ar piekto daļu, kas ir izteikta šādā redakcijā: “Valsts nodrošināto juridisko palīdzību, ievērojot lietas sarežģītību un fiziskās personas mantisko stāvokli, pēc personas lūguma piešķir, pamatojoties uz tiesas (tiesneša) lēmumu, pēc pieteikuma saņemšanas tiesā līdz galīgā tiesas nolēmuma spēkā stāšanās brīdim. Tiesa (tiesnesis) lēmumu par lūgumu piešķirt juridisko palīdzību pieņem mēneša laikā pēc lūguma izteikšanas dienas” (*Administratīvā procesa likums, 2001*).

Bieži vien tieši vēršanās tiesā personai bez tiesvedības pieredzes vai ar vājām tiesvedības prasmēm ir šķērslis savu interešu aizstāvībai (*Smiltēna., 2017*). Administratīvajā procesā tiesā no vienas puses uzstājas iestāde kā atbildētāja, bet no otras puses privātpersona kā pieteicējs, kura salīdzinājumā ar iestādi ir daudz vājāka (*Briede, 2008, 337*), jo tiek prezumēts, ka pieteicējiem administratīvajā procesā nav pieejams tāds finanšu un personāla resurss, kāds ir iestādēm, lai nodrošinātu pieteicēja juridisko iebildumu formulēšanu un to pamatošanu. Pieteicējiem nav arī pieejami tādi nozīmīgi atbalsta instrumenti kā iestāžu savstarpējās sadarbības iespēja vai īpašās privilēģijas informācijas iegūšanā (*Bērtaitis, 2015*).

Vienlaikus administratīvajā procesā, saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 103. pantu, darbojas objektīvās izmeklēšanas princips, kas paredz, ka tiesa administratīvajā procesā, pildot savus pienākumus, pati (*ex officio*) objektīvi noskaidro lietas apstākļus un dod tiem juridisku vērtējumu, izskatot lietu saprātīgā termiņā (*Administratīvā procesa likums, 2001*).

Objektīvās izmeklēšanas principa saturs atklāts vairākās Administratīvā procesa likuma normās. Tā mērķis ir nodrošināt, ka lietas izskatīšanas gaitā tiesa noskaidro patiesos lietas apstākļus un panāk tiesisku un taisnīgu rezultātu. Objektīvās izmeklēšanas princips veicina efektīvu privātpersonas kā vājākās puses tiesību aizsardzību, līdz ar to tiesai ir jānodrošina, lai tās rīcībā būtu visi būtiskie fakti lietas taisnīgai izspriešanai (*Mita, Ruska, 2018*).

Taču objektīvās izmeklēšanas princips nav absolūts. Administratīvā procesa likuma mērķis nav vispārējas kontroles nodrošināšana. Princips arī neparedz, ka tiesai apzināti un mērķtiecīgi jāmeklē pierādījumi, kas apstiprinātu kāda procesa dalībnieka pozīciju, ja tā guvusi pietiekamu pārliecību par lietas apstākļiem. Līdz ar to personas loma administratīvajā procesā tomēr nav pasīva (*Mita, Ruska, 2018*). Objektīvās izmeklēšanas princips nenozīmē, ka pieteicējs var vērsties tiesā, vien norādot uz vispārēju uzskatu par prettiesiskuma esību. Pieteicējam prasījums ir jāformulē pietiekami skaidri un nepārprotami, lai administratīvā lieta tiktu ierosināta tieši par to pieteikuma priekšmetu, ko ir vēlējis pieteicējs (*Bite-Perceva, 2007*). Objektīvās izmeklēšanas princips arī neaptver pienākumu tiesai pieteicēja vietā paplašināt prasījuma pamatu vai ārpus pieteicēja norādītajiem argumentiem pārbaudīt katru lēmuma faktu, minot, kas vēl pieteicējam pārsūdzētajā lēmumā varētu šķīst nepareizs (*Filatova, 2019*).

Lietas dalībnieki nevar visu lietas faktu izmeklēšanu pilnībā atstāt tiesas ziņā un pasīvi novērot tiesas darbības un to aktīvas līdzdarbības pienākums izriet no Administratīvā procesa likuma normu sistēmas (*Neimanis, 2015*), piemēram, Administratīvā procesa likuma 150. panta trešajā daļā, 186. panta otrās daļas 5. punktā, 292. panta pirmajā daļā, 328. panta pirmās daļas 5. punktā (*Administratīvā procesa likums, 2001*). Arī pierādījumi vispirms jāiesniedz pašiem procesa dalībniekiem, jo tikai viņiem vislabāk zināms, kādi pierādījumi apliecina viņu norādītos apstākļus (*Mita, Ruska, 2018*).

Augstākā tiesa 2011.gada spriedumā formulēja tiesas kontroles ierobežojumu, kas ir viens no būtiskākajiem pavērsiena punktiem, kas iezīmēja tiesas kontroles ierobežojumu aizsākumus administratīvajā procesā. Spriedumā ietvertā argumentācija nepārprotami liecina par to, ka tiesas kontrole attiecībā uz tiesību normu pareizu piemērošanu administratīvajā procesā iestādē tiek saistīta ar pieteicēja juridiskajiem argumentiem par procesuālajām vai materiāltiesiskajām kļūdām (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2011, Nr. SKA-471/2011*). Tas nozīmē, ka pieteikumā ir jānorāda juridiskā argumentācija, kas savukārt nosaka tiesas kontroles robežas, un, ja pieteicējs nav izteicis kādu juridisku argumentu par administratīvā akta kļūdu

(prettiesiskuma cēloni), tiesai šāda kļūda patstāvīgi nav jākontrolē (*Bērtaitis, 2015*).

Šāda pieeja tika izvēsta arī citos Augstākās tiesas nolēmumos, kur ietverta atsauce arī uz objektīvās izmeklēšanas principu, kā arī tiek pamatots tā ierobežots tvērums (*Bērtaitis, 2015*). Piemēram, Augstākās tiesas 2013.gada spriedumā (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2013, Nr. SKA-40/2013*) un 2014.gada spriedumā (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2014, Nr. SKA-35/2014*). Taču pretstatam minētajos Augstākās tiesas spriedumos izteiktajiem argumentiem Augstākā tiesa arī pauda atšķirīgu viedokli, piemēram, 2019.gada spriedumā (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2019, Nr. SKA-622/2019*). Līdz ar to atzīstams, ka Augstākās tiesas nostāja šajā jautājumā tomēr nav vienota.

Šādi tiesu praksē attīstītie tiesu kontroles ierobežojumi aktualizē jautājumu par lietas dalībnieku – pieteicēja un iestādes – vienlīdzīgumu administratīvajā procesā tiesā. Abu lietas dalībnieku faktiskās iespējas nav vienlīdzīgas, tādēļ sacīkstes princips nenodrošina tiesas procesā nepieciešamo pušu līdztiesību (*Bērtaitis, 2015*).

2019.gada konferencē “No vispārējiem tiesību principiem izrietošā administratīvo tiesu kompetence” izteikts viedoklis, ka, ja savulaik tika uzskatīts, ka iepretim represīvajam valsts aparātam indivīds ir neaizsargāts un teju nevarīgs un galvenais viņa uzdevums ir iesniegt pieteikumu tiesā, bet ar pārējo tiesa tiks galā pati, tad šodien jau var uzdot jautājumu: vai patiesi ar to pietiek, un vai lietas dalībniekiem, atskaitot formālo pienākumu izpildi, pašiem nekas nav jā dara? Tādēļ tiek aktualizēts jautājumu par līdzdalības pienākumu, proti, ka līdzdalības pienākums gulstas uz lietas dalībniekiem, tostarp attiecībā uz argumentu izvēsumu, pierādījumu iesniegšanu, faktisko apstākļu noskaidrošanu (*Matule, 2019*).

Autors secina, ka, neskatoties uz objektīvās izmeklēšanas principa pastāvēšanu administratīvajā procesā, lietas dalībniekiem aktīvi jālīdzdarbojas ar tiesu procesā taisnīga rezultāta sasniegšanai. It īpaši no pieteicēja tiek sagaidāms juridiski pamatots un argumentēts pieteikums, faktisko apstākļu izklāsts, pierādījumu iesniegšana, pamatota apelācijas vai kasācijas sūdzība un argumentēts lūgums par pagaidu aizsardzības noteikšanu.

Ņemot vērā tiesu praksi un atsevišķu tiesnešu domas, atzīstams, ka līdzdalība procesā kļūst arvien aktuālāka un attiecīgi arī tiesu prasības procesa dalībniekiem ir stingrākas. Līdz ar to autors uzskata, ka privātpersonai administratīvajā procesā tiesā atsevišķos gadījumos var būt nepieciešama valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība.

Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanas kritēriji

Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanai Administratīvajā procesa likumā ir paredzēti divi kumulatīvi kritēriji: fiziskās personas mantiskais stāvoklis un lietas sarežģītība (*Latvijas Republikas Ministru kabinets, 2016*). Ja kāds no šiem diviem kritērijiem nav konstatējams, juridiskās palīdzības piešķiršanai nav pamata (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta lēmums, 2017, Nr. SKA-714/2017*).

Fiziskās personas mantiskais stāvoklis ir vērtējams jēdziens katrā konkrētajā gadījumā atsevišķi un ir piepildāms ar saturu. Maznodrošinātas personas statusa piešķiršana nav vienīgais un izšķirošais kritērijs, lai atzītu, ka personas mantiskais stāvoklis ir atbilstošs valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanai (*Latvijas Republikas Ministru kabinets, 2016*). Tiesu praksē personas mantiskā stāvokļa izvērtēšanai pēc analogijas tiek piemēroti vispārīgi kritēriji, kurus ievēro, lemjot par personas atbrīvošanu no valsts nodevas vai drošības naudas samaksas. Taču ir konstatējams, ka tiesām nav izveidojusies vienvērtīga prakse jautājumā, kādā apjomā personas mantiskais stāvoklis ir vērtējams.

Piemēram, Administratīvajā apgabaltiesa lēmumā konstatēja, ka pieteicēja lietā jau iepriekš ir pilnībā atbrīvota no valsts nodevas par pieteikuma iesniegšanu samaksas un daļēji atbrīvota no valsts nodevas par apelācijas sūdzības iesniegšanu samaksas, pieteicēja arī uzturas valsts sociālās aprūpes centrā un ir pilnā valsts apgādībā, ienākumi personīgajiem izdevumiem ir 36,29 euro. Līdz ar to tiesa atzina, ka pieteicējas iespējas samaksāt par kvalificētu juridisko palīdzību ir apgrūtinātas (*Latvijas Republikas Administratīvās apgabaltiesas lēmums 2021, Nr. A420292619*). Savukārt citā lietā Administratīvajās apgabaltiesas tiesnesis

lēmumā vien konstatēja, ka lietas materiālos neatrodas pierādījumi, kas apstiprinātu, ka pieteicējam būtu grūtības samaksāt par kvalificētu juridisko palīdzību (*Latvijas Republikas Administratīvās apgabaltiesas tiesneša lēmums, 2021, Nr. A420198420*). Administratīvās rajona tiesas tiesnesis lietā konstatēja, ka pieteicējs nav atbrīvots no pienākuma maksāt valsts nodevu par pieteikuma iesniegšanu tiesā un valsts nodevu ir samaksājis. Līdz ar to nav pamata uzskatīt, ka viņa mantiskais stāvoklis liedz apmaksāt arī kvalificētu juridisko palīdzību (*Latvijas Republikas Administratīvās rajona tiesas tiesneša lēmums, 2020, Nr. A420197020*).

Visās augstāk minētajās lietās tiesas vērtēja abus valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanas kritērijus. Tomēr pamatā tiesas vispār nevērtē personas mantisko stāvokli, ja neizpildās otrs obligātais kritērijs par lietas sarežģītību.

Lietas sarežģītība ir vērtējama katrā konkrētajā gadījumā, ievērojot personas individuālās īpašības (piemēram, vecums, izglītība, darba vieta), kopsakarā ar konkrētās lietas būtību un apstākļiem. Līdz ar to likumprojekta anotācijā ir norādīts, ka attiecīgajā normā nav iespējams un nepieciešams definēt konkrētus sarežģītības kritērijus valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanai (*Latvijas Republikas Ministru kabinets, 2016*).

Augstākā tiesa ir norādījusi, ka lietas sarežģītības novērtēšana lielā mērā ir pašas tiesas prerogatīva, jo tieši tiesa, kuras kompetencē ir lietas izskatīšana pēc būtības, vislabāk redz, kādas pūles ir nepieciešamas pareizai lietas izskatīšanai, un var novērtēt, cik lietderīga tiesas procesā varētu būt bijusi juridiskās palīdzības sniegšana pieteicējam. Lieta ir uzskatāma par sarežģītu, ja tajā ir bijis jāveic dziļāka tiesiskās situācijas analīze vai bijis nepieciešams plašāks darbs ar pierādījumiem (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2011, Nr. SKA-155/2011*).

No tiesu prakses secināms, ka atsevišķos gadījumos tiesas, vērtējot to, vai konkrētā lieta pieteicējam ir sarežģīta, izvērtē arī personas individuālās īpašības, spējas un prasmes. Piemēram, Augstākā tiesa lēmumā konstatēja, ka pieteicējs regulāri vērsās administratīvajā tiesā jau kopš 2005. gada, sevišķi bieži to darot kopš 2014. gada. Pamatojoties uz viņa pieteikumiem, ir ierosinātas vairāk nekā 30 administratīvās lietas. Liela daļa viņa pieteikumu ir vērsti pret Ieslodzījuma vietu pārvaldes un tās struktūrvienību rīcību un satur arī morālā kaitējuma atlīdzināšanas prasījumus. Tostarp virknē lietu pieteicējs ir iesniedzis arī kasācijas sūdzības. Tādējādi tiesa atzina, ka pieteicēja individuālās spējas ļauj viņam sagatavot juridiski argumentētu dokumentu un attiecīgi nav konstatējams, ka lieta būtu pieteicējam sarežģīta (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta lēmums, 2017, Nr. SKA-714/2017*). Administratīvās rajona tiesas tiesnesis lietā atzina, ka pieteicējai veselības stāvokļa dēļ varētu pastāvēt grūtības pārstāvēt savas intereses tiesā, jo viņa ir otrās grupas invaliditāte, dzīvo valsts sociālās aprūpes centrā, atrodas pilnā valsts apgādībā, ir hroniska saslimšana – šizofrēnija, saņem regulāru medikamentozu uzturēšanas terapiju, psihiskais stāvoklis raksturojas ar patstāvīgiem domāšanas un kritikas traucējumiem, kā arī pastāv grūtības sazināties valsts valodā. Minētie objektīvie apstākļi liecina, ka pieteicējai veselības stāvokļa dēļ varētu pastāvēt zināmas grūtības pārstāvēt savas intereses tiesā. Tomēr pieteikuma priekšmets ir skaidrs un nepārprotams. Savukārt atbilstoši Administratīvā procesa likuma 103. panta otrajai un trešajai daļai tiesa pati pēc savas iniciatīvas savāks nepieciešamos pierādījumus un izvērtēs lietas faktiskos un tiesiskos apstākļus. Ņemot vērā minēto, tiesnesis nekonstatēja, ka lietā būtu risināms juridiski sarežģīts jautājums, kura dēļ pieteicējai būtu nepieciešama juridiskā palīdzība (*Latvijas Republikas Administratīvās rajona tiesas tiesneša lēmums, 2019, Nr. 6-8-00498*).

Taču vairums citos lēmumos tiesas, vērtējot sarežģītības kritērijus, pamatojumam norāda vienādus vispārīgus argumentus: 1) lietas sarežģītības novērtēšana ir tiesas prerogatīva, jo tieši tiesa vislabāk redz, kādas pūles ir nepieciešamas pareizai lietas izskatīšanai, un var novērtēt, cik lietderīga tiesas procesā varētu būt juridiskās palīdzības sniegšana pieteicējam; 2) lieta nav saistīta ar tiesību normu interpretāciju, bet ir vērstā uz faktisko apstākļu konstatēšanu, tādējādi nav saskatāma lietas sarežģītība, kas prasītu pieteicējas padziļinātas juridiskas zināšanas, tiesību normu pārzināšanu un dziļāku tiesiskās situācijas analīzi, lai pieteicējs varētu pilnvērtīgi realizēt savu tiesību aizsardzību; 3) pašam pieteicējam ir vislabāk zināms, kā tieši izpaužas iespējamais viņa tiesību vai interešu aizskārums; 4) izskatāmā lieta neatšķiras no līdzīgām šādas kategorijas lietām, tajā nav konstatējami netipiski faktiskie apstākļi

vai sarežģīti tiesību jautājumi; 5) administratīvajā procesā tiesa objektīvās izmeklēšanas ietvaros pati noskaidro lietas apstākļus un dod tiem juridisku novērtējumu.

No Tiesībsarga biroja 2019. - 2020. gadā veiktās aptaujas secināms, ka no 2017. gada 1. marta tiesās tika saņemti vairāk nekā 30 lūgumi par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanu, taču visi lūgumi tika noraidīti, jo netika konstatēti kvalificējošie kritēriji (*Latvijas Republikas Tiesībsargs, 2020*). Arī autors, izvērtējot Tiesu informācijas sistēmā pieejamo tiesu praksi laika periodā no 2017. gada 1. marta līdz 2021. gada 16. aprīlim, secina, ka visi personu lūgumi par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanu ir noraidīti.

Tiesas, sniedzot informāciju Tiesībsargam, arī norādīja uz kumulatīvo kritēriju nepieciešamību valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai administratīvajā procesā tiesā. Tādējādi secināms, ka vispārīgi definētie kritēriji un izveidojusies tiesu prakse faktiski liedz personai realizēt likumā definētas tiesības un iespējas. Satversmes 92. pantā garantētās pamattiesības uz juridisko palīdzību nedrīkst būt vienīgi deklaratīvas. Līdz ar to arī valsts apņemšanās sniegt juridisku atbalstu un palīdzību noteiktām personu grupām nevar aprobežoties vienīgi ar šādu tiesību deklarēšanu Administratīvajā procesa likuma 18.panta piektajā daļā (*Latvijas Republikas Tiesībsargs, 2020*). Autors pilnībā piekrīt minētajiem Tiesībsarga secinājumiem.

Secinājumi un priekšlikumi

1. No nacionālajiem normatīvajiem aktiem un starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem izriet valsts pozitīvs pienākums nodrošināt juridisko palīdzību mazāk aizsargātām fiziskām personām to tiesību un tiesisko interešu aizstāvībai, nodrošinot valsts garantētās tiesības uz taisnīgu tiesu. Kopš 2017. gada 1. marta Administratīvajā procesa likuma 18. panta piektā daļa paredz fiziskās personas tiesības, izpildoties diviem kritērijiem, saņemt valsts nodrošināto juridisko palīdzību administratīvajā procesā tiesā.
2. Neskatoties uz objektīvās izmeklēšanas principa pastāvēšanu un tā aktīvu lomu administratīvajā procesā tiesā, pieteicējam arī pašam jāpiedalās procesā, no pieteicēja tiek sagaidīta aktīva līdzdarbība viņa tiesību īstenošanā, aizsardzībā un taisnīga rezultāta sasniegšanā. Tas nozīmē, ka atsevišķos gadījumos bez juridiskās palīdzības personas tiesības var tikt būtiski ierobežotas.
3. Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanai ir jāizpildās diviem kumulatīviem kritērijiem - fiziskās personas mantiskais stāvoklis un lietas sarežģītība. Kritēriju izpildīšanos vērtē tiesa (tiesnesis), kurā ir saņemts fiziskās personas lūgums par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanu. Kaut arī tiesām nav vienotas prakses kritērija "personas mantiskais stāvoklis" vērtēšanā, tomēr kopumā tā atbilst vispārpieņemtajiem standartiem.
4. Pētījumā izvirzītā hipotēze apstiprinās, proti, esošais Administratīvajā procesa likuma 18.panta piektās daļas regulējums ierobežo tiesu lemt par labu fiziskai personai un tā piemērošana tiesu praksē ir tulkojama šauri, tādējādi netiek sasniegts tā mērķis – piešķirt mazāk aizsargātām fiziskām personām valsts nodrošināto juridisko palīdzību. Ņemot vērā, ka kritērijam "lietas sarežģītība" nav definējuma, autors nonāca pie secinājuma, ka tiesu praksē tas tiek vērtēts pārāk vispārīgi, par pamatu ņemot vērā tikai lietas būtību, neņemot vērā fiziskās personas individuālās īpašības un spējas. Vienlaikus kritērijs pārāk ierobežo tiesu piešķirt valsts nodrošināto juridisko palīdzību fiziskai personai gadījumos, kad pastāv kādi citi būtiski apstākļi, piemēram, valsts valodas nepārvaldīšana, zems izglītības līmenis, veselības stāvoklis vai invaliditāte, kas personai liedz pilnvērtīgi piedalīties procesā un aizstāvēt savas intereses un tiesības. Līdz ar to citi būtiski apstākļi ir nošķirami no kritērija "lietas sarežģītība".
5. Tiesību normā ir jāparedz iespēja piešķirt fiziskai personai valsts nodrošināto juridisko palīdzību ne tikai līdz galīgā tiesas nolēmuma spēkā stāšanās brīdim, bet arī kādas konkrētas darbības veikšanai. Tas ļautu fiziskām personām, kurām juridiskā palīdzība visa procesa garumā objektīvi nebūtu nepieciešama vai pamatota, nodrošināt tiesību realizāciju konkrētajā jautājumā. Ņemot vērā, ka Administratīvajā procesa likumā atsevišķu darbību izpildei ir noteikts termiņš, tiesību normā tiesai (tiesnesim) ir nosakāms saprātīgs termiņš lēmuma par lūgumu piešķirt valsts nodrošināto juridisko palīdzību pieņemšanai, tādējādi fiziskai personai nekavējot nepieciešamo darbību izpildi.

6. Veikt grozījumus Administratīvā procesa likuma 18.panta piektajā daļā, izteikt to šādā redakcijā: “(5) Valsts nodrošināto juridisko palīdzību, ievērojot lietas sarežģītību vai citus būtiskus apstākļus un fiziskās personas mantisko stāvokli, pēc personas lūguma piešķir, pamatojoties uz tiesas (tiesneša) lēmumu, pēc pieteikuma saņemšanas tiesā līdz galīgā tiesas nolēmuma spēkā stāšanās brīdim. Tiesa var noteikt, ka valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība sniedzama tikai atsevišķas šajā likumā paredzētās procesuālās darbības veikšanai. Tiesa (tiesnesis) lēmumu par lūgumu piešķirt juridisko palīdzību pieņem saprātīgā termiņā, ņemot vērā situācijas steidzamību, bet ne vēlāk kā viena mēneša laikā pēc lūguma izteikšanas dienas”.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Administratīvā procesa likums* (25.10.2001). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.03.2017. <https://likumi.lv/ta/id/55567-administrativa-procesa-likums>, sk. 23.04.2021.
2. *Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija* (04.11.1950). Eiropas Padome. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/649>, sk. 23.04.2021.
3. *Eiropas Savienības pamattiesību harta* (01.12.2009). Eiropas Parlaments, Padome un Komisija. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT>, sk. 23.04.2021.
4. *Grozījumi Administratīvā procesa likumā* (02.02.2017). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/288732-grozijumi-administrativa-procesa-likuma>, sk. 23.04.2021.
5. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.01.2019. <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>, sk. 23.04.2021.
6. *Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām* (16.12.1966). Apvienoto Nāciju Organizācija. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/705>, sk. 23.04.2021.
7. *Vispārējā cilvēktiesību deklarācija* (10.12.1948). Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālā asambleja. https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/lat.pdf, sk. 23.04.2021.
8. Balodis, R. (red.), (2011). *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
9. Bērtaitis, S. (16.06.2015). Tiesas kontrole administratīvajā procesā: aktuālās problēmas. *Jurista Vārds*, 24 (876), 16-23.
10. Bite-Perceva, I. (24.04.2007). Tiesas nolēmuma saturs un prasījuma robežas administratīvajā procesā. *Jurista Vārds*, 17/18 (470/471). <https://juristavards.lv/doc/156203-tiesas-nolemuma-saturs-un-prasijuma-robezasa-administrativaja-procesa/>, sk. 23.04.2021.
11. Byrne, B., Elder, B., Shwartz, M. (2021). Enhancing Deaf People’s Access to Justice in Northern Ireland: Implementing Article 13 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 23 (1), 74–84. <http://doi.org/10.16993/sjdr.744>
12. Briede, J. (red.), (2008). *Administratīvais process tiesā*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
13. Filatova, N. (2019). Objektīvās izmeklēšanas princips administratīvajā procesā. *Indivīds. Sabiedrība. Valsts. Starptautiskās studentu un docētāju zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums 2018.gada 18.-19.maijs*, 168 – 173. <http://journals.rta.lv/index.php/ISS/article/view/4272/4271>, sk. 23.04.2021.
14. Greenbaum, L. (2020). Access to justice for all: a reality or unfulfilled expectations? *De Jure Law Journal*, 53, 248-266. Retrieved 23.04.2021 from http://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S2225-71602020000100017#back_fn16
15. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011.gada 6.maija spriedums lietā Nr. SKA-155/2011. <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>, sk. 23.04.2021.
16. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2013.gada 25.janvāra spriedums lietā Nr. SKA-40/2013 <http://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>, sk. 23.04.2021.
17. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2019.gada 18.aprīļa spriedums lietā Nr. SKA-622/2019. <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>, sk. 23.04.2021.
18. Latvijas Republikas Ministru kabinets (10.05.2016). Likumprojekta “Grozījumi Administratīvā procesa likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/CAC6F3B2CFBBCF10C2257FB50026E9F7?OpenDocument#a>, sk. 23.04.2021.
19. Latvijas Republikas Tiesībsargs (2020). *Par juridisko palīdzību administratīvajā procesā iestādē un tiesā*. <https://www.tiesibsargs.lv/news/lv/juridiskas-palidzibas-sniegsana-iedzivotajiem-administrativaja-procesa>, sk. 23.04.2021.
20. Matule, S. (17.09.2019). Vai bija vērts izveidot administratīvo tiesu. *Jurista Vārds*, 37 (1095).
21. Mita, D., Ruska, I. (24.04.2018). Vai administratīvā tiesa darbojas atbilstoši tās izveides mērķim. *Jurista Vārds*, 17/18 (1023/1024), 10-13.
22. Neimanis, J. (21.04.2015). Objektīvās izmeklēšanas princips. *Jurista Vārds*, 16 (868), 10-16.
23. SIA “SAFEGE Baltija”, Sabiedriskās politikas centrs “Providus” (2013). *Pētījuma “Administratīvā procesa likuma ieviešanas ietekmes izvērtējums un efektīvizēšanas priekšlikumu izstrāde gala ziņojums*. <https://www.mk.gov.lv/lv/administrativa-procesa-likuma-izvertejums>, sk. 23.04.2021.
24. Smiltēna, A. (04.04.2017). Izmaiņas juridiskās palīdzības nodrošinājumā administratīvajā procesā. *Jurista Vārds*, 14/15 (968/969), 19-22.

25. Latvijas Republikas Administratīvās apgabaltiesas 2021.gada 22.janvāra lēmums lietā Nr. A420292619.
26. Latvijas Republikas Administratīvās apgabaltiesas tiesneša 2021.gada 2.marta lēmums lietā Nr. A420198420.
27. Latvijas Republikas Administratīvās rajona tiesas tiesneša 2019.gada 2.decembra lēmums lietā Nr. 6-8-00498.
28. Latvijas Republikas Administratīvās rajona tiesas tiesneša 2020.gada 11.jūnija lēmums lietā Nr. A420197020.
29. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011.gada 11.novembra spriedums lietā Nr. SKA-471/2011.
30. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2014.gada 18.jūlija spriedums lietā Nr. SKA-35/2014.
31. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2017.gada 29.marta lēmums lietā Nr. SKA-714/2017.

Summary

National laws, regulations and international human rights documents impose an obligation on the State to provide legal aid to vulnerable individuals for the protection of their rights and legal interests, ensuring the right to a fair trial guaranteed by the State. Since 1 March 2017, Section 18, Paragraph five of the Administrative Procedure Law provides for the right of a natural person to receive the State Ensured legal aid in administrative proceedings in court, fulfilling two criteria.

Despite the existence of the principle of objective investigation and the active role of the administrative proceedings in the court, the applicant must also participate in the proceedings, and the applicant is expected to play an active part in the exercise, protection and achievement of his rights. Which means that in certain cases, without legal assistance, the rights of a person may be significantly restricted.

The granting of the State Ensured legal aid must satisfy two cumulative criteria: the financial situation of the natural person and the complexity of the case. The fulfilment of the criteria shall be evaluated by a court (judge) in which a request of a natural person regarding the granting of the State Ensured legal aid has been received. Although the courts do not have a common practice in assessing the “financial status of person” criterion, they generally comply with commonly accepted standards.

However, given that the “complexity of the case” criterion is not defined, the author came to the conclusion that in the case-law it is considered too general, based only on the nature of the case, without taking into account the individual characteristics and abilities of the individual. At the same time, the criterion limits too much the court to grant the State Ensured legal aid to a natural person in cases where there are other essential circumstances. For example, the non-management of the official language, a low level of education, a state of health or disability, will prevent a person from full participation in the proceedings and defend his or her interests and rights. Consequently, other essential circumstances are distinguishable from the “complexity of the case” criterion.

As a result of the study, the author acknowledged that the legal provision should provide for the possibility of granting the State Ensured legal aid to a natural person, not only until the date of entry into force of the final judicial decision, but also for the pursuit of a specific action which would allow natural persons for whom legal assistance would not be objectively necessary or justified throughout the proceedings to ensure the exercise of their rights on the specific subject.

Given that the Administrative Procedure Law provides for a time-limit for the execution of certain activities, the legal provision requires a reasonable time-limit for the court (judge) for taking a decision on the request to grant the State Ensured legal aid, so that the natural person does not delay the performance of the necessary actions.